

Зоя БАРБОЛОВА

**БЪЛГАРСКИЯТ ГОВОР
В НИКОЛАЕВСКАТА ТЕРНОВКА
(УКРАЙНА)**

**София
2013**

Книгата представя сравнително пълно описание на един жив български говор в Украйна, направено въз основа на лично събран езиков материал. Някогашното село Терновка в Николаевска област (днес – квартал на гр. Николаев) е една от първите български колонии в днешна Украйна. Затова в говора са съхранени редица изчезнали в съвременния български език елементи. Но говорът впечатлява и със своя смесен характер, който ярко отразява различни процеси на вътрешнодиалектната интерференция.

Богатият езиков материал, изнесен в книгата, освен че представя съществени особености на българския език в един период от преди двеста години, дава възможност за бъдещи изследвания в областта на историческата диалектология, както и на етнолингвистиката, лингвокултурологията, социоллингвистиката, а също и в сферата на социологията и дори историята. Включените в приложенията текстове представляват интерес за етнографите и фолклористите. Като цяло трудът е предназначен за всички, които се интересуват от проблемите на българските диаспори.

Рецензенти:

Чл. кор. проф. д.ф.н. Михаил ВИДЕНОВ

Проф. д-р Емил БОЕВ

Зоя Т. Барболова, автор, 2012

Тодор Бояджиев, предговор, 2012

Издателство ...

В памет на
проф. д.и.н. ВЛАДИМИР Н. СТАНКО

ПРЕДГОВОР

Интересът на Зоя Барболова към езика на българите, живеещи зад границите на страната в пределите на други държави, е траен, целенасочен и патриотично мотивиран не само заради тяхната бежанска история, но и поради особените научни проблеми, които предлага техният диалект, бит и фолклор. С обич към нашите сънародници и с болка за тяхната съдба в новата книга за българския говор в Николаевска Терновка Зоя Барболова се е заела да опише техния български език, езика, който преселниците са успели да опазят, който е крепял тяхното народностна съзнание в продължение на стотици години, независимо от чуждото обкръжение и далеч от своята родина.

Авторката е описала подробно и точно устойчивите фонетични, граматични и речникови черти на българския диалект в Терновка, изпъстрен с разнообразни особености и архаизми, умело е проследила динамиката и промените в развоя му, съумяла е да предаде и онези ярки особености, предавани от поколение на поколение, които го свързват трайно и исторически с другите диалекти в България. Издирените, систематизирани и обяснени от авторката езикови особености съхраняват за поколенията и науката един интересен говор, формиран от сливащи се в едно представители на няколко диалекта.

Съвременната и жива реч на българите в Терновка е отразена в оригиналните и тематично разнообразни текстове, в образците на устния песенен и приказен фолклор, в разказаните житейски случки, обичаи и вярвания – прозрачни късове, върху които е нарисуван животът на преселниците в Терновка и дават ясна представа за техния интересен език. Историците ще могат да определят по тях по-точно и селищата, от където са тръгнали първите заселници, “напуснали България не за да търсят лек живот, а българи да си останат и да опазят своя род”.

Изследването на Зоя Барболова има несъмнено историческа стойност. Написано достъпно, с ясен и точен език и стил, то ще бъде полезно и ще привлече вниманието не само на диалектолозите, но и на други езиковеди, а също и на историци, етнографи, фолклористи, както и на всеки образован читател, който иска да научи повече за нашите еднородни братя в чужбина, за тяхната духовна и материална култура, устояла през вековете, за техните радости и скърби в миналото и днес. На жителите на Терновка то ще даде възможност да осмислят и опазят богатството на своя диалект и завинаги да съхранят българското си самосъзнание.

Чл. кор. проф. д.ф.н. Тодор Бояджиев

УВОД

Географско-исторически данни за Терновка.

Селището Терновка е разположено на около 6 км. от гр. Николаев по двата бряга на р. Малая Терновка. Землището и принадлежащите към селището населени пунктове по посока от север на юг към река Ингул е насечено и от реките Капустиная балка, Зайцевского и Крутая балка. На старите карти от края на XVIII в. е дадена река Мокрая Терновка, която сега е пресъхнала, а нейното корито се нарича Балка [Кутузов, 1950:48, цит. по Божков: рък.] .

Терновка е било самостоятелно селище от градски тип и център на общински съвет към Живтневския район, в който се включвали и по-малките селища Капустиная балка, Добрая Надежда и Ясна поляна. Последните две са образувани също от терновчани под формата на комуни по време на колективизацията. През последните 10–15 години обаче Терновка почти се е сляла с гр. Николаев, а от 1999 г. официално се води като негов квартал.

Смята се, че Терновка е възникнала на пусто място през 1791–92 г. като селище, предназначено за адмиралтейските майстори-корабостроители¹. Такива обаче не се заселили, поради което в изградените за тях постройки били настанени турци, пленници от корпуса на Салих ага по време на руско-турската война от 1787–1791 г., които пожелали да приемат руско поданство. Така се формирала турска колония (до тогава тук нямало турско и изобщо тюрско население), на която се разчитало, че ще развие земеделието и търговията в района. Специално била построена и джамия, която трябвало не само да обслужва мюсюлманите, но и да привлича търговци от Турската империя [Самаритаки, Пригарин, Станко, 2004; Божков, рък.; Ганчев, 2004; Пригарин, 2005-2006 и др.] .

Независимо от това, твърде скоро (през 1799 г) тези турци напуснали Терновка и тя опустяла [Самаритаки, Пригарин, Станко, 2004: 5-8]. Но не за дълго. През 1802 г. в Одеса пристигнали с кораб от Константинопол 16 български семейства, които били заселени в Терновка. През следващите няколко години ежегодно пристигали нови български семейства, които също се установявали тук. В края

¹ Специални изследвания върху историята на селището не са направени от автора, тъй като с този въпрос и етнографията на селото в момента се занимават учени от Историческия факултет на ОНУ “И. И. Мечников”. Изнесените тук данни са от вече наличните техни публикации в Одеска болгаристика, кн. 1-6 [ОБ, 2003-2008] и в други издания.

на 1806 г. в Терновка живеели 525 българи /118 семейства/ [Уварова, 2004: 30-31]. Точно от кои български селища са тези преселници, не се споменава в изследваните документи. Предполага се, че още първите заселници са пристигнали с различни кораби, а някои и по суша през Добруджа, по различно време и вероятно са от различни селища. От стигналите до днес предания се знае само, че първо е бил заселен квартал “Тегали”, а после – “Чарвона”.

За следващи вълни на заселване не се споменава в наличните документи, но явно такива е имало, защото през 1816 г. жителите на селището били 664 души, а през 1859 вече са 211 двора и 1733 жители. 28 години по-късно (през 1887) жителите вече са 2 978. През 1912 год. землището на Терновка било 11 102 десетини, 703 жилищни дома и 5 583 жители, а децата се учили в 6 училища [СБХУЗУ: 1912]. Според историците междувременно тук се преселили и роднини на терновчани, които преди това ке заселили в Тираспол и Бесарабия.

В по-ново време населението се увеличило почти двойно и при преброяването на 1 януари 1965 г. селището наброявало 11 700 души. Интересно е твърдението на местните жители, според които до края на Втората световна война селото било почти изцяло българско.

Съдейки по документи, жители от други етноси в селището е имало още при формирането му. В някои от тях се споменава за дворянина А. Мандра, който по произход бил румънец и през 1806 г. владееел 300 десетини земя в Терновка, закупени през 1796 г [Аствацатуров, 1995: 27; 43]. Жив е споменът и за руския дворянин Зайчевски, който преди Октомврийската революция имал най-много владения в района на Терновка. Смесени бракове е имало още през XIX век, но те са били спорадични.

Днес Терновка се простира върху 32 км², които са заети от около 3 200 къщи и има около 11 500 жители, от които над 7 500 са българи. Те представляват само 65 на сто от жителите, 25 на сто са украинци, 9 на сто са руснаци и 1 % от други народности.

Името на селището. В научната литература обикновено се приема, че името Терновка е дадено от местните българи, които се предполага, че са преселени от района на днешния български град Малко Търново [Скальковский, 1848: 91; Скальковский, 1838, 2: 37-38; Аянов, 1939: 317; ЕБ, 3, 1981: 447 и др.]. Местните жители обаче свързват името Терновка с названието на растението *трънка*: “Тва айгà Терно̀фка ний му дѹмаме; Търново бйше; тѹка айгà на байрите бййа тръ̀нки, знайш дѹто тръ̀нки, такйва й̀аготки, да. Търново бѹше, а па сѹгн’а айгà кѹто са насѹлийа мл̀дого (украинци и руснаци – З.Б.), Терно̀фка ст̀ана.” – казва информаторката Анна

Мавродиева. Ономастката А. П. Коваль обаче свързва името на селището с минавалата през селището река Мокра Тернівка (която вече е пресъхнала, а корито ѝ сега се нарича *Балка*). Според нея: “Селище ТЕРНІВКА (Миколаївська обл.) засновано наприкінці XVIII ст. в жирлі річки *Мокра Тернівка*. Як свідчать перекази, на час появи селища на місці річки була глибока балка, порасла *терном*.” [Коваль, 2001: 79]. Опирайки се на архивни данни при описанието на историята на Паркани – елище с българско население в Приднестровската република, Г. Аствацатуров говори за документи от 1790–1792 г., в които, наред с Паркани и други селища, се споменава и Терновка (под това име), като едно от 25-те селища между реките Буг и Днестър, заселени от казаци [Аствацатуров, 1995: 20]. Според последното изследване по този въпрос, през XVIII в. това селищно название е доста разпространено в пределите на Украйна и Молдова [Самаритакі, Пригарин, Станко, 2004: 6]. Всичко това дава основание да смятаме, че името Терновка е онаследено от българите, а не е дадено от тях. Звуковата близост с името на град Малко Търново (а може би дори Велико Търново) вероятно е допринесло за неговото запазване като “спомен” за района, от който вероятно са първите български заселници.

Досегашни изследвания на говора на Терновка. Данни за говора на Терновка ни дават някои руски учени [Державин, 1915; Зеленина, 1954: 15-31; Бернщейн, Чешко, Зеленина, 1958]. Но пълно описание на говора до този момент не е направено.

В изброените трудове езикът на Терновка се представя като единен и според диалектното деление на българските говори в Украйна се отнася към групата на тракийските диалекти. Определянето на говора като тракийски би могло да се приеме, тъй като повечето от неговите особености наистина съвпадат с един или друг тракийски подговор. Много от западните особености в него днес също се откриват в тракийските или изобщо в рупските говори. Но що се отнася до абсолютната единност на говора, то установената по време на теренните изследвания езикова ситуация и изнесена в изложението на този труд, не потвърждава това становище. А след като днес говорът не е напълно единен, то едва ли преди 50 години е бил такъв. Явно неточната констатация на съответните автори се дължи на малкото време, прекарано в селото. Освен това, вярно е, че в случаите с два или повече варианта един от тях обикновено се предпочита, което лесно може да заблуди. И все пак, въпреки тракийската основа, тук се наблюдават наслоявания на диалектни особености, специфични за говори от диференцирани по тип диалектни области. Това повдига

различни по характер въпроси което привлича вниманието на изследвателя и прави говора труден, но интересен за проучване.

Освен българите, преди около 50 години всички руснаци и украинци в селото говорели български. Това е било задължително за тези, които сключвали брак с българин, съответно българка и оставали да живеят в Терновка. За това е допринасяло и обучението на български език в училищата до 1939 г. Днес обаче, всички жители на селото разбират, но не всички говорят български. Сред неговорещите български език е и една част от най-младото поколение българи. Като всеобщ език се е наложил руският, но се говори и украински, който вече е приет като единствен официален език на Украйна.

Цел и методи на изследването. Идеята за изследването на историята, етнографията, фолклора и езика на Терновка е на археолога проф. д.и.н. Владимир Никифорович Станко /по това време декан на Историческия факултет при Одеския национален университет “И. И. Мечников”/, който е етнически българин, родом от Терновка. Основната цел на инициативата бе да се установи от кой край на България са българските колонисти тук.

Същевременно чрез това изследване се цели и да се съхранят колкото е възможно повече езикови данни, докато инвазията на руския, а в последно време и на украинския език не ги заличи напълно. По принцип изследванията на българските говори извън страната дават една приблизителна картина на състоянието на българския език преди миграционните вълни и техния развой след това Затова, под формата на илюстративен материал, се представят почти всички записани не само думи и наличните им форми, но и техните варианти. Известен компромис се прави при представянето на лексиката – значителна част от названията на специфични етнографски обекти липсват. Това се дължи преди всичко на обстоятелството, че с този въпрос вече бяха започнали да се занимават група етнологзи под ръководството на доц. д-р Т. Бонева, които чрез своя труд в последствие ще запълнят тази празнина. Освен това, значителна част от тази лексика е вече забравена или принадлежи към пасивния фонд. За нейното възстановяване е нужно да се отдели специално внимание.

За да се постигне целта, от езиков аспект трябваше да се направи преди всичко описание на говора, като основната задача бе да се изнесат неговите особености. Въз основа на тяхното сравнение с другите български диалекти в метрополията се очакваше да се локализира изходната точка на предците на днешните терновци. Това наложи да се използва от една страна дескриптивния, а от друга сравнителния метод.

Още първите теренни изследвания на езиковия материал показваха, че говорът има нееднороден характер. Този тип говори не са рядкост в българските диаспори, където често едно селище е създадено от преселници от различни райони в метрополията, но те не са изследвани или само частично са изнесени някои данни. Сами по себе си те формират самостоятелни диалектни микросистеми, които представляват особен интерес от различни езиковедски аспекти и особено от гледна точка както на междудиалектната, така и на междуезиковата интерференция, които в случая протичат в продължение на два века.

Поради нееднородния характер на говора, в труда се прави опит въз основа на сравнения² да се установят, доколкото е възможно, връзките на говора с другите говори или диалектни общности върху изконната територия на българския език не само в днешните граници на България. Пълно или поне по-пълно сравнение изисква значително по-сериозна и продължителна работа. Надявам се, че направеното дотук ще даде възможност за следващи изследвания върху говора и интерпретации на езиковия материал.

*

Описанието е въз основа на лични записи – на ръка и диктофон, направени по време на теренната работа през лятото на 1997, 1998 и 1999 г, както и през някои от следващите години, когато ходех за справки. За някои допълнения ми бяха предоставени касети със записи и на доц. д-р Т. Бонева – преподавател по етнология в СУ “Св. Климент Охридски”, доц. д-р Александър Ганчев от ? гр. Одеса и д-р Рая Николова – Етнографския институт при БАН, за което най-искрено им благодаря.

*

Най-сърдечно благодаря на проф. В. Станко, по чиято идея и настояване започна това изследване, за подкрепата и помощта му при теренната работа. Особено съм признателна и безкрайно съм задължена на семейство Алла и Александър Атанасови, които бяха така любезни не само да бъдат едни от основните ми информатори, но и да ме приютят в дома си по време на теренните изследвания. Благодарност дължа и на всички останали информатори, които представям в края на книгата и, най-вече, на Надежда Рунчева, за тяхната отзивчивост и желание да ми помогнат. Никога няма да забравя неподправената любезност, с която ме посрещаха, вниманието, с което ме обсипаха

² За сравнение са използвани всички атласи, речници и монографии, както и редица статии, посветени на изучаването на българските диалекти, които са представени в частта „Библиография“, като се започва първо с изследванията върху тракийските говори.

българите в Терновка. Прекланям се не само пред информаторите ми, но и пред всички жители на Терновка, които в течение на повече от два века са съумели да запазят своето народностно самосъзнание, родния си език, нравите и обичаите си (сред които особено изпъква истинското българско гостоприемство) в чуждоетнична среда!

Оставам особено задължена на рецензентите на труда член. кор. проф. дфн. М. Виденов и проф. Е. Боев, както и на автора на предговора чл. кор. проф. д.ф.н Т. Бояджиев, които високо оцениха значението на монографията.

Първа глава

ФОНЕТИКА

ВОКАЛИЗЪМ

Вокалната система в говора на Терновка се състои от гласните: **а, е, ё, и, о, у** и **ъ**. Спорадично се откриват гласните **ѐ** и **ы**. Всички вокални фонемии се реализират чрез различни варианти, някои от които не се откриват в книжовната норма.

Характерна черта на вокалната система е наличието на акцентувани удължени вокални звукове, които от фонологичен аспект се явяват варианти на съответните основни гласни, а от фонетична гледна точка са техни дублети. Например, наред с **а**, в говора се открива и гласната **а̀**, която има по-голяма акустична дължина, произнася се по-провлечено, а понякога и с по-голяма височина от ударената гласна **а**. Тези удължени звукове се наблюдават най-вече в потока на речта при по-продължителен разказ (монолог). Най-често се срещат при последователно или често повтаряне на едни и същи думи и при изреждане на еднородни части на речта, напр.: *Ну, пò:мна, пò:мна, пò:мна. Се думаше: “Пишè:те, пишè:те, пишè:те!”* # *И сас кунè:те или сас кракà:та, ò:рата, мажè:те, сичките стѣпкват тàа прѣс. А па сèтне жените прàват вал'кù; а па мѣжè:те ужè ги фѣ:рл'ат на тавàно и там жените тòже обмà:зуват одò:лу, одò:ре обмà:зуват стòло.* Понякога върху тях пада логическото ударение на фразата. Тези гласни са познати в другите български говори и дори в книжовния език, но тук тяхната употреба е значително по-голяма. Това е свързано с емоционалната експресивност, която изразяват, като придават особена мелодичност и колоритност на говора.

Особеност на изследвания говор е и често срещащ се единичен хиатус (пряко свързване на два вокала), който се явява предимно в краесловие. С най-голяма фреквентност са съчетанията на **а** с **а** и на **и** с **о** и **а**. По-рядко се срещат съчетания между другите гласни, а **ъ** изобщо не се свързва с други вокали. Съчетание на гласни се откриват при местоименията *нàа, тàа, унàа, т'аа* ‘тези’, *тòа, он'аиа* (он'а) ‘онези’, *чии // чий* и др., при някои съществителни: *дрèи/те/*,

акация, материал, Мийл, Крийоострошилофци, самоучка, а също и при членуването прилагателни като, напр.: *стършиа // стършио*. Сравнително често явлениято се дължи на изпадането на съгласни при някои глаголни форми, напр.: *напраи, йад'аа, ги пей'аа, дуждаа, са распръснаа, пускаа, жувеём, найдоа, наддиш, беа, плитёа, научиа, учиа, миат* и др. под.

Понякога в следствие на елизията се извършва уподобяване, напр.: *тоо < тоа < тойа*. При бързо говорене, съчетанието от две еднакви гласни дава една удължена, напр.: местоименията *тдо, тдаа, унаа* се произнасят съответно *то;*, *та:* (< *таа < тайа*), *уна:* и дори *уна*. Контракция и уподобяване се открива и в междусловие, напр.: *гулёма ле: малка ле* е 'голяма ли е, малка ли е'. Това е другата причина, предизвикала по-голямата употреба на удължени гласни в микросистемата. Макар и в по-малка степен, тези случаи също са изразители на някаква емоционална конотация.

Същевременно, след друга гласна, *е* по принцип се йотува, поради което се нарушава един обичаен за СБКЕ вид съчетание на две гласни, напр.: *знй'е* – книж. *зн'е*. Случаите с нейотувано *е* след друга гласна са сравнително редки.

Нестабилността на някои от гласните не само извън, но и под ударение е друга съществена особеност на вокалната система в говора. Както от гледна точка на съвременния български език, така и на старобългарски, гласните често се взаимозаместват, без да променят лексикалното или граматично значение на думите. Това се дължи не само на различните фонетични явления, които се срещат в говора, а и на нееднородния му характер, т.е. на смесването на различни диалекти. В зависимост от това често се получават по няколко фонетични варианти (варифони) с еднаква семантика. На тази ситуация се отделя повече внимание и по-ясно се разкрива при даденото по-долу описание на гласните и при представянето на рефлексите на някои от старобългарските фонemi и архифонemi, познати ни по фиксиранияте в ръкописите графemi.

Фонемата **а**

Фонемата **а** в говора се явява на мястото на стб. *а*, *ѡ*, *ѡа*, а в неударена позиция и вместо *ѡ*, *ѡа*, *ѡи* и *ѡо*. Локационно не е ограничена – среща се в началото, средата и края на думата и по принцип може да се свързва с различни по своята характеристика съгласни звукове – звучни и беззвучни, меки и твърди, шушकाви и т.н.

В ударена позиция звукът *а* е напълно идентичен по своите характеристики с този в книжовната норма и болшинството от другите диалекти. В началословие се открива предимно в думи от чужд произход: *ангел, армийа, алени, айст, айва* и в думи с изпаднало начално *х*: *арно, апка, апни, айде*. В тази позиция *а* понякога се йотува: *Йанко, йала* 'ела'. В средисловие ударено *а* се намира между различен тип съгласни: *слàма, тàтко, утринàта, крàставици, баница, сирàци, малàй, пазàр, магàре, мàма, бачо, баба, стàри, млàди, кавàл, мàлку, мрàфка, крàва, сметàна, утринàта, пàсла, офчàр, клàват, врàти, бивàва, тигàн*. В краесловие под ударение гласна *а* се открива значително по-често отколкото в началото на думата: *гурà, маглà, лулà, веснà, иднà, немà, сланà, исинтà, кармà, ношкувà, кугà, такà, судбà, вудà, крѣфтà, межà, блѣйà, седà, труфà, бразнà, динà нуштà, земà, буйà* и т.н.

Вариацията *а* се явява след мека съгласна, както пред твърда, така и пред мека сричка: *нàма, дàца, ублàкан, чулàк, черàсло, сфàш, тà, слàп, купàте, гулàми, дикàнà, а* след гласна се йотува: *сейàл, пейàл, пийàн*.

Неударената гласна *а* обаче се различава от книжовния си съответник. В говора, тя също няма интензитета на ударената *а*, но тук не се редуцира³, т.е. в тази позиция се доближава до звученето на ударената *а*, а не на *ъ*. Неутрализиране на опозицията ударен ~ неударен вокал тук се постига в посока към *à*. При това, колкото по-отдалечено от ударението е *а*, толкова повече се изяснява. Например последното *а* в *сфàдбата, гòрната, нàрана* и първото в *гаргарàшка*, най-много се доближават до *à*. Липсата на редукция на *а* особено ярко се забелязва в случаите с предходна мекост и йотувано *а*, напр.: *нидèлà, пèsнà, дрàзнàт, углàват, магазин, нафърлàм, фамìлиия, фанàйя, дàдайя, смàзвайя, замàзайя, нарòдийя, тийà* и т.н. Нещо повече, *а* се явява на мястото и на неударено *ъ*, напр.: *вàтар, хитар, пàсал, маглà* и т.н.

По своето място в думата неудареният вокал *а* също не е ограничен: а) в началото на думата (предимно в чуждици): *акàция, алтèне, амбàр, армàн, алкà, абет, абедвайте, агèл, арничево, акèл, аднòж, адин, абет*; б) в средисловие: *сланìйна, такòва, заливат, закриват, татàр, папучки, брèдвата, паракòде, брадàвичка, гласò, самò, магазин, чафутин; карамфìле, загувèват, турат, клàват, крèскат*; в) в краесловие: *булка, тòча, чета, чèрга, дèна, тукà, сфетканица, дрùса, лунàта, калисàрка* и т.н. Случаи като *къртùна*,

³ По тази си особеност говорът се свързва със западнобългарските диалекти, Централните и Западни Родопи, с голяма част от македонските говори [Вж.: БДА ОТ: № 12].

тръндѡфил, т.е. с редуцирано *а* са сравнително редки и обикновено имат варианти с *а*, които се използват по-често.

Фонемата ъ

В този говор фонемата **ъ** се явява на мястото на стб. *ъ, ъ, ѡ, ѡ* и *ѣ*. Позиционно тя е ограничена, тъй като се среща само в средисловие. Изключение правят няколко имена като *зѡбѡ* и *пѡпѡ*, при които членната морфема е **ѡ** и името *ѡгѡл*, което, под влияние на руски, обикновено се замества от *ѡгол*.

По своите звукови и учленителни характеристики гласната **ѡ** под ударение в говора напълно съвпада със съответния звук в книжовната норма и се свързва само със съгласни, без оглед на техните характеристики: *дѡшчичка*, *иднѡш*, *пѡска*, *дѡно*, *пѡт*, *сѡйне*, *рѡка* (*рѡкѡ*), *кѡпат*, *са пѡчи*, *лѡжиш*, *дрѡжат*, *постѡпат*, *добѡр*, *рекѡл*, *такѡва*, *мѡнинка*, а също и в турцизмите *алтѡне*, *сандѡк*, *бакѡр*, *бабалѡко*, *агѡл*, където замества турската гласна *э*. Този вокал се явява в глаголното окончание за 3 лице, множествено число, сегашно време, когато е под ударение, напр.: *дувизѡт*, *пичѡт*, *вравѡт*, *гурѡт*, *трѡчѡт*. Но това не е редовно. Често в тази позиция **ѡ** се преглася в *а*: *берѡт*, *да завезѡт*, *предѡт*.

По артикулационните си и акустични особености неударената гласна **ѡ** също е напълно идентична на книжовния съответник: *пѡ*, *кѡпѡйа*, *рѡкавица*, *кѡдѡ*, *трѡчѡм*, *дрѡжѡ*, *сѡдѡ*, *кѡту*, *стѡпнѡ*, *срѡбѡрна*, *крѡпѡк*, *дѡнѡто*, *кѡсмѡт* и т.н. Но извън ударение тя обикновено се преглася в звук, който се доближава по звучене до удареният съответник на гласната *а*. Това явление е една от основните особености на вокалната система на говора: *лажѡица*, *дасѡици*, *рѡтичак*, *патѡчка*, *цѡклѡ*, *садѡ*, *сфѡкар*, *вѡтак*, *слѡдак*, *хѡтар*, *Пѡтар*, *натѡтака*, *смѡсал*. Много от тези и други подобни лексеми, предимно с вмъкнат **ѡ**, имат и варианти с **ѡ**: *сѡм* // *сам*, *мѡглѡ* // *маглѡ*, *чѡсѡн* // *чѡсан*, *тѡпѡл* // *тѡпал*, *сфѡтѡл* // *сфѡтал*, *ѡстѡр* // *ѡстар*, *мѡкѡр* // *мѡкар*, *мѡдѡр* // *мѡдар*⁴, но те са с по-ниска честотност. Изключения са случаите, при които подвижно **ѡ** се запазва

⁴ Прегласът **ѡ** > *а* извън ударение свързва говорът на Терновка с някои райони в ЗБ (Врачанско, Софийско, Ел. Пелинско, Радомирско, Самоковско, Кюстендилско, Дупнишко, по поречието на Струма и нейните притоци и някои пунктове в Западните Родопи.). Еднакво звучене на неударените гласни *а* и **ѡ** е редовно в южнотракийските говори [Бояджиев, 1991: 43]. При неудареният суфикс *-ѡк* обаче ареалът на разпространението се стеснява около Мездра в СЗБ като продължава в тясна ивица към Родопите (при границата между Г. Делчевско и Смолянско) и стига до поречието на р. Места в територията на Гърция [вж.: БДА, III: № 5, 10; БДА, IV: № 5; № 7]. Вероятно на това се дължи и по-голямото колебание в тези случаи.

в производни като *Пѣтѣрофден* и в миналите причастни форми за женски род като *убл'акъла*, *упѣкъла* (// *упѣкала*), а при думата “огън” /от синхронен аспект/ ъ се преглася в е или и: /*о*/оген (*ог'ен*) // /*и*/огин (стб. *огнь*)⁵.

В някои думи вокалът ъ се произнася и вместо е от гледна точка на СБКЕ: *блѣштѣт*, *блѣшти*, *синѣгѣр*, *шѣта* (рядко *шѣта*) и формите на прилагателните *сѣгѣшното* и *кѣсл* – *кѣсло*, *кѣслта* ‘киселата’, някои от които имат и вариант с е: *кѣсел*, *кѣсело* или а: *кѣсал*, а също и *кѣсел*. Наречието *сѣгѣ* има и варианти с ъ – *сѣга*, *сѣгѣ* (и *сѣгѣ*).

Само няколко пъти е регистрирано и така нареченото **задно ъ** (ѣ): *лѣча* ‘вид слива’, *иднѣш* // *аднѣш*, *пѣска* ‘костилка’, *дрѣжѣя*, *мрѣчи* ‘ръми’. Едва ли би могло със сигурност да се каже дали това не е случайно произношение или е остатък от някой от говорите, участвали във формирането на микросистемата.

Фонемата е

Фонемата **е** в говола е представена от няколко звука, които могат да се представят чрез гласните *е*, *ѐ* и *ѣ*.

1. Гласната е. Както в книжовния език и другите диалекти, и в терновския говор **е** е основен наследник на старобългарското *ѣ*. Същевременно тази гласна се открива и на мястото на стб. ѣ, ѥ, , и и ѡ. Вероятно различните ѣ предшественици са оказали влияние върху широкия диапазон и многообразие от звукове и техните нюанси, чрез които съвременната фонема **е** се реализира.

Под и извън ударение **е** е идентична по учленителните си и звукови характеристики с книжовния си еквивалент.

По принцип гласната **е** под и извън ударение в средата на думата се ситира между съгласни. В краесловие също винаги се явява след съгласни. В двата случая напълно се идентифицира със съответната гласна в книжовната норма: *главѣш*, *смет*, *кунѣц*, *сулѣна*, *йурѣчка*, *момѣто*, *тѣшко*, *голѣма*, *тѣнка*, *ухранѣва*, *тѣлца*; *пѣпел*, *мѣнче*, *дрѣбнички*, *зѣйме*, *сѣдни при мѣне*, *лѣденец* ‘скован от лед клон’; *гърнѣ*, *штинѣ*, *туршѣ*, *дѣка утидѣ*, *кѣкѣ*, *сѣдѣ* ‘само’, *врапчѣ*, *парчѣ*; *дѣвѣйка*, *брегѣ*, *репетѣк*, *Маслената*, *петлѣчка*, *йѣренце-бѣренце*, *пѣсѣко*, *рекѣл*, *женѣх*, *кѣнете*, *гѣсте*, *тѣте*, *кѣuche*, *сѣтне*, *дѣже*, *Гѣрге*,

⁵ С гласна *и* думата се среща в голяма част от западнобългарските говори и най-вече в ЮЗБ, а с *е* – в Монтанско и Асеновградско [вж.: БДА, III: №. 105; БДА, IV, №. 131]. Но това колебание при думата “огън” е регистрирано в тракийските говори [вж.: БДА ОТ ВЧ: № 17; Бояджиев, 1991: 43].

гòре, ке, се ‘все’, м’èн’е; ъòфче и т.н. Редовно се открива и в различните словообразователни и морфологични форманти: грèбен, рàзен, вàжен, гòтфено, главèник, вързел, лèденец, гúштер, прìлепче, парчèнце, прасèнце, украинец, чèрен, лèпчето, з’умбìлчета; кòнете, вулòвете, учите, сìпе, чèтеше, дрѣжèше, знàйе, устанàйме, дòйдем, вòсем, кàмени, пìленца, кòзе, крàве, сìчките, лòвìме и др. Случаите като зèа, бèа, прàвеа, гувèе, при които е се намира пред други гласни, са малко на брой и в тези случаи не се променя, т.е. произнася се като нормално (твърдо) за съвременния български език е (= рус. э).

След друга гласна обаче – в средисловие и краесловие – е редовно се йотува: неумìйени, пукрìени, занехàйен, пустрòйена, сèйелка, знàйе, вèйе, нìйе, ни_йè, нìйе. Но понякога, обикновено в краесловие, компонентът е изпада и остава само атиративът ÿ /или е > и > й/: вìйна, ткàйено, познàйеш, бàйе, вìйе, нийè, знàй, бий, пèй, мий, скрий, пìу́й. Изключенията в това отношение са незначителни.

Йотуване на е се открива и в началото на думата, където всъщност само в няколко думи се среща чисто е: егà, ех и понякога във формите на числителното едно, едìн. Във всички останали случаи, независимо от произхода си е се йотува, а извън ударение по-често се редуцира до и: йèдри, йèзик // изìк, йèргèн’е; ивèй, иргèн, индèк (вж. при историческите промени).

Както е видно от горните примери, в средата на думата и краесловие неударено е по принцип се запазва. Нещо повече, след ударени срички то често се явява на мястото на и: сенìйа, фелìа, апрèл и др. под. Явлението се пренася върху някои морфологични форманти: умрèлете, не се поклòнело в наречието сндìште и др., което е присъщо на западнобългарските говори. При формите на глаголите от II спрежение тематичната гласна и понякога се преглася в е: вòзе, вàрде, вàре, òде, приблìже, нарèдеш, испрàтейа и пр. Това, както и окончанието за мн. ч. -е при съществителните, прилагателните и др. морфологични форми: молдовàне, другàре, коледàре, прѣстете, чèрге, последнèте гòдене, кòтке, тре дне, нèговете рàботе, грѣнцè⁶, чùжде, бòсе, ùбаве, чèсте, би могло да се свърже с прегласа и > е. Но по-вероятно е окончанието е да е било характерна особеност на някой от говорите, участвали във формирането на микросистемата, което е влязло в конкурентна употреба с окончанието -и, присъщо на друг/и/ от слелите се говори.

Въпреки това не са редки случаите, при които е напълно се редуцира като във вичирìнка, гирдàнче, а понякога формира

⁶ Това явление е характерно за западните говори, но се среща и в някои източни (предимно южнотракийски говори).

еднозначни фонетични варианти: *децàта* // *дицàта* (вж. частта „Исторически промени“). Това обаче не се случва след ударена сричка: *кля̀денец*.

Поведението на подвижното *е* по принцип е както в СБКЕ, т.е. в граматичните форми на прилагателните за женски и среден род и множествено число *е* изпада: *гладен* > *гладна*, *гладно*, *гладни*, а също и при някои словообразователни процеси: *козъл* > *козлѐнце*. Но има и случаи, при които то редовно се запазва. Такива са формите *ладена* (*водà*), *питѐли* ‘петли’, *кунѐчет:а* ‘кончетата < конец’ и *ткàйени*.

2. Гласната *ѐ*. Широко разпространена в говора на Терновка е т.нар. гласна широко *е* (*ѐ*). Под ударение този звук е по-напрегнат от обикновеното *е* и по-задан. При неговото учленяване отворът на гърлото при преминаване на въздушната струя е по-широк, а брадата се смъква по-надолу. Често е удължен. Всъщност, при произнасянето на този звук (*ѐ*) градусът на челюстния ъгъл е различен, поради което се формира твърде широк диапазон от нюанси. Вследствие на това понякога той звучи като широко отворено *е* (*è*), т.е. като нещо средно между *е* и *а*. Друг път отворът при произнасянето е твърде широк и звучи като дифтонг *ea* (условно можем да го отбележим с *ä*), като след мека съгласна обикновено трудно се отличава от *’а*. В трети случаи е твърде близо по звучене до обикновеното *е* (*e·*), като понякога – извън ударение, дори се доближава до *и*. Всъщност става въпрос за различни степени на интензитет при произнасянето на този звук в една и съща позиция, което предизвиква наличието на няколко звукови нюанса, формиращи фонемна редица на този вокал в говора.

Тази гласна се открива предимно в ударена позиция и обикновено формира фонетични варианти с *е* и *’а*, поради което от фонологичен аспект би могла да се разглежда като алофон както на *е* така и на *а*. Явлението се наблюдава както при различни думи, така и в границите на една дума. Това ярко проличава във фонетичните облици на формата за минало време на спомагателния глагол “съм”: *бѐше* // *бѐ·ше* // *бѐше* // *ба̀ше* // *ба̀ше* // *ба̀ши* (с редукция *е* > *и*)⁷. Но тъй като тези нюанси на *ѐ* редовно варират, т.е. взаимно се заменят както помежду си, така и със звуковете *е* и *а*, за улеснение в работата се отбелязват само трите основни фонетични варианта на лексемите, в които те се срещат, напр.: *трѐба* // *трѐба* // *тр`аба* ‘трябва’, т.е. при подобни ситуации в работата за отразяване на различните нюанси на широко *е* графически се използва само знак *ѐ*. Нюансите често се наблюдават

⁷ Подобна ситуация се открива в родопското село Мугла, където *ѐ* се явява като фонема [вж.: Стойков, 1971: 10; 20].

дори при един и същ информатор. Взаимозамяната на *ê* с *е* и *а* се открива най-вече на мястото на стб. **ѣ**: *брѣг*, *бѣл* // *бел*, *бѣли* // *бели*, *лѣп* // *леп*, *двѣ* // *две*, *гулѣми* // *гул'ами*, *срѣт* // *срет*, *напрѣде* // *напрѣде*, *трѣбаше*, *црѣво*, *плѣвник*, *нидѣл'а*, *врѣме*, *шѣлки* 'въшки по кокошките', *снѣк*, *чулѣк*, *дубрѣ*, *искипѣ*, *къдѣ*, *кутѣ*. Същевременно се срещат думи или техни форми със стб. **ѣ** като *дѣца*, *д'ате*, *д'аца*, *гулѣма* // *гул'ама*, *гѣре*, които по време на теренните проучвания са регистрирани само по един-два пъти с *ê*, а други като *невѣста*, *чирѣшни*, *рѣка* (рядко) // *рекà* // *рика*, *гнездѣто*, *вѣра*, *верѣва* и т.н. вече са се утвърдили с *е*. Тази ситуация тук явно не се дължи на звуковото обкръжение или на характера на съседните срички, както е в други български диалекти, а най-вероятно е следствие от смесването на варианти в различните говори, въз основа на което се е формирал един неустановен вокал със сложна звукова характеристика.

Би могло да се каже, че наличието на *ê* < **ѣ** пред шушкавите съгласни е закономерно, въпреки вариантите с *е* и *'а*, тъй като последните имат значително по-слаба употреба: *рѣжеме*, *срѣшт-ат*, *вѣжги*, *грѣшна* // *гр'ашна*, *нѣшто* // *нѣшто* // *н'ашто* и т.н.

В редица случаи *ê* се проявява и като наследник на стб. **а**, **ѡ**, **ѣ**, **ѡ** и **ѡ**, което понякога, но не винаги се дължи на влиянието на шипящите съгласни или на *й*: *йѣ* 'я', *гулѣйа*, *ламѣ*, *жѣба*, *жѣби*, *ужѣри*, *дрѣжѣк* (*дрѣж'ак*, *дрѣжѣк*), *лѣлен*, *чѣша*, *чѣши*, *кучѣн*, *лапшѣ*, *лѣшнице*, *бубулѣчки*, *тичѣше*, *жѣдна*, *жѣтва*, *шѣпа*, *глѣда* // *глѣда*, *рѣдом*, *грѣшен*, *дѣржѣли*, *дѣржѣ*, *искипѣ* и др. Някои от тези думи се произнасят и с *е* (*шѣл* // *шел*) или с *а* (*йѣренцето* // *йѣренце*), *окисл'ава* // *окислѣва*, но по-голяма честотност имат вариантите с *ê*.

Тази гласна се открива и в чужди лексеми вместо *а* след *ч*, *ш* и *з*: *чѣй* (// *чай*), *чѣйник*, *чѣйнико* (но *чѣйниче*), *шѣл* (// *шел* // *шал* – рядко), *ѣм* // *ѣм*, *куѣѣ*, *баѣѣ*, *патлаѣѣн* // *патлиѣѣн* (*патлаѣѣн* // *патлаѣѣн*).

Извън ударение *ê* се среща сравнително по-рядко и обикновено в краесловие: *мѣсѣц* (но и *мѣсц*), *босилѣк*, *жѣнѣ*, *мѣсѣ*, *сѣйѣ*, *м'ѣнѣ*, *ниѣйѣ*, *виѣйѣ*. Понякога се явява вместо *и* в окончанията за 3 л. мн. ч. при причастията на *л*, напр.: *Са бѣилѣ* 'бѣили се' *малчѣйшките по меж-сѣбе си*. Този вариант също е нестабилен и често се конкурира с гласните *е*, *а* или *и*: (*са вѣйѣ* // *са вѣѣ*; *тиѣйѣ* // *тиѣѣ*; *игралѣ* // *игрѣли*).

В този говор вокалът *ê* не изпълнява смислоразличителна функция. Както е видно от примерите, дори когато е под ударение той се колебае и чрез вариациите си губи своята фонологична стойност и в онези от лексемите, където се допуска, че вариантите с *ê* са по-архаични или имат по-голяма фреквентност.

3. Гласната е. Този звук, наричан милетичево е (е) – средно преден вариант на е, се появява спорадично при някои думи на мястото на е, и, а, ъ и ѳ предимно извън ударение, напр.: *сѣ̀д̀а, вѣ̀чѣр, ѱѣ̀дѣн, кѱ̀сѣл, синт`а̀бѣр, нойа̀бѣр, дик`а̀бѣр, дѣлбѣки, вѣрба̀; стуйѣт* и др., които на фона на общата картина могат да се приемат като изключения.

Наличието на *ѐ* не е отбелязан в другите изследвания върху говора. Нее изключено това да е ново явление, породено от различните модификации и колебания при произношението на някои звукове, които на местна почва са обединени в един звук. Същевременно това би могло да се обясни с обстоятелството, че сред преселниците е имало и такива, които са били носители на говор, за който звук *ѐ* е бил характерен, но в последствие се разпада и приема един или друг облик под влияние на други говори в микросистемата или на руски и украински. От друга страна, възможно е също неговото разпадане да е причина за появата на различните фонетични варианти на някои от думите, напр.: *вѣрба*, *варба*, *верба*; *кѣсал*, *кѣсел*, *кѣсьл*; *Пѣтър* // *Пѣтар* // *Пѣтер* и т.н. Независимо от причината за неговото наличие, факт е, че от фонологичен аспект тук *ѐ* се проявява като един от нюансите на фонемите *е*, *ѣ* или *а* в съвременния говор на Терновка.

Фонемата и

Вокалът **и** в терновския говор се явява на мястото на стб. и, ъ, ѓ, и љ.

Както под, така и извън ударение, гласната *и* е напълно тъждествена със съответната гласна в книжовната норма на български език, независимо от произхода си. Позиционно не е ограничена: среща се в началото на думата: *извор, има, иска, идея, играм, ископали, избирайа, изл'ава, ицѐ, идѐ, иловник, изйк*; в средисловие: *сйнур, лйчен, пйсар, годйна, рйза, сйла, гранйцата, зймка, да вйдиш, чередник, главеник // главиник, бйсер, рйба; са начин'ава, улийца, пр'азник, старшин'а, и в краесловие: горй, парй, лежй, главѐшници, так'ви, т'ази, м'алки, р'уски. Устенните съгласни б, в, м, п и ф не й оказват влияние: Библий'ътъ, приблизител'но, ке прибѐре, наливам, обливат, са назив'ава, угов'арива, зймка, правйме, зимска, г'дстим, килим, п'ипѐр, сйф.*

Единствено в *жуф* и някои от производни като *жувейше* се наблюдава лабиализация на *и*, но успоредно с *жиф*, *живейах* и т.н.

Фонемата о

Вокалът **о** е наследник на стб. *o*. Само в няколко случая се явява вместо *є*. По своите звукови и артикулационни особености напълно съвпада със съответната гласна /под и извън ударение/ от книжовния език. По отношение на мястото в думата гласната *о* не е ограничена – както под ударение, така и извън, тя се открива в началото, средата и края на думата: *огин, отори, оти, дите, обице, дро, драта, одат; под, корен, трдишка, картдишечка, кдри, котка, дома, който, родена, дома, загон, сизон, йедно, ведро, гнездо; одлу, отидайме, отишъл, обадила, обърнай, угоштава, постродена, постелки, дадо, пчелно млeko, ништо, кдево, татко*. Поради обстоятелството, че по принцип членната морфема за мъжки род в говора е *о*, то тази гласна се среща най-много в краесловие: *мразо, медо, брего, сино, сандько, йадо, пастухо, малкийо, нататько, синуро*⁸ и т.н., което същевременно значително увеличава нейната функционалност.

Начално йотувано *о* се среща обикновено в народните песни: *йодат, йортъва, йоткл'учете, йот/ф/урете, йодлу*. Членната морфема при прилагателните от мъжки род винаги е йотувано *о*: *малкийо, старийо, кундийо*.

Фонемата у

Гласната **у** в говора се явява на мястото на стб. *у* (и/или *8*) и *o*. Като рефлекс на други гласни се явява рядко. Тя напълно се покрива по своето звучене и артикулационни особености с *у* в книжовната норма. В ударена позиция се среща в началото и в средата на думата: *утре, убаф, учеше, булка, лук, думаше, слъша, самун, са засушило, сурва, друк, пудра, труф'а, пудушка, снува, аргатува, турат*. В краесловие е регистрирана само в русизма *сушчеству*.

Неудареният вокал позиционно също не е ограничен: *удари, умира, управа, бубулечки, чучуличка, кукувица, кукум'афка, пупуник, гул'ай, бутилка, пучивам, пумифка, разказувах, дуважъва, сл'ану, гуведу, малку, киселуту млeko*.

В краесловие обаче, гласната *у* почти винаги се явява на мястото на етимологично *o* или вместо членната морфема за мъжки род единствено число *-o*, която понякога се редуцира: *воську, двору, дувару, стдлу, гдраду*, но това става рядко, а съответните варианти с *o* (*восько, дворо, дуваро, стдло, гдрадо*) имат по-голяма употреба.

⁸ По тази особеност се диференцират повечето от западните говори, но се среща и в някои тракийски.

В жуве́йа – у < и, а в надòлу и чумбе́р – у < е.

В средисловие у често се явява след мека съгласна, най-вече л (л'): Луба, закл'учено, л'улка, л'ут'иво, хл'уш, сфал'увам, сфар'у-ва, з'умб'илче, но понякога се делабиализира: кишè, кишèто, гивèч.

Йотувано у в началото на думата е характерно за народните песни: йут'иди, йуглèдна, йудòлу, където се явява на мястото на о, а също и в някои русизми, напр. й'упка, Й'ура, Й'ул'а.

Фонемата ы

Тази гласна е наследник на стб. ы, но в терновския говор тя не е изконна, а вторично придобита чрез руските заемки. Всъщност, в автентични български лексеми тя не се открива, поради което има твърде ограничена употреба и това я отнася към периферията на вокалната система.

Тя също бива ударена и неударена: в'ыбита, в'ышита, в'ыпаси 'пасища', т'ысеча, час'ы; крас'ивый, одых'ава, одых'на и т.н. Двата варианта се срещат само в средисловие.

Понякога се редува с ъ, напр.: бр'ынза // бр'нза.

КОНСОНАНТИЗЪМ

Консонантната система на говора в с. Терновка ярко разкрива неговия смесен характер. Тя е съставена от сливането на двата основни типа консонантни системи, според които българските диалекти се разделят на източни и западни.

Съгласните, които изграждат консонантната система се противопоставят по признаците звучност ~ беззвучност и мекост ~ твърдост, въпреки, че втората корелация е условна:

б ~ б'	в /w/ ~ в'	г /γ/ ~ г'	д ~ д'	з ~ з'	ж~ж'	дз (s)	дж (ž)
п ~ п'	ф ~ 'ф	к ~ к'	т~т'	с ~ с'	ш	ц ~ ц'	ч ~ ч'

Извън корелацията по признака звучност ~ беззвучност остават сонорите р ~ р', л /l/ ~ л', м ~ м', н ~ н', съгласната х /h/ и атиративът й.

Съгласните h, w, γ и l в говора имат спорадична употреба.

В повечето случаи палаталните съгласни имат предимно фонетична стойност, т.е. от фонологична гледна точка обикновено се явяват като алофони на съответните твърди фонемии, тъй като

са в конкурентна употреба с тях. В микросистемата по принцип те са позиционно ограничени, тъй като в краесловие не се употребяват (изключение правят няколко случая с крайно *л'*). Най-често се откриват пред гласните *а* (< стб. ѣ, ѧ), *о* и *у*. Палаталност, по-скоро частично смекчаване на някои съгласни се открива и пред гласната *е* и по-рядко пред *и*. Но в тези случаи меките съгласни често се колебаят и също се заместват със съответните твърди съгласни. Колебанието пред *е* и *а* обикновено се дължи на неустановения вариативен характер на рефлексите на стб. фонема ѣ в говора, а също и на йотуването на *е* в средисловие, напр.: *дибѣлийо* (= *дибѣлио*), *ка̀м'ени* (по-скоро *ка̀мйени*), успоредно с *дибѣлио* и *ка̀мени*. Тази ситуация ясно говори за смесването на две фонетични системи, които се противопоставят по наличието на гласните *е* (ѣ) или *а* като застъпници на стб. ѣ и по степента на наличието на корелацията мекост ~ твърдост при консонантните системи.

Като цяло в консонантната система на говора преобладава употребата на твърди съгласни. Те понякога се явяват дори в позиции, където за книжовния език и източните говори са характерни палатални съгласни. Най-ясно това личи при глаголните форми, където се откриват депалатализирани съгласни пред някои окончания: *лѣва* (вм. *лов'а*), *лѣват* (вм. *лов'ат*), *нѣса* (вм. *нос'ат*), *седа̀м* // *седа* (вм. *седа̀а*), *седа̀т* (вм. *седа̀ат*), *стеда̀т* (вм. *стел'ат*), *то̀па/м/* (вм. *топ'а*) и т.н. — явление, характерно най-вече за западнобългарските говори. Ето защо съотнасянето на съгласните по качеството мекост ~ твърдост е условно. Още повече, че почти във всички случаи с палатална съгласна се открива и вариант с твърдия съответник.

В корелацията по мекост ~ твърдост не участват съгласните *h*, *w* и *l*, които не са характерни за книжовния език, както и атиративът *й*. Извън тази макар и условна корелация остават също звуковете *ш*, *х*, *дз* и *дж*, които са значително по-твърди, отколкото в книжовната норма и в по-голямата част от българските диалекти. Спорадично в говора се срещат съгласните *ж'*, *ч'* и *ц'*, поради което *ж*, *ч* и *ц* също могат да се изключат от тази корелация мекост ~ твърдост.

Що се отнася до корелацията по звучност ~ беззвучност, според която се формират познатите в книжовния език корелативни двойки тук също е в сила. Тя се проявява най-явно при обеззвучаването на звучните съгласни в краесловие, както в целокупния български език. Средисловната асимилация общо взето има същите особености, характерни за книжовната разговорна реч.

Съгласните **б, б', п, п'**

По своите звукови и учленителни особености, както и по мястото си в думата, звуковете **б, б', п** и **п'** не се различават от съответните в книжовния език.

1. Съгласната **б** се открива в началото на думата и среди-словие пред всички гласни (*а, о, у, ъ, а* също и пред *е, ё* и *и*) и сонорните *р, л* и *н*: *баница, бацка, батък, бдлес, са бориш, буза, бубулечки, бъчва, бёгаш, берёш, дибели, кубилица, бий, бразната, бежурф, бръшко, благо, блъи, хубава, обада, амбар, небо, събор, обувам, забул'а, разбъра, убърна, мулбён, разбёра, ребрата, стеблò, òтбран, облаце, ублèдено, дрèбнийо*.

Палатализация на съгласната **б** понякога се среща пред гласната *е*: *б'еден, грòб'е, б'ёше, б'ех*, (успоредно с *беден, грòбе, биши, бех*). В качеството си на самостоятелна фонема палаталната съгласна **б'** се открива само в няколко случая пред *а*: *б'аренце, уб'адваме, да об'асн'а*. В останалите случаи в същата позиция, като *б'ало, б'али, б'айа, чумб'ёр*, звукът няма фонологична стойност, тъй като тези думи или формите им, имат фонетични дублети, които не се различават по семантика, напр.: *б'ала // бèла // бèла, б'айме // бèйме // би'йме, чумбёр*.

2. Съгласната **п** не е ограничена локационно, но в краесловие често се явява вместо **б**. Тя също се открива пред всички вокали: *панйца, памет, пàтерици, пèлена, пèсна, пèсни // пèсни, пèйе, пèйте, пйше, пйленца, пичём, питёл, пòсле, пòрции, получава, пòпуву, пупуник, пурòн, запàли, клипàци, лàпат, купён, път, пирò // пèро, сапун, дулàn, поп, леп, кацàп 'прозвище на руснак', чоп* и т.н. Съгласните, пред които се ситуйра **п** са *р, л, н, к, ц, ч, ш, т* и *в*: *прòшва, прйлепче, пр'чка, план, плугò, плèвник, плитёше, пц'уйе, плèснах, птйчките, пиенйца, тупканик, недокòпват, àпни, àпка, ст'пнàх, пчинò, ст'пнка, т'пкат, крèпки, тòпло, сипфа*.

Както всички съгласни и **п** пред гласните *е* и *и*, намиращи се пред мека сричка, се смекчава. Понякога в тази позиция **п** дори се изравнява с **п'**, без оглед на следходната сричка: *П'етар, п'етак, п'ипёр, п'ет, п'ен'ата, п'епил // п'еп'ел, п'еп'елишник, п'ечка, кàп'е*. Но, подобно на **б'**, това **п'** няма функционална стойност и от фонологичен аспект се явява само като алофон, за което говорят дублетните облици на горните думи със съответната твърда съгласна **п**: *пипёр, пèчка, пèтак* и т.н. Единици са случаите, като *П'ена*,

П'ет'о, куп'а, п'атнушки при които **п'** не се конкурира с **п**.

Съгласните **в**, **в'** и **ф**, **ф'**

1. Съгласната **в** се среща в началото и средата на думата пред всички гласни (*а, ъ, и, е, ѓ, о и у*): *вдсѣк, войвода, вуйна, вуйчо, войнѧ* // *вуйнѧ, вѧли (дѣи), вѣтак, вѣнка, вѣжѧк, вѣжѣнце, вѣлка, вѣкам, вѣчар, вѣтар; дѣйс, квадрат, чѣвам, такава, са пувѣрне, пулива, нѣво, тувѧ, завѣт, прѧво, слѧвик, загувѣват, главѣшнеце, двѣ, хѣбаву*. Съгласните пред които се ситуйра **в**, както в началото на думата, така и в средисловие са сонорите *р, л, н*: *вратѣно, враждѣвайѧ, вратѧ, врѣвѧ, заврѧ, влѧкно, влѧшка, управлѧва, внѣк, либѣвник*.

2. Билабиално **в (w)**, не е характерно за говора, но макар и рядко този звук се улавя в речта на някои информатори, напр.: *чашѣнен, трѣва* 'трябва', *хѣбаво, чѣркуша, дѧдовото, такѣвата, прѧшѧ, квартаѧл, двѣр, какѣд*.

3. Палаталната съгласна **в'** в говора обикновено се явява вместо **в**, като най-често това става пред гласната *а*, която обикновено е преглас от *е* /от гледна точка на СБЕ/: *синовѧта, двѧ, вѧй, утвѧйат, дивѧтата, вѧска, ловѧа, жувѧ* и по-рядко пред *е*: *цѧвѣ*. Но всички тези лексеми имат варианти с **в**.

4. Съгласната **ф** не е ограничена локационно, но оригиналното **ф** има ниска честотност и се среща само в чужди по произход думи: *фасѣл, файтѣн, фѧбрика, фартѣх, фарширѣван, фенѣр, фѣдуѧ, фѣга* 'виелица', *фѣнди* 'топче от прежда', *фургѣн, чафѣтен, кѣфа, кафѣво, Стѣфан, графѧна, цѣфтѧ, суфрѧ, картѣфѧ, кѣфтѣли, шкаф, штоф*. В общи линии това са всички думи или поне всички регистрирани, с етимологично **ф** в говора. В останалите случаи, както е видно от по-горните редове, тя се явява на мястото на **в**: *фчѣра, тфѣйта, сфѧт, сфет, фѣрга, Тернѣфѧ, клѣф, плашѧлѣф, лѣдаф*. В началото и средата на думата се произнася пред всички гласни с изключение на *ѣ*, пред сонори и пред беззвучни съгласни.

В *рѣфѧко, кѣфѧа* и *тѣфѧ* **ф** се открива и на мястото на *х*.

5. Палаталната съгласна **ф'** е регистрирана само в думите *трѣфѧ* и *сфѧт*.

Съгласните **г**, **г'**, **к**, **к'**, **γ**

Тези гутурални съгласни с изключение на **γ** имат тъждествени еквиваленти в съвременния книжовен език.

1. Локационно твърдата съгласната **г** е ограничена, тъй като се ситуйра само в началото на думата и в средисловие. Разполага се пред гласните *а, ъ, и, о, у* и сонорите *р, л, н*: *гѧйда, гѧшти, гѣба, гѣрбѣ*,

гòсте, гòнат, гул'айат, ги, грòзде, гребен, гр'нци, гл'с, гл'тат, гл'на, огн'ите, гнизòд, гн'да, изл'агало, аг'л, нагòре, млòго, драго, договарат, загубил, тарг'ват, муг'ила, др'уго; кр'гло, игра, й'agne, ст'гни. Пред съгласната *д* се открива в чуждиците *мигдан* и *сегда*, а пред гласната *е* е регистрирана само в *Герге* и *òген*, където понякога се замества с *г'*: *Г'ерг'е, òг'ен*.

Палаталната съгласна *г'* в говора е изключително слабо натоварена. Тя се явява само пред *о* и *у* в чуждиците (стари тюркски заемки): *г'убре* и *г'òзан*. В *Герг'òф ден* // *Г'орг'òф ден* тя се конкурира с *г* (*Г'ерге*).

Затвърдяло *г'*, т.е. преход *г' > г* е регистрирано в думата *маг'ишница* (-и) (< маг'осница), а също и в името *òген*, чито варианти *òг'ен* // *òòг'ен*, се срещат рядко само у отделни информатори.

2. Твърдата съгласна *к* позиционно не е ограничена, но подобно на *г*, в началото на думата и средисловие се среща пред гласните *а*, *ъ*, *и*, *о* и *у*: *ка̀ка, ка̀кò, к'шита, к'лца, кок'иче, к'уди, кум, кук'ишка, к'итки, пук'ажа, ак'ация, сф'ек'ро, так'ова, так'ви, раск'ьсат, валк'уват, л'аком, с'ички, мак, санд'ък, зн'ак, м'òзак, пес'òк, пат'òк.* Пред предните гласни *е* и *ê* тя е по-мека и понякога се изравнява с *к'*. Съгласните, пред които се ситуираща са: *л, р, н, м, в, т, ц, ч* и *ш*: *кр'емен, крак, кл'ават, кл'адат, кн'ига, к'укла, пакрив'ало, чук'ман, чук'ч'е, пр'òкша, млек'ч'е, вл'акно, д'òктор, ун'иква.*

Меката съгласна *к'* се явява предимно пред гласната *е*: *к'ък'è, к'ък'èто (как'èто), п/а/лач'инк'е*, и пред *у* в турцизмите *к'уфт'è/ли/* и *к'унк*, но в *писк'ул* и *киш'è* (и техните форми) *к' > к*.

3. **Звук γ .** Интерес представлява обстоятелството, че макар и в малко на брой думи, при част от информаторите *г* и *к* се заместват от съгласна, която акустически се възприема като нещо средно между *г* или *к* с придихателно *х*. По начин на учленение това е гутурален звук. Тук го бележим със знак γ . Среща се в началото, средата и края на думата. Той почти повсеместно се е наложил при някои думи, както при старите, така и при младите носители на говора. Такива са някои прилагателни като: *вр'уба, ба'ят* и съществителните *у'òл, за'òн, Бал'арийа, б'ъл'аре, а'арòди, 'аша 'Таша', 'ал'а 'Тал'я, плу'у и 'ектар*. Регистриран е и в думи, които имат и варианти съответно с *г* и *к*: *вр'амота, у'òло, ну'òд, вр'а'у, учип'òу* и др.

Трудно е да се каже дали наличието на този звук в говора се дължи на влияние на украински [вж.: Карпенко, 1996] или е остатък от някой от българските диалекти⁹, участващи във формирането на новата микросистема.

⁹ Общо взето този звук не е чужд на българския език, но макар и спорадично, той все пак се среща в някои югоизточни говори.

Съгласните **д, д', т, т'**

1. Съгласната **д** също съвпада по своите особености с книжовния си еквивалент. Среща се в началото и средата на думата пред всички гласни, сонорите *р, л, н* и пред звучните съгласни *в* и *б*: *дарак, дава, дъска, дъно, дѣка, ден, дѣдо, дѣлеше, дѣвол, дѣви, дѣгам, дѣма, дойдѣх, дѣпчици, дѣма; двѣ, двор, длѣго, длан, други, дрѣво, драго, дурдѣ, вода, подарак, подѣр, доведѣт, садеше, кадѣш, ѡдеа, съдѣ, надѣне, нидѣл'а, йѣдро, ведрѣ, еудѣчка, радѣсти, одрѣн, абѣдн'ата, рѣднийа, судбѣ*.

Съгласната **д'** има самостоятелна стойност предимно в русизми: *д'улбѣн, д'ател, бад'а, пересад'ѡфската (гранѣца), д'алцам, Фѣд'а/та/, медвед'ѡ, прайд'ѡш, малад'ѡжа*. В повечето случаи тя се конкурира с **д**, напр.: *вид'айте* (*// видѣйте // видѣйте*), *посед'алки* (*посидѣлки*), *д'ѣдо/ви/* (*дѣдо/ви/ // дѣдо/ви/*), *крад'айа* (*крадѣйа*), *разд'алени* (*раздѣлени*), *сид'аше* (*сидѣше*), *д'ен* (*ден*), *пред'ѣ* (*предѣ*), *пред'айа* (*предѣйа*) и др. под. Прави впечатление обаче, че при част от тези думи се предпочита фонетичният вариант **сд**, а при други – **сд'**. Без да са направени специални проучвания, по честотността им би могло да се допусне, че някои от вариантите с **д'** в случаите, където **'а** се конкурира с **ѣ**, ще се наложат.

2. Съгласната **т** също напълно се покрива по своите звукови и учленителни особености със съответната съгласна в книжовната разговорна реч. Тя не е ограничена локационно и се произнася пред всички гласни и пред съгласните *р, л, н, к, в, ф*: *тѣтко, там, тѣшко, тѣло, тѣсто, тѣхо, тѣчи, тѣпка, тѣка, тѣрам, трѣка, трѣшка, тривѣга, тѣайна, тѣан, тѣа, тѣой, кѣтѣ, дѣтѣто, мѣтра, утрѣната, сѣтнѣ, кѣтка, кѣтка, нѣтѣайено, замѣтваш, мулѣтѣфа, гѣтѣфено, вѣкат, вѣрат, сѣ чѣт*.

Съгласната **т'** има ограничена употреба. Самостоятелно значение има само в русизми като: *т'урмѣ, т'ѣшта, самѣт'ѣкам, Мѣт'ѣта, Пѣт'ѣта, шахт'ѣрка, гимнѣст'ѣрката, плѣт'ѣ 'рокля', т'ѣст'ѣ, бѣт'ѣшка, чѣст'ѣха, плѣт'ѣр/а/ 'плѣт', кѣт'ѣл* и др. Не са регистрирани варианти с **т** при думите и формите: *т'ѣа, сѣфѣт'ѣа, нѣшт'ѣа, лѣст'ѣта, тѣт'ѣѡа, т'ѣул, рѣбѣт'ѣа, рѣбѣт'ѣат*. В останалите случаи **т'** е в конкурентна употреба с **т**. Това обикновено става пред краесловно *ѣ*: *чѣт'ѣ, сѣдет'ѣ, рѣѣѣт'ѣ, учѣт'ѣ*.

Съгласните **з, з', с, с'**

Консонантите **з** и **с** също споделят особеностите и функциите на своите съответници в книжовната разговорна реч. Сравнително

малкото отклонения са свързани с някои промени, които тези звукове търпят в говора.

1. Съгласната **з** се среща в началото и средата на думата пред всички гласни, освен *ѐ*, пред звучни съгласни и сонори: *завѝ, зѝфчера, запѝска, зѝп, зѝлва, зѝлка, зет, зем'а, зѝйа, зит, зѝмница // зѝмка, Зорнѝчка, зѝри, зѝница, зрѝно, злѝтен, злос, зли, знѝйаа, знѝчит, знак, змѝйа, збор, звездѝ, званѝц, здрѝф, зѝва, рѝзичка, врѝзват, врѝзел, безбѝжна, бизгрѝмотна, разбѝраш, нерѝзбран, ѝзвар, изѝдат, извѝро, изрѝзано, грѝзде, гнѝздѝ, мунѝзда, прѝзник, бразнѝ, назнѝчени.*

Съгласната **з'** е регистрирана само в няколко думи: *г'ѝз'ум, друз'а / та /, з'умбѝлчета, хаз'ѝство, хаз'ѝин, а също и в блаз'а.*

2. Както всички беззвучни и **с** не е ограничена локационно. Тя също се среща пред всички гласни: *сѝди, самѝ, сѝрце, сѝбута, сѝн, сѝчката, сѝвер, сезѝн, сѝйе, сѝно сѝничко, сѝлно, сѝнур, сол, сок, сѝпник, сурвѝтка; насѝм, сусѝде, прасѝто, косенѝна, висѝк, мирѝсова, ги пѝсувайа.* В краесловие се открива най-често след гласната *а*: *нас, вас, икунустѝс, сас, бес.*

Съгласните, пред които **с** се учленява са сонорите *р, л, н, м*: *срѝдната, слѝма, сланѝна, слѝве, снѝп, снѝгова, уснѝва, кѝсне, чѝсна, слѝчай, мѝсло, пѝсле, писмо, смитѝна, восмѝта и звучните п, т, ф, к*: *скѝп, скилѝтка /чѝсан/, склѝват, спѝте, студѝна, стеблѝ, стѝйа, стѝват, сфѝнска, сфѝко, сфѝйте, (да) зѝспи, застѝна, листицѝта, пирустѝйа, рускѝн'а, пѝска, запѝска.*

Палаталната съгласна **с'** е регистрирана в началото и средата на ограничен брой думи, сред които са: *с'ѝкой, с'ѝка, с'ѝкакфа, сѝс'ѝци, с'ѝдайте* (но и *сѝдайте*), *пидис'ѝт, фс'ѝ, Вѝс'ѝа, нас'ѝх* (за разлика от *пѝсах*). Някои от представените лексеми или форми имат и варианти със **с**, които имат ниска честотност, тъй като тези със **с'** се предпочитат. Липсата на варианти със **с**, дава основание **с'** да се приеме като самостоятелна фонема със смислоразличителна функция.

Съгласните **л, л'** и **л**

Сонорът **л** е напълно идентичен с книжовния си еквивалент. Той се среща в началото средата и края на думата. Произнася се пред и след ударени и неударени гласни и в интервокална позиция. По отношение на съгласните тя изпитва известни ограничения, тъй като значително по-рядко се свързва с другите сонори, а също и с *ц, ч, ш, ж, ѝ* и *с*: *лѝпат, лѝйат, лет, лѝсно, лѝти, лѝто, лѝцето, лѝчен, лѝват,*

кляденец, гляден, кляденец, палат, пълнен, глътна, млѐко, плѐвнико, лѹдаф, налѐйе, пѹле, далѐко, иглѣте, клипѹци, лук, плѣтки, пулѣват, телѹто, селѹто, глѹмаф ‘глупав’, кълна, тракулне, йабалка, прѣстилка, вѣлка, булка, тѹлко, млѹго, млѣт, мѣлко, ублѣча, дѹлго, зѹлва, жѣлби, стрелбѣшитето, сълзи, зѹд, сѣлски, пѹсле, молдовѹнка, тѣлца, сол, пѣпѣл, парцѣл, стѹл, гол, кавѣл, предѣл, зѣл, црѣвѹл, решѣл, пил, бил.

В сравнение с другите меки съгласни в говора, вариантната съгласна *л’* има голяма употреба. Открива се пред гласните *о, у* и *а* както пред меки, така и пред твърди срички: *кл’ѹч, л’ѹбим, шл’ѹпка, л’ѹлк’а, л’ѹти, бл’ѹдо, йоткл’ѹчѣте, расфърл’уват, ревал’ѹцийѣта, хл’ѹш ‘сѣвсем’, кавѣл’о, умрѣл’о, пѣтл’о, Кѹл’о, Бѣл’о, Бѣл’овите, стрел’ѣйа, фл’ѣват, фѣл’ам, земл’ѣнка, кл’ѣмка, пул’ѣки, топѹл’а, нидѣл’а, учѣтил’ѣ, друшл’ѣк, чул’ѣк.* Думите с *л’* пред гласната *е* (*Лѣнка, л’ѣко, л’ѣсно, пусл’ѣдно, плѣн, мамѹл’е, рул’ѣтка*) имат и варианти с *л*. Всъщност, както всички други съгласни и *л* пред *е* и *и* се произнася с полумекост. Палатално *л* се среща и пред съгласните *н, к, з, с, т, б* и пред срички с различна характеристика: *нахѣл’ни, правил’но, специѣл’но, абѣзѣтел’но, адѣл’но, пѣл’на, тарѣл’ка, вал’кѣ, бул’нѣца, вал’кѣват, сѣл’сѣвета, сѣл’ското /хазѣйство/, правѣтел’ство, начѣл’ство, пѹл’зѣйѣ, пѣл’тѹ, кул’тѹра, стѣл’би* и др. Наличието на *л’* в средисловие пред съгласни и твърди срички изглежда е руско влияние.

В краесловие звукът е регистриран само в съществителни, формирани с наставката *-тел*: *прѣседѣтел’, учѣтел’, предѣтел’, замѣстѣтел’.* Всъщност това са част от малкото регистрирани случаи с краесловна мекост в говора, които също са резултат от руското влияние. Те имат и варианти без краесловна мекост, но в някои случаи се открива антиципация на мекостта: *учѣтѣл* (но и *учѣтел*), *прѣседѣтѣл*.

Налице е обаче и една друга конкуренция, а именно на *л* и *л’* с т.нар. средноевропейско *л* (*l*), което по своето звучене съвпада с украинското *л*. Същият звук е характерен и за западните, особено за пограничните български говори. Но *l* се открива предимно при отделни информатори и в определени думи, които имат и варианти с обикновеното *л*, или *л’*, напр.: *лѣп // lѣп // lѣп, глѣдат // glѣдат // glѣдат // glѣдат, лѣпам // lѣпам, полѣ // pylѣ, плѣчам // plѣчам, лѹшо // lѹшо, бѹлна // bѹлна, бѹлката // bѹлката, поливѣлник // polивѣлник, мамѹлник // mamѹlник, зѣлник // zѣл’ник // zѣлник, сѣлно // sѣлно, мѣлчам // mѣlчам, млѣчѣшина (mlѣчѣшина) // mlѣчѣшина /водѣ/, кѣлвѣ // kѣl’вѣ, бусѣл’ѣк // busѣlѣk* и т.н.

Съгласните *р* и *р'*

При сонорната *р* в микросистемата се наблюдават известни отклонения от книжовния му съответник. Тук той е значително по-твърд и по-звучен, което се дължи на по-големия брой на реду-ванията на преградите и проходите при нейното произнасяне. Локационно не е ограничена и се свързва с всички гласни в силна и слаба позиция. Свързва се и с всички съгласни, освен със *з*, *ф* и африкатите *ж*, *с*: *ра̀бота*, *ра̀неа*, *Ра̀дева*, *раска̀звам*, *ръш*, *ръси*, *рет*, *рѐка*, *река́* // *рика́*, *рѐтко*, *рѐже*, *гу̀ра*, *рѝба*, *рѝзи*, *род*, *ро̀зови*, *ру̀ски*, *рудан*, *ру̀жа*, *русалката*, *пра̀ват*, *катра̀н*, *дра̀го*, *бръ̀шко*, *кръ̀па*, *гръ̀нци*, *корем*, *напрела́*, *жеребе́ц*, *вре́ме*, *чире́сло*, *напре́де*, *гри́за*, *па̀ри*, *дру̀к*, *друга̀рин*, *кару́ца*, *дару́ват*, *то̀рбе*, *курба̀н*, *пе́рвата*, *ве́рба*, *га̀рван*, *спа̀рва*, *арга̀тин*, *ирге́ни*, *че́рги*, *ва̀рдиш*, *гирда̀нче*, *га̀рдина*, *куржа́* *Киржа́ле*, *калиса̀рка*, *сфи́рка*, *парли́ф*, *Скарла́т*, *арма̀н*, *тармъ́к*, *курми́т*, *а̀рни*, *ста̀рна*, *мизе́рни*, *мирно́*, *орта̀ва*, *кирпи́ч*, *мита̀рста́фа*, *ма̀ртачки*, *пе́рца*, *па̀рца́ле*, *па̀рче́нце*, *гурчи́ви*, *ста̀рши*, *ве́рше́йа*. В краесловие не се променя: *ве́тар*, *ста̀р*, *дува̀р*, *паза̀р*, *де́вер*, *бригади́р*, *си́нур*, *би́сер*.

Палаталната съгласна *р'* се открива в средисловие пред гласната *а*: *кр'а̀ска*, *ви́че́ра́ме*, *пр'а̀га*, *че́р'а̀сло*, *пр'а̀жда*, *гр'а̀шен* (*гр'а̀шни*), *изго́ра̀н*, *Ки́р'а̀кови*, *Бра́тко*, *Бра́ткови*, *утр'а̀жиш*, *бу́р'а̀дво*, *утва́ра̀*, *бу́р'а̀к*, *на́ра̀ден*, *би́р'а̀а*, понякога пред членната морфема – *алта́ра̀о* и изключително рядко пред *е*: *му́ре́то*. Пред *у* се среща в руски заемки, като напр.: *ру́мачки*.

Съгласните *м* и *м'*

Сонорната съгласна *м* се открива в началото, средата и края на думата и по своите характеристики не се различава от книжовния си еквивалент. В началословие се ситуира само пред гласни и сонорите *р* и *л*: *ма́ма*, *Ма́ра*, *ма́нисинко*, *ма́к*, *ма́рмелат*, *ма́йнуват*, *ма́нненки*, *ма́ш*, *ме́т*, *ме́со*, *ме́чка*, *ме́тла*, *ме́сец*, *мо́же*, *мо́кри*, *мо́й*, *му́мити*, *му́зика*, *му́лебен*, *ма́мале*, *ма́леко*, *ма́лат*, *ме́режа*, *ме́рчка*, *ме́рфа*, *ме́режа*, *муши́чка*. Начално *м* пред *н* е регистрирано само в наречието *ма́ного*, което обаче има и вариант *ма́лдо*, който се използва значително по-често. В средисловие също се среща предимно пред вокали: *кума́ри*, *има́ше*, *ка́менен*, *зима́ш*, *да́ме*, *сме́на*, *пу́ме́на*, *и́ми*, *зми́и*, *са́мадо́крува*, *са́мун* и сонори, но тук – по-често и пред *н*: *у́мните*, *зими́ну*, *зе́мла́нка*, *пу́емнали*, *сма́нна*, *умре́*. Рядко в тази локална позиция

се открива и пред други съгласни: *Камбурови, амбар, пампұшки, камшик*. В краесловие винаги е след вокал: *дѐлим, кѝсим, кѝпам, кум, там, насѝм, ѝмам*.

Съгласната **м'** се среща в началото и средата на думата пред *а* и понякога пред *е*: *м'аса, зем'а, лам'а, са зарум'ане, гул'ам'о // гул'ам'у, м'есеца, см'ет, м'ене, м'еко, пичейм'е м'есо*. Случаите с **м'** и обикновено имат варианти с *м*, но тук се наблюдава известна диференциация: вариантите с **м'** пред *е* се срещат спорадично, а вариантите с **м'** пред *а* се предпочитат пред тези с *м*.

Съгласните **н** и **н'**

Сонорният звук **н** в говора също се покрива със своя книжовен еквивалент. Среща се в началото и средата на думата пред всички гласни и съгласните *в, г, д, к, с, ц, ч, ж*: *напрѝвийа, нѝзинийо, нѝшто // нѝшто, нѝка, нѝшто, нѝкой, аднѝш, угнѝште, денѝ, иргинѝват, унѝа, ѝнгел, кѝндийо, верѝнда, дрѝнкайа, тѝнко, манѝнка, Антѝница, жѝнски, ѝаринце, дѝнце, кѝпанче, венчѝват, глинѝасува* и т.н. В краесловие се открива след различни гласни: *сѝн, ден, капѝн, пѝлен кѝман, чѝсан, слабѝден, син, ѝгин, кон, чавѝн*. Пред *ш* е регистрирана само в русизми, напр.: *рѝнше*. Удвояване на *н* е регистрирано в няколко думи: *вайѝнна, лимѝнник, лѝнно*, които вероятно пак са заети от руски.

Съгласната **н'** се проявява като фонема само пред *а* и *ъ*: *мин'айа* 'променяха' (за разлика от *минѝа* 'минаха'), *рускин'а, дн'а* 'онези', *са садин'аваше, сфин'ата* (но по-често *сфѝнката*), *дикан'а, простен'а, средн'ата, кѝзн'ата, сирен'аво, дин'а, нушт'а, гѝн'ат, са мин'айа, гн'ѝсни*. В останалите случаи се формират варианти с *н'* и *н*: *кѝн'е // кѝне, ѝгин'о // ѝгино, кѝн'а // кѝна*. Това неутрализира функционалната стойност на **н'**.

Съгласната **х**

Познанатата от книжовния език съгласна **х** се открива във всички позиции на думата – началото, средата и края, между гласни и пред съгласните *р, л* и *с*: *хѝпка, хѝнче, харманѝвайа, хаз'айство, хахѝл* 'прозвище на украинците', *хѝтър, хфатава, хмѝри, хлапчѝто* 'памучно', *хл'уш, хр'ан, хрднат* 'погребват', *храм, са хранѝше* 'се съхраняваше', *христийѝнин, хѝхал* 'прозвище на украинците',

панахїда, снахà, тїхичек, духòдка, лахàнка, тїхо, занехайен /двор/, пахайем, чехи; прохладно, сахрани, ухраневат, чехски; сух, плъх, урех, грах, плъх, грах, страх, одїх, са мислїх, напрїих¹⁰ и т.н.

Срещат се случаи, при които в началословие съгласвата *х* изпада,: *àпка* (// *хàпка*,), *àпе*, *àпни*, *àйде*, *òдат*, а в средисловие се замества от отиратива *й*. Това най-често става при окончанието за минало свършено и минало несвършено време.

Макар и спорадично, в говора на Терновка вместо *х* се явява звук *h*¹¹, който звучи като едва уловимо придихание. Той се среща предимно в краесловие при глаголните форми за минало време като *знайàh*, *чуh*, *слушàh* и пр. Тези форми имат и варианти с *х*, а понякога и без *х*, които се употребяват успоредно: *саhàни*, *сhòтки* // *схòтки*, *Миhàйлов* // *Михàйлов*, *каhòр* // *кахòр*, *вàрех* // *варех*, *носїh* // *носїх* // *носї* и др. Единствено междуметието *т'їh*, *т'їh*, *т'їh* няма дублетна форма. За конкуренция тук не може да се говори поради обстоятелството, че вариантите с *h* се срещат сравнително рядко, но е възможно тези случаи да са остатъци от предишна конкурентна употреба на еднозначни форми с *х* и *h* и дори без *х* – поредно свидетелство, че в основата на терновския говор лежат поне три различни диалекти.

Атиративът *й*

В терновският говор атиративът (според други – глайд) *й* има значително по-широка употреба отколкото в книжовния език и други диалекти. Основна причина за това е наличието на редовна йотация в начална позиция на гласните *а* и *е*, а понякога на *о* и *у* (най-вече в народните песни): *йедар*, *йесен*, *йе*, *йедин*, *Йелена*; *йайца*, *йави*, *йабалки*, *йама*, *йас*, *йа*, *йагне*, *йармò*, *йогурт*, *йотвòри*, *йода* 'ходя', *йутрèжеш*, *йупка* *йутїде* и т.н. Освен това, в средисловие, когато е след друга гласна, е също е йотувано: *булèйе*, *знàйете*, *вїйена*, *бїйе*.

По принцип изконно *й* в интервокална позиция се запазва: *стуйàт*, *пийàн*, *ракїйа*, *Бїлийата*, *войувайа*, *мòйа*, *нїйа*, *вїйа*, *тèйа*, *тїйа*, *нèкойа*, *матèрийа*. Наличие на атиратив *й* има и пред членната морфема *-о* (*-у*), когато се намира след гласната *и*, напр.: *разбòйо*, *кундїйò*, *мàлкийò*, *гулèмийò*, *дрүгїйò*, *т'айнїйу*, *млàдїйò*.

Освен в интервокална позиция, в средисловие *й* се открива пред различен тип съгласни и предшестваща гласна: *войвòда*, *дойдò*, *нїйд'е*,

¹⁰ Наличие на *х* във всички позиции се открива в някои части на Югоизточна България, Гопеделчевско и Солунско.

¹¹ Този вариант на *х* е познат в различни краища на страната.

нѐйзе, мѝйка, пѝйкѝ, Стѝйкоф, войнѝ, ѝспѝйнава ‘изпѝва’, байрѝк, мѝйски, злодейската /рѝкѝ/, лѝйта, кѝйто, мѝйта, вѝйчо.

Наред с характерните за книжовната норма лексеми *нѝкой, сѝкой, сфѝй, кой, мой, край, лѝй, лѝй* и др. с краесловно *ѝ* в говора са още диалектизмите *разбѝй, иврѝй, ѝний, малѝй, пѝй* ‘дял’. Освен това краесловно *ѝ* в говора се открива и в случаите, при които *е* се преглася в *ѝ* (или по-точно *е > ѝе > ѝ*). Това става най-вече при глаголните форми за 3 л. ед. ч. сег. вр., напр.: *сѝй, пѝй, знѝй, гулѝй, желѝй, булѝй*, и др. Явлението се открива и в средисловие, пред съгласна, напр. *бѝйш, знѝйме, знѝйте, пѝйше, шѝйна, ткѝйна*.

Подобни са случаите с краесловно *ѝ* от *ѝа*, напр.: *тий* (/ *тийа*), *ний* / *нѝйа* ‘ние’, *вий* / *вѝйа* ‘вие’. Вследствие от това, в сравнение с книжовния език, случаите с краесловно *ѝ* в изследвания говор значително се увеличават, въпреки, че изпадането на *е, а* или преходите *ѝе > ѝ, ѝа > ѝ* не е редовно и обикновено формите с *ѝ* имат варианти с *ѝе*, съответно *ѝа*.

Наличието на вторично *ѝ* на мястото на *х* (*ѝдейа, ѝдавайа, ѝдадайа, умрѝйа, мужѝйа, исѝйна, засѝйнува, Мийѝл, тѝйно*, и т.н.) значително допринася за увеличената фреквенция на този звук в говора. То се появява и вместо звукосъчетания от мека съгласна и следходна предна гласна, напр.: *врѝй* (< *врѝвѝй*), *пѝйче* (< *повѝче*), *мой* (< *можѝе*), *ке излѝй* (< *ке излѝзѝе*), както и в членуваната форма *дрѝвѝята* ‘дръветата’, където *т > ѝ*, в повелителната форма *флѝй*, където *з > ѝ* и др.

Съгласните *ж* и *ш*

Шушкатавите съгласни *ж* и *ш* не са идентични с тези в СКБЕ. Тук те са значително по-твърди. При учленението долната челюст се изнася напред така, че долните зъби се изравняват с горните. При произнасянето на *ж* се издига нагоре върхът на езика, а при *ш* – гърбът, като в двата случая небцето не се опира. Езикът като цяло се дръпва по-назад. Въздушната струя сякаш се задържа и от преградата, създадена от доближаването на предните зъби.

1. По принцип *ж* се разполага в началото и средата на думата, но се среща и изключения с краесловно *ж*: *арпѝж* (/ *арпаѝж*) и *мож* ‘може’. Среща се пред всички гласни, но сравнително рядко пред *а*, тъй като в позицията след *ж* обикновено *а* се преглася в *ѝ* или *е*: *жар, желѝзо* // *жилѝзо, жєнѝх, жєждувам, жѝба, жѝдна, желѝнийе, /са/ жѝлва* // *жѝлва, жѝва, жѝлта, жиѝф* // *жуѝф, жуѝвѝйа, уважавѝл,*

въжето, бѣжоф. Освен пред ђ, с която формира групата жѢ (сѣжди, дѹждат, враждѹвайа), ж се разполага и пред съгласните р, в, г: жребѣц, разлѣжва, вѣжги.

Палатална съгласна *ж* (*ж'*) обикновено се среща като вариант на *ж*, напр.: *ке ж'увѣе, дрѣж'айа, меж'а, въж'ата* и др. под., чиито варианти с *ж* (*ке жуѣе, дрѣжѣйа, межѣ, въжѣта*) обикновено имат значително по-широка употреба. А формата *ж'уните* в този фонетичен облик е регистрирана само един път.

2. Съгласната *ш* не е ограничена локационно и се среща пред всички гласни: *шарѡк, рѣшѣвайа, круша, лѡша, шес, шѣтам, шѣйка, пичѣше, пѣше, рѣшѣто, вермишѣл, шѣпа, душѣта, пишѣте, шѣпка, шѣйа, камшѣк, ушѣто, шѣрен, шулудѣва, машѣл. Но следходната гласна а и тук често се преглася в ѣ (или е): шѣрено, шѣл // шѣл. Като изключим т, с която се формира групата шт, съгласните, пред които най-често се разполага ш са к и н: шкѡф, нѣшките, тѣшко, вѣшка, чѣшка, сѣшка, ветрѣшка, лѣшнице, главѣшници, малчѣшна, вѣшните. Среща се още пред л и ч: отѣшла, шлѣпка, плашлѣф, мешчѣна. В краесловие също се разполага след вокали: попрѣскаш, крѣскаш, мѣш, дѣш, рѣш, кадѣш, главѣш и др.*

Наличие на палатално *ш* (*ш'*) е регистрирано само в руската заемка *ришѡтка*.

Съгласните *ч* и *ц*

Тези съгласни също са потвърди от съответниците си в книжовния език и повечето български говори в материка.

1. По принцип съгласната *ч* не е ограничена локационно, но в краесловие е регистрирана само в *ругѡч, ковѡч* (вече изместена от рус. *кузнец*), в украинската дума *бугалѣч* и в *борч* 'борш' (където е вторична от *ш*). В началото на думата се открива само пред гласни: *чѣйка, чай, чавѣн, час, чѣша // чѣша, чѣтри, чѣсан, чѣста, чил'ѡк // чул'ѡк, чукмѡн, чѣвам, чѣтара, чѣпат, чѣздо, чумбѣр, чурбѡ, чувѡл, чоп, чорт. В средисловие, освен пред гласни, се произнася и пред съгласните к и н: офчѡр, начѡл'ство, получѡвайме, вечѣрница, брѡче, ричѣш, улѣчи, почѣтат, гурчѣво, убличѣт, чучулѡда, чѣчо, чѣдо; прѣчка, крѡчка, рѣзичка, сѣчките, пѣчка, пѡчкай, такѡчка, сѣчко, тѣхичко, да бѣчнеш, начнѣш, пѡчне.*

Мека съгласна *ч'* се среща спорадично: *вич'ѣр'аме, кѣч'е, ч'ѣрги, ч'ѣтка*, но тези думи имат и фонетичен вариант с *ч*. Само при собственото име *Чѡчикови ч* се явява като фонема.

2. Съгласната **ц** се среща в началото, средата и края на думата пред всички гласни, но сравнително рядко това става пред *о*, *у* и *ъ*: *цал*, *цава*, *цалувам*, *цаломъдрийе*, *цѐпке*, *целинà*, *цѐп'еница*, *цѝганин*, *цѝнкови*, *цѝцки*, *цѝка*, *кабица*, *афца*, *дицата*, *кацàпи*, *парицàл*, *каца*, *пѐрца*, *ицѐ*, *уцѝпинѐ*, *слѝнце*, *сърцѐ*, *улице*, *рѝцѐте*, *спицѐлно*, *Ѡфци*, *танцѠр*, *КузнецѠвите*, *пицѝни*, *танцѝвайа*. Съгласните, пред които е регистрирана, са: *р*, *к* и *н*: *црѝвѝл*, *црѝва*, *дѐцкиѝа*, *бацкам*, *совѐцката*, *бацнеш*. Среща се също и пред съгласната *в* в *ЦветкѠ*, *цвѐти*, но *цѝфѐте* (наред с *цвѐте*). В краесловие се учленява след гласната *е*, т.е. явява се само в словообразователната морфема *-ец* (стб. -ѝцъ): *мѐсец*, *сфинѐц*, *званѐц*, *прузѠрец* и др.

Палатално *ц* /*ц'*/ се открива спорадично пред гласните *е* и *а*: *скрѝпалѝц'ѐ*, *лѐшницѝц'ѐ*, *мисѝц'ѐ*, *ц'апѝеница*. Фонетичните варианти с *ц* на тези лексеми показват, че в говора на Терновка *ц'* няма фонологична стойност.

Африкатите **ѝ** и **с**

Макар да имат слаба функционална натовареност, звучните съгласни **ѝ** и **с** са познати в говора. Те се срещат в ограничен брой думи само в начална позиция и средисловие.

1. Във всички регистрирани случай **ѝ** се ситиуира пред гласна – *ѝаскат*, *ѝам*, *ѝигѐр*, *ѝигра*, *ѝобе*, *ѝубрѝни*, *манѝата*, *баѝенàци*, *оѝѐк*, *патлаѝѐн*, *Бакърѝиеви*¹². По принцип сезапазванепроменен. Изключение правят съществителните *чорбаѝийа* и *арпàж* (но и *арпàѝик*), където **ѝ** се трансформира в *ж*. Освен в заети от турски език думи африкатът **ѝ** се открива и в лексемата *ѝок*, която е с неясен произход (вер. от рум. *joc*, т.е. *ѝ < ж*). В някои случаи тя е вторична, напр.: *конаѝийка*, където *ѝ < кч*. Освен в *ѝурàп/к/и*, *ѝ < ч* вероятно е и в междуметието *ѝиф-ѝиф*, а в собственото име *ѝена*, най-вероятно имаме *ѝ < ц*.

2. Африкатът **с** се явява на мястото на етимологично *з* само в няколко думи (и техните форми): *свѝнчѐ*, *сѝдно/кроснѠ*, *надсѝд*, *насѝде*, *утсѝди*, *врѝсваш*, *врѝсѝват*, *брѝсай* // *брѝса*, *дрѝнсѝлки*, *посвѝнчава*, *сѝлси* (но само *сѝлза*), *Ѡнсден* // *Ѡнсен* 'онзи ден'¹³. Но във всички случаи тя е непостоянна, тъй като тези форми имат дублети със *з*, които обикновено се предпочитат. А *сѝн-сунѝца* 'небесна дѝга' има варианти *сун-сун-сунѝца*, *зон-зон-зонѝца* и *зунѝца* или *зѝна*, които се употребяват

¹² Наличието на съгласната **ѝ** в микросистемата я откъсва от родопските говори, където тази съгласна напълно липсва [Стойков, 2002: 127].

¹³ Африкатът **с** напълно липсва в родопските говори и спорадично се открива в тракийските (сред които са и няколко Грудовски села – около р. Факия).

успоредно. Ето защо в говора не би могло да се каже, че съгласната *s* има самостоятелна стойност, т.е. тя е факултативен вариант на *з*¹⁴.

ИСТОРИЧЕСКИ ФОНЕТИЧНИ ПРОМЕНИ

Регистрираните в говора на Терновка исторически промени не са непознати в българската диалектология. Но понякога тук се сблъскват резултати от диалектни развойни процеси, характерни за различни говори в границите на българския език, поради което се понякога се явяват повече от един референт на една старобългарска графема¹⁵. Обикновено един от рефлексите е с по-голяма честотност. В едни случаи те са се разграничили чрез специално утвърждаване в отделните думи, но не са много редки и случаите, при които все още се чувства колебание изразено чрез конкурентната им употреба. Всичко това е доказателство, че изследваната езикова микросистема е формирана чрез смесване на различни говори. Това е в основна

¹⁴ Прегласът *s* > *з* най-широко е разпространен в мизийските и рупските говори. В другите диалектни области се срещат ограничени райони, при които има смесена употреба на *з* и *s*: Прилепско и Кумановско, Кюстенделско, Мездренско и Тетевенско, Горнооряховско, Кубратско, Преславско, Казанлъшко, Бургаско, Бунархисарско, Лозенградско, Одринско, Гюмюрджинско, Гопеделчевско и Гевгелийско [БДА ОТ, 2001: № 13; Бояджиев, 1991: 232-233].

¹⁵ По традиция в диалектоложката литература се говори за рефлексии или застъпници на старобългарски “гласни” или “фонемни”, като се имат предвид съответните букви (графемни). В случая тези термини са неточни, тъй като според изследователите на историята на славянските езици някои от буквите в старобългарската азбука не са символ на една гласна, т.е. не са отразявали определен звук, не са имали единна звукова стойност. Според Ст. Младенов напр., “би могло да се смята за установено, че в старобългарски не е съществувал един единствен изговор *Q* за *ж*, но покрай това е съществувало и *an* както в старополски, полабски и словенски, *un* както в полабски и другите славянски езици; нбълг. *ън* (ъм) е вариант на *ан* (ам), който също трябва да е твърде старинен” [Младенов, 1979: 71]. В такъв случай, за да приемем, че стб. буква *ж* е отражение на една фонема, трябва преди всичко да се определи кой от съответстващите й днес звукосъчетания – *ам*, *ан* // *ъм*, *ън* или *ом*, *он* // *ум*, *ун*, е основен и кои са варианти. Освен това, не само в диалектите, но и в отделните периоди от развитието на старобългарски език картината на фонетичната система не е еднаква. Нещо повече, най-вероятно някои от звуковите съответствия на тази графема още в старобългарски са имали самостоятелни фонемни стойности, въпреки че това трудно би могла да се установи само по писмените източници. Това дава основание да се смята, че стб. буква *ж* по-скоро е знак на една архифонама, а не е коректно в да се говори за определен звук. Подобна е ситуацията при и др. стб. букви. Следователно, тъй като за старобългарската фонетична и фонологична система се съди само по писмените източници, т.е. по писмените символи, които често следват писмената традиция, а не отразяват реалната действителност на устната реч, то не е коректно в да се говори за рефлексии на старобългарски фонемни и звукове; значително по-точно в тази ситуация би било да се говори за звукови съответствия (референти, рефлексии, застъпници, отражения или гласни, явяващи се на мястото) на дадена буква (графема) в диалектите, а не на *фонема*, особено когато това се отнася до вокалите.

причина за разколебаването и е задържало процеса към изясняване, стабилизиране и утвърждаване на един или друг от вариантите, характерни за различни диалектни области.

За описанието на тази част, освен БДА и други монографични изследвания на българските диалекти, са използвани основни трудове, посветени на старобългарския език [Мирчев, 1963; Мирчев, 1972; Младенов, 1979; Златанова, 1998; Дъяченко, 1998; ГСтБЕ, 1991; СтБР: 2009 и др.].

ПРОМЕНИ ПРИ ГЛАСНИТЕ

Звукови съответствия на стб. буква А

1. На мястото на фонемата, отбелязвана в старобългарските писмени паметници с буквите а и ѡ, както във всички говори и тук, в позиция под ударение по принцип се явява съвременният звук а: *апка, каша, лопата, брат, тате, мама, малка, млада, махало, кат 'като', благо, вода, метла, туга, така*. По традиция, започнала още в старобългарски, началното ударено а в български по произход думи е йотувано: *йас (йаз // ѡа), ѡйѡца* (вж. при ѡ).

Вече се каза, че извън ударение а не се редуцира: *сланина, запаска, рабутих, родната, владиката, народ, палатно, пра-сѣнца, брадица, паток, цѣгани, зѣма, стѡйла, двѡма, кѡка, нѣма* и т.н. Въпреки това прави впечатление, че в няколко думи с етимологично а, при това под ударение, се е наложил звукът ъ: *плѣмна, стѣрна, кѣчена, кѣчи са, сегѣшните*. Понякога и *гѣси* се произнася *гѣси* ' < гася'¹⁶. Дублетни фонетични форми имат и други лексеми като напр.: *брада // брѣда, кугѡто // кугѣту*. Словообразователните варианти на *тугѡва* са с ъ: *тугѣф, тугѣфка*. Неударено а почти редовно се заменя с ъ в местоименните наречия *кѣкѣ* (по-рядко *какѣ* 'как') и *кѣкѣто*.

След ж, ч, ш гласната а, особено под ударение и независимо от характера на следходната сричка, не е стабилна. Регистрирани са думи и форми, при които в тази позиция а редовно се запазва, напр.: *офчѡр, каша, кошѡра*¹⁷ и *жал, жаловѡйѡ, жарѡ, жѡрено, чавѡн* и т.н.

¹⁶ Тази ситуация говори за наличие на говор/и/ от диалектни области, при които ударението е било върху друга сричка, поради което неударено а се произнасяло като ъ, т.е. с пълна редукция на а, което след преместването на ударението не се е променило. Подобни случаи срещат в: Ловешко, Свищовско, Охрид – Тетово, Северозападната преходна област.

¹⁷ Прегласът а > е е характерен за районите на изток от ятовия пояс, където в най-източните райони – по Черноморското крайбрежие и рупските говори на запад до Разложко и Г. Делчевско, се конкурира с а > ѣ и а > ѡ [БДА, I: № 32; БДА, II: № 28; БДА, III: № 42; БДА, IV: № 44; Иванова, 1972: № 24].

Но сякаш преобладават случаите, при които вместо очакваното *a* се явява *ѐ* или *e*: *жѐба* // *жѐба*, *жѐби* // *жѐби*, *чѐша* // *чѐша*, *чѐшка*, *чѐши*, *шѐпка*, *шѐрено*, *шѐрене*, *жѐлни*, *мужѐх*, *прижѐрат*, *кучѐн* // *кучѐн*, *мълчѐшна* /*вудѐ*/, *са отличѐва*, *означѐва*, *чѐкаме*¹⁸. Колебанието на *a* в тази позиция проличава най-ярко при формиралите се два или три фонетични варианта на някои лексеми или форми, напр.: *жар* // *жѐр* // *жер*, *са жѐлват* // *жѐлват*, но и *жѐлват* (макар и рядко), *жѐлна* // *жѐлна* // *жѐлна*, *межѐ* // *мижѐ*, *мужѐл* // *мужѐл* // *мужѐл*. Понякога и след *шт* гласната *a* > *e*: *настрѐште*. Гласната *a* от вариантите *чака* във формите *чѐйме*, *пѐчкай* изпадат. Във всички случаи обаче *ж*, *ч*, *ш* и *ѐ* са твърди.

Прегласът *a* > *e* в други ситуации се открива само в ограничен брой думи: *телѐга*, *лештовѐчка*, *Лазеревите* и в окончанията на *зимѐске*, *лѐтоске*, *мѐйк'е* /*му*/, които имат и варианти с *a*.

2. Основен звуков съответник на стб. графема *ѧ* под ударение е йотувано *a* (*ѧа*) или *a* с предходна мекост (*'а*) както е в съвременния български книжовен език и повечето диалекти: *ѧат*, *ѧѧѧлка*, *ѧѧгода*, *ѧѧгне*, *ѧѧренце*, *ѧѧлови*, *ѧѧсно*, *ѧѧсла/та*, *ѧѧма*, *ке се ѧѧви*, *са ѧѧваше*¹⁹, *пийѧница*, *пийѧн*, *пийѧнка* 'пиене', *пийѧне*, *Стойѧн*, *пул'ѧа*, *змиѧѧ*, *зем'ѧ*²⁰.

Подобно на *a* и *ѧа* // *'а* под ударение понякога се преглася в *ѐ* или *ѐ*, като по този начин формира и фонетични варианти: *лам'ѧ* // *ламѐ*, *земѧта* // *земѐта*, *испѧлн'ѧа* // *испѧлнѐва*, *окисл'ѧа* // *окислѐва*, *кукумѧфка* // *кукумѧфка*, *тимѧн* 'тамян' и др. Явлението вероятно се дължи на затвърдяването на предходните съгласни.

Извън ударение в едни случаи *ѧ* се запазва: *ѧѧдовѧта*, *ѧѧрмѧ*, *ѧѧгнѧнце*, но в други, особено в началословие, се преглася в *и*: *идѧт* (*идѐ*, *идѐш*, *изѐдох*), *ислѧта* 'яслата', *ирмѧто* 'ярема'²¹, *са наидѧт*. Неустановена в говора е и думата *пѧѧс* (< *поѧѧс*), която се използва

¹⁸ Явлението е присъщо на говорите в ЮИБ, но се среща също и в Разложко, Гопеделчевско, Кукушко и Банат. Изключение прави глаголът *чекам*, който обхваща и голяма част на запад от ятовият изоглосен пояс.

¹⁹ Наличие на *ѧ* в началото на думата пред *a* < стб. *а* е характерно за почти цяла ЗБ /включително и някои македонски говори/, странджанските и факийските говори, за някои родопски и за севернотракийските говори по поречието на Марица [БДА, I: № 61; БДА, III: № 70 и БДА, IV: № 85].

²⁰ Явлението свързва говора със западнобългарската диалектна система (в която се включва и Македония), а също и с Одринска Тракия. То е познато и в някои севернотракийски говори и Странджанско [БДА ОТ, 2001: № 3].

²¹ Неударено *и* от стб. *ѧ* (*ице*) се открива в Елховско-Грудовско, Тополовградско, Старозагорско и Новозагорско, Гопеделчевско и на север продължава в Асенов-градско, Пловдивско, Пазарджишко, Пирдопско, Панагюрско, Карловско, Троянско, Тетевенско, Плевенско и Свищовско [БДА, I: № 122; БДА, III: № 72; БДА, IV: № 136].

успоредно с *пѡйес*, където *а* > *е* и *пѡйс*, където *а* изпада. На различни рефлексии на стб. *ѧ* се дължат и вариантите на думата *ѡаловник* ‘пастир на ялови крави’: *иловник* и *ѡулувник*.

Звукови съответствия на стб. буква Є

На мястото на етимологично *е* (стб. *є* и *ѡ*) се явяват гласните *е*, *ѡ*, *и*, *у*, спорадично *о* и *у*.

Начално *е* в редица случаи се ѡтутува: *ѡе*, *ѡѡсен*, *ѡѡрусалим*, *ѡевдѡкийа*, *ѡефѡимович*, *ѡедѡн*²². Но това не е закономерност, тъй като в неударена позиция често на мястото на стб. *є* и *ѡ* се явява *и*: *исинтѡ*, *Илѡна* (рядко *ѡелѡна*), *идѡн*, *иднѡ*, *илѡ* ‘дървото “ела”’, *иднѡш* (стб. *ѡдинѡштѡ*) и т.н. Изключение прави частицата *егѡ*, която сравнително рядко се произнася *ѡегѡ*, междуметието *ех* и формите на числителното *еднѡ*, които се срещат в различни фонетични варианти: *едѡн* // *ѡедѡн* // *адѡн*, *ѡедѡнѡ* (брат), *иднѡ* // *инѡ* // *еднѡ*, *иднѡ* // *инѡ*, *идѡна*, *адѡниа*. Както в по-голямата част от българските говори и тук стб. *ѡште* > *ѡште* // *ѡѡште*, т.е. *ѡ* > *о* или *ѡѡ*.

В средисловие и краесловие след твърда съгласна, както под, така и извън ударение стб. *є* обикновено се запазва: *мет*, *сфѡекѡро*, *лѡпат*, *смѡт*, *пѡпѡл*, *сѡло*, *дѡка*, *дѡто*, *далѡко*, *дѡвет*, *дѡсет*, *главѡш*, *нѡзи*, *курѡм*, *пулѡ*, *иѡѡ*; *шѡстѡта*, *сѡдмѡта*, *землѡнка*, *нѡбѡ*, *трѡшенка*, *ѡарѡнце*, *сѡнове*, *ѡште*, *прасѡнце*. Същевременно обаче сравнително често в средисловие неударено *е* се редуцира напълно, т.е. на мястото на стб. *є* се явява *и* като напр. в *питѡл*, *мичѡ*, *нидѡлѡ*, *пипилѡшник*, *дибѡли*, *плитѡѡ*, *пичѡ*, *тиѡѡ*, *прѡвийми*, *довидѡш*, *упичѡш*, *вичѡрѡта* и т.н. Най-често това става когато *е* се намира в позиция пред сричка с предна гласна или мека съгласна. Но за закономерност в това отношение не може да се говори, тъй като се срещат и случаи като: *пипилѡ*, *мигдѡн*, *ликѡва*. Някои от тези фонетични облици, като: *тилѡ*, *питѡл*, *сизѡн* и т.н. или *леглѡ*, *лежѡ*, *опредѡлѡва*, вече са се лексикализирани, но повечето се колебаят и формират варианти с *е*, напр. *зилѡна* // *зелѡна*, *че* // *чи*, *лиѡци* // *лиѡѡ*²³, *кирѡѡт* // *керѡѡт* ‘креват’, *главинѡѡца* // *главенѡѡца*, *систрѡѡѡчка* // *сестрѡѡѡчка*; *жинѡ* // *женѡ*, *пипилѡ* /но *пѡпѡл*/, *пичѡт* // *печѡт*, и т.н., като вариантите с *е* се предпочитат. Редукцията на *е* (независимо от произхода му) след ударението обаче не се забелязва: *слѡнѡѡ*, *грѡбѡл*,

²² ѡтутувано *е* е характерно за пограничните западни говори, за някои от рупските говори и за Пловдивско, Карловско и източната част на СЗБ (Троянско, Тетевенско, Ловешко, Плевенско, Никополско).

²³ Подобна ситуация се наблюдава в Г. Делчевско и Кукушко.

дѣвер, бѣсер, сапѹнена /удѹ/. Изключение правят само някои думи като *плѹчи, пувѣрни* с краесловна редукция, които се откриват предимно в песните. Произношението на отрицателната частица *ни* или *не*, обикновено е в зависимост от началния звук на следходната дума. Прави впечатление, че редуцирано е се среща по-често в говора на младото поколение, което явно е под влияние на руски.

В позиция след шипящите и африкат ч ударено е по принцип се запазва: *жѣни, /тѣже, ужѣ/, пичѣйа, фчѣра, вѣче, чѣсто, чѣсна, чѣсан, чѣло, шес, шѣйни*. Извън ударение обаче е непостоянна: *пченица, желѹнийе, женѹта, но шейнѹ // шайнѹ, трѣшачка // трѣшечка, раиѣто, вѣчар, вѣчер, вечарѣ, но и вечерѣ // вичирѣ* (а под ударение отново е: *вичѣрат*).

Прави впечатление, че пред шушкатавите съгласни неударено е и нестабилно. Понякога е налице пълна редукция, т.е. *е > и*, напр.: *мичѣ, пичѣм, упичѣ, пичѣйа, мижѹ ‘межда’,* но в повечето случаи се използват дублетни форми: *течѣ // тичѣ, ричѣ // речѣ, пѣвиче // пѣвече* и винаги *кѣнешки, крѹвешки* и т.н.

Наличието на *ѣ* или *’а* вместо стб. *ѣ*, се открива и в редица случаи като: *лѣлички, бубулѣчки, бусѣлѣк // бусѣл’ак, мѣне, рѣцѣте* и т.н. но тези думи имат и варианти с *е*: *лѣлички, бубулѣчки, босѣлек, мѣнѣ*. Това вероятно е местен развой и се дължи от една страна на затвърдяването на предходните съгласни, а от друга – по аналогия на случаите с *ѣ* вместо стб. *ѣ*.

Само спорадично на мястото на стб. *ѣ* се среща и гласната *ѣ*: *сѣгѹ, вѣчѣр, дѣнциѣ*.

Преглас *е > а* се осъществява и в други думи: *кѹпал, папарѹда, кѹман* (наред с *кѹмен*); при личните местоимения *нѣйа, вѣйа, тѣйа* (които обаче имат и вариант с *ѣ* – *нѣйѣ, вѣйѣ, тѣйѣ*); при някои глаголи – *ѣйла ‘елѹ’, ѣдайа, са тарзѣйеше, сѣкана ‘сечена’*.

Звукови съответствия на стб. буква Ъ

Би могло да се каже, че говорът на Терновка е най-неустановен по отношение на рефлексите на т.нар. ятова гласна. Както вече се каза (вж. при гласните *е, а*), звуковите застъпници на стб. *ѣ* в говора формират цяла фонетична редица, тъй като в едни случаи вместо него се явява *ѣ*, в други – *е*, в трети – *’а*. Същевременно гласната *ѣ* също не е стабилна: освен като нещо средно между *е* и *а*, понякога тя се доближава до *е*, което може да се стесни и да се редуцира до *и*, а в други случаи едва се различава от *’а*, т.е. придобива звучение на

дифтонга *ea*²⁴. В ударена позиция тези гласни обикновено взаимно се заменят, вследствие на което се образуват много фонетични облици: *млѐко* // *млѐко*, *пѐсна* | -и | // *пѐсна*, *гулѐма* // *гулѐма*, *нѐма* // *нѐма*, *трѐба*, но и *тра̀ба* // *трѐба*, *зам̀асуват* // *зам̀е́с/ув/ат*, *сф̀аш* // *сф̀еш*, *мѐсто* // *м̀асто*, *гулѐмата* // *гул̀амата*, *насе́каде* // *на̀с̀акаде*, *изл̀ава* // *излѐва*, *плѐвник* // *плѐвник*, *пл̀ават* // *плѐват*, *дѐдо* // *д̀адо*, *де́ца* // *д̀аца*, *голѐми* // *гол̀ами* // *голѐми*, *напрѐде* // *на̀пр̀аде*, *плѐва* // *пл̀ава* // *плѐва*, *двѐ* // *две* // *дв̀а*, *дубрѐ* // *дубр̀е*, *къдѐ* // *къд̀е*, *умрѐ* // *умр̀е*, *чулѐк* // *чул̀ак* // *чулѐк*²⁵ и т.н. Тук обаче трябва да се отбележи, че краесловното *ѐ* (с изключение на *двѐ*) по гласеж се доближава до книжовното *е*.

Не са правени специални проучвания за фреквентността на отделните варианти, но се забелязва, че: а) от една страна у едни информатори най-използвани са вариантите с гласната *ѐ*, у други с *е*, а у трети с *̀а* и б) от друга страна някои думи или форми у всички информатори се произнасят по-често с *ѐ*: *срѐт*, *на̀пр̀еде*, *нидѐл̀а*, *пѐйат*, *врѐме*, *тѐсна*, *мѐра*, *раздѐлат*, *вѐтар*, *мѐден* /*тел*/, *лѐнче*, *пѐйат*, *орѐх*, *орѐси*, *мѐдните* /*лаханки*/, *бѐх*, *сѐйѐ*, *рѐцѐ*, а други с *е*: *дѐвер* /без варианти/, *нѐма*, *пѐсна*, *мѐсто*, *дел*, *сѐнка*, *удрѐзал*, *нарѐзана* и т.н., или *̀а*: *в̀ара* (но *вѐрно*, *вѐрна*), *умр̀али* (но *умрѐ*), *жел̀азо* // *жилѐзо*, *жил̀азна*. До известна степен това говори за стремеж към уеднаквяване на произношението при отделните думи или форми, което се потвърждава от някои лексикализирани вече варианти, които са регистрирани само с един вариант: *гѐсѐници*, *тѐсто*; *тѐло*, *век*, *крѐпко*, *плѐтено*, *пл̀ен*, *пѐната*, *невѐста*, *видѐл* и *р̀а̀пичка*, *нар̀ада*, *сф̀ат*, *сн̀ак*, *б̀ал*, *об̀алан* 'обелен' и др.

Извън ударение, независимо от характера на следходната сричка, а също и в краесловие стб. *ѐ* се изяснява в *е*: *звезд̀а*, *дет̀е*, *ведр̀о*, *гнѐзд̀ото*, *тѐст̀ото*, *жребѐц*, *лет̀дска*, *да з̀амесам*, *венѐц*, *венч̀ило*, *г̀линен*, *пр̀олет*, *в̀отре*, *п̀осле ѹ̀тре* 'в другиден', *себе*.

Местоименните форми *м̀ене* и *тѐбе* имат дублети с *ѐ*: *м̀енѐ* и *тѐбѐ*, които са със значително по-ниска фреквентност. Възможно е

²⁴ Подобна ситуация е регистрирана в Каваклии, Лозенградско /днес в границите на Турция/ [Младенов, Кодов, 1935: 18]. Различно звучене на тази гласна се открива и в някои селищата от ЮИБ /и особено в Грудовско и Елховско/, за които понякога специално се отбелязва, че "ѐ по учленение е близко до *е*, но с малко по-голям челюстен ъгъл", за други – "ѐ по гласеж близко до *а*. Среща се предимно у старите наред с *̀а*", за трети – "ѐ е много по-широко от *е* пред мека сричка. По гласеж то е близко до *̀а*, но звучи като дифтонг *ea*..." [БДА, I, 2: 29 /к. №17/].

²⁵ Наличие на такава тристепенна вариантност се открива в Г. Делчевско и на югозапад по поречието на Места, а също в няколко села на Централна Северна България /Беглеж, Брестовец и Николаево, Плевенско; Катунец, Лисец и Деветаки, Ловешко, Дерманци, Луковитско и Гложене, Тетевенско/. Различни комбинации от варианти с *е* // *ѐ*, *е* // *̀а*, *ѐ* // *̀а* се откриват на отделни острови в рупските говори от Черно море до Солун [Иванов, 1972: № 18; БДА ОТ ВЧ: № 2/2; БДА, IV: № 26, 27, 28, 29].

обаче тези фонетични дублети да са преки наследници на съответните падежни форми на личните местоимения *аз* и *ти* в старобългарски, а именно: родително-винителната форма *мене* > *мене*; *тебе* > *тебе* и дателно-местната форма *менѣ* > *менѣ*; *тебѣ* > *тебѣ*, които са загубили конкретното си морфологично значение и са се уеднаквили по семантика. Но не е изключено и тук вариантните форми да се дължат на смесването на говори с различни фонетични особености. Наречието *гдѣ* също има вариант с *ѣ*: *гдѣ*.

Случаите с пълна редукция на *е* (< ѣ) също не липсват, но също се явяват като фонетични дублети: *трѣвѣчка* // *тривѣчка*, *ветрушка* // *витрушка*, *рекѣ* // *рика* (рядко), *сфѣтѣт* // *сфитѣт*, *рика* // *река*, *нимѣ* // *немѣ*, *дичѣца* // *дечѣца*, префиксът *пре-* // *при-* и т.н. Редукцията отново се среща само пред ударена гласна.

Пред шушкатавте съгласни под ударение се предпочита *ѣ*: *срѣштат*, *грѣшна*, *рѣже*, *рѣжеш*, *сфѣшти*, въпреки наличието и на случаи като *болѣшка* или *грѣшка*. Вариантите с *е* при дублети като *нѣшто* // *нѣшто*; *лѣшници* (*лѣшнице*) // *лѣшници*, се използват рядко. Рефлекс *и* < ѣ е регистриран в *напрѣш* (но и *напрѣш* // *напрѣш*). Всъщност наред с *бѣше*, *бѣше* се използва и вариантът *бѣше*, но тук е трудно да се каже категорично дали *и* < ѣ (*бѣ/хѣ*) или това е запазена по-стара форма с *и* < ѣ (*бѣ/хѣ*) [Мирчев, 1963:198].

Говорът проявява единност по отношение на *а* < стб. ѣ след *ц*: *цал*, *цѣла*, *цѣлото*, *цѣлите*, *цѣломѣдрието*, *цѣди*, *оцѣди*, *цѣдѣлка*, *пруцѣждам*, *працѣдиш*, *процѣдите*, *цѣва*, *са цѣнѣвайа*, *са цѣнѣат*, *цѣлѣват*²⁶. Изключение прави само съществителното *цѣпеница* // *цѣпеница* и глаголът *нацѣпѣа* // *нацѣпѣа*.

Застѣпник *а* на стб. ѣ извън ударение се открива в *трава* (но и *трѣва* > *трѣвѣчка* > *тривѣчка*), *рашѣто* и общобългарският глагол *ѣмам*, където ѣ търпи самостоятелен развой.

Сравнително редки са случаите, при които на мястото на стб. ѣ се явява *ѣ* както напр. в *кѣсел*, но наред с *кѣсал*, *кѣсел*, *кѣсѣл*.

Както в повечето български говори и тук на мястото на стб. ѣ в *дрѣво* се явява ѣ: *дрѣво*, *дрѣво*, но наред с *дрѣво* > *дрѣво*, *дрѣво*.

Звукови съответствия на стб. буква њ

На мястото на стб. њ в говора се явяват съвременните гласни *ѣ*, *а*, *е*, *ѣ*, *о* и *у*.

²⁶ Това явление е характерно за почти всички тракийски и родопски говори, които в това отношение формират един ареал със западнобългарските говори до Враца и с тези в източната част на Егейска Македония. Среща се също в Щипско, Велешко, Гевгелийско и на юг от границата с Гърция между реките Струма и Места и в Солунско.

По правило, когато е под ударение стб. *ъ* се запазва: *сън, вѣнка, съд, дѣш, зѣл, рѣш, бѣчва, кѣсам, лѣжа, навѣнка, вѣшки, расѣрден, сфрѣдел* (стб. *сврѣдѣлъ*), *дѣждове, тѣй, дѣска* (/ *дѣскà*), *нарѣча* и др., а също в *такѣф, какѣф, рекѣл, утишѣл* и т.н. В групите *ър* / *ръ, ъл* / *лъ* под ударение *ъ* се запазва. Но има случаи при които стб. *ъ* се изяснява в *о*: *зѡлва, Вѡлчови, рѡжда* ‘ражда’, *зимѡска* (но и *зимѣске*). В тези случаи би могло да се допусне руско влияние, въпреки, че явлението е разпространено и в български диалекти²⁷. Същото се наблюдава и при наставката *ок* < *ѣк*: *песѡк* (по-рядко *пѣсѣк, пѣсак*), *белѡк, жѣлтѡк*²⁸.

Значително по-различна е ситуацията при рефлексите на стб. *ъ* извън ударение. Както вече се каза по-горе (вж.: при *ѣ*), на мястото на неударено *ъ* в говора по принцип се явява звук *а*: *даскà, сфѣкар, вравàт*. Сравнително по-малко са думите и формите, които по-често се произнасят с *ѣ*: *сѣнѣва, сѣкѣф*. Въпреки това е трудно да се определи с точност кои от тях имат по-голяма фреквентност, тъй като дублети като *сѣдѣнка* / *садѣнка* са нещо обичайно. Само пред *ж* със сигурност *ѣ* се среща по-често отколкото *а*: *рѣждѣсало, рѣждѣчка* ‘ум. от *рѣж*’, *лѣжѣца* / *лажѣца, мѣжд* / *мажд, дѣждовѣта* / *даждовѣта* и т.н.

Рефлексът *а* обаче е почти редовен в предлозите “сѣс” и “вѣв”: *сас сланина, сас сѣрп кусѣйа, сас сол, сас песѡк; фаф водѣта, фаф чувѣло, фаф двѣро, фаф дѣнките*, но в представките *сѣ-* и *вѣз-* гласната *ѣ* е непостоянна. Вѣв *вѣз-* тя се запазва когато е под ударение: *вѣзрастен, вѣстребник* и *вѣздух*, но последната има и вариант *вѡздух*. Извън ударение се преглася в *а*: *вѣзмѡжности, вѣспѣтани* и *невѣзмѡжно*. Обикновено *ѣ* се преглася в *а* и в представката *сѣ-*: *сабѣуди, саблечѣ*,

²⁷ Изясняването на стб. *ъ* в *о* в затворени срички в средисловие е характерно за ЮЗБ – района на Самоков, Радомир, Дупнишко, Кюстендилско, Разложко и по поречието на р. Струма и нейните притоци /до Бутковското езеро в Гърция/. Но комбинацията *вѣн, дѣш, сѣн* и т.н. сѣс *зѡлва* свързва говорът на Терновка пряко с няколко селища в ЮЗБ – Косача, Радомирско, Кладница, Пернишко и Огняново, Г. Делчевско, а също и с Факийските села Горска поляна, Сливово, Кирово и Долно Ябълково, Грудовско и Голямо Крушево, Елховско в ЮИБ [БДА, I: № 1 и БДА, III: № 1 и коментарите към тях в БДА, I, 2].

²⁸ Изясняването на стб. *ъ* > *о* само в суфикси и специално в суфикс *-ок* (и комбинацията *белѡк, жѣлтѡк*) формира твърде голям ареал, обхващащ района от Монтана до Сливнишко и Софийско в СЗБ, който продължава в Панагюрско и на югоизток обхваща части от Пазарджишко, Пловдивско, севернотракийските говори, Елховско (Воден и Крайново). Среща се откъслечно и в Айтоско и СИБ, също и в Одринско и Димотишко. Значителен ареал явлението образува в Македония (района между Скопие, Тетово, Гостивар, Крушево, Прилеп и Велес). Среща се също по поречието на Вардар, Петричко, Сярско, Леринско и др. Формата *белѡк* (заедно с *жѣлтѡк*) обаче е регистрирана само в с. Батулия, Свогенско и Планиново, Тпловградско [вж.: БДА ОТ, 2001: № 5; БДА, I: № 8 и коментара към нея].

сабуѝе, сасѝеде, састоѝание, сасуд, сафсѝем²⁹. В тази ситуация се наблюдава и преглас $\tau > o$ – *собѝтийа, присоединѝа*, дори и под ударение в повелителната форма *сѝший* ‘съший, уший’. Срещат се и варианти с $y < \tau$: *сусѝди, сухрани, субѝди, ни са субѝвайте, субѝри, сувѝтват, сушѝийа* ‘съшийа’³⁰ и др., които са в конкурентна употреба със съответните варианти с *a*. Някои от думите с представка *сѝ-* обаче имат по три варианта – с τ , *a* или *y*: *сѝбѝди // сабѝди // субѝди, сѝсѝди // сасѝди // сусѝди*, като най-често се използват вариантите с *a*. Преглас $\tau > y$ е регистриран и в глагола *русѝ*, но успоредно с *рѝси*. При съответните форми на глаголите “събирам”, “събера” в говора, τ почти редовно изпада: *зѝбрам, зѝера, збирѝйме, зберѝт* и т.н.

Неударено τ не е стабилно и в съседство със сонорите *p* и *л*, т.е. в групите *ѝр* и *ѝл*. Тук също се откриват случаи с *a*, а понякога и с *ѝ* вместо τ (вж. при групите *рѝ, лѝ*).

Колебание на $\tau < з$ се наблюдава и в наставката *-ѝк* извън ударение. Под облик *-ѝк* наставката се пази, но предимно в дублетни формации, които имат ниска честотност: *мѝзѝк // мѝзак, вѝтак // вѝтѝк*. И в тази ситуация отново на мястото на стб. $з$ най-често се явява *a*: *пѝтак, нѝсак, четфѝртак, рѝдак, натѝтако* или *o*: *дубѝток, спѝсок, лѝкот*. Конкуренция *a // o < \tau има в *пудѝрак // пудѝрок*, а между рефлексите *o* и *y < \tau* в *лѝкута // лѝкото* (и *камѝш // камѝш*).*

Наставката има и вариант *-ек* във *вѝсек*, където обаче се конкурира с *вѝсѝк*. Застѝпник е на стб. $з$ се открива и във форманта *-и/чек* (*<-и/чѝк*): в *тѝхичек, манѝчек, самѝчек, гулѝмичек* и т.н., което вероятно е под влияние на руски. Наставката *-и/чек* обаче има и вариант *-и/чак*: *самѝчак, хѝбавичак, гулѝмичак, слѝтичак* и т.н. Преглас $\tau > e$ се открива и в някои думи като *вѝтер, заведѝ* ‘завѝди’, а под ударение само в числителното *четфѝртийа*.

Тази пъстра картина не дава възможност за установяване на някаква строго определена закономерност и още по-малко за определяне на тенденция. Ясно е само, че гласната τ извън ударение в говора има ниска фреквентност.

Нестабилността при рефлексите на стб. $з$ пряко говори и за смесването на различни по тип говори и е причина за наличие на фонетична вариантност и конкурентна употреба на вариантите.

²⁹ Ареалът на това явление обхваща Западните Родопи и отделни пунктове на запад до Санданско, а на север – до Пазарджишко.

³⁰ Наличие на *o* и *y < \tau* стб. $з$ само в представки и / или наставки е обичайно в западнобългарските райони около Берковица, на запад от Враца, Свогенско, Софийско, Пернишко, Радомирско, Ботевградско, Самоковско, а също при преселници от Лозенградско, Суфлийско, Димотишко и Гюмюрджинско /днес в Турция/, а в Царибродско – само в представки [БДА, III: № 7; БДА, IV: ; Бояджиев, 1991: 148].

Звукови съответствия на стб. буква Ъ

Основните застъпници на стб. ъ в говора са два и в съответствие с това се оформят две групи от думи: а) при които стб. ъ се изяснява в **е**: *тѣмнo, жѣна, стѣмни, ден, лен, лѣнено, лѣсно, пѣкло, чѣсна, питѣл, купрѣц, сфинѣц, жребѣц, кунѣц, купѣн, стеблѣ, бѣлен, глѣден, бѣден, вѣрен, бѣсер, гѣсте* и б) при които стб. ъ се изяснява в **ъ**: *дошѣл, утишѣл, блѣштѣт, прѣс ‘земя’, прѣстен, сфрѣдел, црѣф (чръвъ), дѣно, дѣнце, блѣштѣ, мѣглѣ, цѣклѣ*³¹. Редуване **ъ** ~ **е** има в: *сърп > сѣрпу; жѣлта, жѣлте, жѣлтѣк ~ жѣлтички*.

При избора на гласната вместо стб. ъ в говора понякога се наблюдава колебание, напр.: *тѣнко // тѣнко* и особено извън ударение: а) при континуантите на стб. група чръ- в началото на думата, където **ъ** > **е** // **а**: *червѣн // чарвѣн* и б) при съчетания със сонорите **л** и **р**, където **ъ** > **а** // **ъ** или **е** (**е**): *кѣсал // кѣсел // кѣсел, бѣл’ан // бѣлен // бѣлен, сфѣтал // сфѣтѣл, вѣрбѣ // варбѣ // вѣрбѣ* и редовно *Вѣрбница*, но това са изключения, както и *лѣнова /ткѣн/*.

Всяка от останалите лексеми и техните форми са се утвърдили и са общи за всички жители на селото, което означава, че в това отношение говорът вече се е стабилизирал³².

Звукови съответствия на стб. буква Ж

На мястото на стб. графемата **ж** (чиито звукови еквиваленти са били задни носови гласни), в говора на Терновка се явяват предимно гласните **ъ** и **а**, рядко **у**, **ѐ**, **ѐ**.

³¹ Подобно разпределение на гласните при изясняването на стб. ъ, освен за книжовния български език е характерно за диалектите в североизточните и югозападните говори. По-широкият обхват на случаите с **е** в говора (в сравнение с книжовния език) говори за по-голямо влияние на тракийските и родопски говори, където стб. ъ > **е** [Кочев, 1959: 70-82].

³² Въпреки това, локализация на изследвания говор по този признак трудно би могло да се направи, тъй като рефлексите на стб. ъ в отделните думи в говорите в метрополията са различни и тяхното географско разпространение не съвпада. Изясняването на стб. ъ в **е** формира обширен ареал, но екавите форми имат най-голям лексикален обхват в южните тракийски и македонски говори, а в северозападните и граничните говори е познато само изясняването ъ > **ъ**. Но тази диференциация не решава проблема. Според лексемите *темно* и *тенко*, говорът на Терновка се свързва с мизийските, източните подбалкански, рупските, югоизточните и най-югозападните македонски говори. Формите *дошѣл, отишѣл* образуват един ареал не само в най-северозападните и граничните говори, но и по поречието на р. Марица до Харманлийско. Среща се и в Рупските говори – в Гоцеделчевско, Асеновградско и Странджанско. В останалите райони формира отделни острови. Наличието на двете групи думи едновременно в Югоизточните говори налага да приемем, че те са съществували в говора на Терновка още преди преселването в Украйна.

В коренна сричка под ударение **ж** се замества от вокал **ъ**: *мѣже*, *рѣце*, *зѣп*, *пѣп*, *дѣп*, *гѣлѣп*, *гѣби*, *мѣдѣр*, *бѣде*, *прѣчка*, *кѣшта*, *кѣпе*, *скѣпо*, *сѣбута*, *мѣчно*, *мѣти*, *стѣпка*, *сѣдовете*, *вѣтре*, *вѣтѣк*, *вѣглен*, *вѣзеле*, *вѣзелѣче*, *вѣшки*, *гнѣсни* (*бра*)³³. Гласната **ъ** се явява и в окончанието на глаголните форми за 3. л., мн. ч., сег. вр. също когато е под ударение: *врѣвѣт*, *гризѣт*, *трепѣт*, *сидѣт*, *трѣчѣт*, *орѣт*, *гурѣт*³⁴. Но не дотам рядко в тази морфологична позиция като застъпник на стб. **ж**, се явява **а**: *печѣт*, *перѣт*, *сичѣт*. Случаи с ударено **а** от **ж** и в други позиции, напр.: *раѣци*, *фѣрлѣи* [Зеленина, 1955:117]. Въпреки това вариантите с **-ѣт** се предпочитат.

Извън ударение основен континуант на стб. **ж** е **а**: *ракавиѣца*, *пѣйѣци*, *гасѣниѣца*, *сасѣтка*, *истиѣна* /истинѣ/. Въпреки това в коренна сричка, наред с **а** се открива и застъпник **ъ**: *вѣжѣто*, *сѣдиѣна*, *дѣлбѣкото* (< глѣжѣкѣ), *кѣдѣ* (< кѣдѣ). Думите или формите с неударено **ъ** < **ж** имат дублети като напр.: *рѣѣѣте* // *раѣѣте* (*раѣѣте*), *дѣлбѣк* // *далбѣки* // *дѣлбѣки*. Редки са дублетите като *мѣжѣ* // *мажѣ* /*ми*/, при които се предпочитат вариантите с **ъ**. При глаголните окончания за 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч. сег. вр., закономерно стб. **ж** се изяснява в **а**: *пѣра*, *бѣра*, *чѣта* // *чѣтам*, *пулѣват*, *пѣрат*, *бѣрат*, *брѣзат*³⁵. Изключения са случаите от рода на *сѣдѣт*, *сѣѣѣт*, *пѣѣѣт*, *кѣдето* **ъ**, *ѣ*, *ѣ* < **ж** са в конкурентна употреба с **а**, съответно: *сѣдат*, *сѣѣѣт* (*сѣѣѣт*), *пѣѣѣт*.

Освен в общобългарските енокоренни думи *нѣжда*, *нѣжен* и *нѣжно* звуков застъпник **у** на стб. **ж** се открива и в *зѣпѣци*, *рукаѣфка* 'ръкав', *пѣужѣн* 'паяжина', *трубѣ* и във формата *руѣката* (да му бѣѣѣне *руѣката*), *крѣгѣлѣк*. Трудно е да се каже дали в тези фонетични облици рефлекс **у** се явява под влияние на руски или това са свидетелства за участието на западните погранични говори във формирането на микросистемата.

Звукови съответствия на стб. буква **А**

В изследвания говор основен звуков референт на стб. графема (със звуков еквивалент в стб. предна носова гласна) както в силна, така и в слаба позиция е гласната **е**: *рѣт*, *зѣт*, *чѣдо*, *пѣди*, *мѣсо*, *гурѣш*,

³³ Рефлекс **ъ** под ударение в коренна сричка вместо стб. **ж** е разпространен на изток от т.нар. ятов пояс и в СЗБ на север от склоновете на Стара планина.

³⁴ Окончание **-ѣт** е характерно за Източна България.

³⁵ Окончанието **-а** – за 1 л. ед. ч. е обичайно в ЗБ, а **-ат** – под и извън ударение – за ЮЗБ, Пограничните говори и Пирдопско. Изобщо **а** < **ж** и **ъ** в силна и слаба позиция е характерно за ЮЗБ, а за Панагюрско – само извън ударение.

често, тѣшак, тѣшко (тѣшко), но с вариант тѣшко, гувѣду, мѣкичек, гредѣ, пет (пѣт), пѣтак, педисѣ, мѣсѣц (мѣсѣц), гредѣта, коледаре, чередник, сфетѣна, сфетѣи, маѣрета, пѣленца.

В началото на думата обаче, под ударение гласната *е* < стб. (ѣ) редовно се йотува: *йѣдѣр, йѣдро*, а извън ударение често йотувано *е* се редуцира, но в тези случаи се получават дублети: *йѣзик // изѣик, йечумѣн // ичумѣн*³⁶, *йѣтѣрва // итѣрва*³⁷, от които вариантите с *и* се предпочитат.

Извън ударение и в средисловие вместо стб. понякога се явява *и*, т.е. > *е* > *и*: *углидѣло*, (но предимно в зв. пад.), *смитѣнка // сметѣнка, сидѣнки, сидѣи* (сдѣ).

В краесловие на мястото на редовно се явява *е*: *детѣ (дитѣ), тилѣ, прасѣ, йагне, йаре, сѣме, ѣме*. Отклонение се наблюдава само във *врѣмѣ* (но и *врѣме*) и *пѣли* /но по-често *пѣле/*.

По правило, след *ж* и *ш* под ударение стб. се изяснява в *е* или *ѣ*: *жѣдна, жѣждувам, жѣдний, чѣдо, чѣсто*. В думата *жѣтва* се открива застъпник *а* (но успоредно с *жѣтва*)³⁸. Изключение от правилото правят също глаголът *шѣтам* и съществителното *шѣпа*, които, въпреки че имат и варианти *шѣтам, шѣпа*³⁹, обикновено се произнасят съответно с *ѣ* и *о*⁴⁰.

Вариантност се наблюдава също при думите *глѣдай* (наред с *гѣдай*), *врѣмѣ* (*// врѣме*) и *рѣдом* (*// рѣдом*). Вариантите с *ѣ* от стб. на последните лексеми имат значително по-ниска честотност.

Срещат се случаи, при които стб. се изяснява в *е*, а после отпада, т.е. > *е* > *ѳ*: *мѣшчина, мѣсѣца* (или).

³⁶ Успоредна употреба на двете форми се открива в Валовишко, Сярско, Зиляховско, Драмско и Гоцеделчевско.

³⁷ Такава е ситуацията в южнотракийските говори [Бояджиев, 1991: 42]. Йотувано *е* (*йе*) в началословие е присъщо и за другите рупски говори.

³⁸ Вариантът *жѣтва* също е резултат от среднобългарското смесване на носовките и е характерен за западнобългарските говори във Врачанско, Мездренско, Ботевградско, Източносюфийско, Елинпелинско, Пирдопско, Пазарджишко, Разложко, а на изток – в Лозенградско и няколко пункта в Западните Родопи, а *жѣтва* се среща само в Тетевенско и отделни пунктове в Родопите [вж.: БДА, III: № 23 и БДА, IV: № 17; Бояджиев, 1991: 218].

³⁹ Успоредната употреба на вариантите с *ѣ* и *ѳ* на думата *шѣтам* се откриват в Тетевенско и Факийския клин. Вариантите с *ѳ* (*шѣтам*) обхващат териториите на Трънско, Брезнишко, Мездренско, Ботевградско, Белослатинско, Никополско, Плевенско, Тетевенско, Троянско, Ловешко. Варианти с *о* (*шѣпа*) са разпространени по левия бряг на р. Марица – след Чирпан, а също в Ивайловградско и Елховско-Грудовския район, за който е характерно среднобългарското смесване на носовите гласни.

⁴⁰ Фонетични варианти като *шѣпа* (< стб. шѣпа) *// шѣпа* (< стб. шѣпа) показват, че микросистемата е формирана от говори, които още в старобългарски са били представители на две диалектни групи.

Изясняване на стб. в *a* извън ударение е регистрирано при числителните: *дѣв'ат* и *дѣс'ат*, които се използват сравнително рядко, тъй като се предпочитат дублетите *дѣвет*, *дѣсет*. Почти редовно обаче *a* вместо стб. се открива при производните от тези числителни – *дѣв'атата*, *дѣв'атий*, *дѣс'атата* и т.н. Кратките местоименни форми *ме*, *те*, *се* са познати в говора, но значително по-често вместо тях се използват фонетичните дублети *ма*, *та*, *са* (< стб. м, т, с < мѣ, тѣ, сѣ)⁴¹: *ма дрѣжѣше*, *ма вѣка*, *ма ўчеше*, *та видѣ*, *да та уѣне*, *са прѣват*, *са минѣ*, *не са напѣвайѣ*, но и *ме нѣси*, *да те вѣдам*, *се набѣраше*, *ке се упѣйѣт* и т.н. В окончанието за мн. ч. на съществителните от среден род редовно се явява *a* от стб. като, напр.: *мончѣта*, *мумичѣта*, *ѣмета*, *дрѣвѣта*.

Звукови съответствия на стб. буква Ъ

Гласната *ы* като застъпник на стб. *ы* се явява само в заемките от руски и формите *крѣйле* // *крѣл'а*, но *крилѣ*. Във всички останали случаи както в целия български език (с незначителни изключения) стб. *ы* се изяснява в *и*: *син*, *владѣката*, *пелѣн*, *тѣква*, *рѣба*, *мѣшки*, *бик*, *бѣва*, *бѣстѣр*, *сѣр'ене*, *вѣйѣ*, *висѣк* и т.н.

Гласната *ѣ* вместо стб. *ы* се открива в *прѣска/ѣа* (< прѣснѣжти) и в *синѣгѣр* (< **снѣгырь* [БЕР, I: 671]). Наличие на варианти като *четѣри* наред с *чѣтри*, *чѣтери*, *чѣтѣр*, *чѣтер* макар да са рядкост, също говорят за диалектна интерференция, в областта на фонетиката.

Звукови съответствия на стб. буква И

Основен застъпник на стб. гласна *и* в говора – под и извън ударение, е *и*: *ѣме*, *ѣма*, *ѣдем*, *ѣстина*, *гудѣна*, *се дѣга*, *да вѣди*, *крѣф*, *пумѣфка*, *курѣто*, *малѣна*, *блѣзо*, *сѣлно*, *нѣкой*, *пулѣва*,; *иглѣ*, *излѣва*, *зимѣ*, *кѣли*, *листвѣ*, *лицѣ*, *минѣйѣ*, *сѣрѣк*, *мотувѣла-вѣла*, *крилѣта*, *прѣтѣф*, *са мѣли*, *кѣнчи* и т.н.

По правило след *ж*, *ч*, *ш* гласната *и* (> *у*) се запазва: *чѣчо*, *тучѣлка*, *чѣсто*, *чѣств'оха*, *пучѣвам*, *малчѣ*, *кѣчина*, *шѣйѣта*, *нѣши*, *жѣто*, *дѣживѣйѣш*. Изключение в говора правят няколко имена, при които в тази позиция *и* > *a*: *шарѣк*, *чафгѣр* и *чафѣтен*.

Рефлекс *a* се наблюдава и при кратките местоименни форми *ни* (*Бабо*, *не на дѣде да идѣм*.) и *си* (*Са почѣках ѣас и рѣках*:...), а също

⁴¹ Въпросът дали тези форми са резултат от преглас *e* > *a* или от смесването на *ж* с *и*, или е пряк рефлекс *a* на стб. *ж*, или се дължи на въздействие на предходната съгласна, все още не е решен [вж.: Тодоров, 1936: 103; Мирчев, 1963: 164; Стойков, 1963: 149-164].

в предлог подар ‘подир’, който има и вариант с ъ – *пѡдѣр*. Явлението понякога се извършва след палаталните съгласни, но тези варианти имат по-ниска честотност от облиците с *и* или *е*, напр.: *кѡл’аво*, но и *кѡливо*; *сл’авай*, но и *слѣзай*; *да са пул’ай*, но *пуливам*, *стѡлбн’ак*, но и *стѡлбник*, *плѣвн’ак* и т.н. Трансформацията *-и > -а* се наблюдава при окончанието за мн. ч. на съществителните имена от мъжки род: *картѡфла /картѡфли/*, *мамѡл’а*, *армѡн’а*.

Значително по-широко разпространение има рефлексът *е*. Среща се при някои наставки, напр.: *другѡрен*, *градинѡрен*, *Бѡбен ден*, *мѣднете*, *дѣлнек*, *пундѣлнек*, *пѣзнек*, *вѣтнеко*, *студѣнечко*, *мѣнечка*, *банѣца*, *бѡсечке*.

Варианти като *плѣвник* // *плѣвнек* // *плѣвн’ак* едва ли са резултат от местен развой; по-скоро те определено говорят за смесването на различни говори, при това не само два, а поне три.

Лабиализация на стб. и (> у) се открива в прилагателното *жуѡф* и някои от неговите производни като *жуѡѣеше*.

Звукови съответствия на стб. букви *о* и *у*

1. Звуков еквивалент на стб. графема *о* под ударение е *о*: *ѡбице*, *ѡдейа*, *дом*, *скот*, *кон*, *кой*, *кѡлко*, *кѡри*, *селѡто*, *круснѡ*, *ведрѡ*. Понякога в началото на думата ударено *о* се произнася с *у*-образна екскурсия: *ѡѡг’ен*, *ѡѡпако*, *ѡѡтори*, *ѡѡбади*, и т.н., но това се открива сравнително рядко; предпочитат се вариантите с чисто *о*.

Извън ударение обаче в началото и средата на думата *о* обикновено се редуцира. Въпреки изключенията, би могло да се каже, че явлението се проявява закономерно в представките *о* и *от*: *упѣкан*, *учѣстен*, *углѣвени*, *утѣнка*, *утѣк*, *утѣраме*, *утѡрено*, *учѣте*, *урѣс*, *угнѣште*, *уснѡва*, *углиѡдалата*. Често, но не редовно, *о > у* се открива и в средисловие пред ударена сричка: *друѡйлка*, *сулѡна*, *кулѡчета*, *кукѡшките*, *кузѣте*, *муѡила*, *булѣт*, *куѡилица* и след елизия на *х* в интервокална позиция: *глѣуту*. Но не са редки случаите, когато дадена дума или форма, може да се чуе в два варианта с *о* или *у* при един и същ информатор, напр.: *оглѡви* // *углѡви*, *ортѡвам* // *уртѡвам*, */в/ѡѡ // /в/удѡ*, *момѡ* // *мумѡ*, *волѡве* // *вулѡве* и т.н.⁴² Срещат се, макар и рядко, думи, при които *о* редовно се запазва: *онѡва*, *косенѡина*, *он’ѡ* и др.

Гласната *о* не се редуцира в суфикса *-ов (-ѡф)* за формиране на съществителни собствени, означаващи бащино или фамилно име

⁴² Варианти с редуцирано и нередуцирано *о* се откриват в Гоцелчевско и Сливнишко.

и отименни притежателни прилагателни: *Атанасоф, Въл'чанова баиш'а, Василоф, Къртови, Степанович, сн'егова, н'дпово*, а също и в окончанието за множествено число на съществителните от мъжки род *-ове*: *д'ждове, гр'бове, р'гове*. Следователно и тук се оформя една закономерност, според която *о* след ударена сричка не се редуцира. Същевременно се откриват случаи, при които в подобно звуково обкръжение, т.е. в позиция пред *в* и след друга съгласна *о* редовно изпада, напр.: *тва, ун'в, полв'ината*. Елизия на *о* се осъществява и пред членната морфема при имената от среден род, напр.: *кур'итто*.

В краесловие неударената гласна *о* по принцип не се редуцира: *др'во, т'есто убаво, т'очно, с'ичко, др'о, м'алко, к'олкото, д'адо, т'атко, ст'адо*. Случаи както в *г'отфену, б'аишу, к'олку, н'ешту, р'аму, кур'аву* се среща сравнително по-малко и отново като по-слабо използвани дублетни фонетични варианти. Преглас *о > у* под ударение е регистриран в повелителната форма *д'унес* 'донеси'.

След *ж, ш, ч* *о* се запазва непроменена: *н'джове, м'жове, кл'учове, ч'ичо, л'ошо, Каиш'в*. Притежателните местоимения *н'ашо* (// *н'ашу*) и *в'ашо* имат варианти с *е* (*н'аше, в'аше*), които функционират успоредно. Такава е ситуацията при притежателните местоимения от среден род, които също имат два фонетични облика – старият с окончание *-о* (*у*): *м'дйо, тв'дйо, св'дйо* (*св'дйу*) и по-новият – с окончание *-е*: *м'дйе, тв'дйе, св'дйе*⁴³, които са в конкурентна употреба. Преглас *о > е* се осъществява и при тематичната гласна във формата за 1 л. ед. ч. мин. св. вр. на някои глаголи, напр.: */йа/ найд'ех, дойд'е, вид'е*, които функционират успоредно с вариантите с *-о/-ох/*: *найд'о/х/, дойд'о, вид'о*. Непроменено обаче се запазва краесловно ударено *о* в думата *неб'о*⁴⁴.

2. На мястото на стб. *оу* и/или *8*, с малки изключения, намираме само вариантите на фонемата *у*: *у'лица, у'чеше, да у'мре, лук, сух, дух, тук, студ, др'ук, уст'а, уб'или, ум'ийа, душ'ичка, куп'ен, гл'умаф; гол, б'оси*.

На хиперкоректност вероятно се дължи наличието на *рос'алка* /рядко *рус'алка/*, където *о < оу*.

ПРОМЕНИ ПРИ СЪГЛАСНИТЕ

Както вече стана ясно по-горе, меките съгласни в говора почти напълно са загубили своята самостоятелност. Факултативната им

⁴³ Старият преглас *о > е* се пази най-вече в ЮЗБ, но се среща и в СЗБ и в някои рупски говори, а вторичният преглас *е > -о* – е характерен за източните диалекти [Стойков, 2002: 126 и БДА].

⁴⁴ Този старинен вид думата се пази в отделни пунктове в СЗБ [БДА, IV: № 160].

употреба също има ниска честотност. Явлението най-ярко е изразено чрез пълното изчезване на краесловната мекост. А няколкото случая, в която се открива (в същ. имена на *-тел* – *учител*’ // *учит’ел*’ и в няколко отделни думи, които се срещат спорадично), е вторично придобита под влияние на руски. Вторична е мекостта и в случаи като *Пѣт’ата*, *дев’атата*, *дес’атата*, *земл’а*, *синт’абар*, *Васил’ев*. В останалите случаи наличието на палаталност е архаичен остатък или в следствие на редица исторически фонетични процеси, но, както вече се каза, тя обикновено има факултативна употреба, напр.: *майк’а* // *майка*, *òг’ен* // *òген* // *òгн’о*, *кòн’о*, *гол’ам* // *голѐм* // *голѐм* и т.н., което се дължи на междудиялектната интерференция в системата.

Особено красноречиво за затвърдяването на говора свидетелстват глаголните форми за 1 л. ед. ч. и 3 л., мн. ч. сег. и бъд. вр. с коренно ударение като *спа*, *мисла*, *са клана* (но *му са клан’аш*), *ке са углава*, *ке седат*, *кòлат*, *нòсат*, *òдат*, *мòлат*, *рòбутат* и т.н. Това подсказва, че повечето от жителите на селището са били носители на говори, за които това явление е характерно.

На депалатализацията на *ц* се дължат формите *цал*, *цàди*, *цàве*, т.е. с *а* < стб. ђ. Напълно са затвърдели и *ж*, *ч*, *ш* и *џ*.

Най-вероятно затвърдяването на съгласните е основната причина и за други звукови промени в случаи като *вр’й* (< *вр’ъв’и*), *пòйче* (< *пов’ече*, *мой* (< *мож’е*), *ке изл’ей* (< *ке изл’ез’е*), *ке фл’ей* (< *ке фл’ез’е*) и т.н., където меката съгласна и следходвата предна гласна се заменят с *й*. Всъщност и тук е достатъчно трудно да се определи дали вариантите с депалатализация са се появили на местна почва или са остатък от някой от говорите взели участие във формирането на микросистемата. Второто предположение е по-вероятно, т.е. явлението не е настъпило на местна почва, а е значително по-старо. Случаи като: *рòкла*, *Василòвден*, *Жѐло*, *гъркìна*, *акàца*, *земѐта* // *земѐта* (наред със *зем’ата*), *лустувìчка*, *спàл’на*, *либìла*, *пѐсна*, *лєп*, *фклучàвам* и др., които дори в книжовния език пазят изконната мекост, подсказват, че процесът на затвърдяване не е нов и значително сближава говора със западнобългарските диалекти.

Същевременно се откриват и случаи с “палатализирани” съгласни. Всъщност те са предимно варианти и явно са остатък от друг говор (несъмнено източнобългарски), в който те са битували като фонемни. Затова процесите на палатализация и депалатализация тук трудно могат да се проследят.

Съгласната в:

Тази съгласна е нестабилна, поради което често се променя или изпада.

Освен в краесловие (*крѣф*, *бѣжоф*, *такѣф*, *крѣстаф*, *криф*, *сиф*, *Бѣкоф* и т.н.), обеззвучаване на *в* в говора се открива в началото и средата на думата: *фѣтре*, *фаф*, *фл'агам*, *суфалка*, но с изключение на *фл'агам* и нейните форми, обеззвучаването в тези случаи е непоследователно, тъй като тези облици имат и други варианти, напр.: *фѣтре*, но и *вѣтре* (по-рядко), *вѣф* // *ваф* и съответно *сувалка*. Редовно обеззвучаване на *в* се извършва: а) пред съгласните *к*, *ц*, *ч*: *фкѣсно*, *фкѣсне*, *фчѣра*, *зѣфчѣра*, *мрѣфка*, *мрѣфка*, *пумѣфка*, *офчѣр*, *ѡфци*, *тѣргѡфци*, *дрѣфцѣ*, а в *чафгѣр* и пред *г*; б) след и по-рядко пред съгласната *с*: *сфѣш*, *сфѣжо*, *сфѡйто*, *сфѣрка*, *сфѣтба*, *сфинѣц*, *сфитѣна* /*вудѣ*/, *сфѡй*⁴⁵, *Зѣйчѣфски*, като същевременно в позиция пред *с* понякога изпада: *сѣки*, *сѣкакве*; *чѣстфаиш*, *пучѣстфа*, а след *с*, *в* > *л*: *слабѡден*; в) след начално *х*, което по принцип изпада при формите на глаголите: *фѣрл'а*, *фѣл'а*, *фрѣка* // *хфрѣка*; г) пред или след *т* и *п*: *фтѡрник*, *фтѡрата*, *крѣфта*, *растфѡр*, *тфѡй*; *фпрѣгат*, *сѣфпадава*, *расчѣпфашѣ*.

Освен в посочените случаи, начално *в* понякога изпада и пред гласна, напр.: *ѣме* 'вѣме' и *иднѣш*, които нямат друг фонетичен вариант, а също във формата *аф* 'във' и *улѡве*, която обаче има дублет *волѡве*, при това с по-голяма фреквентност. Подобна е ситуацията с *ѡдинѣца* // *удинѣци* и *узѣл* 'вѣзел', което най-вероятно (подобно на *ѡдачка*) в този си вид е руска заемка, за което говори и все още почестата употреба на българският вариант *врѣзел*, а също и наличието на формата *вѣзел* (въпреки, че в този случай не е изключено у да е пряк рефлекс на стб. ж). Елизия на *в* в началословие се осъществява най-вече пред съгласните *д* и *з*: *дѣга* 'вдѣга' (а също и *подѣга*), *трѣдѡден*, *зѣмам* (*зе*, *земѣш*, *зѣмат*), като същевременно в тази позиция понякога *в* се вокализира в *у*: *удѡвѣца*. Във формите на глагола 'впрягам' *в* също изпада – *прѣгам* или се обеззвучава – *фпрѣгам*. Случаи с изпадане на *в* в интервокална позиция като *такѡтата*, *чаѡн*, *пѡйче* 'повече', *такѣу* са изключения. Нестабилна е съгласната *в* в ситуация след съгласна и пред вокал в средисловие, в думи като: *какѡто*, *какѡ* // *кѣкѡ*, *какѣ*, *ѡтѡриш*, *утурѣте* (// *утѡурѣте*) 'отварям', *трѣба* (вж. и при историческите промени на звукосъчетания), които имат варианти с *в* или *ш*. Съгласната *в* понякога се заменя с *ш* и в интервокална

⁴⁵ Прогресивна асимилация на *в* край беззвучна шумова съгласна се извършва в Благоевградско

позиция, напр.: *запèкуwa*, *чаwу̀не* (но по-често *запèкува*, съответно *чаwу̀не* // *чау̀не*).

В една народна песен са регистрирани думите *йолинка* ‘крава’ и *йоленца* ‘теленца’, където също *в* изпада, а начално *о* се йотува (или просто *в > й*). Преход на *в* в *й* се открива и в средисловие при еднокоренните думи *пцуйе* ‘псува’ и *пцуйни*.

Съгласните *в* и *в’* понякога се взаимозаменят и формират фонетични варианти, напр.: *жуwè* // *жуw’è*; *враw’ат* (*вр’w’ът*) // *враw’ат* и т.н.

Съгласната *x*

Съгласната *x* в говора е непостоянна. В някои случаи се запазва, в други – изпада, а в трети се променя.

В редица случаи в началото на думата, както пред гласна, така и пред съгласна (*p* и *л* или *ф < в*), тя изпада: *òда*, *òра*, *урò* // *на òро*, *ортўам*, *апка*, *армàн*, *амбàр*, *àрно*, *индèк* (< *хендèк*) ‘трап, окоп’, *лòпа*, *лòмер* ‘хромел’, *лèп*, *рàнеа*, *рèмава*, *фърга*, *фàне*, явление, познато и в много от другите български диалектните области. Дублети по отношение на *x* в тази позиция имат ограничен брой лексеми: *xубав* // *убаф*, *апà* // *хапà*, *хил`ада* // *ил`ада*, *хфърка* // *фрърка*, *се хранèше*, *Христòс*, *христийàнка*, но *Ристо* (*Ристу*), *Ристовица* и др, което означава, че е настъпила диференциация на лексемите по отношение на началната съгласна *x*.

Случаи с изпадане на *x* се откриват и в интервокална позиция: *муа*, *мўи*, *сўи*, *плўуви*, *бл`ий*, *блай*, *баур*, *пийàа*, *утйдаа*, а също и пред съгласната *p* в средисловие, напр.: *нарàни*. В тази ситуация понякога се наблюдава редуване *x ~ Ø*, напр.: *ухàни ~ уàна*; *прохлàдно ~ лàдено*.

В интервокална позиция и в краесловие при глаголните форми за 1 л. ед. ч. на мин. св. вр. понякога *x > h*, но в тези случаи винаги се получават различни фонетични варианти с и без *x* или *h*: *дрèхи* // *дрèи*, *лàhana* // *лàана* (и *лàна*) ‘зеле’, *гу найдèх*, *одйх*, *дуйдèх* // *дуйдèх* // *дуйдòх* // *дуйдò* и т.н.

След *у* и пред друга гласна *x* се преглася във *в > w* или отново изпада, напр.: *сўwi* // *сўви* // *сўи* (*сўа*) и *дўwa* // *дўва* // *дўа*, *глўwa* // *глўва* // *глўа*. В същата позиция се открива преход *x > ш* в *мушйчки*, *ушо*⁴⁶ и техните форми. Преход *x > ш* се реализира и в *пръша* ‘пърхут’ (а

⁴⁶ В този си вид думата е характерна за Югозападна България (Гоцеделчевско, Разложко, Пазарджишко, Ихтиманско и по няколко пункта в Асеновградско и Етropolско).

също и в турската дума *башча* и в производното от него прозвище *Башчевяна*). Преход $x > c$ се осъществява само в *урѣси*.

Преход $x > \dot{y}$ се осъществява в интервокална позиция, пред сонорите *n* и *m* и пред съгласната *t*, което също е характерно предимно за някои глаголни форми. Всъщност, явлението би могло да се приеме за закономерност в глаголните форми за 1, 2 и 3 л. мн. ч. на мининало св. / несв. време: *клавайа, са збирайа, уставийа, немайа*⁴⁷, *са майнал, мѣйнѣват, исѣйна, засѣйнува*⁴⁸, *видѣйте, стуйайми, жувѣйме, млѣйме; видѣйте, видѣя, плитѣйте*. Явлението се среща и във формите на притежателното местоимение *т'айни, т'айната, т'айнийу* и т.н.

Но в посочените глаголни форми и най-вече в 3 л. съгласната *x* ($> \dot{y}$) често изпада, напр.: *играа, отидаа, седнаа; учѣме, рѣкаме, отидѣме*⁴⁹. Подобна е ситуацията и в личното име *Мийъл*, което има и варианти *Михъл // Мидъл*. А във формата */гу/ зѣйуа, x > ѣу*. В тази позиция обаче, макар и спорадично, се явява $v < x$: *проживѣава, остарѣва*, но обикновено – *проживѣйа, остарѣйа*.

Само в три случая е регистриран преход $x > \phi$: *тѣфли, кѣфн'а, рѣфко /ицѣ/*, чиито варианти с *w* и *x* се използват изключително рядко, а в *шт'аѣа, глѣуту* се открива преход $x > \dot{y}$.

Същевременно в позиция пред *t* се появява вторично *x* (от *k*) в *нѣхти*, но наред с *нѣфти*, а също и пред *л* (но от *ш*) в прилагателното *рѣхла* 'рошла'.

По принцип краесловно *x* в говора се запазва: *прах, сух, глух, тех, бех, учѣх* и т.н. Въпреки това и в тази позиция тя не е устойчива. При формата за 1 л. ед. ч. минало време на някои глаголи понякога *x* изпада: *лежѣ, седѣ, упрѣ, одѣ, рѣко, видѣ, дойдѣ*⁵⁰ и др. или се преглася в *ѣ*: *помагѣй, учѣй, работѣй*. Но тези форми имат и варианти с *x*, които се предпочитат.

⁴⁷ Тази особеност също е западнобългарска и е най-разпространена в районите на Костур, Охрид, Прилеп, Велес, Воден; Кюстендил, Трън, Брезник, Перник, а в Северна България – на изток от линията Монтана – София, където формите с *ѣ* и *x* се разпределени мозаечно. В тракийските говори, най-вече по протежение на днешната граница с Турция – над Одрин и Лозенград, в Кешанско и Бабаескийско [вж.: БДА ОТ: № 136, №137].

⁴⁸ Наличие на $\dot{y} < x$ пред сонорни съгласни е широко разпространено в ИБ.

⁴⁹ Вариантите без *x* са широко разпространени в Западна и Югоизточна България. Конкуренция между тези форми за мин. време, т.е. със *ѣ* и без *x* или друга съгласна вместо нея се открива в северозападните говори на изток от линията Монтана – София, а в Югоизточна България – в Елховския говор.

⁵⁰ Явлението е характерно за редица западнобългарски говори, където по принцип съгласната *x* не се пази в никоя позиция.

Съгласните *д* и *т*

Освен краесловното обеззвучаване: *нардѣт, глат, стут, рот, лѣпат, смет*, другите промени, на които е подложена съгласната *д* са следните: а) *д > т*: *слѣтъкъ, слѣтичка /вудѣчка/, рѣтак, рѣтсвеники, са путлѣтих, натпѣйам*; б) *д > з*: *да доведѣ, доведѣно, (да) завезѣм*, но наред с *доведѣ, заведѣ* и в) *д > жд*: *жѣждувам*.

Сравнително рядко *д* се палатализира, а окончателна депалатизация на *д'*, т.е. *д' > д* се открива в: *дѣн'а 'дюля'* и в някои глаголни форми като *сѣда, видѣл*.

За разлика от книжовната норма, *т* пред *б* в говора се обеззвучава: *сфѣдба*. Преход *т > ѣ* е регистриран само във формата за мн. ч. на съществителното *дрѣво*: *дрѣвеѣа /не сѣдеѣа/*, а *т > к* в бройната форма */два/ сфѣка* и *гѣске*, но наред с *гѣсте*. В скритно *т* не се редува с *ш*.

Когато представката *от /ут/* се намира пред основа, започваща с *д* и *т*, съгласната *т* изпада: *отѣтъка, удикѣва, одѣлу, удѣлну, удавнѣшнута, удѣка*, но и *утдѣка* (макар и рядко). Изпадане на *т* в средисловие се открива и в други случаи: а) пред *ч*: *кѣчици, брѣче*; б) в позиция между съгласните *с* и *н* и *с* и *в*, т.е. от групите *стн, ств*: *чѣсна, пѣсно (врѣме), крѣсница, мѣсно правѣтел'сво*; в) пред суфикс *-ск(и)*: *арнаѣски, чафѣски*; г) пред *д*: *пидисѣт, одѣсто (< от дѣсто)*; д) от групата *шт* пред *н*: *(са) срѣшнаѣа*; от групата *стк*: *учаскѣвый 'участѣков полицѣй*; г) пред членната морфема *-та* при имената от женски род на *-т*: *болѣстѣ, чѣстѣ*. При членуваните форми за мн. ч. на *-та*, тази морфема, която съвпада с окончанието *-та* за множествено число също изпада, но при по-бавен говор *т* се удължава, напр.: *двѣришѣта // двѣришт:а, кѣчет:а, пѣтишт:а, мумѣчет:а*. Сливането на двете *т*-та при членуваните форми в множествено число е непоследователно. То е предизвикано от изпадането на гласната *а* от окончанието.

Изпадане на *т* в краесловие е редовно след *с* и *ш*: *пос, чис, прѣс, мос, шѣс, болѣс, гурѣш, сфѣш, пѣмош, нош*, а също и в числителните *дванѣйсѣ, пѣдѣсѣ, шѣйсѣ* – след гласната *е* и т.н. Изключение прави русизма *айст 'цѣркѣл'*.

В думите *мунѣзда 'маниста'* и *чучулѣда 'качулата' /кукѣшка/* се открива озвучаване на *т*.

Смекчаване на *т*, като напр. в *тѣшко, тѣрци* се среща спорадично, при това вариантите с *т* се употребяват по-често.

Съгласните з и с

Съгласната з редовно се обеззвучава в краесловие (*бъс, прас, мрас, урис, бис парй,*), пред беззвучни съгласни (*истрий, испорти, искарват, спейам, расказвам, въстребник, раскрыйат, прикаска, блиско, връска*), пред африката ч *исчисти*. Пред с, з се асимилира и после изпада, напр.: *расипува* (< *рассипува* < *разсипува*), *бисдлно, бисмъртен, исъйне, са исълх, исипам*. Глаголните форми *м'аза/м, -ш/* също имат и варианти със с: *м'аса/м, -ш/*.

Преглас з > s се среща в ограничен брой думи и техни форми: *сѣдно, насѣде, връсват // връзват, бръсай*, някои от които имат и варианти със з.

Другите регистрираи промени на з в говора са: а) преход з > г във *фл'ага, флѣгайа, изл'ага, излѣгайа, отрѣгани /прѣсте/*; б) преход з > й в: *изл'айат* и з > ж в: */ма/ дръжнат 'дразнят' и заражѣно*.

В причастните форми на -л, пред окончанието с изпада, напр.: *дунѣла, снѣла*. Елизия на инициално с има и пред н при *несѣ 'снася', но сн'ак* и при русизмите (*снѣва, сначѣла*). В средисловие изпада във формите на глагола *откѣбна (откѣбнат, откѣбнайа)*.

Прегласът на с в ш пред ч в (*са*) *шчупѣ, мѣшчина, дѣшчица, дѣшчичка // дашчичка*, се дължи на уподобяване. Понякога това става и пред т и н или в интервокална позиция: *блѣштѣ 'блести', лиштувѣчка, штривѣца, магѣшница, сѣглашѣва, смѣшено* и др. В думата *шулудѣва* (< *самодива*) прегласът е съпроводен и от други фонетични явления.

Преход на с в ц се открива в родствените думи *пѣцѣ, пѣцѣ-нѣ и пендицѣт*. Спорадично явлението се проявява и при наставката -ски, напр.: *персийца 'персийска', дѣцка*.

Пред звучните съгласни б, г и д обикновено с се озвучава: *згѣтфат, зѣват, зѣирам, збор, збрѣкано*. Вариантите със с в тези случаи се срещат по-рядко. По аналогия на *зѣирам* и *зѣирам* се произнася със з.

Сонорните съгласни

В началото и средата на думата се наблюдава вариативност, при която съгласните л и л' се взаимозаместват, което е съпроводено и с промяна на следходната гласна: *л'агаи // лѣгаи, л'ѣсно // лѣсно, жил'азна // жилѣзна, убл'акан // ублѣкан, нал'ай // налѣй, гул'ай // гулѣй, забул'а // забулѣ // забулѣ*. Следходната съгласна в подобни ситуации

обаче се запазва: *вълнено* // *въл'нено*, *сейл'ка* // *сѣйелка*, *Въл'чанова* // *Вълч'анова*, *кѡкъл'чета* // *кѡкъл'чета*, *вълел'че* // *вълел'че* и др. Трудно е да се каже дали това е процес на палатализация или депалатизация, тъй като при дублетите в едни случаи по-употребими са вариантите с *л*, а в други се предпочитат тези с *л'*. Не е изключено тук конкуренцията да е към своя край, който води към утвърждаване на едната или другата съгласна в отделните лексеми. Окончателната депалатализация на *л'* (> *л*) е настъпила в някои случаи пред гласни, напр. в *рѡкла*, *лїлика* 'люляк', *Васїлов ден* и пред окончанието във формите за 1 л., ед. ч. и 3 л., мн. ч., сег. вр. на глаголите от II спр. като: /к'е/ *зѡкола*, *раздѣлам*, *са мѡлат*, *либїла*, *фклучавам* и др. Тези случаи дават основание да приемем, че като цяло в микросистемата се налага твърдата фонема *л*. Въпреки това, има случаи като *мѣл'ница* и *нафѣрл'а* напр., които нямат варианти с *л*. Все още сравнително голямата употреба на *л'* се дължи и на влиянието на руски език.

Макар и сравнително рядко, *л* и *л'* се заместват от *l* и формират фонетични варианти като напр.: *гулѣма* // *гулѣма* // *гулѣма* // *гулѣма*.

Описаната ситуация дава основание да се предположи, че първоначално конкуренцията е била между източнобългарското *л'* и западнобългарското *l* (познато и в някои източнобългарски говори), които в резултат на смесването на различни говори те са се трансформирали в *л*. Но не е изключено наличието на *l* да е украинско влияние, още повече като се има предвид, че неговата фреквентност все пак е значително по-слаба. Възможно е, след въвеждането на украински като официален език в страната като цяло и в частност в училищата, в микросистемата да се активизира вариантът *l*. На тази мисъл навеждат някои от изнесените по-горе лексеми, чиито варианти с *l* имат по-голяма фреквентност от тези с *л* или *л'*.

Подобно на *л* понякога и *p* > *p'* (*байр'аци* // *байр'аци*), като обикновено едновременно с това *a* се преглася в *ѣ* или *e*, вследствие на което се получават и различни фонетични варианти на една и съща дума, напр.: *трѣба* // *трѣба* // *трѣба* // *трѣва*. При тази ситуация *p'* естествено губи своята самостоятелна семантика.

Преход *m* > *n* се открива в името *мончѣ*⁵¹ и във формата за 1 л. мн. ч., сег. вр. на спомагателния глагол "съм" – /нїйа/ *сне*, но двете думи имат и варианти с *m*.

Палатално *m* се открива рядко в началословие и средисловие (предимно пред *a*), като например в *м'асто*, *кукум'ѣфа* и т.н., но тези думи имат варианти с *m*: *мѣсто*, *кукумѣфа*.

⁵¹ В този си вид името се среща във Видинско, Монтанско, Никополско, Плевенско и Ловешко, по поречието на Дунава и в севернотракийския говор южно от Сливен. [БДА, ОТ: № 94].

Съгласната *н* понякога силно се смекчава пред гласната *е*, но случаите като *нѐма*, *нѐго*, *нѐ*, *йергѐнѐ*, *чукмѐнѐ*, *сирѐнѐ*, *кунѐте* и т.н. имат и дублети с *н*, чиято употреба е значително по-широка. Взаимозаместване на *н* и *н* се открива и пред *а*, напр.: *пѐсн'а* и *пѐсна*, *гривн'а* // *гривна*, *кун'а* // *кѹна*, *пѐн'ата* // *пѐната*. Тези фонетични варианти са равностойни в говора.

Промени при други съгласни

Съгласната б. Обезвучаване на *б* освен в краесловие – *зѐп*, *боп*, *гѐлѐп*, се открива и пред съгласните *к*, *с* и *ц* или пред шушкава съгласна: *врѐпка*, *рѹпка*, *упсѹпеш*, *опсѹпова*, */чѐсна/ сѹпсфенос*, *зѹпци*, *пчелѐ* (рядко *бѐлѐ*), *упштѐ*.

Освен пред *е* (<ѐ), депалатализация на *б* има в тюрк. *з'умбѹлчета*, което се дължи на делабиализацията на *у* (> *и*).

2. Съгласните г и к. В краесловие *г* редовно се обезвучава: *длѐк*, *брѐк*, *сн'ак*, *рок*, *бок*. Понякога обезвученото краесловно *г*, т.е. *к* се запазва и в други форми, напр.: *прак* ~ *прѐка*.

Преходът *г* > *й* е регистриран само във формите *мѹйа* и *мѹйат*, които се употребяват наред с *мѹга*, *мѹгат* (и в тюрк. *лийѐн* 'леген').

В частицата *чак* понякога краесловно *к* изпада: *Тука у нас тѐче рѐка Ингѹл и т'а са разлѹва чѐ насѐм*, *егѐ тука йѐ балка йма и пу балката чѐ насѐм* *ей_гѐ са разлѹва и натѹтка зад сѐлото се разлѹва.*, а в *перунѹга* *к* се озвучава */к > г/*.

В редица случаи *к* и *к'* са в конкурентна употреба с *к'*: *к'е* // *ке*, *мрѐфк'е* // *мрѐфки*, *мѹйк'а*, *мѹйк'е* // *мѹйка*, *мѹйке*.

Една от особеностите на говора е нередовното осъществяване на редуването *к* ~ *ч*, т.е. в някои случай консонант *к* не се палатализира: *бѹлѹкинска пѐсн'а*, *потскѹка*, *упѐкано*, *сѐкѹна* 'сечена', *убл'ѹкаѹна*, *дѐфѹкаш*, *развлѐкаѹна*. Под влияние на руски, редуването *к* ~ *ц* във формите за мн. ч. на съществителните от мъжки род в някои случаи се колебае, напр.: *тѹрци* // *тѹрки*, *пол'ѹци* // *пол'ѹки*, *внѹци* // *внѹки*. Същевременно в *дѹлѹцѹм* се открива преход *к* > *ц*.

При няколко лексеми *г* и *к* са в конкурентна употреба с *γ*.

Съгласните ж, ш. Понякога *ж* пред *д* (в групата *жд*) прехождат в *з*: *чѹзд/и/* (но и *чужд/и/*), *ма дувѐздат* или изпада, напр.: *вѹдам* 'виждам'. Преход *ж* > *з* се открива още в името *злѐчка* и във формите на глагола *мазѹт/и/*.

В краесловие *ж* се обезвучава: *свѐш* */вѹздѹх/*, *грѐмѐш*, *мѹш*, *таралѐш*, *рѹш*, *нош* (с незначителни изключения). Обезвучаване се

наблюдава и в средисловие пред *к* в *дрѹшка*, *стрѹшка*, *тѣшко*, като понякога това състояние се запазва и в други форми на тези думи, напр.: *тѣшак*.

Преход *ж > ѣ* се открива във формите на глагола *може*: *мѡйе* // *мой*, които обаче функционират успоредно с *мѡже* // *мож* като съкратените форми се използват значително по-рядко.

Спорадично се открива палатализация на *ж* пред гласни: *Ж'ен'а*.

Промени на съгласната *ш* се откриват в ограничен брой думи: *ш > х*: *дѣхам* и *рѡхла*, *ш > ч*: *чѣпчика* 'шапчица' и *борч* 'борш'.

Съгласните *ч* и *ц*. В няколко случая се открива наличие *ч > ц*: *ублѣицѡм* (облѣчеши), *припѣицѡт*, *са стѣица*, или *ч > ж*: *бѣлѣѡ* (бчѣла) и тур. *журѡне*⁵². Палатализация на *ч* се открива рядко.

Съгласната *ч*, подобно на *ж* и *ш* явно оказва влияние на гласните след нея, поради което в редица случаи те са нестабилни и се прегласят в друга гласна, напр.: *вѣчар*, *пичѣйме*, *ѡпечѡм* (*е > а*) *тичѣше* (*е > ѣ*), *чѣкаме*, *чѣкайме*, (*а > е*), *чѣйниче*, *кучѣн* (*а > ѣ*), *трѣчам* // *трѣчим* (*а > и*), *чафгѡр* (*и > а*), *чабѡн* (*о > а*) и *чум'бѣр*, *ичумѣн* // *йечумѣн* (*е > у*).

Депалатализация на *ц* се открива предимно пред *а*: *цѡл*, *цѡвам*, Изпадане на *ц* има в званѣите 'звѣнциѣ', а в *свеклѡ ц > с*.

Атиративът *ѣ*. Въпреки широката употреба на *ѣ* и появата ѝ вместо други съгласни, в средисловие между гласни *ѣ* не винаги се съхранява – понякога тези форми се употребяват и без *ѣ*: *нѣкоѡ*, *тѣѡ* // *т'ѡ*: (< *тиѡ*), *унѣѡ*, *матѣриѡ*, *гулѣмиѡ*, а при местоименията *тѡ*; *тѡѡ* // *тѡ*: явлението е редовно. Това се обяснява със затвърдяването на съгласните в говора.

Африкатът *с*. Първичното, т.е. стб. *s* по принцип се преглася в *з*, напр.: *звер*, *звѣрове*, *зевздѡ*, *звѣзди*. Спорадично са регистрирани вариантите *свевздѡ*, *свѣзди*.

ПРОМЕНИ ПРИ НЯКОИ ГРУПИ СЪГЛАСНИ

Старобългарските групи ШТ и ЖД

1. По принцип стб. група *шт* в изследваната микросистема се е запазила. Тя се открива в началото и средата на думата: *штрѣкел*, *штѡв'ѡл*, *штѣрка*, *шт'ѡѡ*, *кѣшта*, *баштѡ*, *гѡшти*, *угнѣште*,

⁵² В този вид думата е регистрирана в с. Орешак, Елховско [Бояджиев, 1979: 31] и в Дервент, Дедеагачко [Бояджиев, 1970].

*нѣшто, нѣштелки*⁵³ и т.н. В краесловие *т* изпада: *нош, сфеш, гурѣш* – явление, характерно за целокупния български език. Елизия на *т* се открива и когато групата *шт* се намира пред *н*, напр.: *са срѣшнаѣа, п'еп'елѣшник (пипилѣшник)*.

Наблюдават се и други промени: *шт* > *шк* в *ношкувѣа (ношкувѣи)*, а в частицата за бъдеще време *ке* – *шт* > *к*, и много рядко *ш*. Тази трансформация се наблюдава и при някои форми на глагола *шта* в микросистемата: *кѣш // кѣше; кѣл/-а, -о, -и // кил/-и*⁵⁴, но успоредно с тях се използват и формите *шт'ал (-а, -о, -и)*, а също и при местоименията-наречия *закѣ* и *закѣто*, но успоредно с *заштѣто* и *штѣто*.

Влиянието на руски език тук оставя отпечатък в думите *пешчѣра, сфишчѣники, сфишчѣва, гушчѣва, памѣшчик* и др., при които *шт* > *шч*⁵⁵.

Застъпник само *ш* или *ч* се открива във вариантите *ша* и *че* на частицата за бъдеще време *ште* (> *ке*).

2. Групата *жд* (< стб. *жд*) в редица случаи е напълно запазена: *рѣжда (рѣждѣсало), сѣжди, дѣждове, прѣждата, нѣжда, рѣжда 'ражда', заѣжда, дѣждат, прувѣждаме*. Същевременно се срещат и изключения, при които: а) *жд* > *в*: *изѣва 'изяжда'*; б) *жд* > *жс*: *межѣе, межѣ // межѣ, дрѣже 'дрожди', меж себе си и жд > д*: *вѣдам*; в) *жд* > *д*: *извѣдат, вѣдам, нарѣда 'нарежда'*; г) *жд* > *з, зд*: *извѣзат, чѣзди*⁵⁶ (заедно с *чужди*), *дувѣздат, дувѣздаѣа, но извѣжда; д) жд > жг*: *вѣжга, вѣжги*⁵⁷.

Старобългарските групи РѢ, РЪ и ЛЬ, ЛЪ

1. Континуантите на старобългарските групи *рь* и *ръ* са *рѣ* или *ър*, както и в съвременната книжовна норма. Но в изследвания говор преобладават случаите с *ѣ* след *р* (*рѣ*), както при едносрични, така и при многосрични думи без оглед на броя на съгласните след звукосъчетанието:

⁵³ Звукосъчетането *шт* в лингвогеографско отношение обхваща по-голямата част от българската езикова територия. Референти *шк, к* < *шт* са характерни за югозападните български говори [БДА ОТ: № 153].

⁵⁴ Явлението е широко разпространено в Източна България и Западните Родопи. [БДА, I: № 86; БДА, III: 91].

⁵⁵ Успоредна употреба в източните говори на *шт* и *шч* се среща в Малкотърновско, Елховско и Тополовградско [БДА ОТ, I: № 153].

⁵⁶ Този вариант на думата е компактно разпространен в западните маке-донски и рупските говори [БДА, III: № 94].

⁵⁷ Този облик на думата “вежда, вежди” се среща само в някои рупски говори /района на Странджа, Свиленградско, Ивайловградско, на запад от Първомай, Асеновградско и Пловдивско/ [БДА, I: № 60; БДА, III: № 93].

а) В jednosрични думи, освен *сърп*, всички останали случаи са с *ръ*: *гръм*, *гръп*, *кръс*, *крѣф*, *трън*, *прѣс*⁵⁸.

б) Гласната *ъ* винаги е след съгласната и в многосрични думи, когато групата се намира пред две съгласни: *прѣста*, *прѣстен*, *крѣсто*, *прѣчка*, *крѣча*, *замрѣзне*, *дрѣнкам*, *трѣнки*, *са распрѣснат*, *разбрѣква*, *сфрѣдел*; *грѣнчар*, *крѣштѣват*, *мрѣкнѣва*, *дрѣфчѣтата*, *дрѣфчѣ*⁵⁹.

в) В дву- и многосрични думи пред една съгласна в повечето случаи също се утвърждава *ръ*: *крѣпа*, *брѣдо*, *дрѣва*, *зрѣно*, *брѣмбар*, *грѣбел*, *мрѣдаш*, *врѣвам*, (*врѣви*, *врѣй*), *дрѣжат*, *трѣса*, *прѣжат*, *врѣсваш* (*врѣзѣват*), *трѣчам*, *грѣчин*, *сфрѣдел*, *брѣсам*, *брѣкам*, *дрѣпам*, *фтрѣдо*; *задрѣжа*, *крѣпата*, *грѣбѣвичкото*, *перебрѣкана*, *срѣбаме*, *разбрѣкуваш*, *крѣстено*; *дрѣжи*, *грѣми*, *мрѣзи*, *грѣбд*, *стрѣгѣло*, *крѣвовица*, *зрѣнѣто*, *дотрѣчѣ*, *трѣкалѣто*, *брѣмчѣт*, *мрѣфка*, *срѣбат*, *мрѣдат*. Но думите със съчетание *ър* също не са изключения: *вѣрва*, *фѣрга*, *гѣрне*, *гѣрлѣто*, *кѣриши*; *стѣрчѣ*, *сѣриѣ*, *гѣрнѣ*, *гѣрнѣта* (*гѣрнѣта*), *тѣргѣфци*, *тѣргѣвам*, *тѣрпѣнче*, *оскрѣбило*, *са вѣрнѣ*⁶⁰.

г) Мястото на гласната и съгласната в някои случаи обаче не е установено, напр.: *грѣмел* // *гѣрмел*, *дрѣжѣк* // *дѣржѣк*, *вѣрѣи* // *варѣи* // *врѣви* // *враѣи*, *дѣрѣд* // *дрѣд* // *дрѣво*, *мрѣчи* // *мѣрчи* 'рѣми'. Понякога това е съпроводено с преместване на ударението: *вразѣва* // *вѣрсува* и т.н.

Както вече се каза по-горе и в групите *ър* // *рѣ* извън ударение *ъ* се преглася в *а*: *гарѣинче*, *Вѣрѣичка* // *Варѣичка*, *гѣрѣд* // *гарѣд*, *врѣзѣвам* (*врѣзѣвам*) // *вразѣвам*, *дражѣм*, *враѣт*, *трасѣли*, или *е* (*е*) *вѣрѣа* // *варѣа*, *Вѣрѣница*. Думата *сѣрп* и нейните форми (*сѣрпу* и др.), явно приети от руски, почти напълно са заменили българските варианти *сърп*, *сърпу*.

Най-вероятно под влияние на руски прилагателното *м'ѣртвите* /*кѣтки*/ е с *ор* < *ър*.

2. Старобългарските групи *лѣ* и *лъ* също са изравнени и в говора се представят с познатите от книжовната норма варианти *лъ* и *ъл*.

⁵⁸ В този си вид групата *рѣ* при jednosричните думи е широко разпространена върху цялата езикова територия, но често има различни отклонения. Така последователно без отклонения тя се открива в източнорупските говори, районите между Стара Загора и Чирпан и между Котел, Сливен, Ямбол и Карнобат [БДА, I: № 74, БДА, II: №104, БДА, III: № 82; БДА, IV: № 107].

⁵⁹ При многосрични думи пред две съгласни ареалът на разпространението на групата *рѣ* се разширява на запад, но общо взето районите съвпадат с тези на *рѣ* при jednosричните.

⁶⁰ Подобна картина се наблюдава в цяла ЗБ /без Родопите и пограничните говори/ [БДА, III: № 108; БДА, IV: № 83].

Трудно би могло да се установи закономерност по отношение на разположението на гласната *ъ* пред или след *л*. Може да се каже само, че количествено думите и формите с *ъл* са повече: *жълта*, *сълза*, *дълго*, *стълби*, *прокълна*, *изкълца*, *кълцайа*, *укълцана*; *кълб*, *кѡкъл*, *стѣпѣлци*, *кѡкълчета*, *прукълнава*. Същевременно в тази позиция *лъ* редовно се открива в думите: *длъго* (*длък*, *длъга*), *излъже*, *клѣфка* (*// кл'уф*), *мълък*, *глѣтна*, *глѣтат*; *слѣнце*. Вариране на гласната има в *кълчйшта // клѣчйшта*.

След устнените съгласни *б*, *в*, *м* и *п* вариантите на групата също се преразпределят: *българе*, *йабълка*, *вълна* (*въл'нено*), *вълк* (*вълкѡ*, *Въл'чанов*), *мълчй*, *пълен*, но и *блъскат*, *блѣйа* (*блѣи*), *плѣх* (*плѣуви*)⁶¹.

Гласната *ъ* и в тази група понякога се подлага на промени като се преглася в *о*, когато е под ударение – вероятно под влияние на руски: *дѡлго*, *бѡлгаре*, *Вѡлчо*, *Вѡлчови*, *зѡлва*, *плѡтно*, *стѡлбове* и *стѡлбн'ака* 'грѣбначния стѣлб' или в *а*, извън ударение: *йабалка*, *малчй*, *валкѡ*, *салзй*, *кал'вѣ*, *калнѣ*. *Балѣрийа*⁶².

Застѣпник е в *желт*, *жѣлтички* най-вероятно се дължи на предходната съгласна *ж*. Всъщност *желт* има и варианти *жълт* и *жѣлт*. Спорадично *ѣл* вместо *ъл* се открива и в други случаи извън ударение, напр.: *скрѣпѣлце*, *дѣлбинѣто* но това е спорадично.

Старобългарската група РА

Старобългарската група *ра* се явява в говора в няколко варианта. Най-често има облик *ар*: *тарпѣза*, *вартѣ*, *гардѣна*, като последното име е регистрирано и с *ръ*: *грѣдѣната* и *ра*: *градѣна*. В името *стѣрна* се явява като *ър*, а във *вратѣно* се запазва. Срещат се и вариантите *тарпѣза* и *вратѣ*, но те са с по-ниска честотност.

Стбългарските групи ЧРЪ, ЧРѢ, ЦРЪ

Старобългарските групи *чръ* и *чрѣ* в говора имат различни континуанти. В едни думи (техните форми и производни) начално *ч* се запазва, а в други преминава в *ц*. Въз основа на това лексемите, в които се откриват тези звукосъчетания са се диференцирали в две основни групи.

⁶¹ Групата *ъл* е характерна за ИБ и Родопите. В ЗБ се среща значително по-рядко в различни райони [БДА, ОТ: № 152].

⁶² Вариантът *-ол* е разпространен в Родопите, но с обикновено *о*, а вариантите с *ал* се откриват в няколко пункта в Гоцеделчевско, Велинградско и Смолянско.

Във всяка от тях обаче се наблюдава колебание и на гласната в състава на тези звукосъчетания, в резултат на което, както групите с *ч*, така и тези с *ц* имат и по няколко варианта:

а) Групата **чер-** има варианти **чар-, чър-, чир-**: *чѐрпат* (чърпѣ), *чѐрвѣн* // *чарвѣн*, *Червѣна* (< чървѣнѣ), *чѐрен*, *чѐрна*, *чѐрнички*, *чернодка* // *чарнойдка*, *чѐрни* (џчи), *чирнѣйм* (< чърнѣ), *черѣда* // *чириѣтата*, *черѣдник* (< чърѣда 'редуване при дежурство', чърѣдити 'замествам по ред'), *черѣшн'а* // *чирѣшн'а* (< чърѣшна), а също и *чѐрга*.

б) Групата **цър-** се открива и под облиците **цръ-, цре-(црѣ-), чар-**: *църѣѣто*, *църѣф* (< чърѣвъ) /*фаф ѣѣбѣлката*/, *црѣва*, *црѣѣтата*, *црѣѣво* (< чърѣѣво), *църѣѣли*, *църѣѣул*, *царѣѣли* (< чърѣѣли).

Същевременно, старобългарската група *цръ* се явява под облика *чер* в *чѐрква* // *чѐркуѣва* (< църкѣѣ), *чѐркѣѣвно* /*мѣсло*/. Вариантът *цѐркѣѣвно* е регистриран само един път.

Както е видно от примерите, тези групи не са особено стабилни по отношение на гласната. Трудно обаче може да се установи, дали всички варианти са наследени от съответните говори, участвали във формирането на терновската микросистема или някои от тях са се развили на местна почва (и кои са те, ако има такива)⁶³. Въпреки това те определено са се разпределили по отношение на началната съгласна, което означава, че в това отношение стабилизацията е настъпила значително по-рано. И в единия и в другия случай обаче тези групи и техните варианти подчертават нееднородния характер на говора, формирането му от представители на различни диалекти.

Състоянието на други групи съгласни

Групата **ср** по принцип не се променя – *срѣшта*, *срам*, *срѣѣда*. Колебание се наблюдава единствено в *сребрѣ* // *серебрѣ* и във формата *серебрѣно*, но при другите форми *срѣбѣрна*, *срѣбарни* не са регистрирани варианти. Под влияние на руски тя се променя и в името *стрѣѣча* и производният от него глагол *стрѣѣѣвам*.

Групиите **стр** и **здр** не се променят в говора: *стрѣѣна*, *стрѣѣѣго*, *стрѣѣх*, *стригѣѣл*, *стрѣѣѣло*, *стрѣѣлна*, *стрѣѣѣѣва*, *стрѣѣѣѣшка*, *сестрѣѣѣѣ*,

⁶³ Районите с конкурентна употреба на двете групи *чер-* и *цър-* /със съответните си варианти/ формират един нахъсан ареал по диагонал от гр. Кула до Драма и Зилихово, т.е. приблизително по границата между зоната на *чер-* /на изток/ и зоната на *цър-* /на запад/, след което продължава на запад до Солунско. Подобно колебание се открива в Асеновградско и в някои пунктове на Южна Тракия (на юг от Лозенград, в Чаталджанско и Ксантийско/ [БДА ОТ: № 15; БДА, III: № 95 и коментара към нея; Бояджиев, 1991: 234].

бистра, остро; здраве, узрав'ах, /са/ здръж'ах. Спорадично се срещат и фонетични дублети без *т*: *сесра, бисра*. Промяна на групата *стр* се открива и в думата *стърна*.

Групата **ми** се съхранява в говора: *плъмна, съмна, зъмни, зъмница, шумник*. Единствено в думата *стѡвна* редовно *ми > вн*. Колебание се открива при формите на глагола *пѡмна // пѡвна* и някои производни от него – *запѡмних // запѡвних*⁶⁴, но винаги да ги спѡмна.

При наречието *мнѡго*, *ми* се редува с *мл // мѡ*, като вариантът *млѡго // мѡго* има по-голяма употреба⁶⁵.

Групата **дн** по принцип се запазва: *плѡднина, полѡднува, сѡдни, глѡдна, жѡдна, попѡднал, идн'ш*. Само в *нѡска* и *нѡскашния (ден)* начално *д* изпада, а в *иднѡ // инѡ, ѡеднѡ // инѡ* и други форми на числителното “едно” се колебае.

Групите **бн, вн** и **гн** в микросистемата не се променят: *дрѡбен (дрѡбна, дрѡбни, дрѡбнийо); внук, грѡвната (грѡвн'ата), рѡвно, рѡвна; гнѡди*.

Групата **зн** в *знѡйе* се запазва, но глаголите *флѡзна* и *излѡзна* имат дублетни форми, при които *зн > г*: *флѡгайа (флѡгам, флѡгайте), излѡгам (-ѡа)* и т.н.

Групата **тв** е нестабилна: в *чѡства* тя се запазва, в други случаи *в > ф*: *растфѡр, тфѡй*, или изпада: *утѡрат*, а в трети – между двете съгласни се вмѡква гласна: *распѡтава*.

Групата **бв** също се колебае. Няколкото фонетични варианта на лексемата “трябва” могат да се обединят в две групи според наличието или отсъствието на *в* или *б* в тях: *трѡба (трѡба, трѡба)* и *трѡва (трѡва, трѡва)*. Вариантите с *б* имат по-голяма честотност. Изпадане на *в* от групата *бв* пред гласната *а* е регистрирано и във формите на глаголите “изгребвам” > *изгрѡбаме /вудѡта/, изгрѡбат /пепелѡ/* и “пробвам” > *да прѡба*.

Групата **кв** в говора е позната – *квѡт-си, квѡт-си, чѡрква, унѡква, каквѡ*, но в някои случаи трудно се осъществява, поради което *в* изпада или се вокализира, а понякога между двете съгласни се вмѡква гласната *у*, напр.: *какѡ, чѡркуата // чѡркувата*.

Групата **хв** в началословие се трансформира във **ф**, а в средисловие – **хф**: *фѡркаше, фрѡкат, са фѡл'а, фѡрга, да фѡне, фѡнѡл, но захфѡти*.

⁶⁴ Двете дублетни форми са широко разпространени както на изток, така и на запад.

⁶⁵ Смесване на двете форми се открива в Полог, Македония [Селищев, 1929: 21] и в различни други пунктове в ЗБ /Гоцеделчевско, на север от Пловдив, Софийско, Видинско и др./.

Групата **кът** се трансформира в няколко разновидности: *ла̀ко* (*ла̀кута* // *ла̀кото*), *ну̀ктò* // *но̀кто*, *но̀хти* // *но̀фти*⁶⁶.

Групата **ск** понякога се трансформира в **шт**: *п̀штам* (*п̀шатат*, *п̀шаташе*, *са сп̀штиме*) *̀истишки* ‘истински’

Групата **ст** обикновено се запазва в началото и средата на думата: *Сто̀йан*, *ста̀гни*, *ста̀пъ̀лци*, *ста̀рите*, *ча̀сто*, *мѐсто* и др. Спорадично *т* от *ст* в средисловие изпада като в: *нечесна*. Но има някои случаи при които *ст* се трансформира в *ц*: *ц̀к̀л̀д*; заменя се с *ч*: *пла̀ч̀й̀нка* ‘пластинка’ или с *шт*: *бл̀ш̀ти*, а в *му̀н̀й̀зда* ‘маниста’ групата *ст* се озвучава.

В краесловие *т* от групата редовно изпада. В средисловие това става в прилагателните от ж.. р. на *-е/на*: *ча̀сна*, *п̀сна*, а в началото на думата в *сал̀ба* ‘стълба’.

Групата **тс** > **ц** в позиция пред **к**: *дѐц̀кий*, *со̀вѐц̀ката*, а в *отк̀у̀бнат* изпада с.

Групата **нс** > **ш** в *̀истишки* ‘истински’.

ОСНОВНИ ФОНЕТИЧНИ ЯВЛЕНИЯ

Направеното описание показва, че многобройните фонетични варианти се дължат предимно на смесване на различни български говори, които се характеризират различни еволюционни промени при фонемите. Те са резултат от редица езикови явления по-важни от които са:

Редуване на звукове

1. Редуване на гласни. Както е видно от написаното до тук една от основните особености на говора е успоредната употреба на фонетични варианти на редица думи и форми в микросистемата, напр.: *да̀до* // *дѐдо* // *дѐдо* и *да̀дото* // *дѐдото* // *дѐдото*. Тези фонетични успоредици, се дължат, преди всичко, на различните рефлексии на старобългарските гласни в говорите, участвали във формирането на микросистемата на Терновка. Предпочитанието на един или друг вариант е резултат от дългогодишната конкуренция между тях, напр.: *зѐм̀ета* // *зѐм̀ета* вече се пренебрегват за сметка на *зѐм̀'ета*.

⁶⁶ Вариантът *нофти* е по широко разпространен в ЗБ, а *нохти* – в ИБ, а книжовната форма *нокти* плътно заема територията на пограничните говори като продължава на изток до София – Берковица – устието на р. Цибрица и на юг сига до Кюстендилско. (БДА, III: № 101; БДА, IV: № 124).

Същевременно основната форма *зем'а* е общоприета. Тази ситуация затруднява установяването на действителните редувания на гласните в тези случаи.

Случаи като *у ~ о* при *дуждам ~ дождаа*; *дувѐза ~ довѐзено*; *е ~ и* при *нѐма ~ нима*; *рѐка ~ нарѐча* и други подобни, където редуването се откроява лесно, са сравнително малко. В останалите случаи за това е нужно специално изследване.

2. Редуване на съгласни. Случаите с редуване на съгласните в говора са свързани предимно с етапите на палатализацията на някои съгласни и се откриват предимно в глаголни форми:

к ~ ч // ч ~ к: *пек*, да *опекам ~ пѐча*, *печѐш*, *печѐ ~ пѐках*, *пѐкан*; *рѐка ~ рѐчеш*, *ричѐ*, *речѐт*, *нарѐча*; *плѐче ~ плакѐх (плакѐх)*; *крак ~ крача*; *йурдѐк ~ йурдѐчка*, но *ткѐйа ~ ткѐйе*, *дѣфкам ~ дѣфкаш*;

к ~ ц: *руснак ~ руснаци*; *ублѐкал ~ ублѐицам*;

ц ~ ч: *са стѐйца ~ тичѐше*;

ш ~ с: *пѐше*, *напѐше*, *запѐше ~ писѐх*, *напѐсах*, *запѐсах*;

ж ~ з: *мѐже*, *замѐже ~ мазѐх*, *замѐзах*; *врѐжа ~ ми врѐза*, *накѐжа ~ накѐза*, *утрѐжа ~ утрѐза*; да *кѐже ~ казѐх*;

г ~ жд: *враг ~ враждѐва(ѐа)*

з ~ ш: *брѐзо ~ брѐшко*;

х ~ с: *урѐх ~ урѐси*;

с ~ дз: *дрѐс'а ~ дрѐзди*;

с ~ Ø: *снѐла ~ несѐ* и др.

Срещат се единични случаи, при които редуването на съгласни не се осъществява, напр.: в думата *кнѐгени < кнѐга*. Запазване на *к* пред окончанието за множествено число се открива при някои съществителни имена, напр.: *внѐки*, *тѐрки*, *полѐки* и т.н. Но това е под влияние на руски, за което говори наличието на дублетни варианти с *ц*. При формите *ублѐицам ~ да се облѐча*, *ублѐчѐт ~ облѐкан* се съхраняват етапите на палатализацията – *к ~ ц ~ ч*.

Безвучните крайни съгласни в основните форми се озвучават при другите форми: *бѐс ~ бѐзд*; *кукурѐс ~ кукурѐзо*; *мрас ~ мрѐзове*, *замрѐзна*; *зѐп ~ зѐбѐ*, *грѐп ~ грѐбѐ*, *нѐф ~ нѐвийо*, *мѐш ~ мѐжѐ*, *брѐк ~ брегѐ*, *грѐт ~ градѐ* и т.н. Но се срещат и изключения като *прѐка < прак*, *вишѐте < виш*, *сѐфо /стадо/ < сиф*, *врѐфци < врѐф*, където обеззвучаването на крайната съгласна се запазва. Рядък случай на прехвърляне на обеззвучена съгласна от производната форма върху основната представлява формата *тѐшак (< тѐшко)*.

Издадената в основните форми крайна съгласна *т* в производните форми се възстановяват: *крѐс ~ крѐсто*, *мос ~ мѐсто*, *нош ~ ношт'а* и т.н.

Издаване на звукове и срички

1. Елизия на различни звукове се среща сравнително често в говора на Терновка.

а) Елизия на гласни. Елизия на гласната *a* в началото на думата се открива само в *ице* (стб. *лице*), *ко* ‘ако’ и собственото име *Танас* (// *Фанаси*) ‘Атанас’. В средисловие *a* изпада по-често в позиция между съгласни, напр.: *плачѝнка*, *ткѝва*, *ткѝва*, (но и *такѝва*, *такѝва*), *кту* ‘като’, *канѝа*, */да/ издѝме*, *Маслента* (// *Маслената*), пред членната морфема за женски род и множествено число, напр.: *кѝсѝлта* ‘киселата’, *адѝнацта*, но и *адѝнацата* */гудѝна/*, *момѝчетта*, *момѝчетта*, *рѝботта*, като при последните форми често заедно с *a* изпада и едното *t*, а другото получава компенсационна дължина: *пѝтиишт:а*, *четфѝрт:а*. Понякога изпада и от частицата *да*: *дѝдиш*, *дѝгу палѝчи*, *дѝрѝжеш* и т.н.

Елизия на *е* се среща в единични случаи. Редовно без *е* се произнасят лексемите *пундѐлник*, *дестѝни*, *мѝшчина*, *мѝсца* и *са садин’ава/ше/*. Сравнително рядко това става: а) в суфикс *-ен* и при причастията на *н*: *кòрно*, *лѝнна*; *покрѝйна*, *шѝйна*; б) пред членната морфема за мн. ч. при съществителните от ср. р., напр.: *кѹчта* / *сѝлни ѝмаше/*; в) в някои глаголни форми като *живѝше* ‘живееше’; г) в прилагателната форма */по-/кѝсли* и наречието *пша* ‘пеша’. Тези случаи имат и дублети с *е*, които обикновено са с по-голяма честотност.

Издаване на *и* в началото на думата се среща само в глаголната представка *из*: *ке ви спѣйам* 'изпея', *сплѣтам*, *спійят* 'изпият', *смѣтена*, а в средисловие – в *кдишницата*, *т'а*: /но наред с *тійа*/, *Масленца* и др. под. Нередовно у някои информатори се наблюдава издаване на гласната *и* от членуваните форми на прилагателните за м. р., напр.: *млѣд'о*.

Елизия на о се открива само в няколко случая в краесловие:
кат 'като', *дет* 'дето'.

б) Елизия на съгласни. При съгласните явлениято е значително по-разпространето. Най-често обаче изпадат съгласните *x*, *v* и *й* (вж. по-горе при съответните фонемни).

Елизия **на** две фонеме в една дума, които не са разположени една до друга като в *кѣнца* ‘кошница’, *Костаѣн* и др. Общо взето това са случаи, които се срещат и в други диалекти, някои от които са дори разпространени и в разговорната норма на книжовния език.

2. Изпадането на звукосъчетания също е често срещано явление в микросистемата. То се наблюдава:

а) В началословие: *главница* ‘възглавница’, *беркул’дза* ‘туберкулоза’, *кòто* ‘каквото’, *ушитè* ‘въобще’ и др.

б) В средисловие: *приблìзно* ‘приблизително’ (с изпадане на -ител-), *нèква*, *нìкво*, *нìкви* ‘никакво, -и’, *утктò* ‘откакто’ (с изпадане на -ак-), *ко* ‘какво’, *кòто* ‘каквото’ (-акв- > Ø); *каче* *ли* ‘каточе ли’, *пìлца* ‘пиленца’ (-ен- > Ø); *рàмета* ‘рамената’ (-на- > Ø), *дл̣ъчки* ‘дългички’ (*гì* > Ø), *л̣’уса* (< *лехуса* – *ех* > Ø); *зарòбва* < ‘заработва’; *като* (*к̣̀то*, *к̣̀ту*) < *куг̣̀то* (*куг̣̀ту*); *гàто* (*гàту*), *га* > ‘когато’; *л̀ана* ‘лахана’; *л̣’уса* < *л̣’ехуса* и др.

в) В краесловие: *та* ‘< *т̣̀ази* // *т̣̀айа*, *ун̣̀а* ‘< *он̣̀ази* // *он̣̀айа*’, *те* /*т̣̀а*/ ‘< *т̣̀ези* /*т̣̀ийа*/ (-йа или -зи > Ø); *ка* < (*какè* < ‘как’); *по* *меж-себе* *си* ‘по между себе си’ (-оу > Ø); *дван̣̀айс* (< *дванадесет*) и др. под числителни. Контракция се открива най-вече при местоименията.

Изпадането на срички обикновено се дължи на различни десимилационни процеси и най-вече на хаплогения (*чо* *Митар* ‘*чìчо* *Димитар*’, *к̣̀фто* ‘как̣̀вто’ и т.н.).

Понякога изпадналите компоненти при контрахираните форми се заместват с един звук, което води до значително отдалечаване от основната форма, напр.: *кай* < ‘казва’, *н̣̀ийд̣̀е* < ‘ник̣̀д̣̀е’ *к̣̀е* < ‘какво’ (- *К̣̀е* *тва* *увен?* ‘Какво е това овен?’), *д̣̀еци* < ‘детски’, *истишки* < истински, *фл̣̀ей* < ‘влезе’; *са* *вр̣̀ш̣̀аше* ‘се вършееше’.

Контаминация

Освен контракцията в отделни думи при елизия на цели срички, в говора се открива и междусловна контракция. Получава се при изпадане на звукове или срички при проклитиките, вследствие на което те се съединяват със следходната дума, напр.: *ш̣̀ти* < *ите* *ти* (*н̣̀икой* *не* *ш̣̀ти* *речè* *н̣̀ишто*; *м̣̀е* < *ми* *йе*; /*русн̣̀ак*/ *л̣̀е* // *л̣̀у* < *ли* *йе*; *к̣̀а* // *к̣̀е* < *ке* *а* // *ке* *йе* ‘ще е, ще б̣̀д̣̀е’ [улицата *к̣̀а* *сметена*]; *не* < *ни* *е* [Той *н̣̀е* *родн̣̀ина*]; *од̣̀есто* (< *от* *д̣̀есто*).

Инверсия

Най-често си разменят местата гласната ъ и съгласната *р* (вж.: при групите *ър* // *ръ*). Останалите регистрирани случаи с инверсия са само няколко: *кур̣̀мит*, *кир̣̀вет* // *кер̣̀вет* (< *креват*), *браш̣̀ницè* < *брашен̣̀це*, *гар̣̀д̣̀ина*, *тар̣̀п̣̀еза*, *ф̣̀тр̣̀ьдо* и *ф̣̀тр̣̀ьдичко*, *дра̣̀м̣̀н*, *как̣̀й̣̀фто*, *све* ‘все’.

Епентеза

В говора се откриват няколко думи с епентетично **а** пред плавните съгласни *р* и *л*, напр.: *барада̀вица*, *барада̀вичка*, *карава̀й*, *жа̀лез*и ‘жлези’, *пала̀тнѝ*, *вала̀кнѝ*, *зала̀тѝсто*⁶⁷.

Под влияние на руски в предлога *перед* и в представката *пре-* се вмъква **е**: *перевàриш*, *перекѝснува*, *перѣжàри*, *переплѣте*, *перегорѝ*, *перенесàт*. Епентетично **е** се открива и в *кнѝгени*, *вѝшени* // *вишенѝви* ‘вишневи’, *серѣ̀брено*.

Вероятно под влияние на руски са фонетичните облици на *полѝднува* ‘пладнува’, *зулутѝ* ‘злато’; *зулутѝй* ‘златен’. Епентетично *у* (< *о*) има и в *чѣ̀ркува*.

Случаите с епентетични съгласни са още по-малко. Те са: в във формите на глагола *стовà*, но не при всички информатори; *к’* в прилагателното *кѝмк’ова* ‘кумова’; *н* в *да̀ндемна*, *снѣ̀кна* ‘секна се (за кръст)’, *да̀зѣмнѣт*; *ш* в *мѣ̀лчѣшина* /*вудà*/. Вмъкнатото *ж* в *жѣ̀ждувам* [*Иас така̀ жѣждувам за вудà!*] е характерно за говора, тъй като то се повтаря у различни информатори и в различни форми на глагола.

Лабиализация и делабиализация

1. Лабиализация. Както е видно от описанието на гласните, закръглянето на вокалите *а*, *е* и *и* е непоследователно и се открива само в изолирани случаи, някои от които имат и варианти, напр.:

а) Лабиализация на неударено *а* > *у* е регистрирана в: *ѝлу̀внѝк* (но и *ѝа̀ловнѝк* // *илу̀внѝк*), *мунѝ̀зда* ‘маниста’ и *чучу̀лда* ‘качулата’ /*кукѝ̀шка*/; *кумѝ̀ш* // *камѝ̀шени*, *чупà* ‘в др. говори *ча̀па* (< тур. *ѝара*)’, *пудѝ̀шки* ‘рус. *па̀ду̀шки*’, а *а* > *о* – в *крѣ̀вовѝца*, местоименията *мѝ̀ѝо*, *твѝ̀ѝо*, *на̀ѝѝо*, *ва̀ѝѝо* и др.

В глаголи като *дарѝ̀вам*, *са̀ венчѝ̀ват* // *винчѝ̀ват*, *сфàрѝ̀ва*, *сфàлѝ̀ва*, обаче става въпрос не за лабиализация, а за употреба на словообразователния суфикс *-увам*, който е характерен и особено продуктивен и активен при образуване на итеративни глаголи в говора (*расфѣ̀рлѝват*, *регистрѝ̀руват*, *врѣ̀зѝват*).

б) Лабиализация на *е* се осъществява само в няколко думи след *ж*, *ч* и *ш*: *ичу̀мѝн* (но често и *ѝечу̀мѝн*), еднократно регистрираната форма *жѝ̀унѝте* ‘жените’ и турцизмите: *чум’бѣ̀р* ‘вид забрадка’ /тур. *çember*/, *чу̀лѝк* и *башчу̀ванско* (но наред с *башчѣ̀ванско* /*цѣ̀те*/). Лабиализация на *е* в друга позиция се открива в префикса *пру-* в

⁶⁷ Това явление е познато в южните райони на Смолянско [Стойков, 2002: 131].

пруцаждам и в наречието надолу и съществителните л'уштувѝчка // лустувѝчка (но и лештовѝчка // лештувѝчка // лшштувѝчки), където всъщност а /a/ > е /> у/ > у.

в) Редовна лабиализация на **и** се открива само в името *пурѝне* 'брана'. В парадигмата на глагола "живея" се използват вариантите с **и**, но се предпочитат тези с **у**: *жувѝй, жувѝйа*⁶⁸, и редовно *проживѝйме*, да *дѝживѝйа*. В прилагателното *жиф* **и** също рядко се променя. Спорадично се среща вариантът л'у на въпросителната частица *ли* // *ле*. а също и *пучѝва*, но се предпочита *пучѝва*. Редовно с **у** се произнася *чулик* 'играта "чилики" '.

2. Деллабиализация. Явлението се открива в домашни думи, някои от които са общи за всички, т.е. вече са се лексикализирали като *имрѝк*⁶⁹, *плѝват*, *плѝвайа* 'плуват, -ха', *лѝлика* 'люляк', *лѝбе*; *срештѝ*; *чѝтара*, *сарѝви*; *гнѝсни*, а други имат и варианти, напр.: *лѝби* // *л'ѝби*, *либѝвник* // *л'ѝбѝвник*. Среща се и при чуждици, заети от или чрез турски, като напр.: *кимѝр*, *кишѝ*, *кишетѝ*, *зѝмбѝлчета*.

Това най-често става след л' като напр. в *имрѝк*, *плѝват*, *лѝбе* (но наред с л'ѝба и л'ѝбе), *либѝла*, *либѝвник*, *срештѝ* /Кѝледа/, *сарѝкатиѝва*. Тези думи вече са се утвърдили в този вид. Това е резултат от затвърдяването на л (< л') или на смесването на различни по тип говори.

В редица случаи неудареното о се преглася в а. Това е редовно в заетите от руски неологизми като *абезѝтел'но*, *ариентѝруѝвам*, *апикѝни*, *канфѝти*, *камѝна*, *палѝчи*, *пакалѝние*, *калхѝс*. Акане обаче се открива и в български думи или стари заемки, напр.: *авѝн* (но и *ѝвен*), *атрѝва*, *абѝт*, *матѝка* (// *мутѝка* – рядко), *краснѝто*, *праздѝрците*, *пасѝдлиш*, *гадасти*, *прѝсфирки*, *прѝскаѝва*, *пѝмаш*, *слабѝден*, *барѝдѝво* 'бордо/во', *магѝшници* и др. Най-вероятно това също е резултат от руско или украинско влияние, но не е изключено да е свидетелство за наличие на преселници, носители на някой родопски говор, където акавизма е обичайно явление и днес⁷⁰. Известно е също, че преглас о > а се среща и в северозападните български говори⁷¹. Много от тези случаи тук имат и дублети или други граматични форми с непрегласено о.

⁶⁸ Лабиализацията на **и** в тези думи явно е наследена от южнотракийските говори, където тя е особено широко разпространена [Бояджиев, 1991: 224].

⁶⁹ В този вид думата е позната в Ловешко, Плевенско, Пазарджишко, Асеновградско, Пловдивско, Гоцеделчевско.

⁷⁰ Например в района на Смолян или Златоград, Г.Делчевско, Сярско и Драмско, или някой тракийски район като Хасковски, и на юг от него, където думата *мотика* е позната [БДА ОТ, 2001: № А7].

⁷¹ В Трънско, Брезнишко и др. [Младенов, 1961; Тодоров, 1936: 202; БДА, III].

Комплексни промени

В говора се срещат редица думи или форми, при които са извършени не една а няколко фонетични промени, напр.: *чул'ак* // *чулѐк*⁷² (< *чил'ак* < *чилов'ак* < *челов'ак* < стб. чьловѣкъ); *кирвѐт* < *креват* (инверсия *ре* > *ер*; редукция на *е* (*ер* > *ир*) и преглас *а* > *е*), *пиц'уйат* < *псуват* (*с* > *ц* и *в* > *й*), *фтрѐдо* < *твѐрдо* (с инверсия *тв* > *тв* и обезвучаване на *в*), *флѐга* < *влѐза* (с обезвучаване на начално *в*; преглас *и* > *е* и преход *з* > *г*); *шулудѐва* < *самодива* (с преход *с* > *ш* и *м* > *л*; лабиализация на *а* и редукция на *о*); *л'уштувѐйчка* (< стб. ластовница; с палатализация на *л*, лабиализация на *а* и преход *с* > *ш*); *чѐпчика* (< *шепчика* < *шепчица* < *шапчица*); *дѐшчичка* (< *дѣсчица*); *брашницѐ* (< *брашанце*); *лѐдмер* 'хромел', в израза *йѐди хко* (*нко*) 'еди какво', където се открива контракция и протетично *х* и т.н.

ОБОБЩЕНИЕ

Ако в схематичен вид се представят най-характерните черти на фонетичната система на говора на Терновка, преди всичко трябва да се подчертае нестабилността на отделни гласни звукове, поради което варират и дават възможност за формиране на различни, понякога многобройни, фонетични варианти.

Основните фонетични особености на терновския говор са:

1. Наличието на гласните *ê*: и *ę*.
2. Наличие на съгласните *s*, *ц*, *л*, *γ*.
3. Липса на палатални съгласни в краесловие.
4. Йотуване на гласната *а* в началословие в български по произход думи.
5. Йотация на гласната *е* в началословие и след друга гласна в средисловие или консонантизиране (т.е. *е* > *йе* > *й*), най-вече в краесловие.
6. След *ж*, *ч*, *ш* и *ц* гласната *а* > *ê*, а *е* в съседство с шипящите съгласни варира, т.е. > *ê*, а /което най-вероятно е във връзка със затвърдяването на тези съгласни/, а във от ударение и *и*.
7. Непоследователна редукция на гласните *а* и *е* предимно в средисловие, пред ударението.

⁷² Този облик на думата "човек" има широко разпространение в ИБ и най-вече в ЮИБ /севернотракийските, балканските и подбалканските говори, Тополовградско, Елховско, Грудовско и М.Търновско/, в Централна Северна България и СИБ и спорадично в Пазарджишко и Смолянско, където обикновено се употребява успоредно с облика *чил'ак*.

8. Сравнително редовна редукция на *o* в началото и средата на думата, но спорадично в краесловие, т.е. отново най-често пред ударението. Непоследователен преглас *o > a*.

9. Застъпници на стб. *ѡ* са съответно *a* и *ѡa* (*ʼa*), а вѣн от ударение в началословие и *и*.

10. Стб. *ѡ > e, ê, a*, без оглед на следходната сричка. Само след *ц* редовно *ѡ > a*.

11. Стб. *ѡ > ѡ*, *o* под ударение /рядко *a*/, а вѣн от ударение *ѡ > a* /рядко *ѡ, e, y*/.

12. Под ударение стб. *ѡ > ѡ* /рядко *a, y*/, а вѣн от ударение – *ѡ > a* /рядко *ѡ, e, ê*/.

13. Звуковите съответствия *e* и *ѡ* на стб. графема *ѡ* в общи линии повтарят установената в книжовния език схема при отделните лексеми.

14. Стб. се изяснява в *e* /*ѡe*/, рядко *a, ê*, а извѣн ударение в началото на думата се изяснява в *и*.

15. Само в някои суфикси стб. *и > e* по-рядко *a*, а в останалите позиции се запазва.

16. Незакономерно изпадане на съгласната *х* в началото и средата на думата и в краесловие при аористните и имперфектни форми за 1л.ед.ч., и *х > ѡ* при 3л. мн.ч.

17. Нестабилна съгласна *в*, която в едни случай се запазва, в други се преглася, а в трети изпада.

18. Освен *л* и *лʼ*, които имат и вариант *л*, и редовният преход на *х* в *ѡ* при окончанията за аорист и имперфект, при другите съгласни не се откриват съществени отклонения от книжовната норма.

19. Старобългарските групи *рь* и *ръ* по принцип дават *ръ* /рядко *ър, ра, ар, ер*/, но при съответствията на старобългарските групи *лъ* и *ль* мястото на гласната *ѡ* – пред или след *л*, не е установено, т.е. в едни случаи е *ѡл*, а в други *лъ*.

20. Звукосъчетанието *шт* понякога се замества със *шч* /в определени единични думи с *к*/, а *жд* се запазва, но спорадично *> жг*, *зд*, *д*, *ж*.

21. Макар и да има вече разпределение на думите с начално *чер* и *цър* от стб. *чрь*, *чръ*, то тяхната вътрешна фонетична структура все още не е стабилна. Това предизвиква създаването на една сложна картина от многобройни фонетични варианти.

Направеният преглед на фонетичната система на говора на Терновка и на историческите ѝ промени показва, че както вокалната система, така и консонантната, обединяват в себе си особеностите не

само на различни по тип, но и противопоставящи се по някои особености диалектни системи. Тук се откриват явления, които обединяват Западна с Източна България, а други са характерни само за една от двете системи. Така например, сравнително по-слабата употреба на меки съгласни, в сравнение с т. нар. източно наречие в материка, а до известна степен и с книжовната норма, както и изпадането на атиратива *й* пред *а*, макар и спорадично, в окончанията на някои глаголни форми и наличието на *е* вместо стб. *ѣ*, независимо от следходната сричка, сближават говора на Терновка със западнобългарската диалектна група. Наличието обаче и на много конкуриращи се дублетни фонетични форми с меки съгласни, както и широката употреба на *ѣ* и неговият заместител *а* с предходна мекост също вместо стб. *ѣ* го отделят от западната и го свързват с източнобългарската диалектна група. Без съмнение неединният характер на изследвания говор и посочените конкретни фонетични особености ясно говорят, че основата на говора е съставена от представители както на източнобългарското, така и на западнобългарското наречие. Но при опозицията Северна – Южна България, определено преобладават фонетичните особености, които отнасят говора на Терновка към Южна България.

Втора глава

МОРФОЛОГИЯ

СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА

Съществителните имена в говора на Терновка споделят основните особености, характерни за системата на съществителните имена в целокупния език не само в материка, но и в другите български говори в Украйна. Те притежават морфологичните категории за род, число и определеност. По значение се подразделят на съществителни собствени и съществителни нарицателни, а по структура – на прости, сложни и съставни.

Различията от другите диалекти в повечето случаи са в тясна връзка с фонетичните особености на говора и наличието на многобройни дублетни форми, дължащи се на участието на различни говори във формирането на езиковата микросистема.

СЪЩЕСТВИТЕЛНИ СОБСТВЕНИ ИМЕНА

В общи линии съществителните собствени имена в говора могат да се разпределят в няколко основни групи: а) имена на хора (антропоними); б) имена на места (топоними и микротопоними); в) имена на календарни празници (хрононими), г) имена на реки (ойконими) и д) имена на небесни тела (космоними). Най-голям интерес, според нас, представлява антропонимията, поради което на нея отделяме най-голямо внимание. В цялата морфологична система на говора тук се открива най-голямо влияние на руски език [Барболова, 2000].

Имена на хора (антропоними)

Антропонимната система на българите в Терновка е твърде специфична. Преди всичко тя има два основни облика, които се

диференцират по броя на структурните елементи на пълното име: а) тричленна структура, която се състои от личното, бащиното и фамилното име и б) двучленна, състояща се от личното и фамилното име.

Тричленната структура е представителна поради което се използва предимно в документацията и при делови отношения. Тя съответства на официалната административна норма в бившия СССР и има следните облици: *Станко Никифър Дмїтриевич, Волчан Иван Алексеевич, Скарлат Григорий Афанасович, Станко Владимир Никифорович, Башчевана Петър Иванович, Жело Илена Михайловна, Ханчо Евдакийа Христофоровна Мавродий Вера Ивановна или Дидордиев Петро Михайлович, Атанасоф Александър Степанович, Милев Афанасий Николайевич; Мавродиева Домна Григориевна, Камбурова (Стдйева) Екатерина Степановна*, т.е. на първо място е фамилното име, а след него личното и бащиното. Но в разговорната практика имената могат да се подредят и според българските закони, напр.: *Петър Василевич Рунчев, Валддя Иванович Димо, Вера Тимофеевна Василева*.

Тричленната структура явно е ново явление за българите в Украйна, т.е. тя е заимствана от руснаците и украинците. Изконната българска система е била двучленна. Това проличава както от архивните документи, така и от разговорната практика, където все още по-често се използват конструкции, съставени от личното и фамилното име (или прозвището), напр.: *Григорий Атанасоф, Димитър Стойлоф, Стдпа Бабуньоф, Кдльо Тамариноф, Федор Лукич, Васил Горгеф, Димо Атанасоф, Луба Дикова, Туддра Кдчова*.

Макар и не много често, в разговорната реч мястото на личното и фамилното име в конструкцията може да бъде разменено, напр.: *Вълчаноф Герге, Фудулоф Яшка, Богданоф Мит'а, Стайкоф Митар, Петкоф Петар, Стдйуф Петър*, а при жените: *Чунева Фрдся, Рунчева Над'а*. Фамилното име в тази конструкция понякога е изцяло по украински модел, напр.: *Дмитрий Ганчд, Гедргий Вдлчо*, т.е. без суфикс.

1. Лични имена. Системата на личните имена при българите в селото също е претърпяла силно влияние от страна на руската и украинската именна система. Собствени имена като *Алексей, Андрей, Анатолий, Аркадий, Афанасий, Василий, Виктор, Вадим, Виталий, Владимир, Григорий, Евгений, Игор, Максим, Настасий, Никандр, Сергей, Тихон, Юра* – за мъже и *Агафия, Анисийа, Анастасия, Анна, Аня, Валентина, Варвара, Галина, Даша, Даря, Евдокия, Зиндвия, Зинайда, Людмила, Маруся, Маня, Матрдна, Нина, Олга, Светлана, Татяна, Фрдся // Фросина* – за жени, вече са обичайни и преобладават.

Сред личните имена при по-възрастното население обаче, все още се откриват и редица старинни изконно български имена, а също и адаптирани старинни заемки с библейски, гръцки или латински произход, които са придобили български облик. В зависимост от звука, на който завършват, мъжко-личните имена се подразделят на две групи: а) имена, окончаваци на гласна: *Никòла, Илìя // Илìа, Алèкси // Алèксо, Бèл'о, Бòйко, Ганчо, Генчо, Геòрги // Гèрге, Дìмо, Жèло, Ивànко, Пèтко, Рàдо, Рашко, Рàйчо, Хрìсто // Рìсто, Стàйко, Цвèтко, Вòлчо, Янко, Яне* и б) имена, окончаваци на съгласна: *Ангел, Кирил, Васìл, Миàл, Йордàн, Ивàn, Костадìн, Лук'ан, Трìфон, Стèфан, Димìтар // Мит'ър, Никифòр, П'етар, Тòдор, Христòфòр, Анастàs, Атанàs // Танàs, Борис, Игнат*. Прави впечатление, че докато при бесарабските българи името *Стоян* е най-разпространеното мъжко име, тук има спорадична употреба.

При най-младото поколение обаче името *Юра* вече напълно е изместило *Георги* (*Гèрг'е*), *Дмитрий* < *Димит'ър*, *Федя* (*Ф'ьодар*) < *Тодор*, *Степан* (*Ст'ьопà*) < *Стефан*, *Фанаси* < (*Афанасий*) < *Танас* (< *Атанас*), *Федос* < *Теодосий* и т.н. За някои от изчезналите мъжки лични имена научаваме от разкази за вече починали, а голяма част са запазени и във фамилните названия (вж. по-долу – т. 3).

Женските имена окончават само на гласната *а* /*а*/: *Веселìна, Гата, Гаша, Джèна, Джèна, Дòна // Дòня, Йòва, Калìна, Кèра, Мара, Марìя, Милàна, Надèжда, Павлìна, П'èна, Пòла, Стоянà, Рàда, Стàна, Стàнка, Султàна, Тудòра, Кùля, Недèля*. Изключение прави името /*баба*/ *Калау̀н* (което не е отбелязано в речниците на българските имена). По-голямата част от тези имена също са ни известни от разказите на информаторите за техните родители и прародители или от народните песни.

Значителна част от личните имена, като *Алексàндар, Антòн, Васил // Васìлий, Захàрий, Давид, Лука, Мирослав, Екàтерìна, Вèра, Илèна, Ирìна, Марìна* и др., са еднакво характерни за трите именни системи – българска, руска и украинска. Най-вероятно те също са домашни, а широкото им разпространение в руски и украински е спомогнало за тяхното запазване.

В микросистемата се налагат и обичайните за руската и украинска именна система умалителни форми, напр.: *Дима, Митя, Ваня, Вàsя, Вìтя, Грìша, Саша // Шùра, Фèдя, Яшка; Дùся* [*Дòня по български, па по руски Дùся*] от *Евдокìйа, Дòша, Жèня, Валя, Машенка*. Типично български умалителни форми като *Кòл'о, Мìте, Вàличка, Илèнка, Марìйк'а // Марìйка* са вече рядкост.

Жива в говора е една забравена вече в границите на България традиция – назоваването на омъжената жена по малкото име на съпруга ѝ, към което се прибавя суфикс *-ца* и неговите разширени варианти *-ица*, *-овица*: *Илийца*, *Антѡница*, *Васїлица*, *Мийлица* // *Мийалица*, *Степаница*, *Петровица*, *Никѡлица*, *Иваница* [*Васїл*, *на женѡ му требаше да ѡ назовават, да а думат Васїлица*]. Този обичай вече не е задължителен при младото поколение, но при възрастните жени той се е спазвал до такава степен, че собственото име на някои от тях по-младите съседи не знаели и научавали едва на погребението им.

2. Бащиното име. Бащините имена се формират изцяло по образец на руската именна система, т.е. със суфикс *-ич* при имената за мъже: *Андрѣевич*, *Ивѡнич*, *Васїлич* и *-евна*, *-овна* при имената за жени: *Андрѣевна*, *Ивѡновна*, *Васїлевна*.

Бащините имена тук имат по-голяма употреба отколкото в границите на България. Това се дължи на обстоятелството, че при официални и делови отношения, според руската или украинската етикеция, когато се говори за някой и при обръщение към него, наред с личното име задължително се използва и бащиното, напр.: *Васил Петрѡвич*, *Васїлий Федосѣевич*, *Максїм Максїмович*, *Николѡй Ивѡнович*, *Дмїтрий Кирилѡвич*, *Григорїй Афѡнасович*; *Вѣра Андрѣевна*, *Надѣжда Петрѡвна*, *Ана Дмїтриевна* и т.н.

3. Фамилни имена. Прави впечатление, че по-голямата част от фамилните имена са безсуфиксни (както при мъжете, така и при жените): *Баклар*, *Бѡно*, *Бѡгдан*, *Башкѡ*, *Брѡтко*, *Бузнїк*, *Вармѡш*, *Вѡлчо*, *Волчѡн*, *Гѡнчо*, *Гѡно*, *Дїмо*, *Жѡло*, *Жѡляско*, *Кїро*, *Кѡстур*, *Коч*, *Мїнчо*, *Маврѡдий*, *Мирѡшник*, *Нѣдо*, *Нѣдел'чо*, *Парнѡк*, *Паскѡл*, *Петко*, *Пѡле*, *Рѡйчо*, *Скарлѡт*, *Стамѡт*, *Стѡнко*, *Стѡнчо*, *Стѡмо*, *Хѡнчо*, *Хрїсто*, *Цветко* // *Цвѡтко*, *Черно*, *Шѡле*, *Яни* (*Йѡни*), *Янко* (*Йѡнко*), *Яно* (*Йѡно*).

Сравнително по-малка част от фамилните имена са образувани със суфикс *-оф* /*-уф*/ или *-еф* при мъжките имена и *-ова* // *-ева* – при женските: *Атанѡсоф*, *Бакларѡф*, *Гїѡдргїеф*, *Васїлеф*, *Вѡлкова*, *Дїѡрдїеф*, *Ивѡнѡф* /*-ова*/, *Маврѡдїеф* /*-ева*/, *Пѣйчеф*, *Рѡнчеф* /*-ева*/, *Слѡвоф*, *Солѡмѡноф*, *Стѡйеф*, *Стойѡноф* /*-ова*/ [Димо, 2003: 102 – 106].

От днешна гледна точка би могло да се каже, че първият вид имена са формирани по украински образец, но един списък на първите (или едни от първите) преселници тук, запазен в одеските архиви⁷³

⁷³ По ксерокопия от Одеския държавен архив, ФЕ 1, оп. 147, 152, 167, 192, 219, 220, 221, 249, 250; ФЕ 6, оп. 1, 5, 6, 7; ФЕ 253, оп. 1 (предоставени от Т. Бонева).

ни дава основание да смятаме, че тези две традиции са онаследени още от България. В този документ се открояват същите две групи имена: а) без суфикс: *Димо Станко, Атанасъ Волчо, Митро Недо, Никола Господин* и б) със суфикс: *Костя Николаевъ, Иван Васильев, Димитрий Тодоровъ, Иван Петковъ, Димо Янковъ*. Двата модела при фамилните имена – със // без суфикс – продължават да са в конкурентна употреба. Суфикс -ова, -ева е задължителен обаче при женските фамилни имена в този списък, но те се отразяват, само в случаите, когато жената е вдовица и като такава се явява в ролята на глава на семейството, напр.: /въдова/ *Стана Васильева*, /вдова/ *Елена Михова*, /въдова/ *Стамата Железкова*, /вдова/ *Кала Радова*, /въдова/ *Жело Стоянова*.

В някои случаи двата модела се използват за разграничаване на две фамилии с еднакви имена, напр.: *Маврѝдий* и *Маврѝдиеф* са названия на две различни фамилии, а също *Димо* и *Димов* и т.н.

Суфикс -ич при мъжките имена в този регистър се открива в името *Серѝбрич*, което означава, че той не е бил чужд на българите по това време. По руско-украинския словообразователен модел със суфикс -енко е образувано само името *Месаренко*, което е възприето като официално. В разговорната практика обаче се използва формата *Месаров* (– *Йа сам Месѝроф. И по ѹлично Месѝроф. А фамѝлийата Месарѝнко – по украински.* – казва един от информаторите). Подобна ситуация се наблюдава при *Бойко* и *Бойкин* // *Бойкови, Бѝно* и *Бѝноф* и т.н. където суфиксалните форми на -оф се възприемат като неофициални или, както казват местните жители “по уличному”.

Фамилните имена имат форми за множествено число, които се образуват с окончание -и: – *Скарлатѝ са най-млѝго ф сѝлото*. При тези форми обаче пред -и почти винаги се явява суфиксът -ов (-ѹв) или -ев: – *Гѝргеви, по мѝйему, са най-млѝго. # Банови, Вармѹшови, Васѝлеви, Вѝлкови, Вѝлчѝнови, Ганчови, Дѝмови, Марѝнови, Иванѝви, Павлови, Папѹлеви, Искрови, Стѝнчови, Стѝйови* и др. Тези форми дават основание да се допусне, че фамилните имена на -ов, -ев в български език са вторични и са образувани чрез регресия от формите им за множествено число.

4. Названия на родови клонове (кодла) и семейства.

Всеки род се подразделя на т.нар. кодла ‘клонове’ и всяко кодло си има свое название, напр.: *Минювото кодло, Кирѹковото кодло* и *Кѝновото кодло* се отнасят към фамилията *Черно*; *Арнаѹтови, Жѝрови, Прѝнцови, Камѝви* и *Дрѝгови* са кодла от фамилията *Деѝрдѝеви*; *Кѹртови, Бакѹрѝйѝеви, Велигѹрови* и *Фѹрчикѝкови* са кодла на фамилията *Хрѝсто* и т.н. Тези имена се използват само в

ежедневието, в разговорната практика, където заместват родовите и са известни като “улични” или както самите хора казват “по уличному”. При по-големите клонове “уличното” им име вече се налага и като фамилно. Според една информаторка: *Радевите, сички бейа Иванди*. Според друг информатор: – ... *нашта фамилияа Скарлат; наште са Алтѣнчове, па има Скарлат Брашнѣнкови – от слѣво брашно – па има Скарлати Бѣл’уви и Чѣчикови – тва чѣтри фамилии иднакфи., а според трети: Дикови и Стѣйкови – сѣ Маврѣдиеви*.

В някои случаи обаче, само едно семейство може да има свое име, напр.: *Плешѣк* – клон от рода *Скарлат*, но *Чѣчови* // *Чѣчкови* – едно от семействата от рода *Скарлат*; *Чудѣкови* едно от семействата на рода *Иванди* или *Табѣноф* = *Ивандѣф*, т.е. Табунови е прозвище на друго семейство от рода *Иванови*; *Стрѣм* = *Месарѣнко*; *Кѣшоф* = *Стѣйкоф*; *Пукалови* = *Камбѣрови*; *Рѣзови* = *Мийѣлчеви*; *Бѣдѣр* = *Кѣстови*; *Шулѣрови* = *Стойлови*; *Ска-варѣйеви* = *Жѣло*; *Циганови* = *Яни*; *Жарѣдови* = *Геѣргиеви* и т.н. Суфиксният модел при тези имена се прилага почти без изключение, но се използва предимно формата им за мн. ч.: *Ангѣлови*, *Баклѣрови*, *Бацѣркоф*, *Богдѣнови* (*Бугдѣноф*), *Бѣшкови*, *Бузнѣкови*, *Велигѣрови*, *Волчѣнови* // *Вѣлчѣнови*, *Вѣлкови*, *Гѣгови* (*Гѣгоф*; *Гѣгова*), *Дѣшкови*, *Дѣшлѣкови*, *Дѣбрѣви*, *Дѣдникови*, *Дрѣгови*, *Жѣрови*, *Казѣнови*, *Камбѣрови*, *Камѣви*, *Кѣшови*, *Кѣнови*, *Кирѣнови* // *Кирѣнчеви*, *Кѣстови*, *Кѣчѣоф*, *Крѣдови*, *Кундѣрови*, *Куртови*, *Кучерѣви*, *Марѣноф*, *Махѣрови*, *Милѣкови* (*Милѣкоф*), *Мѣнкоф*, *Мѣнѣви* (*Мѣнѣови*), *Михѣйлоф* // *Мийѣлчуф*, *Мийѣлчеви*, *Мѣшкови*, *Мѣскови* (*Мѣскоф*), *Пѣткоф*, *Пѣнѣови*, *Пѣрнѣкови*, *Пѣтрѣноф*, *Рѣдеф*, *Рѣйчеви* (*Рѣйчоф*), *Сѣрнови*, *Сѣфрѣдови*, *Сѣребрѣйчеви*, *Сѣмѣнчеви*, *Стѣйкови*, *Стѣтѣови* // *Стѣтѣуви*, *Стѣдѣкоф*, *Стойлови*, *Тѣдѣорѣф*, *Трѣпакѣви*, *Фѣнкови*, *Фѣрѣчикови*, *Фудѣлоф*, *Цвѣткови*, *Цѣнѣцѣарѣф* // *Цѣнѣцѣарѣф*, *Чѣчикови*, *Чѣневи* (*Чѣнува*), *Шѣпови* (*Шѣпоф*), *Шѣневи*, *Янови*.

Освен -ов (-оф, -уф), -ев при прозвищата на родовите имена и клоновете им са фиксирани наставките -ски при *Амбарлѣйски* и -ин при *Бѣйкин* и *Шѣпкин*. Формациите със суфикс -чик: *Бѣпчик* и -чук – *Лѣзарчук* показват, че вече е започнало възприемането на словообразователния модел на украинската патронимия. Но той продължава да функционира заедно със собствения, за което говорят формите *Лѣзарови*, *Лѣзарѣф*.

5. Прозвища (прякори, клички). По своята същност названията на родовите клонове се възприемат като прозвища, но с неутрална емоционална натовареност. Има обаче и такива, които са натоварени с негативна експресивност и понякога се явяват като дублетни

номинации. Те именно са истинските прякори. За съжаление обаче, езиково те не се различават от родовете имена и тези на техните клонове. Дори при специално изследване трудно външен човек може да установи разликата между името на рода, родовия клон и прозвището. Само случайно става ясно примерно, че *Копчик* е прякор на *Атанасови*, а *Хорови* е прякор на *Браткови* [*Браткови*, *на по ўличному ги дразнат Хорови*. или *Їе го че Барлїко* – така *ма дразнат по ўличному*. Тѳже *Амбарлїйски* // *Амбарлїк*. (Но не е ясно към коя фамилия се отнася.) # *Имаше иднї егѳ Папўл’уви се називѳвайѳа* – *Кир’якови*]. Дори при опит на информаторите за обяснение, като напр.: *На Л’уба Дикова*. *До Московите, другите Мѳскови бейѳа, на сѳтне Дїкови* – *по ўличному, на фамїлийѳта им Константїнови*. *И Маврѳдїй има Дїкови*., едва ли със сигурност може да се установи дали дадено име е фамилно, родово, семейно или е присмехулен прякор. Някои от тези прозвища също вече се неутрализират и дори изместват фамилните имена, напр.: *Дѳбуш Дмїтрий Илїч* (*Ганчету*), *Стѳпа Бабўн’ѳф*. Това обстоятелство затруднява прецизното им диференциране.

Значително по-лесно обаче се открояват личните прозвища, т.е. такива, които се отнасят до един човек, напр.: *Лѳхо*, *Пачїнка*, *Галўшка*, *Бѳзо*, */Гѳрге/ Кузнѳцо*, */Никѳла/ Тр’якалѳто*, */Мїтѳто/ Чудѳко*; *Карѳйѳанчо* */Миша/*, *Шл’ѳма* */Тимофѳй/*, *Кацѳто* */Мїт’ѳта/*, *Каскажї* *Павле* [*Стўдар* – *Ивѳн Алексѳевич*; *Шѳпка* – *Цѳ’ѳтко Степан Григѳрович*]. Тези прякори се трансформират в семейни, а с разрастването на семейството – в клонови и родови.

6. Други особености на фамилните имена и прозвищата.

Формите за множествено число при тези имена изразяват предимно събирателност, т.е. група хора, отнасящи се към един род.

Често формите за мн. ч. се членуват с определителния член - *те*: *Бѳл’увите*, *Гѳговите*, *Дїмовите*, *Кѳстовите*, *Камбўровите*, *Кѳрѳнчовите*, *Кўртовите*, *Лѳзѳревите*, *Шѳповите* // *Шўпите*, *Петрѳновите* и пр.

При фамилните имена и прозвищата преобладава българският елемент. В дадената ситуация към тази група могат да се отнесат и имена от чужд произход (предимно турски и гръцки) като *Алтѳнчикови*, (*Алтѳнчикоф* // *Алтѳнчеви* // *Алтѳнчови*), *Арѳѳѳтови*, *Бак’рїйѳеви* (*Бакарїйѳѳф*), *Башчевѳна*, *Дишлїйѳф*, *Каскаджи*, *Кир’якови* // *Кирѳкови*, *Скарлѳт*, *Стѳмѳт*, *Тѳмарїноф*, *Тїтарѳф* // *Тїторѳф*, *Фидѳлоф* и др., тъй като, без съмнение, те също са старинни формации, познати от българската именна система и чужди на украинската и руската.

Заимствани от руската или украинската номенклатура, след преселването на българите тук, са фамилните имена: *Баранов*, *Бундарки*, *Деордиев*, *Ингулски*, *Петушови*, *Зубкови*, *Калашови*, *Кузнецов/ите*, *Лазарчук*, *Пирогов*, *Чоцикови*, *Ярминкови*.

От гледна точка на словообразователната мотивация те се делят на две основни групи:

а) Имена, формирани от личното име на някой дядо или прадядо, напр.: *Атанасов*, *Дмитриев*, *Пейчев*, *Димов*, *Димо*, *Цвятко*; *Белов*, *Маринчов*, *Петков* и пр.

б) Имена, формирани от прозвища, дадени на основоположник на родов клон. Мотивиращата основа на тези формации са от имена, отнасящи се към различни лексикосемантични групи, които по своята граматическа характеристика са съществителни или прилагателни имена, които изразяват: а) обществен сан: *Банов*, *Кирик*, *Титоров* (вер. от *ктитор*), *Установ*; б) занятие *Бакърчийев*, *Бардаров*, *Башчеванов*, *Марушеви*, *Кузнецов*, *Табунчиков*, *Божиков/ите* (вер. от *божик* 'просяк'); в) етническо или субетническо принадлежност: *Арнаудов*, *Шопов*, *Цинцаров* // *Цицаров*; г) някакъв белег: *Малков*, *Камбуров*, *Фидолуви*, *Черно*, *Дишлийев* и др.

Други собствени имена

Другите групи собствени имена в по-малка или по-голяма степен също са претърпели влияние на руски и украински.

Названието на самото селище *Терновка*, вече разгледахме в увода.

На местна почва са създадени и, несъмнено, руско-украински са названията на по-малките селища *Капустиня балка*, *Добра Надежда* и *Ясна поляна*, които се отнасят към *Терновка*.

Сред названията на местностите в селището, се откриват такива, които явно са формирани и дадени от местното българско население, като напр.: *Пайки* (< *пай*), *Греблите* // *Греблето*, *Песъко*, *Подовото*, *Бузикова башча*, *Вълчанова башча*, *Сербинова воденица*. Тези имена се определят като български не само по произхода на имената, а и по чисто българския модел на именните формации и граматическите им особености.

Част от конструкциите на съставните имена на местности са собразувани чрез смесване на български и руски или украински елементи, напр.: *Зайкова балка*, *Сасрџнова* (// *Сафрџнува*) *муџла* или са побългарени чрез премахване на окончанието *-џа* (*-я*): *Капустена балка*.

Интерес представлява начинът на означаването на улиците. Днес вече има *Софийска /улица/, Кировогратския път, Иванова* и т.н., но първоначално те са били номерирани: **Първата улица**, ... **Фтората**, **сѣтн'а Трѣт:а**, **къди грѣбито врѣви Четфѣрт:а улица**. **Па сѣтн'а П'ат:а**, **па сѣтн'а ун'а ѝе, р'адом Шест'ата**, **па та Седм'ата**, **па ун'а Восм'ата** – *ду железнийя път*. Тези названия са актуални и днес и се предпочитат пред новите.

Названията *Востѣчна, Сѣверна, Малка Сѣверна, Песѣко* и *Центар* означават основните райони в селището. Пазят се имената на първоначално заселените махали *Гегали* и *Чарвона*. Както е видно, названията на улиците и кварталите обикновено са български, но вече с руско-украински фонетични нюанси.

2. Хидроними. Названията на реките *Малая Терновка, Ингул, Капустяная балка, Зайцевского* и *Крутая балка* са старинни и тукашните българи са ги възприели още в началото. Под думата *балка* тукашните българи разбират не само 'река', но и корито на пресъхнала река, т.е. 'дере'.

3. Хрононими. Почти напълно са запазени българските имена на християнските и някои стари езически празници: *Велѣден, Сфетѣ вѣчар* 'Бъдни вечер', *Кѣледа, Нова годѣна* // *Сурва, Васѣлофден, Гергѣфден* // *Гергѣфден, Петѣрофден* // *Петровден, Гулѣма Богурѣдица, Сп'ас* // *Сп'асофден, Б'абинден, Баба Марта, Рус'алий* и т.н. Замени с руски названия като *Паска, Халѣдна вѣчѣр'а, Масленица, Зилѣната нидѣл'а, Юрефден* и др. се откриват рядко и се използват успоредно с българските.

4. Космоними. От космонимите в говора са запазени имената: *Зорѣчка, Млѣчин път, Кукѣшката с пѣленцата* // *Клѣчката, Голѣма Мѣщина* 'Луна' (за разлика от *мѣшчѣнка*, -и 'звезда, -и').

* * *

Изнесените данни показват, че 200 години не са достатъчни за пълното асимилиране на антропонимията. Въпреки силата на администрацията за два века тя не е успяла да се трансформира напълно, вследствие на което се формира една уникална система. По същество тя е контаминация от две системи – заимствана, която се използва в държавната администрация, и собствана, която функционира в неофициалните отношения. Но конструкцията им, изразена в успоредното им функциониране при по-възрастното население, вече не е актуална за най-младото поколение, при което почти напълно е победила нормативната руско-украинска система. Това несъмнено говори, че тенденцията е към скорошно отмиране на традиционната система при антропонимите.

Най-устойчиви се оказват космонимите. В продължение на два века тези, които не са забравени, не са се изменили.

Сравнително стабилна устойчивост се наблюдава и при хрононимите. Но при тях процесът на заместване на собствените с местните украино-руски названия вече е започнал. За това допринася най-вече увеличеният брой на жителите от украински произход, обучението на руски и украински език, а също и по-голямата отговорност на общественно-икономическата система в селището, която дава възможност за по-широко общуване със заобикалящите ги другоезични общества.

СЪЩЕСТВИТЕЛНИ НАРИЦАТЕЛНИ ИМЕНА

Характеристиката на съществителните нарицателни имена в микросистемата не се откроява с фрапиращи особености. В общи линии тя се покрива с тази на други български говори.

В словообразователната система при съществителните нарицателни имена в говора големи отлики и специфични особености не се наблюдават. По своята структура те са прости и сложни, като последните са ограничен брой. От своя страна простите имена се подразделят на непроизводни и производни. Производните имена са формирани с присъщите за целокупната българска словообразователна система суфикси, някои от които тук търпят фонетични промени. Затова в работата не се отделя специално внимание на словообразуването. Ще споменем само, че простите производни имена се образуват предимно със суфиксите: **-ец, -ик, -ник** // **-нек, -ак, -ар, -ил, -ал, -ин** // **-ен, -ан, -т'ел** // **тел', -жийа** (характерни за имената от мъжки род); **-ка, -лка, -инка, -ичка, -ица** // **-ца, -ница, -н'а, -ина, -йа** (за имената от женски род); **-ло, -ало, -ило, -це, -енце, -че, -ле, -иште** (за имената от среден род).

Съществителните от мъжки род на стара N основа, които в съвременния български книжовен език са на **-ък** в микросистемата са съхранили суфикс **-ен**: *крѐмен, плàмен, кòрен, йечумѐн (ичумѐн)*⁷⁴. Изключение прави само името *кàман* // *кàмън*, което има и вариант *кàмен*.

В говора се пази и при това все още е активен и отпадналият вече от книжовния език суфикс **-ин** (с вариант **-ен**) за формиране на имена за лица: *тѹрчин, грѣчин, гагаѹзин, грънчàрин, аргàтин,*

⁷⁴ По този признак говорът се свързва с рунските говори, а също и с петричкия и благаевградския говор в Югозападна България.

калушарин, хаз'аин, лейтенантин. Някои от тези имена имат дублетни формации с -ен: българин // българен, чафутин // чафутен, другарин // другарен.

Суфикс **-ник** има и варианти **-нек** и **-н'ак**: тикфенек, зълнек, или стълбн'ак, плевн'акя, които са в конкурентна употреба със съответните варианти с **-ник**: тикфеник, зълник, плевник и т.н.

Характерен за микросистемата е суфикс **-чик**, с който се формират умалителни от мъжки род: самунчик, пелинчик 'хризантема', чрез който езикът на терновци тясно се свързва с родопските говори. Разбира се, наставката **-ец** също се използва за формиране и на деминутиви, напр.: лебец.

При деминутивите от женски род най-продуктивен е формантът **-ка** и неговите разширени варианти, от които най-активен е **-ичка**: смитанка, дрешка, птйчка, лъжйчка, калйнка-малйнка, момйчка; звездйчка, женйчка, душйчка, иглйчка, турбйчка, криволйчка, суфрйчка, крѣпйчка, мушйчка, дъшчйчка, вудйчка, пѣтѣчка, сфишйтйчка,; кандйлка. Сравнително често се среща и суфикс **-ица**: дѹпчица, брадйца, сулчйца и др.

По количество умалителните имена от среден род се конкурират с тези от женски род. Те се формират предимно със суфиксите: **-че** /**-чи**/: браче // брачи 'братче', стаканче; **-це** и разширеният вариант **-енце**: дѣнце, зрѣнце, мѣсце, вйнце, колѣнце, лѣпченце, платѣченце; лѣпченце, платѣченцѣ и **-е**: в'енчѣ, лѣпче, чѣйниче, платѣче, бичѣ, кунѣчѣ 'кончѣ'.

Производни като зимл'аночка, бакл'ашечка с типично руски суфикси са формирани на руска почва и в говора са цялостни заемки.

Предимно руски заемки, при това неологизми, са и сложните съществителни в говора: винаградник, сѣлуправа, сѣлсѣвето, трѹдоден, двухлѣтки, трихлѣтки и др. под.

Род на съществителните имена

При класификацията на съществителните по род са в сила същите критерии, които са утвърдени във всички говори и книжовната норма. Според тях, те се обособяват в три групи: а) имена за мъжки род, б) имена за женски род и в) имена за среден род.

1. Имена от мъжки род. По правило, завършващите на съгласен звук съществителни имена са от мъжки род, т.е. те имат нулев морфологичен показател за род: син, лен, зѣп, поп, бр'ак, крак,

грѣп, сноп, боп, леп (лѣп), грах, плу҃ ‘плуг’, лис, двор, рот, зѣт, глат, сфат, пѡст, дѣш, мѣш, нош, рѣш, рай, пай, край, разбѡй, слѹчей, шкаф, орѣх, дувѣр, узвар, пипѣр, гѹштер, бѣсер, дѣвер, клипѣк, чул’ак, дрѣжѣк, корен, купѣн, чавун, самѹн, борѣц, кунѣц, звѣнѣц, венѣц, китѣйец, клѣденец, учѣт’ел, претседѣт’ел, кѹпал, будѣл, п’етѣл, грѣбел, кат’ѡл, мамѹл, главеник, главѣшник, тѣквеник, плѣвник, звѣнар, сусѣт, мармалѣт.

Една част от имената без родов показател, които в книжовния език са от ж. р., в микросистемата са наследили принадлежността си към мъжки род от старобългарски или от руски. Такива са: *пот* (студѣн *пот*), *п’ѣп’ел* (гурѣш *п’ѣп’ел*), *тел* (мѣден *тел*), *пар* ‘пара’ (тѡп’ѣл *пар*), *степ* (сѣчкийѣ *степ*, *степѡ*), *торт*, *сахар* (слѣтѣк *сахар*)⁷⁵, *зал* ‘зала’ (гул’ѣм *зал*) и т.н. Определителните форми *жарѡ*, *праѡ*, *сметѡ*, *банку* говорят, че към групата на имената от мъжки род в микросистемата се отнасят и имената *жар*, *прах*, *смет*, *степ* и *банк* ‘банка’. Това явно става поради техния завършек на съгласен звук.

Изключенията от правилото, както в книжовния език и тук правят: а) роднинските термини, които завършват на -о, по подобие на имената от среден род: *вѹйчо*, *чѣчо*, *бачо*, *тѣтко*, *драгѣнко* и б) няколко имена, които завършват на -а както съществителните от женски род: *судийѣ*, *чорбажийѣ*, *вайвѡда*, *владѣка*, *бат’ушка*, *забийѣка* ‘побойник’. Тяхната принадлежност към групата на имената от мъжки род се установява по синтактичен път, чрез съгласуване с други части на речта, напр.: *мѡйѣ тѣтко*, *идѣн судийѣ*. Формата *сѣнко*, регистрирана в една песен, освен звателна е и умалителна: *мѡйѣ сѣнко* *Ивѣнко*.

С малки изключения, като *купрѣц*, *лѣлен* ‘лелин/чо’, или вариантите *дрѹшлѣк* // *друшл’ѣк*, *вѣстрѣбник* // *вѣстрѣбник*, мястото на ударението съвпада с това в книжовната норма.

2. Имена от женски род. Имената от женски род завършват на гласната -а, която в едни случаи играе ролята на окончание за род, а в други е част от словообразователен формант. При по-голямата част от двусричните имена, при които мястото на ударението в книжовния език и много други диалекти е върху окончанието, остават окситони: *женѣ*, *вудѣ*, *метлѣ* (митлѣ), *слѣнѣ*, *звездѣ*, *русѣ*, *пилѣ*, *тавѣ*, *трубѣ*, *афиѣ*, *кузѣ*, *войнѣ*, *пчелѣ* (бѣелѣ), *кусѣ*, *лозѣ* (лузѣ), *вербѣ*, *тавѣ*, *чурбѣ*, *маглѣ*, *слѣнѣ*, *торбѣ*, *хазнѣ*, *сфин’ѣ*, *сайѣ*, *труф’ѣ*, *зем’ѣ*, но се откриват и не малко случаи с премет на ударението върху коренната сричка: *рѣка*, *брѣда*, *сѣлза*, *игрѣ*, *трѣва*, *стѣрна*, /мѣмина/ *дѹша*. Срещат се и някои акцентни варианти като: *момѣ* (мумѣ) // *мѡма*, *сестрѣ* // *сѣстра*, *рѣкѣ* // *рѣка*, *главѣ* // *глава*, *дѣскѣ* // *дѣска*, *гридѣ* // *грида*, *вратѣ* //

⁷⁵ От мъжки род е името *захар* и в говора на Ропката [Керемидчиева, 1993: 140].

врата⁷⁶; змиѝа // змиѝа⁷⁷, които ясно показват смесения характер на говора.

Двусричните по начало парокситони от ж. р. на -а не се променят: баба, ма̀ма, пѣсна (пѣсна), вѣлна, грѣвна, рѣза, рѣба, слѣма, зѣма, ѝама, слѣва, виѣшна, ѝа̀сла, бра̀два, кра̀ва, зѡла, прѣжда, штѐрка, дру̀шка, кѣтка, ко̀тка, кѣчка, вѣлка, прѣчка, сту̀пка, плѣтка, тѡлка, ха̀пка, сѣфирка, до̀йка, штѐрка, шѣйка, шѐйка, ко̀шница, ве́чера, бу̀р'а, ку̀н'а, шѣйа. Изключенията като мрежа̀, крѣчма̀, при които се наблюдава трансформация от парокситон в окситон, са незначителни.

При многосричните производни имена по правило ударението е на втората сричка: па̀стѣл'ка, прѝстѣл'ка, су̀фа̀л'ка // су̀ва̀лка, дру̀билка, тучѣ̀лка, дево̀йка, пу̀мѝфка, до̀йа̀рка, ку̀са̀рка, ма̀тика (му̀тика), ви́чирѣнка, ка̀лесѣрка, за̀па̀ска, лу̀ка̀нка, зи́мл'а̀нка, пла́чѣнка, чу́чу̀рка, го́дина, сѣ́тофѣи́тна, ви́чѐрн'а, абе́дн'а, ко̀била, усно̀ва, ра́кѣйа, мрѣ́сотѣйа, пи́русти́йа, зу́ни́ца, ку́пи́ца, ка́миши́ца, гла́вени́ца, /идна̀/ ка̀ртѡ́фла. Пропа̀роксито̀ните като: ни́штелка, ку́би́лица, би́йница, гла́вница, фи́ру̀гли́ца, ма́тѐри́а, както и сравнително малкото окситони в тази група имена като гу́сото̀та, но́шкѡ̀та, съвпадат със съответните акцентни типове в съвременния книжовен език и повечето диалекти.

Но прѣмет на ударението се открива и при някои многосрични имена, напр.: ко̀силка, се́йалка, ве́йелка, сѣ́тѐкани́ца, на̀ву̀лка, ме́шчина, пѣ́лена, ка̀тра̀ница, а бугѡ̀вица, ка́ши́ца, крѣ́штелни́ца, ку́пи́чка, от про̀пара̀рокситони се трансформират в парокситони.

От формациите на -ка, меко к' е регистрирано само в думата ма́йк'а (// ма́йк'е // ма́йк'и /ти/), но тя има и вариант ма́йка, който се използва значително повече.

Някои от имената, предимно окончаващите на а с предходна меко̀ст (книжовно я) имат и варианти с родов белег ѐ, напр.: зе́м'а (зи́м'а) // зе́ме, ла́м'а // ла́ме, ма́ги́яа // ма́ги́е, ми́жи́яа // ми́жи́е, ме́жаа // ми́жѐ.

⁷⁶ Прѣметът на ударението при окситони с крайна гласна а /от типа же́на, мо̀ма/е характерен за всички югозападни говори в изконните езикови територии и за южните рупски говори. Освен в Малко̀търновско, Лозенградско и Мидѣйско /а също и в няколко пункта в СИБ/, където двата акцентни типа са в конкурентна употреба, във всички останали части се употребява окситонния акцентен тип [БДА ОТ, 2001: № А 4].

⁷⁷ Окситоните на -ѝа (я) имат по-тесен район на разпространение, тъй като освен в М. Търновско, Лозенградско, Бунархисарско, Узункюприйско, някои пунктове в Одринско и два пункта в Ксантийско, смесване на двата акцентни типа, като в Терновка, има на голяма територия около и на запад от ятовата граница [в БДА ОТ, 2001: № А5. Вж. и Стойков, 2002: 133; Бояджиев, 1991: 239 са дадени и други пунктове с прѣмет на ударението].

Количеството на имената от женски род с нулев родов показател, т.е. които окончават на съгласен звук, е малко и се срещат и в книжовния език. Сред тях са: *сфеш*, *нош*, *п̀мош*, *б̀лес*, *р̀адос*, *м̀ладос*, *й̀есен*, *пр̀олет*, а също и *лой* (*лой̀та*, *пр̀асешка л̀дй*). Името *жизн* запазва рода си както в руски (*на̀шта жизн т̀ешката*). Членуваната форма *сто̀маха* се възприема за основна и като име от женски род, поради което в говора се членува повторно – *сто̀ма̀хата* (*Сас сто̀ма̀хата да н̀емам проблѐми*).

3. Имена от среден род. Според родовия си показател, независимо дали са п̀рвични или производни, тези имена се разделят на две основни групи:

а) имена, завършващи на гласна -о (с вариант -у): *м̀есто*, *м̀есо*, *м̀асло*, *м̀л̀еко* (*м̀л̀еко*), *зр̀но*, *ж̀ито*, *с̀ено*, *цр̀ево*, *пр̀осо*, *вл̀акно*, *гн̀ездо*, *г̀рло*, *о̀ко*, *у̀шо*, *бр̀ашну*, *лѐгало*, *туч̀ило*, *кол̀ено*; *кру̀сно*, *ведр̀о*, *писм̀о* и

б) имена, които завършват на -е (с вариант -и): *с̀ърце*, *й̀ме*, *л̀озе*, *вр̀еме*, *п̀иле*, *прас̀е*, *д̀ънце*, *гр̀обе*, *й̀ми* 'в̀име', *жел̀анийе*, *л̀ици*; *ку̀кйче*, *угн̀ийше*, *зб̀орише*.

Руската заемка *г̀оре* 'м̀ъка' променя рода си и в говора се отнася към групата на имената от среден род – *так̀ова г̀оре*.

Двусричните имена от среден род в говора се диференцират и в зависимост от ударението: а) окситони: *лѐгл̀о*, *неб̀о*, *тил̀е*, *дет̀е*, *мум̀че*, *кут̀е* 'коте'. С крайно ударение са и имената *зулут̀о*, *серебр̀о*, *палат̀н̀о*, при които в говора има наличие на вмъкнати гласни, поради което броят на сричките се увеличава; б) парокситоните от типа: *в̀ино*, *в̀инце*, *п̀ѐро*, *о̀ро*, *т̀есто*, в говора преобладават. Малкият брой акцентни варианти като *с̀ело* // *сел̀о*, *ѝце* // *иц̀е*, *п̀дле* // *пул̀е*, *г̀ърне* // *гърн̀е* ⁷⁸, от една страна са доказателство за смесения характер на микросистемата, а от друга – показват, че ударението при отделните формации вече почти се е стабилизирало.

Към имената от среден род се отнася и една значителна група умалителни формации. Те завършват на гласната -е, която е компонент на словообразователните форманти -че (-чи), -це (-енце) и -ле: *л̀епче*, *стол̀че*, *гирд̀анче*, *ж̀емче*, *т̀елче*, *тиг̀анче*, *бр̀аче*, *к̀онче*, *кутурд̀че* 'умал. от котарак', *в̀ѐзел'че*, *прил̀епче*, *вин̀че*; *жил̀есце*, *д̀ънце*, *кут̀енце*, *прас̀енце*, *кузл̀енце*, *тел̀енце*, *к̀ученце*, *й̀аренце*, *п̀иленце*, *брашн̀иц̀е*, *парч̀енце*, *месц̀е*; *кузл̀е*, *б̀угле* и др. Като се пренебрегнат няколко изключения, мястото на ударението при тези формации

⁷⁸ Смесване на двата вида акцентни форми има в района между Одрин и Лозенград до Кешанско [Стойков, 2002: 134] По принцип при двусричните съществителни от ср. р. в българските диалекти преобладава парокситонния акцентен тип [според БДА ОТ, 2001: № А 8 – А 29].

остава върху основата или суфикса, в зависимост от това къде е било при мотивиращите имена.

4. Колебание в рода. Ограничен е броя на случаите, при които родовата характеристика е неустановена. Сред тях са: *вечер* (*вечар*): *вечерò* (*Ке дойдеш ли вечерò?*) – от м. р., но *вечертà* (*Вечертà ке пулìваме*) // *вечерà* (*от пладнина до вечерà*) // *Тайна вечер* – от женски род; *дèдо* (*д'адо, дèдо*): *мòйа д'адо* – от мъжки род, но и *мòйто дèдо, ино дèдо, млàдо дèдо, твà д'адо, дèдото* – от среден род; *дъно, дънце, дънца* – среден род, но с *двà дъна*, т.е. мъжки род и *жòп* – мъжки род, но *жòбата* – женски род. Членуваната форма на името *пазàр* е *пазàро*, но се среща и *пазàрето*, макар и рядко предимно при по-възрастните.

Съществителни, които формално се отнасят към женски род, но всъщност имат общ род са *пийàница, мръзèшница* и *забийàка*.

Множествено число

Окончанията, с които се образуват формите за множествено число при съществителните имена в микросистемата са добре познати от книжовния език или други български говори. Отклоненията в това отношение са изключително малко и са предимно резултат от руско-украинската интервенция върху говора. По-съществени различия от книжовния език при множествено число се откриват в мястото на ударението при отделни форми.

1. Имена от мъжки род. При имената от мъжки род се използват няколко модела за образуване на формите за множествено число. За тях се използват окончанията **-ове (-уве, -уви), -и, -е, -а, -ишта, -офци, -ли и -ва**.

С окончание **-ове (-уве, -уви)**, както и в книжовния вариант на българския език, образуват форми за мн. ч. само едносрични съществителни: *сìнове, крѣстове, клѣ̀нове, шѣ̀лове, зѣ̀тове, звѣ̀рове, лѣ̀bove, нѣ̀жове, дѣ̀ждове, цвѣ̀тове, плѣ̀дове, глѣ̀дове, грѣ̀ове, тѣ̀ртове, тѣ̀зове, дѣ̀лове, шѣ̀дѣ̀ове, плѣ̀гуве, жѣ̀муве, плѣ̀уви*. На това правило се подчинява и формата за мн. ч. на съществителните *пѣ̀т > пѣ̀тове* и *сно̀п – снѣ̀пове*⁷⁹.

Прави впечатление, че при всички тези форми ударението се запазва върху коренната сричка⁸⁰, за разлика от други говори и

⁷⁹ Тази форма на думата е характерна за Северозападна България. Успоредно с формата *сно̀пе* тя функционира и в Карнобатско. В останалите райони на ЮЗБ и ЮИБ тази форма се открива спорадично в отделни пунктове. Прави впечатление нейното наличие в областта Чеч, където се конкурира със *сно̀пе* и в Сярско (Гърция).

⁸⁰ Същата ситуация се открива в одринския говор [вж.: Китанова, 1981: 89], но според

книжовната норма, където акцентът пада върху различни срички и в зависимост от това те се разделят на две или три групи. В това отношение говорът проявява единност. Изключение от правилото тук прави само формата *волдве* (*улдве, волдви*), която обаче има и вариант *вдлове*.

С окончание **-и** образуват форми за множествено число както едносрични, така и многосрични съществителни имена, напр.: *зѣби, пѣсти; нѣфти* (*нѣхти*), *машѹли, питѣли, купѣни, мустанци, клѣдинци, клипѣци, украинци, камсамѣлѣци, вѣѹци* (*вѣѹки*), *грѣци, врѣзели, гѣрвани, кѣрени, кѣсури*.

Окончанието **-и** се прилага и при някои едносрични, които в книжовния език и други говори формират мн. ч. с окончание **-ове**: *сфатѣ* ‘сватове’, *шкафѣ* ‘шкафове’ или с **-а**: *рѣги, брѣти*.

Окончанието **-е** е еднозначно на окончание **-и** и се употребява успоредно с него, като формира дублетни форми. Регистрираният езиков материал всъщност показва, че двата форманта са в конкурентна употреба: *гѣсте* // *гѣсти*, *дне* (*има такива дне*) // *дни*, *кѣне* // *кѣни*, *мѣже* // *мѣжи*, *зѣбе* // *зѣби*; *руднѣне* // *руднѣни*, *бѣлгаре* // *бѣлгари*, *скрѣпѣлице* // *скрѣпѣлици*, *камане* // *камани*, *гайтѣне* // *гайтѣни* и т.н. Сравнително малък е броят на имената, при които не са фиксирани дублетни форма за множествено число. Наблюденията показват, че формантът **-е** образува вариантни форми предимно при двусричните и многосрични съществителни: *алтѣне, дувѣре, чашѹне, мамѹле, сусѣде, заведѣ, облаце, чукмѣнѣ, ѣргѣне* (*ѣргѣнѣ*), *татѣре, гагаѹзе, сусѣде, коледѣре, бригадѣре, парѣхѣде, парѣѣле, картѣфле, пискѹле*⁸¹ и др. Изброените тук форми се предпочитат пред вариантите им с **-и**. Въпреки това, като цяло, формите с **-и** имат по-голяма употреба. Редица думи обаче имат форми за мн. ч. само с окончание **-и**, а други само с **-е** (може би защото са фиксирани по един-два пъти). Тази ситуация е едно от ярките свидетелствата за наличие на междудиялектна интерференция в микросистемата.

Ударението е неподвижно при формите за мн. ч., образувани по моделите с **-и** и **-е**, т.е. запазва мястото си, което имат в основната форма. Изключение от правилото се наблюдава при формата *кумарѣ*, която по правило би трябвало да е парокситон и при *кѣнци*, *ѣбице*, при които се наблюдава обратното явление.

Т. Бояджиев [1991: 244], то е в конкурентна употреба с вариантите **-ови**, **-ве**, **-ви**, които са разпространени във всички рупски говори. Неударено окончание **-ове**, освен за рупските говори, е характерно за СИБ и Западна Македония [БДА ОТ, 2001: № А 30], но е особено разпространено и в СЗБ [Коментарът към к. 53, БДА, III, 2].

⁸¹ Окончанието **-е** (присъщо и на имената от женски род) е разпространено в западните, рупските и мизийските говори.

Пред окончанията *-и*, *-е* се извършва редуване на *к* с *ц*: *вълци*, *лешници* (*лѣшници*), *байр'аци* (*байр'аци*), *вратници*, *грѣци*, *бѣбреци*, *сираце*, *облаце* и т.н. Сравнително рядко се срещат дублети като *тѹрци* // *тѹрки*, *таѣйки*, *внѹци* // *внѹки*; *главѣшници* // *главѣшники*. Редуването *х* ~ *с* пред окончанието се открива само в *ѹорѣх* // *урѣсе* (*урѣси*).

При имената на *-ин* (*българин*, *другарин*, *сѣл'анин*), суфиксът пред окончанието *-и* // *-е* изпада: *българи* // *българе*, *другари* // *другаре*, *сѣл'ани* // *сѣл'ане*, *аргати* // *аргате* и т.н. А при имената на *-ец* се наблюдава елизия на гласната е пред окончанието: *прузѹрец* > *прузѹрци* // *прозѹрце*, *нѣмец* > *нѣмци*, *кляденец* > *кляденци*. В случаите, където подвижното *е* е ударено, акцентът се премества върху окончанието, напр.: *звѣнѣц* > *звѣнци*, *венѣц* > *венци*. С окончанието *-и* и изпадане на *е* образува формата си за мн. ч. И името *картѹфел* – *картѹфли* ⁸².

С окончанието *-о/ѹци*, както и в книжовния език, образуват множествено число няколко имена от роднинската терминология: *таткоѹци*, *д'адоѹци*, *ч'ичоѹци*, а също и *зѹнци* 'на предмет'.

Окончанието *-ишта* се открива само в няколко случая, като част от тези форми имат и варианти с окончание *-ове*: *пѣтиишта* // *пѣтове*, *двѹришта* // *двѹрове* /*гулѣми*/, *клѹбишта*, *кѹлишта*, *кѹпишта*, *бугѹришта* (?). Прави впечатление, че формации със суфикс *-иште* в говора не са регистрирани. Не се долавя и значение на събирателност.

Окончанието *-а* е регистрирано в: *крак'а*, *венч'ила*. С морфологично значение за множествено число обаче се възприемат и формите с предходна мекост пред *а*: *мам'ул'а*, *арман'а*, *учитил'а* (*Имаме учитил'а.*), *кумов'а* (*Си зем'айа кумов'а.*), *синов'а* (*нѣйните синов'а*). Тези преосмислени тук стари събирателни форми още се пазят с непроменено граматическо значение в източните говори. В Терновка по-голямата част от тях имат и еднозначни варианти с други окончания, напр.: *лѣсти*//*лѣст'а*. Може би само в *аргатин'а* е запазено събирателното значение.

По руско-украински модел образува формата си за мн. ч. името *хаз'аин* > *хаз'ива* 'хазяи'.

2. Имената от женски род. Формите за множествено число при тази група съществителни се образуват само с окончанията *-и* и *-е* /*-ѣ*/, които заместват окончанието за родов белег. Двете окончания, както и при имената за мъжки род, са идентични и в конкурентна употреба. Тук обаче се наблюдава известен стремеж към диференциация.

⁸² Формата би могла да е руска, но тя се открива и в българските диалекти – в М. Търновско, а също във Воден и Крайново, Елховско; Долно и Горно Ябълково, Грудовско [БДА, I: № 223].

Редовно с окончание **-и** образуват формите си за множествено число съществителните със суфикс **-ка** и **-йа** (**-я**), напр.: *бълки, грешки, връпки, патки, чайки, мръфки, мисирки, трънки, лаханки, китки, крачки, паднотики, сувалки, учителки, йабалки, сейелки, вейелки; кұфни, мағии, шии, религии, материи, мръсотии*.

Най-често окончание **-и** приемат двусричните имена: *мòми, сèстри, кòзи, òфци, гл̀ави, бр̀ади, д̀ски, с̀лзи, /дет̀ешки/ ùгри, ст̀рни, ш̀ейни, в̀ерби, бл̀зи, в̀рати, з̀мии, с̀фини*. Някои от тези форми като *ж̀ени, т̀орби, ч̀ели*, имат и дублети с **-е**: *ж̀ене // (на̀ште) ж̀ен̀е, т̀орбе, п̀челе* ⁸³. Дублетните форми с **-е** се използват по-рядко. Изключение прави формата *р̀ъце // р̀ъц̀е*, която няма вариант с окончание **-и**.

Тези форми се отличават от книжовната нормативна система и по инициалното си ударение ⁸⁴. На това правило не се подчиняват формите *г̀рид̀и, пар̀и, дул̀ми, стен̀и*. Освен това много от имената с премет на ударението имат окситонни варианти като *кур̀и // кòри, врат̀и // в̀рати*. При това явлението се среща при един и същ информатор, напр.: *Т̀ий̀е б̀ейа, кòлко, три б̀рата и две с̀естр̀и*. Двете **с̀естри** забол̀ея от *скарлат̀ина*. Тези и други подобни случаи говорят за разколебана закономерност или, което е по-вероятно, за смесване на различни по тип говори.

Има и други имена, които са регистрирани само с **-и** окончание: *др̀еи, г̀арги, бл̀зи, р̀кавѝци, лаж̀ици*.

Известно предпочитание към окончание **-е** се забелязва при двусричните имена с постоянно коренно ударение и някои от многосричните: *п̀есне, к̀ште, кòфе, ц̀аве, к̀раве, г̀арге, р̀еске, в̀шке, в̀ишне, сл̀иве, к̀руше, г̀бе, ч̀ерге, г̀ивне, луп̀ате, с̀фад̀бе, ж̀убр̀ине*. Но тук също повечето имена имат и дублетни форми за мн. ч. с окончание **-и**: *маг̀ишнице // маг̀ишници, з̀лве // з̀лви, куп̀ице // куп̀ици*, някои от които имат по-честа употреба. А формата *гòдини (на д̀длги гòдини)*, освен *гòдене (послед̀нете гòдене, д̀есет гòдене)*, има и съкратен вариант *гòдин (пет-шес гòдин)*.

Сравнително ниска степен на употреба имат вариантите с окончание **-е** на *ч̀еши, ж̀еби, картòфли (< картòфла), пр̀жòд̀ли, г̀ивни, ч̀еркуви* и формациите на **-ца** (**-ица, -уца**): *ка̀ци, кр̀пи, куп̀ици, удин̀ици, р̀кавѝци, кр̀ставѝци, кар̀уци*. Изключенията

⁸³ Формите с **-е** са характерни и за северозападните говори [Тодоров, 1936: 283-284].

⁸⁴ Инициално удрение при формите за мн. ч. на имената *моми, жени, сестри* покрива плътно територията на пограничните западни говори на юг от Кюстендилско, след което ареалът обхваща поречието на р. Струма и нейните притоци, Самоковско-Ихтиманско и рупските говори на изток и продължава на север по Черноморското крайбрежие, обхващайки източномизийските говори. Но при офци ареалът се простира и в СЗБ /с изключение на източната част/ [БДА, I V: 171].

като кукòшке, мрѣфк'е, плачѣнке (плачѣнк'е), нѣштелке, ѹлице, ðбице, които се употребяват предимно с аломорфа -е, са малко.

Формата *птіца* означава едновременно единствено и мн. ч. [Пѣлен двор *птіца*].

При формите за мн. ч. на многосричните имена ударението запазва мястото си върху сричката в изходната форма.

3. Имената от среден род. Тези имена също образуват формите си за множествено число по няколко модела.

При съществителните, които в единствено число завършват на -о, формите за множествено число са образувани с окончание **-а**: сѣла, гнѣзда, црѣва, зрѣна, ралà, перà, ведрà, /с два/ дѣна, леглà, крусна, цѣклà, кулѣна (кулѣна), мунѣзда, гувѣда, стеблà.

При някои имена като форма за мн. ч. се използва старинната събирателна форма, т.е. с мекост пред окончанието *крѣл'а, пѣр'а* 'лукови листа' и *дрѣв'а* // *дрѣвейа* [*У нас нѣма такѣва дрѣв'а. # дрѣвейа не сàдеѣа # дрѣвейа ут пѣски пурàсле и млòго дрѣвейа са изгурѣа # клѣцаѣа дрѣв'а # дрѣвейа немàйме, па збирàйме лайнѹшки да гурѣм*], наред с *дрѣва* (*Дрѣва сѣкакви немà, акаѣѣа в аснавнòм. # клàдем млòго дрѣва*). Но в говора тази дума има и други еднозначни вариантни форми *дрѣвета* [*Дрѣвета айга на пѣто: урѣсе, ѣбалки, дѣчка, круше... # млòго дрѣвета да сѣйнат*], а също и *дрѣвишта* (с вариант *дървишта*) [*дрѣвишта гулѣми # дрѣвишта там нафѣрл'ани*], която е с известна експресивна окраска на аугментативизъм. При употребата на тези вариантни форми не се улавя семантична диференциация, т.е. те се използват както за живи дървета, така и за дърва за огрев или за друга цел. Това е едно от многото доказателства за смесения характер на говора.

На това правило не се подчиняват ѹши, ðчи, чиито форми за множествено число са с окончание **-и**.

Формантите за образуване на множествено число при имената от среден род, които в единствено число завършват на -е се отличават с по-голямо разнообразие.

Изключително голямата употреба на умалителните имена, особено в множествено число, налага модела с окончание **-а** като основен за образуване на формите за множествено число при имената от среден род на -е: *ѣйѣа* // *иѣа, дѣнѣа, пѣрѣа, колѣнѣа, прасѣнѣа, ѣагнѣнѣа, кунѣнѣа, телѣнѣа, копѣтѣа, зàйченѣа, мѣченѣа* – които по отношение на ударението са парокситони или пропарокситони. Окситони са *листиѣа* и *иминà* (при което от диахронна гледна точка окончанието също е **-а** /стб. основа имѣн-/ , но от синхронен аспект – **на**) и *вѣж'а*.

Друг модел за образуване на форми за множествено число е с окончание **-та**. Той се прилага както при първични, така и при вторични формации, напр.: *кишѐта, кѹчита, ѝмета* ‘вимета’, *рѧмета, мумѧчета, момѐта, парѐта, винѐта, з’умбѧлчета, тѐлчета*. Форма за мн. ч. с *-та* имат и имената *телѐ – тилѐта, вѣжѐ – вѣжѐта* [с *вѣжѐта* *ке гу стѐгнеиш*], но много по-често се използват съответните дублетни форми *тѐлца, вѣж’ѧ* [...*вѣж’ѧта* *чѐтри и нагѐре тѹка* *се саедин’ѧва т’ѧ вѣж’ѧ, па тѹка нагѐре кр’учѐк, па там ...*].

С окончание **-ца** се образуват форми за множествено число само от основни на първични формации: *д’ѧца* (*дѐца* // *децѧ* – рядко), *тѐлца* // *телцѧ* [*у мѐн’ѧ, дапѹстим, две крѧви и две телцѧ...*, # *...па ги сѧдавайѧ т’ѧа тѐлца на цѧло л’ѧто.*], *пѧлца, дичѧца* ⁸⁵. Ударението тук се е стабилизирало върху втората сричка, поради което при някои окситони се премята.

Окончанията **-ци** // **-ца** са регистрирани в *прѧсци* и *грѣнци* // *грѣнца*, но наред с *гѣрнета* [*Имѧ, имѧ и грѣнци и макѧтри, сѧчко прѧвийѧ: грѣнци, пѧнѧци. # ...зѐа да прѧват то кирпѧч, те грѣнца там. # Тѧйѧ прѧвийѧ тѹли, кирпичѧ, гѣрнета такѧйѧ шарѐчки и прудѧвайѧ.*]. Както е видно от примерите, формата *грѣнци* е загубила събирателното си значение.

По украински модел с окончание **-ли** е образувано името *к’уфтѐли*.

При формите за множествено число на имената от среден род ударението запазва мястото си от формата за единствено число (в диалекта). Изключенията като *перѧ* (< *пѐро*) са незначителни.

Бройна форма

Характерната за български език особеност да се използва специална форма при имената от мъжки род след дума, означаваща количество, е позната и в микросистемата на Терновка. Тя се образува по няколко модела.

Най-значима е групата на имената, образуващи количествени форми с окончание **-ѧ**: *два брѧта* // *брѧт’ѧ, три мѣжѧ, два сѧна, три-чѐтири чул’ѧка* (*человѐка*), *три плѹга, три прѣстѧна, три-чѐтри курмѧда, два крѧка, двѧнѧйсет рѐда, два пѣта, дѐсет алтѧна, трѧ бѹтел’ѧ, два-три слѧдѧ, три мѐсца, два бичкѧ* ‘телета’, *колко там хектѧра, два гѧда* и др.

⁸⁵ Формите *пѧлца, тѐлца* са характерни за Западна България, където е разпространена мозаечно и се конкурира с формите на *-ци* (*телци*) и *-ѧта* (*телѧта*).

При имената за лица се използват и мъжколичните форми: *трѝма сѝнове # Двама сѝнове учѝх. Идѝн'а са углѝви и дрѝгийа са углѝви – чѝтрѝма са учѝйѝа аф инстѝтѝта*. От името *внук* се образуват два вида форми: *два внѝка // двѝма внѝци*.

Съществителното *мѝж* освен *два мѝжа* има и бройна форма *два мѝжета*.

С окончание **-и** се образуват бройните форми *двѝма дѝши, с пет рѝги, пѝт пѝти*, но и *три пѝте*.

По силата на фонетичната особеност в говора, според която и се преглася в *е*, се откриват и дублетни форми с окончание *-е*, които са равностойни на вариантите форми с *-и* или *-а*: *дѝсет пѝти // сто пѝте, млдѝго пѝте; три дѝи // три дѝе // два дѝна, пет чувѝла // кѝлко чувѝле; млдѝго дѝши // дѝсет дѝше* [*Кладенец на двѝма, на трѝма дѝши. Те се пѝл'зѝвайѝа двѝма-трѝма хазѝина*].

От основата за множествено число с окончание *-а* образува бройната си форма името *вол*: *на двѝта вулдѝва*. Във всички останали случаи окончанието се прибавя към основната форма, т.е. към формата за ед. ч.

Някои от руските заемки не се подчиняват на това правило, напр.: *три рѝбакѝ, три-чѝтѝри кузнецѝ* и т.н.

Сингуларни форми

Съществителните, означаващи понятия за вещества и материали, някои растения, природни явления, небесни тела или абстрактни понятия и в говора на с. Терновка, както в другите диалекти и в книжовния език, нямат форми за множествено число. Те могат да бъдат от трите рода, напр.: *водѝ, зѝтин, сѝрене, смѝтана, узвѝр, урѝс, жѝгѝр, гѝзан, шѝлк, лен, канѝп, лебец, рѝш, патладжѝн, пѝпер, лѝна // зѝле, чѝсан, лук, чѝбрика, прѝс, катрѝн, густѝ:нце /нѝкви/, магарѝч, чѝлѝк, гѝспот, мет, штѝвел, лѝпат, купрѝц, стѝп, главѝш, камѝш, грѝмѝш, глѝт, маргарѝн, вѝчар, слѝнѝна, вѝтар, вѝлна, трѝва, слѝма, сѝда, лѝй, сѝл, вѝтка, лукѝнка, мѝладѝш, плѝднина, судѝа, мѝзѝка, гѝладѝфка, земѝа* (*У нѝго ѝмѝше млдѝго земѝа*), *ништѝта, зѝна // зунѝца, вѝно, мѝшчѝна // мѝсчѝна, жилѝзо, мѝсо, тѝсто, грѝзде, пѝшенѝчка, главѝне, гѝтфѝну, зѝлато, серебрѝ, вѝдело, начѝл'стѝфо, воспѝтанѝе, рѝбалѝфство, стрѝшка, хлебарѝфство, [Дрѝвенуто като прѝват там, слѝгат стрѝшка]*.

Вместо формата за множествено число *патладѝни*, в говора често се използва формата за единствено число, напр.: *Оште ке рѝжа*

патлаѝан и чѝсан, ке тѝрам и сол, и ѝлей. Подобен е случаят с *бисѝр* – формата за множествено число *бисѝри* се знае и е регистрирана, но много по-често вместо нея се използва формата за ед. ч., напр.: *млѝго бисѝр*.

Нямат форми за множествено число също личните имена, названията на празниците и някои имена за места, включително на държави и селища /вж. при съществ. собств. имена/.

Тези имена обаче се членуват, а някои от тях – най-вече топонимите – се използват предимно с членуваните си форми, напр.: *грѝбето, Масленца ~ Масленицата, Попово ~ Поповото, Грѝбле ~ Грѝбето, Сивѝрна ~ Сивѝрната*.

Плурални форми

Имената, които имат само форма за множествено число в говора са сравнително малко. Някои от тях са: *сѝжди, скрѝпалци, нѝшител'ке, паднѝшки // стѝпѝлци, трѝци, мунѝзда, кѝлчѝшта, гѝшти, рѝтѝзи, тѝфли, ѝра*, старинната плурална форма *устѝ* и някои имена за местности като: *Бундаркѝ, Пайкѝ*. А местното име *Грѝбето* има и форма за множествено число *Грѝбите*, но и двета са членувани.

Събирателни имена

Ограничен е броят и на имената, чиято форма за единствено число изразява съвкупност от множество (повече от два) еднородни предмети. По време на теренните проучвания са регистрирани имената: *тѝбор, клас, песѝк, кѝса, черѝда, купѝн // скупнѝ, скѝрда, родѝ, труф'ѝ* 'козметика за лице', *малад'ѝш, зрѝно, накалѝение, кѝдло* и субстантивирани прилагателни *старо* и *млѝдо*.

Към тази група имена обаче могат да се отнесат и формите за множествено число на родовите и фамилните имена, тъй като те всъщност означават принадлежността на група хора към отделен род или фамилия, напр.: *Алтѝнчови, Бр'ѝткови, Брашн'ѝнковите, Бел'ѝвите, Кузнѝцовите* и т.н. Тези имена често се използват с определителните си форми.

Членуване на съществителните имена

Морфологичната категория определеност – една от основните черти, по които българският език се отличава от другите славянски

езици, е присъща и на терновския говор. Начинът по който се образуват определените форми и тук е чрез прибавяне на специална морфема към формите за единствено или множествено число.

1. Членуване на имената от мъжки род. Както е известно, в книжовния език се различават два вида окончания⁸⁶ за членуване на имената от мъжки род: пълният член *-ът* или *-ят* и краткият *-а* или *-я*. В диалектите тези форманти имат и други облици, всеки от които е характерен за една или друга диалектна област в страната, поради което вида на членните морфемии при съществителните от мъжки род е един от критериите за класифициране на българските диалекти.

До голяма степен той се използва като основен признак и при класификацията на българските говори в Украйна и Молдова. Имено членната морфема *-о* използва С. Б. Бернщейн като една от диференциращите особености за определяне мястото на терновската микросистема към групата на тракийските говори [Бернщейн, Чешко, Зеленина, 1958: 40]⁸⁷. Трябва да се отбележи, че наистина на никое друго ниво – фонетично или морфологично, в този говор, както и в други, не се проявява такава единност, въпреки наличието на редица свидетелства, които определено говорят за интерференция между различни по тип диалекти.

При имената от мъжки род в говора на Терновка не съществува пълен член. Всички имена – едносрични и многосрични, образуват определените си форми с окончание *-о*.

В зависимост от това дали ударението запазва мястото си върху основата или се премества върху окончанието, едносричните имена се разделят на две групи както в СБКЕ:

а) имена с коренно ударение: *брàто, внўко, вòло, лѐбо* // *лѐбо, мòсто, нòжо, крѣсто, плàно, крайо, рàйо* и

б) имена, при които ударението се премества върху окончанието: *мъжд, синд, кумò, брегò, денò, грѣбò (гарбò), кракò, нусò, вълкò, рѣбò, дѣждò, гласò*. В този говор обаче някои имена с коренно ударение в СБКЕ, тук са с ударение върху окончанието, напр.: *бъзò, мразò, прагò*.

⁸⁶ Според нас терминът окончание е напълно равностоен на членна морфема, тъй като подобно на всички останали словоизменителни морфемии и тази има формообразуваща функция с точно определено граматично значение [вж. по този въпрос Барболова, 1997: 30–32].

⁸⁷ Според Т. Бояджиев [1991: 248] и данните в БДА [I: № 152; II: № 169; III: № 167; IV: № 223], обаче членната морфема *-о* при тракийските говори се среща само в района между Елхово и Грудово и на юг в ограничен брой села, разпръснати в Лозенградско, Одринско и Узункюприйско. Много по-характерна е тя за ЮЗБ, част от СЗБ, мизийските говори и североизточната част на подбалканския говор.

имената от среден род, т.е. с окончание **-то**: *вуйчото, таткото, д'адото* // *д'адото, чичото*.

Формата *чувалото* привлича вниманието с наличието на наслагване на два определителни показателя. Подобен е случаят с формата *мост'ко* [*Кузите ке ги прек'араш прес мост'ко*].

Имената, окончаващи в единствено число на **-а** се подвеждат под модела за образуване на определителни форми за женски род, т.е. с окончание **-та**. Такива са напр.: *съдий'ата* (*судий'ата*), *чорба'зий'ата*, *ш'урата* (< *ш'урен*), руските заемки *дедушката, бат'ушката, старшин'ата, брат'ухата*.

2. Членуване на имената от женски род. Всички имена от женски род, независимо от характера на крайния звук, се членуват с формант **-та**. В зависимост от мястото на ударението те се подразделят на три групи:

а) Двусрични имена, при които ударението е пред членната морфема, т.е. върху родовия показател: *жен'ата, мум'ата, куз'ата, сестр'ата, вуд'ата, р'к'ата, глав'ата, брад'ата, кус'ата, уст'ата, душ'ата, рек'ата, трив'ата, труб'ата, д'ска'ата, кур'ата, тав'ата, метл'ата, бразн'ата, войн'ата, софр'ата* (*суфр'ата*); *сфин'ата, змий'ата, сай'ата, зем'ата* // *зем'ата*. Това са имена, чиито основни форми в книжовния език са окситони, т.е. с ударение върху родовия показател, но в говора повечето от тях са с коренно ударение.

б) При двусричните имена с коренно ударение в единствено число (в книжовния език и говора) и многосричните формации, мястото на ударението се запазва непроменено: *лан'ата, кр'вата, й'аслата, г'айдата, гр'ивната* (*гр'ивн'ата*), *пр'еждата, усн'овата, б'улката, май'ката, д'дчката, бр'адвата, к'отката, д'п'нката, н'ивата, й'а'мата, б'ур'ата, к'ун'ата, ший'ата; сф'ек'ървата, сф'адбата, турб'ичката, бакл'айшката, туч'ил'ката, пан'ичката, череп'ицата; й'абалката, глав'ницата, б'аницата, пан'ицата, фам'илийата, ревал'у'цийата, с'елупр'авата, армий'ата*.

в) При имената, окончаващи на съгласна фонема, ударението се изтегля върху окончанието: *длан'т'а, исин'т'а*. При прибавянето на членната морфема към завършващите в единствено число на **-т** или **-и** имена от ж. р., едното **т** изпада: *булист'а, власт'а, ношт'а, т'д'ишата* (// *т'д'ишката*). Известно удължаване на съгласната **т** в тази позиция се открива при *мет'а*, а при *сф'еиш'ата* се наблюдава дублиране на окончанието. При имената на **-та** изпада едното **а** вследствие на което се получава **т** с компенсаторна дължина: *луп'ат'а*.

3. Членуване на имената от среден род. При членуваните форми на тези имена не се забелязват никакви особености, по които да

се различават от книжовните. Те също се формират с окончанието **-то** (**-ту**), като при двусричните в единствено число формации ударението винаги се намира върху сричката пред членната морфема: *маслѣто, брашнѣто, мисѣто, млекѣто, житѣто, гнездѣто, тестѣто, телѣто, челѣто, кулѣното, сѣто, дѣно, цѣклѣто, ушѣто (ушѣту), укѣто, небѣто, рѣмѣто, платнѣто, углидалѣто; детѣто (дитѣто), тилѣто, сърцѣто, гърнѣто, пулѣто, вѣжѣто, прасѣто, лицѣто, ѝмѣто 'вѣмето', пѣлѣто, кѣчѣто, грѣбѣто, жѣмѣто, збѣришитѣто*. Наличието на акцентни варианти като *селѣто // сѣлото, зрѣнѣто // зрѣното*, са рядкост.

Определителните форми на имена, завършващи на **-то**, като *курѣтѣто* имат и фонетични варианти при които суфикса се слива с членната морфема, напр.: *курѣт:о*.

4. Членуване на формите за множествено число. Формите за множествено число също могат да бъдат членувани, т.е. да изразяват сбор от конкретни предмети. Тези форми се образуват с окончанията **-те** и **-та**, които се прибавят към формите за множествено число.

1. По принцип с окончание **-те** образуват членуваните си форми имената от мъжки и женски род:

а) Имена от мъжки род: *армѣните, дивѣн'ѣте, цѣмѣвете, звѣнѣте, нѣжѣвете, нѣхѣте, сѣдовѣте, концѣте, парѣцѣлѣте, гувѣдата, звѣровѣте, братѣте, вѣнѣките, ѣргѣнѣте, салѣдатѣте, сасѣдетѣте, бѣлгарѣте, гагаѣузѣте, украинѣците, молдовѣнѣте, тѣрѣците*.

По отношение на ударението, при тези форми то запазва мястото си в основната форма. От регистрираните форми изключение правят само: *мѣжѣте (мѣжѣте), вѣлѣците, кунѣте*, но с вариант *кѣнѣте (кѣн'ѣте)* и *сфѣтѣте*.

Членуваната форма за множествено число на името *сѣн* също е образувана с окончание **-те**: *сѣнѣвѣте*.

б) Имена от женски род: *женѣте, мѣмѣте (мѣмѣти), рѣцѣте (рѣцѣтѣ), главѣте, дѣскѣте, стенѣте, тавѣте, кусѣте, турѣбите, кѣшитѣте, чилѣте (бѣзелѣте), змѣйѣте (змѣйѣте), шѣйѣте, мѣйѣките, лѣл'ѣките, пристѣйѣлѣките, пѣтѣйѣците, пѣтѣйѣчѣките, кукѣдѣшѣките, нѣйѣшѣтелѣките, кнѣйѣгите, камѣйѣлите*.

Ударението запазва мястото си от основната форма. Промяна на мястото на ударението се открива във формата *сѣфѣйѣтѣ*.

в) По изключение няколко имена от среден род също образуват членуваните си форми за множествено число с окончание **-те**. Такива са: *учѣте, ушѣте, прасѣците, и телѣлицѣте*, но последната има и вариант *телѣцѣта*.

2. С окончание **-та** се образуват членуваните форми за множествено число при имената от среден род: *селѣта, ребѣрата, перѣа-*

та (перата), цревата, кулѐната, листицата, пѐрцата, децата, имината, пилцата, йайцата, кутѐнцата, йагнѐнцата, прасѐнцата, парчѐнцата, углидалата, носилата, двѐдришт:а.

При прибавянето на членната морфема към формите за мн. ч. на *-та* на съществителните от среден род, понякога двата омонимни форманта (*-та* – за мн. ч. и *-та* – членната морфема) се контаминират, т.е. вместо *-тата* се образува един общ формант *-та*, като *t* обикновено е с компенсаторна дължина, т.е. в действителност формантът е *-та:*, напр.: *пулѐт:а*, *момчѐт:а*, *мумиѐт:а*, *магàрѐт:а*, *кунчѐт:а*, *кунѐчѐт:а* (< *кончѐ* < *конѐц*) и т.н. [Ранше ну, ни давайа на мумиѐт:а зем'а, съде на мумчѐт:а. # Го нал'айем ф гърнѐт:а, ф макитрѐте.]. Понякога при тези форми е пред окончанията се редува с *ѐ*: *мумчѐт:а* (< момчетата), *мумичѐт:а* (< момичетата), *магàрѐт:а*.

Някои от тези имена имат дублетни членувани форми за мн. ч., напр.: *гърнетата* // *гърнѐт:а*, // *гърнците*, като последната е с по-голяма употреба. Пълните форми – *въжѐтата*, *мумчѐтата* се срещат изключително рядко; предпочитат се съкратените варианти: *въжѐт:а* /спорадично *въж'ата*/, *мумчѐт:а*. Формата *дрѐветата* освен *дрѐвет:а* има и вариант *дрѐвѐйата* с преход *т > ѝ* (*А на ѝелà направена ега от дрѐвѐйата абрикòсови там, акàца ли, нàйдат прѐчки... # дрѐв'ата кат начинàваа да са лѝст'ат # се разгур'аа дрѐв'ата и мл̀дго жѐр са напр̀й*). Съкратената формата няма друг вариант.

С формант *-та* образуват членуваните си форми за мн. ч. и имената от мъжки род, които в мн.ч. са на *-а*: *кракàта, лист'àта, синов'àта* (но наред със *синовèте*), *учител'àта* [*Ф арман'àта* *има мндогò штìр, лòбодà, метлà*].

При имената за женски род окончание *-та* се открива само във формата *жѐнетата* /*врава̀т сас п̀но̀п*/, при която се открива дублиране на членната морфема. Но по-често се използва формата *жените*.

Окончание *-to* се открива само при *ра̀менето* [*Носѝх ко̀билицата на ра̀менето.*], но тази форма има и вариант *ра̀мета*.

Падежни форми

Формите за звателен падеж са единственият в говора ярък остатък от падежната система на съществителните имена в старобългарски език. В говора те са не само живи, но и доста активни, по което микросистемата се свързва пряко с книжовния език и другите диалекти. Тези форми се образуват само от имена на хора и животни, като най-голяма функционалност те проявяват най-вече при личните имена, прозвищата, заместващи личните имена и роднинските

термини. Сравнително малко са нарицателните имена за животни, при които са регистрирани звателни форми.

1. Звателни форми. Формите за обръщение на всички имена, независимо от родовата им характеристика, се образуват с окончанията **-е** и **-о**, които се прибавят към основната форма при имената, завършващи на съгласна или изместват крайната гласна.

а) С окончание **-е** се образуват звателни форми предимно от лични имена и роднински термини, отнасящи се до мъже и женските прозвища по името на съпруга: *тате, брайне, куме, л'убе, /ста̀не/ нине, господине; Митре, Герге (Г'орге /ле/), Стойане, Мидале, Танасе, Настасе, Викторе; Иванице, Петровице, Степанице, Никдлице*, а също така и обръщението към Бог – *Бдже*. Сравнително по-малко са звателните форми с окончание **-е** отнасящи се към имена от женски род. Те се образуват от умалителни женски лични имена и няколко роднински термина: *Марийке, Маринке, мале, бул'че, калинке, мдме и мдмкне /ле/*.

б) С окончание **-о** се образуват форми за обръщение от лични имена и роднински термини, предназначени за жени: *Ил'ено // Лено, Ил'енко, Маро, В'еро, Ста̀но, Ано, Ало, Тудд'оро, Кал'ино, Мотовило-вило; ма̀мо, сестро, ка̀ко, ба̀бо, л'ел'о, бул'о, стр'ино, вуйно, кал'ино, дд'чко (рядко шт'ерко) или животни и птици, напр.: йурд'ечко*. Към тази група се отнася и звателната форма на името *гора* – *г'оро*, която се използва в народните песни.

Само няколко нарицателни имена от мъжки род образуват звателните си форми с окончание **-о**: *ба̀жо, п'етл'о, кдн'о // кдн'у*, и умалителните *д'еверко, с'инко*.

При редица имена, завършващи на **-о** звателната форма съвпада с основната: *ч'ичо, вуй'чо, д'едо, ба̀чо, Ван'о, Б'ел'о, Кдл'о*. Всъщност, при тези имена по-скоро звателната форма се е превърнала в основна отколкото обратното.

Някои роднински термини имат по две дублетни неутрални форми за зв. падеж, формирани с окончанията **-е** и **-о**: *сине // с'ино, тате // тат'ко и брайне // брай'но, мале* (предимно в песните и като междуметие) *// ма̀мо // май'ко*. Използват се и умалителни форми като: *ма̀мичко, с'инко*.

в) Окончание **-и** се открива единствено при формата *Гд'споди*.

Липсват специални форми за обръщение и при голяма част от заетите от руската номенклатура лични имена, завършващи на **-а** като: *Дус'а, Вал'а, Ж'ен'а и Шура, Саша, Юра, Миша*. По аналогия на тези случаи и при имена като *Илийа, Валентина, Марина*, звателните форми вече не се използват или се използват успоредно с основните,

напр.: *Пет'о*, наред с *Пет'а*. Твърде разпространени в микросистемата са и руските обръщения *синџк* // *синџек*, *мăмачка*, *бабушка*, *дџчка* // *дџченка* (наред с *дџчко*), *т'џт'а*, *т'џтинка*, *дџдушка*, *д'ад'а*.

2. Други падежни остатъци. В говора се откриват и някои изолирани изрази като *Попăднал на тăтка.*, в които се появяват и форми за общия аглунативен падеж при имената от мъжки род.

В народните песни, предимно обредни и в благословиите се срещат и остатъци от дателен и винителен падеж, напр.: *Слăвик Илѣнки дѹмаше:...* # *Стоян си мăйки дѹмаше:...* # *Мат'а Марїйа бѹгу молїла:...* Но за тези форми спокойно може да се каже, че вече не функционират.

ПРИЛАГАТЕЛНИ ИМЕНА

Прилагателните имена, подобно на съществителните, споделят основните особености, характерни за целокупния български език. Те се подчиняват на морфологичните категории за род, число, определеност и степенуване.

И тук прилагателните имена, за разлика от съществителните, имат форми за трите рода в единствено число и обща форма за множествено число. Прилагателните се съгласуват по род и число със съществителните имена. Същото се отнася и за категорията определеност~неопределеност.

По своята структура те са предимно прости, като част от тях са първични (*тѣп*, *блăк*, *млат*, *леф*, *стър*, *гол*, *бос*, *желт*, *син*,), а другите са производни формации (*слăтък*, *красѣф*, *вѣрен*, *малак*, *смелѣф*, *баѹт*, *тїхичѣк*, *мѣкичак*). Сложните формации са ограничен брой – *белолїца*, *чернодка* и са предимно руски заемки: *новопрестăвленный*, *селскохозăйственный*, *деветїйетăжни*.

По значение също се подразделят на две групи: а) качествени (*висџк*, *сѣф*, *бѣл*, *лош*, *зѣл*, *дџбър*, *скѣп*, *тѣшак*, *лек*, *шарџк*, *дрѣбен*, *йѣдар*, *гурчѣф*, *сулѣн*, *сїлен*, *гладен*, *крăстаф* и др.) и б) относителни (*вѣлнен*, *владшки*, *млѣчин*, *дрѣвен*, *пѹхоф*, *тăт'оф*, *чїчоф*, *мăмин*, *бѹлчински*, *руснашки* т.н.).

Род на прилагателните имена

За основна форма на прилагателните имена се приема формата им за мъжки род. От нея се формират останалите чрез прибавяне

на съответните граматични показатели, които до голяма степен се повтарят по вид с тези при съществителните.

1. Прилагателните от мъжки род. С изключение на една малка част, формите за мъжки род, т.е. основните форми на прилагателните, завършват на съгласен звук. Освен първичните формации като: *сух* /лѐп/, *бѐл* /зигѐр/, *стар* /мос/, *ран* /бусил'ак/, *гул'ам* /начал'ник/, *блак* /курмит/, *млат*, *стар*, *глух* /чул'ак/, *дръвен* /амбар/, *тѐп*, *лѐф*, *л'ут*, *лош*, *прѐс*, *чес*, *гулѐм* (гулѐм), *сиф*, *лаком*, *длѣк*, нулев родов показател имат и производните, които, както и в книжовния език, се формират от различни части на речта предимно със суфиксите -ен, -ѣл // -ал, -ѣк // -ак, -ок, -аф, -оф (-овит), -иф (-лиф) и т.н.: *мрѣсен*, *пѣлен*, *гладен*, *сѣден*, *прѣден*, *зѣбен* /лѐп/, *студѣн*, *лѣчен* /празник/, *сфитѣн* /мак/, *слабѣден*, *бѣлен*, *безбѣжен* /чул'ак/, *сулѣн* /расѣл/, *омрѣзен*, *мѣден*, *дамѣшен*, *книгѣн*, *зилѣн*, *червѣн*, *надгрѣбен* /каман/, *пийѣн*, *погѣн* 'лош', *тѣпѣл*, *кисал*, *сфѣтал*, *дибѣл*, *мѣлѣк*, *крѣпѣк*, *тѣшак*, *рѣдак*, *слѣтак*, *корѣф*, *нѣсак*, *шарѣк*, *висѣк*, *длѣбѣк*, *лѣдаф*, /х/убаф, *крѣстаф*, *тѣт'оф* // *тѣткоф* /брат/, *вишенѣф*, *бѣжоф*, *снѣгоф* 'снежен', *дѣждовѣт*, *парлѣф*, *бучлѣф*, *смелѣф*, *плашлѣф*, *истилѣф* 'алчен', *кѣрпѣт* (кирпѣт) /нос/, *дѣмест*. Към тази група се отнасят и умалителните формации на -чек: *мѣничек*, *гулѣмичек*, *тѣхичек*, *мѣкичек*, *слѣтичек*, *тѣсничек*, *дрѣбничек*⁹⁰. Този суфикс има варианти -чѣк и -чак: /х/убавичѣк // *хубавичак*, *дрѣбничек* // *дрѣбничак* // *дрѣбничѣк*, *свѣжичек* // *свѣжичак* и т.н. Тази вариативност дава основание да се смята, че първоначално гласната в наставката е била *ѣ*, която в последствие се е изяснила в *е*, *а* и *ѣ*.

На гласна фонема *и* завършват прилагателните, формирани със суфиксите -ск/и/ (-ци) и -шк/и/: *сѣлски*, *сфѣнски*, *чафѣски*, *цѣгански*, *молдовѣнски*, *мумѣнски*, *бѣлкински* /мѣрш/, *рѣншенски*, *бѣлгарски* // *бѣлгарѣски*, *персѣцѣски*⁹¹; *кѣнешки*, *крѣвешки*, *влѣшки*, *руснѣшки*, *дѣтѣшки* // *дѣцѣки*, *барѣшашки* *рок*, *прѣсѣшки*⁹² и др.

В говора често се използват и руските форми на -ѣй (-ѣй, -ѣй, -ѣй): *крѣсѣвий* // *крѣсѣвѣй*, *бѣлѣй*, *жѣдѣй*, *дѣуѣурѣдѣй*, *стѣрѣй*, *лаврѣвѣй*, *паслѣдѣй*, *рѣусѣй*, *лѣнѣй*, *лѣтѣй*, *рѣнѣшѣй*, *дѣцѣй*, *шолкавѣй*.

2. Прилагателните от женски род. Тези имена се образуват с окончание -а, което се прилепва към основната форма при имената,

⁹⁰ Този суфикс е характерен за родопските говори /особено за Смолянско/.

⁹¹ Вариантът -ци на -ски почти плѣтно покрива рупските говори и съседните им македонски говори [БДА, I: № 192; БДА, III: № 221].

⁹² Формантът -шки е характерен не само за книжовния език, но и за по-голямата част от диалектите, включително и за някои от източните рупски говори.

завършващи в мъжки род на съгласна или изместват крайната гласна: *ста̀ра* /ма̀йка/, *го̀ла*, *бо̀са*, *го̀лѐма* /а̀пка/, *длѐга* /бра̀да/, *гурѐшта*, *то̀пла*, *врѐла*, *ло̀ша* /бо̀лес/, *лѝта* /ра̀на/, *сфишѝена*, *мамѝлена* /ка̀ша/, *мѝлчѝина* /вуда̀/, *безгра̀мотна*, *бездѐтна*, *шаро̀ка*, *дибѐла*, *да̀места* /чѐрга/, *червѐна* /зе́м'а/, *жѝлта* /пръ̀с/, *лѐва*, *блѝга*, *студѐна*, *ла̀дена*, *сулѐна*, *сфитѐна*, *камѝшена*, *дрѝвена*, *красѝва*, *кру̀шува*, *белолѝца*, *мумѝнска* /труфѝа/, *цѝганска* /крѝф/, *ру̀ска*, *бѝлгарска* /сфѝадба/, *чѐхска*, *сфѝинска* /гла̀ва/, *мѝненка*, *манѝсенка*, *непослѝшна*, *сѐлска* [Та̀ дѝште до сега̀ а **жѝва**, вѝсемдесет три го̀дене, **жѝва**, **здрѝва**, **нарма̀л'на**, сѝчко разбѝра по бѝлгарски].

3. Прилагателните от среден род. Образуват се чрез окончание **-о** /-у/, прибавено към основната форма: *чѝсто*, *дрѝвено* /ведрѝ/, *ду̀шено* /мѐсо/, *вѐрну* /ку̀че/, *прѝсто* /слѝво/, *мѐко*, *кура̀ву*, *фтрѝдо* /тѐсто/, *серѐбрено*, *рѐтко*, *чѐсто* /млѐко/, *сфѐжо* /зрѝно/, *по̀пуво* /мѐсто/, *до̀стро* /нѐшто/, *до̀бро* /слѝво/, *крѝгло*, *блѝго*, *дибѐло* // *дибѐлу*, *арнѝчево*, *черно̀до*, *пра̀сешко*, *ру̀ска̀шко* // *ру̀ска̀шку*, *бѝлгарско*, *зала̀тѝсто*. На -о завършват и умалителните прилагателни от среден род, формирани със суфиксите **-ичко**, **-инко**: *зилѝничко*, *фтрѝдичко*, *чѝстичко*, *то̀пличко*, *сла̀тичко*, *ца̀личко*, *тѐнинко* и с формант **-ватко**, които означават малко количество: *суленова̀тко* 'малко е пресолено' и т.н.

На **-е** окончават прилагателните *ко̀зе*, *ѝдо̀фче*, *кра̀ве* (млѐко, сѝрене). Тези прилагателни обаче имат и варианти с наставката **-ик** /**-о**: *Ко̀зешкото* млѐ'ако, *то по-жѝрно* за кра̀вешкото.

Названията на цветовете в по-голямата си част са идентични с книжовните: *ба̀ло*, *чѐрно*, *червѐно* (червѝничко), *сѝно* (си́н'о), *небѐсно*, *жѝлто* // *жѝлто*, *зе́лѐно*, *ро̀зово*, *кафѐво*, *крѐмаво*, *бардо̀во*, *бѐш*, *фиалѝтово*, но се срещат и руско-украински заемки като *сирѝна̀во*, *карѝчново*, *бу̀ра̀кѝво*.

4. Формите за множествено число. Те са общи за трите рода и се образуват с характерното за целокупния български език окончание **-и**: *зѝли*, *сурѝви* /ѝа̀йѝа/, *гу̀лѝми* /дѐца/, *чѝсти*, *чу̀зди* /ора̀/, *мла̀ди* /бу̀лки/, *чѝсти* /бѝлгарѐ/, *омра̀зни*, *кѝчени* /чѐрги/, *зе́лѐни* /да̀лча̀та/, *вѝлнени*, *лѐнени*, *ло̀ши*, *го̀ли*, *лѝти*, *парлѝви*, *чафѝуски*, *жѐн-ски*, *по̀пски* /дрѝ̀/, *детѝшки* /ѝгри/, *ко̀нешки*, и умалителните: *мѝненки* (манѝненки) // *манѝсенки* (манѝсенки) /рѝ̀умачки/, *тѐснички*, *убавички*, *красѝвички*, *мѐкички* [...и сас ба̀л шѐл с **длѝги** рѐски,...].

Прилагателните имена с основни форми завършващи на **-ски** /**-ци**/, **-шки** нямат специална форма за множествено число. Като такава се използва формата за мъжки род, напр.: *бѝлгарски* *изѝк* – *бѝлгарски* *чѐрги*.

Окончанието *-и*, както и при съществителните имена, често се заменя с *-е*: *гулѐме, млàде, стàре, багàте, бедне, чу̀жде, миризлìве, ху̀баве*. Естествено това дава възможност за формиране на дублетни форми: *бòси // бòсе*.

Интерес в случая представлява словосъчетанието *два òстра кòла*, където прилагателното е в женски род, вероятно по формално звуково съгласуване с бройната форма на съществителното.

Членуване на прилагателните имена

Както за целокупния български език, така и за прилагателните в говора на Терновка е присъща граматическата категория “определеност ~ неопределеност”. Определителните форми се образуват със специални окончания, които се прибавят към основната форма, съобразно рода и числото на прилагателните имена.

При имената от **мъжки род** определителните форми се образуват по два модела – с окончание *-йò* и с окончание *-йа*. Двете окончания се прибавят към основата на прилагателните, която е разширена с компонент *и*.

а) С окончание **-йò (-ò)**: *мàлкийò /син/, дрèбнийò /фасу̀л/, стàрийò, мàминийò /брат/, ба̀бинийò /глас/, мàминийò /брат/, дебèлийò /зигèр/, кùндийò /прѐс/ и т.н.* В езика на някои информатори при този модел се наблюдават случаи с неразширена основа, напр.: *млàд'ò [Тийа флèват сас млàд'ò.]*, но наред с *млàдийò* или *млàдиò* [*Майка му му обàдила на млàд'ò. # Млàдиò тòже а вѐнка. # Млàдийò ке ìде.*].

б) С окончание **-йа (-а)**: *дѐцкийа /кѝлìм/, нòвийа /урожа̀й/, мàлкийа /мèсец/, стàрийа, стàриийа /брàт/, желèзнийа /пѐт/, главнийа /пѐт/, украинскийа борч, нèскашнийа /дèн/, фчèрашнийа /ден/, м̀ужувийа /брат/, б̀ългарскийа и т.н.*

В двата вида форми понякога *й* изпада: *на др̀у̀гийò ден стàричийò /д'èдушка/; гу̀лèмия, бèлия, свèжичкия /леп/ и т.н.*

Успоредната употреба на тези два модела (на *-йò* и *-йа*), които са характерни за различни диалектни райони в границите на страната⁹³, също са едно от доказателствата за смесването на различни по своите характеристики говори. В микросистемата те са в конкурентна употреба: *И нèма да му прòста и на др̀у̀гийа сфет. # Ну, ке ìде др̀у̀гийò.*

⁹³ Всъщност формите на *-йò* и *-йа* формират съседни успоредни ареали в ЗБ на изток от пограничните говори. Окончание *-йò* се открива и в ЮИБ, но в твърде ограничен район в Карнобатско, Елховско и Грудовско. В границите на тези ареали се включват и формите без *й* [БДА, I: № 157; БДА, II: № 175; БДА, III: № 179; БДА, IV: № 233].

Трудно би могло да се определи дали към някой от двата модела се предявява предпочитание.

Моделите *рòден си ѝезик* и *мàмина тàтко* са изолирани.

Членуваните форми за женски и среден род и за множествено число се формират с познатите от книжовния език и редица други диалекти окончания:

а) **за женски род -та:** *млàдата, гулèмата, мàлката, стàрата, нòвата, сèлската /упрàва/, кìсълта /лàна/, влàшката /чèрга/, тàтковата /сестрà/, съвèцката /влас/, рòдната /мàйка/, мàйкината душìчка;*

б) **за среден род -то:** *на д'адовото /врèме/, злòто /слòво/, кùндито /прѣсче/, мàлкото /момìче/, хитрòто, грѣбѣвичкòто;*

в) **за множествено число -те:** *бèлите, млàдите // млàдете, стàрите /òра/, висòките, цìнковите, бèдните, глàвните, гулèмите.*

Степенуване

По отношение на граматичната категория степенуване, прилагателните имена в говора не представят никакви отклонения. По същия начин, както в книжовния език, степенуването е присъщо само на качествените прилагателни. Освен положителната степен, която съответства на основната форма на дадено прилагателно, в говора се използват също и формите за изразяване на сравнителна и превъзходна степен на някакво качество.

Частиците *по-* за сравнителна и *най-* за превъзходна степен се прибавят пред всички други форми (за род, число и определеност) на качествените прилагателни: *по-дòбър, по-тън, по-убаф, по-тòплийò // по-мàлкийа, по-тèшка, по-мрѣсно, по-шарòката, по-убавòто, по-висòки, по-дибèлите; най-красìф, най-крèпък, най-нар'аден, най-вèрнийò, най-дибèлийа, най-лòша, най-млàда, най-стàрата женà; най-глàвно, най-стàрòто, най-убавòто, най-висòки, най-тèмните, най-фкùсните* и т.н.

Фонетични промени при прилагателните

При образуването на отделните форми на прилагателните имена настъпват някои фонетични промени. Те са свързани с историческия развой на българския език.

За прилагателните с вмъкнатите в основната форма гласни *е* и *ъ* (т.е. чиито основни форми са на *-ък, -ър* и *-ен*) са характерни съответно

подвижно *ъ* и *е*, което означава, че при формите за женски и среден род и за множествено число тези гласни изпадат: *малък* ~ *малка*, *малко*, *малки*; *мекичък* ~ *мекичка*, *мекичко*, *мекички*; *убавичък* ~ *убавичка*, *убавичко*, *убавички*; *слатичък* ~ *слатичка*, *рѣтичък* ~ *рѣтичка*; *добър* ~ *добра*, *добро*, *добри*; *болен* ~ *болна*, *болно*, *болни*; *беден* ~ *бедна*, *бедно*, *бедни*; *непослушен* ~ *непослушна*, *непослушно*, *непослушни*, *мѣтна*, *мрѣсна*, *болна*, *гладна*, *долна*, *горна*, *фкусна*, *диметна*, *часна* /сѡпсвенос/, *хитра*, *тѣшка*, *малка*, *слатка*, *сфѣтла*; *прѣдно*, *сѣдно* /крусно/, *месно* /блѣдо/, *вѣрну*, *тѣнко*, *малко* /мумиче/; *зимни*, *лѣтни* /дрѣи/, *цветни*, *силни* и др. под. Изключение в това отношение правят само формите *книгени*, *вишенѣви* ‘вишневи’ (< *вишени* ‘вишни’ >), *ладена* /вода/, *тѣйени* и *серебрено*, където *е* се запазва.

Редовно изпада и гласната в суфикса *-чек* /-чак, -чѣк/, напр.: *слатичка*, *гулѣмичка*, *тихичка*.

Привлича вниманието и формата *мѣлчѣшна* /вуда/, където се наблюдава вмѣкнато *ш*.

Краесловното *т*, което в основната форма изпада, в другите форми отново се появява, напр.: *чис* > *чѣста*, *чѣсто*, *чѣсти*, *чѣстийо* // *чѣстийа*, *чѣстата*, *чѣстото*, *чѣстите*.

Краесловните беззвучни съгласни в основната форма при другите форми се озвучават, напр.: *млат* > *млада*, *младо*, *млади*, *младийо*, *младата*, *младото*, *младите*; /х/убаф > *убава*, *убаво*, *убави*, *убавийо* // *убавийа*, *убавата*, *убавота*, *убавите*; *свеш* > *свежа*, *свежо*, *свежи* и т.н.

ЧИСЛИТЕЛНИ ИМЕНА

Числителните в говора също се придържат към особеностите на тези имена в книжовния български език. По структура те са прости, сложни и съставни, а по значение и функция биват бройни (количествени) и редни. Двата вида се различават по форма. Регистрираните отклонения се свеждат до фонетични промени и влиянието на руски език, което тук е в значително по-висока степен в сравнение с другите части на речта.

Бройни числителни

Броенето в Терновка започва по руски образец: *раз*, *два*, *три*, В другите случаи обаче за числото “едно” се използват трите му

български форми за мъжки, женски и среден род, в зависимост от рода на съществителното, което определят, но словесните изрази търпят известни фонетични промени: *идѝн чил`ак* // *идѝн п`ет*; *иднѝ шкѝла* // *ѝднѝ кнѝга* // *инѝ женѝ*; *инѝ кирвѝче*, *иднѝ врѝме*. Наред с тях се среща и руските форми *адѝн*, *аднѝ*. Освен формата два за мъжки род на числото “две”, в говора се използва и формата за женски и среден род *две* с вариант *двѝ* (*двѝ зурѝчки*, *две тѝлца*, *две дѝца*).

Основните числителни, отнасящи се към другите числа от десетичната система са: *чѝтри* // *чѝтерѝ* // *четѝри*, *пет* // *п`ет*, *шес*, *седам* // *седем*, *вѝсем*, *девет* // *дѝвѝт*, *дѝсет* // *дѝсѝт* // *дѝсат* [*три дни*, *три гудѝни*, *три сѝстре*, *три дѝца*, *чѝтерѝ сѝстри*, *чѝтри дѝца*, *чѝтѝри мѝсеца*, *пет дѝца*, *шес лет*, *шѝс дѝца*, *шес-седам семѝйсва*, *седем дѝпчици*, *девет гѝдене*, *дѝсат гѝдине*; *Нашти тѝткофци са ѝчийѝа*, *бѝйѝа сѝде чѝтри*, *четѝри клѝса*, *ма тѝйѝа знѝйѝа пѝвече*, *чем нѝйѝа за дѝсет*.].

Някои от тези числителни имат умалителни форми: *иднѝчко*, *дѝвѝчко*, *трѝчки*.

При десетитеци се използват предимно съкратените форми: *идинѝйс/е/*, *дванѝйс/е/*, *тринѝйс/е/*, *четринѝйс/е/*, *петнѝйс/е/*, *шеснѝйс/е/*, *седамнѝйс/е/*, *восемнѝйс/е/*, *деветнѝйс/е/*; *двѝйс/е/*, *трѝйсе*, *сѝрак*, *педисѝ*, *шѝйсѝ*, *седамдесѝ*, *восемдесѝ*, *деведесѝ* (*девидисѝ*) [*дванѝйсе прасѝнца*, *петнѝйс гѝдине*, *сѝрак дѝна*, *педесѝ хектѝра*, *девидисѝ гѝдин*]. За разлика от българските говори в Бесарабия, макар и да се използва рядко, числителното *четѝрисе* в говора на Терновка все още се пази.

При формирането на числителните имена, означаващи стотиците не се забелязват отклонения в модела: *сто*, *дѝвѝста*, *трѝста*, *чѝтрѝстѝтин*. Предпочитат се обаче руските варианти *четѝриста*, *п`етсѝт*, *шесѝт* и т.н. Българските формации се чуват спорадично при най-възрастните жители.

Съставните числителни са формирани по познатия от книжовния език модел: *двѝйс и две*, *двѝйс и п`ет*, *двѝйс и седам*, *трѝйсе и идѝн*, *трѝйсе и пет*, *вѝсемдесет и три* и т.н. Понякога свързващият елемент *и* и компонентът *-ет* от структурата на първата част на съчетанието изпадат, напр.: *двѝйс чѝтри*, *трѝйс три*, *трѝйс пет*. Значително по-често обаче се използва руският модел, напр.: *восемсѝт шес лет*, *пидисѝт шес*, *три тѝйсѝча* *восемсѝт* и т.н.

Забравеното при бесарабските българи име *хилѝада* тук също се помни и, макар и рядко, се използва, въпреки че се предпочита руското *тысѝч*.

Мъжколични форми. Специалните в български език мъжколични форми на числителните, с които се определят лица от

мъжки пол, са характерни и за говора на Терновка: *двѝма, трѝма, читѝрма* *сне, петѝма све, шестѝма, деветѝма* [Так не можѝйа *трѝма* да ма *откѝбнат...*].

Форми за приблизителен брой. Познати са също и формите за изразяване на приблизителен брой:

а) *пет-шес дѝши, шес-седам дѝна, две-три десетѝни, два-три пѝте, три-чѝтри курмѝда, три-чѝтри рибакѝ* и т.н.

б) *дивитѝна, седмѝна, десенѝна*. Формите *деветѝна, третѝна* ‘панахида съответно на третия и деветия ден’ и *десетѝна* ‘сбор от десет хектара’ имат и субстанциално (предметно) значение, с което се отнасят и към съществителните имена.

Умалителни форми. Умалителните числителни имена, регистрирани в терновския говор, съвпадат с книжовните: *иднѝчко, двѝчки, трѝчки*.

Членуване на числителните бройни. Числителните бройни в говора също имат определени форми. Те се образуват по същия начин както в книжовния език, т.е. с окончанията **-та** и **-те**.

а) С окончание **-та** се членуват имената, чиято основна форма завършва на **-а**: *иднѝта украинка, иднѝчката, двѝта прѝста* и т.н. С окончанието **-та** се членуват и мъжколичните форми: *двѝмата, трѝмата, деветѝмата, трѝмката* [Трѝмата брѝт’а, гѝто дудѝйа зѝйа *педисѝт гектѝр’а на трѝмата*].

б) С окончание **-те** се формират членуваните форми на всички останали числителни бройни: *двѝте мунчѝта, трѝте жѝни, четиртѝ кѝшета* и т.н., както и субстантивизираните умалителни *двѝчките, трѝчките*.

в) С дублетните морфемии **-ѝа** и **-ѝо**, които се прибавят към разширената основа, образуват членувани форми числителни, определящи съществителни имена от мъжки род: *идѝнийѝа (адѝнийѝа, идѝн’а) // идѝнийѝо ден; на читѝристийѝа ден; идѝнийѝа кон; идѝн’а син* *са углѝви; идѝнийѝо вол; идѝнийѝо мѝш*.

д) С окончание **-то** се членува умалителното числително *иднѝчко*, когато определя съществителни имена от среден род: *иднѝчкото* [Нѝй *сне тѝка иднѝчкото сѝло с бѝлгаре*].

Числителни редни

При числителните редни имена също основната особеност е използването на руски форми и най-вече на числителното *пѝрви /пѝрва, пѝрво/*, което почти напълно е изместило *пѝрви*. Другите

числителни редни се използват успоредно, напр.: *фторди /фтора, фторо/ // фторой /фтарайа, фторойе/, трети /трета, трето/ // третий и т.н.*

При числителните редни по-голяма степен на употреба имат **определителните форми**. Членуването при числителните редни се осъществява по подобие на прилагателните и съществителните, а именно:

а) Чрез двата модела – с окончанията **-и/йа (иа)** и **-ийо (ио)** при формите за мъжки род: *първийа каман, фторийа мъш, пръвийо ден, фторийо брат, третио ден*. Би могло обаче да се каже, че формите на **-и/йа** се предпочитат [*До четфърти клас на български йезик са учих, а на сѣтн'а – п'етийа, шестийа, уже тѹка бѣше значит, сѣдем класа съдѣ. # Идѣния идѣ като тѣ. # Идѣнийо са върнѣл.*].

б) Чрез окончанието **-та** при формите за женски род: *първата му женѣ, първата бразнѣ, третѣ (трѣт:а) гудѣна, четфѣртѣта (четфѣрт:а) ѹлица, фторѣта женѣ, п'атѣта // п'ат:а ѹлица, шестѣта гудѣна, седмѣта, див'ѣтѣта, дис'ѣтѣта ѹлица, адѣнацѣта гудѣна, трѣцѣт фторѣта, сѣрак седмѣта* [*Пѣк Перѣта ѹлица, т'а как рас врѣвѣ Ингѹлу рекѣта, а тѹка по-насам са разлѣва т'а – Ингѹлу и врѣвѣ Перѣта ѹлица, сѣтн'а Фторѣта, сѣтн'а Трѣт:а. Па йѣгѣ тай, дѣту такѹ, глѣвнийа пѣт, дѣту афторбусѣте врѣвѣти т'а Трѣт:а, па тѹка йѣгѣ повѣрнѣш нанасѣм кѣди грѣбито; и кѣди грѣбито врѣвѣ Четфѣрт:а ѹлица. Па сѣтн'а П'ѣт:а, па сѣтн'а унѣ йѣ, р'ѣдом Шестѣта, па та Седмѣта, па унѣ Восмѣта – дѹ желѣзнийа пѣт. Па ужѣ на Сивѣрна врѣвѣше Дѣв'ѣт:а, Дес'ѣт:а, а па Адѣнацѣта на Малка Сивѣрна бѣше. А па Дѣвенѣцѣта на Востѣчна, Дѣвенѣцѣта и Тринѣцѣта бѣше на Востѣчна.*].

в) Чрез окончанието **-то** при формите за среден род: *първото дрѣво, фторото кѣдло, трѣтото накалѣние и т.н.*

Сложните числителни, т.е. словосъчетанията, означаващи години представляват съкратени хибридни формации, образувани по три модела:

а) от руските числителни, означаващи десетиците и членуваните по български образец числителни, изразяващи единиците, напр.: *дѣцѣт фторѣта-трѣтѣта, трѣцѣт седмѣта, трѣцѣт васмѣта, сѣрак пърѣта, сѣмдис'ѣт шестѣта;*

б) от българското числително за десетиците и членувано руско числително за единиците, което също е членувано по законите на българската граматика: *дѣвидисѣ вѣсмѣта, шийсѣ п'ѣтѣта гѣдин, дѣвѣйс див'ѣтѣта и т.н. или*

в) като се използва изцяло руския модел: *Т'а б'еше пострѣдена тѣсечея восемсѣт девенѣста седмѣм гадѹ.*

При датите също се употребява предимно руския модел: *шестѣва майа, деѣцѣт восмѣва ѡгуста, шеснаѣтатава ѡанвар'а* и т.н. Сравнително рядко се срещат българските модели от типа *дѣѡйс/е/ ѡсми ѡгус* и то само при по-възрастните хора.

МЕСТОИМЕНЕНИЯ

По общите си граматични особености – наличие на граматичните категории “род”, “число”, “падеж” и “определеност ~ неопределеност” – местоименната система в говора на Терновка естествено се включва в рамките на общобългарската местоименна система [Барболова, 2001]. Формите, значенията и функциите на отделните видове местоимения до голяма степен съответстват на книжовните. Отликите се дължат най-вече на многобройните фонетични варианти. Такава поливариантност при местоименията се среща рядко в диалектите в страната, но за говорите в Украйна, това е нещо обичайно. Облиците на някои местоимения, не са регистрирани или се срещат спорадично в метрополията.

Лични местоимения

Както в книжовния език и другите диалекти, в зависимост от граматичната категория “число”, личните местоимения се разделят на две групи – форми за единствено и форми за множествено число. Формите за 3 л., ед. ч. се диференцират по род. Всички лични местоимения имат форми за именителен, винителен и дателен падеж, които са два вида – пълни и кратки (вж.: Таблица №1).

1. Личните местоимения за единствено число

Както е видно от таблицата, за **1 лице** именителен падеж в говора има две форми – *ѡас* и *ѡа*⁹⁴, които функционират успоредно: *ѡас дѹмам...* # *ѡас сам видѣ.* # *ѡас ке го прѣчета.* # *ѡас гу знам;* *баба гу чѣте и ми гу раскѡзува.* # *ѡас ги дѡдох.* # *ѡа са главѡ...* # *Бу ѡа сам викуват.* # *ѡа бизгрѡмотна сам.* Въпреки, че двете форми са в конкурентна употреба, се забелязва тенденция към утвърждаване на варианта *ѡас*.

Пълната форма за винителен и дателен падеж *мѣне* (*на мѣне*) има различни фонетични варианти: *м'ѣне, м'ѣн'е, м'ѣнѣ, мен: Мѣне*

⁹⁴ Успоредното използването на тези две форми се среща в тракийските говори.

Таблица №1

Лице и род	Пълни форми			Кратки форми	
Единствено число					
	Им. п.	Вин. п.	Дат. п.	Вин. п.	Дат. п.
1 л.	йас, йа	мѐне, м'ѐне /м'ѐн'е м'ѐнѐ, мен/	на мѐне, /м'ѐне м'ѐнѐ, м'ѐн'е/	ма, ме	ми, ме, ма, м
2 л.	ти	тѐбе /тѐбѐ, теб'а/	на тѐбе	та, те	ти
3 л., м.р.	той, то	нѐго /н'ѐго/	на нѐго	го /гу/, га	му
ж.р.	т'а ке	нѐйзи /нѐйзе, нѐзи, нѐзе/	на нѐйзи	йа /а/, й, га	й
ср.р.	то	нѐго /н'ѐго/	на нѐго	го /гу/	му
Множествено число					
1 л.	нийа /нийѐ, нийе, ний/	нас	на нас	не, на, ни	ни, на
2 л.	вийѐ /вийа, вий/	вас	на вас	ва	ви
3 л.	те, тийа /тийе, тийѐ, тий/	тех	на тех	ги	им, ги

ма зѐйа баба и дѐдо. # Той с **мѐне** са учѝ. # Тва сѝчкото бѐше до **мѐне**. # **М'ѐне** ма хапѝ, ма уѝпа змийа. # Дѹмай кѝн'о за **м'ѐн'е**. # И застѝна при **м'ѐн'е**. # Ти сегѝа си прѝотиф **м'ѐнѐ**. # Егѝа у **мѐнѐ** нѐма. # Кѝлата сидѝ рѝдом с **мен**. # Фатѝа длѝга, у **мен** бѐше, длѝга. # Той **на мѐне** обади, бу имѝало схѝтка. # **На м'ѐне** тѝт'а ми дѹма... # **М'ѐнѐ** нѐма нѝкуй пѝт да **ми** дѝде ф главатѝа. # Той ми дѝде **на м'ѐн'е** пудѝрѝк шѝл. # Турѝи на **м'ѐне** лѐп. Тези варианти се използват успоредно и се срещат в речта на всички информатори. Закономерност при използването на една или друга форма не е забелязана.

Кратката винителна форма в микросистемата е **ма**: И те такѝ станѝле и **ма** гледат. # Йас бѝгам, той **ма** догунѝва. # Ко **ма** кѹдиш? # **Ма** варѝийа до утринѝта. **Ма** булѝт учѝте. # Дѝдо **ма** вѝка. # **Ма** а срам. # Кумѝта **ма** прибулѝва, егѝа като **ма** извѝждат ут дѝма, като ужѐ **ма** дѝгне,... Книжовният вариант **ме** се среща спорадично: Бѐа **ме** испрѝтили да пѝса то табѹн.

Кратка дателна форма **ми** е основна: Той **ми** дунѐсе на дрѹгио ден аницѝклопѝдиа. # ... мѝйа друк **ми** рѝка: ... # той **ми** дѹма. # **Ми** крѝсна: "Йѝала!" # Кугѝа той прикасѝка ке **ми** обади? # **Ми** натѝчи нѝжовете. # Такѝ **ми** са пей! Но поради характерният за говора преглас на *и* в *е* или *а*, тази форма има и варианти **ме** и **ма**: **ме** мѝчно # **ме** тѝшко # **Ма** а страх. # Дѹже **ма** а тѝшко. Тези варианти

имат сравнително слаба употреба. Вариантът **м** също се среща рядко и то само пред формата за 3 л. ед. ч., сег. вр. на спомагателния глагол *съм*: *Брат му **м** ъ чѣчо, женѣ му **м** ъ стрѣнка*.

Именителната форма за **2 лице** единствено число в говора съвпада с книжовната – **ти**: *Тѣ не си мислѣ, ... # Тѣ ут дѣка си? # Тѣ неправѣлно расказваш. # А ну, расказвай **ти**! # Тѣ ко рѣка? # Тѣ одѣ ли нѣска на пазѣро?*

Съвпада със СБКЕ и пълната форма за винителен **тебе**, която в съчетание с предлог **на** се използва и за дателен падеж. В тази микросистема обаче тя има фонетичен вариант **тебѣ** – вероятно контаминация от **тебе** и руската форма **тебѣ**, която също се използва в говора: *Прет **тебе** на учѣте. # Той за **тебе** нѣ-стар. # У **тебѣ** нѣма ли касетофон? # Там у **тебѣ** написано. # Гу здѣва **на тебе**. # Той **на тебе** обади ли? # **На тебе** ко ти рѣка*.

Кратката винителна форма е **та**: *Змѣй да **та** ухѣпи за изѣку куту рѣчѣш нѣшту за сфатѣти. # Кѣкѣ **та** дѣмат? # Тѣа бес **та** крѣти, бесѣ ги крѣти дѣмат*. Книжовната форма **те** също се използва, но сравнително по-рядко: *Кѣ **те** завезѣм до нѣйде. # Кѣ **те** вѣдим ти ко кѣ прѣиш тук*.

Кратката дателна форма **ти** също е идентична с книжовната: *Той **ти** дѣмѣ. # Дѣй бѣба, да **ти** обада. # Тѣ купѣх вѣйна. # Тѣй кѣ **ти** зѣмат крѣпата. # Кѣ **ти** заклѣкне ф гѣрлуто. # Вѣт, давѣт кѣлко не **ти** хватѣва да посѣйеш или ни **ти** хватѣва да идѣш, врѣвиш там си получѣваш*.

Именителните форми за **3 лице** ед. ч. за трите рода почти напълно съответстват на книжовните: За мъжки род **той**: *Тѣй си умѣл рѣчѣте, ... # Тѣй по татѣрски крѣска: ... # **той** ми расказваше # Тѣй ги пасѣше. # Тѣй сѣга кѣ се ѣѣви. # Дѣдо Пѣтѣр, **той** бѣше плѣтник*. Макар и рядко, за мъжки род се използва и личното местоимение **то** напр.: *Плѣх – **то** ф стилѣ идѣ зрѣно*.

За среден род обаче се употребява само **то**: *Гу пустѣлѣаш ѣзѣрното, **то** прѣсѣйне, сѣтне гу утѣѣят... # **То** са варѣ. # ...и **то** (тестото) са пѣлѣчи залѣтѣсто. # То нѣско местѣто*.

За женски род – **тѣа**: *Тѣа тѣже а бѣлгарка. # Тѣа бѣше мѣла дѣца. # Тѣа ни са ликѣваше. # Тѣа ни нѣйе. # Тѣ дѣмат, чи **тѣа** (дѣгата) си дѣѣва вѣдѣ ут мѣрѣто*. Спорадично се среща и формата **она**: *Тѣтко ѣ са угѣѣвил; дѣвѣл дѣругѣ. А па **онѣ** си ѣма сфѣѣѣа дѣчка*.

Само еднократно е регистрирана формата **кѣ** (особено характерна за кримските говори): *...знаѣш кѣ там стѣѣи и плѣче*.

Падежните форми също са идентични с книжовните. Пълните винителни и дателни форми за мъжки и среден род съвпадат по

форма: **нѐго** (**н'ѐго**): Патам̀у што **нѐго** там го нѐма. # Са договарива с **нѐго**. # Ората ф чѐрквата ђдеа с **нѐго** (с долбена). # Сидѣт ца̀ла нош при **н'ѐго**. # Йа си гу изгледах **нѐго**. // **на нѐго**: **На нѐго** ма̀ма трѣбаше нѣшто да да̀де. # Риза **на нѐго** да̀де. # **На нѐго** пла̀штайа.

Еднакви за мъжки и среден род са и кратките винителни и дателни форми. За винителен падеж формата е **го** с фонетичен вариант **гу**: *И застана при мене и го пѣтам*: "...". # *ђђдо го назава̀ваше* # *Кѣ̀дѣ йас го турѣх?* # *Женѣте гу лѣ́бат*. # *Да гу прикра́чуваш* # *Баба го тка*. # *Ай гу на љи́цата*. # *А сѣтне го* (тестото) *раздѣл'ам на пђрци*. # *Крѣштѣ́ва дитѣто, го кѣ́пе...* # *Го мийат, гу наредат ...* # ... *гу зби́раме и гу нђсѣме ...* # *н'ама гу йа́ренцето*. # *Блаз'а љ на та̀зи ма́йка с тва чѣдо, дѣто го хитро учи́ла*. # *Като љмре некрѣстено, го напѣ́скаѣа сас сфитѣ́на вудѣ*. # ... *гу крѣштѣ́ваѣа да не љмре некрѣстено*.

Макар и сравнително рядко, кратката винителна форма на третолично местоимение за мъжки род се замества от формата **га**: *Сфѣкар ми га зѣа*. # *Гѣрги га дума́а*. Понякога те се използват успоредно, напр.: ...и такѣ, такѣ **гу** би, **гу** сфа̀лѣ **га** на зе́м'ата, **гу** пубѣ стра̀шно. Спорадично се среща и употребата на дателна форма **му** вместо винителната, напр.: *Кѣждѣ му бе́ше стра́х*.

Общобългарската кратка дателна форма **му** за мъжки и среден род е валидна и в говора на Терновка: *и му налѣ́ле вудѣ* # *Ма́йка му му оба̀дела*. # *Па на утри́ната да му ба̀цне рѣ́ката*. # *му ба̀цка крѣ́сто* # *Кѣту излѣ́ва* (вола) *му ви́каш "са̀бе"* и *гу бийш да са вѣ́рне*. # *Йас нѣ́ма да му прђ́ста*. # ...*йас му вра́зувам на ра́ката крѣ́па*. # *знѣ́чит му са пѣ́е, трѣ́ба да му занисѣш*. # *Му уплѣ́те жу́рапки*. # *Ба́бата му рѣ́же пѣ́по, му врѣ́зува пѣ́по на дѣтѣто, го кѣ́пе...*

В няколко случая е регистрирана употреба на кратката форма **гу** вместо **му**, напр.: *А па като дђ́йде, гу ма́зат ли́цѣто с чѣ́рно*. (освен ако **гу** се отнася за *лицѣто*).

Пълната винително-дателна форма на местоимението за 3 л., ед. ч., женски род представлява една от съществените особености на местоименната система в говора на Терновка. Тя е формирана от основата *ней* + суфикс -зи: **нѣйзи** (**нѣйзе**, **нѣзи**, **нѣзе**)⁹⁵. *Ут нѣйзи се уде́л'ават*. # *Какђ за нѣйзи дѣ́майте*. # *Т'а рабу́тѣ у нѣйзи*, ... # *У нѣйзи има пѣ́мет*. # *Излива́т вудѣ прѣт нѣйзи*. # *Ни бѣ́ше угла́вен*

⁹⁵ Формата *нейзи* е регистрирана в Узункьоприйско; *нези* – в Каваклии, Лозенградско; Чанакча, Чатаалджанско; Елховско-Грудовско и Ихтиманско; *незе*, *нейзе* – няколко пункта в Одринско и Лозенградско. Тези две форми обаче са по-широко разпространени в Македония/ (*нѣйзе* – района на Западноскопско, Кумановско, Битолско, Прилепско, Крушевско, Охридско, Велешко и Дебърско, а *незе* – в Прилепско и Скопско), където в различни селища се редуват с фонетичния вариант *нейзе*. Пак в ЗБ – на изток от Алексинац (Моравския пограничен говор) е регистриран и варианта *н'ойзе* [Бояджиев, 1991: 74; Антонова-Василева, 1999: 445; БДА ОТ, ВЧ /архивни карти/ и Арх. БДР].

за **нѐйзи**. # Ората не са занимавайа с **нѐйзе**. # Нѐма на **нѐйзе** равна. # Да флѐзе ф **нѐйзе**. # Фал'уват ут **нѐйзе** фъртѹхо и гу гурѹт на прѹчка,... # И ѹас врѹва при **нѐйзе**. # И той а завѐзал и **нѐйзе**. # Сичките сидат вакрѹк **нѐзи** (софрата). # Па те се от **нѐзи** требовали пари. # Па **нѐзи** а утрѐпайа. # А за **нѐзи** тѹже пѐче фѹдула... # И тѹка флѐва вѹлкѹ и ѹ дѹма на **нѐзи**: "...". # И ѹас врѹвим при **нѐзе**. # /на **нѐйзи**/: **На нѐйзи** да аргатѹва. # **На нѐйзи** ништо не рѐка. # **На нѐйзи** зем'а не даде тѹте. # **На нѐйзи** ѹ помѹгайа. # И тѹка флѐва вѹлкѹ и ѹ дѹма **на нѐзи**: "...".

Кратката винителна форма за женски род е **ѹа**, но често успоредно с нея се използва и фонетичния вариант **а**: **ѹа** зѐ и **ѹа** майнѹ. # Па ѹа ужѐ **ѹа** прѹскѹ. # Крѹпата **ѹа** врѹзѹват на крѹсто. # Дѹлго **а** гунѹл и **ѹа** фанѹл. # Кѹкѐ **а** дѹмат? **А** дѹмат Гал'а. # Кисѹла лѹна, зѐлка, са рѐже кучѐну и **ѹа** склѹват ф кѹца, **а** сичѹт на сѐчката. # А на той **а** глѐда. # Решѹвайа там зако та схотка **а** збѹрат. Сравнително рядко се срещат случай, при които винителната форма е **ѹе** или **ѹ**: **Не ѹе** знѹм сичката пѐсна # **А** на т'а така **ѹ** нарѐкли.

В микросистемата е позната и кратката форма **га**, но тя се среща спорадично: Кулѹк пичѹт и **га** тѹрат тѹа прѹчка. # От тѹа ѹзворче зѹма вода да **га** пѹйе.

При сливане на частицата за бъдеще време и кратката винителна форма се получава контаминираната форма **кѐ**: **Нѐ**, ѹас чѹната **кѐ** зѹбрава.

Кратката дателна форма за женски род не се различава от книжовната – **ѹ**: Па ѹа **ѹ** дѹмам: "...". # **А** на мѹма (свекѹрвата) ми даде дѐцкиѹ килѹм да **ѹ** уртѹвам, да **ѹ** дѹмам "мѹмо" и да **ѹ** уртѹвам да не мѹлѹчам. # Какѹ да **ѹ** дадѹт?

2. Личните местоимения за множествено число

Именителната форма за 1 лице е **нѹйа**. Но тя има и равностойни фонетични варианти – **нѹйѐ**, **нѹйе**, **нѹй**: # **Нѹйа** снѹ на прагѹлка. # **Нѹйа** а тѹчиме. # **Нѐ** а навѹваме **нѹйа**. # **Нѹйѐ** далѐко се заблудѹйѹме. # **Нѹйѐ** са мѹлийме на Гѹспот,... # **нѹйе** са зѐйме # **Нѹйе** сичките носѹйме царѹли. # Четри сѐстри снѹ **нѹйе**. # к'ѹто **нѹй** си гу знѹйме. # С нѐго **нѹй** ке са поругѹйм.

Макар и спорадично, в говора се използва и побългарената руска формата **мѹй**: **Мѹи** зѹмахме от гѹраду.

Пълната форма за винителен и детелен падеж е **нас**: Сичко а прѹтиф **нас**. # И у **нас** брѹдва и у вас брѹдва. # Иде кѹде **нас**. # Дѹйдѹйа у **нас**. # Егѹ у **нас** ѹма бѹлка и лѹнийа. # Сичко а прѹтиф **нас**. # Пѹ на **нас** бѹйниѹтата, пѹ на пазѹра мѹслото. # Два гегтѹр'а и на **нас** бѹйа дали.

Кратката винителна форма има три равностойни варианта – **не** // **на** // **ни**: *Ке не вѝкат на сфатба.* # *На зѝмаа на нѝвата.* # *и еравѝ ни извѝжда уд кѝшти.* От тях най-често се използва **на**.

Три са разновидностите и на кратката дателна форма, но тук определено може да се твърди, че **ни** е основната, защото **на** и съкратеният вариант **н** се срещат сравнително по-рядко: *Ни разбѝйа цѝклѝто.* # *И тѝйа дуждайа ни зѝйа кравите, ни зѝйа барашките, сѝчко ни зѝйа.* # *Дѝмата ѝдим и ги канѝваме, кѝто той да ни кумѝва, и на сфадбата той ни кумѝва.* # *Бабо, не на даде да идѝм.* Съкратеният вариант **н** се открива само пред формата за 3 л. ед.ч. сег. вр. на спомагателния глагол “сѝм”, която в говора е *ѝе*: *Давай, ке заведѝме Мара, та нѝ нѝжна.* # *Той нѝ е роднѝна.* Всъщност тук двете форми се сливат – *ни ѝе > нѝе*.

Именителната форма за **2 лице** също има няколко равностойни варианта – **вѝйа**, **вѝйѝ**, **вѝйе**, **вѝй**: *Кѝлко све вѝйа?* # *Вѝйа сви брѝзали.* # *Вѝйа пуливайте.* # *Вѝйа ѝскате да идѝте.* # *Мамо, Вѝйѝ ко ма глѝдате!* # *Вѝйе не све дустѝйни!* # *Вѝйе трѝба да испратите рудѝтелите.* # *Вѝйе прѝкаска обадеѝте.* # *Вѝй нѝама да пѝйти, да?* # *Вѝй ви са спи.* Понякога тези варианти се използват успоредно: *Вѝйе гуриѝте и кѝштата гури, на вѝйа спѝте.*

Пълната винителна и дателна форма съвпада с книжовната – **вас**: *Ама ѝас нѝ за вас, за сеѝе си.* # *И у нас брѝдва и у вас брѝдва.* # *У вас телевѝзора раѝоти.* # *Давайте, ѝас ки ви наливам на вас.* # *На вас ко да тѝрам?* # *Той на вас ке пѝкаже.* # *Мамо, ми Вѝй, на Вѝс!* – *Ас ѝадах.* /Уважителната форма е задължителна/.

Кратката винителна форма е **ва** [трѝва да **ва** заведе # *Мама и тѝте ва вѝкат на сфадба да дѝйдете.* # *Да не ва лѝжем.* # *Кѝ ва дѝмат?* # *Ке ва бѝйат.*], а дателната съответства на книжовната – **ви** [*Ке ви пѝкажа, дѝка ке са ѝе зѝлато.* # *ѝас ке ви заведе.* # *ѝас ке ви ѝбада.* # *Налѝ ви расказуѝа?* # *ѝас самѝ сѝчката ни мѝйа да ви а раскажа.*].

Книжовната форма **те** за **3 лице** се използва, но сравнително рядко. Присъщо на говора е показателното местоимение **тѝйа**, което всъщност съвпада с третоличното местоимение за мн. ч. и се използва успоредно с фонетичните си варианти **тѝйе**, **тѝйѝ**, **тѝй**: *И те такѝ станѝле и ма глѝдат.* # *Те гу прѝвейа такѝ.* # *Те и сигѝ дѝждат.* # *Те утѝдуа да са винчѝват ф черква.* # *Те дѝма орѝуѝаа.* # *Тѝйа прѝвѝйа грѝнци.* # *С мѝйките си врѝвѝт, бу тѝйа сѝчат млѝако.* # *Тѝйа ма глѝдат.* # *И тѝйа дѝждайа.* # *Тѝйе ужѝ коджѝ ѝдат и тѝйе же вот, вот, вот, по плѝно трѝбаѝе да го найѝдат тѝа зѝлато* # *Ма тѝйѝе у нас и нѝйе шѝстѝма и тѝйѝе дѝмата, та деѝтѝма.* # *Тѝй самѝ*

бигѝа. # Нивѝстата с другѝарките ѝди калѝсва, на **тий** а чѝрпат. # **И тий** там си ѝмайѝа тѝже башчѝи. # **Тий** бѝйѝа бѝдни, **тий** немѝйѝа нѝшто.

Понякога се оказва трудно дори от контекста да се разбере дали формите **тийѝа (тийѝе, тийѝѝ, тий)**⁹⁶ означават личното местоимение “те” или показателното местоимение “тези” (и обратното), напр.: *На башчѝите садѝйѝа бурѝак, лѝна, сѝни, патлаѝѝѝн, крѝстовици, тва се такѝви двошчи. А на ѝште тѝте расказѝваши, грѝци дѝждайѝа тѝка. Там зад сѝлдѝто бѝлка, тѝйѝе знѝчит дѝждат веснѝта и сѝдѝат те ‘тези’ башчѝи и там ѝрата цѝнѝват, тѝйѝе тѝка си ѝмѝат и землѝѝнци, цѝнѝват стѝрош, той там стѝдружа жувѝйѝ, на тѝйѝа двошчите вирѝашчѝват и прѝдават. Ги прѝдадѝт, парѝти си збирѝт и уезжѝват. А на расказѝвайѝа, знѝчит дѝш кутѝ валѝи, а тѝйѝа зѝмѝат брѝдѝви, вѝили, фѝрлет, са сѝрдат, бо дѝш валѝи, ке мой дрѝгѝите ѝра да ѝма урожайѝ, на тѝйѝ сфѝдѝа нѝѝа да мѝгат да продадѝт.*

Пълната винително-дателна форма е **тѝх** с фонетичен вариант **тѝх** и рядко **тѝах**: Той ут **тѝх** зѝма да конкѝава. # Нѝшто от **тѝх** не зѝ. # Тѝка бѝше бѝлгарска сфѝтѝба, на у **тѝх** бѝше рѝска сфѝтѝба. # Тѝа сѝчко сѝ се перестѝавѝ перет **тѝх** там. # ...да нѝмѝат тѝтѝко ѝ, бѝва ли да проведѝт у **тѝх** дѝжок. # и бес **тѝх** нѝма нѝкѝво главѝне. # Ыѝас сас **тѝх** уѝже шѝтам. # А, тѝйѝа такѝви, знѝйѝеш, ортѝват за **тѝх**. # **Тѝх** ги майнѝйѝа сѝчките. # **На тѝх** не пукѝа. # Да, **на тѝх**, на купѝлѝниките са дава. # Ыѝас сѝчко **на тѝх** занѝсо.

Кратките падежни форми се покриват с книжовните, т.е. **ги** за винителен падеж [Сѝдѝѝ ѝас **ги** ѝам и кѝтѝката. # Кѝкѝдѝшките **ги** ѝедѝт. # Ыѝасла – дѝто **ги** рѝнат. # А на то **ги** нѝта: “...”# Бу ѝас плѝхо **ги** упрѝх, не хѝубаво **ги** упрѝх.] и **им** за косвения падеж [Ыѝас **им** дѝдѝоѝ харѝши парѝ. # Сѝчките ѝскѝат да **им** дѝде хот двѝ лѝшнички. # **Им** напрѝви квѝот си замѝчѝание. # **Им** зѝа конѝте. # Па сѝтне **им** ги зѝйѝа и устѝнайѝа без нѝшто.].

Понякога **им** се замѝства с формата за винителен падеж **ги**: *Мѝйѝката ги засѝпѝува, на тѝтѝкѝто **ги** слѝгѝѝва.* Но тези случаи са редки.

3. Особености при употребана на личните местоимения.

Преди всичко прави впечатление използването на именителни форми вместо винителни и дателни:

а) В микросистемата дългите винително-дателни форми могат да се замѝстват с именителните, напр.: *А на тѝа ‘нея’ такѝ ѝ нарѝкли “Пѝпѝувѝта земѝа.” # Идѝйѝна идѝ като тѝи ‘тебе’. # Грѝчка бѝше*

⁹⁶ Формите на личните местоимения за мн. ч. *нѝйѝа, вѝйѝа, тѝйѝа* и *нѝй, вѝй, тѝй* са характерни за западните говори. Съкратените форми са регистрирани и в някои тракийски говори – Лозенградско, Бунархисарско и Узункьоприйско.

дефицит, урис и **тò** ‘него’ го нѐмаше сфабòдно ф онѐ гòдєне. # **Туй** ‘на тях’ машини им дѹмайа.

Това явление е редовно при конструкциите от дълги и кратки лични местоимения, където дългите винителни форми се заместват с именителни, а кратките се запазват: **Йас ма** булѹ главѹта. (вм. мене ме боли) # **Йас ма** нѐмѹ. # **Йас ми** са спи. (вместо на мен ми се...) # **Йас ми** а бисòлно. # **Йас ми** трѐва Дѹмо да ми помѹга. # **Йас ми** са идѐ. # Бу **йас ми** са стрѹва. # **И йас** ма вòзийа с машѹна. # **Йас** нѹкой не **ми** рѐка. # **И йас** ми бѹше неудòбно. # **Ти ти** са спи. # **Ти ти** са идѐ. # **Той гу** ймам, йас мòга да гу пòкажа, правда. # **Той му** са спи. # **Той му** са идѐ. # Па **той му** стрѹх там да ричѐ. # **Той му** трѐсат мѹсто сòрок днѐй. # То клѹдєнец, **то го** йма и сегѹ. # А на **той** ‘него’ у мѐне ужѐ гу нѐма. # Манѹнката чѐрква тѹ фсѹ жѹзн рабòти, **тѹ** ни **йа** закривѹйа. # **Тѹ** главѹта ѹ булѹ. # **Нѹйа ни** са спи. # **Нѹйа ни** са идѐ. # **Вѹйа ви** са спи. # **Вѹйа ви** са идѐ. # **Йас** дойдò, ма вѹйа ви нѐмѹ. # **Тѹйа им** са спи. # **Тѹйа им** са идѐ. # **Тѹйа ги** мрази. Този модел е характерен за редица български диалекти в границите на страната и се използва най-вече в изрази за изразяване на някакво желание.

Изолирани са случаите като: **Пѹ той му** стрѹх там да гу ричѐ., при които пълната винителна форма се заменя с именителна, а кратката с дателна форма.

б) В съчетание с глагола **ймам** и отрицателната му форма **нѐма** именителните форми на личните местоимения се заместват с конструкции, образувани от предлога **у** и винителната форма на личните местоимения: у мѐне, у тѐбе и т.н., напр.: **Кѹнѹ а у нас** йма. **У менѹ** ѹ и сѹга йма... # **У нѐго** двама сѹна /йма/, а на **у нѐзи** две дòчки. # А на **той** ‘него’ у мѐне ужѐ гу нѐма. ‘А пѹк аз вече го нямам’. # **Егѹ у нас** йма двѐ бѹлки.

в) Срещат се спорадични случаи, при които винителните форми заместват дателните, напр.: **Мѐне** нѹшто не ми трѐба. # **На утрѹнатѹ гу** мѹйат учѹте.

г) В говора се откриват и изолирани случаи, при които форми на лични местоимения се използват и вместо притежателни, напр.: **Нѹйа**, а ми **нѹйа** не са сòджда разгавòр **у вас**, панимѹвам вѹша изик, а ма трòшенка йма навѐрно **у нас** збрѹкано. # **Стойѹане**, лѹбе, **Стойѹане**, /йѹла да вѹдиш какò Марѹйѹка напрѹви – / **тѐбе** детѐто заклòди...

Възвратни местоимения

В говора са познати както кратките, така и пълните форми на възвратните местоимения. Наред с книжовните варианти тук се

използват и някои диалектни фонетични варианти (Вж.: Таблица № 2).

Таблица № 2

	Пълни форми				Кратки форми
Възвр.-лични местоим.	себе си себсе				са, си (с), се
Възвратни притежателни местоим.	Неопределени форми				
	м. р.	ж. р.	ср. р.	мн. ч.	
	сфой	сфойа	сфойе сфойу	сфои	си
	Определени форми				
	сфойа	сфойта	сфойто	сфойте	–
	сфойа си	сфойта си	сфойто си	сфойте си	–

По граматическото значение и функция на възвратните местоимения говорът на Терновка се свързва със съвременния книжовен български език.

1. Възвратни лични местоимения. Както кратките, така и пълните форми са общи за трите рода и множествено число.

а) Кратките форми са: **са** и **си**.

1) Възвратното местоимение **са** съответства на книжовното **се**:
До Зелёната недел'а утйде са бѹхна и са удави. #... или нѣшто са зѣмам да тѹча. # Той са качѣл на тавано да вѹрде. # Не бѣва да са кѹпеш. # Тѣнко са тѹчи. # Искам да са кѹпам.

Книжовният вариант **се** се използва сравнително рядко: *Ми с койас ке се облека? # На лѣчен прѹзник се збѣрайа, иґрайа тѹм, пѣяа, се бѹрийа на мигдѹну., а вариантът с редуцирано е, т.е. си, се среща спорадично, напр.: Той там ке си мѣйе три дни.*

Това местоимение в говора има по-голяма фреквентност, отколкото в книжовния език. То формира и неприсъщи за книжовния език възвратни глаголни форми за 3 л., като напр.: *са тѹргѹва, са почѣках, са замрѹзнах* [Ама т'а вѣл'ната уже **са изгурѣла**.]

2) Възвратното местоимение **си** се покрива с книжовния **си** съответник. Но в говора има и съкратен вариант **с**: ... *кѹшти си направѣйа # да си налѣе. # Си напѹих клѹпот. # Ма тий си сѣяа, си урайа, си ймайа зем'а. # Сѣда с пучѣвам.*

Освен това, местоимението **си** също понякога се замества от формата **са**. Така двете местоимения се изравняват: *Са лѣгнала да спи. # Са мий лѣцето..., са истрѣва, са надѹва гимнаст'ѹрката.*

б) Пълната форма **себе** винаги се използва в съчетание с кратката форма **си**. Тя е безлична: *Ами йас нѐ за вас, за **себе си**. # Са бииа по меж **себе си**. # Го мѐсим кѐде **себе си**. # А на т'а, дѐто ги зѐ сас **себе си**, сѹите кѹтки*. Изключение от правилото правят само няколко случая, при които се явява фонетичния вариант **себсе**: *И кѹждѹ, кѹйто дѹжда и си дунѹса **себсе** густѹнѹце*.

Това местоимение понякога се използва и вместо пълните винителни форми на личните местоимения: *Па сѐтне тий си а испѹйа (ракийата) у **себе си** 'у тях'*.

2. Възвратни притежателни местоимения. Те също имат пълни и кратки форми:

а) Кратката форма **си** на възвратното притежателно местоимение не се променя: *И ний ж'увѹемѹ уделно ут баба **си**. # А на мѹма, т'а при брат **си** жувеѹеши и йас при мѹма. # Той **си** умѹл рѹцѹте,... и **си** извѹдел тѹа баклѹшечка ... **си** закрѹтил баклѹшечката, **си** завѹл турбѹчкѹтъ и рекъл: "Сѹгѹ трѹсѹте!"*.

б) Пълната форма **сфѹй** има варианти за женски и среден род: *Кѹждѹй ймаше **сфѹй** амбѹр. # Тѹе копѹйа за **сфѹй** счѹт. # Той са пусѹди там **сфѹйа** кѹшта. # Нѹкѹй нѹт чѹздѹто **сфѹйе** ни стѹва. Формата за среден род обаче има и вариант с аломорф **-о (-у)**: Кѹто йе **сфѹйѹ** и гу ништѹеш. # ...гачѹ **сфѹйѹ**?*

Тези местоимения могат да се използват и заедно с кратката форма **си**: *Сѹчко за **сфѹи си** парѹ*.

Всяко от пълните възвратни притежателни местоимения има определителни форми, които се образуват по подобие на притежателните местоимения: *Ваф **сфѹйа** амбѹр. # Сѹки извѹжда **сфѹйта** крава. # **сфѹто** дѹте # Ф **сфѹйте** рѹцѹ. # **сфѹйте** дѹца // **сфѹйте** прѹдѹде. # И на дрѹгийа ден обѹждайа на **сфѹйте** дрѹзѹ. # У мѹмѹта си збѹрат **сфѹйте** млѹдите. # **Сфѹйте** помѹгайа, рѹдичи помѹгайа. # Кѹжен хазѹин си срѹшташе **сфѹйти** крѹви*.

Тези форми често формират конструкции с кратката форма **си**: *Си фпрѹгнеши кон'у **сфѹйа си**, като йскаши да си налѹейши ф бѹчката и дѹидеши на **сфѹйта си** нѹва, ... # И той зѹма **сфѹйта си** маладѹши и врѹвѹт, зѹмат от бѹлката крѹпата. # Йас си напѹсах **сфѹдето си**. # Момѹчетѹ ф **сфѹйта си** вѹчѹр дѹма на **сфѹйте си** надрѹшки и са гатѹвийа на дрѹгийа ден,... # ... ги передѹват на **сфѹйте си** рѹтственики, на **сфѹйте си** дѹца. # И ...ги передѹват на **сфѹйте си** рѹтственики. # Кѹто нѹ ф сѹстойѹние да плѹшта, самѹ ги пасѹше **сфѹйте си** /овце, крави/, **сфѹйа си** скѹт*.

Регистриран е случай, при който вместо **сфѹето си** се използва нечленуваната форма за множествено число **сфѹи си**: *Излѹгаа **сфѹи***

си намерение. Всъщност тази форма се употребява понякога и изобщо вместо членувата форма за множествено число *сфойте си*.

Притежателни местоимения

Притежателните местоимения в говора не се различават по своите граматични характеристики от тези в СБКЕ. Тук те също имат пълни и кратки форми, подчиняват се на категориите “род”, “число” и “определеност”, и не притежават падежни форми.

Освен по някои фонетични изменения, системата на притежателните местоимения в говора се отличава от книжовната по формите на местоимението, означаващо притежател от женски род – *нѝзѝн*, *нѝзѝна*, *нѝзѝно*, *нѝзѝни* и съответните определителни форми, които са образувани от винително-дателната форма на личното местоимение за 3 л. ед. ч., ж. р.

Друга отличителна черта е наличието на дублетни аломорфи при местоименията от 1 и 2 лице, единствено число, означаващи притежаван предмет от среден род (-е // -о) и при определителните форми на местоименията за притежаван предмет от мъжки род (-ѝа // -ѝо). Тези особености придават специфичен облик на говора.

1. Пълни форми.

Пълните форми на притежателни местоимения са определени и неопределени – както и в книжовния език, но се различават по своя облик (Вж.: Таблица № 3 и Таблица № 4).

1) Нечленувани форми

Местоименията, означаващи един притежател за 1 лице **единствено и множествено число**, напълно се покриват с книжовните: *Той ѝе мой син*. # *Ну, и д'адо мой сѝлно иска*. # *Мой брат ст'аршийа, той бѝше сир'ак*. # *Зн'ачит тва м'ѝа зем'а*. *Тва м'ѝа зем'а бѝше*. # *Па той са женѝ за м'ѝа двуѝуродна сестр'а*. # *Па м'ама м'ѝа, сфек'ървата*,... # *Тва сѝчкото а м'ѝе*. # *То м'ѝе мумчѝ*. # *Сѝчките те кнѝги са м'ѝи*. # *К'онете м'ѝи бѝа*.

Местоименията за 2 лице **единствено и множествено число** се различават от книжовните по обеззвучаването на *в > ф*: *тф'ой друз'арин* # *Той арм'ан ѝе тф'ѝй*, *па той а мой*. # *Тфа тф'ѝй чул'ак*. # *Тва тф'ѝа работ'а*. # *баба тф'ѝа* # *тф'ѝа сестр'а* # *Тва тф'ѝе мѝсто*, *па тва – м'ѝе*. # *Ни ѝе нѝ тф'ѝе*, *ни м'ѝе*. # *тф'ѝи руднѝни* # *тф'ѝи си дел'а*. # *тф'ѝи лоп'ати*.

Местоимението за притежаване на много предмети често се произнася с краесловно *ѝ* вместо *и* и по този начин звуково се

Таблица № 3

Лице и род	Един притежател			
	на един предмет			на много предмети
	мъжки род	женски род	среден род	трите рода
1 л.	мой	мѝйа	мѝйе // мѝйо	мои
2 л.	тфѝй	тфѝйа	тфѝйе // тфѝйо	тфѝи // тфѝй
3 л., м.р .	неѝгоф	неѝгова	неѝгово	неѝгови
ж.р.	неѝзин (неѝзин)// неѝин	неѝзина	неѝзино	неѝзини
ср.р.	неѝгоф	неѝгова	неѝгово	неѝгови
	Много притежатели			
1 л.	наш	на̀ша	на̀ше // на̀шо	на̀ши
2 л.	ваш	ва̀ша	ва̀ше // ва̀шо	ва̀ши
3 л.	т'айен	т'айна (тейна)	тѝйно (т'айно, тейно)	т'айни (тѐйни, тейни)

изравнява с местоимението за притежател от мъжки род, напр.: *Тфа тфѝдѝ ли са гѝсти?*

При 3 лице, единствено и множествено число, привличат вниманието местоименията, означаващи притежател от женски род, които тук се формират от основа *неѝзи* и имат следния вид: **неѝзин (неѝзин, неѝзен), неѝзина (неѝзина), неѝзино, неѝзини (неѝзине)**⁹⁷: *Тва неѝзин брат. # Неѝзин д'адо бил. # ...на тва неѝзин син. #... и излѝга рѝтсвеник какѝфсто неѝзен, неѝзнам какѝф, ... # Тва ѝе неѝзина пѝсна. # неѝзина дѝчка # Тва ужѝ като приѝдано неѝзино и приѝстен'а. # Тва неѝзино жел'анийе билѝ. # неѝзини синов'а # Неѝзине три сѝна ост'анайа тѝка.*

Останалите местоимения от тази парадигма се различават от книжовните само по фонетичните си изменения: **неѝгоф пастѝх # Той неѝгоф син бѝше. # неѝгоф парѝал # неѝгоф акѝл.**

Местоимението за притежател от среден род – **неѝгово** има и следните фонетични варианти: **неѝгуво, н'ѝгуво: Тва неѝгово кѝче бѝше. # Неѝгово сѝчко. // неѝгуво сѝчко # Тва н'ѝгуво дѝло. # Неѝгово тракалѝ.**

Формите за притежател от мъжки род и притежаван предмет от женски род [*Тва неѝгова зем'а бѝше.*] и за много притежавани предмети

⁹⁷ Някои от тези форми се откриват само в Македония – *неѝзин* /Охридско, Прилепско, Велешко и Леринско/ // *неѝзин* /Прилеп/; *неѝзина* /Велес, Охрид, Струга, Кукуш, Битолско/ // *неѝзина* /Петричко/; *неѝзино* /Охрид/ // *неѝзино* /Велешко, Прилеп/; *неѝзини* /Велес/. В значение на възвратното местоимение 'свой' формата *неѝзин* се употребява в Ихтиманско. Пак в Македония се откриват и варианти с *s*: *неѝсин, неѝзина, неѝзино, неѝсини* /Охрид, Струга, Прилеп и Галичник/ [Вж.: Арх. БДР].

[Тва **нѐгови** бѣйа. **Нѐгови** книги, дрѣи. # **Нѐгови** рѣботи.] в говора не се променят.

Местоименията, които означават **много притежатели** както на един, така и на много предмети, за **1 и 2 лице** напълно се покриват с книжовните, т.е. **наш, наша, наше // нашо, наши; ваш, ваша, ваше // вашо, ваши**: Той **наш** друк. # Айгѣ ... тѣвѣ бѣше **наш** Райднѣй тернѣфскѣй. # Кукурѣгу, **наша** Мара си иде. # **Наша** Марѣкѣа млдго хѣбава. # На **наша** мама гласѣ друк. # Тѣвѣ **наша** земѣа бѣше. # И сѣчко раздѣлѣано на **наше** и **ваше**. # Нѣма **наше**, нѣма **ваше**. # Тѣвѣ не **нашо** пѣле. # Давѣй же: и тѣа са **наши**, и тѣа са **наши**. # Такѣ прупѣднаа двѣ сѣла **наши**. # Дѣка а **ваш** Иван? # **ваш** тѣтко; # **ваш** дом # Та кукѣшка **ваша**. # Тѣвѣ **ваша** ле штѣрка? # **ваша** мѣйка # Тѣвѣ **ваше**, па тѣвѣ **наше**. # Егѣ за тѣа бразнѣ, то кѣ **вашо**. # Ай тѣ гѣни (?) ке са **наши**, а те ке са **ваши**.

Основна особеност на формите за **3 лице множествено число** е наличието на няколко варианта, които се дължат на прехода на х в ѣ и различните рефлексии на стб. ѣ гласна: **тѣйен (тѣйен)**: # Тѣвѣ **тѣйен** син? # **тѣйен** сусѣт # **тѣйен** арман # **тѣйна** штѣрка... # Дойдѣа с **тѣйна** бѣница густѣнце там, кѣто трѣва. # Тѣвѣ **тѣйна** работа. # Тѣвѣ **тѣйно** мѣсто бѣше. # Хатѣа тѣвѣ **тѣйно** вратѣне... # **тѣйно** мѣкане # **тѣйно** обшчѣство. # **тѣйно** хазѣйство # Хатѣа тѣвѣ **тѣйно**, ну кѣзват: “налок не плаштѣйте.” # **Тѣйни** работѣ. # ...знай за бѣлгари нѣкой **тѣйни** прѣкаски и пѣсни, ма не орѣва. # дѣца **тѣйни (тѣйни дѣца)** # Хѣбави **тѣйни** армѣни бѣлгарски. # **тѣйни** кѣшти.

Местоименията за **1 и 2 лице**, изразяващи притежание на предмет от среден род – **мѣйе, тѣѣйе, наше, ваше**, представени по-горе, имат и дублетни форми с аломорф **-о**: **мѣйо, тѣѣйо, наше, ваше**, т.е. тук са запазени и старите варианти (на **-о**), които са в конкурентна употреба с по-новите (на **-е**): Тѣвѣ кѣче а **мѣйо**. # Тѣвѣ като сѣнур – тѣка а **тѣѣйо**, а тѣка а **мѣйо**. # Тѣвѣ **тѣѣйо**. # Сѣдѣ тѣвѣ **тѣѣйо**. # **тѣѣйо** греблѣ # **тѣѣйо** вѣно. # **тѣѣйо** дѣтѣ # Тѣвѣ **вашо**, па тѣвѣ **нашо**. # До мугѣлата тѣвѣ натѣтка Пересѣдѣфка, а па насам **ѣе нашу**. # **Вашо** ле тѣвѣ дѣтѣ? Въпреки равностойната конкуренция, все пак се забелязва се известно предпочитание към формите на **-е**.

2. Членувани форми

Както е видно от таблицата, определените форми на показателните местоимения повтарят фонетичните особености на неопределените. Членуването на притежателните местоимения става както при прилагателните, а именно чрез прибавяне на окончанията

Таблица № 4

Лице и род на притежателя	Един притежател			
	на един предмет			на много предмети
	мъжки род	женски род	среден род	трите рода
1 л.	<i>мѝйа</i>	<i>мѝйта</i>	<i>мѝйто</i>	<i>мѝйте</i>
2 л.	<i>тѝфѝйа, тѝфѝйо</i>	<i>тѝфѝйта</i>	<i>тѝфѝйто</i>	<i>тѝфѝйте</i>
3 л., м.р.	<i>нѝговийа, нѝговийо, нѝгова</i>	<i>нѝговата</i>	<i>нѝговото</i>	<i>нѝговите</i>
ж.р.	<i>нѝйзинийа, нѝйзинийа</i>	<i>нѝйзината (нѝзината) // нѝйната</i>	<i>нѝйзиното (нѝзиното)</i>	<i>нѝйзините</i>
ср.р.	<i>нѝговийа, нѝговийо</i>	<i>нѝговата</i>	<i>нѝговото</i>	<i>нѝговите, нѝговете нѝгуйте</i>
	Много притежатели			
	на един предмет			на много предмети
1 л.	<i>нѝшийа, нѝшийо</i>	<i>нѝшта</i>	<i>нѝшто</i>	<i>нѝште</i>
2 л.	<i>вѝшийа, вѝшийо, вѝша</i>	<i>вѝшта</i>	<i>вѝшто</i>	<i>вѝште</i>
3 л.	<i>тѝйниу</i>	<i>тѝйната</i>	<i>тѝйното</i>	<i>тѝйните</i>

за род и число: *-йа* или *-йо* – за мъжки род, *-та* – за женски род, *-то* – за среден род и *-те* – за множествено число, към основните форми. Подобно на прилагателните и тук в някои случаи морфологичните основи се разширяват с *и*.

Всъщност особеност на говора представляват само членуваните форми за притежаван предмет от мъжки род. Те се формират по два начина: а) с окончанието *-йо* и б) с окончание *-йа*. Определено може да се твърди, че вариантите с аломорф *-йа*, имат по-широка употреба. Формите за **1 лице единствено число** за притежател от:

а) мъжки род: *мѝйа* // *мѝйо* [*Мѝйа* дѝдо бѝше сѝлно начѝтен. # *мѝйа* друк ми рѝка... # *Мѝйа* тѝтко немѝ нѝшто. # ... *мѝйта* бѝлка – на *мѝйа* брат женѝта му... # *мѝйа* чулѝк 'сѝпруг' и На *мѝйа* мѝш брат му, тѝа ми ѝѝ драгѝнко. # Дѝйсе дѝна, като *мѝйа* чулѝк ... # ...на *мѝйа* кервѝт. # ф *мѝйа* двор # *мѝйо* сѝн. # *Мѝйо* нѝпѝр ѝбаф. # *мѝйо* зет.];

б) женски род: *мѝйта* [от *мѝйта* стѝрна # *Йас* раскѝзвам *мѝйта* си жѝзн, кѝкѝ нѝй прожѝвѝйме. # То *мѝйта* пѝсна. # Зѝведи и *мѝйта* Мѝра натѝтѝка,... # Дапѝстѝм, тѝй флѝгат ф *мѝйта* земѝа, ф *мѝйа* двор. # *Йас* ѝра и наѝрѝвам насѝм и насѝм, па вѝтри ф *мѝйта* такѝву се полѝчѝва лошѝна ф *мѝйта* земѝа.];

в) среден род: **мдойто** [**мдойто** село # Да ида и пу абет, ..., ужє **мдойто** мєсто го има. # Тва мдойто врєме, мдойто накалєние. # **Ф мдойто** врєме йас имах кавалєр воєни. # **Мдойто** дєдо там му бийа баишчїте. # Тай са углєви за **мдойто** дєдо.];

г) За означаване на много притежатели на много еднородни предмети: **мдойте** [**Мдойте** другаре у мене дѡма. # Ти м'асаи на **мдойте** д'аца. # ... дойдѡйа сас гѡтфено да догавариват сас **мдойте** радїтели кога ке љє сфадбата # Дуждаа у **мдойте** рѡтственики и зїма сїчките **мдойте** рѡтственики. # То край са засєли на **мдойте** очї.].

Формите за **2 лице единствено число** за притежател от:

а) мъжки род: **тфѡйа** // **тфѡйо** [**Тфѡйа** арман по-голєм. # **тфѡйа** мѡш # Тва нє љє **тфѡйо** гѡлос. **Тфѡйа** арман зарасна. # **Тфѡйа** сат расцѡфтє. # **Тфѡйа** клѡденец има пѡвече вода.];

б) женски род: **тфѡйта** [прис **тфѡйта** глѡва # с **тфѡйта** устѡ # Ами **тфѡйта** баба рѡдната? **Тфѡйта** баба а Кѡчава, Тудѡра, а на мѡйта баба а Дѡмова. # А тѡка а таблїчката **тфѡйта**, на тѡка **тфѡйта**, **тфѡйта** ... # А на като се кѡнче водата там на **тфѡйта** нїва, то дойдєш на Грєблото. # **Тфѡйта** крава млѡго млєко дава.];

в) среден род: **тфѡйто** [**Тфѡйто** прасє изл'ага от сайѡта, от клєтката. # **Тфѡйто** кѡче млѡго иде. # **тфѡйто** момчє # **тфѡйто** село].

г) Членуваната форма за много притежатели на много предмети е: **тфѡйте** [**Тфѡйте** гѡсти си отїдайа? # Тва на **тфѡйте** дрєи. # ...тї йскаш кѡто на **тфѡйте** (близки умрели) тѡжє да предадѡт. # Фърлїх леп на **тфѡйте** кѡчєта.].

Диференцираните според рода на притежателя форми за **3 лице единствено число** са:

1) За притежател от мъжки и среден род и притежаван предмет от:

а) мъжки род: **нєговийа** (**нєговиа**) // **нєговийо** [**И** той сас **нєговийа** си дрѡк ља вѡзєт кѡди дѡма, ф **нєговийа** дом # **Нєговийа** арман най-гулєм. # нєговийа клѡденец # нєговийа телєфѡн # **нєговиа** пипєр # **нєговиа** орєх # ф **нєговийо** двор. # **Нєговийо** син приєха, ама не застѡна 'завари' баба си.];

б) женски род: **нєговата** (**нєгувата**) [**У нєговата** мѡйка има разбѡй. # За **нєговата** бїтийност искѡпали клѡденец. # Тва знѡчит, тва **нєговата** дуишчка там, на тѡо умр'ал. # Наште крави флєгайа ф **нєговата** зем'а. # **Ут нєговата** (страна) – **нєговата** малад'ѡш. # **нєгувата** мѡгїла # Ке слѡшѡте **нєговата** орѡта.];

в) среден род: **неговото** [Тва **неговото** място. # **неговото** момчѐ # **неговото** кѹче];

г) за много предмети на един притежател: **неговите** (**неговете**, **негуйти**): Са збират тийа **неговите** родители и незинте родители връвѣт у нѣзи, у бѹлката. # **И неговите** дра са прибличат дѹма. # **Неговите** дрѣи са скасайа. # **Неговете** другѣре дѹма, па мѹйте другѣре у м'ѣне дѹма. # ...па **неговете** синов'а дра, сѣят там. # На Ингѹлу, там **негуйти** башичѹ били.].

2) За притежател от женски род и притежаван предмет от:

а) мъжки род: **нѣйзинийа** // **нѣйзинийо** (**нѣзинийо**, **нѣзинийу**)⁹⁸ [...**нѣйзинийа** двѹйурѹднийа брат Фѣдос, той тѹка жувѣ... # А па **нѣйзинийа** тѣтко не дава. # **Нѣйзинийа** брайт тѹка жувѣ сѣтн'а. # **нѣзинийа** сфѣкар # **нѣзинийа** зет # Дека ѣе **нѣйзинийо** брат. # **нѣзинийо** кавалѣр # Па той л'убѹвник **нѣзинийо** са углѣви за иднѣ женѣ и женѣта му умрѣ. # **нѣзинийо** пазѣр, # **нѣзинийу** син, баштѣ # **нѣзинийу** мѣш];

б) женски род: **нѣйзината** (**нѣзината**, **нѣзината**) [**нѣйзината** штѣрка # Той зѣма **нѣзината** внѹчка, бѣбината Мѣра. # **нѣзината** дѹчка. # **нѣзината** бѣба # Мойа бѣба, бѣше, **нѣзината** сѣстрѣ ф Бѹлѣрийа живѣ, **нѣзината** рѹдна.].

Местоимението **нѣйната** също се използва, но изключително рядко: Тийа глѣдайа **нѣйната** зем'а.

в) среден род: **нѣйзиното** [... па бѹлката ке занимѣва **нѣйзиното** мѣсто, да шѣта. # Па на дѹчката, **нѣйзиното** детѣ са учи в Адѣса.];

г) много предмети: **нѣзинте** [Се збират тийа **неговите** родители и **нѣзинте** родители връвѣт у нѣзи, у бѹлката, ... # Па сѣтн'а **нѣзинте** гѹсти се престрѣйвѣват цѣгани там сѣкакви. # **Нѣзините** сѣстри бѣйа ф манастира.]. Книжовната форма **нѣйните** също е позната в говора, но се използва спорадично: Ку са саглѣсни **нѣйните** родители, знѣчит ки испѣйѣат магарѣча, а ку ни са саглѣсни, си идат с магарѣча кѹди дѹма.

3) Формите за много притежатели на един предмет от:

а) мъжки род: **нѣшийа** // **нѣшийо**: [А **нѣшийа** бѣт'ѹшка ни му са нрѣви да накрѣва стол одѣл'но. # Ега **нѣшийа** зет там са пѹстрѹи. # Ми ѣас ни ги брое кѹлко са череднѣики ф сѣло; ѣас си знѣм **нѣшийа**. # **Нѣшийа** син рабѹте ф калхѹза. # Не мѹй да бѣва **нѣшийо** рот да го затѣпкат. # **нѣшийо** дом # Прѣтсѣдѣтелѹ на **нѣшийо** калхѹс.];

⁹⁸ Тези форми също не са регистрирани на друго място в езиковедската литература, което говори за тяхната архаичност.

б) женски род: **нашта** [М`аза на **нашта** л`ел`а Фросина. # Йас даже пдмнам **нашта** т`олка там.” # ...**нашта** вѐра, **нашта** релѝгѝя ... # Тука на **нашата** ўлица пр`авеа три астандфки. # ... пдсле **нашта** жѝзн тѝшката... # **нашта** б`алка.];

в) среден род: **нашто** [На **нашто** кишѝ. # **Нашто** сѝло – от Никол`ѝеф до повар`дта ф Перес`ал`уфка, тва бѝше Терн`дфско. # **Нашто** тѝло а земл`а, пес`дк.];

г) и за много предмети на много притежатели: **наште** (**нашти**) [**наште** заведе # Па тѝйа са сбр`ѝа, **наште**, ужѝ р`уски там, т`аа гул`амите ... # И **наште**, дпа, и ги запрѝа кравите. # Тва дште **наште** бабе, д`адови. # Вр`де **наште** мумѝчета ли, **наште** жѝни, зѝйа да д`умат... # **Наште** не давайа к`ъштата на жок. # Нѝйе бѝхме ч`асники и **наште** кр`ави фл`агайа ф неговата зем`а. # **наште** б`олгари # Той ѝма вин`а перет **наште** баби. # **наште** жѝнѝ # **Наште** деца ужѝ гулѝми. # **нашти** празници. # С`адат, ма ср`азу вр`де **нашти** мумѝчета ли, **нашти** жѝни зѝйа да д`умат...].

Формите за 2 лице множествено число са:

а) за мъжки род: **в`ашия** // **в`ашийо** (**в`ашийо**, **в`ашио**) [Р`анше ѝмаше абѝчаи так`ѝви шо приказуват: “Нашта мум`а, **в`ашия** иргѝн” – там млдго и ѝас уже д`ажи ги забр`авих. # **В`ашия** арман ѝе по-голѝм за **нашийа**. # **В`ашийо** син Шурата, дѝка ѝе с`ѝга? # **в`ашийо** т`атко # Па той ут **в`ашийо** флот. # **в`ашийо** хаз`аин # **в`ашийо** питѝл # Ма разб`ойо нѝ като **в`ашио** и т.н.].

б) за женски род: **в`ашта** [**В`ашта** к`ъшта д`дже прост`орна. # Тва ле **в`ашта** штѝрка? # **в`ашта** м`ѝйка # **в`ашта** зем`а # **в`ашта** б`улка # **в`ашта** шк`дла];

в) за среден род: **в`ашто** [**В`ашто** детѝ дди ли ф децкѝйа сад? # **в`ашто** мѝсто # **в`ашто** к`уче];

г) за множествено число: **в`аште** [Радѝтелите са гл`ават – **в`аште** и нѝйа. # **в`аште** радѝтели # **в`аште** пѝсни # **в`аште** сѝла].

Членуваните форми за 3 лице, означаващи много притежатели на един или много предмети от:

а) мъжки род: **тѝнийа**, (**тѝнийа** // **тѝнийо**, **т`айниу**): **Тѝнийа** сѝн сл`ўжи ф `армѝйата. # **Тѝнийа** р`от гулѝм. # **Тѝнийа** сѝн са у`чи ф Адѝса. # **тѝнийа** дирѝктор. # **тѝнийа** п`ът # **тѝнийо** арм`ан # **т`айниу** сѝн и т.н.

б) женски род: **т`айната** (**тѝната**) [**т`айната** м`ѝйка # Земѝта **т`айната** бѝше нат`атка. Нашта бѝше до Инг`ула, а **тѝната** от Инг`ула нат`атка бѝше. # **тѝната** кр`ава];

в) среден род: **т`айното** (**тѝното**, **тѝното**) [**т`айното** тилѝ # **тѝното** сѝло # **Тѝното** мумѝче са угл`ави.];

г) за множествено число: **тѐйните (тѐйните)** [... **че тѐйните** другаре дойдѝа у нас. # **Тейните** (сватбари) дѝма, па наиште тѝка. # **Тѐйните** маладѝш у тѝх, наишиа маладѝш у нас. # **И** тѝткото зѝма да ги распѝтава, чий са тѝйа, ко прѝят **тѐйните**, кѝкѝ ѝе сегѝ зимѝске, ...].

2. Кратки форми. Кратките форми на претежателните местоимения в говора съвпадат с кратките дателни форми на личните местоимения, т.е. те не се отличават от книжовните си съответници:

Таблица № 5

	Ед. ч.	Мн. ч.
1 л.	<i>ми</i>	<i>ни</i>
2 л.	<i>ти</i>	<i>ви</i>
3 л., м.р.	<i>му</i>	<i>им</i>
ж.р.	<i>ѝ</i>	
ср.р.	<i>му</i>	

Не се откриват отличия и в тяхната семантика: *Тва синѝ* **ми**. # *Ни* **ми** са закрийѝени учѝите. # *Майка* **ми** умре. # *Мажѝ* **ми** ѝе украинец. # *Тва* **ми** а калѝна. # *тѝтко* **ти** и *мѝйка* **ти**. # *Като* го зѝ *мѝйка* **му**, ... # *На* главѝнѝко *мѝйка* **му** и *тѝтко* **му**. # *Го* удѝри *брѝта* **му** сас тѝква по гарбѝ. # *Зѝли* и **му** испѝли баклѝшачката. # *Сѝчката* **му** грут с мидали. # *Капѝстин* фамѝлийата **му** билѝ. # *Вѝйчо* **ѝ** рабѝтеше учѝител. # *Майка* **ѝ** чѝтеше. # на бѝлкѝта *мѝйка* **ѝ** и *тѝтко* **ѝ**. # *Сѝлѝто* **ни** бѝлгарско, кѝшитѝте **ни** под идѝн проѝект напѝрайѝени. # *Та* те (кумовѝте) **ни** са фтѝри родѝтели на мѝйтѝ дѝца. # *Па* земл'анката **ни** бѝше пѝлна с ичѝмѝн. # *Татку* **ви** дѝма лѝ? # *Синѝ* **им** фчѝра си отѝде. # *Тѝй* **им** са фтѝри родѝтели на мѝйтѝ дѝца. # *Тѝй*, дапѝстѝм, *татко* **им** там управл'ава, а па синовѝте сѝйат, вѝршѝйат.

3. Употреба на притежателните местоимения. Прави впечатление, че кратките форми на притежателните местоимения за 1 и 2 л., мн. ч. се използват изключително рядко. Вместо тях се предпочитат пълните форми. Понякога се открива смесване на определителните и неопределителните форми. Освен това някои от тях имат много честа употреба, а други са регистрирани само еднократно или двукратно. Като цяло членуваните форми се използват по-често.

Неопределените притежателни местоимения в говора са с обогатени функции: понякога те изпълняват ролята на членуваните форми, напр.: *Їас* знѝм, бу *тѝте* **мѝѝ** са учѝи на бѝлгарски. # *Їурата* – брѝт **мѝѝ**, стѝршиѝа и *мѝма* стѝйѝаѝа. # ...млѝго егѝ стѝйѝаѝа там

и **мѡйа** стрѣна, и л'ѣл'а, и йас, и мѡйта бѹлка... # ... егѧ на бѧба **мѡйа** на тѧте мѡйка му. # ... **мѡйѧ** мѧма егѧ умрѣ и т'а се дѹжда... # А на бѹката ке дѹма на брѧт **нѣгоф** драгѣнко. # От **нѣгова** стѣрна, нѣговата малад'ѡш у нѣго дома. # Тва **наш** Илѣа и Ман'а са дигнѣйа и отѣдайа. # У мѧма, като бѣше, **нѣша**, имѧ млѡго. # Наште бѧби, ну бабушки **нѣши** дѹмайа... Същевременно, се откриват случаи, при които се използва членуваната форма вместо нечленуваната, напр.: Да чѣтам – тва п'рвата л'убоф **мѡйта**. При тези размени обикновено местоимението е след съществителното, което определя.

Явно под влияние на руски, определените притежателни местоимения се заменят с конструкции, формирани от предлог у и дългите винителни форми на личните местоимения, а съществителното се членува: У **м'ѣнѣ** не рѧботи телѣвѣзор. 'Моят телевизор не работи'. # У **тѣх** 'тяхната' оратѧта ѣе дрѹга. # От нѣгова стѣрна, нѣговата малад'ѡш у **нѣго** 'в неговия' дома. # А на у П'ѣт'а мѡйка му молдовѧнка. # Нѣйа, ама нѣйа не са схѡжда разгѡвр у вас, панимѧвам вѣша изѣк, ама трѡшенка ѣма навѣрно у нас збр'кано.

В значение на притежателно местоимение за притежател и притежаван предмет от мъжки род се използва и местоимението **нѣгова**: **Нѣгова** син станѧ гул'ѧм начѧл'ник ф Расѣа.

Еднократно е регистрирана и формата **вѣша** със значение 'вашия': Нѣйа, ами нѣйа, не са схѡжда разгѡвр у вас, панимѧвам **вѣша** изѣк, ама трѡшенка ѣма навѣрно у нас збр'кано.

От контекста става ясно, че в израза Тва **тѣйната** господѣна, местоимението и съществителното се отнасят за мъж, т.е. те са с морфологична характеристика за мъжки род. Възможно е тези форми да се приемат като падежни остатъци, но те биха могли да имат и други обяснения.

Показателни местоимения

Показателните местоимения в този говор са наследници на стб. тѣ и онѣ. Континуанти на стб. съ не са регистрирани в Терновка.

Парадигмата на показателните местоимения е дадена в Таблица № 6.

При някои от показателните местоимения също се наблюдава голямо разнообразие на вариантни форми, които са еднозначни и взаимозаменяеми, без това да е свързано с някаква закономерност.

Според това, какво се посочва, показателните местоимения се класифицират на три основни групи:

Таблица № 6

За лица и предмети на близки разстояния	Мъжки род	Женски род	Среден род	Множествено число
	<i>тòа (тòо, той)</i>	<i>тàйа (та, тàа, тай), тàзи (тас)</i>	<i>тòвà (тувà, тва), туй, тай</i>	<i>тìйа (тìйе, тìйê, тийе, тий), тèйа (тей, тее, те, т'аа, т'а, тê)</i>
	<i>то</i>			–
За лица и предмети на далечни разстояния	<i>òн'а</i>	<i>онàйа (унàйа, унà, унàа), унàс</i>	<i>онòвà (онувà, онвà, унувà, унвà)</i>	<i>онèйа (унèа, он'айа, он'а, ун'а, онê)</i>
За неопределени предмети	–	–	<i>такъво (такъу)</i>	–
За признаци	<i>такъф, (такòф)</i>	<i>такàва, (такъва, ткàва) // ткàйа</i>	<i>такòва (такòво, такъво, такъу, такò) // такъуту</i>	<i>такìва, (ткìва, такìви, такъви, такъве)</i>
Умалителни				
За количество	–	<i>такъвèчка</i>	<i>такъвèчко</i>	<i>такìвèчки, такìвèчка</i>
	<i>тòлко (за трите)</i>	<i>// тòлкова рода и</i>	<i>// тòлкос множествено</i>	число) +
	<i>такъф</i>	<i>такъва</i>	<i>такъво</i>	<i>такъве</i>

1. За лица и предмети. Показателните местоимения от тази група се подразделят на още две групи в зависимост от разстоянието по място или време, на което се намира посочвания предмет:

а) За предмети и лица на близко разстояние се използват различни местоимения в зависимост от рода и броя на посочваните предмети:

1) За мъжки род, ед. ч. най-често се използва местоимението **тòа**: *Йас не го пòмна тòа д'адо мòйа. # на тòа Миал # На тòа д'адо Костадин му умìра женàта. # Днèска у тòа, утре у òн'а. Успоредно с него се употребява и формата тòо: А па тèе, бàчо, то Танàс и дште тòа Грìша ... Тòо дъш ке ми испòрти сèчко. # Тва знàчит, тва нèговата душìчка там, на тòо умр'ал. # А сèга ÿе тòо смет ке го збèрам и ке го ф'èрлам на кокòшките. Личното местоимение **той** също се използва като показателно: Внùк на **той** дèдо. # Като кàрате по **той** път, пр'амо пу **той** Кировогратскийа път и срàзу кургàн.*

2) За женски род ед. ч. наред с **тàйа** се използват и съкратените форми **тàа**, **та** и **тай**, като последната е регистрирана в единични

случаи: ...а па т'а ж са ламай **т'айа** бўлка. # Йегà като **т'айа** скамèйка. # И ф **т'аа** паника той прай такà...# **Т'аа** гудина биши д'ждовита. # **т'аа** слўчка # и си извадел **т'аа** бакл'ашечка # Ут **т'аа** ст'рна да т'ураш. # И даже парàхòде пливайа пу **т'аа** рекà. # изл'ал **т'аа** вуда # **т'аа** ўлица # **Та** гудина упиштè плòха. # **та** жинà # Душ'л да в'иди **та** работа. # Еднà гòга, двè гòги, с **тай** гòга чèтри. (в детска броеница). # **Тай** си зароби. # **Тай** гудина са рòди, па дугудина не са рòди. # Па йегà **тай** ўлица, дèто так'у, гл'авнийà п'т. Спорадично се изпòлзват и местоимението **т'ази** и съкратената й форма **тас**: Блаз'а и на **т'ази** майка с тва чèдо,... (в една нар. песен) # ф **т'ази** к'шита # **тас** нидèл'а.

3) За среден род, ед. ч., показателните местоимения са **товà** (**тувà**), **тва**, **тай**: Вр'вèй ду **товà**. # А **товà** егà дèто вр'з'уват,... # **Тувà** вр'аме ужè не пòмна. # И **тувà** да гу раздав'аш. # Са умòрува **тувà** мумиче. # **тва** зòлато # **Тва** т'кайà лигèнда мòйа д'адо ми расказвà. # ...тка за рацèт'е на враз'уват двàмата и за **тва** платòчек, то др'жèй платòченц'ето нап'раде... # Ут та ст'рна п'то, на **тва** сèло зем'ата. # **Тай** накалèнийе, вий знàйте, трйцат седмòй, сòрак седмòй гот, немòй **тва** паклèние утйде ф пенсиднний вòзраст...

Само в една народна песен е регистрирана и формата **туй**: ... от **туй** п'усто офчàрче.

Местоимението **то** се е генаризирало и се изпòлзва за трите рода, но най-често замества показателните местоимения за мъжки и среден род: **То** кладенец, **то** го йма и сега. # И йа сас **тò** кил'м.... # А па **тò** са пустрди р'адом. # на **тò** ден # ф **то** квадрат # **То** мòйта пèсна. # Какò **то**? # И вòт т'урките са зèли заровàли там врòде **то** зòлото.

4) За посочване на много предмети, разположени на близко разстояние се изпòлзват цяла редица от фонетични варианти на местоимението **т'ийа** (**т'ийе**, **т'ийè**, **тий** // **тèйа**, **тèйа**, **тей**, **тее**, **те**, **тè** // **т'аа**, **т'а**) 'тези': И **т'ийа** ги зèа двàмата. # **т'ийа** налег'айа # **Т'ийа** двèте дèто го к'пат. # Жув'айа т'ўка и си нап'равийа т'ўка, т'ам **т'ийа** к'шита си нап'равийа и баишч'ите **тий** др'ж'айа. # **Тий** фчèра дойдòйа. # **тий** кустàрники # **Т'ийе** уб'ърнали брегò и не можèйа да го найдат. # **т'ийе** знàчит, рòват д'ен... # И **т'ийè** устанàа сирàце. # **тèйа** той испрàти # ...**тèйа** трйте пр'ч'ки ги унèкайа... # И имàше егà **тèйа** егà арèшки, ... # И тей, ф тва сèло, ега до Д'ърварòфка ... # **Тее** сèднале да абèдат; а па **тè** – бàчо, то Танàс и òште тòа Грйша,... # ...насипайми **те** лèшнице, зèйме водà и си отйдоймe. # Тва на **те** òра, дèто дават сфèжò зр'но. # И тва **тè** штòфòве там раскриват, ки пийат...# сас **т'аа** вулдèе # **т'аа** дèца # На **т'а** òра, дèто дават

бес парі. # на **т'а** стълби # **И т'а** са нàши, и **т'а** са нàши. # **И т'а**, и **т'а**. Макар и изключително рядко към това многообразие се обогатява и от местоимението **тес**: ...**тес** който **мама** испрати, **тѐйа** садѐ и останайа.

Както вече се каза при личните местоимения, в много случаи е трудно да се каже какво точно е значението на вариантите **тійа**, **тійе**, **тѐйа**. Дори от контекста не винаги става ясно дали в конкретния случай това е показателно или лично местоимение за 3 л. мн. ч.

б) Местоименията за посочване на обекти на далечно разстояние в говора са:

1) За мъжки род ед. ч. е регистрирано само местоимението **он'а**: **он'а** чулѐк # ... **он'а** иргѐн като узнай, той же с нѐйзе нѐма да дружи. # ... **он'а** по-бѐден... # Той дѐва колѐк, **он'а** там – мѐсло, сланина. # Тѐа дѐма такѐ, па **он'а** – такѐ. # ут **он'а** кладенец # Днѐска у тѐа, љтре у **он'а**.

2) За женски род, ед. ч. се използва местоимението **онѝйа** заедно с фонетичните и съкратени варианти **унѝйа** // **унѝ**, **унѝа**: От **онѝйа** стърна немѝйа. # на **унѝйа** стърна # ... ѝе утсѝм бѐше, **унѝйа** висѝката здѝнийа. # **Унѝа** жинѝ а видѝх. # Ут **унѝа** стърна Калинуфка. # Тѐа от **унѝ**: гудина. # **Ф унѝ** гудина, ну, **ф унѝ** вуйнѝ. # Тѐа дунѝла тѐа, **унѝ** дунѝла тѐа. # Тѐа Капѝстина бѝлка, па **унѝ** Зѝйкова бѝлка. Вариантното местоимение **унѝс** е регистрирано еднократно в израза **Унѝс** какѝто бѐше красѝва!

3) Местоимението за среден род, ед. ч. **оновѝ** също функционира в говора под различни фонетични облици – **оувѝ**, **унувѝ**, **онѝ**, **унѝ**: **И оновѝ** мончѝ бѐше. # **ф оновѝ** врѝме # Плѝштайѝа фаф **оувѝ** врѝме – двѝцат восмѝйата,... # Тѐа мужѝл, **унувѝ** мужѝл! # от **унувѝ** зрѝно # **Унуѝ** дитѝ утѝде натѝтѝка. # **унувѝ** гу нѝма # ...**унувѝ** (зѝрно) гу здѝват. # **Ф онѝ** врѝме немѝ нѝшто. # А **унѝ** зат кѝшти ѝе армѝн. # Ъѝловнѝк се назѝваѝше **унѝ** стѝдо. # За сѝбе си устѝвѝа там кѝлкуто устѝвѝа, а па **унѝ** гу вѝзѝйа на пазѝру.

4) Местоимението за множествено число е **онѝйа** (**унѝа**, **он'ѝа**, **онѝ**, **он'ѝ**, **ун'ѝ**, **унѝ**): А па **онѝйа** се занимѝѝайа с хлеборѝтсѝво. # Па **унѝа** дѝмат: "Гѝрка ѝе!" # А па **он'ѝа** са занимѝѝаа с рибѝлѝфство. # Грѝчка бѐше дефицѝт, урѝс и тѝ го нѝмѝше сѝабѝдно **ф онѝ** гѝдене. # ...и **он'ѝ**, на **он'ѝ** агарѝде. # **он'ѝ** ѝра # Ъѝа на **он'ѝ** дѝца расказѝх. # А па **ун'ѝ** си отѝдаа. # А па **унѝ** нѝсѝйа на Сѝрбинова (воденица).

б) За неопределени предмети. Когато се избягва да се посочи конкретно за какво става дума, тѝй като това в момента не е от значение, а се говори за нещо по принцип, вместо **това** // **тѐа** се използва показателното местоимение за признаци за среден род,

а именно **такъво (такъу)**: *Са слъчи нѣшто там: пожар, **такъво, такъво**, сръзу збират сходка. # Значит думат на черковата **такъу** и **такъу** значит, бива да пурѣнками да збирѣм сходка. # Думат дувѣзли у магазино такъу, такъу и нѣйа трѣчим да земѣм.*

в) Показателни местоимения за признаци. Формирани са от основа **так** – и също се диференцират по род и число. Отличават се от книжовните форми по някои форманти, които обикновено се дължат на исторически фонетични промени или заимстване от руски:

1) За мъжки род, ед. ч. – **такъф (такѡф)**: *А на сѣтнека има **такъф** предмет: ... # Да го дадѣш на **такъф** чул'ак, дѣто той са нуждѣе. # Като не слѣша, ке стѣне **такъф**. # Той **такъф** скъп 'скъперник'! # **Такъф** сън ми са санѣва. # Йас ѡште ймам шѣл **такъф**. # Кумѡ сиди, вѣ:жен **такѡф**, за сталѡм,... # ...нимѡ **такѡф** чул'ак да ни са заглѣдне на то килѣм.*

2) За женски род, ед. ч. – **такѡва (такѡва, ткѡва)** и рус. **такѡйа** (с варианти **ткѡйа, такѡйе**): *...на т'ул', **такѡва** вѣбита бѣше,... # Ужѣ карзѣна **такѡва** пригѡтфена и чувѡлото. # **Такѡва** судбата ми са склѡди. # Фатѡ ... на т'ул, **такѡва** выбита бѣше. # ... ега **такѡва** ѣе нѣсичка и крѣгла. # Тѡ мѡйта баба **такѡва** бѣше. # Врѣвѣ еднѡ **такѡва** женѡ, дѣто дѣца млѡго йма. # Имаше панѣчка **такѡва**, ега желѣзна. # Тѡ егѡ **ткѡва** пѣсна. # **Такѡйа** войнѡ бѡа дѣгнале. # Так шчо **такѡйе** истѡриа бѣше. # Тѡ **ткѡйа** лигѣнда мѡйа дѡдо ми расказѡвѡ.*

3) За среден род, ед. ч. – **такѡва (такѡво, такѡву, такѡу, такѡво, такѡ)** и рус. **такѡйе**: *Такѡва излѡваше, дѣто ми трѡба. # ... ама ни бѣше йа **такѡва** йе! # Па там же **такѡва** же нимѡ. # **Такѡва** уѡнако дѣтѣ. # Тѡ то там **такѡва** хазѡйство имѡ. # нѣшто **такѡва**. # Имаше у нас **такѡво** нѣшто. # **Такѡво** имѡ тѡже. # Тѡ **такѡво** йѣ дѣло. # ...ѡрѣву ега **такѡву** длѣго, длѣго. # Врѣмѣто **такѡво** бѣше. # То какѣ ѣе то **такѡво**! # И йас не пѡмна **такѡу**. # Шѣтат, шѣтат, ой, **такѡу** прѡвийѡ, безобрѡзно **такѡу** прѡвийѡ, ки са напѣйат. # ...знѡйте като прѡштур **такѡ** вѣбито, # Ни мой да бѣва **такѡйе**. (по аналогия на руското *Вѡт такѡйе* дѣло., израз, който се употребѡва в говора.).*

За разлика от другите показателни местоимения, това има и членувана форма. В говора тя има два облика – **такѡвуту** и **такѡуту**, които се използват успоредно с нечленуваните варианти: *... и то тѡ крѣмни рѣжат **такѡвуту** и зернѡто се исѣпуѡ. # Крѡвите ф иднѡ чередѡ, **такѡуту** ф дрѣга чередѡ – барѡшките, ѡфците.*

4) За множествено число – **такѡва (такѡви, такѡви, такѡве, такѡва, ткѡва** и рус. **такѡе**): *И такѡ тѣйе рѡнше такѡви сфѡдби*

правили. # Има **такѝва** дне. # **Такѝва** кѝни, коби́ли. # ...стакàне **такѝва**, рѝмки. # Бивàва **такѝва** слѝчаи. # Имаше **такѝви**. # А **такѝви** слѝчаи. # **такѝви** разгавѝри # Оди́я рãнше с **такѝви** фартѝхи. # ...на стѝл'ченца **такѝви**. # А **такѝвее** имà. # Три **такѝвее** полукрѝга. # С **такѝвее** вазмѝжности можѝйа сѝчко да направат. # Имà **такѝвее** кѝне гулѝме, харѝше ... # ...там нѝсат жѝви кѝтке, нѝсат **такѝва**, тѝ сѝите кѝтки ки клàват сас нѝго. # **ткѝва** бѝйа # Егà **такѝе** славà.

Често в говора се използват и умалителните форми **такѝвичко**, **такѝвичка**, **такѝвичко**, **такѝвички** (**такѝвичка**): Егà **такѝвичко** бѝше. # мѝнинко **такѝвичко** # **такѝвичка** бубулѝчка пѝсана # **такѝвичко** хѝбаво момѝченце, като кѝкличка # Егà **такѝвичка** ман'усенки 'мѝнички' лѝшнички ... егà врет, манѝсинки **такѝвички**, лѝсни.

Еднократно в записките е регистрирано местоимението **какѝва**: ...и играйа "сусѝт" – имаше **какѝва** игрà. Липсата на контекст обаче не дава възможност да се определи с точност значението му, т.е. дали то означава показателното 'такава' с преглас $k > t$, което не е изключено. Но за този говор е твърде вероятно да означава неопределителното местоимение 'някаква'.

в) Показателни местоимения за количество.

Те са само **тѝлко** (**тѝлко**) [Имаше, ама не **тѝлко**, колко сегà. # Одѝка тва ти **тѝлко** рѝба налѝви? # Штѝто **тѝлко** са сфѝкнала с тѝ чувàло. # Кѝлкото зафàти, **тѝлко**. # Рãнше дàвайа местà... ги раздѝл'айа на сѝчките, на сѝчкото сѝло, **тѝлко** ѝедàка, **тѝлко** сѝти.] и разширената форма **тѝлкова**: [И кѝлкова богàта невѝста, с **тѝлкова** чѝрги и падѝшки гулѝми!].

Спорадично се среща и формата **тѝлкос**: А сѝтне се набрà **тѝлкос** мнѝго удà ѝедна годѝна и еднàта стѝрна прорвà и истѝка.

Вместо **тѝлкова** по-често в говора се използват показателните местоимения за признаци **такѝф**, **такѝва**, **такѝво**, **такѝвее**: **Такѝви** зѝлки, лàна са рãждаше. # Егà **такѝф** гулем бичок бѝше. # ... едѝн мушчѝна ми дàде ѝе **такѝва** ѝе гулѝма ѝабѝлка. # Тѝка драбѝта **такѝва** ѝѝ висѝка. # Т'а дикàн'ата егà **такѝва** ѝѝ шарѝка. # **такѝво** гулѝмо кѝче # А **такѝвее** висѝки стѝвайа.

В това значение се употребява и местоимението-нарекче **такà**: Вѝлата, т'а тѝсна, на унвà **такà** ѝе шарѝку.

Закономерности при употребата на фонетичните варианти не се забелязват. Ако такива съществуват, то за това е нужно специално изследване. За сега може да се каже само, че в речта на всеки от информаторите може да се чуят по няколко варианта.

Въпросителни местоимения

Някои от въпросителните местоимения напълно се покриват по облик с тези в СБКЕ, а други се различават от тях само по фонетичните си особености (Вж.: Таблица № 7). Както в книжавната норма, част от тях се менят по род и число, а другите са неизменяеми. Освен това, те съвпадат по семантика и функции. Според това за какво се пита те също се подразделят на няколко групи: а) за лица и предмети; б) само за предмети и абстрактни понятия; в) за признаци; г) за количество и д) за притежание.

1. Въпросителни местоимения за лица и предмети.

Всъщност става въпрос за местоимението **кой**, което се мени по род и число, в зависимост от пола и броя на лицата, за които се пита. Тези форми почти напълно се покриват с книжовните.

а) За мъжки род – **кой**: *Два зѐлника из'ава – ми кой му ги дава? # Кой йа то мѝш? / Йас не гу знѝм. / # Кой му помѝга там? # Кой желѝй да са побѝрим? # На кѝй тва б'ѝше? # И дѝше кой бѝше там? # Кам'уната възглавл'ѝ знѝйеш кой? # Ми кѝй ке ти помѝга? # Кай нош?*

б) За женски род – **кѝйа (куйѝа)**: *Кѝйа гудѝна а рудѝн? # куйѝ женѝ мѝйе # Баба Пола куйѝа гудѝна са главѝ? # Куйѝа да дадѝме?*

в) За среден род – **койѝ (куйѝѝ)**: *От койѝ врѝме тва? # Куйѝѝ да зимѝ? # На куйѝѝ вѝнѝче да дам – на тва, на тва?*

Таблица № 7

	Мъжки род	Женски род	Среден род	Множествено число
За лица и предмети	кой	кѝйа (куйѝа)	койѝ (куйѝѝ)	куй // кой
За предмети	какѝ (кѝкѝ), ко // што (шо, шу)		к'е (ке), какѝ	ки
За признаци	какѝф	какѝфѝ	какѝфѝ	какѝ (кѝкѝ)
За количество	кѝлѝко, кѝлѝкова, кѝлѝкос			
	чий	чийѝа	чийѝѝ // чийѝу	чий // чийи
За притежание	на кѝдѝго			

г) За множествено число – **куй**: *Куй са тѝйѝа? # Ф кам'уната куй утѝдаа йскате да знѝйете? # Подѝр тва като узнѝйа по мал'ко кѝи са,...* Срещат се и случаи, когато тази функция изпълнява местоимението за мъжки род единствено число **кой**: *На кѝй ф Тернофка дѝмат цѝгани? # Кой го искѝпаа незнѝм.*

Специални падежни форми не са регистрирани.

2. Въпросителни местоимения за предмети и абстрактни понятия. За предмети се пита с местоимението **какфѐ**, което има още няколко облика **какѐ (къкѐ)**, **ко** // **к'е (ке)**: **Какфѐ** ти нѐска си готфѝла? # **Какѐ** работиш? # **А** на фаф глѝвницата знайте **какѐ** има? # **Ке** идеш у чѹзди ђра **какѐ** ђрата ке ш т... Ух! # **Какѐ** тийа имайа? # **Какѐ** дума? # **Той** ми плѝшта парѝ! **Какѐ** йас да направа?! # **Сас** **какѐ**? # **Че** гу вѧрейа ли,..., чи **какѐ** тийа гу прѧвейа? # **Къкѐ** дрѣжѝш? # **Къкѐ** да му рѧка? # **Настѧсе**, **ко** ти праиш! # **Т'ѡт'а** Ман'а, виште **кѐ** ѝе тва? # **Па** той **кѐ** да праи?! # **Ми** с **кѐ** йас ке се ѡблеча? # **К'ѧ** тва увѧн? 'Какво е това овен'? # **Ами** **кѧ** то? 'Ами какво е това'?

Въпросителното местоимение **што** се проявява в говора и под формата **шо (шу)**: **Агѧ** ту **штѐ**? # **И** **шу** искрѧва? С това си значение обаче, то се среща рядко и обикновено в съчетанието от двете еднозначни местоимения **какѐ-штѐ**: **Ну** и **Йашата** зѧ са записа там **какѐ-што** да игра фатбѡл ли, ни гѐ знайеме. Самостоятелно по-често се използва със значение на **нешто** (вж. при неопределителните местоимения).

3. Въпросителните местоимения за признаци в говора имат следните форми: **какѣф**, **какфѧ**, **какфѐ** // **какѐ**, **какѝ**: **Какѣф** нѐска ден? # **Какфѧ** плѧт'а си купи за юбилѧа? # **Ну** **какфѐ** престѹплѧние направил? // **Какѐ** то ѝе било? # **Какѝ** пѧсни пѧт йас низнам. # **Къкѝ** йѧшчики бѧйа?

4. Въпросителни местоимения за количество. Общобългарското местоимение **кѡлко** тук има и вариант **колко**: **Нус'а**, **кѡлко** ђра ке викаш на сфѧдбата? # **Кѡлко** кѝла прѹдаде? # **Кѡлко** стрѹва? # **Кѡлко** гѡдене минѧ? # **Кѡлко** бийа ѹлицѝ ф сѧло? # **Состѧва** список по **кѡлко** пѹда брѧшно дѧваа. # ... йас бих ѡште – **кѡлко**? – дѧвет гѡдене. # **Сидѧли** **кѡлко** сидѧли... # **Кѡлко** пѧте т'а ма субѹди на пѧрвата (Зорница). # **Тва** кѧто дошли бѣлгарете, **товѧ** **кѡлко** – пѡвече от дѧвести лет. **Никалѧйеф** **кѡлко** а пѡвече – дѧвести дѧс'ат навѧрно – така ѝе примѧрно.

Същата функция има и разширеният вариант **кѡлкос**: **И** **напрѧла** **кѡлкос** там.

В разказните изречения се използва друга разширена форма – **кѡлкова**: **Са** дговѧр'ѧт **кѡлкова** да му плѧштат, там в мѧсѧц и да гу ранат и да гу убѹват и да гу ублѝчат.

5. Въпросителни местоимения за притежание. В говора се използват местоименията: **чий**, **чийа**, **чийе** // **чийѹ**, **чийи**: **Чий** а то сноп? # **Чий** си ти момчѧ? # **Чийа** си ти? # **Чийа** тѧ сѹмка? # **Чийе** си ти? # **Чийи** сви виѧа? # **И** тѧткото зѧма да ги распѧтава, **чий** са тийа, **ко** праѧт тѧйните,...

Местоимението за среден род *чийе* има и вариант *чийу*, т.е. с окончание -у: **Чийу** тва дитѐ?

Местоимението *чий* обаче, почти се е генерализирало, поради което се използва и вместо формите за другите родове, а също и за множествено число: **Чий** а нитѐла? # **Чий** си дѝчка? # **Чий** ѝа таа дѝчка? # **Чий** си ти Марина. # **Чий** ѝа та козѝ, тѝка трѝчи? # **На чий** ѝме? # **Па** тва **чий** владѝние бѝше? # **Чий** са тѝйа пацѝни?

В говора се употребява и въпросителната конструкция **на кой си**: **На кой** си ти момчѐ? # **На кой** си момѝче?, но рядко.

Относителни местоимения

Значителна част от относителните местоимения в говора съответстват по форма на книжовните, а другите имат съкратени диалектни облици, някои от които се явяват като дублетни. Парадигмата на тези местоимения е представена в Таблица № 8.

По своето предназначение относителните местоимения биват:

1. За лица и предмети се използват местоименията:

а) **който** (*куйту*) за мъжки род: **Който** са очѝни повече (от питката), че остане да жувеѝе, **който** не – че ѝмре. # **Който** с какѝто ѝма. # **На** Макавей са нѝси ф чѝрквата мак, **който** има ... # **Па който** мѝйше, кѝждѝй, **който** ѝска. # **Който** а фѝне. # **Който** ни мой самѝ да си обрабѝти зем'ѝта, **който** ни мѝе да си врѝшеѝе. # **Който** нѝ ѝа грѝшен. # **Куйту** избѝй, той пубидѝ. Понякога който се замества от въпросителното местоимение **кой**⁹⁹: **У кой** последѝен ке пѝйат, <...> и там и остане. # **Кой** какѝто са сфѝри.

Таблица № 8

	Мъжки род	Женски род	Среден род	Множествено число	за 3-те рода и мн. ч.
За лица и предмети	<i>който</i> (<i>куйту</i>) // <i>кой</i>	<i>който</i> (<i>куйѝто</i>) // <i>койѝ</i> (<i>куйѝ</i>)	<i>куйѝто</i>	<i>който</i> (<i>куйѝто</i>)	<i>дѝто</i>
Субстантивна форма за предмети	—	—	—	—	<i>какѝто</i> , <i>какѝто</i> , <i>кѝто</i> , <i>кѝѝто</i>
За признаци	<i>какѝфто</i> , <i>кѝфто</i>	<i>какѝѝто</i> (<i>какѝѝѝто</i> , <i>кѝѝѝто</i>)	<i>какѝфѝто</i> <i>какѝѝто</i>	<i>какѝфѝто</i> , <i>кѝфѝто</i>	
За количество	—	—	—	—	<i>кѝлѝкѝто</i> // <i>кой</i>

⁹⁹ Същата ситуация се открива и в други диалекти [вж.: Виденов, 1978: 91.; Божков, 1984: 72].

б) Подобна е ситуацията при местоимението за женски род, т.е. наред с **кой̀ато** се използва и въпросителното местоимение **кой̀а**: **Кой̀ато** желайе а наредиме и с вуд̀а а пулываме (при обичая пеперуда). # ...имате ли ст̀ара жен̀а, **кой̀ато** да бива да присъ̀стфа на дждко? # **Кой̀а** п̀ерва ке д̀ойде... # **И** к̀учето **куй̀а** бал̀абушка ке изд̀е, (на) **куй̀ато** изд̀е на̀чит ке са угл̀ави. # **Ну** мумичета, куй̀то са интересувайа и си пр̀авейа **куй̀а** какв̀о ке са угл̀ави.

в) За среден род се използва само местоимението **куй̀ето**: зр̀еното, **куй̀ето** са р̀оди т̀аа гудина ... # **куй̀ето** са й̀ави # **куй̀ето** да ни й̀е и т.н.

г) За множествено число се използва общобългарското местоимение **кой̀то** и фонетичния вариант **куй̀то**: Сичките, **кой̀то** й̀мат пр̀аво, от седемнайсе г̀один. # ...тес **кой̀то** м̀ама испр̀ати, т̀ейа сад̀е и останайа. # Р̀отственики, **кой̀то** иск̀айа д̀уждайа. # Р̀анше кр̀ишите, черепица им̀а у **куй̀то** бо̀џати бийа с черепица, на **кой̀то** бедни – сас камуш бийа покр̀ити.

д) Вместо тези относителни местоимения в говора твърде често се използва неизменяемата форма **д̀ето**: да го дад̀еш ф р̀ъц̀ете на т̀да, **д̀ето** го к̀п̀а. # Имаше чул̀'ак, **д̀ето** отфечаваше за тва. # Кажен хаз̀айн си й̀маше, особено **д̀ето** по-баг̀ат, си пр̀авеше др̀вен амбар. # Дека те той сег̀а мос през рек̀ата й̀маше стар мос, **д̀ето** шийс̀е и п̀рви завот гу пустр̀ди. # Вр̀ви й̀едн̀а так̀ва жен̀а, **д̀ето** д̀еца мл̀до й̀ма. # Мойта плем̀аница, **д̀ето** ф Герм̀анийа бийе. # На Бундарките им̀а муги́ла, **д̀ето** т̀'а старина; й̀ас не знам раск̀опувайа г̀а, н̀е ли. # Ами тва зр̀ено, **д̀ето** д̀рата гу зд̀ават, палуч̀ават за н̀его пари. # Тва, **д̀ето** й̀ас запд̀мних. # ...най-убавото му кл̀ават – ту̀фли, ч̀у каст̀'ум, ну сичко най-убавото, най-ц̀енното, **д̀ето** той гу уваж̀авал. # ... с̀акакфа муминска труф̀'а, тва п̀удра, **д̀ето** на мом̀ата тр̀еба. # ... българи се засел̀ейа от др̀уго м̀есто, т̀дже **д̀ето** туг̀афка от турецката ига бег̀айа. # Ф обичем, тийе л̀ешниците, **д̀ето** беия фаф в̀ъзело, ги нат̀ура сички ... # ... на т̀'а д̀ра, **д̀ето** д̀ават сф̀ежо зр̀ено. # Имаше специ́ал'но магази́н так̀ви, **д̀ето** са сипфаше зр̀еното.

В това си значение **д̀ето** се използва и заедно със съответното лично местоимение, при което се получават съчетания по модела на **д̀ето той**: Да го дад̀еш на так̀ф чул̀'ак, **д̀ето той** са нужда̀е.

е) Книжовната субстантивирана форма каквото, тук се проявява под обличията **какв̀ото** // **как̀ото** // **кв̀ото** // **к̀ото** // **кот**: ...ну, разни дела, **какв̀ото** да реши с̀елото. # **Как̀ото** ти д̀ойде на умо. # **Как̀ото** шие там са оста̀ва и иглите, сичко. # **Как̀ото** муж̀ех. // **К̀ото** муж̀ех. # ...че с̀етн̀'е уд̀оре сас т̀'ул там, **к̀ото** си пригат̀овил. # **К̀ото** й̀ма ф сим̀'ата, най-убавото му кл̀ават # **Му**

тѹрат расчѡска, му тѹрат ил'ана там или картѹса (?) **кѡто** той л'ѹби. # ... тилѣ ли, бога ли, **кѡто** имаи, го искарай натѡтка. # **Кот** унѡ а накарѡ, той сѣчко испѣл'нѣва.

2. Относителни местоимения за признаци също имат по един вариант, който напълно е идентичен по форма с книжовния съответник и по една съкратена форма:

какѣфто // **кѣфто**: **Какѣфто** да ни ѡе тѡо бори, ке го ѡезам 'изям'. # **Какѣфто** да ни ѡе то чул'ак, ѡас ке го приѣмна. # **Кѣфто** да не ѡе то начѡлник, ма ѡас трѣба да му са потчин'авам. # **Какѣфто** пипѣр нѡбера, такѣф и ке продавам. # **Кѣфто** да ѡе. # **Кѣфто** са нѡйде.

какѡто (**кѡто**): Унѡс **какѡто** бѣше красивѡ! # ...чарвѣно, ну **какѡто**, прѡсто хлѡпак. # **Какѡто** крѡвата, такѡва и млѣкото. # Ми **кѡто** рѡбота ѡма по сѣлското хаз'ѡйство, такѡва рѡбота и рѡботи.

какѡто // **каѡто**: **Какѡто** ѡе то, такѡва ке ѡе. # **Какѡто** ѡе такѡва. # **Каѡто** са пѡлѹчи. # **Каѡто** даѡѣ. # **Каѡто** тѡй рѣка, то ѡе правѡда. # Гу убѡват там, чи с чармѣчки, чи сас тѹфли, с **каѡто** ѡма, ѡбуф там.

какѡто // **кѡто**: ...**какѡто** ѡма лѣшници пичѣт и ги нанѣзуют, # **кѡто** ѡма там дрѣи # А тѹѡфка **кѡто** н'ѡкакѡи нѡвѡсти ѡмаѡа гасудѡрсвени, зѣираѡа сѡѡтка.

3. Относителното местоимение за количество. Общобългарското местоимение **кѡлкото** се редува с фонетичния си вариант **кѡлкуто**: **Кѡлкото** заѡѡти, тѡлко. # **Кѡлкото** можѣѡме, тѡлко са учѡѡме. # **Имаѡа кѡлкото** за сѣбе си. # ...на **кѡлкото** а врѣме да дѹждат сѣчките и да проѡѡждат дѡѡк. # Кѡѡжен хаз'ѡин **кѡлкото** ѡма той говѣѡа, **кѡлкото** говѣѡа, **кѡлкото** барѡишки, им пѡѡштѡѡа. # Ну, са минѡ **кѡлкуто** м'ѣсеца там, гудѡна ли, ... # Бѡѡй ѡа, бѹл'ѡ, **кѡлкуто** мѡѡѡш.

В една народна песен вместо **кѡлкото** се използва местоимението **кой**: Там сам срѣишал кѡнаѣѡѡѡки хѹбаѡи. / Гѡл'ѡмата **кой** хѹбаѡа, **кой** ни ѡе, / а мѡлкото гидѡишкѡто мѡмѡѣ ...

Обобщителни местоимения

Общо взето тези местоимения също се покриват с книжовните си съответници, но и при някои от тях се откриват различни фонетични варианти. Като цяло обаче, по своя фонетичен облик те се доближават повече до източнобългарските диалекти.

В системата на обобщителните местоимения обаче, правят впечатление обобщителните местоимения *ка́жен, ка́жна, ка́жно*, които несъмнено са заети от руски, но са претърпели промени, чрез които са се адаптирали към българския език. Тези форми и *фс'о*, имат много по-голяма фреквентност от българските съответници, които също се пазят и използват, но сравнително по-малко.

Парадигмата на обобщителните местоимения може да се види в Таблица № 9.

1. За лица и предмети се използват познатите от разговорната практика на книжовната норма форми без начално в: *с'акой* – за м. р. [*С'акой си ко́паше кла́денец.*], *с'ака* – за ж. р. [*Ма́м'а Мари́йа Бо́гу моли́ла: /“За́роди Бо́же, жи́то, пше́ница, / с'ака па́шница – се́йове, по́тсевар!”* (коледна благословия)], *с'ако́йе* – за ср. р. [*С'ако́йе се́ло си зна́йеше м'ежа́та.*] и *сички* – за мн. ч. [*Сички, ко́йто и́ска. # Да́дото кома́ндва сички и синове́те си; неве́стата то́же се подчи́н'ава.*]. Значително по-голяма употреба обаче има членуваната форма на това местоимение – *сичките* [*...и ти разда́ваш на сичките фафу́лицата ле́шнице. # Сичките йма́йа зем'а. # ...по́мош за сичките # Синве́те сас бу́лките са живе́ли сичките наедно ф двора́ – двена́йс-шесна́йс ду́ши ф двор. # На сичките же́ни подару́вайа китки. # На сичките м'же по аде́лно да́даа зада́ниие ко да прайа́т.*].

Таблица № 9

	Мъжки род	Женски род	Среден род	Множествено число
За лица и предмети	<i>с'акой</i>	<i>с'ака</i>	<i>с'ако́йе</i>	<i>сички</i>
	<i>ка́жен, ка́женный</i>	<i>ка́жна</i>	<i>ка́жно</i>	–
За предмети	<i>ка́та</i>			–
За признаци	<i>се́какъф</i>	<i>с'акаква</i>	<i>с'акакво</i>	<i>с'акакфи</i> (<i>с'акави, с'акви, с'аки, се́кве</i>)
	Неопределени форми			
	<i>сичко // фс'о</i>			<i>сички</i>
	Определени форми			
За количество	<i>сичкийа</i> (<i>сичкиа</i>)	<i>сичката</i>	<i>сичкото (сичкуто)</i> <i>сичкуто</i>	<i>сичките</i> (<i>сичкити</i>)

Формите за единствено число се заменят с съответно с местоименията *ка́жен // ка́жди // ка́жны* (за м. р.), *ка́жна* (за ж. р.), *ка́жно* (за ср. р.), формирани от корените на руските съответствия *каждый, каждая, каждое* (които също се използват) +

суфикс **-ен (-ны), -на, -но**: **Кажен** хаз'айен си гледаше хаз'айството # **Кажен**, който искаше можеше да земе вода. # **Никуй** нишtie да работи, на **кажен** иска да иде. # **Кажди** си копа кладенец. # **И** тва **кажди** дуниса там... # **каждый**, който дужда,... # **Каждый** хаз'айин, вот и йас, **каждый** имаше сфой амбар храненийе..., не **кажен**, побогатичките, имаше амбар. # **каждый** хаз'айин # ...пачти на **кажна** улица... # **Кажна** крава, **кажна** връзана. # **Кажно** село имаше межа. # ...ф **каждое** село # **Каждо** село си знаеше границата на зем'ата. # **Кажно** село си имаше межа'а.

Местоимение **ката**, би могло да се каже, че вече е забравено. Използва се изключително рядко само в изрази **ката ден**, който почти напълно е заместен от еднозначното съчетание **кажен ден**.

2. Обобщителните местоимения за признаци също съвпадат с разговорните форми на книжовната норма: **с'акакъв** – за м. р. [**С'акакъв** пипер садиме – салатен, парлиф, възленчета, огенче, ба-рачен рок.]; **с'акаква** – за ж. р. [**с'акаква** моминска труф'а]; **с'акакво** – за ср. р., но по-често **разно** [**С'акакво** семе, **разно** зръно.], **с'акакви** (**с'акави**, **с'акви**, **с'аки** // **с'екве**) – за мн. ч. [... **черги там**, ас петели **с'акакви**, сас бубни и накривайа дивана. # **Та** баба прудаваше **с'акакви** пр'аности. # **Па** сетн'а незинте гости се престрайуват цигани там **с'акакви**. # Ранше изл'авайа ваф центру, утс'акаде, който каквото, **с'акви** пр'аности дун'а-сайа, **с'акакви**, **с'акакви**, ... # **Кат'айат** ги на т'ачка, сас **с'акви** тр'анки накийчет т'ачката. # ...салати там **с'акави**. # майори там, палковники **с'екве** ф разветката д'ето... # Продавали гостиници, **с'аки** лакомки. # **Черги** дите и ги шийа и **с'аки** рисунки красиви ймайа.].

При по-младите обаче, вече се предпочитат руските форми: **любой, любя/йа/, любое**: **На** л'уба улица, прет н'акой дом.

3. Обобщителните местоимения за количество са твърде разпространени в говора, поради обстоятелството, че често се използват и вместо членуваните форми на прилагателното “цял” (**целия, цялата, цялото, целите**). Местоименията за ср. р. и множествено число имат по два вида форми – определени и неопределени.

При тези местоимения също начално в изпада: **сйчкийа** (**сйчкиа**) – за м. р. [**Па** пизулите прес **сйчкийа** д'увар. # **Сас** кдн'о той вардил **сйчкийа** степ да н'ема пужар, да н'ема н'ешто так'во йе. # ... **тр'еба** да насипеш ут т'аа л'ешници да насипеш на **сй:чкиа** кладенец. # **сйчкиа** двор]; **сйчката** – за ж. р. [**Сйчката** му грът с мидали. # **На** идин дадаа **сйчката** х'убава зем'а. # **мин**а така **сйчката** суфра така и седна # **Не** йа з'нам **сйчката** п'есна. # **Сйчката** сфабда, наредба... # **Сйчката** улица т'ий йе са збйрайме.], **сйчко** – за ср. р.

[**Сичко** за сфѝи си парѝ # Тѝо дѝш ке ми испѝрти **сичко**. # Схѝтката **сичко** решѝава. # Тва **сичко** прѝдено. # **Сичко** стуй на софрѝата. # ... разбутайа **сичко**. # но да а **сичко** нѝво там... # Тихичко **сичко** така са прѝви. # **Сичко** на ѝрата бѝше.] и членуваната форма **сичкото** (**сичкуто**) [**Сичкото** бѝше раздѝлено. # И тва **сичкото** дѝло. # **Сичкото** сѝло са сѝира. # ...удивлѝение бѝше на **сичкуто** сѝло. # Сѝтне ужѝ заграбайа **сичкуто**. # То са тушѝ **сичкуто**.], **сички** – за мн. ч. [**Сички** от седемнѝйсе гѝдене. # Ф ѝбшчем тѝйе лѝшниците, дѝто бѝйа фѝф вѝзело, ги натѝра **сички** та такѝвата и си отѝдах дѝма.] и членуваната форма **сичките** (**сичкити**) [Угѝлидалѝта **сичките** ги закрѝват. # И **сичките** сидѝт, чѝкат лѝшнице. # ...и тѝй ѝра там **сичките** като нѝчат да абѝдат, ... # Рѝка дѝгат **сичките**, коѝто ѝмат право да гѝлосѝват, от седемнѝйсе гѝдини **сичките**. # **Сичките** бѝа увлѝклѝнный ф земѝта. # **Сичките** ѝра са сѝирайа на мѝгдѝно. # най-напрѝде до нас доѝдѝйа ж тѝйа га развѝчки и флѝгайа, **сичкити** глѝвните флѝгайа у нас.].

Местоимението **сичко** се използва успоредно с руското **фс'о**: **Сичко**, начинѝйа памидѝри, питрѝшка, капѝста, пѝрец,... **фс'о**, **фс'о**, сѝинѝйа,... **фс'о** вырѝшчивает, ... А членуваната форма **сичкото** има и умалителна форма – **сѝнкото**: Да, а там, на Зѝйчѝфското, тва бѝше на **сѝнкото** сѝло.

Неопределителни местоимения

В системата на неопределителните местоимения се открива най-голямо разнообразие от форми, някои от които не са регистрирани в други диалекти.

Според начина, по който са формирани и различията в техните основи, неопределителните местоимения се откриват два основни вида. Единият вид са формирани от въпросителното местоимение *кой* с представка *не-*. Те се покриват с познатите в книжовната норма форми, въпреки че тук също търпят някои фонетични изменения и имат варианти. Прави впечатление, че по-голяма употреба имат обличията с *e* < *ѝ*, въз основа на което може да се каже, че по отношение на тези местоимения говорът се доближава повече до западнобългарските диалекти (*нѝкой*, *нѝкоѝа* и т.н.).

Вторият основен вид неопределителни местоимения са особено интересни, тъй като в говорите в метрополията не са регистрирани. Местоименията за лица и предмети са образувани също от въпросително местоимение (*кой* или *какѝв*), но без представка, а с

членната морфема, от които са запазени само формите *кòйта*, *кìте*. Към тази група се отнасят местоименията за признаци, формирани чрез сливане на въпросително-местоимение с възвратната частица *си* в съкратен вид (*какъфс*), които се използват предимно членувани и често в съкратен вид (*къкъфсто*, *квòсто*, *кфèсто*, *кèсто*).

Парадигмата на неопределителните местоимения е представена в Таблица № 10.

Таблица № 10

	Мъжки род	Женски род	Среден род	Множествено число	За 3-те рода
За лица и предмети	<i>нèкой</i> / <i>нèкой</i> /	<i>нèкойа</i>	<i>нèкое</i>	<i>нèкои</i> / <i>кòйта</i> , <i>кìте</i>	<i>кой</i>
	–	–	–	–	<i>нèшто</i> / <i>нèшту</i> /
За предмети	–	–	<i>йèди хко</i>	–	<i>шо</i> / <i>шос</i> , <i>шòсто</i> /
	–	–	–	–	<i>кèсто</i>
	–	–	–	–	<i>каквòто</i>
Нечленувани форми					
	<i>нèкаф</i>	<i>нèкаква</i> (<i>нèква</i>)	<i>нèкво</i>	<i>н`акакви</i> / <i>н`акфи</i> /	–
	<i>какъфс</i>	<i>какфàс</i>	<i>какфòс</i>	<i>какфìс</i>	–
Членувани форми					
За признаци	<i>къкъфсто</i> (<i>квòсто</i> , <i>кфèсто</i> , <i>кèсто</i>)	<i>каква̀сто</i> (<i>каква̀то</i> , <i>квàсто</i>)	<i>какъфсто</i> (<i>каквòсто</i>)	<i>какфисто</i> / <i>какфисто</i> , <i>квìсто</i> /	<i>кèсто</i>
	–	<i>кфàтси</i>	<i>квòтси</i>	–	–
	<i>къкъшто</i> (<i>къфто</i>) / <i>йèди</i> <i>какъф</i> , <i>йèди си</i> <i>къф</i>	<i>какъ̀ша</i>	–	<i>какшфто</i> / <i>кìте</i> / <i>кòйта</i>	–
За количество					<i>н`аколко</i> (<i>нèколко</i> , <i>нèколко</i>)

По значение и функции неопределителните местоимения се делят на няколко групи:

1. За лица и предмети. Тези местоимения в говора не се отличават с големи специфични особености. Като цяло те са идентични с книжовните: *нèкой* (*нèкой*) – за мъжки род [*Ки йде нèкой пудире й!* # *Па нèкой път фъф фтòдрата зуричка ма сабòдат*. # *Рàно нèкой ки*

заведѐ бичѡк или тѣлка, а кѡл'ат, ѡрата да идѣт. # *И самѣ нѣкоѣ* ги пасѣ, като нѣ ф состояниѣ да плѣшта. # *Напримѣр, нѣкоѣ* направи шкѡда 'кражба' # *Са збѣрайме перет нѣкоѣ* дом. # *На нѣкоѣ* ке ѡбада.], *нѣкоѣа* – за женски род [*нѣкоѣа* тарѣл'ка # *Ко ѣма нѣкоѣа* ке дадѣ.], *нѣкоѣе* – за среден род [*Ке прѣти нѣкоѣе* детѣ.] и *нѣкоѣи* – за множествено число [*До сѡрак дѣна ко ѣма нѣкоѣи* дрѣшки харѡши да ги дадѣш.]. Би могло да се каже обаче, че формата за мъжки род се е генерализирала, поради което се използва и вместо другите форми за род и за множествено число, напр.: *Нѣкоѣ* бѣдна мѣнѣа, дарувайѣ леп, ... # *нѣкоѣ* мѣлко детѣ # *Некоѣ* ѡдеа, па нѣкоѣ не. # *Нѣкоѣ* ѣмайѣ, па нѣкоѣ немѣйѣ.

Понякога обаче вместо *нѣкоѣ* // *нѣкоѣ* се използва *коѣ*: *Коѣ* помѣнува, па *коѣ* нѣ. # *Коѣ* такѡ си ги пузнѡвашѣ, а *коѣ* си ги мѣтиши (овцете). А местоимението за множествено число се замества от *кѡѣта* или *кѣте*: [*И тѡа тѣѣа ужѣ, ну рѡтственики там, кѡѣта* чѡжуди, *кѣте* рѡтсвеники флѣгаѣа фаф кѣшти.]¹⁰⁰.

2. Само за предмети. Основната обобщаваща за трите рода и множествено число субстантивизирана форма, която се отнася само за предмети е *нѣшто* (*нѣшту*): *Па на двѣйсѣ дѣна, садѣ кѡѣто мой там си упичѣт нѣшто*, или густѣнце *нѣшто* там, прѣнѡчки, канфѣти там, кѣпат и си разнесѣт... # *Змѣѣ да та ухѡпи за ѣзѣку куту ричѣш нѣшту* за сфатѣти. # *Муѣчка* или *бѡбочка, нѣшто* такѡва.

Със същото значение се използва и относителното местоимение *какѡѡто* (*какѡто*) и съкратената форма *кѡто*: *Курмѣду гу плетѣѣа плѣтки и тѡа на пазѣру гу вѡзийѣа, гу прудѡват, па утѣам ужѣ си купѡват тѣѣа от пазѣру ужѣ какѡѡто там. # ...зѣмаме там какѡто* да закѣсим, там трѡчка да се испѣѣе,... # ...тѡа знѣчит тѣ ѣскаш *кѡто* на тѡѡѣте тѡѣе да предадѣт.

Като синоними на *нещо* в говора се среща и частицата *шо* и производните от нея форми *шѡс* и *шѡсто*¹⁰¹: ...и се ривѣ и се ѣска, се *шо* да ѣ дам. # *Абре, врѣѣ, Танѣсе виш, абѡ какѡ сѣга не мѡѣа да спа, ма бѡчи шо* сѣ у грабѡ. # *Но слѡшам шѡс* у нѣѣ по другѡму; тѡѣ ортѡва нѣ такѡ как ѣас. # *Ми трѣбѣ шѡсто* да си напѣша фамѣлийѣта, па немужѣх.

Еднократно е фиксирана формата *кѣсто*, също със значение на 'нещо': *ѣма бѣла рѡѣа, рѡѡва, бардѡва. Сѣга кѣсто а нѣма.*

В говора е регистрирана и местоименната форма *ѣѣди хѡ* 'ѣди какѡ; това-онова', която се използва само когато се отнася за

¹⁰⁰ Местоименията *ктѡс*, *ктѡс'ту*, отбелязани от Э. И. Зеленина И. [1955: 123] и представени като заемки от украински, не се откриват в нашите записи.

¹⁰¹ Според Э. И. Зеленина [1955: 123], тези местоимения също са заемки от украински.

посочване на нещо неопределено, абстрактно, напр.: *Дъчко, връй и ке направиш йеди хко, йеди хко!*

3. За признаци. Всички местоимения от тази група имат дублети, формирани по споменатите по-горе начини.

а) Като изключим фонетичните изменения, единият от тях се покрива с книжовните форми на съответните местоимения: **нѐкаф** // **нѐкаф** – за мъжки род [*Нѐкаф гу нѐма. # Българка девочка да се оглави за дру̀к, за русна̀к или за хох̀л там, или за нѐкѣф дру̀к, Бѡже сахранѝ!*], **нѐкаква** // **нѐква, нѐква** – за женски род [*Тийе дѹма: за нѐкаква жена̀, такѣва жена̀ детѡ сабл'удаваше абичаите и...* # *Нѐкаква жена ке дѡйде и ке кѹпи. # Ти што? Българка да се оглави за руски или за нѐква друга нация̀, не дай Господ!* # *нѐква сай̀а*], **нѐкво** – за среден род [*Там нѐкво момчѣ сиди. # нѐкво сѣло*] и **нѐкакфи** // **нѐкфи** – за множествено число [*Ну, каквѡто имаше там, дървѣта нѐкакфи там. # Нѐкакфи ѡра минай̀а. # Немаш ли там нѐкакфи та̀почки. # И там, на та̀чката, нѐкфи чѣрги ста̀ри. # От има такѣу решѣнийе на българите, така и така, тва и тва да направи сѣлото или нѣшто да збирѣт, или чѣрква да направѣт, или нѐкфи збори, нѐкфи такѣви лѝшки, ну разни дел̀а, какфѡто да реши сѣлото.*].

б) Вторият вид неопределителни местоимения за признаци представляват по-голям интерес, още повече, че те или техни варианти, са доста разпространени сред българските говори в Украйна, за разлика от диалектите в метрополията. Те дублират по значение и функция основните неопределителни местоимения за признаци. Тези местоименни форми също са образувани от основите на въпросителните местоимения за признаци, но с наставка **-с** (от възвр. част. си): **какѣфс** /мѣш/; **какфѣс** /жен̀а/; **какфѡс** /дет̀е/, **какфѣс** /ѡра/.

Обикновено се използват определителните форми на тези местоимения, които се образуват с окончание **-то**. Но често в потока на речта настъпват различни фонетични изменения, поради което се получават варианти, някои от които съвпадат с други местоименни форми. Така, освен посочените по-горе форми, вместо местоимението за мъжки род **нѐкаф** (*нѐкаф*) се използват и формите **кѣкѣфсто** (*кѣкѣшто, кѣфто*) и контрахираните варианти **квѡсто, кфѣсто, кѣсто** [*А па на какѣфсто лѝчен празник ф Бъл'ѹрий̀а, тий̀а (ходеха); # ... като изл̀ават да са бѡрат и изл̀ѣга рѡтсвеник какѣфсто нѣзен, незна̀м какѣф, ... # какѣфсто ливневи́й дѣш (идва) # ...сфѣкѣрвата ми донѣсе шѣл гол̀ам, такѣф, кѣкѣшто бѣжоф и ми донѣсе вѣзел лѣшници. # То бише, тѡже кѣфто богаты́й чул̀ак*

жува̀л, ... # Па той бѐше **квѐсто** роднѝна. # И мѝйта ба̀ба тѝже на **кѝфто** личнѝй пра̀зник, тѝже удѝли ф Бѝлѝари́йя, у сестра̀ си на гѝсте.].

Еднократно са регистрирани и близките по форма с книжовните варианти конструкции **йѐди какѝф** // **йѐди си кѝф**: Какѐ да рѐкам, да дѝмам, бу тѝйа йе лош, бу тойа йе **йѐди какѝф**, **йѐдиси кѝф**!

За женски род често се употребяват формите **каквѝсто** (**каквѝто**, **кфѝсто**), **кфѝтси**: Месѝрова **каквѝсто** # Егѝ напра̀тиф **каквѝсто** башча̀ бѐше. # Па йас глѝдам – **каквѝсто** жена̀ иде. # **Каквѝто** коледѝрска пѝсн'а? # И там **кфѝсто** женѝ заболѝла. # На дру̀га **кфѝсто** ра̀бота отѝде. # **кфѝсто** нау̀ка. # Про лѝл'о **кфѝтси** пѝсн'а.

Формите за среден род, отнасящи се към тази парадигма са **какфѝсто** // **кфѝсто** // **какѝфсто**: Там нѝшто **какфѝсто** не дови́зайа и фс'о. # **какфѝсто** дрѝво # **какфѝсто** сѐло # **какѝфсто** хазѝйство # Има **кфѝсто** амѝрфно састойѝние. # Па дойде **кфѝсто** дѝдо до мѝне сас сѝмка (дѝдо в говора е от ср. р.).

Формата **кѝсто**, която има и значение на неопределено местоимение за предмети, и на наречие за начин, се употребява понякога за трите рода: *Има атлѝчие кѝсто* 'някакво'. / *Той кѝсто* 'някак' по дру̀гѝму го дѝма. / # ... **кѝсто** 'някаква' крѐпка ракѝя.

4) За множествено число – **какфѝсто** (**кфѝсто**) // **какѝфто**: Егѝ там, **какфѝсто** де́ца там играт. # **какфѝсто** Месѝрови # **Какфѝсто** дра минѝйа по на̀шита ѝлица. # прес **кфѝсто** ра̀боти # Да оба̀диш **какфѝсто** там сла̀ва. # Си издѝмал **кфѝсто** нештѝ. # Крѝсницата да̀ва **кфѝсто** пудѝрки. # Си́дѝли, знѝчит, **какѝфто** ме́ченица.

По тези местоимения терновският говор се отличава от всички други диалекти както в диаспорите, така и в етническите граници на българския език.

За женски и среден род има още една разновидност на тези местоимения, формирани от същите основи: **квѝтси** (< **каквѝто си*) [земѝ **квѝтси** сѝмчица # квѝтси женѝ] и **квѝтси** [*Им напра̀и квѝтси* замечѝние.]. Тези форми са широко разпространени сред българските говори в Бесарабия [вж.: Топалова, 1997: 16 – 18; Барболова, Колесник, 1998: 73; Барболова, 1999: 81; Кондов, 2000: 50-55 и др.]. Според С. Топалова, това са нови формиравания под влияние на руските местоимения “кто-то, что-то, какой-то, защото те напомнят диалектните форми ... (кой-ту)” /с. 18/. Подобно е становището по този въпрос и на В. Кондов. Въпреки това, не бива да се изключва възможността тези форми да са получени чрез

контрахиране на съставните местоименни форми *еди какъф си; еди каква си, еди какъв си, еди какви си*, които са били познати в говорите, но с течение на времето са претърпели различни промени. Различията между бесарабските и терновските форми говорят за самостоятелен развой, но едва ли е невъзможно това да са старинни диалектни форми. А наличието на бесарабските форми в терновския говор, говорят за междудиалектна интерференция, а също и за заселване на бесарабски българи в Терновка.

Формите *кѡйта* и *кѡте* се използват рядко: *И тва тѡйа ужѣ, ну рѡтственики там, кѡйта чѡжди, кѡте рѡтсвеники фл`агайа фаф кѡшти*.

Понякога дублетните форми се използват едновременно, при което се получава тафталогия, напр.: *А тугѡфка кѡфѡто нѣкакѡфи нѡвѡсти ѡмайа гасудѡрсвени, збѡрайа сѡдѡтка*.

Подобно на книжовния език и другите български говори, формите на числителното *един* тук също се използват вместо неопределителните местоимения за лица и предмети: *...врѣвѡ ду сусѣдо, дѣдушѡка едѡн,... # па идѡн мушчѡйна:... # идѡн дѡдо и иднѡ баба # иднѡ ѡагнѣнѣе # иднѡ ѡра* и т.н.

4. За количество. Неопределен, но не голям брой лица и предмети се изразяват с общобългарското местоимение **нѡколко** // **нѣколко** // **нѣколко**: *Са посѣлиѡа садѣ нѡколко кѡшти. # нѣколко гѡдин # нѣколко жѣне # нѣколко мѣже*.

Отрицателни местоимения

Отрицателните местоимения в говора са образувани от въпросителните местоимения с представка *ни-*. Това означава, че и тяхната система също се покрива със съответната книжовна, като, разбира се, се изключат фонетичните промени, които в някои случаи са довели до контрахиране. Цялата парадигма на отрицателните местоимения е видна в Таблица № 11.

В зависимост от значението и функциите си, отрицателните местоимения също се преразпределят на няколко вида:

1. За лица и предмети – независимо от рода и числото се използва само общобългарското местоимение **нѡкой** (**нѡкуй**): *Нѡкой не работи на прѣзникѡ. # Нѡкой не пѡл, как тѡа пѡйѡла. # Нѡкой не са мешѡйе. # На нѡкой не ѡе дѡно да го вѡди. # Оште рѡно, рѡно, ѡште нѡкой не врѣвѡ. # Нѡкуй ни ми рѣѡа “Спасѡба!” # ...на нѡкуй ни утѡрѡай,... # Той ѡдиши ф Одѣс да са бѡри и ни гу надбѡри нѡкуй. # Ыас дойдѡ, пѡтам дѣѡа а тѡй; нѡкой ни знѡй дѣѡа а тѡй!*

Таблица № 11

	Мъжки род	Женски род	Среден род	Множествено число
За лица и предмети	<i>ни идін</i>	<i>ни иднà</i>	<i>ни иднò</i>	–
За лица	<i>нікой</i>		<i>(нікуй)</i>	
За предмети	<i>нішто</i>			
За признаци	<i>нікакъф (нікаф)</i>	<i>нікаква (нікфа)</i>	<i>нікво</i>	<i>нікви (нікве)</i>
За притежание	<i>ничій</i>	<i>ничійна</i>	<i>ничійно</i>	<i>ничійне</i>
За количество	<i>йкак</i>	<i>//</i>	<i>нішто</i>	

При пряко зададени въпроси от рода на “Има ли такива думи *нікоя* и *нікое*? Какво е това *нікоя* или *нікое*?” информаторите отговарят, че при тях няма такива думи. Те не се откриха и при други специално зададени въпроси и описани словесни ситуации: *Кой ке ти кàже тва? – Нїкой!* # *Койà ке дòйде с мене? – Нїкой.* # *Куїє дете унà годїна утїде да са ўчи ф Българїя? – Унà гудїна нїкой не утїде.* # *Нї йеднѣш нїкой не дойдє.* # *Нїкой от стàрете не дойдєя.*

Уточнението за род в тези случаи е чрез съчетанията: *ни идін*, *ни йеднà (иднà)*, *ни йеднò (иднò)*: *Той нїмà нї идін син.* # *Нї йеднà не дойде.* # *Нї иднò дете не се найдє да раскàже нєшто.*

В тези случаи се използват също и формите за качества и признаци – *нікакъф*, *нікаква*, *нікво*, *нікакфи*, но, според информаторите, те изразяват емоционална обагреност, за разлика от *ни йедін* /-а, -о, -и/, които са неутрални: *Нїкакфа женà не са найдє.* # *Тва дете нїкакфа баба нєма.* # *Нїкакфа рàбота не напрàйх.* # *Около Чернїгоф нєма нїкакфо сєло с българе.* # *Таа годїна измрàзе дрѣв'ата и нїкакфи плòдове нєма.*

Субстантивираната форма *нішто* съвпада с книжовната: *Йас нїшто не му рєка.* # *нішто не вїда* # *Йас нїшто ни дрѣжа.* # *Нїшто нєма да са пулўчи.* # *Не мòга нїшто да рєка.* # *Там имаше стòрош; той вàрдеше тàм нїшто, нїкой не пўштакше.* # *Не бїва да думаш нїшто.*

2. Отрицателните местоимения за признаци са два вида. Първият вид форми почти напълно се покриват с тези книжовната норма: за мъжки род *нікакъф* [... и *нікакъф* фкўс н'ама, да.], за женски род *нікаква* [*Нїкаква* ни продàжа немà, не купл'а.], за среден род *нікакво* [*Нїкакво* сєло там нєма българско. # *Та гудїна нїкакво сєме немàх.*], за множествено число *нікакви* [*Той нїкакви дєца нєма, той нєма сїм'а.*].

Вторият вид форми всъщност са съкратени варианти на първите: **нѝкаф** [**Нѝкаф** запрѣт нѣмаше. # Нѣмаше **нѝкаф** загѣн, за кѣдлѣшта врѣзани и фс'о.]; **нѝква** [**Нѝква** зем'а той нѣмѣ. # **Нѝква** жена там не дойдѣ. **Нѝква** работа той не работѣ.]; **нѝкво** [...и бес тѣх нѣма **нѝкво** главѣне. # **Нѝкво** ѝме нѣма. # Плѣшитайѣ съдѣ парѣ, **нѝкво** зрѣно, нѣмѣ нѝшто.]; **нѝкви** [Нѣмѣ, нѣмѣ, **нѝкви** камани нѣмѣ. # Се кончѣва сѣлото и се нѣмаше **нѝкви** грѣници. # Нѣмѣ ужѣ **нѝкви** вѣди и бугѣришта. # **Нѝкви** парѣ за товѣ ни са дава.]. Тези контрахирани форми имат по-висока фреквентност.

3. Отрицателните местоимения за притежание са една от особеностите на микросистемата, по които се отличава от книжовния език.

Формата за мъжки род всъщност съвпада с книжовната, т.е. тя е формирана от въпросителното местоимение за притежание за мъжки род **чий** и представка **ни-**: **ничѝй** [Пет гѣдене а **ничѝй**. # Той ужѣ брѣсен; той а **ничѝй**.]. Останалите форми – за женски и среден род и множествено число, са образувани от формата за мъжки род, към която са прибавени окончанията за род съответно **-на**, **-но**, **-ни** (**-не**): **ничѝйна** [Тѣа систѣма за полѣване, т'а сѣга а **ничѝйна**, за нѝйкой не са чѝсли.]; **ничѝйно** [Като го исфѣрлат то **ничѝйно**.]; **ничѝйни** (**ничѝйне**) [Тѣйѣ магазѝи **ничѝйни** бѣйѣ, гасудѣрсѣни, то **ничѝйни**. # **ничѝйне** машѝне.].

Формите за женски и среден род имат и фонетични варианти, които се дължат на елизията на атиратива **й**: **ничѝна** [Онѣ згрѣда перет чѣркувата, дѣто искѣа да а направат музѣй, т'а **ничѝна**]; **ничѝно** [Грѣбето а **ничѝно**.], а формата за мн.ч., понякога по звуковия си състав съвпада с формата за м.р.: **ничѝй** [Тѣйѣ водѣнѝци сѣга **ничѝй**.].

Успоредно с тези местоимения се употребява съчетанието, формирано от отрицателното местоимение за лица и предмети от мъжки род с предлог **на**, което е унифицирано за трите рода и множествено число, напр.: То клѣденец там **на нѝкой**. # Чѣйѣ таѣа зем'а? – **На нѝкой, на нѝйкой** нѣ та зем'а. Тѣа мѣсто там **на нѝкой**. Следователно тук също има дублетни форми: Тѣа дрѣво **на нѝкой**. // Тѣа дрѣво **ничѝйно** с явен превес на варианта **на нѝкой**. В значение на “ничия” е регистрирано и местоимението **нѝкакѣ**: И та бѣлка са считѣйѣше **нѝкакѣ**, дѣто ф сѣло ни са считѣйѣше, т'а **нѝкакѣ**, бо т'а не бѣше огрѣмна и не бѣше такѣва длѣга. Това дава основание да смятаме, че отрицателните местоимения за признаци за мъжки и среден род, също се използват като притежа телни, но обстоятелството, че по време на теренните проучвания не са регистрирани, навежда на мисълта, че вече отмират.

4. Липсата на каквото и да е количество се изразява с общобългарското отрицателно местоимение **никак**: *Сол ни са клàва **никак**. # **Никак** не рàботи. # **Никак** не дūжда.*

Тази форма се използва и като отрицателно местоимение-наречие за начин: **Никак** не им дūмайà, аргàтин и фс'о.

Освен при отрицателните местоимения понякога при разказ, и други местоименни форми за мъжки род се използват като универсални за трите рода, което се подразбира обаче само в контекст, напр.: *Брàйне, запàли два òгена и **кòйто** прескòкне òгено, òгено не гò земè, знàчит **той** не гò колì, па кòйто – че се запàли òште пòвече òгено, че се загорì. И запàлиа вñка два òгена. Марìйка прескòкна, òгено нè а зè, па бъл'ата като прескòкна, òште пòвече òгено са разгурè.*

ГЛАГОЛИ

По основните си граматични особености глаголната система в говора на Терновка не се различава от книжовната. На нея също са присъщи граматичните категории за лице и число, за вид и залог, за наклонение, спрежение и време, а причастните форми се подчиняват и на категорията за род. Темпоралната система е сложна, тъй като е изградена от глаголни времена както с пряка, така и с косвена ориентация към момента на говоренето, които освен с прости се представят и със сложни форми.

Основната особеност на темпоралната система на терновския говор, както и при другите части на речта е отново наличието на различни дублетни форми, които значително усложняват картината на езиковата микросистема и подчертават нееднородния характер на говора.

В говора не се откриват инфинитивни форми. Липсват обаче и деепричастия.

Видове глаголи

I. От словообразователно гледище.

По отношение на своя произход глаголите, подобно на имената, също се класифицират на две групи – първични (основни) и производни (вторични) глаголи. Първичните глаголи се отнасят към най-стария лексикален пласт. Формата им за 1 л. ед. ч., сег. вр., т.е. основната им форма, завършва на -а (-'а, -йа). Обикновено са двусрични и с неясна

от синхронен аспект словообразователна структура, а понякога и неизвестна етимология. Такива са глаголи като: *пѣча, пѣша, вѣда, сѣда, гѣна, плѣча, лѣжа, лѣя, грѣя, сѣя, ѡра, кап'е, рѣжа, дрѣжа, зѣма, мѣлча, плѣча штипа, ѡпа, брѣша, л'уба, равн'а, кол'а, са фал'а, са крийа, дѡйа, гулѣя, прѣва // прѣя, мийа, сѣя, пийа, трийа, пѣя, жувѣя, желѣя* и т.н.

Вторичните, т.е. производните глаголи се образуват по същия начин както в книжовния език и другите диалекти, а именно като към основи на първични глаголи или други части на речта се прибавят различни префикси или наставки.

а) Представките, които по-активно се използват в говора за образуване на глаголи са: **на-**: да *наплета, да нарѣжа, да го нарана, да налова, да направа, да напиша*; **по-** (пу-): *погуба, пѡкажа, гу пубѣ, да пѡзнайа, пугл'една, пудѣвам, пѡстройа*; **раз-** (рас-): да *рѣзбера, да ви раскажа, распрѣга*; **о-** (у-): са *оглѣви, остѡнайа (устанѣя)*, да *ѡпера (упрѣ)*, да *ѡпека, умѣл*; **над-** (нат-): *натѡра*; **пре-** (пере-): *предлагава, прецѣди, переидѣ, се перемѣва, передава*; **при-**: *пригатѡви, ма притѣсна*; **про-** (пру-): *проживѣйме, да прѡдам, процѣдила (пруцѣждам)*; **от-** (ут-): си *отѣдайа, утѣде, ѡткл'уча, ма ѡткѣбна*; **до-** (ду-): *дѡнеса (дунесе), дѡчѣвам, дѡвеза (дувѣде)*; **из-** (ис-): *излѣва, да извада, излели, да исѣйне, да испрата, да испийа*; **ф-**: *фпрѣга*; **у-**: *уцепенѣ*; **за-**: *заграба, да заѣра /вѡда/, заѣведа, заспи, затѡча, замѣса, запиша*; **с-** (з-): *спѡмна, склѣвам, стрѣйа, зѣдам, зѣра*; **са-** (сѣ-, су-, со-): да са *сѣбуда, да собѣдим, са сѣглашѣвам*; **вас-**: *васпѣтам // васпѣтувам*.

б) Наставките, с които се образуват глаголи са: **-на-**: да *стѣна, да сѣдна, да вѣрна, да с пучѣна, да капна, кѣсна, грѣзна, фѣна, да са дѣна, да бѣцна, застѣна*; **-ам-**: *зѣмам, дѣмам, чѣтам, да вѣдам, сѣдам, вѣкам, лѣпам, мѣтам, дѡждам // дѣждам 'идвам' и нейните разширени варианти -кам: пѣскам, бѣцкам и -гам: тѣргам, фѣргам, фл'агам*; **-вам (-фам)**: *спѣвам, клѣвам, дѣвам, стѣвам, ѡткрѣвам 'отварям', пучѣвам, прудѣвам, са ѡпѣсфам*; **-авам (-евам)**: *вклѣчѣвам, крѣштѣвам, гуштѣвам, са полѣчѣва (палѣчѣва), ѡзначѣва, както и формираните на местна почва глаголи като напр.: бросѣвам, начинѣва и др.*; **-овам**: *мирѡсова, рисѡвам*. Най-продуктивен е суфиксът **-ѣвам (-увам)**, с който се формират девербални итеративно-имперфективни глаголи. Освен познатите и широко разпространени в целокупния български език глаголи като: *купѣвам, враждѣвам, търѣвам, аргатѣвам, дарѣвам, иргинѣват, орѣвам, пладнѣваме // полѡднѣваме*, и т.н., с **-увам** са формирани и глаголи, които в повечето диалекти и книжовния език са образувани с други суфикси, напр.: *минѣвам 'минава', майнѣвам, са качѣвам, станѣвам, сфалѣвам*,

са *цанџват*, *нѐмаше зем'а*/ *да пастџва* 'пустее', *валкџвам*, *верџвам*, *вапиџвам*, *винчџвам* са // *венчџва/т*/ 'венчавам', *завџдувам*, *калѐсувам*, *фтѐсува*, *жѐждувам*, *дувѐжуват*, *сџшуват*, *будџирувам* 'бодѣрствам', *забџуват*, *испиџуват*¹⁰² и пр. Наставката *-увам* е активна и сега. За това говорят фомиралите се неологизми като *мобилизџвам*, са *регистраџувайа*, са *арганизџват*, които всъщност представляват руско-български хибриди. Това също увеличава броя на итеративните глаголи в говора.

Често със суфиксите *-увам* и *-вам* се формират дублетни словообразователни формации: *врџзват* // *врџсџват* (*вразџват*); *ги нанџзват* // *ги нанџзуват*; *ги забџуват* // *ги забџуват*.

в) В говора се откриват глаголи, които съдържат в структурата си едновременно префикс и някои от суфиксите *-ва*, *-ава*, *-ува-*. Такива са напр.: *гу прикрѐчуваиш*, *замѐтувам*, *запиџсувам*, *испџведџува*, *расфџрлџват*, *разбџивам*, *распџурежџава*, *окислџвам*, *усфишџава*, *да а остџвам*, *гу пересџвам*, *прибрџзва*, *разлџдџва* /*суфрџта*/, *предлагџава*, са *испџлнџвам* // *испџлнџневам*, *нанџзувам*, *исчиџстува*, *да ви раскџазувам*, *пукџазувам*, са *расџипувам*, *раскџатувам*, *замѐтувам*, *за-мѐкрува*, *задрѐмувам*, *надрѐбуват*, *накиџснџват*, *той ма догџунџава*, *изгџднџвам* и т.н. А в глаголи като: *засџџнува*, се съдържа и формантът *-н-*.

Тези форманти обаче имат двойна функция, тъй като освен лексикалното значение, те обикновено променят и граматическия вид на глагола. Поради това те са както словообразователни, така и морфологични елементи.

II. Според лексикалното си значение и формалните си особености

От тази гледна точка глаголите в терновския говор, както и в съвременния книжовен език също са преходни и непреходни, лични и безлични, възвратни и невъзвратни.

1. Преходни и непреходни глаголи. При глаголите в говора корелацията преходност ~ непреходност не се отличава с никакви поспециални особености от книжовния български език. И тук преходните глаголи изразяват действие на субект върху обект, напр.: *нѐса*, *да тѐшча*, *да пѐкажа*, *да тѐча*, *да ги вѐда*, *џас да прѐта*, *мѐса*, *лѐпам*, *сџшам*, *прѐвам*, *џскам*, *да пѐчам*, *џас пџштам*, *а дрџжам*, *џас пѐмна* (*пѐвна*), *иџийа*, *тѐрам*, *давам*, *џас им тѐргџувам*, *џа замѐса*, *ѐпера*, *да пѐзнаџа*, *да раздѐвам* и т.н., а непреходните означават, че субектът и обектът на действието са едно и също граматическо лице: *сѐдам*, *џас*

¹⁰² Такава завишена употреба на суфикс *-увам* е присъща в южнотракийските говори [Бояджиев, 1991: 85], а също в Старозагорско, Елховско–Грудовско, а на запад – във Валовишко, Сярско и поречието на Струма [БДА ЕМ и др. томове на БДА].

пlача, стoйa, бул'ай, да зaспaм, спaвам, задрeмyвaм, да мiнa, крaчa, да шeтaм, вpъвa // вpъвaм, пливaм 'плувaм', дyждaм, oдaм, да идa, не л'oжa, лeжa, трeбa, имa, нeмa, мoжe, бивa // бивaвa, рaстe, стaвa, цaфтi.

Към групата на непреходните глаголи се отнасят и възвратните глаголи като: *са збiрам, са вpъшaм, са двiнa* и др. под, които в говора са широко разпространени. Като се има предвид, че голяма част от обикновените глаголи имат възвратни съответствия, напр.: *га зiмам ~ са зiмам, йас му вpъзyвaм ~ са вpъзyвaм, чyвaм нeштo ~ чyвaм добрe, пeй пeснa ~ тaкa ми са пeй, обичa да п'ай; сeдaм ~ не се сeдa* и т.н., то може да се каже, че до голяма степен границата между преходните и непреходните глаголи се размива.

2. Лични и безлични глаголи. В терновския говор, както и в книжовния език преобладават глаголите, при които граматичното лице е точно определено, като *чeтaм, знам, дрънкам, пoмнa, глe-дaш, oди да ги тръси, ни идът, са увликaвaт, си ортyвaт, вapдaт, трaкa 'чyкa', той прай, крeска, недочyвa, викaт, ма гл'eдaт, да разбiрам, стoвиeмe, йас са срeшнa, йa са глaви, ми рeкa, той ми дунeсe, колiмe, кулiя, са разортyвaймe, йас си зex, пересeлили, си купил, те станaлe* и т. н.

Глаголи, при които вършителят на действието не е определен и не се подразбира, като *булi, грамi, русi /дъш/, мpъкнyвa, захмapувa* са 'заоблачава се', *ма зайдe 'доядя мe', а мpъзи, са види, се oкaзa, са минa, кe са нaйдe*, са сравнително малко. От функционална гледна точка обаче, формите за 3 л. ед. ч. на всички или почти всички възвратни глаголи могат да изразяват безлично действие. В това си значение тези глаголи се използват най-вече за изразяване на принципно положение, т.е. дали дадено действие се извършва или не, дали е позволено или не, дали е обичайно или не, напр.: *дeтo не мoж да са сeй; на пpъзник не са рaбoти, садe са идe, са пий, са гaтoви...; рaнo са oди на трeтiнaтa; твa дeтo са сoдaвa* и т.н. Вършител на действието, а понякога и обект на действието, липсва.

3. Невъзвратни и възвратни глаголи.

а) Невъзвратните глаголи са прости по структура и означават действие, което е насочено от субекта, т.е. от вършителя на действието, към някакъв друг обект, който е потърпевш, напр.: *пeрa, вapдa, пoмнa, да разбiiя, да разбepa, жувeйe, пeйe, мийa, аргaтyвaм, гoнa, пийшe, скъсa, ги пyкaзвa, гу ликyвa, бaцкaм, испили, пaсax, гу вoдим* и т.н. или нямат никаква насоченост, т.е. не засягат никого, напр.: *да рeкa, крeскам, лeжa, сeдaм, не дувaжyвa, мъчи, oдaм, тръчaм, бpъзaм, дoждa, лoпa, трaкa, недочyвaм.*

б) Възвратните глаголи са сложни по своята структура и се образуват по два модела:

1) С кратките форми на възвратното лично местоимение *са*: *ѝа са дрѣжа, са кѣпам, да не са вѣрна, са загуби, са крѹти, са углѣви, са прѣсиш, ни са ликѹваше, са исѹлих, са сѣглашѣва, са винчѹвайѝа (са винчѣйѝа), са чѹва, са вѣди, са закѣнчи, /му/ са клѣн'аш, ми са жѣловат, ми са лижѝи, ми са спѝи, да са вѣдат, са срешнѣт, двѣмата са бѣрат, си м'азат, си ортѹват.*

2) С възвратното-притежателно местоимение *си*: *си тѣпам, си тѹрам, си правѝиѝа, си земайѝа; си ѝма, си нѣма, си знѝй; си отѝдайѝа, си дѹмам, си ѝграм, си плѣче, си спѝи, си идѣ и пр.*

Двете местоимения обаче понякога се взаимозаменят, което означава, напр.: *си догаварѝиѝа за свѣдбата // да са уртѹват.*

Среща се обаче и формата *се*, която изпълнява функцията и на двете местоимения: *се разѝиграт, се переплѣтат, се убѣси, се сѹшат, се рѣжат, да се мѝйе рацѣте.* В някои случаи тази форма се е утвърдила, т.е. използва се постоянно, напр.: *се стрѣи, се рѣви (Дѣто се ровѝла, там снѣла), са сфѝкнала с тѣ чувѣло; са почѣках.* На кое местоимение от книжовната норма отговаря дадената форма, се разбира от контекста.

Понякога гласната изпада, при което възвратното притежателно местоимение *си* приема облика *с*, напр.: *да с_лучѝне, да с_зимѣ, да с_утѝва* и т.н.

Възвратните глаголи изразяват различни и често сложни семантични нюанси. В най-общи линии обаче те експлицират предимно рефлексивни, реципрочни или безлични действия и състояния. Формите със *се* обикновено означават, че субектът сам извършва действие **върху себе си** (*са мѝйѝа, са глѣдам, са лекѹвам*), а със *си*, че той /те/ извършва/ат/ дадено действие **за себе си** (*да си ъпека леп, си сѝйдеѝа курмѝт*) или върху нещо свое (*си умѝл рѣцѣте; да си ъпера дрѣите*).

В терновския говор обаче се откриват възвратни глаголи, които не са характерни за книжовния език и другите говори, напр.: *ѝа се замрѣзна, се тарѹва, ми са санѹва сѣн, са войѹвайѝа, да са зрѣйе /патлаѣана до червѣно/, се зайѣдох 'преядох' и др. под.*

Вид на глагола

В изследвания говор глаголите също в едни случаи изразяват цялостна завършеност на действието или част от него, а в други

– действие в момент на извършване, без да са обхванати всичките етапи на процеса във времето. Във връзка с това се определя и граматическата категория “вид на глагола”, според която първите се определят като глаголи от свършен вид, а вторите от несвършен.

Особеността на всеобщия български език да изразява с по два еднокоренни глагола едно и също действие, единият от които е от свършен, а другият от несвършен вид, се споделя и от терновския говор, напр.: *Йас ти рекам.* ~ *Йас да му река.*; *ка̀пе* ~ *ка̀пне*; *ста̀вам* ~ *да ста̀на*, *седа̀/м/* ~ *да седна* // *да седнем*; *грѝзе* ~ *да грѝзне*; *ба̀цам* // *ба̀цкам* ~ *да ба̀цна*; *лѐжа* ~ *да лѐгна*; *фл`ава* // *фл`ага* ~ *да фл`ай/е/*; *да̀вам* ~ *да да̀м*; *зѝма* ~ *да зимѐ*, *пѐра* ~ *да опѐра*; *раска̀звам* ~ *да ра̀скажа*, *про̀давам* ~ *да про̀дам*, *а замо̀тфам* ~ *да а замо̀там*, *врѝзват* ~ *да вразат* и т.н. Формирането на видовете двойки е пряко свързано с изнесените по-горе форманти.

По-голямата част от основните глаголи са от несвършен вид, напр.: *бе́ра*, *сто̀йя*, *седа̀*, *зна̀м*, *пла̀ча*, *то̀ча*, *но̀са*, *ги пѐра*, *йа са дрѝжа* // *а дрѝжам*, *мѐса*, *не мо̀га*, *по̀мна* // *по̀вна*, *йас кра̀ча*, *шѝйя*, *са врѝшам*, *йас врѝва* // *йас врѝвам*, *ода* // *одам*, *не л`о̀жа*, *ду̀ждам*, *не а пу̀шам*, *ги су̀шам*, *иска̀м да пѐчам*, *га зѝмам*, *седа̀м*, *ту̀рам*, *йас им тѝргѝвам*, *да шѝтам*, *орту̀вам*, *грѐе*, *лай*, *са мийа*, *пра̀ва*, *са то̀чи*, *та̀ мучѝ*, *висѝ*, *гурѝ*, *трѝчам*, *сфитѝ*, *иска̀*, *ра̀бота* // *рабо̀там*, *дум*. Но има и не малко основни глаголи от свършен вид – *йас да мѝна*, *да река̀/м/*, *да рѝтна*, *да ста̀на*, *да лѐгна*, *да зѐма*, *да да̀м*, *да ѝда*, *да са май̀на*, *да ку̀пам/м/*, *да пра̀та* и т.н.

Производните глаголи също могат да бъдат както от свършен, така и от несвършен вид. Обикновено от непроизводните основи от несвършен вид се формират глаголи от свършен вид, напр.: *пѐра* > *да опѐра*, *мѐса* > *омеса̀*, *зѝмеса̀*, *спа* > *да за̀спа* // *да за̀спам*; *бу̀да* > *да а са̀буда*; *зна̀йя* > *по̀знайя̀*, *кѝсам* ~ *да скѝсам*, *мѝйя* ~ *измѝйя* и обратно – от глаголите от свършен вид се формират глаголи от несвършен вид, напр.: *да да̀м* > *да̀вам*; *да ку̀пам* > *купу̀вам*, */ке ти/ вдѐна* > *вдѐвам*, *да са добѝйя* > *са добѝвам*, *на вразат* > *на вразу̀ват*; *ту̀ра* > *ту̀ргам* и т.н. Производните глаголи от своя страна могат да се превърнат във вторични имперфективи, напр.: (*мѝйя* // *миа* >) *да умѝйя* // *да умиа* > *умѝвам*; (*бе́ра* >) *да збе́ра* > *са зби́рам*; (*лѐйя* // *лѝям* >) *да налѝ́я* > *налѝвам*, *да са пулѝ́я* > *пулѝвам*, *да разлѝ́я* > *разлѝвам*; (*да ста̀на* >) *да оста̀на*, *ста̀вам* > *оста̀вам*, *да ма прибу̀ли* ~ *ма прибу̀лва* и т.н. Най-често глаголите от свършен вид се образуват с префиксите и форманта -н, а глаголите от несвършен вид – със формантите -ам, -вам, -avam, -увам, -овам.

Но словообразователните форманти не винаги променят вида на мотивиращия глагол, както е напр. в случаите: *вѐрвам* (несв.в.) >

верувам (несв. в.); да дам (св. в.) > /да/ прòдам, да пòдам (св. в.); давам (несв. в.) > раздàвам, продàвам (несв. в.). Схематично това изглежда така:

св. в.	св. в.	несв. в.	несв. в.
>	прòдам		> продàвам
да дам >		давам	> раздàвам
>	пòдам		> пудàвам

Видови двойки се формират и по други начини – чрез мястото на ударението или някой вътрешнофлексивни промени –, които се проявяват най-ясно във формите за 3 л. ед. ч., сег. вр., напр.: да ме зберè (збирè; да са зберàт) // збìра (са збìрат); да земè // зìма; на извидàт // ма извìждат и т.н.

Някои глаголи са се неутрализирали по отношение на вида. Такива са напр.: вìда: не вìда/м/ да си вдèна кунèцо и к ìдам да го вìда/м/; тùрам: ...и тùрат курмìт, му тùрат патлаžен, ... и ...тий си знàйат нòрма кòлко трèба да тùрат на тò лèп, ...; ÿас кòпам и Давèте, трèва да кòпаме окòп.; рèкам: ÿас ти рèкам и да ти рèкам и т.н.

Същевременно някои от видовите двойки взаимно се заменят, т.е. те са изравнили семантиката си и по този начин са се превърнали в дублети, напр.: дàр'ат = даруват.

Спрежение на глагола

Въз основа на тематичната си гласна, глаголите в говора на Терновка също се разделят на три спрежения. Но тъй като в 3 лице, ед.ч. на сегашно време глаголната основа в микросистемата търпи разни фонетични промени, то тематичната гласна най-ясно проличава във 2 лице.

Както и в книжовния език, по принцип основата на глаголите:

а) от I-во спрежение завършва на **-е**: кѣне/ш/, плитè/ш/, идèш // да идѣш, бирè/ш/, да стàне/ш/, да сèдне/ш/, да са вѣрне/ш/, да си пучìне/ш/, грìзе/ш/, да фàне/ш/, да ùмре/ш/, ричè/ш/, пичè/ш/, да ба̀цне/ш/, да са дèне/ш/, да дунисè/ш/, завезè/ш/ 'заведе'; са крìйе/ш/, са мийе/ш/, сѣйе/ш/, жу̀вѣе/ш/, да испийèш, застàне/ш/ и т.н.

б) от II-ро спрежение завършват на **-и**: мѣриш, вàриш, пра̀иш, ма к̀удиш, да гу в̀идиш, сч̀упиш, врѣ̀виш, кòсиш, упрѣ̀жиш, са пу̀знакòмиш, да пу̀садìш, да ги укàчиш и

в) от III-то спрежение завършват на **-а**: *уткривам; кàраш, дѹмаш, вѣкаш, врѣзѹваш, чѣкаш, чѹваш, не слѹшаш, пуфтàраш, да нарѣчаш, да скѣсаш, ду нѣсаш, збѣраш, се замòрваш, ма догун'аваш, сфал'ѹваш, накàзуваш, пукàзуваш, са умòруваш; недочѹва, накàзува, пукàзува, са умòрува* и т.н. По принцип тази група глаголи е най-голяма в българския език, но в говора тя се увеличава още повече и от продуктивността на суфикс *-увам*.

Интерес предизвиква наличието на няколко итеративни глагола на *-и/ицaм*: *облѣицaм, са стѣицa, д'а̀лцaм*, които свързват езиковата микросистема на Терновка с южнотракийските говори и тези в Сярско и Валовишко.

В редица случаи при глаголите от I и II спрежение се наблюдават фонетични промени, които водят до колебание в спрежението. Така например, при глаголите от I спрежение понякога тематичната гласна е е подложена на пълна редукция: *мѣйеш // мѣиш (// мий), да умѣйеш // да умѣиш (поякога и умѣиш), да дòйдеш // да дòйдиш, да нѹснеш // да нѹсниш, знàйеш (знàиш) // знàиш*. Но тези случай общо взето са спорадични. Много по-често се среща обратното явление – преглас на **и** в е при глаголите от II спрежение: *ма гòниш // ма гòнеш, гòни // гòне, гòните // гòнете; вàрди // вàрде; са вàре, а нарèдиш // а нарèдеш; òди // òде; дòиш // дòйеш*.

При глаголите от I и II спрежение непосредствено след коренната гласна се наблюдава и друго явление – тематичните гласни *е, и* понякога се консонантизират в *й*: *пèй, пèиш; пропèйш // пропèиш, прай, прàиш* и др. под. Всички тези особености се откриват най-вече при формите за 3 лице единствено число. Това създава колебание в спрежението и често затруднява неговото определяне.

Вследствие на контрахиране, напълно са преминали в групата на глаголите от III спрежение глаголите: *кòпам, ѝграм, л'ѹл'ам*¹⁰³ и др.

Успоредното съществуване на тези явления без съмнение също се дължи на някогашното смесване на говори, отнасящи се към различни диалектни общности.

НАКЛОНЕНИЕ

В микросистемата на Терновка са познати всички характерни за българския език наклонения – изявително, преизказно, повелително

¹⁰³ В този си вид *кòпам* е широко разпространен, но останалите се откриват предимно в Софийско.

и условно. Регистрираните по време на теренните проучвания темпорални форми, отнасящи се към съответните времена и наклонения и тук очертават една пъстра картина от варианти, които характеризират говора и отново разкриват участието на няколко диалекта във формирането на терновския говор.

Изъявително наклонение

Сегашно време

1. Образуване на глаголните форми. Картината на парадигмата на глаголите в сегашно време не е однородна, тъй като някои от формите се образуват по няколко начина:

	<u>ед. ч.:</u>	<u>мн. ч.:</u>
1 л.	-а (<i>а, ѝа</i>) // -а.м 1 л.	-м // -ме
2 л.	-и	2 л. -те
3 л.	—	3 л. -ѣт // -ат /-ѣт, -ѣт/

Формите за **1 лице, единствено число** на глаголите от I и II спрежение се образуват по два начина – с окончание -а и с окончание -а.м, които се прибавят след коренните морфемии, тъй като тематичните гласни съответно е и и изпадат [ГСБЕ, 2, 1983: 291].

а) С **окончание -а** (след гласна -*ѝа*, след съгласна -*’а*): да а зѣма, пàса, бѣра, да ѝмра, да рѝтна, ѝас да мѝна, ги мѝсла, рѣса, са бѣра, мѣл’а, жувеѝа, да шѝйа.

Спорадично в говора се явява окончание -ѣ: ѝас врѣѣѣ. Трудно е да се каже, дали в тези случаи става въпрос за пълна редукция на окончанието, т.е. ж > -а > -ѣ вѣн от ударение или за окончание -ѣ < ж, което е резултат от междудиалектна интерференция. Вероятно второто предположение е по вярно, като се има предвид, че редукцията на а не е характерно за говора явление. Както е видно от фонетиката, тук обратното явление, т.е. ѣ > а вѣн от ударение е съществена особеност на тази микросистема.

б) С **окончание -а.м**¹⁰⁴: да бѣрам, мѣтам, да пàсам, ткѝйам, сѝпам, сѝшам, гу прѣсам, пѝшам, бàвам /деѣа/ [Кàта ден ѡдам ф магазино да си зѣмам сфѣш лѣп. # Їас кàжна годѝна сàдам пипѣр.].

Двата начина се използват успоредно и все още са в конкурентна употреба, поради което повечето глаголи имат дублетни форми,

¹⁰⁴ Окончанието -а.м е характерно за западните говори [ЕБЕМД, 1978], но се открива и в източните [Милетич, 1989: 89].

напр.: *са кѣпа // са кѣпам, пѣша // пѣшам, рѣка // рѣкам, да спа // да спѣм, ђда // ђдам, прѣйа // прѣвам, ѣас пѣмна (пѣвна) // не пѣмна*¹⁰⁵. Дублетните морфологични форманти се използват едновременно в говора на всеки един информатор, напр.: *Па ѣас, кай, такѣ пѣча-м, такѣ пѣча-м! ... Пѣче и той и ѣас пѣча. Като ми умрѣ женѣта, зе да не чѣвам и да не вѣдам, ама чѣшката а вѣда*.

в) **Окончание -м** се среща предимно при контрахираните или атематични глаголи, напр.: *игра-м, зна-м; ѱам, дам, да прòдам*. Спорадично се открива при глаголи с крайна коренна гласна: *сèйем, стоим*, но успоредно със *сèйа, стòйа // стуйа (стòйам)*.

Макар и условно би могло да се каже, че формите на -а (йа) се използват най-често. Те определено се предпочитат, когато коренната морфема окончава на гласна: *ми́йа, са кри́йа, три́йа, би́йа*, да *у́спейа, пийа* // *пийа_м, пѐйа (п`ѐйа) // пѐйа_м*¹⁰⁶, *до́йа*.

Мекостта на съгласната пред окончанието се губи: *гуѡра, да нѡса, да прѡта, л'ѡба, цаѡда, тѡпам, да кѡпам, да са бѡрам, ги бѡвам* (за деца). Случаи със запазена старинната мекост също се срещат, но по-рядко: *фѡл'ам // са фѡл'а, да завѡл'а, /мѡга ти/ ѡб'асн'а, рѡвн'а, кѡл'а/м/,* но всички тези форми имат и дублети със затвърдяла съгласна, които имат значително по-голяма фреквентност: *рѡбут'а, мѡл'а // са мѡл'ам* (но обикновено *рѡбота // рѡботам, са мѡлам*).

Съгласните *ж, ч, ш* пред окончанието не се променят: *йас рѣжа, лѣжа // лѣжам, да са облѣча, йа са дрѣжа // а дрѣжам, тѣча, йас крача, да не мѣчам, трѣча // трѣчам, да пѣлуча, се да тѣшча, сѣшам.*

Вариантите с *к* и *ч* на *пѣка/м/* // *пѣча/м/* и *ѡпека/м/* // *ѡпеча/м/* (да *гу ѡпеча м*) се използват успоредно [*Иа си мѣсам ега такà, за прàзник да ѡпеча м трѡшка. Ъас не знàм, не мѡга колàк да ѡпека м. – при една информаторка*], но редовно – да *ѡпека*.

Изклонното коренно ударение не променя мястото си: да *и*да, да *а* *г*ризна, да *на*йда, *ра*на, *уча*, /х/ода, *ме*са // *ме*сам, но при окситоните то се отмята върху коренната морфема: *че*та // *че*там [*Йас* *м*лого *че*та. # *Йас* *ни* *зна*м да *че*там.], *дра*, да *ги* *па*са // /к*ра*вите/ да *па*сам, *се*да, // *се*дам, *ле*на // *ле*нам, *вр*ъва // *вр*ъвам, *ра*бут'а (да *ра*бота) // да *ра*ботам. Но при формите на -а се откриват и акцентни дублети като: *пл*ета // *пл*ита, *се*да // *си*дѧ.

При производните глаголи се предпочита окончание *-а*, но ударението от коренната морфема или окончанието се премества върху префикса: *да на̀плета*, *да ва за̀веда*, *да за̀бравя*, *да ра̀збера*,

¹⁰⁵ Подобна ситуация се открива в Драмско [вж.: Иванов, 1977: 170] и говора на Ропката [вж.: Керемидчиева, 1993:226 – 228].

¹⁰⁸ Успоредна употреба на двете форми на глагола *нея* има в Благоевградско, Г. Делчевско, Смолянско и Пазарджишко [вж.: БДА, I и III].

да за̀вра, о̀пера, да пòемна, да го на̀рана, да на̀лова, да си на̀лѐйа, да по̀проса, да на̀права, да ти о̀бада, да заб̀рава, да на̀рѐжа, да по̀кажа, да по̀луча, да на̀пиша, да до̀живейа, да за̀бийа, да по̀знайа¹⁰⁷, гу за̀меса̀м, да а̀ оста̀вам, да за̀спа̀м¹⁰⁸. Въпреки това, повечето глаголи имат и варианти с -а̀м, като понякога последните се различават и по мястото на ударението, напр.: да уткр̀ийа // да ти о̀ткр̀ийа̀м.

Формите на -а и тук имат акцентни варианти: да по̀леяа // да пул̀ейа, на̀уча // на̀уча, на̀реда // на̀реда, да ви ра̀скажа // да рас̀кажа (да ра̀скажа̀м), по̀стро́йа¹⁰⁹ // пу̀стро́йа. Редовно се запазва коренното ударение при глаголите с представка с- (з-): да ги спòмна, скл̀авам, сп̀ейа̀м, стр̀ийа, з̀да̀вам, з̀бе́ра/м/ (// з̀би́ра̀м). Спорадично се откриват окситони като да /и/сп̀ийе́м. Въпреки тези изключения, по отношение на инициалното ударение при префигираните глаголи говорът проявява единство.

Глаголите от III-то спрежение образуват формите си за 1 л., единствено число с **окончание -м**, което се прибавя към основите на глаголите: *йас б̀ага̀м (бе́гам), л̀ега̀м (л̀ага̀м, си ле́гам), ч̀ува̀м, йас ста̀вам, йас ну̀шта̀м, да сп̀ава̀м, йска̀м, ш̀ѐта̀м, са вр̀ѝта̀м, са у̀бл̀ица̀м, йас д̀а́лца̀м ‘дялка̀м’, д̀ужда̀м ‘идва̀м’, т̀ура̀м, га з̀и́ма̀м, да́вам, по́ма́га̀м, пуч̀ива̀м, ж̀е́ждува̀м, йас му врас̀ува̀м, т̀ър̀г̀ува̀м, куп̀ува̀м, са кач̀ува̀м, орт̀ува̀м; раз̀б̀ира̀м, са оп̀а̀сфа̀м, го скл̀ава̀м, на́ме́та̀м, пру́ца́жда̀м, раз̀да́вам, отк̀р̀ива̀м ‘отваря̀м’, да а оста̀вам (уста̀вам), фклуч̀ава̀м, рас̀ка̀тува̀м, замòтува̀м, задр̀емува̀м, за́ку́сува̀м, йас рас̀ка̀зва̀м // да ви рас̀ка̀зува̀м.*

Глаголът д̀ума̀м има и съкратена форма – дум, която се използва спорадично и само при предаване на свои думи в разказ, напр.: Дум: “Мамо, ми зиме́те си ча̀нтичка!”

Формите за **2 лице единствено число** се образуват само с **окончание -и**, което се прибавя към основата: *да се́днеш, пи́реш, да ла̀пнеш, на́йдеш, да се ма́йнеш, ре́жеш, вр̀ѝжеш, ми́жеш, пи́чеш, пла́чеш, пи́шеш, са к̀ъпеш, п̀ейеш, зна́йш, т̀ка́йеш; оди́ш, у́чиш, ма к̀уди́ш, да гу ви́диш, сч̀у́пиш, ко́сиш, оба́диш, са бо́риш, ми́слиш, л̀у́биш, се́диш, сп̀и́ш, дра́жиш, са прòсиш; пруда́деш, да дови́деш, на́ми́гнеш, да са на́пи́йеш, да са нал̀е́йеш, пул̀е́йеш, да накр̀и́йеш, пук̀р̀и́йеш, да на́ма́жеш, ут́ре́жеш, да пучи́теш, да про́па́днеш, да на́си́пеш, пу́стел̀а́ш, збе́реш, з̀да́ваш; налòвиш, исп̀а̀лниш, пасòлиш, да упр̀ѝ́жиш, са пу́знакòмиш, на́пра́виш, да ги ука́чиш; да*

¹⁰⁷ Този тип форми на префигираните глаголи – с инициално ударение и окончание -а – са характерни за ЮЗБ.

¹⁰⁸ Формите с неударено окончание -а̀м са присъщи на смолянския говор.

¹⁰⁹ Чрез отметнатото ударение при тези глаголни форми говорът на Терновка отново пряко се свързва с югозападните и рупските говори.

гледаш, дѹмаш, хитрѹваш, уртѹваш, клѹваш, тѹраш, са дугѹждаш, слѹшаш, крѹскаш, са срѣшач, успѣваш, ти му са нравѹваш, клѹваш; разбираш, да натѹраш, здаваш, палучѹваш, да пумѣнеш, забрѣкаш, са пустрѣчѹваш, пусѹваш, залѹваш, замѹташ // замѹтѹваш, испѣл'нѣваш, прудѹваш, се замѹваш 'затрудняваш', пудѹваш, да ги загл'аждаш [Ти треба да мислиш какѹ прѹиш. # Ай, дражиш с кѹлавите. # Да работиш не ѿе гѣрх. # Ти треба да ма глѣдаш. # Трѣбаше да дѹйдеш фчѣра. # Таа крѹва трѣва да ѿ нараниш, да ѿ исчѹстиш и да ѿ издѹиш. # ...да пусѣйеш или ни ти хватава да идѣш, врѣвиш там и получѹваш. А на сѣтн'а гу здаваш там натѹтка ут нѹвийа урожѹй.].

Както вече се каза по-горе, в редица случаи тематичната гласна при глаголите от I и II спрежение се колебае: дѹйеш // дѹиш, мѹйеш // мѹиш, да пѹснеш // да пѹсниш, лѣжеш // лѣжиш, пропѣйеш // пропѣиш; гѹниш // ма гѹнеш, наредѹиш // а наредѣш, прѹиш // прѣш.

Тук сѹщо често при глаголите от I спрежение тематичната гласна -е след коренна гласна изпада, но се запазва ѿотацията: знѹиш, жувѣйш, сѣйш, пѣйш, гу бѹиш и т.н.

Мястото на ударението при формите за 2 л., ед. ч. обикновено е върху коренната сричка. Но има и окситони като: да земѣш, да ричѣш, да довидѣш /мѣжд/, да а раздадѣш, врѣвиш, седѹиш (сидѹиш), пусадѹиш. Пропарокситоните могат да се приемат за изключения, още повече, че те имат и акцентни варианти – да рѹботиш // рѹбѹтиш. Преметът на ударението при коренните глаголи в 1 л. ед. ч. понякога се запазва и при тези форми, но това не е редовно (да ричѣш // да рѣчеш, да са зберѣш, но и да са збѣреш). Акцентен вариант има и формата зимѣш // зѣмеш.

Формите за **3 лице, единствено число** съвпадат с основата, т.е. те нямат окончание:

а) Глаголи от I спрежение: бирѣ, растѣ, дѹйде, плитѣ, пасѣ, да дадѣ, да сѣдне, да са вѣрне, са кѣпе, кѹпе, да мѹне, да кѹпне, кѹсне, да стѹне, да лѣгне, крадне, са фѹне, да случѹне, да бацне, да са дѣне, ричѣ, пичѣ, пѹше, мирѹше, брѣше, стрѣже; да зберѣ (збирѣ), да избѣрѣ, да дунисѣ, да а дуведѣ, да истечѣ, да упичѣ [Имаше да си спѹйѣ настѹйка].

Когато е непосредствено след коренната гласна, тематичната гласна -е сѹщо е ѿотувана, но понякога ѿотацията се губи. Много по-често обаче тя се запазва, а изпада основната гласна, следствие на което се получават вариантни форми, едната от които е съкратена, т. е. на ѿ (освен ако не приемем, че тук става въпрос за консонантизация на е), напр.: гу сѣе // гу сѣѿ // сѣе, грѣе // са грѣѿ // грѣе, жувѣе // жувѣѿ // жувѣе

// жуве́й/е/, желай́е // кой желай, ткай́е // ткай, са мий́е/, смей́е/ се, врѣи́е, ма би́е, пий́е/, пѣй́е/ (п'ай́е/), знай́е/, да си налѣ́е // да си налѣе // да нал'ай́е/, са пул'ай́е/, да умий́е/, да са добий́е/, изл'ай́е // изл'ай, гул'ай, лай, пучерне́й¹¹⁰¹¹² [Той **са крѣй**, бу **знай** да не го зѣмат, па ѝас ни са крѣйа.]. Към това спрежение отнася и *пи́й*.

При формите с изконно коренно ударение последното запазва мястото си: *ни́кне*, са *ки́сне*, ма *ди́гне*, ми а *м'ѣтне*, са *крѣ́йе*, *гулѣ́е*. Само в *трепѣ* и *земѣ* се наблюдава движение на ударението от каренната върху основната гласна. При окситоните в едни случаи то се задържа върху тематичната гласна: да *пасѣ*, *придѣ*, *пичѣ*, *штинѣ*, *течѣ*, *къл'вѣ*, а други са с премет на ударението: *пѣре*, *плѣте*, *грѣзе*, *като ѹмре*. Откриват се и акцентни дублети като *читѣ* // *чѣте*, *берѣ* // *бѣре*, да *земѣ* // *зѣме*.

При производните глаголи ударението по принцип е върху коренната морфема и като цяло преобладават формите с парокситонно ударение: да *утѣде*, *пуглѣдне*, *застѣне*, да *надѣне*, *раски́сне*. Формите с преместване на ударението върху тематичната гласна са единици: *завезѣ*, *довезѣ*.

б) Глаголи от II спрежение: *седѣ* (*сидѣ*), *врави*, *стуй*, *струѣ*, *кипѣ*, *гурѣ*, *дрѣжѣ*, *стѣрчѣ*, *трѣчѣ*, *мѣл'чѣ*, *висѣ*, *болѣ*, *цѣфтѣ*, *грамѣ*, *скимтѣ*, а *мрѣзи*, *спи*, *тѣчи*, *си ѹчи*, са *пѣчи*, ма *кѹди*, *мѣти*, да *рѣни*, *пѣмни*, *тегли*, са *мѣли*, *сфѣри*, да са *вѣди*, *ѡди* да *ги трѣси*, *лѣзи*, *рѣви*, са *гатѣви*; да *ма сабѹди*, *си забрѣви*, да *ги угѣсти*, да са *зарѣби*, да са *пулѹчи*, са *оцѣди*, да са *перѣжѣри*, *ухѣпи*, да *гу растѣчи*, да са *прѣхрѣни*, да са *пудѣтѣви*, да *ма пупрѣви*, да *отвѣти*, да *ма прибѹли*, да са *сфѣри*.

При тези глаголи тематичната гласна *и* понякога се преглася в *е*: *ѹче*, *вѣре*, *вѣрде*, ма *вѣде*, да *го прѣсте*, *ги тѹше* и т.н. Това предизвиква друг вид дублетни форми: *ѡди* // *ѡде*; *нѣси* // *нѣсе* (*нисѣ*), *рабѣти* // *рабѣте* // *рабѣте* [Който ѣе по-бѣдан са *цѣни* и *рабѣти* *арѣтин*. # *Р'ѣдко*, *кѣйто там* /са/ *цѣне* у *нѣго*.]. Единствено във формата са *фѣл'а* тематичната гласна се преглася в *а*.

Глаголите с коренна гласна пред окончанието и тук имат съкратени форми: *ѡди* (*ѡдѣе*) // *дой*, *брой*. Съкратена е и формата *прѣй*, която е вариант на *прѣви* // *прѣве*.

Окситонното ударение обикновено се запазва: *валѣ*, *лежѣ* (*лижѣ*), *врави* (*варви*), *дрѣжѣ*, но в редица форми на глаголи от този акцентен тип и тук се премята върху коренната морфема: да *грѣди*, *гѣси*, *врѣви* (*врави*), *цѣди*, *лѣѹби*, *лѣви*, *кѣси*, *вѣри*, *ѡбади*, да *рабѣте*,

¹¹⁰ Такива форми се срещат най-редовно във вертикалата Никополско, Плевенско, Ловешко и Троянско.

са сѹши. Акцентните варианти са сравнително малко: сѣди // сѣдѹ, ра̀боте // ра̀боте, но се срещат дори у един и същи информатор: *Даже та гудѹна са рудѹ, за дугудѹна не са рѹди и зѣдаѹш натѹтака*. При формите на производните глаголи ударението запазва мястото си, което са имали първичните глаголи: *да испрѹти, распрѹри, отпрѹри; залезѹи*.

в) Глаголи от III спрежение: сѣда (сѣ̀да, сѣ̀да), прѣга, слѹга, са дѹга, пѹта, да глѣда, клѣ̀ца, лѹпа, скѹка, чѹка (чѣ̀ка), шѣ̀та, глѣда, ба̀цка, крѣ̀ска, са клѹва, брусѹва, кѹра, дѹма, дрѣ̀нка, са рѹжда, си дѹжда (дѹжда), зѹма, мѹса, прѹшта, да̀ва, се на̀дѣва ‘на̀дѹва’, са майнѹва, са срамѹва, го ликѹва, санѹва, фанѹва, калѣсува (калѣсва); излѹга, излѣ̀ва, да не потскѹка, распрѣга, нарѣ̀ча, гу сѹрѣжа, /слѣ̀нцето/ заѹжда, се нахѹжда, ма извѹжда, ги дувѹжда, дувѹжува, са забрѹжда, изврѹшта, разгрѹшта, крѹшта̀ва, гушта̀ва, си дѹба̀ва, са разбрѣ̀ква, се перемѹва, са истрѹва, прибрѣ̀зва, докарѹва, разлѹжва /суфрѹта/, си утсѣ̀ва, гу пересѣ̀ва, прѹда̀ва, передѹва, са полѹча̀ва (палѹча̀ва), предла̀гава, са наза̀вава, съфпа̀дава, са окислѹва (окислѣ̀ва), той ма догунѹва, испѣ̀лнѹва (са испѣ̀йнава, испѣ̀лнѣ̀ва), са распѹрежа̀ва, са отличѣ̀ва, означѣ̀ва, недочѹва, исчѝстува, са умѹрува, са замѹкрува, са расѣ̀пува, разбрѣ̀кува.

Само при ограничен брой глаголи се запазва мекостта пред тематичната гласна при глаголите от несвършен вид в III спр.: отѹрѹа, фѣ̀рлѹа, исфѣ̀рлѹа, отговѹрѹа (ѹотговѹрѹа), путѣ̀глѹа.

Глаголът ка̀звам // ка̀зѹвам има съкратена форма – кай, която се използва при разказ за предаване на чужди думи: *Нѹша и Мара, кай, си довѣ̀зе зѹлото и такѣ̀во, а па тѣ̀ѹа Ана, кай, донѣ̀се кѹкалѣ̀те и парѣ̀лѣ̀те*.

Тези форми на глаголите от III спр. са предимно парокситони: зѹма, зѹира, ка̀чва, не слѹша, пуфѹта̀ра, да нарѣ̀ча, испѣ̀лнѹва, са издѣ̀вава, дунѹса, орѹѹва, ка̀зѹва. Пропарокситони са само формите на няки от глаголите със суфикс -ѹва: перекѹснѹва, оцѣ̀нѹва, испѹѣ̀ѹѹва, исчѝстува, исѣ̀йнѹва, закѹнѹва, дукѹрува, са запѣ̀лѹва. Акцентни дублети като *да спѹиѣ*¹¹¹¹¹³ // *да испѹиѣ* се срещат спорадично.

Формите за 1 лице, множествено число също се образуват по два модела:

а) С **окончание -м**, което се прибавя към основата и е характерно само за глаголи от I и II спрежение: *да зѣ̀мѣм да урѣ̀м, перѣ̀м, пичѣ̀м, плитѣ̀м, са гризѣ̀м, пѹиѣ̀м, рѣ̀жем; сидѣ̀м, врѣ̀ѹѹм, трѣ̀чѣ̀м, нѹи пѹишѣ̀м, са ѹчим, са̀дѣ̀м, трѣ̀сим, дѣ̀лим, прѹим, са*

¹¹¹ Подобни форми с окситонно ударение се срещат в Западнософийско, Трънско и Брезнишко.

вòдим, чўпим, нийе не лўбим, ладим, да са глāvим, дижўрим; нёйем, шийём, врашём, ддйм; да дувизём, да испийём, да станем, да ддйдем, нал'айем; нар'сим, изддим, опр'жсим [Да в'арим, да пичём и да идём. Сахар нар'сим трдшенко – като прасёнца идём.].

Граматическото значение на тези форми, когато съвпадат с формите за 1 л. ед. ч. като *стойм* напр., се различава от това на омонимните варианти само в контекст.

б) С разширеното **окончание -ме (-м'е, -ми)**, което се прилага къмоснови на глаголите от всички спрежения: *мётеме/фк'штити/*, *бёреме, са к'пими, идеме, пичём, гу зн'айме, дадём, в'ариме, а сўшимада пл'авеме, ддиме, гдтфиме, п'алиме, в'идиме, сидиме (сидим'е), стовиме (стуйм'е), вравиме (вравими)*¹¹²; *кдпаме, си чўкаме, тўраме, к'араме, гу зб'ираме и гу бр'каме, в'икаме, т'п'каме, купўваме, ги канўваме, уртўваме; ср'баме, полйваме (пулйваме), навйваме, налйваме, замдкр'аме, раск'азваме, да закдлим'е, да тр'симе, док'аруваме, да н'айдеме, да издёме, да а нарёдиме, да лдвиме.*

Аломорфите -м'е и ми се явяват спорадично.

Както при формите за 1 л. ед. ч. и тук двата модела са в активна конкурентна употреба, поради което дублетите при глаголите от I и II спр. са нещо обичайно: *нёйем // нёйеме, са мййем // са мййеме, тк'айем // тк'айеме, лдвим // лдвиме, кдсим // кдсиме, са мдлим // са мдлимe, дрбим // дрбиме, вдзим // вдзиме, в'ардим // в'ардиме, ддим // ддиме, стойм // стовиме, ддиме, убрёмжем // убрёмжеме* и т.н. [*Уже там сётне ндсат абет, панахйда ф чёрквата, сётне сйчките ут абедо, какётo ний **сидим, ст'авами, зймаме** там какётo да **закўсим**, там трдшка да се испйе, густйнце, вудйчка и зрёмнце ут т'аа панахйда, на птйчките да го **наф'рл'аме**, птйчките да го сбер'ат, ...*]. Окончанието -м се предпочита при глаголите от свършен вид¹¹³.

¹¹² Районите, в които е разпространено само краткото окончание -м за 1 л., мн. ч., сег. вр. при глаголите от I и II спрежение, са твърде ограничени и заемат предимно централната част на България (по вертикалата около Свищов – Пловдив и Балканските говори, част от мизийските, тракийските и източномакедонските говори). Разширеното окончание -ме (което понякога се конкурира с аломорфа -мо) при глаголите от всички спрежения е особеност на голяма част от западнобългарските говори и най-вече на запад от линията Видин – Лом, Берковица, Източно от София, Разложко, Босилеградско, Вардарска Македония, Сярско и в част от Родопите [по-подробно вж.: Тетовска-Троева, 1996: 30-37].

¹¹³ Такава е ситуацията в по-голямата част от езиковата територия. Успоредна употреба на двете окончания се открива в СЗБ /Оряховско, Белослатинско, Врачанско, Ихтиманско, Свогенско и Ботевградско; Луковитско и Тетевенско/ и ЮЗБ /Благодеевградско, Петричко, Г. Делчевско/, в подбалканския говор и Родопите, по поречието на Марица, М. Търновско и Грудовско в ЮИБ, а също в Гръцка и Турска Тракия и в отделни селища на Драмско, Зиляховско и Валовишко. Явлението се открива и в североизточните мизийски говори и ерчекко [Вж.: Тетовска-Троева, М., 1996: 30-37].

Ударението обикновено запазва мястото си в основната форма: *пичѐм // пичѐме, врѣвѝм // врѣвѝме, гу нѝсим // нѝсиме, тѝпим // тѝпиме, кѝсим // кѝсиме*. При глаголите с предмет на ударението в 1 л. ед. ч. обаче, понякога варира. Формите *рабѝтим // рабѝтиме (работаме)* имат варианти и с инициално ударение – *рабѝтим // рабѝтиме*. Срещат се и други подобни случаи. При формите с окончание *-ме* се очертава тенденция то да остава върху коренната морфема, т.е. не се променя, а при формите с *-м* се премества върху тематичната гласна (т.е. изравнява се с книжовната норма), напр.: *перѐм, плетѐм, читѐм, но пѐреме, чѐтаме, бѐреме*.

При глаголите от III спрежение окончанието винаги е *-ме*: *искаме, ѝмаме, нѐмаме, дѹмаме, глѐдаме, пладнѹваме, закѹсуваме, пулѝваме*.

Формите за **2 лице множествено число** се образуват с окончанието ***-те (-ти)***, като при окситоните и тук в редица случаи се наблюдава предмет на ударението: *бѐрете, пѐрете, рѐдите, стѝдите, ѝдете, дѝдите; знѝйте (знайте), ткѝйте, са кѝпити, да нѝйдете, ричѐте (ричѐт'е), пичѐте, дадѐте, завизѐте, спѝте, дрѣ-жѝте, мѝслите, да вѝдите; седѝте, вѝйе гурѝте; дѹмате, кѝрате, чѐкате, зѝмате, слѹшате, ортѹвате, врѣсвате; като дѝйдете (да дѝдете), да набѐрете, поплѝчете, са збѝрате, да испрѝтите, удилѝвате, са съгласѝвате, усфишчѝвате, предлагѝвате, насѝпувате, повѐрувате* и т.н.

Тематичната гласна *е*, когато е след коренната гласна при глаголите от I спр. и тук понякога изпада или по-точно *ѝе > ѝ*: *нѝйте // нѝйти, знѝйте // знѝйте, мѝйте // мѝйте, врѝшѝте, пѝте*. Същевременно, понякога тематичната гласна *и* се преглася в *е*: *ѝдите // ѝдете, прѝвите // прѝвете, или а: трѣчѝте // трѣчат*.

Формите за **3 лице множествено число** се образуват като към коренната морфема се прибавят окончанията ***-ат*** и ***-ѣт*** или ***-ет*** (***-ѣт, -ѣт***)¹¹⁴.

а) Форми с окончание ***-ат***:

1) При глаголите от I спрежение: *ѝдат, да гу нѝдат, са пѝшат, вѝзат 'водят', рѣжат, са кѝпат, сѹчат /млѝако/, бѝйат, лѝйат, са смѝят (се смѝят), знѝят // знѝят, пѝят // пѝят, нѝят, ткѝят, пѝят, са грѝят, да стрѝят, гулѝят (гулѝят), но ѝграт; да пумѝгнат, да са збѐрат, поплѝчат, ѝспѝят, умѝят, да набѝят, като огладнѝят, да намѝжат, да го накѝжат, удрѣжат, исѝпат, да дѝйдат, пуккфѝсат; кѝпат*.

¹¹⁴ Успоредната употреба на окончанията *-ат // -ѣт // -ет* за 3 л. мн. ч. в комбинация с *-а // -ам* за 1 л. ед. ч. при глаголите от I и II спр. е регистрирана в говора на Ропката /вж.: Керемидчиева, 1993: 226/.

2) При глаголите от II спрежение: *тий* ъдат, нѡсат, кѡлат, кѡсат, да вѣдат, вѣрдат, рѡват, си гу прѡват, чѣрпат, сфѣират, рѡнат, сѣдат, л'убат, са мѣсат, вѣрат, пл'ават, гу дрѣзнат, вѡдат, са лѣпат, са гл'ават, рѡбутат // работат¹¹⁵; сл'ужат, решѣват, прѣжат, тѡчат, стрѡят, пѡйат, утѣ'айат; си дѡйдат, го замѣсат // зам'асат, растѡчат, са договѡрат, да са огл'ават, надрѡбат, нарѣдат, раздѣлат, да посѣдат, прич'упат, прижѣрат, довѣзат, да закѡлат, навѣрат.

3) При глаголите от III спрежение: дѡмат, вѣкат, кѡпат, зѣмат, ма гл'едат, б'агат, прѣгат (прѣгат), тр'упат, да абедат, дѡждат, тѡргат // тѡрат, кл'ават, гу гл'ават, крѣскат (крѣскат), си ортѡват (си уртѡват), дават, плѣват 'плуват', на срѣштат (ни срѣштат), са врѣштат, пѣштат, дѡждат, гл'ятат, плѣскат, мѡмат, пумѡгат, лѣкуват, валкѡват, канѡват, ѣа врѣзѡват, да се качѡват, му кѡзват // кѡзѡват, сфал'ѡват, крѣштѡват, са конкѡват, тѡнѣват, цѡнѡват /пастѡх/; дѡнѡсат, пустѣлат, испрѡштат, дувѣждат, извѣждат, са зѣират, гу натѣпкат, залѣват, загувѣват, прудѡват, ги укѡчват, завѣват, здѡват, са сувѣтват, наклѡват, набѣват, настѣлат, отрѣзват (удрѣзват), раскрѣват, разбѣват, ми надѡват // надѣват, поткармливат 'подхранват', са увлѣкават, зам'асуват, испѣтuvat, искѣруват, учѣстват, разбрѣкуват, исфѣрл'уват, расфѣрл'уват, дагавѣриват.

Окончанието *-ат* се използва и когато е под ударение: *сѣчат*, *вличат*, на *вразѣт*, ма *булѣт*, *летѣт*, *крадѣт*, *вравѣт*, *стуйѣт*, да са *зберѣт* (да *збирѣт*) // са *зѣират*, на *извѣдат* (а *изведѣт*, ма *извезѣт*), да *му занисѣт*.

б) **Окончанието -ѣт.** Въпреки наличието на *-ат* под ударение, все пак по-често в тези случаи се използва окончанието *-ѣт*: *четѣт*, *предѣт*, *гурѣт*, *урѣт*, ма *трепѣт*, са *дрѣжѣт*, *трѣчѣт*, *дадѣт*, *врѣшѣт*, са *пичѣт*, *брамчѣт*, *сфитѣт* /водѣ/, *спѣт*, си *упичѣт*, си *разнесѣт*, да *му дувизѣт*, а *завизѣт*, *нададѣт*, да *подайдѣт*, да *предадѣт*, *наидѣт* [По-голѣмете мѡме ни *чекѣт*, ни *гу зимѣт* и ни *дадѣт* *трѡшка*.]. Срещат се и варианти като: *пичѣт* // *пичѣт*, *убличѣт* // да *гу убличѣт*, *врѣвѣт* (// *врѣвѣт*) // *врѣват* (*врават*); *нѡсѣт* // *нѡсат*. Случаите с неударено окончание *-ѣт*, като *гулѣйѣт*, да *зѣмнѣт*, *сѣдѣт*, са спорадични и имат варианти с *-ат*, напр.: *мѣйнувѣт* // *мѣйнуват* (*майнѡват*).

в) **Окончанието -ет (-ѣт, -ѣт)** се явява под и извън ударение: *пийѣт* /слѣтка *ракѣйѣт*/, *пустуйѣт*, *брѡят* // *брѡйѣт*, *гулѣйѣт* //

¹¹⁵ Наличието на твърди съгласни пред окончанието за 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч. е особеност предимно на западнобългарските диалекти.

гулѐйѐт, умийѐт, вѐйѐт, /кату/ излѐет, са вѐдет, вѐдет мѐсѐт, сѐйѐт (с'айѐт, сѐйѐт) // сѐйѐт [Егѐ чѐа не гулѐме, е ге тѹр'ѐт мамѹлѐте, ги умийѐт, ги тѹр'ѐт на пѐчката, ги навѐрѐт. # ...пустуйѐт трѹшѐчка и си дѹждѐт кѹде дѹма.], да стойѐт (стуйѐт), да увѹршѐт, пийѐт, пѐйѐт [Са сбѹрат, от блѹжните сѐлѐ дѹждѐт на то празник, тѐлка кѹлѐт ѹрата да идѹт.]. То има сравнително ниска честотност и се използва успоредно с -ѐт и -ѹт, дори при един информатор.

Трудно е да се каже, дали това окончание и неговите аломорфи са резултат от междудиялектна интерференция или на естествен местен развой. Видно е само, че най-нестабилно е окончанието при глаголите с корени и основи, завършващи на гласна или след ж, ч и й: вѐйѐт (вѐйѐт) // вѐйѐт, вѐйѐт; гул'айѐт // гулѐйѐт // гулѐйѐт; вѹршѐт // вѹршѐѐт; пийѐт // пийѐт // пийѐт, пийѐт¹¹⁶ рѐжѐт // рѐжѐт, накѹчет // накѹчѐт, но успоредно с рѐжат, накѹчат и т.н.

Поливариантността на формациите, дължаща се на аломорфността на форманта, се увеличава и от акцентната нестабилност. Ударението често се колебае, което също е предпоставка за образуване на двойки: дрѹжѐт // са дрѹжѐт, да рѐчат // рѐкат, урѹт // ѹрат, чѐкат // чѐкѹт, зѹмѐт // зѹмѹт и др. Това създава възможност за формиране на цяла редица еднозначни вариантни форми като напр.: сѐдѐт // сидѐт // сѐдѐт // сѐдѹт.

Случаите със запазена старинна мекост пред окончанията тук са малко повече, отколкото при формите за другите лица: тѹвѹр'ѐт, са вѹд'ѐт 'се вѹдѹт', да кѹп'ѐт, тѹр'ѐт, одѐл'ѐт, ма обикѹл'ѐт, са сѹрд'ѐт, дѹр'ѐт, вѹрѹѹт [Егѐ чѐвѹне гулѐме и ги тѹр'ѐт мамѹлѐте, ги умийѐт, ги тѹр'ѐт на пѐчката, ги навѐрат. Кату ги изѹвѹдат пѐчката, тийѐ распѹкане, такѹѐ харѹши.], но те също имат варианти с твърди съгласни, които са с по-висока степен на употреба. Единствено при глаголите да фѹрл'ѐ и фѹрл'ѐм и техните производни се предпочитат формите с предходна мека съгласна: фѹрл'ѐт, да исфѹрл'ѐт, гу нѐфѹрл'ѐт, но фѹргѐт (< фѹргѐм).

Вместо глагола пиша често се използва пѹсфѐм /пѹсфѐш, пѹсфѐ, пѹсфѐме, пѹсфѐте, пѹсфѐт/.

Подобна пъстра картина ни представя и парадигмата на глаголите от II спрежение, където изобилстват вариативни форми в сегашно време.

При глаголите от III спрежение не са регистрирани вариантни форми.

¹¹⁶ Формите с ударени окончания на -ѐт // -ѹт или -ѹт и тези със запазена мекост на предходната съгласна са по-характерни за ИБ. Но успоредна употреба на окончанията -ѐт // -ѹт се среща в ЗБ и в някои рунски говори.

Глаголи от I спрежение

Глаголи с прамет на ударението		Глаголи с коренно ударение		Префигирани глаголи	
чѐта / чѐтам	бѐра / бѐрам	кѐпа / кѐпам	зѐма	опѐра / опѐрам	зѐнеса
чѐтѐш / читѐш/	бѐрѐш / бирѐш	кѐпѐш	зѐмѐш / земѐш	опѐрѐш	занесѐш
чѐтѐ / читѐ/	бѐрѐ / бирѐ	кѐпѐ	земѐ/зѐме	опѐрѐ / оперѐ	занесѐ
читѐ / чѐте	бирѐм/е/ / бѐрем/е/	кѐпѐм / кѐпѐм'е/	земѐм / зѐмѐме	опѐрем / опѐреме	занесѐм / занесѐме
чѐтѐте / читѐте/	бѐрѐте / берѐте	Кѐпѐте / кѐпѐтити/	земѐт'е / зѐмѐте	опѐрѐте	занесѐте
чѐтат / четат читят	бѐрат / берат	кѐпат	зѐмат / земат зимят	опѐрат / опѐрат	занесат / занесат

Глаголи с к > ч пред окончанието		Глаголи с ж, ч, ш пред окончанието		Глаголи с крайна коренна гласна	Съкратени глаголи
рѐка/рѐкам / рѐча/рѐчам	опѐка/м/ / опѐча/м/	пѐша / пѐшам	рѐскажа / рѐскажа рѐскажам	сѐйа / сѐйам / сѐйѐм	играм
рѐчѐш / ричѐш/	упѐчѐш	пѐшѐш	рѐскажѐш	сѐйш	играш
рѐчѐ / рѐчѐ/ / рѐче	упѐчѐ	пѐше	рѐскажѐ	сѐйѐ / гу сѐй / сѐѐ	игра
рѐчѐм/е/ / ричѐм/ / рѐчѐме / ричѐм'е	упѐчѐм / упѐчѐме	пѐшем / пѐшеме	рѐскажѐм / рѐскажѐме	сѐйѐм / сѐйѐме	играме / (играми)
рѐчѐте / ричѐт'е/	упѐчѐте	пѐшѐте	рѐскажѐте	сѐйѐте	играме / играти/
рѐчят / рѐчат рѐкат	упѐчят	пѐшат	рѐскажѐт / рѐскажѐт рѐскажѐт	сѐйат / сѐйат / сѐйѐт / сѐйѐт сѐйѐт	играт

По особенни са и значително се различават от книжовните формите на глаголите “влизам” и “да влезна” и производните от тях: *фл`ава / фл`ага // флѐвам / фл`агам (флѐгам), флѐваш, флѐва (флѐва), фл`аваме, фл`авате, флѐват (фл`ават) / флѐгат; да фл`ана, /дудѐ ти/ не фл`айѐш, фл`айѐ (да фл`ай, флѐй, флѐе), фл`айѐме, фл`айѐте, флѐгат*. Регистрирани са и близките до книжовните форми *да флѐзна, да флѐз/н/ѐш, да флѐзе, да флѐз/н/ѐм, да флѐзнѐте, да флѐзнат*, но някои от тях само еднократно.

Глаголи от II спрежение

Глаголи с променливо ударение			Глаголи с коренно ударение		Префигирани глаголи	
<i>седа</i> <i>се́да</i> <i>се́да.м</i>	<i>рабу́т'а</i> <i>ра́бота</i> <i>ра́бота.м</i>	<i>врѣ́ва</i> <i>врѣ́вам</i>	<i>но́са</i> <i>но́сам</i>	<i>о́да</i> <i>о́дам</i>	<i>за́кола</i> <i>за́колам</i>	<i>за́меса</i> <i>за́месам</i>
<i>седѝи</i> <i>(сидѝи)</i>	<i>ра́ботиш</i> <i>работиш</i>	<i>враѝиш</i> <i>/варѝиш/</i>	<i>но́сиш/</i> <i>но́сеиш</i> <i>нисе́иш</i>	<i>о́диш</i>	<i>зако́лиш</i>	<i>замѣ́сиш</i>
<i>седѝ</i>	<i>рабо́ти</i> <i>(рабо́те)</i> <i>рабо́те</i>	<i>варѝѝ</i> <i>(враѝѝ)</i> <i>врѣ́ви</i>	<i>но́си</i> <i>/но́се/</i> <i>нисе́</i>	<i>о́ди</i> <i>о́де</i>	<i>зако́ли</i> <i>зако́ле</i>	<i>замѣ́си</i> <i>замѣ́се</i>
<i>седѝ.м</i> <i>сидѝ.ме</i>	<i>рабо́тим</i> <i>работи́ме</i> <i>рабо́та.ме</i> <i>работи́м</i> <i>рабо́ти.ме</i>	<i>врѣ́вим</i> <i>врѣ́ви.ме</i> <i>враѝи́м.е</i>	<i>но́си.м/е/</i> <i>нисе́.м/е/</i>	<i>о́дим</i> <i>о́дѝ.ме</i>	<i>зако́лим</i> <i>зако́ли.ме</i>	<i>замѣ́сим</i> <i>замѣ́си.ме</i>
<i>седѝте</i> <i>сидѝт'е</i>	<i>рабо́тите</i> <i>работи́те</i>	<i>враѝѝте</i> <i>врѣ́вит'е</i>	<i>но́сите</i> <i>нисе́те</i>	<i>о́дите</i> <i>о́дете</i>	<i>зако́лите</i> <i>зако́лете</i>	<i>замѣ́сите</i>
<i>седѣ́т</i> <i>седѣ́т</i> <i>сидѣ́т</i> <i>седѣ́т</i> <i>седѣ́т</i>	<i>рабо́тат</i>	<i>врѣ́вѣ́т</i> <i>врѣ́вѣ́т</i> <i>враѝѣ́т</i> <i>враѝѣ́т</i> <i>врѣ́ват</i>	<i>но́сат</i> <i>но́сѣ́т</i> <i>несѣ́т</i>	<i>о́дат</i>	<i>зако́лат</i>	<i>замѣ́сат</i> <i>замѣ́сѣ́т</i>

Глаголи с крайна коренна гласна		Глаголи с вариантни основи		Глаголи с ж, ч, ш пред окончанието		Глаголи с дж пред окончанието
<i>до́й.а/м/</i> <i>до́и.м</i>	<i>и́здойа</i>	<i>сто́й.а/м/</i> <i>стуйа́</i> <i>стои́м</i>	<i>пра́йа</i> <i>пра́ва</i> <i>пра́вам</i>	<i>ѹ́ча</i> <i>ѹ́ча.м</i>	<i>дрѣ́жа</i> <i>дрѣ́жа.м</i>	<i>оба́да.м</i> <i>оба́да</i>
<i>до́йеиш</i>	<i>и́зддоиш</i> <i>издо́йеиш</i>	<i>стуйи́ш</i> <i>стувѝиш</i>	<i>пра́иш</i> <i>пра́еиш</i> <i>пра́виш</i>	<i>ѹ́чиш</i>	<i>дрѣ́жиш</i>	<i>оба́деш</i> <i>оба́диш</i>
<i>до́йе</i>	<i>и́зддо́йе</i> <i>издо́и</i>	<i>сто́и</i> <i>стувѝѝ</i>	<i>пра́й</i> <i>пра́йе</i> <i>пра́ви</i>	<i>ѹ́чи</i>	<i>дрѣ́жи</i>	<i>оба́ди</i> <i>оба́де</i>
<i>до́й.м</i> <i>до́й.ме</i>	<i>и́зддо́й.м</i> <i>издо́и.м/е/</i>	<i>сто́и.м/е/</i> <i>стувѝѝ.ме</i>	<i>пра́и.м</i> <i>пра́и.ме</i>	<i>ѹ́чи.ме</i>	<i>дрѣ́жи.ме</i>	<i>оба́ди.м</i> <i>оба́де.ме</i>
<i>до́ите</i>	<i>и́зддо́ите</i>	<i>сто́ите</i> <i>(стувѝите)</i>	<i>пра́ете</i> <i>пра́вете</i> <i>пра́вите</i>	<i>ѹ́чите</i>	<i>дрѣ́жите</i>	<i>оба́дите</i> <i>оба́дете</i>
<i>до́йат</i>	<i>и́зддо́йат</i> <i>издо́йѣ́т</i>	<i>стуйѣ́т</i> <i>стуйѣ́т</i>	<i>пра́йат</i> <i>пра́ват</i> <i>пра́вѣ́т</i>	<i>ѹ́чат</i> <i>ѹ́чет</i> <i>ѹ́чѣ́т</i>	<i>дрѣ́жа́т</i> <i>дрѣ́жа́т</i> <i>дрѣ́жа́т</i>	<i>оба́дат</i> <i>оба́дат</i>

Глаголи от III спрежение

дѹмам	брѣсам	цанѹвам	фрѣл'ам	пулѹвам	пукѹзувам
дѹмаш	брѣзаш	цанѹваш	фрѣгаш	пулѹваш	пукѹзуваш
дѹма	брѣза	цанѹва	фрѣга	пулѹва	пукѹзува
дѹмаме	брѣзаме	цанѹваме	фрѣгаме	пулѹваме	пукѹзуваме
дѹмате	брѣзате	цанѹвате	фрѣгате	пулѹвате	пукѹзвате
дѹмат	брѣат	цанѹват	фрѣгат	пулѹват	пукѹзват

При атематични глаголи не се откриват специфични морфологични особености: дам, дадѣш, дадѣ, дадѣме, дадѣте, дадѣт /дадѣт/; ѱам, идѣш, идѣ, идѣме, идѣт.

Отрицателните форми се образуват с частицата **не (ни)**: нѣшто не вѣда, ни гу вѣдам, не пѣвна, ѱас не пѣѱа, не ми хватѱва, да не рѣка, да не мѣлчам, не вѣѱе, да ни са загѹби, ни знѱѱе, не верѹва, да ни са засмѣѱе, нѣшто ни разбѣра, не са дрѣжѱи, не трѣчи, не полѣднува, не ѣдиме, да ни ѹчим, да не се раскрѣѱат, да рабѣтат не знѱѱат, не се бѣѱат, ни ѱа трипѣт, ни гѣ прѣзнуват, не рабѣте и т.н. [Ако не забѣѱа прѣчки, той ке лежѱ на зем'ата.].

За въпросителните форми се използва частицата **ли**: Ъа знам ли? # Гу вѣрат ли? # Вие панимѱвате ли нѱѱѱѱ ѱѱѱк?

Повечето от формите на глагола **сѣм** в сегашно време са вариантни:

сѣм // сам

си

ѱе // ѱа // ѱ // е // ѣ // а

сме (сми) // сне (сни)

сви (све, сфи) // снѱ

са

[Ъас **сѣм** ут Тернѣфка. # Ъа **сѣм** винувѱт. # Ъа **сам** адѱнаѱтата гудѱна рудѣн. # ...**сам**¹¹⁷ стѱра и без зѣби # Ти ут дѣка **си**? # Налѱ си главинѱѱа? # Сѱчко ут там **ѱе** дунѣсено. # Нѣска **ѱе** пѣтак. # Той ми **ѱе** вѣѱчо. # т'а не **ѱе** кумѱ # Кѣѱто нѣ ѱа грѣшен. # Па ѱѱсно **ѱ**. # Ам дѣка **ѱ** т'а? # Т'а ѣште до сегѱ **а** жѱва,... # Той **а** ут дрѹго сѣлу. # Т'а тѣже **а** бѣлгарка. # Нѣ **а** навѱваме (баниѱтата) нѱѱа. # – Нѱшто тѣло **а** земл'а, пѣсѣк. #...да **а** ѱѱло # тва **а** дѱместа чѣрга # м_е мѣчно, м_е тѣшко # Брат му м_ѣ чѱчо. # Нѱѱе **сме** безгрѱмотни. # Нѱѱа сѱчки (бѣлгари) **сне** ѱрни. # нѱѱа **сне** углѱвени # читѱрма **сне**¹¹⁸ # Нѱѱе **снѱ** на прагѹлка. # Вѱѱа с Бр'ѱтковѱ от Сивѣрна **сви** роднѱна? # читѱрма **све** # Вѱѱа **сфи** ѹбавѱ ѣра. # Вѱѱа сфи доѱлѱ на гѣсте. #

¹¹⁷ В районите с рефлекс а < ж.

¹¹⁸ Успоредна употреба на формите сме // сне има в М. Търновско, Грудовско и Н. Загорско.

Вийа сни от България? # Ти:а са тѹка. # Тийа са зли. # Тийа са очен красиве.].

Понякога формата за 3 л. ед. ч. се изпуска: *На Пидната баба му тва мѡйа кръсница. # Тва синѡ ми. # Патамѹ што той забийака. # Дуже тѣшко съгѡ, дѹже тѣшко.*

При отрицателните форми на спомагателния глагол “съм” ударението в едни случаи е върху глаголната форма, а в други – върху частицата *не* (ни): *Ни ѹе такѡ. # Тва нѣ ѹе баба. # Вийе не свѣ дустѡйни!*

Отрицателната форма за 3 л. ед. ч. има и облик *нѣ*: *Ма разбѡйа нѣ като вѡшийѡ.*

Особено активна употреба в говора имат и формите *бѹва* и *бивѡва*. От гледна точка на съвременния книжовен български език *бѹва* означава ‘да бѹде // да е’: *мѡй да бѹва* ‘може да е; може да бѹде’. # *Не мѡй да бѹва, да го затѣпкат.* Сравнително по-често *бѹва* се използва като синоним на *може* /или *трябва*/ ...*нитат тѡтко ѹ, бѹва* ли да проведѣт у тѣх джѡк. # ...*имате* ли стѡра женѡ, кѡйато *да бѹва* да присѣстѡфа на джѡко. # *Бѹва* да пудрѣнка. # Там *бѹва* два киламѣтра да минеш и нѣма слѣнце да вѣдиш. # Селѡто, пѡвечато мѣжѣте, бѹва и мѡди, но ф асавнѡм пажилѹи, пажилѹите и ѡдийа /на сходка/. # За нѣйзи дествѣтел’но *бѹва* кнѣга да са нѣше.

Отрицателната форма *не бѹва* определено се употребява вместо *не може* /или *не трябва*/: *Не бѹва* бес кузнѣц да жувѣеш. # Да гу ѡстѡвиш такѡ *не бѹва*. # По-млат *не бѹва* да мине пѣт на вѣзрасен. # Подѣр Велѣкден до Трѡица *не бѹва* да са кѣпеш.

Две са значенията и на формата *бивѡва*: а) ‘става, случва се’: *Сѣчко бивѡва*. # *Тѡвѡ бивѡва*, ама рѣтко. и б) ‘има’: *Бивѡва* такѣва мумѣнти. # *Меркизѣт – прост, тѣнинко; бивѡва* и шѡлковѡй.

Повечето от формите за сегашно време на глагола “мога” имат варианти: *мѡга* // *мѡйа* // *мѡйѣ* // *мѡй*; *мѡжеш* // *мѡйш* (не *мѡжеш* // *ни мѡйш*); *мѡйе* // *мѡй* (не *мѡй*) // *мѡж*; *мѡйем* // *мѡйме*; *мѡйте* (ни *мѡйте*); *мѡят* (ни *мѡят*) [*Мѡга* ти ѡбѡсн’а. # *Ни мѡга* да разбера. # *Не мѡга* да ви рѣка, не знѡм. # *Ни мѡга* да врѣвъ. # *иас* ни *мѡга* да ѹам и да спѡм. # *иас* самѡ сѣчката ни *мѡйа* да ви а рѡскажа. # *Ни мѡйѣ* ‘не мога’ да гу нѡйда. # *иас* до сѣга не *мѡй* да ги забрѡва. # Кѣкѣ ти *мѡжеш* да ни ѡбадиш? # *Ку мѡйш* ки дадѣш. # *Дукат мѡйе*. # *Ни* да четѣ, ни да нѣше *ни мѡйе*. # *Ни мѡйе* бис Мѹт’а. # *У* нас бѣлгарено тук сѣчко *мѡйе*. # *Кѡй* какѡто *мѡй*. # *Тѡй не мѡй* да а фѡне. # *мѡй* да бѹва # *Дѣто* не *мѡж* да са сѣй. # *Ну*, какѣ нѣйа *мѡйем* да лѡдим, като то сѣчко са разѡрѡва. # *Уже* не *мѡйме* нѣшто да праѹме. # *Мѡйте* ли сѡми? # *Ни мѡят* да гу дувезѡт. # *Ни мѡят* нѣкак.].

Дублетните форми се откриват и при един и същ информатор, напр.: *Който ни мѡй самѡ да си абрабати зем'ата.* и *Който ни мѡйе да си ерѡишѡе.*

Глаголът *имам* и отрицателната форма *нѐмам* не притежават никакви специфични морфологични особености. Същото се отнася и за глагола *искам*:

<i>Яс искам да йа.м</i>	<i>Нийа искаме да идѐм</i>
<i>Ти искаш да идѐш</i>	<i>Виѝа искате да идѐте</i>
<i>Той иска да идѐ</i>	<i>Тѝѝа искат да идѐт</i>

[И како ѝас **ѝскам** да рѣкам?]

Същевременно, когато става въпрос за някакво желание или чувство, усещане, се използва модела *йас ми са...*:

Йас ми са спи.
 Ти ти са спи.
 Той му са спи.

Отрицателните форми на *искам* не се различават от книжовните (*не искам, ни искам*) [*Той ни иска да са глѐви.*]. Мястото на отрицателната частица *не* при конструкциите е след личното местоимение.

В това значение се използва и глагола *шта*, но по-голяма фреквентност имат отрицателните му форми: (не) *штà*, (ни) *штà*, (ни) *штеш*, (не) *ште*, (не) *штème*, (не) *штète*, (не) *штат* [*Йас а ни шта*. # *Не штà да работ'а*. # *Не штà да дұмам*. # *Ни штеш да пиреш*. # *И да штеш и да ни штеш, нїкуй ни та нїта*. # *Т'а нїшто не ште да прàве*. # ...*ко штè да напràви*,... # *Нїкой ни йà ште ф сèло*. # *Т'а ни штè биз мұзика да дòйде*. # *да йска и да ни штè* # *Нїшто не штème*. # *Ни штète да обàдите*. # *Не штàт нїшто да идàт*.].

Положителните форми на глагола *ита* се заместват от генерализираната форма **кеиш** (*кѐш*), която по същество е фонетичен вариант на формата за 2 лице единствено число сегашно време *итеш*: *Кѐш да ида у другарката ми, ма нѐмам врѐме. # Ти кѐш ли да идеш с мѐне на реката? # Ти кеиш ли да идѐш п'урѐ? # Кѐш ли да си мийете рацѐте? # Той кѐш да та пѐта нѐшто. # Да работѐм ништѐм, кеиш садѐ да идѐм и да пийѐм. # Вийа кѐш да го видѐте? # Кѐш ли да идѐте? # Тийа ѓтрѐ кѐш да идат сас вас ф Адѐса*. Тази форма без съмнение означава 'искам' // 'ща', но се улавя и нюанс със значение на 'имам намерение'.

2. Употреба и значение. Формите за сегашно време преди всичко изразяват действие, което се извършва в момента на говоренето: ... вуйѐнни са мийат; субл'акани, пу ризи, сас вуйѐнни гашти така са мийат. # Йас ф армано конам. # Па йас не са крийа.

Освен това с него се предават и:

а) Постоянни действия или състояния, които не се прекъсват във времето: Съдѐ йас ги йам и котката. # Той тѹка жѹвѐй. # Ивана Купала ни го празнуват. # Йас гу ймам и сѹга. # Йас ни знам да чѐтам. # Такѹво ни знѹм. У нас нѐма такѹво. # Кажно сѐло си йма межѐ. # Йаловнику са називава по бѹлгарски. # ...сѐ да нѹса, сѐ да тѹшча. # Па тѹшт:а недочѹва.

б) едновременно извършващи се действия: Стѹйа и пѹча. ... Стѹйа ф чѐрквата и зем'ата заливам сѹлзи, пѹчам.

в) Последователни действия, отнасящи се към даден процес на приготвяне на нещо: Гу тѹрат (житото) и ут нѐго зѐмат и го вѐйет, вѐйет и го пѹшат на вѐтеро. Удѐйа (!) зрѹнѹто, слѹ-мата, сѐтне като гу исчѹстат, сѐтне уже прис вѐйелката гу пѹшат и устѹне чѹсто. ...ку т'а са замѹкрува фѹв вудѹ, шкѹрквата, гу тѹрат ф стѹпката, шл'ѹпката са майнѹва, па зрѹнѹто гу пустѐл'аш. То прусѹйне, сѐтне гу утѐйат, чи гу мийат с вода, три-чѐтѹр пѹти, чи гу тѹраш ф кастрѹл'а или ф чавѹн и наливаш куѹѐ вудѹ и то са варѹи, тийхичко ври. Като са варѹи, са лѹпа зрѹнѹто; го сфал'ѹваш ут ѹгин'о и с лѹжйцата гу разбрѹкуваш и сѐтне ... замотѹваш с одѐйалѹто да упрѐй 'да бухне'. Ке го процѹдите. Сфал'ѹвате тва сичкуто; то стѹне мѐкичко. Урѐси чѹпат и клѹват фѹтре сѹхар по фкусѹ. Сѐтне тѹрат ф красѹва тарѐл'ка, сфийтѹйчката...

г) Постоянно периодически повтарящо се действие, напр.: Там такѹва кадѹшка направена специѹлно – йеднѹ пѹшташ, дрѹга ѹигааш и с кѹн'а истѐглаш и си наливаш. # Тва т'а да приглѹйе слѹнцето ужѐ: "Пѐно, врѹви фаф кѹштити!" Т'а си флѐ:ва, си затѹра жѐмѹвете и си лижѹи та:м. # Той дѹйде, кай, стойм, той ут унѹ стѹрнѹ дѹваро, йас ут тѹа.

Сегашно време се използва и:

а) За предаване на действие, което предстои да се извърши в близко бъдеще време, т.е. непосредствено след момента на говоренето (в конструкции от глаголни форми за сег. вр.): Са збѹрам да ѹда на пазаро. # Мѐсам леп да ѹпеча. # Сѐга са облѹча и излѐва. # Дѹдѐ тѹ фл'ѹйеш той ке дѹде. # Трѐба да гу замесам, да гу ѹдпечам.

б) За предаване на някакво свидетелско минало време, напр.: Курмѹду гу плет'ѹйа плитѹки и тва на пазѹру гу вѹзийа, гу прѹдѹват, па ут там ужѐ си купѹват тийа от пазѹру ужѐ какфѹто та:м. # Са

сберат дефчат:а там, **земът** ведрѝ вудѝ. Мунчѝт:а са **качат** на та земл'анка, кѝлко **са качат**, т'а два мѝтра и палтарѝ мѝтра висѝка. **Иде, прѝсне** там, ги **убл'ай** с вудата. # Той **земѝ** сурѝви йайца там или катрѝн и **иде** да мѝже. # Кѝйто **ни мѝе** да си врѝшѝе, гу вѝеише. # **Та** са оглѝви за руснѝк, бо нѝкой ни йѝ **штѝ** ф село.

в) При препредаване на чужд разказ за минали събития: **И** мѝма сѝ казѝваше: “Тѝва т'а да приглѝйе слѝнцѝто ужѝе: “**Пѝно**, врѝви **фаф** кѝшти!” **Та** си **флѝ**:ва, си затѝра **жѝ**мувете и си **лижѝ** та:м. То **фаф** сандѝко й сегѝа – кѝй – ймаше да си спѝйе настѝйка. **Густѝ**:нѝце там си ймаше.”

г) Сегашно време се използва и вместо времена от преизказно наклонение, което най-ярко проличава в приказките (вж. в частта “Текстове” към “Приложения”): **Па** тѝа брѝклѝвата кузѝ думѝ, бу и ни йѝдайѝа и ни пѝйѝа. Дѝдото **верѝ**ва. Ну какѝ? Гу **накѝзува** то мѝл'чик, накѝза. **Прѝшта** бѝбата на дрѝгийѝо ден. **Оди** такѝм парѝтком и бѝбата, **пасѝ** е ги напѝсе, ги напѝди, ги **докѝрѝ**ва... Тоже такѝ сѝмайѝа. **Чѝка** дѝдото... **Та** на **брѝ**ше, бу ни йѝдайѝа и ни пѝйѝа. Ну, думѝла ... **Накѝзува** дѝдото и бѝбата.

Формите с частицата “да”, т.е. т. нар. “да” конструкции могат да се използват както самостоятелно, така и в съчетание с форми на глаголи от различни времена – сегашно, бъдеще, минало време: **ни мѝе** да врѝшѝе; като йскаш да се добѝйѝеш; **излѝ**ват да са бѝрат; нѝма да ме чѝка; **ке** идѝте да са вѝдѝте; зѝйѝа да сѝйѝат; дѝеѝа да зѝйѝрат и т.н.

За разлика от съвременния книжовен език, в говора глаголите от свършен вид в сег. вр. могат да се използват и без проклитики, напр.: **Па** т'а ж сидѝ на идѝн стѝл, цѝл ден стуй, че ѝ тѝрат да сѝдѝне да с пучѝне, па сѝтне **стѝ**не, мѝлѝд'о **флѝ**й, тка й **застѝ**не до нѝзи... # ... му прѝват ткѝчка йе: насѝм пѝлочка **напрѝ**ват и насѝм пѝлочка, а па ...

Бъдеще време

Образуване на глаголните форми. Бъдеще време се образува от формите за сегашно време, пред които се поставя частицата **ке** (**к'е**, **ки**)¹¹⁹. Както всички съгласни пред **е** и **к** в **ке** е с полумекост.

Формите за **1** лице, **единствено число са**: **ке чѝ**там, **ке пѝ**ра/м/, **ке плѝ**та/м/, **ки бѝ**ра/м/, **йас** **ке рѝ**ка // **ке** **ти рѝ**кам, **ке ѝ**мра, **ке**

¹¹⁹ Частицата **ке** е присъща на югозападните говори, като в северната си част ареалът обхваща южната част от Кюстендилско, Самоковско, част от Ихтиманско и югоизточната част от Софийско. Спорадичен островен характер има тя в рупските говори, като един от районите е Елховско–Грудовско. По-често се среща в Южна Тракия – Димотишко, Софлийско, Дедеагачко, Лозенградско, Бунархисарско, Узункюприйско, Малгарско, Чаталджанско и Мала Азия [БДА, т. IV: № 206; Бояджиев, 1991: 89].

ра̀на, ке д̀дим, ке д̀дам; ке ви д̀неса, ке п̀мета, ке д̀перам, ке ви сп̀йам, к'е п̀йдем, ке р̀здам, ке р̀скажа, ке з̀спа, к'е пр̀търча, ке у̀проса, ке з̀кола, ке н̀права, йас ке а заб̀рава; ке д̀казвам, к'е гу ча̀кам, ке бр̀зам, йас ке те н̀градам.

Формите за 2 лице, единствено число: ке пл̀чеш, ке с̀днеш, ке ст̀неш, ки пир̀ш, ке ка в̀рнеш, ке са облич̀ш и ке д̀йдеши, ке ш̀таши, ке игра̀ш, ке йма̀ш.

Формите за 3 лице, единствено число: к'е л̀гне, ки м̀не, ке у̀мре, ке гу най̀де, ке са д̀не, ке жу̀ве // ке жу̀веи, ке ст̀не, ке изл̀аи, ке м̀не, ке а зем̀е, ке изл̀же, ки го з̀несе, к'е ме збер̀е, ке завид̀е, ке пук̀же, ке фл̀аи/е/, ке ма надб̀оре! ке седи́, к'е се й̀ави, ке а к̀пи, ке ма сабу́ди, ке ми исп̀рти сичко́, ке са угл̀ви, ке дару́ва, ке занима́ва.

Формите за 1 лице, множествено число: ке треп̀ме, ке бер̀ем, ке пуседи́м, ке п̀им // п̀им, ке игра̀ми, к'е най̀дем, ке йдем, ке д̀йдеме, ке нап̀име, ке фл̀аиме, ке треп̀ме, ке пул̀ваме.

Формите за 2 лице, множествено число: ке игра̀те, ке ви́дите, го пруща́дите, ке са гл̀вите, ке сп̀йте, ке ст̀нете, ке ко́пате.

Формите за 3 лице, множествено число: ке ги пас̀ат, ке сп̀ят, ке йа п̀снат, ке м̀йнат, к'е ва б̀йат, ке одат, ке са уп̀йат, ке на в̀зат, к'е пуч̀кат, ке ни в̀кат, ке изг̀нуват, ке жу̀веят.

Аломорфната дублетност при формите за 1 лице единствено и множествено число и 3 лице множествено число в сегашно време на глаголите от I и II спрежение се пренася и тук, напр.: ке пол̀гна // ке пол̀гнем; ке вр̀вим // ке вр̀виме.

Запазва се също и премета на ударението при коренните глаголи с ударение върху окончанието в книжовния език или върху представката при някои от префигираните глаголи: ке п̀чам, ке дра̀м, ке м̀лча̀м, к'е з̀спа, ке ви п̀кажа, ке го пр̀чета, ке го исп̀рата. Явлението се наблюдава и в другите лица, но не редовно: ке д̀ставиш, ке р̀че, к'е з̀спи, ке р̀скаже, ке п̀каме, ке з̀береме, ке д̀перат.

ке па̀са // ке па̀сам	ке па̀саме
ке пас̀еш // ке пас̀еши	ке пас̀ете // ке пас̀ете
ке пас̀е // ке пас̀е	ке пас̀ат // ке пас̀ят

Йас н̀ма да д̀живе́йа, а па ти ке д̀живе́еш. Ке д̀йде вре́ме, ке фл̀авате ф̀ магазина и ке изл̀авате.” Па йас: “Ъ... ми ба̀бо, д̀ти ке фл̀аваме?” # Ма̀ма ке д̀йде и йас ке ва̀рам, ке д̀перам, ке н̀права одолж̀ение на ма̀ма. Ма̀ма ке д̀йде, ке йе дра̀го, бо оп̀рах. # Ну, Иван – най-ма̀лак д̀ума: “Йас ке йда, ке ви́да, ке ф̀ана ли йас таа сф̀инка?” # Ми с ко́д йас ке се об̀леча? # Йас ке д̀йда у вас кра̀вете да па̀сам. #

А сѐга ѝе тѐо смет ке го збѐрам и ке го фѣрлам на кокошките. # Ке вѣдим кѣкѣ ке се кончи. # Кѣкѣ ти ке прѣзнуваи? # Ке та вѣдим какѣ ти ке прѣиш! # Ке ти заклѣкне ф гѣрлутѣ. # Ке запѣли кѣштатѣ. # Кѣ глѣда чѣзди дѣца. # С нѣго ний ке са поругѣйм. # Сѣга ке пѣйдем и ке дѣйдем. # Може ке дѣйдете. # Зарѣнийе кѣ ѣдем у дѣдото. # Сѣга ти ке остѣнеш жѣй:ва и ѣас ке те нѣреда, ке си ѣдеш кѣде дѣма. # Ке спѣт ли тѣка? # Кѣкѣ ке му дадѣте ѣме? # Кѣкийѣ такѣ ке им повезѣ?

Вариантите *ки*, *ка* и *к* на частицата ке имат изключително ниска честотност: **ки** удихѣва ‘ще почива’, **ки** пѣйат, *ки* пууртѣваме, **ки** запѣлат, *ки* бул’ѣй ‘ще боледува’; **Ки** скѣсам крѣставици, **ки** ги збѣрам. # **ѣас** *ки* ѣзлигам да са бѣрам. # *Ти ки* ѣдеш ли? # **Ки** са справим! # *Ки* мѣне мѣлко врѣми. # *Ки* убѣдваме. # **Ки** дѣйде тѣткѣто да ги, да са прошѣва и мѣйк’ѣта. # бѣлката *ки* ѣзвѣждат. # Ке **ка** гу вѣеш? # *Кугѣ то тѣ ка* са кончи! # **ѣас ка** рѣкам, **ка** а доведѣ # *К ѣда ф Кѣйѣф*, ке сѣм жиѣф, **к ѣда** ф Кѣйѣф или ф Москѣфѣ **к ѣда** и фс’ѣ равно **ки** ги вѣрнам. **ѣас** сѣчкѣ **к ѣда** и ке рѣскажам.

Макар и сравнително рядкѣ, в говора се откриват и варианти *ша* и *че* на частицата ке:

ша¹²⁰: дѣт **ша** са глѣви # **ша** ти пѣкажа # **ша** гу зѣтриѣа # *ша* ѣдат # *ша* гу зѣтриѣа # дѣт *ша* са глѣви # *Ну трѣба. Ша* струѣй чул’ѣку! и

че (чи)¹²¹: *Те* са лѣвейѣ (за прѣчкатѣ); кѣѣто са очѣни пѣвече, **че** остѣне да жувѣѣе, кѣѣто не – **че** ѣмре. # *ѣйде*, ужѣ **че** си врѣвѣм. # *Тѣ че* се ѣчи хараѣд. # Слѣшѣй, *ти че* са умѣриш. # **Чи** кѣраме на пѣзѣро. # *Па* рас *ни штѣш нѣшто* да прѣвиш, знѣчит **чи** си ѣдиш раскѣсана. # *Навѣрно че* а пѣзнѣѣш.

Те обѣкновенѣо се ѣзползват успѣреднѣо с *ке* // *ки*, напр.: Ужѣ **че** стѣва да ѣ зѣмат тѣа бѣлка. **Че** дѣйдат да ѣ зѣмат, тѣа стѣне и млѣдио, стуйѣт рѣдом. **Ки** дѣйде тѣткѣто да ги, да са прошѣва и мѣйк’ѣта.

С тѣзи частици се образуват положителните форми за бѣдѣще време. Те се ѣзползват и при вѣпросителните форми, които се образуват чрез прибавѣне на частицата *ли*, кѣятѣ стои след глагола: *Ке* мѣга ли? # *Ке* ѣди ли? # *Че* мѣѣш ли?

Отрицателните форми се образуват кактѣо в книжѣвния ѣзик, т.е. с ѣнѣзменната форма **нѣма** // **нѣма**: [*ѣас нѣма* да мѣга да *ти* ѣбада. # *ѣас нѣма* да си ѣстава мумѣчетѣо ф сѣло! # *И* нѣма да му прѣста и на дѣругѣя сѣтет. # *Нѣма* да гу трѣса. # *Нѣма* да дѣмам. # *ѣас нѣма*

¹²⁰ Тѣзи вариант ѣма ѣзключително широко разпрѣстранѣне кактѣо на запад, такѣа и на ѣзток от ѣтовѣта граници.

¹²¹ Частицѣта *че* принадлежѣи само на пограничните говори и сѣседните на тѣх западни говори [БДѣ, III: № 206; БДѣ, IV: № 268].

да му прѝста. # Нѝма да зѝспите. # Начи, ѝас нѝма да те ѝѝдам. # Нѝма нѝкой пѝт да та дам на нѝго. # Нѝма да зѝбрава. // Нѝма да го забрава. # Ыас нѝма да ѝда. # Нѝма да ѝспейа. # Нѝма да исѝѝне. # Нѝшто нѝма да са пулѝчи.].

В изрази нѝкой **не шти** речѝ нѝшто се открива съкратената форма на модела *не ште ти > не шти (< не ште)*.

Частицата за бъдеще време в съчетание с *нема* се използва само при отрицателните форми за бъдеще време на глагола *ѝмам* при което се образува безличната форма *ке нѝма*: *Ке нѝма с ко да са убличѝш. # Бе, садѝ ке глѝдате с учѝте и нѝама, **ке нѝама** за какѝ да гу зѝмате. # Излѝзе зунѝца – дѝш **ке нѝма**.*

Формите на спомагателния глагол *сѝм* за бъдеще време са:

<i>ѝас ке сам (сѝм)</i>	<i>нѝѝа ке сме (сне)</i>
<i>ти ке си</i>	<i>вѝѝа ке сте (све)</i>
<i>той ке ѝе // к'а</i>	<i>тѝѝа ке са</i>

*Ыас **ке сам** жѝф ли да вѝда? # ...там, дѝто ѝас **ке сам**,... # ...да дагавѝриват сас мѝѝте радѝтели когѝ **ке ѝе** сфѝдбата. ... Рѝс той рекѝ **ке ѝѝ**, то **ке ѝѝ**! 'Щом е казал, че ще бъде, значи ще бъде!' # Па ѝа ни си мислѝ, бу то **ке ѝе** такѝ. # Нѝѝа **ке сне** тука. # Нѝска вѝѝа ке сте ф Никалѝеф. # Тѝѝа ке са бѝѝат.*

Срещат се случаи, при които формите на спомагателния глагол “сѝм” в 3 л. ед. ч. изпадат: *Улицата к'а смѝтена. // Улицата **кѝ** мѝтена. # Той **к'а** ф час.* Това най-често става при бъдеще предварително време и в съчетание с минало страдателно причастие: *Ке вѝдите, сѝнкото кѝ напрѝено.*

Интерес представляват формите за 3 л. по модела *ке са ѝе*: ...*ке ви пѝкажа, дѝка ке са ѝе зѝлато.*

Формите с *бѝде* също са познати в говора, но се използват сравнително по-рядко: *А па крѝшката и удѝѝнка или /с/ шолк, или /с/ бѝрхат, или прѝсто **ша бѝде** /покрита с/, такѝва бумѝжно,...*

Вариантите *ша* и *че* в съчетание със спомагателния глагол *сѝм* са изключения.

2. Значение и употреба. Освен предполагаемо или сигурно действие, което ще се извърши след момента на говоренето, с футурните форми се изразява по-смекчена заповед или по-скоро съвет: *Като ѝскаш да са добѝѝеш, ке ѝдеш, ке са срѝѝнеш с нѝго! # Ыа ке пѝѝа, ма ти ке сфѝѝриш!*

Минало свършено време

1. Образуване на глаголните форми. Картината на минало свършено време също е доста пъстра, което се дължи предимно на нестабилния характер на съгласната *х*. По принцип окончанията за минало свършено време в говора са следните:

1 л. – <i>х</i> (<i>h</i>) // ∅	- <i>ме</i> // - <i>йме</i>
2 л. – ∅	- <i>те</i> // - <i>йте</i>
3 л. – ∅	- <i>йа</i> // - <i>а</i>

които, при глаголите от II и III спр. се прибавят към основите им в сегашно време, съответно на *-и* и *-а*, а при глаголите от I спр. тематичната гласна *-е* само спорадично се запазва; по принцип се преглася в *-а*, рядко с *о* и *ѐ*, формирайки различни аорисни основи. При глаголите с крайна коренна гласна окончанията се прибавят направо към коренната морфема, т.е. тематична или коренна гласна + окончание.

Формите за **1 лице, единствено число** се образуват по следните начини:

1) Чрез окончание *-х*:

а) При глаголите от **I спрежение** с краен съгласен звук на корена, към формата на глагола в 1 л. ед.ч. сег. вр. (или към аористната основа /3 л. ед. ч./, където тематичната гласна варира) се прибавя окончанието за минало време *-х*: *лѐгнах, сѐднах, са вѐрнах, са замрѐзнах, йас остѐнах (устѐнах), пуглѐднах (пуглѐднах), застѐнах, запѐсах, йас пупѐднах, открѐднах, посѐпах*.

Глаголите с *д*, *т*, *к*, с пред тематичната гласна също са със завършек *-ах*: *чѐтах, плѐтах, брѐдах* 'бродих', *сѐках, се облѐках, пѐсах, уплѐтах, наплѐтах, убѐдах, утѐдах, му запѐдах /крак/ [И йас у нѐго пѐсах* еднѐ крѐва. # *И тугѐс йас като утѐдах* ф кантѐрата, като палѐчих стѐ двѐцѐт рублѐй пѐнсийѐ, тѐйѐ са фанѐйѐ за главѐта.]¹²². На *-ах* са и атематичните глаголи: *Йас ужѐ йѐдах*. # *На сфѐкѐро му полѐх и му дѐдах* крѐпа да си истрѐй рѐцѐте,... Само при някои от тези глаголи тематичната гласна след *д* и *к* варира между *а* и *о*: *рѐках* [му рѐках да не ѓди] // *рѐкох* [налѐ ти рѐкох], *пѐках* // *пѐкох, прѐдах* // *прѐдох, дѐдах* // *дѐдох, продадах* // *продадох, отѐдах (утѐдах)* // *утѐдох*, а при други се формират дублети с тематична гласна *е* и *о*: *найѓх* // *найдох, дуйѓх* // *дойѓх*.

При някои глаголи и производните от тях, както и в книжовния език, коренната гласна *е* изпада, а ударението се

¹²² Явлението е присъщо не само на рупските говори, но и на почти цяла Югоизточна България [БДА, I: № 180].

измества върху тематичната гласна, напр.: *бѣра > брѣх; збрѣх; пѣра > прѣх, упрѣх.*

При глаголите с крайна коренна гласна, темпоралното окончание *х* се прибавя направо към корена, т.е. те имат съкратени форми, напр.: *пѣх, пусѣх, налѣх, полѣх // пълѣх, са смѣх // са смѣх, пѣх, сфѣх, ших, мих, бих, завѣх, разбѣх, са скрѣх, ги прикрѣх, узнѣх.* [*Сас гас го пълѣх, сас прѣх го посѣпах.*]. Към тази група се отнася и глагола “зема” – *си зех* при който, в процеса на образуването на формата, тематичната гласна и предходната съгласна изпадат [*Седнах, зех иднѣ грѣнка грѣзде.*].

Бившата мека съгласна пред тематичната гласна в едни случаи се запазва, а в други затвърдява. Това оказва влияние на тематичната гласна, поради което последната е променлива и варира от *е* до *’а*: *угладнѣх, жувѣх // жувѣх, са разбулѣх // са разбулѣх, забулѣх, уздравѣх, гулѣх // гулѣх* [*Йас петнѣйсе гѣдене сас сфекѣрва жувѣх. # Пѣмна като дѣште тѣка жувѣх, гѣдене шес навѣрно бех,...*].

По правило ударението е върху коренната морфема, но при част от формите на *-ах* ударението се премества върху тематичната гласна: *йа минѣх, фанѣх, паднѣх, майнѣх, гу срешнѣх, йас ни знайѣх, казѣх, разбрѣх, му помагѣх.*

б) При глаголите от II спрежение към сегашната основа се прибавя окончанието *-х*, като тематичната гласна *и* се запазва непроменена: *рудѣх, одѣх // удѣх, месѣх, прайх // правѣх, рабутѣх, му са фѣрлѣх (фарлѣх), учѣх, сушѣх, бросѣх, кончѣх, дуѣх, броѣх, определѣх, забравѣх, са утѣших, намѣсих, йас го натбѣрих, палѣчих, завѣрих, распѣрих, гу събѣдих (са субѣдих), са оглѣвих (са углѣвих), потлѣтих (путлѣтих), са исѣлих, си напрѣих, [Йас не удѣх. # Рабутѣх като катѣржница. # Йа сѣма го правѣх. # Дѣма сѣнове учѣх. # Ну йас не запѣдних тва. # Закѣдних кукѣшка, ма тѣ такѣва голѣма жѣрна дрѣпла!].*

Изключение правят някои глаголи, при които тематичната гласна *и* се преглася в *а*: *дрѣжѣх, са задрѣжѣх, мѣлѣх, стойѣх, спѣх, заспѣх, постѣпах* или в *е (ѣ)*: *видѣх // видѣх, сидѣх.*

Ударението при простите двусрични глаголи е върху тематичната гласна, а при производните – върху коренната морфема.

в) При глаголите от III спрежение темпоралното окончание *х* винаги се прибавя към основата, т.е. тематичната гласна не се променя: *копѣх (купѣх), ни са винчѣвах, йас ортувах, слушѣх, бегѣх, крискѣх, имѣх, немѣх, брѣзах, скѣсѣх, ги збрѣх, вишивѣх, пошивѣх, му помагѣх, почѣках, пуслѣших, намѣтах, устѣнах, натѣрах* [*И тва до сѣрак дѣна йас не раздавах на нѣкой нѣшто. # Йас сѣлно искѣх да са наѣуча да сѣйра.*].

2) Чрез **h** или без окончание (Ø). В редица случаи **х** е твърде приглушена, т.е. тя е под формата на лек призвук (> **h**: *утїдох, учїи, застанїа*,) или направо изпада: *їас уцепинє, їа са умòри, їас са срєшна, їас са гутфї, правї, начнї /да разбїрам/, ги натўра*¹²³, *утїдо, дадо, рєко*¹²⁴ [*їас по български са учїи сегда. # А па їас не раздòда вєштїте.*].

Макар двата модела да са в конкурентна употреба, вече се чувства превес на формите с **х**: *їас като бех пастўх найдòх пòпски дрєи. Са ублєках. Утїдах ф склòда, са пуглєднах, чи їас мєсам на поп. # їас нїшто не му рєка. // Не пòмна ко му рєках. # їас плàча и бєгàх и два дни ма немà дòма. Са скрїх ф шўмнїко и кўрам. Ама байанчєто с мєне. И їас фсьò равнò са наўчи. # їа тòже мислї, бу вїйа ке дòйдете ўтре. # Фòбшчєм тїйє лєшнїцїте, дєто бєйа фўф вўзєло, (їас) ги натўра сїчки та такòвата и сї отїдах дòма. # їас сгьà ужє са найàда, ...*

Различните аломорфи се конкурират помежду си в рамките на един глагол, напр.: *знайàх // знайàх // знайà; гу дàдох // дàдох // им дàдо; стàнах // їа станà; рєках // рєка; носїх // носїх // носї; са винчувàх // венчувàх // са венчувà; брѣзàх // брѣзà; са наўчих // са наўчи, главїх // їа са главї*¹²⁵.

Вариантните форми на някои глаголи се увеличават и от колебанието на тематичната гласна, напр.: *отїдах (утїдах) // отїдох (утїдох) // отїдох // отїдо; си дойдєх (дуйдєх) // дуйдєх // дойдòх (дуйдòх) // додòх // дойдò; изєдах // изєдох // изєдох // изєдо, найдò(х) // найдєх, видò // видєх // вїде, [їас сам вїде (видò)] // їас а видєх.]. При някои глаголи се предпочита формата без **х**, напр.: *зайàдох се пред зайàдах се дойдò, пред дойдòх [їас им дàдо хардїши парї.].**

3) Чрез окончание **ї**. Зарегистрирани са няколко случая, при които окончанието **х** прехождà в **ї**: *помагàй, пуливàй, фл`агай (флєгай), излєгàй и думàй, но и думàх, са учїй // са учїх [Помàгàй на сфòйте си родїтели. # Налї ти думàй фчєра.].* А дублетната форма на *излєгай* е *излєзах*.

4) Случаи с **ф** (< **х**) като: *їас гу напїсаф, и гу испрàтиф*. – са спорадични.

5) Окончание **у** (< **х**) е регистрирано само в *нєшт`ау (нїшт`ау)*.

Формите за **2 и 3 лице, единствено число** са еднакви. Те се формират без окончание, като:

¹²³ Този вид форми са най-характерни за СЗБ.

¹²⁴ Смесени форми със и без окончание с аористна тематична гласна **о** има в Сярско [Вж.: Иванов, 1977: 176].

¹²⁵ Конкурентна употреба на тези формите е характерна за някои селища в ЗБ, но предимно в СЗБ.

а) При част от глаголите от I спрежение тематичната гласна се запазва непроменена, т.е. тези форми се покриват с основата и съответно с формата за 3 л. ед. ч., сег. вр. Различават се само по ударението, което при аориста се премества на предходната сричка: *чете, не ѝ даде, на̀се, прѐде, мѐте, смѐте, сѐде, на̀йде, а плете, зайа̀де, изѐде, дувѐде, дувезе, сл`а̀зе, донесе, занесе, распруда̀де, ма зайа̀де, нап`а̀се* [Па ма̀ма ма на̀йде и ма би с метла̀та. # Тате да̀де ко̀н'а.]. Понякога тези форми съвпадат напълно, т.е. и по отношение на ударението, с формите за 3 л. ед. ч. сег. вр. напр.: *изл`а̀зе, утѝде (утѝде), израстѐ и др.*, което се открива предимно при производни глаголи [До Зелѐната недѐл'а утѝде и са уда̀ви. и Нѐма да утѝде.].

От регистрираните примери изключение правят формите, *дойдѐ (но и до̀йде) и переидѐ*, при които ударението се премества на следходната сричка.

Формите *дойдѐ* и *да̀де* обаче имат варианти и с тематична гласна *о*: *дойдѐ, да̀до* [Та со̀рок днѐй да̀де, ср`а̀зу дойдѐ у л`ел'а. # Му да̀до да разбере. # Дойдѐ, узн`а то̀чно и дойдѐ и а зѐ и д`ес'ат лет о̀ште жу̀в'аа дв`амата.].

При по-голямата част от глаголите от I спрежение тематичната гласна се трансформира в **-а**. Това са предимно глаголи от свършен вид с наставка **-н**: *начна̀, стан`а, мин`а, скокна̀, обѣрна̀, са кѣна̀, ма ха̀па, знай`а, бай`а; седна̀, плѣмна̀, мрѣкна̀, сѣмна̀, лѣйна̀, лѡпна̀, ми крѣсна̀, стрѣлна̀, ма прѣсна̀, фл`а̀га, ми рѣка; той зап`иса, ма уа̀па, го утрѣпа̀, исѣйна̀, изр`асна̀, исчѣзна̀, откѣсна̀, се зип`ѣна̀, оп`ѣна̀, ост`ана̀, пуглѣдна̀, постѣпа̀, са раскѣса̀, ма притѝ:сна̀, н`ѐ ни помѡгна̀, изл`а̀га*. Окситонните форми за 3л.ед.ч. при глаголите на **-н** се различават от аористните форми за 1 л., ед. ч., сег. вр. по мястото на ударението, напр.: *ѣа да са ма̀йна ~ ти са майна̀; ѣас да ста̀на ~ той ста̀на; да па̀дна ~ падна̀*. Но при парокситонните аористни форми се получава абсолютна омонимия: *да рѣка ~ ми рѣка, ѣа да уткѣсна̀ ~ той уткѣсна̀, ѣас да ост`ана̀ ~ той ост`ана̀, да лѣгна̀ ~ лѣгна̀*.

Глаголите, при които е налице редуване съответно *ж, ч, ш ~ з, к*, с в основата нямат такива дублети, напр.: *пиша̀ ~ писа̀, реза̀, утрѣза̀, нака̀за, са утк`а̀за, ти гу прупл`а̀ка* [Дима, ти какфѡ нап`и са?].

При аористните форми на глаголите от I спр. с крайна коренна гласна имат съкратени форми: *зе, пулѐ, пѐ/но и пей`а, са смѐ, кри, скрѣ, пи, ми, измѣ, гу би, са дубѣ, гу пубѣ*. [Ѣа зѐ и ѣа майна̀.]. Но тъй като в краесловна позиция гласната **-ѐ** не е стабилна, понякога се прегласява в *е* или *а*: *умрѐ // умрѐ // умр`а* (стб. мрѣти), *жу̀вѐ // живѐ // жу̀в'а, забул`а* [....]. Към тази група се отнасят и някои глаголи като: *тка, бра, пра,*

упр̀а, избр̀а, при които се наблюдава контракция, предизвикана от изпадането на коренната гласна [*Ти цал ден пра. # Баба гу тка.*].

б) При част от коренните глаголи от II спрежение тематичната гласна се запазва, като приема ударенето върху себе си и по този начин формите се различават от тези за 3 л. ед. ч. сег. вр.: *са уч̀и, до̀и, бро̀и, са глав̀и, вард̀и, прав̀и, лов̀и, од̀и, са мол̀и, работ̀и, град̀и, са пушт̀и, са кач̀и, т'а л'уб̀и, ма уд̀и, той тръс̀и, ма прат̀и, гу сфал̀и, спас̀и, са руд̀и* [*Той сам̀и град̀и. # С дѣтсво рабу̀ти. # Ид̀и'а са угл̀ави и др̀угийа са угл̀ави.*]. При останалата част от аористните форми ударението се запазва върху коренната морфема, поради което те са пълни омоними с формите за 3 л., ед. ч., сег. вр.: *сфър̀иши, уд̀ари, са уд̀ави, са ут̀ели, той са угл̀ави, са утл̀епи, се уб̀аси, са оп̀или, са ок̀оти, са к̀ончи, са зак̀ончи, нал̀двѣ, гу натб̀ори, са саб̀ори (суб̀ори), са оц̀ади, са оба̀ди, забрав̀и, испр̀ати, оч̀упи, са об̀учи 'се набодѣ', им напра̀ви, са отр̀ови, ми нам̀окри /гърб̀о/, са зарум̀ани, натд̀очи, залд̀ежи, са из̀учи, разр̀уши, са скл̀ади. Сравнително рядко са окситоните при префигираните глаголи: не разр̀ешѣ, заб̀и, са счу̀пѣ.*

В няколко случая е регистрирано консонантизиране на тематичната гласна: *го нап̀одѣ, са устр̀одѣ, изд̀одѣ.*

Формите на -а (-'а, -йа) при глаголите от II спр. са единични: *леж̀а (лиж̀а), спа (сп̀авам), сед̀а, гръм̀а, стой̀а.*

Тематичната гласна при глаголите с бивша предходна мекост се преглася в ѐ, е: *изгур̀ѐ, лит̀ѐ, искип̀ѐ, вид̀ѐ // вид̀ѐ // вѣде, драж̀ѐ* [*Ми са сан̀ува, кай, сѣн, бу Алексѣй Пѣтр̀ович др̀ъж̀ѐ ѣе так̀ѣф ѣѐ сам̀ун лѐп и пулв̀ината, кай, гу зѐ, па пулув̀ината уст̀авѣ.*].

Всички тези форми са омоними на вариантите аористни форми за 1 л. ед. ч., при които окончанието -х изпада.

в) Аористните форми за 3 лице единствено число на глаголите от III спр. формално също съвпадат с формите за 3 л. ед. ч. сег. вр. Разликата отново е в ударението, което тук е окситонно: *нем̀а, бег̀а, казув̀а, глѣд̀а, фр̀ъл'а, ма срешт̀а, вѣк̀а, цанув̀а, а желув̀а, иск̀а, не се над̀а, дотрѣч̀а, куп̀а, войув̀а, са начн̀а, ми расказв̀а, скѣс̀а, ма збр̀а, пулив̀а. [Адн̀ата а цанув̀а. # Тѣка ега, зат нѣт'у, зат желѣзнийа, им̀а шк̀ола. # Па той ск̀окна и бег̀а.].* Пълните омоними са сравнително малко: *той да рѣскѣса ~ той а раскѣса, да са зарѣдва ~ са зарѣдва, фл̀ага, изл̀ага, излек̀ува. Срещат се обаче и акцентни дублети като: участф̀ува // участфув̀а, ми расказув̀а (расказв̀а) // ми гу раск̀азува.*

Изпадането на -х в 1 л. ед. ч. в говора създава ситуации, при които формите за всички лица в единствено число се изравняват, напр.: *ѣас лов̀и, ти лов̀и, той лов̀и; ѣас са върн̀а; ти са върн̀а, той са върн̀а; ѣас д̀аде, ти д̀аде, той д̀аде; ѣас си дойд̀о, ти си дойд̀о, т'а*

дойдò /тѹка при тѣбе/ // дойдè (дуйдè) // дойде, видè // видò [Йа дуйдè и си отидè. # Ти не дойдè да видиш. # Виктор дуйдè. # На Иван чѹчо му дойде кѣде нас. # Какòто ти дойде нàумо.] и т.н.

По правило ударението е окситонно. Изключенията с парокситонно ударение формират дублети.

При **формите за множествено число** най-характерното за говора е прегласа на х в ѣ или изпадането му от окончанията, вследствие на което те придобиват следния вид -ѣме, -ѣте, -ѣа или -ме, -те, -а.

Формите за **1 лице, множествено число** се образуват по няколко начина:

1) С окончането **-ѣме // -ѣми** (< -хме), което се прибавя към аористната форма за 3л. ед. ч.: писайме, минѣме, урайме, гу майнѣме, сацийме, рабутѣйме, одѣйме, н'е палѹчийме, са строим'е, не учѣйме, пѣйме (пѣйме), жувѣйме (жувѣйме, жувѣайме), сѣйме, млдѣме; отидайме, проживѣйме // переживѣйме, изѣдайме, ви доведѣайме 'ви доведохме', са оглѣвийме, останѣйме, не запдмнийме; врѣзѣайме, галасуѣайме, фл'агайме, имѣйме, чкайме, са изгл'ѣдайме, излѣгайме, са разортѹвайме, полдпайме, потрѹпайме, пураснѣйми, купѣйми, смѣйме са [По нѣмѣцки са учѣйме. # Кòлкòто можѣйме, тòлко са учѣйме. # Нѣйе сѣчките нусѣйме царѣѹле. # Инѣ гудѣна стуйѣайме ут дрѹгата стѣрна. # Идѣн таралѣш фанѣйме и нѣйа го пужалѣйме и го пуснѣйме. # Млòго са см'ѣйми фчѣра.].

2) Еднократно са регистрирани формите: решѣхме [Нѣйе решѣхме двѣйсет рòзги да му дадѣм.] и утѣдахме // утѣдохме, кѣдето се проявява книжовният вариант **-хме** на окончанието, докато дублетите решѣйме и отидайме са отбелязани многократно, което показва, че именно те са присъщи на говора.

3) Вариантът **-(ѣ)уме** на окончанието -ѣме е фиксиран само във формите се забл'ѹдийуме и шт'ѹуме.

4) Сравнително по-често се използват формите, при които ѣ // х изпада, т.е. които са образувани с формант **-ме**: чѣтаме, лѣгнаме, отидоме, пѣкаме, одѣме, колѣме /прас'ето/, са добѣме, прайме, строиме, купѣме, имѣйме, пострѹдѣме, си дойдòме, са спуштѣме, иск'ѣлѣме.

Наличието на тези форми също предизвиква формирането на групи от варианти като напр.: утѣдахме (утѣдохме) // отидайме // отидоме, от които най-употребявани си остават вариантите с аломорфа -ѣме. Многовариантността от форми се увеличават и от наличието на акцентни дублети като, напр.: остѣнайме (устѣнайме) // устанѣйме. Разбира се, такива групи от разнообразни облици не формира всеки

глагол или поне не са регистрирани, но не е изключено в по-далечното минало картината на 1 л. мн. ч. мин. св. вр. да е била именно така изпъстрена.

Формантът за образуване на **формите за 2 лице, множествено число** също има няколко облика:

1) Основният формант е **-ите**: *чѐтайте, ли, рѐкайте, не пѐкайте, ѝдайте ли, жуве́йте, са бийте, са смѝйте, пийте, носийте, садийте, одийте, са учийте, правийте, имайте, дѐто питайте, вийа не плаштайте, са збрайте, ма научийте, дунѐсайте, остѝнайте, запѝмнийте, раздадойте, ни васпѝтайте, разказувайте и т.н. [Не видѝйте ли? # Вийа сичко прудѝдойте. # Вийа фчѐра не чѐтайте ли ф газѐта стѝтийа?].*

2) Книжовният вариант на окончанието **-хте** е регистрирана само в записяхте.

3) Формите без **-ѝ-** // **-х-**, т.е. с окончание **-те**, не са рядкост: *дойдѐте, решите, са главите, дуждѐте, колите ли, правите, найдѐте и т.н. [Вийа си мислите, бу нас ни нѐма, а нийа бейме ф армѝно. # Само по руски ли са учите?],* което също води до образуването на дублетни двойки: *са учийте // са учите*, но определено формите с **-ите** се предпочитат.

Ударението няма постоянно място, но по принцип е върху коренната или тематичната гласна и никога не пада върху окончанието и префикса.

Формите за **3 лице множествено число** се формират:

1) С окончанието **-ѝа**, прибавено към миналата основа:

а) Глаголи от I спрежение: *станѝйа, са дигнѝйа, умрѝйа, си земѝйа, тѝйа ги срешнѝйа; жуве́йа, са слѝйа, дѝйдайа, играйа, пѝсайа, флѝзайа; заболѝйа, са збрѝйа, израснѝйа, ѝа занѝсайа, ги упѝкайа, ми донѝсайа (дунѝсайа), остѝнайа (устанѝйа), зайѝмнайа, са запѝсайа, си отѝдайа, заведѝйа /мѝсто/, загрѝбайа, разведѝйа /мѝсто/, ма откѝбнайа [Сичкото зрѝно зѝйаоттам, поставѝйа зрѝнѝто на армѝну, гу учѝстѝйа и зѝйа ду зрѝну. # Та уже прес трѝ дни а найдѝйа тѝм ф кусѝнната. # И такѝ онѝа бегѝ, не можѝйа да го стѝгнат, не можѝйа да го убѝйат, ... па нѝзи а утрѝпайа. # Па сѝтне тѝйа си а испѝйа /ракѝята/ у себе си. # Сичко раздаѝйа. # Уже замѝзайа сичко. # И тѝйа ги срешнайа. # Им зѝйа кунѝте, ги саблѝкайа... # Прѝсто се збрѝйа ѝра, зѝйа да прѝват тѝ кирнѝч, те грѝнѝце тѝм.].*

б) Глаголи от II спрежение: *дрѝжѝйа // дрѝжѝйа, ни го садѝйа, убѝйа, тѝйа са учѝйа, работѝйа (рабутиѝйа), правѝйа, стойѝйа, сфѝриѝйа, разбѝйа, счунѝйа, купѝйа, заровѝйа, ма вардѝйа, сфалѝйа; са напѝйа, упразнѝйа, пустрѝйа, научѝйа, са разглѝзийа, раздѝлийа,*

йа пухурѝнийа, са нарѝдийа, остѝвийа (ѝи устѝвийа), ѝи изгѝнийа, направийа, не сѝ убидийа, са изгѝвийа [Читриѝма са учийа аф инстѝтута. # Сфалийа черепѝцата. # Ма наѝчийа да стрѝйа. # Ништо не остѝвийа. # Поседеѝйа, си поортувѝйа, ма огѝвийа и си отѝдайа. # Па сегѝ там такѝу айгѝ направийа, направийа тѝ гаражи. # Тва при Лениѝа разделѝйа, по двѝ гектѝра на едаѝу а разделѝйа. # Там тѝйа кѝшта си направийа.].

в) Глаголи от III спрежение: имѝйа, питѝйа, фанѝйа, са арганизавѝйа, плаштѝйа, тѝйа дуждеѝйа, са считѝйа, налегѝйа, са войувѝйа, расказувѝйа, враждувѝйа, си поортувѝйа, флѝгайа, ѝи заинтересувѝйа, ѝи саблѝкайа, не искарайа. [Гу зѝйа и бегѝйа. # Голосувѝйа и гу избрайа. # Тѝйа ѝра, деѝто от неѝго зѝйа, тѝйа за неѝго галасувѝйа. # Подѝр комѝуните, ѝрата се организувѝйа, прѝвийа то кирпѝич,... # си распрѝудаѝйа земѝта.].

Колебание на тематичната гласна тук се наблюдава при глаголите от I и II спр. в случаите: не ми даѝдойа // не му даѝдайа, испрѝтийа // истпрѝтейа.

2) Формантът **-ха** се открива спорадично: Си **испѝйа** магарѝчо, сѝчко и си отѝдайа. Формите с **-ха** имат и дублети с **-йа**, които понякога се използват успоредно: ходѝйа // ходѝйа.

3) Вариант **-уа (-ѝуа)** на окончанието е регистриран еднократно във формите утѝдуа и зѝйуа [Те утѝдуа и да са винѝуват. # Ни зѝйуа сѝчко.]. Обичайни за говора са вариантите с **-йа**: съответно утѝдайа // утѝдойа и зѝйа // зѝа, които определено имат по-голяма фреквентност.

4) Изпадането на **ѝ (< х)** при окончанието за 3 л.мн.ч. също е нещо обичайно, т.е. явява се наличие на аломорфа **-а**: даѝдаа, заболѝаа, дигнѝаа, найѝдаа, бигѝаа, жувѝаа, минѝаа, имѝаа, ублѝааа, са изгѝдааа, прупѝднаа, са разбрѝдаа, а засѝпаа, утѝдаа, устѝнааа, са накрѝдаа, те раздѝдаа, кулѝаа, убѝаа, ма полѝубѝаа, гу изгѝниа.

Двата модела с и без **ѝ** и тук се взаимозаменят, поради което отново се създават дублетни форми като: рѝкаа // му рѝкайа, устѝнааа // устѝнайа, рабутѝйаа // рабутѝйа. Би могло да се каже, че тези форми са в конкурентна употреба, като формите на **-йа**, все пак, имат известен превес.

5) Окончанието има още един вариант – **-ѝѝ/ѝѝ**, който се среща спорадично, но дава възможност за формиране на друг вид дублетни форми: избрѝйѝ // избрайа; изумрѝйѝ // измрѝйа; го испѝлѝниѝ // испѝлнийа.

6) Сравнително рядко в това граматично значение се явяват и формите доѝдѝ, утѝдѝ, найѝдѝ [Тва, га немѝците доѝдѝ.], т.е. без

окончание, които напълно съвпадат със съответните варианти на аористните форми за 1 л. ед. ч. Всъщност формите на глаголите “да дойда” и “да отида”, които по принцип са нестабилни в говора и тук образуват цели групи от различни по характер варианти: *дойдѡа (дуйдѡа) // дойдѡѡа (дуйдѡѡа) // дѡйдѡѡа (дѡидѡѡа) // дѡйдѡ; утидѡа // утидѡа // отидѡѡа // утидѡѡа*, които се използват успоредно.

7) Само в два случая е регистрирано окончание **-ѡа**: *проживѡѡа, остарѡѡа*, но макар да се рещат спорадично, те се откриват в записите по два-три пъти. [*Сѣтне дѡште дѡлго вмѡсте проживѡѡа. # Кѡто сѣлно остарѡѡа и спрѡ да рѡбутѡт.*].

Според примерите, по принцип ударението е върху тематичната или коренната гласна, поради което тук се откриват само пар- и пропарокситони. Изключения са формите с префиксно ударение. А окситони са само тези, при които окончанието изпада.

Многобройните варианти не дават възможност за ярко разграничаване на глаголите по разреди, както е в книжовния език. Въпреки това, въз основа на някои признаци – окончанията, вида на гласната (тематична или коренна) или на съгласната (постоянна или променлива) пред тематичната гласна, ударението и др., условно биха могли да се класифицират по следния начин:

Глаголи от I спрежение

Глаголи с ударена тематична гласна			
<i>орѡх // урѡх</i>	<i>дигнѡх // дигнѡ</i>	<i>майнѡх</i>	<i>изорѡх // изорѡх</i>
<i>орѡ</i>	<i>дигнѡ</i>	<i>майнѡ</i>	<i>изорѡ</i>
<i>орѡ</i>	<i>дигнѡ</i>	<i>майнѡ</i>	<i>изорѡ</i>
<i>орѡѡме // урѡме</i>	<i>дигнѡѡме</i>	<i>майнѡѡме</i>	<i>изорѡѡме // изорѡме</i>
<i>орѡѡте</i>	<i>дигнѡ/ѡѡте / дигнѡте</i>	<i>майнѡѡте</i>	<i>изорѡѡте</i>
<i>орѡѡѡ // орѡѡ</i>	<i>дигнѡѡѡ / дигнѡѡ</i>	<i>майнѡѡѡ/майнѡѡ</i>	<i>изорѡѡѡ // изорѡѡѡ</i>

Глаголи с коренно ударение				
<i>лѡгнах</i>	<i>сѡднах</i>	<i>обѡрнах</i>	<i>пуглѡднах</i>	<i>остѡнах</i>
<i>лѡгна</i>	<i>сѡдна</i>	<i>обѡрна</i>	<i>пуглѡдна</i>	<i>остѡна</i>
<i>лѡгна</i>	<i>сѡдна</i>	<i>обѡрна</i>	<i>пуглѡдна</i>	<i>остѡна</i>
<i>лѡгнаѡме лѡгнаме</i>	<i>сѡднаѡме сѡднаме</i>	<i>обѡрнаѡми</i>	<i>пуглѡднаѡме</i>	<i>остѡнаѡме (устѡнаѡми)</i>
<i>лѡгнаѡте</i>	<i>сѡднаѡте</i>	<i>обѡрнаѡти</i>	<i>пуглѡднаѡте</i>	<i>остѡнаѡти</i>
<i>лѡгнаѡѡ лѡгнаѡ</i>	<i>сѡднаѡѡ сѡднаѡ</i>	<i>обѡрнаѡѡ обѡрнаѡ</i>	<i>пуглѡднаѡѡ пуглѡднаѡѡ</i>	<i>остѡнаѡѡ остѡнаѡѡ</i>

Глаголи с крайна коренна съгласна <i>т</i> и <i>с</i>			
<i>чѣтах</i>	<i>пѣсах</i>	<i>занѣсах</i>	<i>наплѣтах</i>
<i>чѣте</i>	<i>пѣсе</i>	<i>занѣсе</i>	<i>наплѣте</i>
<i>чѣте</i>	<i>пѣсе</i>	<i>занѣсе</i>	<i>наплѣте</i>
<i>чѣтайме</i>	<i>пѣсайме</i>	<i>занѣсайме</i>	<i>наплѣтайме</i>
<i>чѣтайте</i>	<i>пѣсайте</i>	<i>занѣсайте</i>	<i>наплѣтайте</i>
<i>чѣта ѿ а</i>	<i>пѣса ѿ а</i>	<i>занѣса ѿ а</i>	<i>наплѣта ѿ а</i>

Глаголи с варираща тематична гласна					
Глаголи с <i>д</i> пред тематична гласна			Глаголи с <i>к</i> пред тематичната гласна		
<i>дойдох / дуйдох</i> <i>дойдѣх / дуйдѣх</i> <i>доддох</i>	<i>найдох / нуйдох</i>	<i>испрѣдах</i> <i>испрѣдох</i>	<i>рѣках рѣка</i> <i>рѣкох / рѣко</i>	<i>пѣках</i> <i>пѣкох</i>	<i>опѣках</i> <i>опѣкох</i>
<i>дойде / дойдох</i>	<i>найде / найдох</i>	<i>испрѣде</i>	<i>рѣка / рѣче</i>	<i>пѣка / пѣче</i>	<i>опѣка</i>
<i>дойде / дойдох</i>	<i>найде / найдох</i>	<i>испрѣде</i>	<i>рѣка / рѣче</i>	<i>пѣка / пѣче</i>	<i>опѣка</i>
<i>дойдохме</i> <i>дойдойме</i>	<i>найдохме</i>	<i>испрѣдай-ме</i>	<i>рѣкаме,</i> <i>рѣкайме</i>	<i>пѣкаме</i> <i>пѣкайме</i>	<i>опѣкаме</i> <i>опѣкайме</i>
<i>дойдойте</i>	<i>найдойте</i>	<i>испрѣдай-те</i>	<i>рѣкате</i> <i>рѣкайте</i>	<i>пѣкайте</i>	<i>опѣкайте</i>
<i>дойдохѿа / дойдохѿа,</i> <i>дойдохѿа, -дох,</i> <i>дойдохѿа дойдохѿа</i>	<i>найдохѿа</i> <i>найдохѿа</i> <i>найдох</i>	<i>испрѣдахѿа</i> <i>испрѣдахѿа</i>	<i>рѣкаа</i> <i>рѣкаѿа</i>	<i>пѣкаѿа</i> <i>пѣкаа</i>	<i>опѣкаѿа</i> <i>опѣкаа</i>

Глаголи с промяна на съгласната пред тематичната гласна					
<i>ш ~ с</i>		<i>ж ~ з</i>	<i>ж ~ з > с</i>	<i>ж ~ з</i>	<i>д ~ з</i>
<i>писѣх</i>	<i>записѣх</i>	<i>резѣх</i>	<i>врѣзѣх</i> <i>/врѣсѣх</i>	<i>пострѣгах</i>	<i>довѣзах</i>
<i>писѣа</i>	<i>записѣа</i>	<i>резѣа</i>	<i>врѣзѣа /врѣсѣа</i>	<i>пострѣга</i>	<i>довѣзе</i>
<i>писѣа</i>	<i>записѣа</i>	<i>резѣа</i>	<i>врѣзѣа /врѣсѣа</i>	<i>пострѣга</i>	<i>довѣзе</i>
<i>писѣайме</i> <i>/писѣаѿме/</i>	<i>записѣайме</i>	<i>резѣайме</i>	<i>врѣзѣайме</i> <i>/врѣсѣайме/</i>	<i>пострѣгаѿме</i>	<i>довѣзѣайме</i>
<i>писѣайте</i> <i>/писѣаѿте/</i>	<i>записѣайте</i>	<i>резѣайте</i>	<i>врѣзѣайте</i> <i>/врѣсѣайте/</i>	<i>пострѣгаѿте</i>	<i>довѣзѣайте</i>
<i>писѣаѿа</i> <i>/писѣаѿа/</i>	<i>записѣаѿа</i>	<i>резѣаѿа</i>	<i>врѣзѣаѿа</i> <i>/врѣсѣаѿа/</i>	<i>пострѣгаѿа</i>	<i>довѣзѣаѿа</i> <i>/довѣзѣаѿа/</i>

Глаголи с изпадане на коренната гласна			
<i>прѣх / прѣа / прѣаѿ</i>	<i>ткѣх / ткаѿ</i>	<i>збрѣх / збрѣа</i>	<i>упрѣх / упрѣа / упрѣазбрѣх / збрѣаткѣх / ткаѿ</i>
<i>прѣа</i>	<i>тка</i>	<i>збрѣа</i>	<i>упрѣазбрѣатка</i>
<i>прѣа</i>	<i>тка</i>	<i>збрѣа</i>	<i>упрѣазбрѣатка</i>

<i>прайме / пра̀ме</i>	<i>тхайме</i>	<i>збрайме / збра̀ме</i>	<i>упрайме / упр̀амезбрайме / збра̀метхайме</i>
<i>прайте / пра̀те</i>	<i>тхайте</i>	<i>збрайте</i>	<i>упрайте / упр̀амезбрайтетхайте</i>
<i>прайа / пра̀а</i>	<i>тхайа / тха̀а</i>	<i>збрайа / збра̀а</i>	<i>упрайа / упр̀аазбрайа / збра̀атхайа / тха̀а</i>

Глаголи с крайна коренна гласна					
<i>cêx / cêx</i>	<i>nêx / nêx</i>	<i>îgrax</i>	<i>nîx</i>	<i>umîx</i>	<i>nylêx / -ex / пул'ах</i>
<i>сейа</i>	<i>ne / пейа</i>	<i>игра</i>	<i>ни</i>	<i>уми</i>	<i>nylê / nylê</i>
<i>сейа</i>	<i>ne / пейа</i>	<i>игра</i>	<i>ни</i>	<i>уми</i>	<i>nylê / nylê</i>
<i>сейа̀ме / сей̀ме / сѐй̀ме</i>	<i>пейа̀ме / пей̀ме / пѐй̀ме</i>	<i>играйме</i>	<i>нийми</i>	<i>умийми</i>	<i>nyldîme / пулѐйме</i>
<i>сейайте / сѐй̀те</i>	<i>пейайте / пѐй̀те</i>	<i>играйте</i>	<i>нийте</i>	<i>умийте</i>	<i>nyldîte / пулѐйте</i>
<i>сѐйа / сѐйа / си сейайа</i>	<i>пѐйа / пѐйа / пейайа</i>	<i>играйа</i>	<i>нийа</i>	<i>умийа</i>	<i>nylêîa / пулѐа / пулѐйа</i>

Глаголи със запазена мека съгласна пред тематичната гласна		Глаголи с ѝ пред тематичната гласна	
<i>жу̀в'ах / жу̀вѐх / жу̀вѐх</i>	<i>забул'ах / забулѐх</i>	<i>знайа / знайах</i>	
<i>жу̀в'а / жу̀вѐ / живѐ</i>	<i>забул'а / забулѐ</i>	<i>знайа</i>	
<i>жу̀в'а / жу̀вѐ / живѐ</i>	<i>забулѐ / забул'а</i>	<i>знайа</i>	
<i>жу̀вѐйме / жу̀вѐйме, жив'айме / жу̀в'айме</i>	<i>забулѐйме / забул'айми</i>	<i>знайайме / знайа̀ме</i>	
<i>жу̀в'айте / жу̀вѐйте / жу̀вѐйте</i>	<i>заболѐйте / забол'айте</i>	<i>знайайте</i>	
<i>жу̀в'айа / жу̀в'а / жу̀вѐа</i>	<i>заболѐйа / забол'аа</i>	<i>знайайа / знайа̀а</i>	

Глаголи от II спрежение

Глаголи с непроменлива тематична гласна					
<i>учи/x/, са учий</i>	<i>оди/x/</i>	<i>мисли/h/, мислий</i>	<i>работиx</i>	<i>са на̀учих</i>	<i>замѐсих</i>
<i>учи</i>	<i>оди</i>	<i>мисли</i>	<i>работи</i>	<i>са на̀учи</i>	<i>замѐси</i>
<i>учи</i>	<i>оди</i>	<i>мисли</i>	<i>работи</i>	<i>са на̀учи</i>	<i>замѐси</i>
<i>учийме, учйме</i>	<i>одийме, одйме</i>	<i>меслийме</i>	<i>работийме, работийме</i>	<i>са на̀учийме, на̀учйме</i>	<i>замѐсийме, замѐсйме</i>
<i>учийте, учйте</i>	<i>одийте, одйте</i>	<i>меслийте</i>	<i>работийте, работийт</i>	<i>са на̀учийте, на̀учйте</i>	<i>замѐсийте, замѐсйте</i>
<i>учийа, учйаа</i>	<i>одийа, одйаа</i>	<i>мислийа</i>	<i>работийа, работиа</i>	<i>са на̀учийа, на̀учйаа</i>	<i>замѐсийа, замѐсйаа</i>

Глаголи с варираща тематична гласна		
драж ^а х / дрѣж ^е х	вид ^е х, -ѣх / вид ^е х / вид ^о	изгор ^е х / изгор ^е х
дрѣж ^е / дрѣж ^а	вид ^е х / вид ^е х / вид ^о	изгор ^а / изгор ^е
дрѣж ^е / драж ^а	вид ^е х / вид ^е х / вид ^о	изгор ^а / изгор ^е
драж ^е ме / драж ^е йме	вид ^е йме / вид ^е ме	изгор ^а йме / изгор ^е йме
дрѣж ^е те / драж ^е йте	вид ^е йте / вид ^е те	изгор ^а йте / изгор ^е йте
дрѣж ^е а / драж ^е йа	вид ^е йа / вид ^е а	изгор ^а йа / изгор ^е а

Глаголи с крайна коренна гласна			
ду ^и х	стой ^а х / стой ^е х стов ^и ах	скрой ^х / скрой	нап ^о их / нап ^о й
ду ^и	стой ^а х / стой ^е х	скрой	нап ^о и / нап ^о й
ду ^и	стой ^а х / стой ^е х стов ^и а	скрой	нап ^о и / нап ^о й
ду ^и йме / ду ^и ме	стой ^а йме	скрой ^х ме	нап ^о име
ду ^и йте / ду ^и те	стой ^а йте	скрой ^{те} / скрой ^{ите}	нап ^о ите / нап ^о ите
ду ^и йа / ду ^и а	стой ^а йа / стов ^и аа	скрой ^и а / скрой ^а	нап ^о иа / нап ^о йа

Глаголи от III спрежение

Глаголи с ударение върху тематичната гласна				
брѣз ^а / х, брѣз ^а h, брас ^а й	дум ^а / х, дум ^а й	срешт ^а х	р ^а ска ^з /у/в ^а х р ^а ска ^з /у/в ^а	пул ^и в ^а х, пул ^и в ^а й
браз ^а	дум ^а	срешт ^а	р ^а ска ^з /у/в ^а	пул ^и в ^а
браз ^а	дум ^а	срешт ^а	р ^а ска ^з /у/в ^а	пул ^и в ^а
браз ^а йме	дум ^а йме	срешт ^а йме	р ^а ска ^з /у/в ^а йме	пул ^и в ^а йме
браз ^а йте	дум ^а йте	срешт ^а йте	р ^а ска ^з /у/в ^а йте	пул ^и в ^а йте
брѣз ^а йа	дум ^а йа, дум ^а а	срешт ^а йа	р ^а ска ^з /у/в ^а йа	пул ^и в ^а йа, пол ^и в ^а а

Глаголи с коренно ударение		
фл ^е гай	изл ^е гах	раск ^ъ сах
фл ^е га	изл ^е га	раск ^ъ са
фл ^е га	изл ^е га	раск ^ъ са
фл ^е гайме	изл ^е гайме	раск ^ъ сайме
фл ^е гайте	изл ^е гайте	раск ^ъ сайте
фл ^е гайа / изл ^е гаа	изл ^е гайа, изл ^е гаа	раск ^ъ сайа, раск ^ъ саа

Отрицателните форми се образуват по познатия начин, т.е. с отрицателната частица *не* (*ни*): *ни с^а венч^ув^ах, не д^аде, не ми р^ече, не знай^аме, не од^ите, не фл^авайа* [Ви^ех ^оте н^еска не от^идойте на паз^аро?] и т.н.

Парадигмата на глагола *съм* за минало време изненадва с многобройните си фонетични варианти:

ед. ч.:

1 л. *бех* // *б'ах* // *бих* // *бива̀х*

2 л. *беше* // *бѐше* // *б'еше* // *бише* (*биши*)

3 л. *беше* // *б'еше* // *бѐше* // *бише* (*биши*)

мн. ч.:

1 л. *бейме* // *б'айме* // *бѐйме* // *бийме* (*бийми*) // *б'ахме* // *бихме*

2 л. *бейте* // *бѐйте* // *бийте*

3 л. *бѐйа* // *б'ѐйа* // *бѐйа* // *бѐа* // *б'ѐйѐ* // *бѐа* // *бѐ* // *б'аа* // *бео* // *беоа*
// *бийа* // *биа*

Най-употребяваните варианти са тези с редуцирано *е* (*бих*, *бише*, *бийми*, *бийте*, *бийа*) [*Па ъа бех пацѐн. # Оште бѹлка бех. # Йас кату б'ах пастѹх... # Да бих от уднѹш там, ке ви рѐка. # Бѹх вѐсем гѓдене. # Кѐзвам кѐто у м'ѐн'е б'еше. # И мѓйа тѓтко бѐше тѓже, тѓже такѹф взрѓслы, тѓже бѐше на войнѓта. # Тѓтко му там ф сѐлупрѓвата бише. # Таа гудѓна бѹши дѹждовѹта. # Нѹйе б'ахме чѐтри сѐстри. # Нѹйа бейме дѓма. # И вчѐра бѐйме на пазѓро. # Вчѐра на именѹна б'айме. # Хл'уш мѓкри бийме. ...и глѓдни бийми... # Нѹйе бихме чѓсники. # Вѹйа бейте двѐ. # Лѓни бийте у тех. # Тогафка ѓрата б'ѐйа ѓчен увлѓкл'ѓнный ф зем'ѓта. Сѹчките бѐ увлѓкл'ѓнный ф зем'ѓта # Имаше мѓме, дѓто ѓште не бѐа на джѓк. # Там бѐа направѓни кѓпки. # Кѓто бѐа у нас тѹрките. # Сѹчките б'аа там. # Две кузнѹи рѓѓдом б'аа. # Такѓ рѓнше бѐоа. # Тѹйа бѹйа излѓгали. # Там пулѓки бѹйа. # Бел'ѓ, Бел'ѓвите бѹа пет сѹна.].*

Формата *бива̀х* (*бива̀х*) се използва само вместо минало неопределено време: *Йас млѓго пѹти там бива̀х*.

Наред с формите с *не* (*ни*): *не бих*, *не бѐше*, *не бѐйме*, *не бѐйте*, *не бѐйа* [...*йас же не бѹх ни аднѹш. # Да ни бѹх скѹпа 'пестелива' бѹлгарка, нѹшто нѐмаше да ѹма ф двѓра.*], при отрицание се използват и конструкциите с пълните и кратките винителни форми на личните местоимения и отрицателната форма на глагола “*имам*” за 3 л. ед. ч. *нѐмѓ: мѐне ма нѐмѓ; тѐбе та нѐмѓ, нѐго го нѐмѓ; нѐйзи а нѐмѓ; такѓво нѐмѓ; нас ни нѐмѓ; вас ва нѐмѓ; тех ги нѐмѓ*. Тези форми се предпочитат при лица.

Ярка особеност на говора е сложната отрицателна конструкция, съставена от миналата и сегашната форма на глагола “*съм*” и частицата *не*: *Па тогафка бѐше не ѹѐ такѓ*.

Другите форми на глагола “има́м” са: *има́х, има́, има́, има́йме, има́йте, има́йа* [*И той има́ три сина. # Има́йме три деца.*]; *нема́х, нема́, нема́, нема́йме, нема́йте, нема́йа* [*У нас такова нема́.*].

Формите на глагола “ща” в минало свършено време са: *штѐх* (еднократно регистрирана формата *шт’ау*), *штейа́, штейа́, шт’айме* // *шт’ауме, штѐйте* // *шт’ауте, шт’ауа* // *шт’аа*. Това е единственият случай, където темпоралното окончание *х > у* [*Ти не штейа́ да идѐш. # Не штейа́ да дойде. # Ние гу не шт’айме. # Той да не бѐше, шт’ауме да измрем. # ...шт’ауа да ѓмрат; # Шт’аа да са угла́ват.*].

Много често обаче се използват и вариантите *кеш* (*кѐш, киш*) // *кеше* (*кѐше*)¹²⁶, които са се генерализирали за всички лица в ед. и мн. ч. *Ѓас кеш* да ѓам карпуза. # *Кѐш* кофе да сфара́, ма са кончи́. # *Кѐш* да ѓам каша, ми нѐма млѐко. # *Киш* да па́дне. # *Кѐше* да ида на паза́ро, ма нема́х с кво да завеза́ пипѐро. # Да ѓмаше, ти *кѐше* ли да идѐш грѐчка? # *Кеше* да пули́ва арма́но.

Еднократно са регистрирани и формите за 1 и 2 лице, мн. ч.: *Нийа кѐйме* да сне пѐрви. и *Ви́йа кѐште* да идѐте., които подсказват, че някога и в този си вариант парадигмата на глагола “ща” е била пълна и най-вероятно е имала следния вид: **кех* (**кѐх*), *кеш* (*кѐш, киш*) // *кѐйме, кѐште* (**кѐйте*), **кѐха* (**кѐа, *кѐйа, *кѐйа*).

Отрицателни форми с *кеш* // *кеше* не са регистрирани. При отрицание се използват формите с *шт*, като *х* редовно се заменя с *й* или *у*: не *шт’ау*, не *штейа́*, не *штейа́*, нешт’айме (нешт’ауме), нешт’айте (нешт’ауте), нешт’айа. Тези форми заместват и отрицателните форми на глагола “искам”, чиито положителни форми са: *иска́х/х/, иска́, иска́, иска́йме, иска́йте, иска́йа*.

Парадигмата на глагола *мога* е характерна също с многото варианти на формите: *можа́х* (не *можѐх, можѐх, можѐй*), *можа́* (не *можѐ, можѐ*), *можа́* (не *можѐ, можѐ*), *можай́ми* (не *можѐйме, можѐйме*), не *можѐйте* (*можѐйте, можѐйте*), *можайа́* (не *можѐйа* (*можѐйа*), *можѐйа*) [*Можѐх да ви́да. # Сѐтне се распа́дна, не можѐ да са апра́вдаѐ. # Ко́лкото можѐйме, то́лко са учийме. # Не можѐйа да гу стигнат. # Можѐйа сичко да напра́ват.*].

¹²⁶ Формата *кѐше* е регистрирана в с. Каваклии, Лозенградско [вж.: Младенов, Кодов, 1935: 92) и ЮИ Македония [вж.: Иванов, 1977: 180], а също в Дупнишко и Самоков, а *кеш* – в с. Доспей, Самоковско [Тодоров, 1936: 156]. Цялата парадигма на глагола – *кех, кеше, кеше, кѐме, кѐте, кеа*, която е в конкурентна употреба с формите на *ч* (< *к < шт*): *чех, чеше, чеше, чѐме, чѐте, чеа* представя Д. Вакарелска-Чобанска [1984: 123]. Двете парадигми в Самоковско имат и други, вече изчезващи, облици: *кѐшох, кѐше, кѐше, кѐшооме, кѐшохте, кѐшоа; чѐшох, чѐше, чѐше, чѐшооме, чѐшохте, чѐшоа* (В преработен вид този труд вече е публикуван [вж.: Вакарелска-Чобанска, 2002], но тук подробното описание на глагола, представено в ръкописа, за съжаление, не е намерило място).

Парадигмата на глаголите от основа “-лез/н/-” също се различава от книжовната: *флѐгах /флѐгаһ, флѐгай/, флѐга, флѐга, флѐгайме, флѐгайте, флѐгайа /фл'агайа/*.

2. Значение и употреба. Минало свършено време и в този говор е свидетелско и означава действие, което е завършено преди момента на говоренето и по времето, за който се говори: *Дуждаа да пѝтат: “Да дѝждаме ли главѝшнеце?” ... Тѝйа флѐгайа, па йас излѐгай. Па тѝйа си ортувайа. Ма главѝйа фобшчем. Си испѝха магарѝчо, сѝчко и си отѝдайа. Поседѝйа, си поортѝвайа, ма оглѝвийа и си отѝдайа. Прес две недѝле дойдѝйа да прават главѝш.*

Формите за минало свършено време на някои глаголи напълно съвпадат с формите за минало несвършено време. Но дори и там, където са диференцирани, понякога аорист се използва вместо имперфект: *Мама мѝйта читѝше и писѝ. # Го поливайме* с две машини.

Освен *бивѝх*, ролята на минало неопределено време изпълняват и други форми за минало време на спомагателния глагол “сѝм”, напр.: *Йас не бивѝх нѝйде и дѝже сто километра от тук не бих.* # *Млдог пѝте б'айме там.* # *бейме, бейте, бѝа (бѝйа).*

Подобна е ситуацията и с формата *кеш* (киш) ‘щях’: *Като киш да дѝжда насѝм му дадайа спѝсак, вѝшите бѝлгаре, тѝмошне, кви бѝлгаре йма фаф Русѝйа.* Всъщност въпросът за значението и употребата на тази форма е значително по-сложен, тъй като с нея се образува предимно бъдеще време в миналото. Същевременно я срещаме и в глаголни конструкции, в които извън контекста може да се тълкува като минало свършено и като сегашно време: *Йас кеш да йам карѝза.* # *Нѝйа кеш да ти покажем какѝ ф музѝйа йма.*

Често аористните форми се използват вместо имперфектните: # *Йас са рудѝх, тѝа мугѝла а имѝ.* # *Кату ѝмре некрѝстено, го напѝрѝкайа* сас сфетѝна вода. И обратното: *Тѝй си сѝйѝа ‘посяха’ лѝко и си утѝдаа.*

Особено характерна за говора е употребата на аорист вместо причастните форми на *л* за изразяване на други минали времена, както от изявително, така и от преизказно наклонение, напр.: *Ну фс'о равнѝ не ѝ даде. Тѝй са углѝви за мѝйто дѝдо. Жув'а кѝлко, пѝт д'ѝца имѝ и дѝма: ... Па тѝй л'убѝвник нѝзинийо, са углѝви за иднѝ женѝ и женѝта му умрѝ. Фтѝдрата женѝ са углѝви, не знѝм, тѝже навѝрно умрѝ, рас такѝва.* (информаторката разказва за събития, станали преди да се роди) # *Па ас, кай, са субѝдих и дѝмам: “Нѝшто ф сѝло са случѝй. Навѝрно умрѝ Алексѝй Петрѝвич! Ако умрѝ, к ѝда да а зѝма Пѝна.”* # *Сѝтне тѝте са рудѝ. ... Тѝте остѝана* сирѝк четернѝйс

гòд'ени. Тийа **б'аа** н'ет д'аца, **са разбрìдаа** по сичкийо сф'ат, кето кàзват да са прохрàнат; тешки гòдене, глàдове. И тàте **се окàза** ф сèло, тва Враницòвка му кàзват на тва сèло, глужухо, забийно сèло, м'нинко. # Йас знàм, бу тàте мòй **са учì** на бългàрски. # Баба Пола **са глaвì**, йас òште не бех рòдена. Баба Пола куйа гудìна **са глaвì**? Какa Лена **са глaвì** вòсемнàцата гудìна. (разказвачката е рòдена след това) # Н'акой беден, н'акой **имà** зем'а, **не можà** да а абрабàтава, той а прудаде на друк хаз'аин. Тази ситуация е особено ярка при приказките: Т'а утìде. Т'а рабути у нейзи, децата преглèда, там четири деца, сичко глèда и сайа, сичко правì. Ну и са минà, кòлкуто м'есеца тàm, гудìна ли, кòлко, тай а збìра, премèна, тай си зарòби. Панимайш? Си зарòби и прèга кòно. # На схòдка ходìха сичките специàлно и женì ходìха; да избìрат стàроста сичките ходìйа. (За схòдката се знае само по разкази на предците.).

Внякои случаи е трудно е да се определи кое време точно изразява формата за минало свършено време, напр.: не носìх в израза *Ранше не носìх òбице*. – мин. неопределено: 'Преди не съм носила òбици', както в *ке òе дрàго, **ке упрà*** 'че съм опрала' или мин. несвършено: 'не носех', както в *Имайме сичките пèчки, дèто лèп **пèкойме*** 'печехме'. В израза *Н'акой беден, н'акой **имà** зем'а, **не можà** да а абрабàтава, той а прудаде на друк хаз'аин.*, подчертаните форми изразяват сегашно историческо време или минало неопределено преизказно.

Минало несвършено време

1. Образуване на глаголните форми. Минало несвършено време се образува от сегашната основа на глаголите, към която се прибавят същите окончания както при минало свършено време, като тук окончание имат и формите за 2 и 3 л. ед. ч.:

1 л. -х (h), //	-ах //	Ø	-ме //	-йме
2 л. -ше	-те //	-йте		
3 л. -ше	-а //	-йа		

С изключение на формите за 2 и 3 лице, в много случаи при останалите лица, особено при глаголите от свършен вид, формите за имперфект съвпадат с аористните.

Една от причините за липса на по-голяма формална разлика между двете времена е нестабилността на тематичната гласна **е** при глаголите от I спрежение, която и в имперфект се колебае между **е**, **ê**, **а**, напр.: *жуве'йах // жуве'йах // жуве'айах // жуве'èх*. Тематичната гласна

и при глаголите от II спр., както и в книжовния език, се преглася в **е**: *сфѝри > сфѝреше*. Но понякога тя се запазва и по този начин формите за аорист и имперфект се изравняват: *са ѹчех // са ѹчих*. Макар и рядко, тематичната гласна след мека съгласна се преглася в **а**: *пред`ах // пред`ех // пред`ех, сед`ах // сед`ех*. Вследствие на това, се получават дублети и дори по няколко варианта, единият от които понякога съвпада със съответната аористна форма. При глаголите от III спрежение обаче тематичната гласна **а** редовно се съхранява непроменена.

Друг вид варианти се получават и от съкращаването на основата или на окончанията при различните лица и числа.

Както и в книжовния език, като различителен белег между двете времена често се използва ударението. Освен това, изпадналата в аорист коренна гласна при някои глаголи от I спр. (като *прах, брах*), при имперфектните форми се възстановява отново (*п`ерех // пер`ах, б`ерех // бир`ах*), а шипящите съгласни се запазват непроменени (*р`ежех, р`аждаше, п`ишеше*). Съгласната **к > ч**: *нека > нич`еше*.

При I и II спрежение форми за минало несвършено време образуват предимно глаголи от несвършен вид.

Всичко това би могло да се види в представените по-долу примери:

Форми за **1 лице, единствено число**: *чит`ех, пред`ех, плет`ех, пас`ех // пас`ах, бир`ах, нич`ех, ѡас бул`ех, п`ех // н`аих // пей`ах, ѡас шѝй`ех, зн`аих, тк`аих, ду`аих, сфѝрех, в`арех, м`ерех, д`их // д`ех // д`ах, пр`авех // пр`авих, спех, к`олех, бр`з`ах, ѡас к`ът д`уждах, пул`ивах, збѝрах, разбѝрах, гл`едах, раск`азувах, дука`рвах, ч`еках, бр`з`ах, им пруд`авах [Їас в`ечар ги д`их. # ... # Фч`ера Ман`а като дойд`е ма зав`ари как рас чит`ех. # Їас раб`отех уж`е на стр`ойката.].*

Както е видно от посочените примери, имперфектните форми обикновено имат варианти и често единият от тях напълно съвпада със съответната аористна форма: *ор`ах, си мислѝх, гу гунѝх, др`еж`ех, ѡграх*. Останалите варианти се различават по тематичната гласна и/или ударението: *сфари`х* (аорист) ~ *сфаре`х/* (имперфект); *кичѝх* ~ *кичех*; *дойх* ~ *ддох*; *збир`ах* ~ *збѝрах* и т.н. Акцентни варианти в рамките на имперфект също се откриват: *раб`отех // раб`отех*.

Окончание **ѡ** и тук се среща, но сравнително по-рядко: *врѝв`ах, но и врѝв`аѡ [...идн`а, ф час н`очу, сам`а идн`а врѝв`аѡ на паз`аро.], пом`агаѡ, сид`аѡ, д`еѡ*.

Изключения са и случаите с аломорфата **h** или без окончание (Ø) като: *Фч`ера Ман`а като дойд`е, ма завари как рас чит`ех. # Їа ч`есто д`е на паз`аро, ма б`ех млада*.

Формите за **2 и 3 лице, единствено число** при минало несвършено време също са еднакви. Въз основа на окончанието -ше, тези форми ярко се открояват от аористните: *чѐтеше (чѐтѐше), крѝйеше, вѐйеше (вѐйѐше), шѝйеше, пѐйеше, пѝйеше // пѝйаше; сфѝреше (сфѝрише), ѹчеше, ѡдеше, вѡрдеше, ги дѐлеше, са гѡтѡвеше (гѡтѡвише), орѐше, са пичѐше, митѐше, плитѐше, ма дрѣжѐше, правѐше, са варѐше, хранѐше, сидѐше, вравѐше, трѣчѐше, стуйѐше // стойаше, тичаше, сидаше, лижаше; си кѡпаше, ѝмаше, дѹмаше, се тѣргѹваше, излѡваше, са пристѝлаше, са рѡждаше, ни ма устѡваше, не обѡждаше, зѝмаше, а жѡлуваше, са разбрѣкваше, са кантрѡлѝрваше, той ми разсѡзваше [Ти не ма пѹшташе. # Ти дрѣжѐше крѡва тѡже. # С крѐмен ѹѡген са прѡйеше. # На кѡйто кѡто са пѡднеше. # Женѡта ми не работеше # Тѡ, дѡто сфѝреше. # Баба Илѐна ма вѡдеше. # Той вѡрдеше там нѝшто, нѝкуй ни пѹшташе. # Сѡкуй си кѡпаше клѡденец. # Мѡйта мѡйка сѐ пичѐше лѐп. # На сто двѡцѡт рублѐй семѡта ми мѡжеше да жувеѝе багѡто.].*

При глаголите от I и II спр. с коренна или друга гласна пред окончанието тематичната гласна често се променя: *вѐше > вѝеше, мѝйаши, жувеѝеше // живѐше // живѐйаше, ткѡйше // ткѡише [На пѹлѡто ни са врѣшѐйше. # Нѐ са сѡйше там. # Мажѡ ми са крѝйше. # Тѡ нѐговѡта мѡйка ткѡйше., но и Мѡма ткѡйеше ф разбѡйо чѣрги и постѡлки. # Мѡйка ми нѝкой пѣт не пѝйеше. или И той вравѡше, работеше там. # Кѹчи да блуждѡйеше по ѹлиците нѐмаше като сегѡ.].* В повечето случаи обаче тематичната гласна се консонантизира, т.е. *е > ѝ /пѡйши, бѝйши, нѐ са сѝше, мѝйше/.*

При глаголите от I и II спрежение ударението в едни случаи е парокситонно, а в други пропарокситонно. Но тук се откриват и акцентни дублети, като напр.: *Тѝй му плѡштайѡ дрѡта, той ги пасѐше* и *сами нѐкой ги пѡсе*, като не *ф* сѡстояние да *плѡшта*, *самѝ ги пасѐше* сфѡйте си, сфѡйѡ си скѡт. Случаите с инициално ударение при многосричните глаголи са изключения, които също имат акцентни варианти – *работеше // рабѡтеше // рабутѝиши.*

Формите за **1 лице, множествено число** се образуват с окончание **-ѝме**, което обикновено направо се прибавя към основата: *пичѐйме, плитѐйме, предѐйме, пасѐйме, правѐйме, седѐйме, ѡдейме, работѐйме, чѝстейме, кѝчейме, кѡсийме, сѹшейме // сѹшеме, дрѣжѐйми; пейѡйме, врѣшѐйме (врѣшѐйме), ги дѡйи.ми; получѡвайме, записѹвайме, полѡвайме, убѡждѡйме, срѣбайме, /висѡко/ фрѣкаѝйме, ѝмайме, нѐмайме, врѣзѹвайме, не продѡвайме, збѝрайме, са пѹгѡждайме, празнѹвайме [Нѝйе фчѣра на ѹлицѡта седѐйме. # И тѝйѡ дрѣнкайѡ звѣните, звѣнци ф чѣркаѡѡта и схѡт са збѝраше. #*

Срѣбайме с дрѣвени лажйци. # Чистейме вѣтка. # Два кѣн'а имайме, зем'а давайа, урайме. # Не продавайме ништо.].

Тематичната гласна при глаголите от I спр. също понякога изпада /играйме/ или се преглася /пейайме/.

Форми като жувѣйме // жувеѣйме, урайме, дрѣжѣйме // ѡа дрѣжѣйме, садийме и др. напълно съвпадат със съответните аористни форми.

Окончание **-хме** се среща спорадично [И българските пѣсни кѣсто силно ги пейѣхме. # И утѣдохме у гѣрадо.].

Формите за **2 лице, множествено число** се образуват с окончание **-ѣте**: чистейте, са учѣйте, чѣтайте, пѣшейте, са мѣлийте, п'ѣйейте // пѣйте, плѣчейте, получѣвайте, са збѣрайте [Ти ѣбади как'ѣ орайте тугѣва. # Вѣйѣ жувеѣйте на Ысна пол'ѣна. # Какѣ гу назѣвавайте? # Какѣ ѣскайте да рѣкате? # Тугѣва не са венчуѣйте в чѣркува. # Не видѣйте ли?].

Формите за **3 лице, множествено число**, както и при аорист се формират с окончание **-ѣа**: орѣѣа, берѣѣа, пѣсейѣа, тичѣѣа, лежѣѣа,; сидѣѣа, кусѣѣа, врѣвейѣа, ни сѣдеѣа; пѣлеѣа, рѣботейѣа, гу вѣзѣѣа, са вѣдийѣа, сѣпийѣа 'сѣпѣваха', вѣрдеѣа, прѣвийѣа, са ѣчийѣа, пѣстейѣа, дѣшийѣа 'задушѣваха'; им се смѣейѣа, вѣршѣѣа, ѣадеѣа; сфѣрейѣа фѣрлейѣа; зѣмайѣа вудѣа, дѣждаѣа, ѣграѣа, пѣтайѣа, клѣваѣа, рѣшѣваѣа, са срѣшѣтайѣа, даваѣа, дѣто кѣлѣѣа дрѣва, клѣпаѣа, дѣгаѣа, дѣмайѣа, кѣпаѣа, вѣкаѣа, тѣраѣа, помѣгаѣа, гошѣтаваѣа (а гушѣтаваѣа), крѣшѣтаваѣа, не на пѣшѣтайѣа, казуваѣа, тѣнѣѣваѣа, врѣзуваѣа, устѣваѣа, набл'удѣваѣа, збѣраѣа, завѣваѣа, пулѣваѣа, облѣваѣа, накрѣваѣа, наѣшѣваѣа, са отличѣваѣа, получѣваѣа, ги здѣваѣа, склѣваѣа, заклѣваѣа, извѣждаѣа, ги продѣваѣа, не са напѣваѣа; засѣпаваѣа, упѣсуваѣа, ги пѣсуваѣа, прѣзнуваѣа, са регѣстрѣруваѣа, кантрѣлѣроваѣа; са облѣчѣѣа, убѣваѣа [Ф калхѣзѣа, дѣка гу вѣзѣѣа гу здѣваѣа, па сѣтне на калхѣзѣникѣте даваѣа. # Ф аснѣвнѣм гу вѣзѣѣа ф кѣшѣти, гу клѣваѣа... # Там и прѣсѣци лежѣѣа. # Курмѣт, дѣт го сѣдеѣа, кабѣ гу назѣваваѣа. # Там пѣповѣте си сѣдийѣа, си кѣпаѣа, си варѣшѣѣа. # Учѣйте нѣкой пѣт не ги болѣѣа. # Са збѣраѣа на мѣгдѣно, ѣграѣа, пѣейѣа, са бѣрейѣа. # Кѣпѣѣа кунѣте и ѣрата са кѣпейѣа. # ...гу прѣдаваѣа, получѣваѣа парѣ – бѣше като произвѣдѣсво. # Кат са глѣвейѣа, вѣкаѣа най-блѣскѣте роднѣне. # Рѣсѣкѣте дѣждаѣа чѣк от Русѣѣа. # Помѣгаѣа, рѣнше по-помѣгаѣа. # Рѣнше дѣмайѣа "бѣбо" на тѣшѣтѣа. # Чѣстѣникѣти тѣѣа кѣпаѣа кѣман и гу прѣдаваѣа на гѣраду. # Сѣребрѣо фѣрлейѣа. Па като нѣма, нѣшто не клѣваѣа.].

При рѣдица глаголи от I и II спр. обаче, тематичната гласна е непостоянна: прѣдѣѣа // прѣдѣѣа // прѣдѣѣа, плѣтѣѣа (плѣтѣѣа) //

плетѣйа // плетѣйа, нѡсѣйа // нѡсѣйа, дрѣжѣйа // дрѣжѣйа // дрѣжѣйа,
спѣйа // спѣйа, лѡвѣйа // лѡвѣйа, вѡрѣйа // вѡрѣйа, са кѣпейа // са кѣпейа,
са бѡрейа // са бѡрейа, кѡлийа // кѡлейа, стѡйайа, стуйѣйа // стуйѣйа
[Ми ѡрата са сбѣрайа: гѡфѣйа, печѣйа., но и Леп печѣйа, гѡтфѣйа. #
Сѣйа зѣмница, рѣш там мамѣли. # Сѣйа зѣмница, сѣйа и арнаѣтка и
мамѣл'ата садѣйа по трѡшки, който кѡто имаше сѣеше, картѡфли
садѣйа, бустѣни садѣйа. # Одейа, работѣйа на пѡпо. # Млѣди не ѡдайа.
И харманѣвайа и вѡзийа.].

Понякога и ударението не е постоянно: крадѣйа // го крадѣйа //
го крадѣйа, садѣйа // садѣйа [Тѣйа не работѣйа, Вилидѣн, на Кѡледа
не работѣйа.], което показва, че аористните и имперфектните форми
семантично не са напълно диференцирани.

Макар и не в такава степен както при аорист, тук също се срещат
дублети със съкратено окончание **-а**: знѣйѣйа // знѣйѣйа // знѣйѣа, берѣа,
нѡсеа, ѡдеа, пѣлеа, мѡлеа, кѣчеа, вравѣа, ѣадѣа, тѣргаа, дѣждаа,
пумѣгаа, ги пѣскаа, налѣваа, ѣзлѣгаа, се занимаваа, сфарѣваа [По
ѡчерѣд му нѡсеа. # Ми ѡрата са сбѣрайа – гѡтфѣа, пѣчѣа. # Блѣжните
сѡла дѣждаа на прѣзника. # Женѣте ѡдеа ф чѣрквата. Пѡпо ги
гѡнеше, бу тѣйа са бѣлаваа. # Те ловѣа рѣба. # Тѣйа са минѣа млѡго.
Сѣдеа момчѣтта, насрѣшта мумѣчѣтта адел'но...].

Съкратени форми се откриват и при глаголите с крайна коренна
гласна: /чѣрно/ ни шѣйа, /чѣсто/ са бѣйа, жувѣйа // жувѣйа // жувѣйа,
ткѣйѣйа // ткѣйѣйа // ткѣйа, и са старѣйа и, както е видно, те
напълно съвпадат с аористните [Ичумѣн сѣйа, картѡфли садѣйа.].

Понякога окончанието се явява под облика **-ѣе**, напр.: го
нагрѣвайа // нагрѣвайе, /сѣчките/ пѣйе, но и пѣйѣйа // пѣйѣйа.

Несъмнено това разнообразие също води до наличие на
морфологични дублети, които се дължат на фонетични особености:
лѡвѣйа // лѡвѣа // лѡвѣ, ѡдейа // ѡдайа // ѡдѣйа // ѡдеа // ѡдѣа, седѣйа
// сидѣа, ги прѣвѣйа // прѣвеа // прѣвѣа // прѣвеа, са бѡрѣа, болѣйа //
болѣа, дожѣйа // дожѣа. Тази сложна картина най-ярко се изразява
чрез поливариантните форми като: пѣчѣйа // са пѣчѣйа // пѣчѣйа //
пѣчѣа // пѣчѣа; пѣйѣйа // пѣйа // пѣйѣа, които, освен на окончанието се
дължат и на варитивността на тематичната, а понякога и на коренната
гласна. Макар и еднократно регистрирана, формата пѣйѣа [Женѣте
не пѣйѣа като сѣга.], заедно с другите случаи при имперфект и
аорист, доказват, че аломорфата **-ха** не е съвсем непозната. Възможно
е тя да е резултат от влиянието на книжовния език.

С изключение на формите за 2 и 3 лице, в много случаи при
останалите лица, особено при глаголите от свършен вид, формите за
имперфект съвпадат с аористните. Понякога е трудно да се разбере

точно кое време изразява разказвача. Така напр. в *Нийе сичките носийме царвѹли*. глаголната форма *носийме* може да се приеме както за аористна, така и за имперфектна. Съвпадат с аористните и формите: *мăзайа, орайа, станайа* и др. под. Аористната формата *пѣкѣа* се използва и за имперфект.

Имперфектната парадигма на глаголите е следната:

Глаголи от I спрежение

<i>пред'ах</i> <i>предѐх</i>	<i>читѐх</i>	<i>бир'ах</i> <i>берѐх</i>	<i>жув'айах</i> <i>жувеѝах</i>	<i>пѐих</i> <i>п'аих</i>	<i>збирах</i>
<i>предѐше</i> <i>предѐше</i>	<i>четѐше</i>	<i>берѐше</i> <i>берѐше</i>	<i>жувѐѝеше</i> / <i>жу-вѐѝеше</i> / <i>живѐше</i> <i>живѐѝаше</i>	<i>пѐѝеше</i> / <i>пѐѝиши</i> <i>п'айше</i> / <i>п'айиши</i>	<i>збираше</i>
<i>предѐше</i> <i>предѐше</i>	<i>читѐше</i>	<i>бирѐши</i>	<i>жувѐѝеше</i> <i>жувеѝеше</i>	<i>пѐѝеше</i> // <i>п'айше</i> <i>п'айиши</i>	<i>збираше</i>
<i>предѐйме</i> <i>предѐйме</i>	<i>читѐйме</i>	<i>бирѐйми</i>	<i>жувеѝйме</i> <i>Жувеѝйме,</i> <i>-ѐйми</i>	<i>пейайме</i> <i>пейахме</i>	<i>збирайме</i>
<i>предѐйте</i> <i>предѐйте</i>	<i>читѐйте</i>	<i>бирѐйти</i>	<i>жувеѝйти</i>	<i>п'айѐйте</i> <i>пѐйте</i>	<i>збирайте</i>
<i>предѐйа</i> <i>предѐйа</i>	<i>читѐйа</i> <i>чѐтейа</i> <i>чѐтеа</i>	<i>бир'аа</i> <i>/ бер'айа</i>	<i>жувеѝа</i> <i>жувеѝа</i> <i>жув'айа</i>	<i>пѐйа</i> / <i>пѐйѐйа</i> <i>пѐййа</i> / <i>пѐйаа пѐѝе</i>	<i>збирайа</i>

Глаголи от II спрежение

<i>ѡдеѝ</i> // <i>ѡдих</i> <i>ѡд'ах</i>	<i>кѝчех</i>	<i>нѡсех</i> <i>нѡсих</i>	<i>сфѝрех</i>	<i>дуйах</i> <i>дуйѐх</i>	<i>получ'авах</i> <i>получ'авай</i>
<i>ѡдеше</i>	<i>кѝчеше</i>	<i>нѡсеше</i>	<i>сфѝреше</i>	<i>дуйѐше</i>	<i>получ'аваше</i>
<i>ѡдеше</i>	<i>кѝчеше</i>	<i>нѡсеше</i>	<i>сфѝреше</i>	<i>дуйѐше</i>	<i>получ'аваше</i>
<i>ѡдейме</i>	<i>кѝчийме</i>	<i>нѡсейме</i>	<i>сфѝрейме</i>	<i>дуйайме</i>	<i>получ'авайме</i>
<i>ѡдейте</i>	<i>кѝчейте</i>	<i>нѡсейте</i>	<i>сфѝрейте</i>	<i>дуйайте</i>	<i>получ'авайте</i>
<i>ѡдейа</i>	<i>кѝчейа</i>	<i>нѡсейа</i>	<i>сфѝрейа</i>	<i>дуйайа /-ха/</i>	<i>получ'авайа</i>

Глаголи от III спрежение

<i>казѹвах</i>	<i>ортѹвах</i>	<i>ѡвах</i>	<i>пулѝвах</i>	<i>прѡѡвах</i>
<i>казѹваше</i>	<i>ортѹваше</i>	<i>ѡваше</i>	<i>пулѝваше</i>	<i>прѡѡваше</i>
<i>казѹваше</i>	<i>ортѹваше</i>	<i>ѡваше</i>	<i>пулѝваше</i>	<i>прѡѡваше</i>
<i>казѹвайме</i>	<i>ортѹвайме</i>	<i>ѡвайме</i>	<i>пулѝвайми</i>	<i>прѡѡвайме</i>
<i>казѹвайте</i>	<i>ортѹвайте</i>	<i>ѡвайте</i>	<i>пулѝвайте</i>	<i>прѡѡвайте</i>
<i>казѹвайа</i>	<i>ортѹвайа</i>	<i>ѡвайа</i>	<i>пулѝваа</i>	<i>прѡѡвайа</i>

Отрицателните форми също се образуват с частицата *не* (*ни*): *не ортѹвайме, не давайа, не знаяйме, ни знайа; рѹнше не носѹх, не са напѹвайа, не крадейа, не са занимавайа* и т.н. [*Тѹйа не работейа. # Нѹйа не знаяйме.*].

Парадигмата на спомагателния глагол “сѹм” е същата както при минало свършено време. При отрицателната форма частицата *не* (*ни*) понякога стои след глагола и е ударена: *Тогѹва бѹше нѹ такѹ.*

Парадигмата за минало несвършено време на глагола “ща” е: *штѣх // штѣ, штѣше, штѣше, штѣйме, штѣйте, штѣйа* [*Тѹа штѣше* *мѹдго да ти обади. # штѣйте да дѹдете; # го не штѣйа # Нѹшто ни штѣйа да идѣт.*].

Глаголите “имам” и “нямам” имат специални форми в имперфект, но те често се заместват от аористните форми: *имѹх, имѹше, имайме // имайме, имайте // имайте, имайа // имаа*, а на “нямам” са: *немѹх, немѹше // немѹше, немайме // немайме, немайте // немайте, немайа // немаа*. [*И като имѹше дѣждове, пѹгребо пѣлен бѣше с картѹфли. # Нѹйа две крави имайме. # Черги ѹште и ги шѹйа и сѹки рисѹнки красѹви имайа. # ...имайме волѹве тогѹфка. # Кѹлейа и курбане имайа и сѹчко. (но и # Имѹ, имѹ, имѹше рѹбакѹ.) # Насѣкаде степѹ немѹше земѹа да пастѹва. # Агарѹди немѹше там.*].

Глаголът “мога”: /не/ *мужѣх # На сто двацѹт рѹблей семѹата ми мѹжѣше* да жувеѹе баѹато. # ...и ку имѹше земѹа, *ужѣ такѹ мѹйше* да си обрабѹтува. # Тѹйе убѣрнали брегѹ и *не можѣйа* ‘не могли’ да го наѹдат.

2. Значение и употреба. Минало несвършено време определено изразява действие, незавършено в даден минал момент, за който се говори. Формално то ясно се разграничава от аорист: *трѣба ~ трѣбѹше, рѣшѹйа ~ рѣшѹвайа, правѹа ~ прѹвеа, збрѹйа ~ са збрѹрайа, [мѹйка ѹ чѣтѣше // баба сѣ гѹ чѣте, # Дѹждѹа да пѹтат. и От Нѹкалѹйеф дѹждаа. # Тѣе копѹйа за сфѹй сѹдѹт. и Багѹтите си кѹпѹйа за сфѹй сѹдѹт. # Баба го ткѹ. и Баба сѹлно ткѹйѣше.*]. Но независимо от това се наблюдава смесване на аористните и имперфектните форми, което говори за известно сливане на семантиката им. Така например, *раскѹзвах* се използва вместо *раскѹзах* [*ѹас раскѹзвах* *ужѣ.*] или вместо *раздѹадо // раздѹадах* се среща *раздавах* [*А, раздавах* *егѹ на сѹчките.*].

Много по-често обаче се среща обратното явление. Въпреки наличието на няколко форми за 3 л. мн. ч. в минало несвършено време *пѣчѣйа // са пѣчѣйа // пѣчѹйа, // пѣчѣа*, със същото значение се използва и аористната форма *пѣкайа* и *пѣкѹа*: *Рѹнше пѣкайа. # Чѣсто пѣкѹа куржѹа,* или *ѹас ѹдѹх* ‘ходех’ да пѣйа. *Одѹйме* ‘ходехме’ да

пѐйем – мой брайт старшиий – той бѐше сирак; татко му го убийа на фронтa. ... Йас малка бих; помна като дите тѹка **жувѐх** ‘живеех’. # Ф пулѐто тогѹфка дите не са молѹтеше. **Немѹ** молотѹрки, **немѹ** комбайни, **немѹ**, ѹрата самѹ си го обрабатѹйа сфойеврѐменно.

С формите за имперфект, както и на аорист, магат да се заместват причастни форми, напр.: Казѹват ѹрата: **избирѹйа** мѐсно правител’ство; казѹват имѹло старшинѹ. ... Прудѹваше там хектѹр, два хектѹра. Вот такѹви слаби хазивѹ, па зем’ѹ **имѹйа**. (Информаторѹт разказва за събития, преди неговото раждане.) # Тѹва расказѹвайа дите нѹшите таткофци, чи т’ѹ служѹила кѹту такѹву, зрѹну там **хранѹйа**. # Наште таткофци са **ѹчийа**, бийа съдѹ чѹтри класа, ма тийа знѹйа пѹвече, чем нийа за десѹт.

При изреждане на последователни действия, често вместо минало несвършено време се използват формите за сегашно време, т.е. сегашно историческо, въпреки, че говорещият е свидетел на действията, извършвани в миналото, за които разказва, напр.: Да, идѹн на друк помѹгайа. Кѹменишчики, ѹжѹ специѹлисти, т’ѹ дѹто **градѹт**, дѹто **шчекатѹрѹт**; а па помѹгайа ф аснѹвнѹм да валкѹват отгѹре: **клѹват** на патѹлѹку бѹлките, а па одѹлу **понтѹват** сас рѹйка, па сѹтн’ѹ тѹва ѹжѹ го **мѹжат**, ѹ нас са називѹваше “валкѹване”. Тѹва **са зѹбирѹт**, такѹва ѹе купѹща зем’ѹ сас кѹне ѹѹ **ѹмѹсѹт** и сѹтнѹ валкѹи **прѹват** такѹви ѹе а **мѹсѹт** и **пудѹват** на крѹшата и тѹва там жѹѹни **са сбѹирѹт**, тѹва те **си помѹгат**, валкѹват.

Минало неопределено време

1. Образуване на формите. Формите на минало неопределено време са сложни и се образуват от формите на спомагателния глагол сѹм в сегашно време и минало /свършено/ деятелно причастие (на -л /-ла, -ло, -ли/) на спрегаемия глагол. Местото на спомагателния глагол не е фиксирано – обикновено е пред спрегаемия глагол, но се срещат и конструкции, при които стои отзад: сам чѹл, сѹм одѹл, не сѹм запѹмнил, си чѹл, си учѹл, а правѹл, ѹе садѹла, ѹе видѹло, дрѹжѹѹли сме, ко сте плѹѹли, как све оѹѹли, са а разбѹтали, с кѹ са го возѹле и т.н.

ед. ч. 1 л.	ѹѹ сам жувѹѹл /-а/	ткѹѹла сам
2 л.	ти си жувѹѹл /-а/	ткѹѹла си
3 л., м.р.	той а жувѹѹл	ткѹѹла ѹе
ж.р.	т’ѹ ѹе жувѹѹла	
ср.р.	то а жувѹѹло	

мн. ч. 1 л.	<i>нийа сне жувѐли</i>	<i>ткàли сне</i>
2 л.	<i>вийа сви жувѐли</i>	<i>ткàли све</i>
3 л.	<i>тийа са жувѐли</i>	<i>ткàли са</i>

Отрицателните форми се образуват като пред конструкцията се прибавя частицата *не (ни)*: *Йас незнам, йас не сàм правìла. # Не йе дўже фтасàл.*

2. Значение и употреба. Както в целокупния български език, това време означава извършено в миналото действие, завършено в момента на говоренето, на което предаваният съобщението е свидетел: *Там сам срèшнал коназййки хубави. # Йа незнам, йас не сам правìла. # кòлко сам жувѐла. # как сам момувàла # И тва, йас зàмеса, то мнòго сам затòчила, замѐсила, то трòшка и мѐса, мѐса, то насам тàа корà, то натàм корàта са тòчи. # И нийа дрѣжѐли сме, дѐсет штўк (овце) дрѣжѐйме. # Вийа сфи дошлì на гòсти. # Жѐбите са изгрìзали патлаžана.*

Това време има слаба употреба, особено формите за 3 л. То обикновено се замества с минало свършено и минало несвършено време.

Същевременно формите за 3 л. се използват и вместо миналите преизказни времна, напр.: *И вòт тўрките са зèли заровàли там врòде то зòлото. # Балўри са игрàли значител'на рол... # Мойа дàдо са бурìл с мидвѐд на тòда мигдàн.*

Минало предварително време

1. Образоване на формите. Минало предварително време се образува с формите за минало време на спомагателния глагол *съм* и формите за минало свършено деятелно причастие на спрегаемия глагол:

<i>бех са оглàвил /-а/</i>	<i>бѐйме са оглàвили</i>
<i>бѐше са оглàвил /-а, -о/</i>	<i>бѐйте са оглàвили</i>
<i>беше са оглàвил /-а, -о/</i>	<i>бѐйа са оглàвили</i>

2. Значение и употреба. С това време се изразява минало действие, извършено преди друг минал момент, за който се говори: *Ужѐ бех утишѐл. // Йас бих далѐко ужѐ утишѐл. // И ужѐ бих утишѐл мѐтроф петнàцат натàтка навѐрно... # Там братўхата ми, покòйнийа, бѐше накопàл кàман да се пустрòи сичко. # Като бѐше Пирогòф са оглàвил за рускйн'а от сѐлото, на тийа й дàдайа*

придан'е две пàри волдви... # Ний не сп'айме с, отèца, покòйн'а, цàла нош работи и гу кри (зърното) и пор'адачно **бише скрил**. # Та година **бише** харашò лèба **са урòдил**. # Като дойдè, тòда **беше умрèл**. # И на пèчката òште так **беше се упрèжи**, то ичумèн на пèчката, чèрен пр'амо... # Т'а **бише** му **дала** сичко. # А на една мугила раскопàли, знàчит **бише са** гу **чòло**, нашли захаранèнийе мужчина и жèнщина. # Тва сичко ужè **б'еше раздèлено**. # Сетн'а бийа и у нàс бийа ужè мàлки так'ви (волове) – **бийме** от Зупкови ги **купили**... # Наште **бийа** сèйелка **купили** ужè. А сèтн'а вèилка ужè **бийми** си **купили**, сас тà вèйалка òште го перепуштайа тва зр'но. # Ткайа войнà **б'а: òйгнале**. # **Бèа ме испратиле** да пàса то табун; като бих тàm пот Калìнофка чак, та **бийа** ма **испратили** да пàсам то табун...

Това време има сравнително широка употреба.

Бъдеще време в миналото

1. **Образуване на глаголните форми.** По принцип бъдеще време в миналото се образува както в книжовния език и други български говори, т.е. чрез формите за минало несвършено време на спомагателния глагол “ща” и “да конструкциите” в сегашно време на спрегаемия глагол. В микросистемата на Терновка обаче миналите форми на глагола “ща” имат два вида, въз основа на което се образуват два вида форми за бъдеще в миналото. Т.е. то се образува по два начина, които се различават по фонетичните варианти на формите за минало несвършено време на спомагателния глагол “ща” (< стб. хътѣти).

а) При първият начин се използват познатите от книжовния език форми за минало несвършено време, които в изследвания говор се явяват със следните фонетични варианти:

штèх да прàва	шт'айме // шт'ауме да измрèм
штèше да си играш	штèйте // шт'ауте да са срèшнете
штèше да са обади	шт'ауа // шт'аа да сàдат

Но тези форми нямат особено широка употреба. В говора се предпочитат формите от втория вид.

б) Те се образуват с генерализираните форми за 3 л. ед. ч. **кеш** (кèш, киш) и **кèше** – фонетични варианти на формата *штèше* – и “да” конструкциите на спрегаемия глагол в сегашно време:

кеш (кѐш, киш) да дѡйда
кеш да дѡйдеи
кеш да дѡйде

кеш да дѡйдем
кеш да дѡйдете
кеш да дѡйдат¹²⁷

1 л. ед. ч.: *Кѐш да ида* на пазаро нѐшто да си кѹпам фкѹсничко, ма нѐмам парѹ. # *Кѐш* да ида и йас на сфадбата, ма са разбулѐх. # *Кѐш да умра*, ма баба ми ма излекѹва. # *Йас* да са ѹчих *киш да стана* гулѐм чул`ак. # *Да* имаше татѐ парѹ *йас кѐш да сфѹра*. # *Кѐш да са обърна* с машината. # *А* да не са иґраше такѹ татѐ с мѐне *кѐш да замръзна*. # *Кѐше да пригѡтва* бѡрш, ма немѹх мѐсо. # *Кѐше да ида* на пазаро, ма немѹх с кво да завезѹ пипѐро. # *И* нѹйа *кеш да идѐм*, ма не можѐйме.

2 л. ед. ч.: *Ти кѐш ли да идѐш* с мѐне на рекѹта? # *Йас* да та вѹках на йубилѐйа ти *кѐш ли да дѡйдеи*. # *Ти кѐше* зимѡска *да дѡдѐш*, па веснатѹ. # *Да бѐше* душлѹ фчѐра, *кѐше да идѐш* рѹба.

3 л. ед. ч.: *Тва* да бѐше нѐкој друк, да бѐше нѐкој чафѹтин, *кеш да са добѹй*. # *Кѐш* да ймах ѹбави семенѹ пипѐро *кѐш да мѐ* пѡ-ѹбаф. # *То кѐш да йска* да ѹчи, да не бѐше факултатѹф. # *Йас* трѐбаше с нѐго да ида, *киш* пѡ-брѹзо *да дѡйде*. # *Да знѹйѐше*, тој *киш да обѹди*. # *Тој кѐш да дѡйде* фчѐра. # *Тој кѐше да дѡйде* фчѐра, ма немѹ бензин. # *Кѐше да дѡйде*, ми не му давѹт ѡтпуск. # *Йас* да идѐх сас нѐго, *кише* пѡ-брѹзо *да са вѐрне*.

1 л. мн. ч.: *Да бих там кѐше да са вѹдим*. # *Кеш да идѐм* кѹша, ми нѐма млѐко.

Формата *кѐйме*, кактѡ вече се каза, е регистрирана само един път в: *Нѹйа кѐйме* да сне пѐрви.

2 л. мн. ч.: *Кеш да са вѐрнете*. # *Кѐш да направѐте* нѐшто. # *Киш да кѹпите* лѐп.

Вариант с *кѐште* е регистриран само вѹв *Вѹйа кѐште да идѐте*.

3 л. мн. ч.: *Да* не бѐше чафѹтено дирѐктор, *кѐше да са ѹчат* по бѹлгарски. # *Тѹйа кеш да са вѐрнат* зарѹнейѐ, па дѹште ги нѐма. # *Тѹйа кѐш да са обѹдат*, па не са обѹдиѹа.

Кактѡ вече се каза, формите *кѐйме* (за 1 л. мн. ч.) и *кѐште* (за 2 л. мн. ч.) са регистрирани еднократно. Те обаче, несѹмнено говорят, че някога парадигмата на глагола е била пѹлна.

Отрицателни форми не са регистрирани.

2. Значение и употреба. Освен предстоящо действие по отношение на минал момент, за който се говори сега, кактѡ вече се

¹²⁷ Бѹдѐще време в миналото се образува с формите *к'ах*, *к'аха*, *кѐше*, *к'али* и *к'аха* в ЮИ Македониѹ [вж.: Иванов, 1977: 180].

каза по-горе, тези форми с глагола “ца” имат значение и на сегашно време. Ясното разграничение на граматичната им семантика понякога се разкрива само в контекст. Не предизвиква съмнение значението само при условните изречения с глаголни форми в условно наклонение, където веднага се разбира, че формата означава бъдеще време в миналото.

Тези форми намират приложение най-вече в сложни по състав и условни по значение изречения.

Преизказно наклонение

По принцип преизказните времена се използват сравнително рядко. Често те се заместват от изявителните времена. Съвпадането на част от преизказните форми с някои от изявителните затруднява точното им диференциране особено извън контекст. Въз основа на направените записи могат със сигурност да се разграничат няколко времена:

Минало свършено преизказно време

Фармално парадигмата на минало свършено преизказно време съвпада с тази на изявителното минало неопределено време. Разбицията във функционално отношение се разкриват в контекст.

ед. ч.		мн. ч.	
1 л.	<i>йас сам се родил /-а/</i>	1 л.	<i>нийа сне са родили</i>
2 л.	<i>ти си са родил /-а/</i>	2 л.	<i>вийа све са родили</i>
3 л. м.р.	<i>той са родил</i>	3 л.	<i>тийа са родили</i>
	<i>ж. р. т'а са родила</i>		
	<i>ср.р. то са родило</i>		

Както е видно, парадигмата на това време съвпада с тази на минало неопределено изявително време. Те не винаги се различават и по формите за 3 л., тъй като често при преизказното време спомагателният глагол не изпада и обратното (вж. стр. ...). *Кугату йас сам се рудила,...* # *съм имала* # *Каде си одила?* # *... си закрутил баклѝшечката, си завил турбичкѝтъ и рекъл: “Съгѝ трѝсѝте!”* И *са майнал.* # *Той ужѝ умрѝл.* # *Далѝко утишѝл.* # *Утишѝл и прѝгнал файтѝн.* # *Душѝл начѝлнико и рекъл:...* # *Са збрѝла т'а и отишла.* # *Са оглѝвил за рускин'а.* # *Таа дунѝла тва, унѝ дунѝла тва.* # *И са срѝснал с мѝйа тѝтко.* # *нийа ни сне одиле* # *Ко све видѝле?* # *и му налѝле вудѝ.* # *Решѝли да гу глѝват.*

Значението на двете времена и особено на формите за 3 л., понякога трудно се различава и в контекст.

Минало несвършено преизказно време

Формите за минало несвършено преизказно време се образуват от формите на глагола “съм” в сегашно време и формите за минало несвършено деятелно причастие: *Той а желувъл*. # *Йа сам ги збиръл*. # *То тва момчѐ млдог са учѐло*. # *Тий душлѐ вчѐра*.

ед. ч.

1 л.	<i>йа сам вравѐл /а/</i>	<i>йас съм дуйъл /-а/</i>
2 л.	<i>ти си вравѐл /а/</i>	<i>ти си дуйъл</i>
3 л., м.р.	<i>той вравѐл</i>	<i>той а дуйъл</i>
ж.р.	<i>т'а вравѐла</i>	
ср.р.	<i>то вравѐло</i>	

мн. ч.

1 л.	<i>нѝйа сне вравѐли</i>	<i>нѝйе сме дуйѐли</i>
2 л.	<i>вѝйа сви вравѐли</i>	<i>вѝйе сте дуйѐли</i>
3 л.	<i>тѝйа вравѐли</i>	<i>тѝйа са дуйѐли</i>

Сравнително малко са глаголите, които имат специално диференцирани форми за минало свършено и минало несвършено преизказно време, като напр.: *Нѝсели брѝди тугѝва*. # *Сѝчките женѝ носѝли шал*. Освен това, там където ги има, обикновено се взаимозаменят, напр., глаголът *чѐта* има два вида форми, образувани от формите на глагола *съм* в сег. вр. и еловите причастия:

ед. ч.

1 л.	<i>йа сам чѐл /-а/</i>	<i>йа сам чѐтал</i>
2 л.	<i>ти си чѐл /-а/</i>	<i>ти си чѐтал</i>
3 л., м.р.	<i>тоа чѐл</i>	<i>той чѐтал</i>
ж.р.	<i>т'а чѐла</i>	<i>т'а чѐтала</i>
ср.р.	<i>то чѐло</i>	<i>то чѐтало</i>

мн. ч.

1 л.	<i>нѝйа сне чѐли</i>	<i>нѝйа снѝ чѐтали</i>
2 л.	<i>вѝйа сви чѐли</i>	<i>вѝйа сѝе чѐтали</i>
3 л.	<i>тѝйа чѐли</i>	<i>тѝйа чѐтали</i>

Предполага се в такива случаи, че едната от конструкциите означава минало свършено, а другата минало несвършено преизказно време. Но всъщност, обикновено и двете изразяват минало свършено преизказно време. Например, от широкия контекст става ясно, че всъщност изразяват: *Не ги и чѐтали.* означава минало свършено преизказно време. Подобна е ситуацията в случаите като: *тва мужѐл, унуѐ мужѐл # той ни мужѐл да обѐсни*, двете форми се отнасят към минало свършено преизказно време. А в случая *Никой така ни п'ал, как т'а пийѐла.* двете форми се отнасят към минало несвършено преизказно време.

Обикновено се открива по една елова причастна форма [*сѐм лежѐл/а/*, *си правил, сидѐли, кѐлко сидѐли, дуждѐле, продаѐле, даѐле*] и само от контекста може да се разбере към кое от двете времена то се отнася: ... *на мѐйта бѐба сестрѐ тѹка, ф тѐа кѹшта жуѐла.* (?) # *т'а думѐла* (?) # *Там дѐто врѐвѐла, дѐто са ровѐла, там и снѐла.* Тези и други подобни случаи показват, че тънката семантична нишка, разграничаваща двете времена, вече е прекъсната, т.е. тук те са се обединили по своето значение, поради което би могло да се говори просто за минало преизказно време.

Приглушената, по скоро факултативна, функция на минало несвършено преизказно време едва ли се дължи само на руско влияние. По вероятно тук отново се изразява силната намеса на говор от западнобългарски тип.

Както вече се спомена, миналите преизказни времена общо взето в говора са с ограничена употреба. Тяхното често заместване с минало свършено, минало несвършено и сегашно време от изявително наклонение е една от съществените особености на говора: *Вравѐи на дрѹгийо ден той самѐчак. Ги пѐсал, ги напѐил, ги докѐрѐа. Ма прибрѐзва напрѐш теѐ. Застѐна на врѐтнѐко и ги пѐта: Па тѐй дѹма, бу ни ѝдаѐйѐ и ни пѐйѐ. Ех, дѐдото като фанѐ тѐа козѐ, та като а врѐзѐ надѐлу с глѐва за кракѐта, та а бѐи, додѐ не ѝ лѐпна шкѹрата. И та сѐтне кат са откѐсна, трѐчѐла и флѐгла ф лисѐчкината кѹшта. # Оште тѐти са уѹчѐ, мѐйа тѐтко ф тѐ шкѐла и те децѐта, знѐчит, ги перѐвѐзали сас кѐни, бу тѹка немѐло не мос, не нѐшто... # Тѐйе убѐрнали брегѐ и не можѐйѐа да го найдат.*

Бъдеще преизказно време

За разлика от повечето български диалекти, тук бъдеще преизказно време е твърде ярко изразено. При това то има два вида форми, едните от които са рядко срещано явление.

а) Единият вид се образува от причастните форми на глагола *шта* – *шт'ал* (*штѐл*), *шт'ала*, *шт'ало*, *штѐли* и сегашно време на спрегаемия глагол, като двата компонента се свързват с частицата *да*, а формите на глагола “сѣм” се изпускат: *Думà, бу штѐл (-а, -о) да дòйде ўтре*. # *Штѐли да пулїват ўтре*.

Форми за 1 и 2 л. ед. и мн. ч. не са регистрирани.

б) Другият вид се образува по същия начин, но причастните форми *шт'ал* (*штѐл*), *шт'ала*, *шт'ало*, *штѐли* се заместват с техните диалектни варианти *кил* (*кел*, *кѐл*), *килà*, *килò*, *килї*¹²⁸, получени чрез трансформация на звукосъчетанието *шт* в *к* и отгласна степен *и* на коренната гласна 'а или е (< ъ), а свързващата частица *да* се запазва. Формите за сегашно време на спомагателния глагол “сѣм” тук също се изпускат при формите за всички лица. Това именно допринася за уникалността на формите: *Пїтам го кò прай, па той зѣбите кил да си чїсти*. # *И той кїл да нѐйе*. # *И Кисѣто ми обещтà, бу кел да дòйде*. # *Кѐл да дòйде*. # *Кел да го прàви, ма се нѐма врѐме*. # *Той кел да напрàй нѐшто*. # *Пїтам го дѐка ке òди, па той кил да òди в гъгламàта ‘неизвестно кѣде’*. # *Той кил да дòйде ўтре*. # *Той кил да а прочетѐ само нѐма сегà врѐме*. # *Ти думà килà да пирѐш нѐска*. # *Натàша килà да а дòма нѐска*. # *Тà килà да прàви дулмà ўтре*. # *Тà килà да пирѐ*. # *Момчѣто килò да са ўчи ф Бългàрийа*. # *Тà думà килї да òдите на Кїйеф да продавате*. # *Ми нїшат фаф писмòто килї да дòйдат на гòсте дрўгата недѐл'а*.

Това време изразява предимно намерение, желание да се извърши нещо.

Бъдеще преизказно време в миналото

Формите на бъдеще преизказно в миналото са същите като на бъдеще преизказно време. Двете значения се улавят само в контекст: *Йа килà да ўда ф градò*. # *А, да та бѣше видѐл, кел да та познàй той*. # *Той кїл да са вѣрне, ма не намѐрил нѣто*. # *Тà килà да дòйде зимòска, па веснàта, па л'атоска, па егà сегà дошлà*. # *Нїйе килї да ўдим*. # *Вїйа килї да си ўдете кѣде дòма*. # *Тїйа килї*

¹²⁸ Фонетични варианти на тези форми и по-точно *к'ал*, *к'алъ*, *к'али* – са регистрирани от Т. Бояджие [1979: 62], а *к'ели* в Бариево, Софийско и *келѐ* в Доспей, Самоковско от Цв. Тодоров [1936: 156]. Според Д. Вакарелска, в Самоковско все още се съхраняват формите *кел*, *келà*, *келò*, *келї* (и дори техните варианти с ч: *чел*, *челà*, *челò*, *челї*), които са най-близко до тези в микросистемата на Терновка [Вакарелска, 1984: 129] (но в издаденият вариант на труда тези форми не са отбелязани).

да дойдат снѡште кѣде нѡс. # *Мѡйте дѣца келѡ да дойдат*, ма детѣто им заболѡло.

Формите с *шт'ал* също са познати в говора, но се използват по-малко.

Отрицателни форми не са регистрирани.

Информаторите нямат усещането, че бъдеще преизказно и бъдеще преизказно в миналото са две различни времена.

Повелително наклонение

1. Основни (простите) форми. Както в целокупния български език прости повелителни форми има само за 2 лице единствено и множествено число. Те се образуват както в книжовния език, т.е. от сегашната основа, към която се прибавят окончанията *-и* или *-ѡ* – за единствено число и *-ете* (*-ѣте*) или *-ѡте* – за множествено число. Различие от книжовния език предизвиква инициалното ударение¹²⁹:

а) единствено число: *чѣти, пѡши, стѡни, кѡжи, вѣзи а, лѣви, сѣди // сѣдни, кѣчи се, си глѣтни, мѡйни са, ѡтори // ѡтури, пѡкажи ми, ѡзлес, зѡроди /жѡто/, пѡседи, рѡскажи, зѡварни 'ѡбърни', пѡчкай, ѡскарай; скрѡй ма, шѡй, глѣдай, кѡрай, слѡшай, мѡйнѡвай са, дѡмай, глѣдай, не брѣзѡй, пумѡгай, ни ги пѡштай [Умѡй панѡчките! # Пѡтсѡни плѣтѡта! 'Сложѡ в печкѡта! # Мѡйни (// мѡни) са утѡка! # Сѣга трѣчи глѣден! # Иди вѡкай Дѡмѡта! # Вѣро, нѡйди прѣстѣно! # Ѳтфѡрай, бе! # Стѡни, бѡбо, стѡни! # Зѡварни ѡеднѡ пѡрошкѡ! Сѡшиѡ ми плѣтѡ! # "Пѡчкай! нѡдени, ѡди, Лѣл'ѡ, кѡме, скрѡй ма, / не ма дѡвай! Гурѡ, кѡме! Гурѡ, кѡме!" Амо, слѡшай, кѡчет:ѡ лѡйѡт ли? # Зѣми сфѡтѣн мак да унсѡпѣш вокрѡк. # Трѣчкай дѡма! # Ну, бросѡвай тѡвѡ! # Ти кѡрай, кѡй, па ѡа ке полѣгнем. # ѡѡспокой са, ѡѡспокой са!].*

Тук също се срещат случаи, при които окончанието *и* се прегласява в *е*, напр.: *Стѡне, нѡне, стѡне, Господѡне, / че ви ѡдат дѡбри гѡсте, дѡбри гѡсте колѣдѡре. # Дудѣ кѡчет:ѡ не лѡйѡт, ги пѣре и ке ги укачиш. # Па ти, бѡбо, врѣви зѣме вротнѡко на фургѡно лѡсѡций!*

Случаите като: *Турѡ ги на лѡпѡточка и ги зѡпали!*, т.е. с окситонно ударение, са изключения.

б) множествено число: *врѡйте, слѡшѡйте, дѡждайте, сѡдайте, пѡчкайте//пѡчките, флѡвайте//флѣвайте, ѡѡткл'ѡчете, ѡѡтурете. Но ударението тук може да не е инициално а върху друга сричка,*

¹²⁹ Отметнатото ударение при повелителното наклонение в съчетание с окончание за мн. ч. *-ете* отнася говора на Терновка към западните български говори.

напр.: *речете, обадете, разкажете, пишете, четете, тръсете, абедвайте, стегнете го, с'дайте, но и Седайте да идем!* [*Збирайте са, мамо и тате, ке врѣвим главѣшнеце. # Амо, зѣмайте го тва дете!* # *Изберете фасона! # Си спѣте спакѣйни! # Вѣе прикаска обадете. # Речете ми! # Съга тръсете!*].

Наред с нормалните си форми *врѣви* [*Не врѣви кату шилѣна.*] и *врѣвете*, глаголът *врѣва* има и съкратени варианти *врѣй* [*Врѣй тука сѣди.*], съответно *врѣйте* [*Врѣйте да идете!*]. Подобен е случаят с формата *флей* < *флѣгай; флѣгайте* // *флѣвайте*.

Без окончание, т.е. с нулево окончание (Ø) за ед. ч. + окончание - *те* за мн. ч. образуват повелителните си форми само няколко глагола: *дѹнес* [*Дѹнес брѣдвата!*], *дѹнесте; излес* [*Лѣл'о кѹме, / излес кѹмк'ова мѣле,...*], *излесте; изѣш* [*Изѣш ѣа, пажѣлуйста, изѣш ѣа!*], *изеште; виш, вѣште* [*Самѣ вѣште!*] и *дай* [*Дай ми лѣшка кѣша!*], *дайте*.

Глаголът *да дѣйда* няма прости императивни форми. Вместо тях се използват формите на глагола *дѹждам* – *дѹждай, дѹждайте*, а също и формите *“Йала, ѣала при мѣн'е!”* # *Йалате (ѣалте)* *кѣде дѣма!*

Негативните форми се образуват с отрицателната частица *не*: *Ти не си мислѣ, бо...! Ни утѣар'ай! Ни са кривѣ! Ни ги пѹштай!* # *Не врѣви като шул'ѹна! # Ти не брѣсай! # Не рѣжи! Ти не знѣйш как ми трѣба. # Ни ѡдете тѣм, бу ки ви зѣме мѣчката! # Дѣаца, не плачете! # Не ѣграйте на ѹлицата. # Не го трѣгайте! # Ни бѣй, дѣверко, вратѣта!*

2. Описателните форми съвпадат с “да” конструкциите за сегашно време, но тук ударението обикновено е парокситонно и се произнасят с повелителна интонация: *Да орѣваш! Да кѣсиш! Да сбѣреш пѣпѣро! # Да донесете три кѣшници лайнѹшки!*

Повелителност се изразява и чрез конструкциите с безличната глаголна форма *трѣба*, когато се произнася с повишена интонация: *Ти трѣба да мѣл'чѣш! # Тѣй трѣба да му занисѣт зѣфтрек.*

Императивните форми на спомагателния глагол “сѣм” се образуват от формите за бъдеще време, като *ке* (*че, ша*) се замества с частицата “да”: *да бѣде, да бѣдеш, да бѣде, да бѣдем, да бѣдете, да бѣдат: В часа шес да бѣдеш там! # Тва егѣ знѣчит пѣчѣт зѣубен лѣп, хѣбаф да бѣде, кто кравѣй... # Да бѣдете здарѣви!* Тези форми изразяват предимно желание, някакво условие, пожелание или изискване.

Освен забрана, формите с *да* изразяват и пожелание: *Да са нѣспѣш! # Да те удѣча! # Гѣспот да го проштѣва!* или позволение: *да дѣйдат*. Същевременно за позволение и пожелание се използват и конструкции с частицата *нѣка*: *нѣка дѹжда, нѣка спи, нѣка сидѣ; нѣка*

доживейе, нека пурасне, # Като не лайат кучета, нека висат, като лайат – да ги нема! # Нека и мойта тѐже зароби! # нека провѐждат # Нека те удѐча!

Отрицателните форми се образуват:

а) С отрицателната частица *не*, която се намира между частицата да и спрегаемия глагол: *Да не счупиш гнездѐто. # Ти да не ридѐйеш и да ни плачеш! # Да не дойде! # Да не чѐкате! # Да не бѐгате! # Да ни са субувате!*

б) С неизменяемата форма **нема**, т.е. тази форма съвпада с отрицателната форма за бъдеще време, която тук се изговаря като императив: *Нема да изведѐш!* Тя се използва сравнително по-рядко, дори спорадично.

в) В говора се използва и руският образец *не на̀да да...: Не на̀да да плачеш! Не на̀да да си пѐртиш сълзѐте!*

Императивните форми *недѐй, недѐйте* се използват предимно без глаголи: *Ало, недѐй! # Недѐйте, не на̀да тѐа!* Пълната форма се среща в народните песни: *Илѐнко, момѐ йѐбава, / недѐй ми рѐжи крилицѐта!*

Категорична заповед се изразява с наречието **стѐга**: *Стѐга да бредеш!* 'Стига си дрънкал!'

Условно наклонение

Като условни могат да се приемат конструкциите, съставени от частицата да в съчетание с формите за сегашно, минало несвършено и минало свършено време на спрегаемия глагол, въз основа на което се формират следните времена:

1. Сегашно време в условно наклонение. Всъщност формално то съвпада със сегашно изявително време.

Йас да мѐга, ке го фѐна. # Тѐа да зѐй, ке ти ѓбади. # Той да ѓма, ке ти даде. # Да ѓе глѐден, ке иде. # Нѐйѐа да го нѐйдем, ке се дагавѐрим. # Вѐйѐа да дойдете, ѓас ке ви пѓкажа. # Тѐйѐа да са ѓбадат, ѓас знам ко да прѐйѐа. # Йас ке пла̀та за тѐѐа сѐчкѐто, абѐ тѐа да мѐне.

Според посочените примери, формите на сегашно условно време се използват в сложни изречения и предимно в съчетание с формите за бъдеще време. Същевременно, те служат и за изразяване на условно бъдеще време.

Отрицателните форми също се образуват чрез прибавяне на частицата *не* след да: *Да не се на̀даме, нема да чѐкаме!* 'Ако не се надяваме, няма/ше/ да чакаме!'

2. Минало свършено условно време.

Йас да са учих, кеш да стана гул'ам чул'ак. 'ако бях учил' # Йас да та виках на йубилейа, ти кеш ли да дойдеш? Да та видех как го праиш и йас кеш да го направа.

3. Минало несвършено условно време има интересни форми. Образува се с частицата *да*, която се поставя пред формите за минало свършено или несвършено време в изявително наклонение.

	ед. ч.	мн. ч.
1 л.	да <i>идех</i>	да <i>идейме</i>
2 л.	да <i>идеше</i>	да <i>идейте</i>
3 л.	да <i>идеше</i>	да <i>идейа</i>

Йас да идех сас него, кеш по-бръзо да са върна. # Да имаше мѝйа баштѝ парѝ, йас кеш да са уча. # Да бих там, кеше да са видим.

4. Минало неопределено условно. Това време се образува от формите за минало време на спомагателния глагол “съм” и деятелните причастни форми на спрегаемия глагол, пред които стои частицата “да”:

Да беше дошлѝ фчѝра, кеше да идѝш рѝба. # Да беше са обадила, кеш да та срѝшне.

Всъщност, по значение това време съвпада с другите условни минали времена.

Причастия

Минало деятелно причастие

Форми като *збрѝл ~ збирѝл, прѝла ~ предѝла, дуѝл ~ дуѝл* показват, че в говора са познати двата вида минало деятелно причастие – минало свършено и минало несвършено. Но подобни случаи са изключения, поради което би могло да се приеме, че в говора има само общо минало деятелно причастие. Обикновено всеки глагол има по едно елово причастие, което изпълнява функцията на двете елови причастия.

Както в целокупния български език и тук миналото свършено деятелно причастие се образува от аористната основа, към която се прибавят формантите: *-л* – за мъжки род, *-ла* – за женски род, *-ло* – за среден род и *-ли* – за множествено число.

а) Форми за мъжки род: *майнал, фанъл, умръл, жувъл // жувъл, видъл, са гунъл, са качъл, па той решъл, са главъл, ивъл, а наредел, а испрател, завъл, са скръл, бръл, закрутил, са уморил, са углавил, извадел, са удавил, а испратил, а оставил, закрутил, ги напдил, са устрдил, ги пасал, пучинал, излъл, ги стригъл, й надал, уорезал, а разгризал, а ублѐкал, попаднал на татка, а завѐзал, а разгризал, продавал.*

б) Форми за женски род: *брала, прѐла, плѐла, дигнала, лѐгнала, ткѐла, дала, зѐла, са скрила, л'убила, главѝла, тучѝла, учѝла, са качѝла, си трѣчала; думѝла, излѐла, напрѐла, ми зѐмнала, искокнала, са изгурѐла, направила, разкажала, му обадила, заспа̀ла, заврѣзала.*

в) Форми за среден род: *мужѝло, са минѝло, умрѝло, купѝло, направѝло, ги ускърбило, са запѝлило, са палѝчило, заклѝло, имѝло // ѝмало, го немѝло, рѣждѝсало, не се поклѝнело. [Па тугѣфка файтѝне имѝло.]*

г) Форми за множествено число: *жувѝли, станѝли, продава̀ли, а завѐзели, испѝли, рувѝли, излѐгли, зѐли, испѝли, ископа̀ли, напѝли, канѝли.*

Формантът за множествено число *-ли*, е в конкурентна употреба с варианта *-ле*: *тѐе сѝднале, правѝле, врѣвѝле, калѝсале, ѝmale, нѐmale, търгува̀лѐ, бранува̀ле, налѐгале, оста̀нале*. Разбира се, поради това и тук се създават дублети, напр.: *зѐли // зѐле*.

При някои глаголи и форми се наблюдават известни особености при образуването на еловото причастие:

а) Причастните форми на глаголите да дойда и да отида се формират от суплетивната основа: *душъл (душлѝ, душлѝд, душили), отишъл // той утишъл (утишѝла, отишѝле,)* [Душъл началнико и рекъл: "..."]

Това се отнася и за спомагателния глагол *сам*, чиито елови причастни форми са: **бил** (*Ами тѝй сѝл'но задрѝлѝф бил. Баѝт бил канѝчно.*); **билѝ** [*Та стѝра ужѐ билѝ.*]; **билѝд** [*нат байро билѝд*]; **билѝ** [*Оште на дѝдовото врѐме како билѝ млѝди, той бил стар.*].

б) Съгласните *д* и *т* от основата пред причастните форманти изпадат: *чел, прѐла, плѐла, мѐла, измѐла, потмѐла*. Глаголът “чета” образува и дублетната форма *чѐтал*, а от “преда” се формира и минало несвършено деятелно причастие *предъл/а/*. Съкратени са и формите *дал, зел* от глаголите “дам” и “взема”, а също и *брѝл < бѐра*.

в) При глаголи, чиито корен завършва на друга съгласна, при формите за мъжки род предпричастното окончание се вмѣква гласната *ъ (а)*: *рекъл // рѐкъл, ублѝкал, упѐкъл, флѐгал, излѐгал*. При другите форми обикновено *ъ (а)* отново изпада: *рѐкла, рѐкло, рѐкли; пѐкла,*

флѣгла; излѣгли; снѣсла, но се откриват случаи, при които подвижно ъ (а) се запазва: убл'акъла, упѣкъла // упѣкала, рѣкала.

Минало страдателно причастие

Формите за минало страдателно причастие се формират също от аористната основа, но към нея се прибавя окончание -н или -т – за мъжки род и съответно -на, -но, -ни или -та, -то, -ти при останалите форми.

Причастни форми на **-н**: одран, умѣтен, зафърлен, удърпан, кàман издълбан, обл'акън, занехàен; убл'акана, укълцана, унижена, сѣкана 'сечена', ткàйна (ткàйна, ткайано), унижена, кълчѣна, нагрълчѣна; д̀ушено, пр̀жжено, г̀отфено, р̀жждѣсано, уп̀екано // уп̀екану (уп̀екани), потплàтено, самоткàйано, нап̀асено, р̀екъно, зак̀делено, к̀ичени, подрани, неумий̀ени, раскр̀ени, закрь̀ени, не бѣше одран, уткр̀ени, преп̀асани, уд̀упени, и т.н. [С̀ильно рас̀ърден бех. # Йа так̀ва с̀ьм забр̀авена. # Ай, тай р̀окла так̀ава развл̀екана. # А може и р̀одена да б̀ех. # ò тва мл̀икò загл̀ин̀жасано. # Ами тва зр̀но, д̀ето б̀иши там загат̀овино на зап̀ас... # Набл̀удàвайа ... нас̀екаде да а исп̀равно. # б̀еше ин̀аче р̀екъно. # Иск̀опана й̀ама б̀еше. # Ф анциклоп̀едиата б̀еше нап̀исано:... # н̀ийа сне уг̀лавени # Те у м̀ене са зап̀исани. # Те са най̀дени. # диван др̀вен, пукрь̀ийен там # Тва с̀е са дув̀езени от т̀а.м. # Кто ги изв̀адат ут п̀ѣчката, т̀ийе расп̀укане, так̀уве хар̀дши.].

Формантът за мн. ч. има и вариант -не: б̀ейме вас̀питане.

Формантът **-н (-ен, -йен)** има по-голяма продуктивност отколкото в книжовния език. С него формират страдателно причастие и някои глаголи, за които са характерни форми на **-т**. Такива са напр.: тр̀ин /фас̀ул/, пукрь̀ийен, закрь̀ийена, зараж̀ено, загат̀овено, наш̀ийено, об̀у̀ени и др. [Кр̀емѣне **наб̀ийѣне**. # Х̀убаво обл'акани, с пап̀учки **об̀у̀ени**, с фарт̀ухи преп̀асани. # нев̀есте з̀емени # уч̀ит'е ми уткр̀ийени # неумий̀ени р̀ъце].

При формите за женски род подвижната гласна е пред окончанието изпада, напр.: ш̀ийна, в̀ийна, ткàйна.

Акцентни колебания се срещат рядко: Йа сам ад̀инацата гуд̀ина **руд̀ен**. # Йа сам **р̀одена ф** Тернòдка.

2. Причастните форми на **-т** са сравнително по-малко: ум̀ит, уп̀уснат, в̀ейбита, ф̀анато.

Същевременно, с оглед на книжовната норма, някои форми вместо с -н са образувани с формант -т, напр.: ...на скам̀ейката – пиз̀ул, ут кàман **нап̀равѣта**, с̀етне отг̀оре **зам̀азата** с пр̀с.

Срещат се и форми с *-т* вместо с *-л*, напр.: **исъѣнат** /бѣтѣк/ 'изсѣхнала кал' # *Егѣ тѣка, де сѣгѣ зарѣснато*,... # *У нас товѣ а мѣнато*.

Отглаголни съществителни

Отглаголни съществителни на *-не* (*-н'е*) са присъщи на говора: *полѣднуване, ъран'е, сѣйен'е* (*сѣйене*), *завѣване, главѣне, гул'ане, поливане, намерѣние, формировѣние, удивлѣние, валкѣване* и др. Някои от тях се заместват с руски заемки, напр.: ...*никаква ни продажа немѣ не купл'ѣ, не продажа немѣ*.

*

Както стана ясно, многообразните варианти на формите при глаголите също отнасят говора на Терновка към различни диалектни области в и извън границите на страната. Но сякаш все пак тук преобладават особености, които характеризират предимно западнобългарските диалекти. При сегашно време например, най-често срещаните комбинации на форми: *бѣра, мѣла, чѣта* или *бѣрам, мѣлам, чѣтам* (1 л. ед. ч.) ~ *бѣрат, мѣлат, чѣтат* (3 л., ед. ч.) принадлежат на Западна България. По отделно обаче, тези форми се откриват и в някои говори на изток от ятовия изоглосен пояс.

Липсата на *х* при формите за множествено число на аорист и имперфект също са по-предпочитани в Западна България, но не са изолирани случаи и в Източнобългарските диалекти.

Така стои въпросът и с вариантните частици за бъдеще време – *ке* и *ша*, но частицата *че* определено принадлежи на пограничните говори и съседните им говори в Северозападна и Югозападна България. По някои от тези особености обаче до голяма степен говорът на Терновка се свързва и с отделни рупски говори.

НАРЕЧИЯ

Наречията в терновския говор подобно на другите части на речта, също се характеризират с наличието както на утвърдени в книжовната норма форми, така и с чисто диалектни формации, които най-вероятно са архаични остатъци. Не липсват и руски заемки, които трайно са се внедрили, а в някои случаи дори окончателно са изместили своите български съответници. Всичко това придава самобитен характер на този клас думи.

1. Видове наречия според формалната им структура. От гледна точка на формалната си структура, наречията в терновската микросистема, както и в книжовния език, са прости, сложни и съставни.

а) От днешна гледна точка прости по форма са всички първични наречия, някои от които са лексикализирани стари морфологични форми: *съдѣ* ‘само’, *сѣтне*, *вѣтре*, *вѣче*, *самѣ*, *млѣго* // *мнѣго*, *ѡште*, *гѡре*, *ѹтре*, *фчѣра*, а също и т.нар. местоимения-наречия – *тук*, *там*, *такѡ*, *тугѡф*, *сега* (*сѣга*, *сегѡ*, *сигѡ*), *къдѣ*, *кога*, *дѣ*, *ѡти*, *кат/о/*, *какѣ*, *што*, които са с неясна от синхронен аспект словообразователна структура.

Прости по структура са и енокоренните производни наречия като: *сѣтнека*, *зимѡска*, *летѡска* // *лѣтуски*, *тѹкафка*, *тугѡфка*, *тѡкайечка*, *такѡнка*, *рано* и др.

б) Сложни по форма наречия, т.е. формирани от два корена, в говора на Терновка са регистрирани само няколко: *ѡнсден*, *пѡзаѹтре*, *сфоеврѣменно*, *первоначѡлно*, *по другѡму*. Към тях биха могли да се отнасят и образуванията от прости наречия и предлог: *напуслѣтку*, *насѡкъдѣ* // *насѣкаде*, *нанасѡм*, *полѣнка*, *пѡвиче*, *пѡдѣр*, *утѡтка*, *натѡтка*, *навѣрно*, *оѣсто* и т.н.

в) Сравнително малка по обем е и групата на съставните наречия (конструкции от по две думи): *снѡшти вѣчар*, *пѡсле ѹтре*, *дрѹги ден*, *некой пѣт*, *нѣкой пѣт*, *удѡвнишнѹто врѣме*, *за дѡром*, *по бѡжему* и др.

2. Видове наречия според морфологичната характеристика на основите. Производните наречия са образувани от различни части на речта:

а) Наречия от съществителни (*ѡтглади*, *ѹтрина* // *утри-нѡта*, *вѡшѣти*, *трѡшка*, *трѡшенко*, *дѡма*, *дѡром*, *навекѡ* // *навѣка*).

б) Наречия от глаголи (*бегѡм*, *вѣдимѡ*).

в) Наречия от предлози (*насѡди*, *напрѣде*, *пѡсле*).

г) Наречия от числителни (*иднѣш* // *аднѡж*, *сѣ ѣдно*).

д) Най-многобройни са формациите от прилагателни, повечето от които всъщност съвпадат с формите на прилагателните за среден род (*лѡшо*, *тѣхо*, *погѡно*, */х/ѹбаво*, *крѡсѣво*, *сѣлно*, *тѣшко*, *лѣко*, *добрѡ*, *висѡко*, *нѣско*, *длѣго*, *шарѡко*, *чѣсто*, *рѣтко*, *брѣшко*, *мѡлко*). Част от деадиективните наречия са от производни прилагателни: *труд* > *трѹден* > *трѹдно*, *тѡчно*, *незакѡнно*, *рано* и т.н.

е) Срещат се и наречия, образувани от други наречия като: *зафчѣра*, *зѡѹтре*, *отзарѡна*, */д/нѣска*, *нуштѣс*, *нуштѡ*, *денѡ*, *вѣнка*, *надѡлу* и т.н.

ж) Някои лексеми, които по своята същност са местоимения, но изпълняват функцията на наречията, т.нар. местоимения-наречия и тук формират самостоятелна група, която би могла да се представи в следната таблица:

	За място	За време	За начин	За цел и Причина
Показателни	<i>тук, тукa, тетук, тукaфка, там</i>	<i>съга; счас; тогàва, тугъф, тугъфка, тугъска; сѐтне</i>	<i>такà /тка/, ткайчєка, /ткачка/; тъй // иначе</i>	–
Въпросителни	<i>къдє, дєка, от дєка</i>	<i>когà (кугà); га;</i>	<i>какє /как'є, кък'є, какй, ка, ки/</i>	<i>закò, защò; òти</i>
Относителни	<i>дєка, дєто, дет</i>	<i>кугàто, га, гàто; кaто, кат, кту; додє</i>	<i>кàкто, к'єто, кък'єто /си/, кєсто</i>	<i>закòто, штòто, што</i>
Обобщителни	<i>нас'акъд'є; насєкаде</i>	<i>сєгдà</i>	<i>с'акак /с'єкак, сєкак/</i>	–
Неопределителни	<i>нєйде; дет, дес, одєси, одєсто</i>	<i>кугàто, гàто, га</i>	<i>н'акак /н'єкак, нєкак/; как си; кєсто</i>	–
Отрицателни	<i>нййде; нйикаде</i>	<i>нйкуй п'ът, нйикагдà</i>	<i>нйикак</i>	<i>ни заштò</i>

3. Видове наречия по произход. Преобладаващата част от наречията са от домашен произход или са старинни заемки. Но една значителна група от т.нар. “същински наречия” са русизми и украинизми, заети след заселването тук. Те имат изключително голяма фреквентност и някои от тях напълно са изместили българските си съответници: *òчен, рас, как рас, ужє, дужє (дуж), р'адоm, вдрук, пр'амо, срàзу, сєгдà, счàс, тòжє, вабишчє, конєчно, фс'ò равнò, хат'а, фс'ò, абй 'само', ф аснавнòм, абєзàтєл'но, вмєстє, черєсчур и фрут 'навсякъдє'. [Как **рас** тй ми трєбаш! # Не òдиймє дуж рйба да лòвимє, нємашє так'єво, рибалòф. # Йас кє плàта и за тва сйчкòто, **абй** т'а да мйнє. # Не му дàдаа, хат'а 'въпреки чє, макар чє' тва т'айно. # Р'адоm урє пєрватà бразнà, сйнуру. # Тєйє си вр'євът, крàвитє и кузйтє си вр'євът **пр'амо** къдє дòма. # Капустєна бàлка – патаму чò там черєсчур хубавà лàна растєшє.].*

4. Видове наречия по значение. От гледна точка на семантиката се формират следните групи наречия:

Наречия за време. В говора са регистрирани следните наречия за време: *съгà, тогàва // тугàс > тугъска; фчєра, пòслє, сєтнє > сєтнєка, пòдър, рєткò, рàншє, вєчєрò, по нушт'а, зимòска, летòска*

(лѣтуски), утрината, ужѣ, сфоеврѣменно, постоѣяннѣ, нѣкага, нѣкой пѣт, нѣкой пѣт; гато, кугато (кугѣту) > като (кѣто, кѣту), како // гато (гату) > га; додѣ, сѣ, сѣас, сегдѣ и др. Те се диференцират според темпоралното разстояние, което изразяват – непосредствена времева близост или отдалеченост, т.е. действие в настоящ, минал или бъдещ момент, последователност във времето или периодичност, преди или след даден момент, конкретно определено или неопределено време на действието и др. [**Сѣга** малко у нас бра гу прават,... # **И** нѣйѣ вравѣм си ги откѣпайаме **сѣга**. # **Счас** ке ви рѣка. # **Не** бѣва да са кѣпеш и **пѣдѣр** Зилѣната нѣдѣл'а. # и **сѣтне** го вѣят. # **Ранше** немѣ такова. # **И**а станѣ утрината **ранѣ**. # **Пу нушт'а** и по **дин'а**. # **Значит**, чи стойш **по нушт'а** при умрѣлото, значит Госпот ке ти прѣсти млѣго грѣве. # **Малчѣшките** прѣс'ат у родѣтелите да дадѣт кѣмната –, **зимѣска** т'а бѣше за жѣкове, **л'атоске** на ѣлицата сѣѣриѣа, а на **зимѣске** сѣѣриѣа ф кѣшти. # Вечерѣнки тѣже **зимѣске**, сѣдѣ **зимѣске**, а на л'атото н'ама **когѣ**. # **Лѣтуски** до мразѣ. # Тугѣфка пазѣрно бѣше **кат** гу фанат. # **Нѣкага** грамѣ, егѣ врашѣм, какѣфсто лѣвневиѣ дѣш... # **Се** ма караше да ѣ раскѣзвам. # **Рѣтко** когѣ бѣваваше товѣ. # **Додѣ** т'а са пувѣрне, шѣйката прибѣ на дѣлѣокото. # **Ужѣ** бѣѣа взрѣсли и **ужѣ** бѣѣа на фрѣнто са войѣвайѣа. # **Дѣжда** **ужѣ пу вѣчерѣ**, **оште засѣѣтло**, **гато** сѣчките са оправат по хазѣѣствата дѣма, хлѣпва вратѣчката, **додѣ** не изл'ѣй тѣтко ѣ. # ...да дагавѣриват сас мѣѣте радѣтели **когѣ** ке ѣе сѣѣдбата. # **Кугѣ** то тва ка са кѣнчи! # **Кугѣ** са идѣ рѣба? # **Ну**, **кугато** бѣба думѣ: "... # **Тва** **ѣште** нѣште бѣбе, дѣдови # **Ти** **сегдѣ** си прѣтиѣф мѣнѣ. # ...**сегдѣ** вѣдмите са старѣѣат да го откѣрѣднат. # **Па** ѣатките **сегдѣ** прават лѣшо.]

Показателното местоимение-наречие тогѣва (тугѣва) има и други варианти: тугѣф > тогѣфка (тугѣфка) // тугѣс > тугѣска, които са характерни за различни диалектни области. [Пѣпа имѣ зем'ѣ **тогѣва**. # **Виш** **тугѣва** гу пустѣл'ам,... # **Тугѣф** той ке е убл'акѣн. # А на **тугѣф**, ѣас пѣмна, дѣйдѣх, ужѣ са пѣчва учѣбниѣа гот, ... # **Ф** полѣто **тогѣфка** ѣште не са молѣтеше. # **Тогѣфка** **сѣтне** мѣма накѣраа, нагрѣѣе чай, той ма зе на кракѣ, – **тугѣва** ѣмаше гул'ами бѣчки сахѣр... # **Тугѣфка** бѣше стрѣго, дѣчен стрѣго бѣше. // **И** **тугѣс** такѣ нѣсейѣа. **Тугѣс** сѣчките такѣ нѣсейѣа. # **И** **тугѣс** ѣас като утѣдах ф кантѣрата, като палѣчих сто дѣѣцѣат рублѣѣй пѣнсийѣа, тѣѣѣа са фанѣѣѣа за главѣата. # **Да**, ми н'амаше **тугѣска** дрѣго нѣшто. # **Тугѣска** спѣѣѣме на кѣчѣта.]

Относителното местоимение-наречие **кугато** (кугѣту) в мѣкросистемата сѣщо има оште нѣколко варианта, получѣени вслѣдствие

на контракция: [Тва кугату дѡйде Димата, ке гу упрай. # Кугату да нѣ ѡе, ке са яви. # Тва **кугѣту** ѡа сам са рудѡла. # Па сѣтне тѡа вудѡ тѣ, **като** ѡдат на гробѣта а нѡсат и а пулѡват. # Кумѡта ма прибулѡа, егѡ **като** ма извѡждат ут дѡма, **като** ужѣ ма дѡгне,... # Аѡгѡ, **кѣто** се спѡснѡиш, **кѣто** караш, тѡѡ бѡише наш Райѡннѡй тернѡфскѡй. # ...ѡише на дѡѡвѡто врѣме, **какѡ** билѡ млѡди #...**гѡто** сѡчките са опрѡват по хазѡйствѡта дѡма,... # Тѡй се посѣлиѡа **гѡту** Сувѡроф ѡт турѣцката ѡга ѡсфѡбѡди бѣлгарите. # И тѡа **га** дѡждат млѡго ѡра.].

Функцията на неопределителното местоимение-наречие нѣкога (нѣкага) [Па **нѣкога** нѣма урожѡй. # **Нѣкага** грамѡ.] в говѡра се изпѣлняѡа и ѡт ѡтносителното кугѡто: Там **кугѡто** 'нѡкога' жуѡѡл помѣшчик Зѡйчѣфскѡй. # У тѡа балка **кугѡто** имѡ рекѡ. Но ѡбщо взѣто то се изпѡлѡѡа рядко. Най-ѡбѡчайна за говѡра е употребѡта на ѡписателната форма нѣкоѡй нѣт: А па нѣкоѡй нѣт кара у дѡчката си на гѡсте., както и руската форма **кагдѡ-та**: **Кагдѡ-та** имѡло иднѡ женѡ и ѡѣдин чулѣк., която все повѣче се налага.

Отрицателното местоимение-наречие за време "никога" в говѡра не се изпѡлѡѡа. То редѡвно се заменя сѡс словѡсѣчетаниѡто **никоѡй** (**никуѡй**) нѣт: Майка ми **ни:коѡй нѣт** не нѡйѣше. # Сас ни кѣлна **никуѡй нѣт**. # **Нѡкуѡй нѣт** (джѡка) ни са прѡѡѡжда ф сѣбуѡа или недѣл'а.

Рускѡто наречие *вот-вот* в говѡра се удѣлжаѡа с ѡще ѣдно повторѣние: Тѡѡе ужѣ *кожѡ ѡдат* и тѡѡѣ же *вот-вот-вот* по плѡно трѣбаше да го нѡйѡат тѡа зѡлатѡ.

Наречия за място. Повѣчетѡ ѡт тях са ѡбщи за целокупнѡй бѣлгарски ѣзик: гѡре, утгѡре, дѡлу, нѡкаде, утсѡм, дѡма, напрѡтиф, р'ѡдом и др. плѡс сѡѡветните местоимѣния-наречия. Тѣзи наречия изрѡѡѡват конкретнѡ място, близѡст или ѡтѡлѡченѡст на мястѡто ѡт говѡрещѡй, ѡпреѡленѡст или неопреѡленѡст на мястѡто, липса на таѡѡа, неговѡта посока с ѡглед на говѡрещѡй и др. [Тѡраш **там** брѡишно маргарѡн и смѡтѡнка,... # ѡмѡше, егѡ **напрѡтиф**, тѡка ѡе. # Сас ке мѡна **напрѣде** и **утсѣде** ке ги вѡѡа куѡ са тѡѡа? # И ѡас устѡнах таѡѡа уѡепѣнѣна – ни **насѡде**, ни **напрѣде**... # Сѣлатѣ кѣѡе **дѡма**. # Те там **р'ѡдом** жуѡѡѡат. # **ѡдѡле** идѣше момчѣ куприѡнѡче... # **Насѣкаде** по рѡски ужѣ ортѡѡат. # Тѡѡ се трѣба да ѡма капѣѡка да тѡра **насѣкаде**. # **Насѣкаде** степѡ, нѣмѡше зем'ѡ да пастѡѡа. # Т'ѡ ма лѡѡеши, ма ма тарзѡѡше **насѣкаде**. # Тѡѡ ни мѡѡ до сѡрокѣ дѣна да ги разнасѡѡа пѡтамѡ шо тѡѡ, тѡѡ **нѡѡде** нѣ. # А па часѣте ги застѡѡат, **нѡѡде** нѣма. # Сас не бѡѡѡх **нѡѡде**.].

ѡбщѡбѣлгарските форми **тук** и **тѡка** за непосредствѣна близѡст ѡесто се изпѡлѡѡат и в тѡзи говѡр: ... у нас нѣмѡше **тук** чѣркуѡа, ѡас не са винѡѡѡх. # Тѡѡ ни са ут **тѡка**. # А па **тѡка** на срѣштѡт тѡѡѡе:

фърл'ат ръш, н'е йе зѝмница, ми ръш, там канфѣтки, лѣшници и ръш. Формата **те-тук** доуточнява, конкретизира мястото, за което става въпрос: *Егѝ и тук са нашите рѣдата, егѝ и **те-тѹк** ке кѣпате йѝмата.* Особено широко употреба в говора има умалителната форма **тѹкафка**: *Тва егѝ у нас, тѹкафка бѝше фаф събута сфѣдба,... # И по... часѝ тѹкафка не вравѣйѝ.*

Книжовната форма на въпросителното местоимение-наречие **къдѣ** има сравнително ниска честотност. Обикновено то се заменя с диалектния съответник **дѣка**: *Къдѣ врѣвѝш? # Са скрий и знѝчит, пуглѣжда съдѣ кой дѣка стуй. # Дѣка ѝзвора? # Дѣка са ѹчиш? # А от дѣка тѣа са дошлѝ? # Дѣка т'а /кокошката/ нисѣ?*

Формата **дѣка** се използва и като относително местоимение-наречие: *Дѣка те той сегѝ мос, прес рекѝта ѝмаше стѝр мос...* Но тук тя е в конкуренция с **дѣто**: *На тва м'ѝсто, дѣто зарѣвѝа нѣго, изрѣсна дрѣво. # Сѣрок дней той митѝрства пу вѣдата и той трѣба дѣто да не ѝде да плѝти.*

Неопределителното местоимение-наречие **нѣйде** се използва редовно в говора: *Лѣсточките, те пот сайѝта, там пот навѣса нѣйде си правѝа гнездѝта.* Но понякога то се замества с еднозначните диалектни форми **дет**, **одѣ си** (< от де си) > **дес** и членуваната форма **одѣсто** (< от де си > от дес > одес + -то): *И той уѣхал дет ф Кѝйеф и не са чѣва. # Той дес са зарѣвил ф купѝцѝта. # Дойдоѝа дес от Русѝа. # А на той са ѹчише дес, або ѝмаше млѣго кнѝги... # Фанѝсий, той приѣхал одѣ си от Адѣса. # Нѝйѝа като бѣйме деѹѝа и одѣсто ги вѣдеѝа тѝйѝа камѝли.* Формите дес, от дес, одесто се срещат само в българските говори на територията на Украйна. Те явно са архаични, поради което предизвикват по-голям интерес.

Наречия за начин. Чрез тях се потвърждава или отрича, уточнява или обобщава, оценява начина на действие: *дѝром, за дѝром, гуртѣм 'вкупом', вѣдимо, па другѣму, по т'ѝйному, такѝ, крѣпко, вмѣсте, какѣ/то/ // какѣ, ка, ке, кѣто, на иднѣ, прѝмо, инѝче [Дѝром му работат. # За дѝром одѝх # И тва сѝчко за дѝром! # Той, вѣдимо деѹѝа ли нѣма или такѝ му са пунрѣвих ѝас. # Нѝйѝа рѝнше бѣйме сафсѣм па другѣму васпѝтане # Ба егѝ такѝ йѝа тѝте срѣшнах ут Гермѝнийѝа. Ба тѣйе бѣйѝа вмѣсте с мѣйѝа кум ф Гермѝнийѝа. # И дѝже не знам какѣ, до канѣц ѹчѣбнѝйѝа гѣт, ѝас ужѣ сѝчко ортувѝх сас тѣ х на иднѣ. # Те си врѣвѣт крѝвите и козѝте, си врѣвѣт прѝмо кѣде дѣма. # Ми парѝ ѝмаше и зрѣно ѝмаше – му плѝштайѝа с'ѝкак. # Инѝче нѣма са откѝже. # Б'ѣше инѝче рѣкѣно. # Балѝбушки пичѣйѝа, ну, мумѝчета, куѝто са инѣресѣвайѝа куѝа какѣд ке са углѝви.].*

Показателното местоимение-наречие за потвърждение на начин **такà** има вариант **тка** и умалително-галювна форма **ткачка** (**ткайчка**)¹³⁰: **И такà** ѝе забрàдена пот брадàта, ѝе **такà** ѝе едìнийа край зафърлен ... # ... субл'акани пуризи, сас вуйенни гашти, **такà** са мийат. Па ѝа **такà** стуйа и не мòга да са двìна и фс'о! # Тейа врèзуват за платòче **такàчка** ѝе двàта, **тка** за рацет'е на вразат двàмата и **тка** за тва платòче,... # **И ткачка** егà дитето лижй и го закрутваши. # ...жёлтички и чёрнички кўбики **ткайчка** егà. Формата **тѣй** се използва по-рядко: *Татàрите, те прàсе ни идѣ: т, ну чéсто тѣй са увликават...*

Въпросителното местоимение-наречие **какè**, има многобройни фонетични варианти – **как'è**, **кѣк'è**¹³¹, **какй**, **ка**, **ке**, **ки**: **Как'è** са прàви баница? # **Какè** тѣй брèзо станà клѣчийшта? # **Какè** тийа гу прàвейа! # **Кѣк'è** той му рèка? # **Кѣк'è** сега ме дѣмат? **Кѣк'è** тàа т'ул' са назвèваше? # **Кѣк'è** са назавàва то ден? # **Ну какй** 'как' ут дòма ма извèждат! # **Ка** такà сфърши? è! # ...егà пòвна, **ка** едìн мушчìна ми дàде ѝе так'èва ѝе гулèма ѝабълка... # Дуждат òрата за вода, нèма **ке** да подайдѣт. # Мѣ, ми **ки** ѝа такà на мàма ки ѝ рèкам!

Наред с книжовната форма на относителното местоимение-наречие **кàкто** се използват и диалектните форми **кѣк'ето**, **к'ето**, **кѣк'ето си** и **к'есто**: За кàжен мèsèц, **кàкто** са договорѣт. # Кой **кѣк'ето** мой. # **к'ето** дѣмат # При мòйта пàм'ат, **к'ето** ѝас запòмних,... # **К'ето** а наўчили. # **К'ето** ний си гу знàйме. # **К'ето** у мène бèше. # А на тèе, бàчо, то Танàс и дште тòа Грìша, **кѣк'ето си** д'àдо го назавèваше, ... # **Как'ето** кòн'о го рàнат, такà тòй рабòте! # **К'есто** рабòти, такà **ке** иде!

Неопределителното местоимение-наречие **нèкак** (**н'акак**, **нèкак**) [**Нèкак** гу испитуват. # ...тàм кулйба са напрàви, ѝмаше идìн гèктар зем'а, кòй му а дàде, си à кўпи ли **н'акак**? # **нèкак** са удàри.] се използва успоредно с формата **как'есто** и съкращения вариант **к'есто**, който има значително по-голяма честотност: *На*

¹³⁰ Това наречие е образувано от две еднозначни фонетични форми: *тка* и *чка* < *така*. Обликът *чка* 'така' е характерен за кримските говори, където заедно с *ай* < *ей* формира наречието *айчка*, *йичка* > *йчка*, което в последствие се разширява чрез сливане с частицата *на*: *йчкана*, *йчкàна*, която понякога се удвоява: *йчканана*, *йчкананà*. Този кримски случай дава основание да се приеме, че тук обликът *чка* или по-скоро *айчка* е бил познат и в Терновка и се използвал успоредно с *така* и *тка*, но с течение на времето е загубил своето значение. Вероятно дублирането *така*, *така*! изразяващо потвърждение с експресивна обогатеност, тук е имало облик *тка*, *айчка*! 'така, ето така!' Контаминирането на двете формации е дало *ткайчка* > *ткàчка*, където втората дума е приела ролята на хипокористичен формант.

¹³¹ В метрополията тази форма е регистрирана в гр. Банско [СБНУ, XLVIII: 335].

курмидо иначе **какѣсто** му дѹмат. # Да, крѣша; крѣшата тѹже бѣше дрѣвена, **кѣсто** покрийна. # Тогафка **кѣсто** давайа надѣлы. # ... се упирах **кѣсто** там при фенѣро блѣско и **кѣсто** като са исулих, ... # И бѣлгарските пѣсни **кѣсто** силно ги пейахме. # Той **кѣсто** по другѹму го дума. # У тех **кѣсто** смекчѣний разгавѹр.

Освен тези форми, в говора се използва и формата **как си**, която буквално означава ‘някак си’: Йас **как си** са срѣшна сас бѣ: лгарин, сас бѣлгарин ут Никалайеф, как рас на Учѣкува.

Наречия за причина и цел. Това са предимно изнесените в таблицата местоимения-наречия. За цел и причина в говора се пита с дублетните въпросителни местоимения-наречия **заштѹ**, **закѹ** и **ѹти (ѹте)**: **Заштѹ** та би? # **Закѹ** му ѣ тѹ? # **Закѹ** одѣ ф градѹ? # **Закѹ** ти плѣчеш? # Ъ... ми бабо, **ѹти** ке флѣваме? # Ми **ѹти** дѹмаш, бу низнайеш? # Вѣйа **ѹте** неска не одѣйте на пазарѹ? # Вѣйе **ѹте** неска не отѣдойте на пазарѹ?

Относителните местоимения-наречия за цел и причина са **закѹто** // **штѹто (што)**: # Ама фкѣшти у нас ортѹвайа по рѹски, **заштѹто** мама не знайеше бѣлгарски. # Женѣхо абезѣтел’но трѣба да а фѣне /ябѣлката/, **закѹто** вечерѹ като устѣнат самѣ да а издѣт. # ... или **штѹто** брѣзах силно ли, са уморѣ такѹ... # /Не бѣва да са кѣпеш и подѣр Зилѣната нидѣл’а./ То **што** русѣлката врѣви. # **Патамѹ што** той забийѣка.

Специално местоимение-наречие за отрицание при цел или причина няма, т.е. “за нищо” или “напразно” не са регистрирани. Вместо тях се използва наречието **ѹром**: Одѣх **за ѹром**; садѣ си убѣх врѣмето и нищто не напрѣих.

Наречия за количество и степен. Най-използвани в говора са: млѹго // мнѹго, дѹже ‘много, съвсем, достатѣчно’, сафсѣм, сѹмо, садѣ, ѹште, трѹшка, трѹшенка, пѹйче, коѣа, чут [Кокѹшката опѣли сѹмо двѣ пѣлета, па другите бултунѣ. # Заклѣдавайа зѣмка, **садѣ** зѣмница. # Като при Ленин **ѹште** бѣше. # **Трѹшка** не хватѣва. # **Трѹшенка** ѣма у нас збрѣкано. # Не ѣдѣ дѹже фтасѣл ‘зрял’ # Той **сафсѣм** неразѹмен! # **Пѹйче** тѣтко не ма допѹсна. # Тѣйе ужѣ **коѣа** ѹдат. # **Чут** го пѹмна ѣас.].

Наречията за качество са много, но като цяло те не се различават от книжовните. Изключение правят само русизмите, които се използват успоредно с бѣлгарските наречия: прохлѣдно, дрѣбно, ѣѣдро, поѣано, /х/ѹбаво /да ортѹваш/, плѹхо, тѣшко, трѹдно, добрѹ, дрѣго, силно, стрѹго, тѣшко, лѣко и мн. др. [Поѣано, ѹчен поѣано напрѣйено. # Бу ѣас плѹхо ги упрѣх, нѣ хѹбаво ги упрѣх. # И ф камѹната бѣше трѹдно, нѣма да рѣка добрѹ, ама не бѣше ѣѣ такѹва

йе! # Мама ке дойде, ке йе драго, бо опрах. # Мойа д'адо бише с'лно начётен.].

Наречия за логическо и модално уточняване, някои от които имат и други значения, представени по-горе. От своя страна те се подразделят на: 1) за питане: каде, дека, каке (ка), оти, [**Каде** одиш? # **Дека** си одила? # **Той** ми плашта пари, **как**о йас да направа!]. Това са предимно въпросителни местоимения-наречия; 2) за уточняване: ткачка, точно, почти, т'лко, чак (ча), как рас, садe [Тва егà **точно** беше. # ...кузнец'ий **почти** на сека, от т'ка йей **почти** на кажна улица имаше кузнец'и. # **И** йас начит, **т'лко** заспам, т'а: "Ставай, айде, ставай, ставай, баба!" # Тва у нас имаше йеловник на т'д же, **ча** на Зайковата балка и т'д же **ча** к'дe то п'т, дeто на Пересад'уфка к'рат. # Фчeра Ман'а като дойдe ма завари **как** рас читeх. # Б'йа т'ка **садe** б'лгарско сeло, **садe** б'лгари.]; 3) за обобщаване: така и, се, вобшчe (вабшчe), ф асновн'ом, фс'о, фс'о равн'о, сe йдно [Н'што н'е палучийме, **такà и** не дойд'о. # **Той се** трeба да йма капейка да т'ра насeкаде. # Ф чeрквата беше вобшчe. # Густийнцe там си имаше, **вабшчe** за сeбе си т'а очен гл'едала. # Ну, **ф асновн'ом** к'дe д'ма в'зейа. # Ст'йа **и фс'о!** # Ну, **фс'о равн'о** не а д'де. # **Йа сe идн'о** ке та пeрезирам!]; 4) за потвърждение: так што, добрe, хараш'о, канeчно, действитeл'но [Так што действитeл'но друк бeше прав, бу йас йстина за женà си зех б'лгарка. # **Хараш'о** бабо, **хараш'о**. # Ну, та ужe като флeгле фаф дв'ра, пуглeднала **канeчно**, парц'але, к'дкале и с'чко.]; 5) За предположение и съмнение: навeрно, г'че, в'рдe [Навeрно кам'уна "Ленин", т'дй лови. # ... чи дуйд'ох ут пазà:-ро, лeгнах да спа и т'а **г'че** ми го тури йе т'ка егà ф главата. # **Мойте** израснаа, в'рдe не бол'аа.]. Функцията на наречие за предположение играе и унифицираната глаголна форма **м'дже** = 'може би': Да ги викам, **м'дже** и тийа ке ид'т карп'уза. 'Да ги викна, може би и те ще ядат диня.' # **М'дже** ке д'йдете. 6) За сравнение: като, т'чно, т'дже [Ч'ка т'да глас т'да кузнец' и му направил **като** у баба глас'о. # **Направи** ми глас'о **т'чно** да йе **като** у йаренцето **като** у бабушката. # **И** м'йа т'тко бeше **т'дже**, **т'дже** так'ф взр'слы, **т'дже** беше на войн'ата.]. 7) За повторение: пак (па) [Йас пак в'р'в'в нас'де, нап'рдe в'р'в'в... # Са в'р'штам **па** на м'дсто.] и др.

Степенуване на наречията

Както и в книжовния език, наречията в говора притежават граматичната категория степенуване. Формите се образуват също с частиците *по* – за сравнителна и *най* – за превъзходна степен:

Биолòгийя той погàно знаяе, ама по-погàно знаяе изика. # При галадофката най-страшно бйше, а па при Брежнеф най-добре жувеёме.

Използва се и описателно засилване на сравнителната степен, напр.: *Оште пу-арнйчево*. Изобщо за изразяване на по-завишена степен най-често се използва наречието *сйлно*: *Сйлно строго ма дръжеше*. Понякога това се постига чрез съчетанието на *сйлно* и *млòго* или на *òчен* и *млòго*: *И като са сбйрат сйишлно млòго пёйат, йграт*. # *Очен млòго тече*.

ПРЕДЛОЗИ

Повечето от предлозите, с които се осъществяват синтактичните отношения в микросистемата и техните основни значения, са ни познати от книжовния език и другите български говори. По-голяма употреба или по-различни значения от тях имат:

1. Предлогът **фаф** (**фъф**, **ваф**, **ф**, **аф**, **ъф**), който осъществява следните основни отношения: а) място на действие: *То фаф сандъко й сегда, кай, ймаше да си спийе настòйка*. # *Ф степò сйчко ке рабòтаме кòто йма*. # *Незините сестри бёйа ф манастира*. # *Бих вòсем гòдене, са скрйх ф шумнико и кòрам*. # *У нас фф къшти гу клàвайя, аф йаишчики*. б) време на действие: *Зарò-бовайя фаф недел'а ф оновà време три рубли*. # *...òште ф четирнацата гудина, тййа ужё бёйа ф Балхарийя*. # *ф чёс и ф два # ф àвгуста*; в) посока на движение към дадено място: *Ке òдам ф гòрадо на пазар и пишà сама,...* # *Врвёът фф Златуфка, у нас н'ёмаше чёркува*.

2. Предлог **сас** (**сьс**, **с**) означава отношение към: а) средство за действие: *Сас гàs го пулèх, сас прàх го посйпах*. # *Па мàма ма найде и ма бй с метлàта*. б) същността, с което нещо е изпълнено: *Армàно ми чёсто зарàснал с метлà*. в) предмет или качество, които служат за признак: *...бàчо Танàs старйчък, стà:р сйлно бил, сас длъга брàда, ну съфсём стар,...* # *Той ма вòзи на колйчка с дръвени колелà и той ма обърнà*. # *Да, гòтфену: кокòшка сас урйс и баница*. г) облекло: *Йас а бросих шкòлата, патаму штò немà с ко да са облека*. д) съвместност при изпълнение на дейност: *И дàже не знам какё, до канёц учебний гот, йас ужё сйчко ортувах сас тё х на иднò*. # *... т'а дуждаше сестра й насам, сас сем'ата си, сас такòво*. # *Йас питнайсе гòдене сас сфекръва жувёх*.

Този предлог понякога се изпуска, напр.: – *Настàсе, ко ти праиш! Стàра майка, пълен двор дёца – чйчуви и наиш!*

3. Предлогът **на** се подчинява на много отношения: а) принадлежност: *сестрàта на баба* # *курà на вареното ицё*; # *Умрё*

татко ѝ на Лена. б) средство за действие: *Йа сфирѝх **на** байан.* в) количество: *Ко све видѣле четир`охугѡлни, такъве ѝе зел`ене бутѝлке – штѡфове, лѝтри **на** две, да, лѝтри **на** две.* г) даден момент от време: *Тѝйа сегѡа **на** то прѡзник дѡждаа.* # *На Кѡледа за сфѣштѝчката, на Сфѣтѝй вѣчар; садѣ на Рождѣстѡ.* д) място на действие: *И тѡрам чувѡлото **на** грѣбѡ, карзѝната утпрѣт...* # *Вѝкала т`а, са качѝла **на** тавѡно; # ... ги умѝйет (мамѡлете) ги тѡр`ат на пѣчката, ги навѡрат # ...заврѣзала вѣжѣ **на** иднѡто парчѣ...* е) уточняване на повода, целта, причината на действието: *...тѡже удѝли ф Бѡлѡарѝйа у сѣстрѡ си **на** гѡсте.* ж) обект на действие (винително-дателни отношения): *попаднал **на** тѡтка.* # *И на дрѡгѝйа ден обаждаѝа **на** сфѡйте друз`а...* # *Сѝчките глѣдаѝа на т`ах.* # *Те раздѡдоа на ѡрата садѡ,...* # *Расказваме на вѡѡките...* з) цел на действието, където на, замества за: *Ма збрѡ мѡма **на** пазѡра.* # *На нѝдѣл`ата пут брѡшно.* и) начин на действие: *Па мѡмин тѡтко, застѡнал на кулѣнца, думѡл: ...*

В някои случай предлогът на замества “в” в значението ‘място на действие’: *Вѝйе жувѣйте **на** Йасна пол`ана.* # *Са учѝх **на** трѣто ѡделѣние.*

Среща се и в значение на ‘пред’: *А на ѝмаше ѡлицѝ, ега дѣту то край, са засѣлени **на** мѡйте ѡчи.*

4. Предлогът **по (пу)** е особено обикнат в говора, поради което има голяма употреба. Освен това е многозначен, т.е. изразява различни отношения: а) разпределяне на равни части: *Да рекомендѡвате **по** иднѡ хѡбаво дѣтѣ.* # *От илѡта и хл`аба се дѡва по парченцена сфатбѡрете.* # *по двѣ килѡ;* б) към време: 1) изразяване темпорално пространство: *Си дѡждат **по** нушт`а.* 2) период от време, характеризиращо се с нещо или някой: *...бѡба **пу** зорѝчката ке ма сабѡди,...* # *Пу н`ѣмците га бѣѝа, нѣмаше (часовници).* 3) приблизително време: *Да ѝда и **пу** абѣт, ужѣ мѣсто не ѡстава, ужѣ мѡйто мѣсто го ѝма...* в) място на действие: *Дѡвол те занѣсе **по** невѝделиците.* # *Кфѝсто ѡра минѡйа **по** ѡлицѡта.* # *Вудѡ **пу** нѣго стѝца.* г) начин на действие: *Грѣкови – **по** ѡличному.* д) средство за действие: *А на сегѡ егѡ **пу** транзѝстѡру передѡват.* е) обект на действие: *А тѡте сѣ таскѡваше **по** рѡдина та си.* ж) за определяне на език: *Тѡй **по** татѡрски крѣска: “Дѡнес брѡдвата!”* # *Сѝчки садѣ **по** бѡлгарски ортѡвайа.* з) движение зад нещо, следване на нещо: *Рѡнше кукѡшките врѣв`аа **пу** вѡл`а.* # *Сѡл тѡраш по фкус;* и) степен на събличане: *...вѡйѣнни са мѝйат: субл`акани, **пу** рѝзи, сас вѡйѣнни гѡшти такѡ са мѝйат.*

5. Предлогът **у** изразява отношенията: а) към човек който държи или притежава нещо: 1) в съчетание с лично местоимение и глаголите

има, няма или съм. Тези словосъчетания всъщност заместват съответните лични местоимения в конструкциите от типа аз *има*м: *У мене има позната ф суда*. # *Сичко у нас има*. # *Ега у нас има две булки*. # *На Гол'ама Богуродица у нас а храм*. 2) вместо “на”: *А на у П'ет'а майка му а молдованка*. б) към място на действие: 1) вместо “в”: *У таа зимл'аночка, нийе устанайме п'лен двор*. # *Тейните малад'иш у тех, нашийа малад'иш у нас*; 2) в значение на “при”: *И йас у него пасах една крава*. # *У нас беше комендатурата, у баба ф'ф к'шти*. # *К'ето у мене беше*. # *У нас м'лого собитийа мин'а*.

6. Предлогът **до** означава: а) краен предел във времето: *До Зел'ната недел'а утиде и са б'хна и са удави фаф реката*. # *До тов'а йас ни п'мна*. # *До годината сичките ги жал'их*. б) количество: ...фаф земл'анките беше до г'ре сас йашчики; в) непосредствена близост до нещо: *И той, ф тва с'ло, ег'а до Д'рв'арофка, да, найд'е сф'ди си б'лгари*... в) лице или инстанция, към които е насочено действие: *Чичо Илийа утиде фаф С'ел'св'ета до коменданто и му д'ума да му оств'ат д'чката, да не а з'мат ф Германийа*.

7. Освен характерните за книжовния език значения на предлогът **за** (предназначение за нещо или за действие: *тва за тебе* # *са з'бирам за работа*) [срв.: ГСБКЕ, 2, 1988], в изследвания говор той се използва и вместо други предлози, поради което придобива и допълнителни значения: а) изразява предел вместо до: *р'к'аф за лакот*; б) сравнение – вместо от: *Ан'а п'д-рано за мене си отиде*. # *Ст'аршете м'оме, по-гол'емете за нас*. # *А на т'а ст'арша за мене беше*. # *Ил'ена п'д-хараш'о за Ана п'йеше*. # *Вийа све п'д-здрави за нас*. # *Б'абините п'рикаски п'д-интересни за м'ойте*. в) място на действие вместо “на”: *Сид'им т'ука за суф'рата*. г) средства за действие, вместо с: *Нем'а за как'о да са стр'дим*. Тези значения на предлога, както и представените синтактични модели определено са приети от руски език.

8. Предлогът **от** (**ут**) означава отношение към: а) изходна точка на движение (отв'тре нав'ън): *Ми иск'окна от глав'ата*. # *Фан'сий, той при'ехал од'е си от Ад'еса*. б) място, от което е донесено нещо: *И той, и той список, им'а кн'ишчица ут д'ома*. в) родов произход на лицето, за който се говори: # *Майк'а ми беше от Камб'уровите*. г) отделяне на нещо: *да са майне таа м'рас ут нас*. д) материал от който е направен обекта, за който се говори: *От тр'ици с хмил прават др'жди*. # *Куш'ин – кул'ан от среб'ро 'пафти*; е) време на действието (вместо “през”): ...*кат са войува'а от чет'ирнацата л'и, от сем'нацата л'и година*,... ж) болест: *Двете сестри забол'еа от скарлатина*.

9. Предлогът **бес (биз)** изразява липса на нещо или някой: *Т'а нишите биз мўзика да дōйде. # А като нє урожай, дават пдмош ут там бес парї. # Ки са справим и биз майк'и ти.*

10. Предлогът **кѐде** означава място, предмет или лице, към което е насочено действието, като замества предлозите: а) “към”: [*Ке врѣвиш кѐде чѐрквата.*] и б) “при”: [*Отидоме кѐде нєго.* # *Българите не дуждаа кѐде нас.* # *Караме кѐде женихо*].

11. Успоредно обаче се използва и предлогът **при**, който също означава посока на движение, чийто предел е някакво лице или предмет: *“Йала, йала при мєн'е!” И йас врѣва при нєйзе.* # *Ке ида да пдседа при Доша.*

Освен това **при** изразява отношение към: а) непосредствена близост до нещо: *И йас пўштам тва чувало и таа карзїна и сѐдам при т'аа трубѹ и задрѐмувам.* б) период от време, т.е. ‘по време на’: *При савѐцката влас ймаше артѐле.* в) място на действие, изразено чрез неговия собственик: *А па мѹма, т'а при брѹт си жуведеше и йас при мѹма.*

12. Предлогът **като** се използва за сравнение: *Работїх като катѹржница.* # *Като прасѐнца идѐм.* Този предлог замества и предлог **от** в това му значение: *Като Дїкови немѹ пд-харѹши ѹра.*

13. За изразяване на сходство, сравнение се използва и **гѹче**, а също и руският предлог **врѹде**, като често се използват заедно, при което се получава тафталогия: *...мѹма зїма бѹница със вѹзело, с гѹзби, ну гѹтфено, па тий врѹде гѹчи зафтрак ми дунѹсат.*

14. Предлогът **прет (перет)** има същото значение както в книжовния език: *Тука прет чѐрквата.* Но понякога той се замества от **напрѐш**: *Ма прибрѹзва напрїш теѹ.*

В същото значение е регистрирано и съчетането **на приз**: *Утїде на приз дѹдото, лѐгна на пѹто, са притфорї, бе въздхната...*

15. Предлогът **прес** означава темпорални отношения: а) период от време: *Женѹта прес ноштѹ срѐшита мажд.* б) периодическа повторяемост: *прес недѐл'а* # *Прес мѐсец дўждаа да пїтат.* в) използва се и вместо **след**: *Тугѹфка й тўрат (на кокошката) йѹйца да ги седї, прес двѹйсе и едїн ден са пїлат йѹйцата.* # *Сѐтне прис мѐсец бѐше главѐ:шо.* # *Прес две нѐле дойдѹйа – прѹват главѐш.*

16. Руският предлог **про** се употребява вместо “за”: *Т'а знѹйе про Лѐл'а кфѹт си пѐсн'а., а черѐс се конкурира с прис: Черес водѹта бѐше Калїнофка. // Сѐтне като гу исчїстат, сѐтне уже прис вѐйелката гу пўштам и устѹне чїсто.*

17. Останалите предлози, които се употребяват в говора като **зат** [*зат кишѐто*], **под** [*И са скрил пот кирвѐто.*], **нат**, **прет**, **покрѹй**

[Иднò д'адо врѣв'ало пукр'ай рек'ата.], **прòтиф** и т.н. са идентични по значение с книжовните.

18. В микросистемата се употребяват и съчетания от два предлога, които имат абсолютни съответствия в книжовния език, напр.: **от ... до: От** утрин'ата **до** вечерò. # *Кòйто има умрèле радители* **от** Веліден **до** Спас не бива да идè й'абалки.; **от...на: От** накалèние **на** накалèние го дав'йа. и т.н.

СЪЮЗИ

Съюзите и съюзните думи в говора на Терновка също се подразделят на – съчинителни и подчинителни. Сравнително малка част от тях са заемки от руски и украински. По-голямо впечатление правят няколко български съюза – *на, че, то* и др. които тук имат особено широка употреба и голям диапазон от значения.

1. Съчинителни съюзи:

а) Съединителни съюзи: **и, на, та, ни...ни (не), а че, че...че (чи), шо...шо, да** [Ке т'урам сол **и** 'улий. # Дай два залòжника **и** ке (а) оставим! # **Па** сèтне т'ййа си а исп'иха (ракията) у сèбе си. # ...пр'амо егà такà сид'им, **на** т'а сè ми глèдаше т'ука, **на:** "Ти ке имаш два м'ъжа,... # **И** йас уст'анах такà уцепенèна – **ни** насàде, **ни** напрèде. # ...н'якаква **ни** продàжа немà, **не** купл'а, **не** продàжа немà. # Какò сед'иш **та** п'лачеш! # **Че** гу в'арейа ли, като да пр'айат т'ййа дрòзди, **чи** какò т'ййа гу прàвейа? **А че** сèтне то ист'ива... # Сèтне ... т'ййа сфир'ийа, игр'айа, **че** т'ейните другàре дойд'ойа у нас. # **Шо** венк'ите, **шо** к'итките ги майн'уват.].

б) Разделителни съюзи: **или, то...то, ли...ли, чи...чи** [Зд'йа, чай ке п'ийеш **или** карп'уза ке ид'еш? # Вр'з'уват р'ъцèте сас парц'ал там, или платòчек, или лèнта, или м'арл'а # **И** тва йас зàмеса, **то** мнòго сам затòчила, замèсила, **то** трòшка и м'èса, м'èса, **то** насàм таа корà, **то** натàм кората са тòчи. # **И** като – низ'нам ф ку'йа т'ййа устан'йа – кат са войувайа от чет'ирнацата **л'и**, от семнàцата **ли** год'ина, йас нез'нам какè, ама ост'анайа т'ука ф пл'ен. # Ку ни са пригатòви самà, знàчит там **чи** диц'ата, **чи** рòтсфениките, трèба да збират платòчета...].

в) Съюзи за съпоставяне и противопоставяне: *ама (ма), пак, на, а на* [Йас п'лача и бегàх и двà дни ма немà дòма, **ама** байанчето с м'ене. # Три клàса кòнчил, **ама** той òчен б'ише начèтен. # **Ма** тòй пòздно са вр'ишта и т'а гу срèшта с тучилката. # Те дойд'ойа да са дагавàриват, **пак** сфек'ървата ми донèсе шèл гол'ам. # Тий флèгайа,

па йас излèгай, **па** тийа си ортувайа ма главийа. # **Па** той бèше кфòсто роднийа. # **А па** кòй на занесе нанасам, нìкой не знаяе. # Тийа са Дикови по клìчка, **а па** фамìлийата Маврдийеви.].

г) Обобщителни съюзи: *и така* [Ну, **и така** два пòте нàчит, баба се: “Йаренце-б`аренце ...”, то отàр`а. # Ну, и така са познакòмийа и са ожèнийа.].

2. Подчинителни съюзи. Те са сравнително малко на брой, поради което тяхната функция в повечето случаи се заема от някои местоимения и наречия, които формират групата на т.нар. *съюзни думи*. По значение те биват:

а) Подчинителни допълнителни съюзи: *ко* (ку), *да*, *че* (чи), *бу* (бо), або [**Ку** им тр`абаше на слàма на мèлка на кунèте, имаше дъски, дикàни се називàвайа, ... рèжет та слàма... # Той са крий, **бу** знай **да** не го зèмат, па йас ни са крийа, **бу** мène нèма **да** ма зèмат. # *Ке* ти а дам **да** пучитèш. # **Па** тàте като тръсì зарàбòтка, **да** са зарòби, да са прехрàни. # Незнàм, **че** те дойдòдйа,... # *У* нас земèта такъва, **чи** картòфлите ни стàват. # Вийа си мислìте, **че** нийа какò, сне глòпави? # Бу йас плòхо ги упрàх, не хубаво ги упрàх. # Па той д`адо Илийа рèка, **бу** тàте и чìчо утìдайа дабравòл`но ф Гермàнийа. # *И* като вìда, **бо** сìлно пòзно, ... # А па рàнше, тỳка йе, бългàрите дỳмайа, **або** садè трèба да òде да наръча на хаз`айено сирàк.].

б) Подчинителни определителни съюзи. Тяхната роля се изпълнява от относителните местоимения и някои от относителните местоимения-наречия: **Като** прокукумèфка и нèкой ке ўмре. # Нийе **като** бèйме дèца и одèсто ги вòдейа тийа камìли. # Тугàфка пазòрно бийше **кат** гу фàнат. # Връви еднà ткъва женà, **дèто** дèца млòго йма. # Прасфìрките са прàйат ут прòста вудà и брàшно и дрòже, **дèто** подìга тестòто и се меси сìлно, да йе фтръдо и гу тўриш да са òйга. # **Кòйто** йма умрèле радìтели, от Велìден до Спас не бива да идè йабалки.

в) Подчинителни обстоятелствени съюзи. Тяхната функция се заема от относителни местоимения-наречия, а също и от някои съюзи. Тези съюзи се класифицират по значения, подобно на наречията: 1) за място: **Кадèто** та фòдула отìде, натàтака Мара отìде. 2) за време: Не можèйа да мìнат фаф Булгàрийа **кат** са закòнчи войнàта. # **Като** зèмем да урèм, прàим сìнор. # **Кат** са закòнчува прикаската, рàнше дỳмаше баба и сичките дỳмайа: “На тèбе прикаска, па на мène бỳблика глàшка!” 3) за условие: **Ко** сне жìви, ке са срèшнем. 4) за причина и цел: **Штум** такà решийа. # **Рас** той дỳма го пòмни, бу го знай, знàчит фс`о. # На Благовештèне садим тикфи, **да** са блàги. #

За това̀, зашто̀то ти така̀ слѹшаиш, ѡас ќе те награда̀м. # Пата̀мѹ што̀ у менѐ жена̀та а руска̀. # Турат па̀душка ут стру̀шки, за̀ко̀то да не са спа̀рва чул`ека. # Два̀мата одим и ги канѹваме, **кото̀ 'та' той да ни кумѹва. **и** др.**

ЧАСТИЦИ

В говора се откриват няколко чисто диалектни частици или заети от руски и украински, които имат особено голяма употреба.

Според своето значение частиците биват:

1. Частици за потвърждение и съгласие: да [Старшини́ и́маше, да! # Да! Дойдѝ, узнѝ тѝчно и дойдѝ и а зѝ и дѝс'ат лет дѝте жуѝ'а двѝмата.].

В това значение се използва и **вот**: ..., або саде трѣба да ђде да нарѣча на хаз'айено сирѣк. *Вот. Кампанийа са збират, млдо, дѣсет человек. # Виш каквиѣ имѣ мѣже тѣже. И рѣние. Вот.*

2. Частици за отрицание и несъгласие: *не* (*ни*), *н'еъ*, *ами* [Ортѹва **нѐ** такà какъ *ѣас*. # *Не, не!* Бабѐ дѹжда^ле сас лѣшнице. # *А, не, не, не!* # *Ни ѣѣ, ни ѣе така!* # *Не, не, не!* Немà такъ̀ва зем'а. # **Н'еъ**. Не мòга да пòзнайа.].

3. Частици за противопоставяне: *а, па, а па, ами, ама* [**А**, *мѡже и родена да бех!* # **Па** *ценѣте са сѣлно голѣми.* # *Две зорѣчки, едната рѣнише, па* *едната пѡдже.* # **А па** *камѹната гу заѣма.* # *Ништ'аѣа незакѡдно да жувѣѣат, ами* *ф чѣркувата, си земѣѣа кумов'а и са винчѣѣа и дѣсет лет живѣѣа.* *Нѣѣа, ами* *нѣѣа не са сѡджда разгавѡр у вас; панимѡвам вѣѣа изѣк, ама* *трѡшенка ѣма навѣрно у нас збрѣкано.].*

4. Показателни частици: *йа, йе, егà (йегà, айгà, агà < ей + га 'я; го'), ай, а, йей ... йе, вòт [И ф кам'уната б'ише тр'удно, н'ема да рикà добрò, ама ни б'èше **йа** такòва, **йе!** # **Ега** так'ивичка ман'усенки л'èшнички. # Егà пр'есто д'ише ми йе разр'езан. # Ай го на ùлицата. # На н'èго м'ама тр'èваше да к'упи н'èшто – р'иза, **ага** като на изв'еждат ут к'òшти, ... # Йей го, йе Бар'лико! – така ма дразн'ат по ùличному. # Тва **а**, на м'ама а дар'увано. # **А** т'аа к'òшта к'òде ùлицата, а т'а б'иши като амбàр у нас. # Вот, д'ават кòлко ти тр'ава да пус'аиш или не ти хватàва да ид'еш, вр'в'иш там си палучàваш. # Вот так'ви слàби хаз'ива, па зем'а им'айа.].*

Частиците *ега* и *вот* са сред най-употребяваните в микросистемата. Те, до голяма степен, са се превърнали в “паразитни думи”, т.е. употребяват се понякога безразборно.

Показателната частица **те** се среща само пред наречието *тук*: *те тук*, където има и усилюваща, подчертаваща роля.

5. Частици за подкана и подбуда: *айде* (хай): **Айде** да го кòлиме! # **Хай** да са двàма йублòжим.

В това значение се употребява по-често повелителната форма *дай* и руския вариант *давай*: **Давай**, у мène ке работиш! # *Заведи* и *мòйта Мара натàтака*, дèто т'а зарòби млòго и **нèка** т'а зарòби.

6. Частици за обръщение: *ало*, *абе* (*аби*), *абре*, *бе*, *ле* [**Ало**, *недèй*! # *Абе*, *Шура*, *те йè такà*! # **Абе**, – кьк'è той му рèка? # **Амò**, кучет: *а лайат ли?* # *Аби*, кьк'è самì ке са главите? # **Абре**, вр'й, *Танàсе*, виш, *або какò сèга не мòга да спа*, *ма б'учи шо сè у грабò*. # *Сндшти утйдох*, *мàле лè*, *мàле лè...*].

7. Въпросителни частици: *ли*, *налì*, *а*, *ами*: [*Ти кабинèто ке вастандвиш* **ли**? # *Такà* **ли**, *баба*, *трèба*? # **Налì** *има пу нушт'а двè зорички*? # **Какè** *тий им д'умат*, **а**? # **Ами** *тфòйта баба*, *рòдната*?].

8. Частици за усилюване: *дàже*, *а ... йе*, *чак* // *ча*, *то*, *ну*, *хот*, *хот'а* *бы*, *же* (*ж*), *ба* (*рядко*) [*Б'ългарете дàже* *плаштàйа парì*! # **А** *сèга йе* *тдо смèт* *ке го збèрам* *и ке го ф'ърлам* *на кокòшките*. # *са кач'ува чак* *гòре*. # *Той трèба да ми даде хòт* *калцò*. # *Трèба да има сòрок копèйек хат'а бы*. # **Ба** *егà такà йа тàте срèшнах* *ут Гермàнийа*. # *Та товà ж* *кармилница*! # *Ама те ж* *пу р'уски си орт'уват*. # *И утйдохме у гòрадо*. *Па там же* *такòва же* *нимà*!].

Макар и рядко, вместо *чак* се използва румънската частица *к'ар*: *Унà* (*улица*) *Сиверна натàтка*, **к'ар** *за желèзнийа п'ът*.

9. Емоционално-експресивни частици: *ам*, *ма*, *ми*, *ъм*, *мъ*, *ну*, *туй* *то*, *то* [**Ам**, *егà умрè чулèк*, *той же* *има там пригатòвено сичко...* # **Ма** *тòй трйцат килòметраф ут'ука*, *на Ф'утар там*, *д'адо Костадин*. # **Ми** *òти д'умаш бу низнàйеш*? # **Ъм** *нèмаше ут какò да ми сушйят*; *вуйна*! # **Мъ**, *ми ки йа такà на мàма ки й рèкам*! # **Туй** *тò*, *застàнах* *или ...* # *Какфò* **то** *не сфàрейа*!].

Руската частица *ну* се използва в различни значения, но обикновено изразява някакво емоционално отношение: **Ну**, *харашò*! # *Ну*, *и ко?* # *Тàте*, **ну** *надени си медалите йди ф* *цèнтро*, *кèто сичките у нас т'ука при пàметнико*."

Тя често се употребява и за обобщаване (в значение "и така"; "значи"): **Ну**, *тийе*, *знàчит*, *рòват ден*, ..., *рòват два*, *вòт*.

10. В значение на частица за уточняване се използва съюзът *та*: **Та** *т'а идн'ш ми казува*, *д'ума...*

11. Формообразуващи частици. Това са частиците **по** и **най**, които се използват за образуване на сравнителна и превъзходна степен

на прилагателни и наречия и за изразяване на по-голям ефект от дадено действие [*Ф Москфа по-лекѹвайа.*]. Към тази група се отнасят и отрицателната частица *не* [*Не, не, ни бѣше тѣй!; не ма остѣваше # не хѹбаво ги упрѣх*], въпросителната частица *ли* [*Амо, слѹшай кѹчет: а лѣйт ли? # Такѣ ли, баба, трѣба?*], частицата за бъдеще време *ке* [*“Ке идеш у чѹзди ѱра какѡ ѱрата ке ш т... Ух!” – ке ми рече.*] и частицата *да* за образуване на глаголни форми [*Или ега ѱскам да пѣчам там, плачѣйки или нѣшто са зѣмам да тѡча. # Госпот да ми прѡсти, грѣове да ми сѣѣли мѡго. # брѣзо да са вѣрне*].

12. Словообразователни частици. Към тях се отнасят *са, си, се*, с които се формират възвратните глаголи: *са борам, са опѣсфам, си лѣжа*, а също *ѱѣди*, за формиране на неопределителното местоимение *ѱѣди хко* [*Дѡчко, врѣй и ке направѣш ѱѣди хкѡ, ѱѣди хко!*].

МЕЖДУМЕТИЯ

При теренните изследвания, междуметията не са изследвани специално. Тук представяме само онези, които непринудено са били записани в бележниците на ръка или на лента, с част от илюстративния материал.

Както и в книжовния език, междуметията се разделят на две основни групи: възклицателни и звукоподражателни.

1. Възклицателни междуметия. Според събрания материал преобладават едносричните междуметия или такива, които са съставени от една повтаряща се гласна. Те не изразяват нищо друго, освен положителна или отрицателно наситена експресивна натовареност: изненада, одобрение, възмущение и др. под.

А! Сѣки ден ке прѣзнуваш? # А! Днѣска кѣ мрѣс. # А! бас пропѹсна! Междуметиято *а*, както и в книжовния език, е ударено.

То може да се удължава и в такива случай изразява несъгласие: *Ааа..., ѱас чѣнтата ке а забрава ф афтѡбуса, па чувѣлото нѣкой пѣт нѣма да го забрава.*

Аѱ! Тай рѡкла такѡва развлѣкана!

Ее, го нагрѣвайе и паиѡл.

Ее, де! Ке ти ѱѣдѣт кѣштата!

Ех, дѣдото като фанѣ тѣа козѣ, та като а врѣзѣ надѡлу с глѡва за кракѣта, та а би, додѣ не ѱ лѡпна шкѹрата.

Ииийй! – той дѹма. – О, префрѣкна пѣлето!

О! Твѣ млѣкѡ заглинѣсано. # О! Закѡлих кукѡшка; такѣва дрѡпла здарѡва! # О, ма ти си тѹка!

И нàиште, òна! И ги запрèа крàвите и памèшчику.

У! Кè ж те го назувàвайà.

Ух (У...х!) Ух! – кè ми речè. # У...х! Кè идеш у чùзди òра; какò òрата кè ш ти...?

Произнесени с подходяща интонация, обръщения като *Боже!* също се възприемат като възклицателни междуметия: *Боже, какò тва там такò са бучи?*

Междуметието **ъ...** се използва при пауза: *Ъ..., ми бабо, òти кè фл`аваме? # Вòт дèдото прàшта бабата, ъ... внùко да пасè кузìте.*

Междуметието **киш** и **дий** се използва за пропъждане на котки и птици: *Киш, кòтко! Киш, пèтл'о! # Ди:й, пèтл'о!*

2. Звукоподражателни междуметия. Те възникват въз основа на имитация на звук, който се произвежда от даден предмет. Те изразяват отношение към някакво действие, поради което стават основа за формирането на глаголи или други части на речта: *Зìма тучìлката: “Буф!” пу рь̀ката. # ...като бър'а – “бүү” и са майнà. # Бу матр̀асете бèйа слàбе ли, та сас прь̀чка ли, сас пирòн ли – буууч. ...то пак “бүүуч”. # Па вълкò: хан! и гу глътна. # Кукурìгу! Кукурìгууу! Нàша Мàра идè, нарèдена, накìчена, на сиф кон кь̀чена! # Иднò врèме: крь̀к, крь̀к! – Мàра си утѝарат вратìте, т'а заеж̀ава. # “Крь̀ц” вратìте, фл`ават там, сичко то напл̀утано. # Закрийн мòсту, развòтка. ... т'ух, т'ух; т'ух, т'ух. # Па ìмаше, ìмайме аг̀л; ... и т'а: др̀п, др̀п, ф аг̀ла ми ги наф̀рла и д̀ума: ... Госпòт кат са рудì Исус Христòс ф ислàта т'а (вра̀пката) скàка “зиф-зиф”. # ...на туг̀афка (камбаната): бам-бам-бам-бам, твà ужè на схòт, твà ужè на тревòга.*

Семантиката на междуметието *Др̀п, др̀п, др̀п!* не е особено ясна. Контекстът, в който е регистриран, не дава възможност за неговото охарактеризиране.

Докато възклицателните междуметия са ограничен брой, то звукоподражателните представляват значителна група. Още повече като се има предвид, че те съпровождат всеки разказ. Техният обхват би могъл да се установи при евентуално по-продължително общуване с местното население.

*

Както е видно, неизменяемите думи и най-вече служебните и някои техни значения, както и изключително голямата им употреба допринасят за специфичния колорит на говора и са една от причините за уникалността му в системата на българските диалекти.

ОБОБЩЕНИЕ

Подобно на фонетиката, морфологичната картина на говора на Терновка също прави впечатление с разнообразието от дублетни форми. Най-ярко те се проявяват:

1) При формите за множествено число при многосричните съществителни и значително по-слабо при прилагателните и местоименията, където окончанието *-и* се конкурира с *-е*: *арм̀ани* // *арм̀ане*; *гул̀еми* // *гул̀еме*; *так̀ви* // *так̀ве*. Подобна е ситуацията при причастията на *л*: *гул̀ели* // *гул̀еле*.

2) При членуването на прилагателните и числителните от мъжки род, единствено число, където *-йо* е в конкурентна употреба с *-йа*: *гул̀емийо* // *гул̀емийа*; *фт̀орийо* // *фт̀орийа*. Тази ситуация се наблюдава и при притежанелните местоимения за мъжки род: *мойа* // *мойо*.

3) Най-голямо разнообразие от форми приема кои местоимения и особено при показателните. Специфична морфологична особеност на терновския говор, по която той се отличава от всички проучени досега български говори е наличието на някои архаични местоименни форми, а именно: неопределителните местоимения *как̀ф̀сто*, *как̀ф̀а̀сто*, *как̀ф̀д̀сто*, *как̀ф̀й̀сто* и техните варианти, формите за женски и среден род и мн. число на отрицателните местоимения: *нич̀й̀йна*, *нич̀й̀йно*, *нич̀й̀йни* и местоименията-наречия, *как̀есто* (*к̀есто*) и *од̀есто*.

4) При формите за 1 л. ед. и мн. ч. сег. вр., където съответно окончанието *-а* се използва успоредно с *-ам*: *ч̀ета* // *ч̀етам*, а *-м* с *-ме*: *ур̀ем* // *ур̀еме*. В конкурентна употреба са и окончанията *-ът* // *-ат* при формите за 3 л. мн. ч. сег. вр., когато ударението пада върху тях: *сбер̀ат* // *сбер̀ът*.

5) Многообразие от варианти при окончанията се открива и при формите за аорист и имперфект, но въпреки това може да се каже, че там са се наложили формите на *-х* – за 1 л. ед. ч.; а при мн. ч. – формите на *-йме*, *-йте*, *-йа*.

6) Интересна особеност на говора е също наличието на причастните форми *кел*, *кил̀а*, *кил̀д*, *кил̀й* на спомагателния глагол *ща*, както и генерализираните му форми за минало време *кеш* и *к̀еше* (използвани успоредно с *шт̀еше*).

7) Характерна за микросистемата е и голямата употреба на умалителни формации при съществителните, прилагателните, глаголите и наречията – една особеност присъща и на рупските говори.

8) За нееднородния характер на говора говорят и някои акцентни дублетни двойки – при двусричните съществителни от женски род, при формите за 1 л.ед.ч.сег. вр. и др.

Впечатляващо единство на говора се открива най-вече:

1) при членната морфема *-о* за единствено число на съществителните от мъжки род;

2) при акцентните форми за мн.ч. на *-ове* при еднокоренните съществителни;

3) при префиксното ударение на формите за 1 л. ед. ч. сег. вр. при префигираните глаголи.

4) Единство проявява говорът и при повелителните форми.

Анализирането на отделните морфологични особености на микросистемата и тяхното обобщение отново ни отвеждат към южните райони на България и най-вече към рупските говори.

Трета глава

ДРУГИ ОСОБЕНОСТИ НА ГОВОРА

БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ СИНТАКСИСА

В противовес на твърдението на Ст. Стойков, че “синтаксисът на диалектите, в сравнение със синтаксиса на литературния език, е доста по-прост.” [Стойков, 2002: 158] в говора на Терновка той се оказва особено сложен и представлява трудност за описание. Тук наред с пълните и непълни прости изречения се използват изключително сложни и дълги изречения, съставени от различни по вид прости изречения и вметнати думи или изрази, които понякога се преплитат в рамките на едно сложно изречение. Същевременно основната нишка на разказа често се прекъсва от различни отклонения, които по същество представляват допълнителни пояснения. Това се получава най-вече при предаване на чужда реч и особено при преразказ на някоя минала случка или събитие, когато се вмъква разказ в разказа, където понякога едно пояснително подчинено изречение се пояснява с друго, напр.: *Та т'а иднъш ми казува, дѹма: “Ман'а, йас като пабека (?) – или тѹка или ф Балѹарийа, не пѹвна дѹка – като изл'ават да са бѹрат и излѹга рѹтсвеник какѹфсто нѹзен, незнѹм какѹф, па ѹн'а боричка и го натбѹри. Па йас ма зайаде, па така – кай – ма зайаде, ма какѹ тва така от нѹшийа рот да го натбѹрат! – Йас дѹмам на мажд си: “Йас ки излигам да са бѹрам.” Па т'а мѹйта бѹба бѹше здарѹва женѹ, пѹлна и ну; нѹвита на рѹбота не бѹше. Той мажд ѹ силно а жѹлуѹвал. И мѹма сѹ казѹваше: “Тва т'а да приглѹйе слѹнцето ужѹ: “Пѹно, врѹви фаф кѹштил!” Та си флѹва, си затѹра жѹмувете и си лижѹ та:м. То фаф сандѹко ѹ сегѹда – кай – ѹмаше да си спийѹ настѹйка. Густѹнце там си ѹмаше.”*

Тази ситуация се дължи до голяма степен и на интонацията. В говора тя е особено интересна, особено при монолог, тъй като твърде често в края на изречението тя не е низходяща дори при обикновените разказни изречения. Това създава впечатление за преливане на едно изречение в друго, т.е. те се сливат, напр.: *Йас ѹдих да пѹйа. ѹдийме да пѹйем мѹйа брат стѹршийа; той бѹше сирѹк – татко*

му го убийа на фронта, а на ранише, тѹка ѝе, бѣлгарите дѹмайа, або садѣ трѣба да одѣ да нарѣча на хаз'айно сирѣк. Вот, кампанийа са збират млдо, дѣсет чѣлавѣк, там друз'а, а на ѝеден тр'аба да ѝма да а сирѣк да нарѣча на хаз'айено; тва тийа ке пропѣйат там какфато коледарската пѣсн'а, на Колѣда ли ке ѝе, на Крештѣние ли ке ѝе там рѣзне ѝма такѣво назвѣнийа кога да са пѣй – на Нѣвата годѣна а иднѣ, на Колѣда дрѹга, на Рождѣстѣдѣ..., нѹ и той одѣше да нарѣча. Їас мѣлка бѣх, пѣмна като ѣште тѹка жувѣх, гѣдене шес навѣрно бѣх, и той вравѣ ега по кѣщците, са гатѣви, са гатѣвѣше, той пѣйѣше: ... # У нас дейстѣително ѝмаше, тугѣфка кѣжен хаз'аин си ѝмаше, осѣбено дѣто по-багат се прѣвѣше дрѣвен амбѣр и у нас имѣ такѣф. Никаква пауза не се прави особено при изреждане на последователни действия, напр.: /Житото/ Гу тѹрат ф стѹпката, шл'ѹпката са майнѹва, на зрѣнѣто гу пустѣл'аш, то прусѣйне, сѣтне гу утвѣйат, чи гу мийат с вудѣ три-чѣтер пѣти, чи гу тѹраш ф кастрѹл'а или ф чавѹн и наливаш куѣе вудѣ, и то са вѣри, тѣхичко ври...

Всичко това трудно се предава в писмена форма, което е видно в представените по-горе примери, а също и в приложените в края текстове. Но наред с тях има и сложни изречения, чиято структура не се различава от тази на съответния вид изречения в книжовния език, напр.: А пак у то амбѣр, там и кукѣшки се нахѣждайа, там и прѣсци лежѣйа, като дѹже жарѣ. # Ранше тва парчѣ се називѣваше Пайкѣй, потомѹ что на тѣ теритѣрийа зем'ѣ давѣйа сѣдѣ по еднѣ дѣстѣйна зем'ѣ.

Анализ на всички видове изречения тук няма да се прави. Ще се ограничим само с представянето на по-специфични синтактични особености.

Не би могло да се твърди, че за говора е характерен т. нар. обратен словоред, но се срещат и не малко изречения, при които глаголът стои в края на изречението или фразата, а също и определението често се намира след определяемото: За бѣба мѣйта да ви раскѣзувам. # Кѣжно парчѣ зем'ѣ дѹже скѣпо стрѹваше. # На Бошковѣ цѣгани им дѹмаха. # И мѣма сѣлно, ѣчен стрѣго ма дражѣше. # Той бѣгѣ, отѣде в манастира са скрѣй. # Па т'ѣ мѣйта бѣба здарѣва женѣ бѣше, пѣлна и ну.; навѣта на рѣбота не бѣше. # Цѣла нош пот зимл'ѣнката Їѹрата – брат мой, стѣришия и мѣма стойѣйа. # ... там дѹждайа дѹши давѣйси-трѣйси. # ... зад байру ѝмше башчѣ поливнѣ; там мнѣго хазѣйѣвѣ ѝмайа башчѣ поливнѣ.

Същевременно изречението може да започва с възвратната частица са или други проклитики: Са почѣках ѝас и рѣках: "... # Си

путл'утих зъбъ. # *Ма булѝ главата.* # *Ги прудадѣт, парѝти си збирѣт и уезжѣват.* Тази особеност на говора го свързва с южнобългарските диалекти.

Словоредът на изречението всъщност е свободен и зависи предимно от това, на какво се набляга най-много. При по-емоционално наситени изречения, говорещият подрежда думите в изречението според тяхната значимост, като тази, върху която поставя логическото ударение, обикновено стои най-напред или на по-предна позиция: *Да чѣтам – тва пѣрвата л'убѣф мѣйта.* Тази структура придава поетичност на израза.

Честото изпускане на формите за 3 л. ед. и мн. ч. на спомагателния глагол “съм” води до увеличаване на безглаголните изречения: **Какѣф** нѣска ден? # *Неговете другѣре дѣма, па мѣйте другѣре у м'ѣне дѣма.* # *То не там.*

В съчетание с причастия, по принцип формите на “съм” са на предна позиция: *Ѣас не сам правѝла.* # *нѝйа сне углѣвени* # *бѣме пригатѣвиле.*

Срещат се случаи, когато отрицателната частица се намира след спомагателния глагол, напр.: *Ѣас сам не видел тва.*

Понякога при отрицание, между частицата “не” и глагола се вмъкват допълнението и обстоятелственото определение: *Кѣн'у като зѣдхне, не така за чул'ак плѣчат,* къту за кѣн'у.

След относителните местоимения се използват отрицателни вместо положителни глаголни конструкции: *Дѣто не се бѝйат* и *той там.* # *Ѣе кругѣм дѣто не са пувѣрне,* се нѣзи нѝта. # **Какѣфто да ни Ѣе то чул'ак,** Ѣас ке го приѣмна. # **Кѣфто да не Ѣе то** начѣлник, ма Ѣас трѣба да му са потчин'авам. # *Сѣрок днѣй той митѣрстфа пу вѣдата и той трѣба дѣто да не Ѣде да плѣти.*

Интересни са и конструкциите от типа: *Па тогѣфка бѣше не Ѣе така.* ‘Ами тогава не беше така’.

В говора не се пазят инфинитивни форми. Те липсват дори при отрицателните повелителни форми.

Спорадично в говора се срещат и случаи на несъгласуваност между частите на речта: *Тѣйните маладѣши у тех, нѣшиѝа маладѣши у нас.* # *Ранше л'ѣбо 'пшеницата' не бѣше заражѣно, не бѣше заражѣно.* # *И клѣденци там, шест'десѣт четѣре мѣтра дѣлбѣк, бѝйа.*

В говора се допуска съвместна употреба на две еднозначни или близки по значение наречия или други неизменяеми части на речта, при което се получава тафталогия: *Тогѣфка сѣтне* мѣма накѣраа, нагрѣе чай, *той ма зе на кракѣ, така ма дражѝ, ми дѣде бѣчка сахар...* # *И мѣма сѝлно дѣчен стрѣго ма дражѣше.* # *Т'а дѣше до*

сегà а жива... # ...мàма зìма бà:ница със в̀ззело, с гòзби, ну гòтфено, па тий в̀рòде г̀ачи зафтрак ми дунàсат.

Неколкократно повторение на една и съща дума се използва за постигане на по-голяма експресивност: *А па утринàта у пундèлник р̀а:но, р̀а:но р̀а:но, сфек̀рвата ми вр̀за в̀з:зел сас л̀ешници и ма пратìи на клàденецо за вода. # Н`е, у нас садè б̀ела плàт`е, б̀ела, б̀ела... # И такà литè:, литè:, литè: (мухата), минà такà сичката суфр̀а такà и сèдна ега такà на три м̀еста такà...*

Със същата цел се употребяват еднозначни показателни местоимения: *Куг̀а то тва* ка са кòнчи!

Вероятно повтарянето на еднакви изрази, е с цел да се наблегне на нещо, като в: *Дето р̀одичи б̀аа си помàгайа, дèто р̀одичи.*

Характерни за говора са вметнатите думи, които се проявяват като паразитни. Най-често такива са глаголните форми **знàчит** (**нàчит**) при собствен разказ или обяснение [*Знàчит, чи стойиш по н̀ушт`а при умр̀алото, знàчит, Госпот ке ти прòсти м̀лòго грèове. # Йа, нàчит, кту пуглèднах: т̀ате мой!*] и **кай** при препредаване на разказ: *Па йас – кай – такà плàчам, так`а плàчам! Той д̀йде – кай – стойм, той ут унà ст̀рнà ду̀аро, йас ут т̀аа.*

Използването на именителните вместо винителни и дателни форми при личните местоимения е нещо обичайно в говора. Те образуват различни конструкции с кратките винителни и дателни лични и притежателни форми, от които по-характерни са:

а) *Той го бол̀ът б̀ббреците. # Йас ми са сан̀ува с̀н. # Ти, навèрно, ти са идè. Той му са идè; ужè а г̀ладен.*

б) *Пъ той му стр̀ах там да гу ричè.*

в) *Той орат̀ата му* ни йе нàша.

Руско-украинското влияние е налице и в синтаксиса: *Майнà да нèма ‘вече няма’ кабинèт х̀имий, ф̀изика...* (изпуска се и предлогът *по*).

Широката употреба на съчетанието *у мене (тебе, него и т.н.)*, *у себе си* е също по руско-украински модел и се открива в няколко значения:

а) /на, в/ моя, твоя: *У м̀ене сег̀да на софр̀ата сидì.* ‘Винаги седи на мойта софр̀а’ # *Фат̀а дл̀з:га у м̀ене б̀еше, дл̀зга.* ‘Мойто було беше дълго’ # *Женìхо йма прàво да остàне у тебе ‘в твоя дом’.* # *Па сèтне тийа си а испìха у себе си.*

б) при /мене/: *Той у м̀ене се учи.* ‘Той учи при мене.’

в) /аз/ ймам, нямам: *Два бр̀ата у м̀ене. # У м̀ене има познàта ф судà.* # *У тебе магнетофòн нèма? # У м̀ене немà так̀два.*

в) замества конкретно място: *Па тук у нèго ‘на гърдите му’ кр̀ст ег̀а такà на цèпочка висìи и ...*

Под влияние на руски и професията в говора се представя чрез конструкции с глагола “работя” по модела *работи /учител/*, напр.: ...*си купи́йя крѣва двѣмата ѡште и той ѡште ѡдеше ахрѣник работеше*,...

Все още обаче се използва българският модел със спомагателния глагол “съм”: *А, мѡйѡ тѡтко бѣше кузнѣц*.

Падежните отношения в изречението до голяма степен вече се представиха по-горе при описанието на предлозите. Тук би могло да се обърне внимание на обстоятелството, че напълно непознати за диалектните системи в метрополията са само тези, които са по руско-украински модел като, напр.:

а) Замяна на предлога *преди* с наречието *назат* (*nasat*) при изразяване броя на годините преди изминалия момент: *Дѣсет гѡдини тамѡ назѡт*.

б) Употреба на предлог за вместо *от* при сравнение също по руски модел: *Та двѣ гѡдене по-мѡлка за мѣне*.

Регистрирани са редица случаи, при които се изпускат предлози и съюзи, като напр.: *Насѣкаде /в/ степѡ нѣмаше зѣм'ѡ да настѣва*. Изпускането на предлог *с* в случаи като: *пѣлин двор птѣйца*; */И нѣйе остѡнай.ме/ пѣлен двор дѣца* свързва микросистемата с говорите в драмско и мървашко. Тези говори са близки до терновския и по въпросителната интонация при изпускането на частицата *ли*: *Ти русѡа грамѡтика тѡже учи? Знѡеш? # У вас тѡже тѣй?* и т.н.

Под руско влияние е пропускането на членната морфема в случаи като: *да ѹчи рѡден си изѣк*.

Описанието на синтаксиса на микросистемата се усложнява най-вече от обстоятелството, че както разказът, така и диалогът, често се изпълва с руски конструкции или се води на двата езика едновременно, напр.: *Па дойдѣ кфѣсто д'ѡдо до мѣне сас сѹмка: “Кто здѣс Чернова Веселина петровна?”*, след което продължава на български.

От казаното дотук е видно, че въпреки руското влияние, като цяло синтаксисът в говора до голяма степен е запазил българският си облик, при това е доста по-близък до нормите на съвременния език отколкото до старобългарския. В това отношение и този говор, както и останалите диалектни микросистеми в българските колонии в Украйна доказва, че преди двеста години падежите в българския език са били напълно изчезнали. Падежната система в руски език не се е възприела от българите и не е оказала съществено влияние върху тези говори. Тя се оказва чужда за логиката на българския език. Всичко това дава основание да се предположи, че падежната система в български език е изчезнала поне още два века преди това.

Следователно синтактичната, както и морфологичната система на тези диалектни микросистеми говорят не само за отдавна утвърден мироглед на българите и устойчива менталност, но подсказват, че значителните различия в наивната картина на света при българите и руснаците вероятно са настъпили още в ранното средновековие. В противен случай руската граматика като цяло би оказала по-силно въздействие и по-скоро би спомогнала за възстановяване на старобългарската граматична система. На този етап е трудно е да се обясни тази констатация, но езиковият материал дава възможност за допълнителни изследвания не само по посока на историческата диалектология, но и на славянската лингвокултурологична диахрония и етнопсихолингвистиката.

ЛЕКСИКАЛНИ ОСОБЕНОСТИ

Основният фонд от лексиката на терновския говор, както и във всички останали български говори, несъмнено е съставен от изконно български думи. Същевременно значителна част от лексикалната система включва русизми и украинизми, които трайно са се установили в езика и без проблемно се съчетават с българските думи в речта [Барболова, 2001/2002: 81-86]. Това е и първата особеност не само на този говор, а на всички български говори в Украйна и Молдова, която забелязва всеки българин от България, без той да е езиковед [Барболова, 1999: 109-114;].

1. Русизми и украинизми. Както е известно, най-податлива на външно влияние е лексикалната система на езика, особено когато той функционира в непосредствена близост и обкръжението на чужда езикова среда. Говорът на Терновка не прави изключение в това отношение. Русизми и украинизми (повечето от които трудно се разграничават, напр.: *забийака*) вече заемат значителна част от лексиката на микросистемата.

Заемките се откриват в системите на всички части на речта, но най-фрапантно се открояват някои наречия и няколко служебни думи, които имат изключително голяма употреба.

Подобна е ситуацията при числителните, където определено руските варианти се използват значително по-често.

В говора се открива и голямо количество заети от руски език глаголи. Но те, подобно на съществителните и прилагателните, напълно се подчиняват на нормите на темпоралната система в говора, поради което също съставят парадигми във всички времена и

наклонения: *начинàвам (начинàваш, начинàва, начинàваме, начинàвате, начинàват), начнà, кончìх, йас са ариентйрувам, ке пахàйе, си го загрузе, панимàвам (панимàйте), представл'авате, са бàла-ваа, отфечàваше, перевèзат, замèтил, го мабилизовàйа, му са пунрàвих йас, не ти хфатàва, мèтиши 'бележепè', да крùта, да са двìна, тàшча, са считàйе, доèхува. и мн. др. Срещат се цели пасажи в разказите на информаторите, в които се използват само явно заети от руски глаголи, но с български морфемни показатели, напр.: *Гу перевèзат ут пулèто и начинàват да харманùват. И си го обрабатàйа сфойеврèмнно. # Там имаше òра, тàм за сичко набл'удàвайа и крìша да й цèла, и сичко насèкаде да а направено. ...Тва са кантралйрваше, тва òчен са кантралйрваше. Ну тугàфка имаше чул'ак, дèто отвечàваше за тва. Нèшто замèти, доклàва, има назнàчени идат там провèрат. # Прèга кунèте, си го загрузе, си го завезè на пазàро, си го продадè и фс'ò. # Талдка са назвèдàваше, катòры не са с'айеше и пасèйа крàвите, кузйти и кунèте. # Нашòл с кой да са бòри!**

Причастните форми на -л обаче съвпадат с формите за минало време в руски език, поради което за някои от тях като *кòнчил, нашòл, закрùтил* може да се допусне, че са напълно заети и са твърде разпространени.

Прави впечатление също, че наред с думите, означаващи нови понятия, голяма част от чуждиците заместват изконно български, които без съмнение ги е имало, а някои от тях още се употребяват в говора, като по този начин формират лексикални дублети. Например, често вместо *òра* се употребява *пахàйем*, вместо *штèрка* (по-рядко *дъштер'а*) – *дòчка* [*Дòчката й, дъштер'а й ф градò жувèише.*]; вместо *касмет – удача* [*От йелàта и лèбо се дàва по парчèнце на сфадбàрете и те си го слàгат аф кесййата за к'смет. # Да ти йе удача.*]; вместо *магèшници (магйшници)* – *гàтки // вèдми* [*Магйш-ници – магйи прàват. # Па гàтките сегдà прàват лòшо. # А па вèдмите гу зìмат; йас низнàм какò те прàват.*]; вместо *сфърши – са кòнчи* [*Са вèрна, като сфърши войнàта, той са вèрна фаф Варанидòфка при мàма. # Кога то тва ке са кòнчи!*]; *кубйлица* успоредно с *карòмашла* [*Рас са збрàйа, давàй да гу бййат сас карòмашлите, с кубйлиците.*]; *òратà* = *разгавòр*; *сè йдно* = *фс'ò равнд*; *дùма* = *слòво*; *устà* = *губи*; *стàдо* = *череда*; *гашти* = *ретùзи*; *фърлйх* = *бросйх*, *закùсувам* = *снèдам* и т.н. Срещат се цели изречения с руско-украинска лексика която замества изконните български думи, познати и все още функциониращи в говора, като напр.: *Да, шкòрките òчен се дорожèйа, òчен. # Сичко, начинàйа памидòри, питрùшка, капùста, пèрец, фс'ò, фс'ò, сйнийа, фс'ò व्यрàшчваает, ...*

Малко са думите като *сирникѝ*, *хл'уш*, *хмàр*, *хмàрно*, *шѝнка* 'кръчма' (< *шинк*, *шинòк* [Гринченко, 1997: 495]), частиците *бу*, *або* и т.н., за които със сигурност може да се твърди, че са от украински.

Правят впечатление случаи, при които се откриват по няколко лексикални дублети, като едните са русизми, а другите украинизми, като напр.: *Тайна вèчар* // *Сфетѝ вèчар* // *Посна вèчèра* // *Халòдна вèчèра*, вместо изконните български названия на празника като *Бъдни вечер* // *Бъдник* // *Малка Коледа* и др. които определено вече са забравени.

Най-слабо се проявява чуждата интерференция при местоименията (където за сметка на това пък ярко се проявява междудиялектните взаимоотношения в микросистемата).

Огромното количество руски и украински заемки обаче почти напълно се подчиняват на българската морфологична система.

2. Румънски заемки. Към групата на лексемите, които се предполага, че са навлезли в езика на терновци заедно с русизмите и украинизмите са и някои румънски думи: *мамалѝга*, *малѝй*, *плачѝнка*, *бад'а*, *к'ар*, *брѝнза*, *джок*. Семантиката им и това, че някои от тях не са регистрирани у нас, дават основание да се предположи, че те едва ли са пренесени заедно с домашната лексика. Някои от тях се откриват и в руските диалекти, което затруднява определянето на начина по който са се вмъкнали в българския говор – пряко или чрез посредничеството на руски език.

Навлизането на думата *рòкла* 'рокля' (и още няколко такива) в българския език изобщо чрез румънски не е сигурно, но тази лексема е интересна с това, че е позната във всички български говори в Украйна. Това дава основание да приемем, че независимо от своя произход, тя е възприета първо в българските говори в Украйна, а чрез върналите се обратно в България преселници, се е внедрила в книжовния език, а чрез него и в диалектите в страната.

3. Домашната лексика. Независимо от голямото количество русизми и украинизми, основният речников фонд на терновския говор се представя от домашни думи – предимно славянски по произход с подчертания си български облик. При това, по-голямата част от тях са не само общобългарски, но и идентични с книжовните (като не се вземат предвид фонетичните различия) [вж. и Стоянов, 2000: 60–63].

Същевременно, говорът на Терновка е хранилище и за архаични думи или форми (особено в народните песни [вж.: Стоянов, 1999: 191 – 201]), някои от които не са регистрирани в научната литература и дори в Арх. БДР при Института за български език при Българската академия на науките /поне не в това значение, с което се срещат тук/

или вече са минали в пасивната лексика на диалектите, в които са се използвали. Като се има предвид, че една от целите на изследванията на българските говори извън страната е да се установи състоянието на българския език преди емиграционните вълни и техния развой след това, то при новата опозиция свое ~ чуждо в езика, към домашната лексика се причисляват и старинните заемки, които несъмнено са били утвърдени в езика още преди преселването¹³². Те не са много на брой, но чрез тях се обогатява представата ни за състава на лексиката ни от един по-стар период.

Освен някои от местоименията, изнесени в глава “Морфология”, към групата на старинните лексеми се отнасят и думите: *гъгльма*¹³³, *невиделици*, *бр’агофка* (вер. от стб. *бръгоруѣна* ‘славей’), *бугѡр*, *бурбѡнки*, *бѹпка*, *гѡга*, *бийница*, *мръчи* // *мърчи*, *мѹчета* мн., *мръзѣшница*, *невидѣлиците*, *неуковирен*, *чавалдѣк*, *кучерѡиш*, *лѹдаф*, *лентѣр*, *божѣме*, *бултѹн*, *прѣша*, *сѡпфа*, *стѡйла*, *стѣпѣлци*, *сарѡ*, *тѹпканик*, *цацѡрка*, *чавѹн*, *лѣденец*, *чѣпчика*, *да упрѣй*, *мръцкам са*, *камбѹча са*, *бѣзилѡ* (но по-често *пчелѡ*), *клѣмка*, *клѡпот*, *калитка*, *кѣл’ма*, *кѹн’а*, *грѡнка* и др. Сравнително малко са и диалектните думи, които са добре познати, но вече все по-рядко се употребяват в метрополията: *штѣрка*, *клѡвам*, *бѹл’а*, *софрѡ*, *синѣйѡ*, *делѣнка*, *бабина душичка*, *дѹждам*, *пумѣфка*, *сфатофшитѣна*, *да дувезѡ*, *сѣдѣ*, *згѹгрен*, *кишкѣл*, *стѡгни*, *чулѣк*, *чулѣче*, *трѡшка*, *фтасѡл*, *кѹлаво*, *пугѡно*, *фирѹглица*, *ѡти*, *кѹдим*, *кѣдѣш*, *кѹндитѡ* // *кундийѡ прѣс*, *кутѡк*, *бѡцам* // *бѡцна* // *бѡцкам*, *оратѡ*, *тарѣл’ка*, *арнѣса*, *башчѡ*, *башчевѡнско цвѣте*, *сайѡ*, *азѣл*, *айѡт*, *батѣст*, *бѡур*, *малѡй* и т.н. Интерес предизвикват думи като *шулудѣва* ‘самодива’, за които е трудно да се каже дали са архаични български или са производни от украински думи (в случая от прилагателно *шолудѣвий*, -а, -е ‘келяв, крастав’ [Гринченко, 1997: 508]). Думата *самодива* също е позната, но със значение ‘глупава’.

В Терновка са съхранени и думи като *чавѹн* // *чаѹн* и *цап*, които са присъщи на всички български говори в Бесарабия, но в говорите в метрополията не са регистрирани или се откриват само в отделни пунктове (напр. *чаѹн* само в Силистренско). От друга страна,

¹³² Такава е напр., думата *фанѣр*: наличието на *а* тук не е резултат от преглас *е > а* още повече, че за говора той не е характерен. По-скоро това означава, че думата не е заета от турски, а е старинна гръцка заемка, в която етимологичната коренна гласна *а* е запазена. Такъв е случаят и с думата *кѹна*, която в този си облик е заета от гръцките говори вероятно още в първите векове след покръстването. Старинни заемки са и всички турцизми в говора, поради което на фона на русизмите и украинизмите и от гледна точка на опозицията преди ~ след преселването те могат да се причислят към домашната лексика. Още повече, че все още не е установено със сигурност кои туркизми са от предтурското владичество в България.

¹³³ Значенията са дадени в частта “Речник”.

разпространената във всички бесарабски говори (чиито преселници са предимно от Източна България) дума *милѝна*, тук не е позната, а вместо нея се използва книжовната и позната във всички западни говори дума *баница*. Тук обаче се използва и рупската дума *зѝлник*, със значение на ‘вид баница /с лапад и др. под./’.

В лексикалната система се включват и думи, които в останалите български говори имат друго значение, напр.: *цацѝрка* ‘малка кратуна’ /СЗБ; Панагюрско/ или друг дребен плод ‘тиквичка за украшение’ /Сливенско и Старозагорско/; ‘жѝлт плод с форма на яйце, с който децата играят’ /Ломско/, ‘шуреѝ’ /Смолянско/, но със значение ‘дребна кокошка’ не е регистрирана. Освен това, с изключение на Ботевградско, навсякаде думата е с инициално ударение. Вариантите *мрѝчи* // *мѝрчи*, които в Терновка означават ‘рѝми’, в Тетовско (Македония) означават ‘лошо време’; *мрѝцакам са* ‘влача се, домѝквам се’ се открива със значение ‘мърдам с уши’ в Прилеп и просто ‘мърдам, шавам’ – в с. Свежен, Пловдивско.

Някои от архаичните думи обаче се различават по своята фонетична или словообразователна структура от техните съответници в границите на изконната територия на българския език, напр.: глаголът *глинѝсаува* се среща под облиците *глинсѝсва*, *глинзѝсвам*, *глинсѝсува* в Гоцеделчевско и *глинѝсвѝ* в Крѝвеник, Севлиево. Името *шѝмник* е познато като *шумѝрник* /Странджа/, а *бадѝа* – *бадѝйа* /Врачанско/; *шѝрен* – *шѝрей* /Общобѝлг./ и *шуренѝае* /Брезнишко/; *замѝрвам са* ‘уморявам се’; *замрѝштено* ‘намрѝщено; облачно’; *вѝа-рам* – *вѝркам* ‘бързам’ /Драмско и Сярско/; *ѝний* – *ѝней* /Пазарджишко.; Дупнишко./ (възможно е тук да е русизѝм); *вѝлка* – *вѝлица* /кн. ез. и Северозападна България/, *вѝлушка* /Плевенско; Ловешко; Троянско; Тетевенско; Ботевградско; Етрополско и Старозагорско/; *упѝра* – *попѝра* /кн. ез./, *баѝбина душиѝчка* – *баѝбина душиѝца* /Западна България/; *чѝн* – *чаѝн* ‘купел, в който се крѝщават децата’ /Русаля, Търновско/ и т. н. Прави впечатление, че тези характерни за Терновка думи не са регистрирани в района на Странджа, а също и по-на юг, откъдето се предполага, че са дошли пѝрвите български заселници на Терновка. В този ареал липсват, но в Терновка са регистрирани и такива думи като *итѝрва* и *матѝка*, които се приемат за общобѝлгарски.

Според досегашните наши изследвания на български говори в Украйна [Барболова, Колесник, 1998 и Барболова, 1999], при смесването на различни говори най-бързо се постига единство на лексикално ниво. Говорѝт в Терновка, кѝдето изобилства от дублетни лексеми, опровергава това становище. Неѝщо обичайно е успоредната

употреба на лексикални дублети като: *булка* // *младата*: [*Идат, завезът булката, па там на софрата турсена илѝ. # Ну тва младата визат 'водят'.*]; *кадѝ* // *дека*: [*Кадѝ си одила? // Дека си одила?*]; *благѝ* = *слатко* [*слатка сѝхар; слатичка вудичка # грѝдето благѝ*]; *штѝв'ал* = *лѝпат*; *фасѝл* = *боп*; *софрѝ* = *синийѝ*; *зѝле* = *лѝна* (*лѝхна, лѝана*); *мѝтика* = *чупѝ*; *легалѝ* = *гнездѝ*; *престѝлка* = *запрѝшка*; *гѝним* (*гѝна*) = *кѝдим* (*кѝда*); *трѝчам* = *бѝгам*; *дувѝждам* // *везѝ* (*довезѝ*); *варди* = *пѝзи*; *зрѝл* = *фтасѝл*; *лош* = *погѝн*; *мѝлко* // *трѝшечка*; *варѝм* // *брѝсам* и т.н.

Откриват се редица случаи на успоредна употреба и на три абсолютно еднозначни лексеми, напр.: *женѝх* // *младийѝ* (*младиѝ*, *младѝо*) // *младожѝнец* [*А па сѝтне нѝчит, женѝхо врѝви за мѝмините. // Тийѝ флѝват сѝс младѝо. # ... и младожѝнеца трѝба нѝшто да дадѝ.*]; *клѝвам* // *тѝрам* // *слѝгам* [*Клѝват знѝчит, стрѝшка. Дрѝвенуто като прѝват там, слѝгат стрѝшка. ... Ну, гу укѝпат, му тѝрат, вобѝчѝ са старѝат болиштѝвѝ да не нѝсена дрѝшката – мѝйката, трусѝте и рѝзата.*]; *идѝт* // *га/ дѝждат* // *да дѝйдѝт* [*Па петѝло пѝѝе, бу т'а си идѝе, дѝжда. # Йѝа дойдѝ, ма немѝ нѝкой.*]; *вѝкам* // *калѝсувам* // *канѝвам* (на сватба или друго тържество) [*Кѝе ни вѝкат на сфѝдбата. # Одам да калѝсувам. # Канѝват роднѝне, кумѝ и кумѝта...*]; *пѝсле* // *сѝтне* // *пѝдѝр* [*...и йѝас зѝтавѝ крискѝх истирѝчески, пѝсле такѝва гѝре, пѝсле нѝшта жѝзн тѝшката... // Па сѝтне са распѝдна, не мужѝ да са аправѝѝе. // пѝдѝр камѝната # Пѝдѝр излагѝнето на тѝва намерѝние ги пригѝлашѝвайѝа фкѝшѝти.*]; *йѝскам* = *желѝѝа* = /не/ *штѝа* [*Какѝ йѝас йѝскам да рѝка. # Йѝас желѝѝа, йѝас кѝ идѝа и кѝ такѝва там. # Не штѝейѝа да раскѝжѝе.*]; *дѝтка* = *грѝчлѝн* = *гѝрлавѝна* и др.

От глаголите, изразяващи езикова комуникация в бѝлгарски език, тук се използват: *дѝмам*, *да рѝка*, *кѝзвам*, *казѝвам* в значение на 'да кажа, казвам' [*Какѝ да рѝкам, да дѝмам, бу тѝѝа йѝе лош...*]. Понякога в това значение се използват и глаголите *вѝкам* [*Тѝѝ вѝка, бу ни йѝе такѝ.*] и *обѝдам* [*Йѝас кѝ ти обѝдам какѝ бѝше.*]. Глаголѝт *ортѝвам* означава 'говоря' [*И дѝжѝе не знам какѝ, до канѝц учѝбнѝйа гѝт, йѝас ужѝ сѝчкѝ ортувѝх сѝс тѝх на иднѝ.*]. Тези глаголи имат и производни, които също са с голяма честотност на употреба, напр.: *раскѝзвам*, *поорѝтим*. Глаголѝт *борѝви* е познат в говора и се използва в две значения: 1) 'бѝлнувам' и 2) ирон. 'дѝрдѝря, бѝрѝщѝлевѝ'. Това иронично отношение се влага и в глагола *брѝдем* [*Какѝ брѝдѝеш? Нѝшто не мѝга да рѝзбѝра.*]. Кѝм този лексико-семантичен кръг се отнася и руският глагол *назѝваѝа* 'казѝва', чѝятѝ употреба също е голяма.

Както вече се каза, кѝм домашните думи в този случаи се отнасят и стари заемки, които датират от преди прѝселничѝството на

местното население по тези земи. Ето защо дублети, като *прузòрец* = *џам* се отнасят също към тази група.

Особено голямо е многообразието не само от фонетични, но и словообразователни и лексикални варианти при местоименията.

Освен дублети в говора се срещат и синоними, т.е. думи, при които се улавя известен нюанс в значенията им, като напр.: *рида́йя* и *плàча* [*Ти да не ридайеш и да ни плàчеш!*], но общо взето те са малко.

Предизвикват вниманието и случаи като *межà* и *синур*, които според едни информатори са напълно еднозначни, а според други – означават различни обекти.

Такова многообразие от лексикални дублети и синоними рядко се среща в едно селище. Това обстоятелство освен лексикалното богатство и разнообразието на изказа, изразява и нещо друго:

а) Преди всичко, това е още едно несъмнено доказателство за нееднородния характер на микросистемата, което се дължи на смесването на говори от различни диалектни системи, тъй като дублетните лексеми и синонимите са характерни за различни диалектни области или говори.

б) Същевременно този факт говори, че двеста години не са достатъчни за постигане на единство не само на фонетично и морфологично, но и на лексикално ниво.

Макар и спорадично, в говора се откърват и многозначни думи, като напр.: *вѝкам* 1) ‘говоря на висок глас’; 2) ‘призовавам някого’; 3) ‘каня’.

Най-впечатляващото в лексиката на Терновка обаче е обстоятелството, че част от думите, които формират речниковия фонд на говора – не само дублетите, но и други, са характерни за различни диалектни области в езиковата територия на българския език, т.е. и на лексикално ниво ярко се доказва неединният характер на езика на микросистемата.

Известно е, че българските диалекти се диференцират не само по фонетични и морфологични признаци, но и въз основа на някои лексеми. Едни от тях са и изброените по-горе дублети, които в Терновка функционират успоредно. Така напр., тук едновременно с името *синийа* (което е разпространено в Западна България на север от Стара планина, в Дупнишко, Благоевградско, Петричко и Гоцеделчевско /по поречието на Места/, а също в Елховско-Грудовско) се използва и дублетната лексема *софрà* (чиито ареал се простира в Странджа, Ямболско, Разложко, а също в Кюстендилско, Пазарджишко и Панагюрско.). В Родопите обаче двете думи са

мозаечно разпръснати/по-често в Западните и спорадично в Източните Родопи/. Със същото значение или близко до това на *синийа* и *софрѝ* в Терновка се използва и *тарпѝза*, която в българската езикова територия най-често има облик *трапеза* и географски се разполага в Западна България (предимно в пограничните говори и Берковско, Софийско, Пернишко, Санданско, Самоковско). Всъщност обликът *тарпѝза* е фиксиран само в с. Драготинци, Годечко и Валовишко. Подобна е ситуацията при прилагателното *благ/-а*, *-о*, *-и/*, което е присъщо на Западна България и Родопите, а *слѝдѝк* */а*, *-о*, *-и/* е разпространено предимно в Източна България. В Терновка обаче успоредно се използват и двете думи, напр.: *грѝздето блѝго* и *слѝтка сѝхар*; *слѝтичка* *вудѝчка*. Едновременната употреба на тези дублети в границите на българския език е характерна за Малкотърновско, а на дублетите *врѝала* и *горѝшта* */водѝ/* – само в Никополско, Плевенско. И това не са изолирани случаи.

Не ни ориентират особено и тези диалектни (по отношение на книжовния език) лексеми или изрази, които нямат дублети в говора на Терновка, но върху диалектната територия на българския език формират ареали, които се противопоставят на ареали на други дублетни лексеми или формирани с тях изрази, тъй като те обхващат широки езикови територии. Така например, думата *разбой* е характерна за Западна България, но се среща и в един ограничен кръг на запад от Тунджа, а думата *стан*, която е характерна за Източна България тук не е позната. Подобна е ситуацията с *баница* // *милина* (вж. по-горе). Обратната ситуация ни представя думата *риза*, която е разпространена в Източна България, за разлика от дума *кошуля*, която тук не е известна, но е характерна за Западна България. За Западна България са характерни и думите *стрѝна* и *ортѝвам*, а за Източна България – *бѝл'а*, *крак*, *чук'ман*. Опозицията север ~ юг също се представя в говора на Терновка: роднинският термин *брѝйно* е разпространен само в Северна България, а прилагателното *трѝшка* – само в Южна България. Думата *ил'ѝнка* обаче обхваща районите на Южна и Източна България, т.е. от Щип и Долновардарско до Добрич и Търговище, а думата *мрѝфка* – се простира в районите от Северна и Южна България.

Характерни за Терновка са и следните компоненти от диференциращите езиковата територия дублетни лексикални опозиции: *истрийа* (**да си истрѝйа рѝѝѝте**) [*На сфѝкѝро му полѝх и му дѝдах крѝпа да си истрѝй рѝѝѝте, вѝишта, и на бабалѝко полѝх и той да си истрѝй рѝѝѝте му давам крѝпа*.], която се противопоставя на */из/бѝрша* */рѝѝѝте/*; *вѝли* // *валѝ дѝш* (а не

лети дъш); кѣсам цвита (а не кина); **Как та дѹмат?** (а не как се казваш?) [Иваница ѝ дѹмат.]. Но когато се отнася до друго собствено име (а не на човек) се използва и /му/ **кѹзват** [И тѹте се окѹза ф сѣло тва Вранцѹвка **му кѹзват** на тва сѣло, глѹуухо, забийно сѣло, мѣнинко.]. Други диференциращи конструкции са: **при мѣне** (а не до мене или код мене) [Йала, йала бѹба при мѣне! # Сѣдни при мѣне.] и **ф тѹ ден** (вместо в този ден или в нѣго ден) [А па ф тѹ ден дѹват зелѣни далчета.]. Наред със сѣкой ден обаче се използва и старинната чужда форма **ката ден** (заета от грѣцки), но и двата варианта вече се изместват от **кѹжен ден**.

В различни посоки ни препращат и думите, които се срещат само в ограничени територии или дори в отделни изолирани селища. Така напр.: **бийница** в значение на ‘айрян’ се открива само в Струмския говор под облика **бийница**; **малѹй** ‘царевница’ се използва само в няколко селища в Никополско и Плевенско; **мамѹл** се открива само в Северна България по вертикалата Никопол – Троян и няколко селища в Елховско, Тополовградско и Карловско; а **дѹдала** е характерна само за Елховско и Грудовско. Единствено в Странджа е позната думата **фирѹглица**, а **бучлѹф** – в няколко Гоцеделчевски села; **поган** – в Пиротско; във Валовишко е регистрирана думата **штрѣкел** със значение ‘дървото при неиззидан кладенец, за който се закача кофата’, а **чулѣче** – в Родопите и Хасковско; **баѹр** (точно в този вариант, а не **бахур**) пък е регистрирана в Ст. Загорско; Лозенец, Ямболско; Кочово Преславско и Кривня Провдийско; **ѹбрѹни** – само в селата Винаца, Първомайско; Винарово, Чирпанско и Вълча поляна, Елховско (значително по-широко разпространение в Югоизточна България има словообразователният вариант **ѹбрѹнки** и по-рядко **ѹбри**, които в Терновка не се използват). Думата **глѹвница** (< възглавница) ни отвежда в Горно Вършило, Ихтиманско, Пловдивско и Пазарджишко; **сфатофшитѹна** – в Софийско; Брезнишко; Пиянец, Кюстендилско; Дяково, Дупнишко и Пещерско, а **заѹжда** (в израза **слѣнцето заѹжда**) – в Северозападна България.

Фонетичните и словообразователни варианти на думите в говора, без съмнение, също се дължат на смесването на различни говори. Но и това не дава възможност за точното локализиране на говорите, участващи във формирането на микросистемата. Така например, думата **зунѹца** ‘небесна дъга’ в Терновка се използва наред с вариантите **зѹна**, **сѹн-сунѹца**, **сун-сун-сунѹца**, **зон-зон-зонѹца**. Основният вариант – **зунѹца** ни препраща в Югозападна България, където е разпространен на запад от Родопите и на юг от София, като обхваща и Егейска Македония, а също и няколко пункта в Троянско.

Но навсякъде думата е с инициално ударение и се редува с фонетичния вариант *з̀уница*. С парокситонно ударение, както е в Терновка, тя се открива само в отделни пунктове: Д. Пасарел, Самоковско; Якоруда, Разложко; Ветрен, Пазарджишко; Рибново и Горно Дряново Гоцделчевско; Габрене, Право бърдо и Беласица, Петричко и няколко селища в Ивайловградско. Още по-ограничено е разпространението на варианта *з̀она* – Ласкарево и Левуново, Санданско, а другите поетични варианти – *з̀ун-сун̀ица*, *сун-сун-сун̀ица*, *зон-зон-зон̀ица* – не са отбелязани нито в БДА, нито в Арх. БДР.

На подобни сравнения могат да се подложат всички думи, изнесени в частта “Речник” на приложенията. За съжаление обаче това, както вече стана ясно, не допринася за уточняването на пунктовете, в които са живели прадедите на днешните терновчани, преди да стигнат в Украинските степи.

ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Искаше ми се в заключение да мога да кажа, не толкова на читателите изобщо, а най-вече на жителите на Терновка от кои селища на България преди два века са тръгнали техните прадеди, като съответните изводи подкрепя с езикови доказателства. Но за съжаление, въпреки усилията ми, не успях да стигна до “дъното на кладенеца” и да отговоря на въпроса на проф. Вл. Н. Станко, родом от Терновка: “Македонец ли съм или тракиец?”. Трудно би могло с абсолютна точност да се отговори на този въпрос, отнасящ се за което и да е българско селище извън границите на страната. Проблемите, свързани с тяхното изследване във всяко отношение са много [ПЯИК, 1993]. Но може би направеното дотук ще продължат други и използвайки предоставените данни все пак ще успеят да локализират местата, от които са тръгнали и през които са минали по пътя си към Новоросийск предците на днешните българи в Украйна изобщо и на тези от Терновка в частност.

Направените сравнения с другите български говори, както на фонетично и морфологично ниво, така и на лексикално показват наличие на съчетание от езикови особености в говора, характерни за различни краища на българското езиково землище. Това обстоятелство определено навежда на мисълта, че предците на днешните терновчани са тръгнали от различни райони на страната, по различно време и са стигнали тук по различни пътища. При опита да направим едно обобщение се оказва, че най-много допирни точки терновският говор има с тракийските диалекти и по-специално с тези от районите между Елхово и Грудово, със strandжанските и лозенградските села като цяло. Същевременно голяма част от езиковите особености на говора в Терновка са характерни изобщо за рупските говори, като някои от тях се откриват предимно в Гоцеделчевско и на юг в днешна Гърция, а други – в македонските (най-често в санданско-петричкия говор или прилепския и на запад от него.). Всъщност, много от характерните за терновския говор черти са присъщи за огромен район, обхващащ южните (включително и македонските и рупските) говори или са разпръснати из тях – в едни случай мозаечно, в други – на острови. Има и такива, които са специфични само за Северозападна България, най-вероятно пренесени тук чрез преселниците от Видинско-Ломския край, които през Крим и Запорожието или от Румъния през Бесарабия, където българите мигрирали преди да се презаселят в

различни райони на Украйна (по това време Новоросийск)¹³⁴. Думи като *кяр*, *джок*, *мал'й* и др., някои от които не са регистрирани в други български говори както в България, така и в Украйна, дават основание да се допусне, че са донесени от българи, живяли дълго в Румъния, носители на румънски език или от видинските власи. Откриват се особености в терновския говор, характерни за Кюстендилско и Дупнишко или Самоковско и Ихтиманско, други – за Софийско или пернишко-радомирските и трънско-брезнишките говори¹³⁵. Срещат се особености, присъщи дори само на някои от т. нар. български погранични говори, намиращи се в днешна Сърбия. Други особености пряко свързват говора с тетевенския или троянския говор и диалектите на север от тях до Никопол. Срещат се и друг тип особености – такива, които свързват микросистемата с балканската и с подбалканската или мизийската диалектна общност. Всъщност, едва ли има български диалект, с който говорът на Терновка да не се свързва чрез някоя от своите особености. Разнообразието от фонетични, морфологични и лексикални варианти ни отвежда в различни посоки на българската езикова територия. Тази пъстра езикова картина от една страна определено говори, че този говор не е единен, а от друга – че неговите съвременни жители са потомци на преселници от различни райони в метрополията, т.е. предците на съвременните терновци не са тръгнали от едно място и едва ли са пристигнали тук едновременно. Това именно придава уникалния характер на тази микросистема. Но същевременно тази ситуация не дава възможност за безспорно установяване на географската локализация на първите преселници в Терновка.

Без съмнение, една от основните групи е била от най-южните райони на тогавашна България и то не само от югоизточна, но и от югозападна. Трудно е да се твърди, но ако се съди по редица езикови данни, много е вероятно основната група от първите заселници да са от македонските и другите западни райони, които първоначално са се преселили в южнотракийските области, където са престояли

¹³⁴ Случаите на преселване на румънски българи в Украйна не са единични, но преобладават в Бесарабия.

¹³⁵ За връзката на Терновка със западнобългарските райони говорят и някои фамилни имена: *Сърбинови* (< *Сърбинов*), която най-вероятно е от района на пограничните говори; *Цинцарови*, които изглежда са от тогавашна Югозападна България – района на цинцарите, който днес се простира и в Македония, вариантното име *Шоповите* // *Шупите*, което определено доказва, че тук е имало преселници и от Централна Западна България, известни с прозвището си *шопи*. В потвърждение на последното се явява и случайно записаната в един от бележниците реплика: "*По-полѐнка, вѝйа све шопски район.*", въпреки, че такъв район в Терновка не ни е известен. Впрочем, възможно е *Сърбинови* да са от старата българска колония *Славяносербск* [Вж.: Грек, Червенко, 1993: 11].

известно време, преди да поемат към далечните тогавашни южноруски степи. Известно е, че подобни явления са били нещо обичайно в средновековието. Големите сходства на изследвания говор с факийския диалект, където днес се откриват някои идентични на терновските смесвания на западнобългарски с източнотракийски говори, т.е. езикови явления, като резултати от по-ранно смесване на местно тракийско население с преселници от Македония и други области на Югозападна България (Самоковско, Кюстендилско и др.¹³⁶), дават достатъчно основание да приемем, че именно от там е тръгнала основната група преселници, формирала първоначалния български облик на Терновка. Разбира се, по днешната езикова ситуация, трудно може да се съди за преди 200 години. Ние не знаем точно какъв е бил говорът по поречието на р. Факия през XVIII и XIX в. и още по-малко преди това. Знаем обаче, че през XIX век в този район са ставали големи преселвания от едно място на друго и обратно [Бечева, 1998]¹³⁷, което допълнително е повлияло върху езиковите промени и отдалечаването на говорът на тронките от терновския (ако все пак преем, че те се развиват самостоятелно но върху обща диалектна основа).

Такива локални смесвания на населението е имало и по-късно при българите преселници в днешна Южна Украйна [Грек, Червенко, 1993]. Доказателство за това са българските села в Запорожието, които са основани от преселници от Бесарабия, чийто път междувпрочем е минавал през Терновка. Възможно е една част от днешните терновчани да са наследници именно на тези колонисти, които са се установили тук, не издържайки на трудностите при поредното изселване. Не е изключено, например фамилията Арнаутови да е именно от селището Арнаудовка, основано през 1795 г. от арнаути от България, към които в последствие се присъединяват и етнически българи [Грек, Червенко, 1993: 11]. Според някои източници, в не дотам отдалечното от Терновка селище Паркани (днес в границите на Приднестровската република), през 1807 г. пристига голяма група българи, като по-голямата част от тези преселници идват от Македония и други области на Западна България. Последните явно са формирали южната махала в селото, която и до днес се нарича „Шопи“. За връзката на Терновка с Паркани говорят не само общите

¹³⁶ Езиковите данни потвърждават хипотезата, че етнографската група *тронки* е съставена от преселници от Самоковско, Кюстендилско, Дупнишко, Ихтиманско и др. райони от тази област през XVI в. [Вж.: Райчевски, 1991: 34-40].

¹³⁷ Наред с топонимията, авторката дава кратки историко-демографски сведения. Интерес представляват нейните сведения, според които в миналото от с. Вълчаново /до 1934 г. Тагар кьой, а до 1978 – Тагарево/, е имало изселници в Русия /с. 8/. Може би това обяснява случайно записаната и не намерила отговор за значението в последствие дума *тронки* в Терновка.

езикови елементи, но и някои напълно идентични обичаи, свързани със семейните и народните календарни празници. По-късно, през 1810–1811 г. в Паркани пристига друга група, с преобладаващо население от Източна България, при това тя идва не по море, а по р. Днестър [Аствацатуров, 1995: 41; 44]. Предполага се, че някои от тези преселници по-късно са се установили в Терновка.

Не е изключено чрез различните варианти в съвременния говор на Терновка да се съхранява споменът за същата или подобна ситуация. И това обяснява съществуването на езикови особености от различни, често пъти противопоставящи се диалектни системи и тяхното съжителство в една микросистема. Наличието на северозападни елементи в изследвания говор например, се обяснява с обстоятелството, че в Приазовието се намира и друго българско село, известно със същото име – Терновка, чийто говор се приема за западнобългарски и по-точно за видински¹³⁸. А нашата Терновка географски се намира между Запорожската Терновка и Паркани, респективно Бесарабия. За връзката между двете Терновки говори фактът, че тук са идвали учители именно от Приазовската Терновка, които до 1939 г. са преподавали на български език. Един от тях е и бащата на моята информаторка Надежда Рунчева.

Не бива да се забравя също така, че както говорите в страната, така и извън нея, търпят развитие. Още повече, когато са смесени и функционират в чуждоезична среда. Това несъмнено, ако не я прави невъзможна, то при всички случаи затруднява идентификацията им с други български говори в метрополията и, следователно, локализацията на изходната точка на първите преселници в тези колонии.

Говорът на Терновка, както и всички български говори извън днешните граници на България, представлява интерес и от социолингвистичен аспект. Тук е налице обстоятелство, което явно показва, че 200 години не са достатъчни, за да се формира единен говор нито на фонетично, нито на граматично, нито на лексикално ниво при смесване на две и повече диалектни системи. Същевременно два века не са достатъчни и за изчезването на един говор в чуждоезиково обкръжение, дори когато последното е близкородствено. Въпреки масивната инвазия на руски и украински език, които не само са родствени на българския, но и притежават значително количество

¹³⁸ Жителите на това село са от третата, т.е. последната вълна масови преселници, които пристигат от Видинско-Ломския район и първоначално били заселени в Крим. В последствие голяма част от тях се връщат, а останалите основават новата Терновка в Приазовието, което съществува и до днес [Вж.: Бернщейн, Чешко, Зеленина, II, 1958: 41; Носкова, 2002: 36 – 37].

обща лексика, диалектната система продължава да съществува като част от целокупния български език. Неологизмите, заети от руски или украински, общи за всички говорещи български език не само в Терновка, но и в другите наши колонии в Украйна вече трайно са се настанили в говорите и оказват силно влияние върху лексикалните системи, но те умело се адаптират към българската граматика. Заедно с тях и редица домашни думи се заменят със заемки от съседните езици [Барболова, 2002]. По еднакъв начин те се преплитат с домашната лексика, създавайки необикновени, необичайни нито за български, нито за руски и украински език изречения. Несъмнено това оказва влияние и на структурата на изреченията, което се забелязва най-ярко при изпускането на някои предлози, форми на спомагателния глагол “съм”, на “имам” и т.н. Русифицирането на българските говори в Украйна е един от съществените признаци, който ги обединява и същевременно ги диференцира от тези в метрополията, но не и от българската диалектна система като цяло. Въпреки влиянието на съседните езици, всички тези говори ярко се отличават от руските и украинските и запазват своя български характер. Нещо повече, оказва се, че дори вътрешнодиалектната интерференция не е в състояние да увеличи напълно облика на отделните говори.

В заключение искам да кажа и това, че описанията на българските говори са солидна основа за изследвания в областта на историческата диалектология, историческата граматика и историята на българския език. Същевременно те предоставят интересен езиков материал за етнолингвистични, лингвокултурологични, етнопсихолингвистични и социолингвистични изследвания.

ПРИЛОЖЕНИЯ

I част

ТЕКСТОВЕ

Всички представени текстове са част от дешифрираните диктофонни записи, направени по време на теренните проучвания в Терновка.

Тези текстове са опит преди всичко да се изнесе свързана реч, която дава значително по-ясна представа за изследвания говор и най-вече за синтаксиса и за успоредната употребата на различните фонетични, морфологични и лексикални дублети, описани в предишните части.

Същевременно това е стремеж да се даде възможност чрез текстовете да се вникне в бита на терновчани в миналото, да се разкрият някои от техните обичаи и вярвания, да се запази част от изчезващия им фолклор.

Това са автентични текстове, които дават възможност и за редица други изследвания, не само в областта на езикознанието, но и на етнологията, и на някои интердисциплинарни науки. С оглед на това е направен и подборът на текстовете.

I. ЖИТЕЙСКИ СЛУЧКИ

Моят живот

– Нийе сме безграмотни. Ама тва накалѐние. Мойа татѐ бѐше грамотен. Три клѐса кѐнчил, ама той ђчен бѐше начѐтен. Има кнѐги.

– Та мѐйта баба такѐва бѐше. Расказваше. Баба, ѓас бих ђите – кѐлко? – девет ѓодене. Егѐ времѐ война бѐше и вѐшките си чѐкаме – знаяте: галађђфа – т'а мѐн'е, ѓас нѐйзе на прагђ прѐмо егѐ така сидѐм, па т'а сѐ ми глѐдаше тѐка, па: “Ти ке ѓмаш два мѐжа, – егѐ тѐка сам имѐла... – ке ѓмаш двѐ деца.” – ... Да, глѐда прѐстете, че дѐма: “Гас нѐма да дђживѐѓа, а па ти ке дђживѐѓи: ке дђйде времѐ, ке флѐвате ф магазинѐ и ке излѐвате.” Па ѓас: “Ъ..., ми бабо, ђти ке флѐваме?”. “Бе, садѐ ке глѐдате с учѓте и нѐама, ке нѐама за какђ да гу зѓмате.”

– Мойа д'адо б'еше с'лно начетен; чел “Библийътъ”.

– И “Библиата” и “Закон божий”. Йас гу знам; баба гу чете и ми гу расказува. Йа бизграмотна сам.

– Расказваме на внуките; йас расказвам м'ойта си ж'изн, к'к'е ний проживейме.

– Нийа р'анше бейме сафс'ем па друг'ому васп'итане. Мама а н'ема – на р'абота, па йас паничките ке мийа, ке мийа, там и с митл'ата, Йурата ке г'она да не расф'рлат. Мама ке дойде и йас ке в'арам, ке операм, ке направа одолж'ение на м'ама. Мама ке дойде, ке йе драго, бо оп'рах. Опера, па баба ф' дв'оро гл'ейше и идеше зн'ачит ут'горе: “Е..., ти упр'а?” “Ми упр'а, бабо.” Т'а ми д'ума: “Й'ала, й'ала при м'ен'е!” И йас вр'ва при нейзе: “Амо, сл'ушай к'учет:а л'айат ли?” Па йа д'умам: “Бабо, фр'ут гл'у'ту к'уче лай.” “Т'ва на т'ф'ойте др'еи.” – бу йас пл'дхо ги упр'ах, не х'убаво ги упр'ах. Др'еп, др'еп, др'еп! Па й'маше, й'майме аг'ъл: к'рава й'майме, бар'ашки, прас'е, и т'а: др'еп, др'еп, ф' аг'ъла ми ги наф'рла и д'ума: “Дуд'е к'учет:а не л'айат ги п'ере и ке ги ук'ачиш. Като не л'айат к'учета, н'ека вис'ат, като л'айат – да ги н'ема!”

Или ега й'скам да п'ечам там, плач'инки или н'ешто са з'ймам да т'дча. Т'а баба б'ише с'лно хаз'айка, б'ише ч'ист'оха и с'лно л'убеше х'убаво да пр'ави. И т'ва, йас з'амеса, то м'ного сам зат'дчила, зам'еси'ла, то тр'дишка, и м'е:са, м'е:са, то насам т'а кор'а, то нат'ам кор'ата са т'дчи. Т'а сас туч'илката: “Дай, баба да ти обади!” З'има туч'илката: буф – пу рак'ата: “Так'а ли, баба, тр'еба? Так'а ег'а! Уууф! Ке идеш у ч'узди дра как'о драга ке и т... Ух!” – ке ми рече. Та так'а ег'а ма й'чеше. С'лно стр'ого ма др'еж'еше. Т'а ма л'убеше, ма ма тарзайше нас'екаде. Д'ето са й'аваше н'ешто, не ма оста'ваше – се да н'дса, се да т'аишча. Зб'ирайме л'айна. Чер'едата стой у балката, с видр'ата, с куб'илица ги зб'ирам, д'уждам ги л'епам, ги с'ушам, па с'ушки пр'авам. Па с'ега ...

Па с'етне га т'ате гу з'ейа ф'ф' Германийа, нийе устанайме сам'и. П'ълен двор д'еца – ч'ичуви и н'аши. Ч'ичо Илийа зал'джи т'ате. И тийа д'уждайа ни з'ейа к'равите, ни з'ейа бар'ашките, с'ичко ни з'ейа. У т'аа з'им.л'аночка, нийе устанайме п'ълен двор. А па й'маше, на т'айе игр'а (?), зн'айте на Ч'унева Фр'д'с'а м'еж'д' й, на Дм'итрий Кирил'ович брат, той б'еше палиц'ай. И вот, той като ни з'е к'равата, р'азом д'есет, а саб'ира т'аа к'рава и посл'едниа рас като дойд'д' той да а з'има, ..., па Богд'анов ч'ичо Мит'а, Бог да го пр'д'сте, му д'ума: “Абе, – к'к'е той му р'ека? – Наст'асе, ко ти пр'аиш?! Ст'ара м'айка п'ълен двор д'еца! Та тов'а ж' карм'илница!” Па той: “Ти тр'аба да м'ълч'иш! Н'амаиш к'во да орт'уваиш!” И сас... и так'а, так'а гу би, гу сф'али га на зем'ата, гу пуб'и стр'аишно. Баба Кал'уна кр'аска, ний с'ичките пишт'им, т'а к'рава

мучи, но фс'о равнò а зè и а майнà. А па чичо Илийа – трèбаше да зèмнът Ан'а фаф Германийа. – Чичо Илийа утиде фаф Сел'съвета до коменданто и му дýма да му оста́ват дòчката, да не а зимат ф Германийа. А па той дýма: “Дай два залòжника и ке оста́вим!” И той записа тàте и чичо – два брàта, ф едйн двор и ги зèа фаф Германийа. И нийе оста́найме пýлен двор дèца. И стàра баба.

Сетне като дойдòйа рýските, дойдò, най-напрèде до нас дойдòйа ж тийа га развèчики и флèгайа, сичкити глàвните флèгайа у нас. У нас б'еше комендатурата, у баба фаф кýшти. Па нийа – фаф земл'анките б'еше до гòре сас йашчики. – Кýки йашчики б'èйа? – Нийе сид'èме на инò кирвèтче такà читирмата сид'èйме и като дойдейа рýските... Па той д'адо Илийа рèка, бу тàте и чичо утидайа дабравòл'но ф Германийа. Тийа изгòнуват вьнка мàма... Па дъ: ш, като дойдòйа рýските ... Цала нош пот зимл'анката Йурата – брат мой, стàршийа и мàма стойайа. Па тийа са збрàйа, нàшите, ужè рýски там, т'аа гул'амите... майòри там, палкòвники сèкве ф развèтката дèто... и решайат ко да прàйат. ... Па баба, Бог да а прòсте, сèда, те не а пýштат, па нийе с Ван'ата на кирвèта сидим, нèмаме прàво да станем. А па баба, тè ни а пýштат, фл'ава, дýма: “Синòк! – на тòа най-глàвнийа, палкòвник и тýка егà медала, сичката му грут с медала. – Синòчек! – сèдна на колèнца и дýма: Нийè са мòлийме на Гòспот, н'è ни помòгна Гòспот да са кòнчи, да са мàйне тàа мрас ут нас”. А па той такà а пугл'една, дýма: “Мамачка, йа Вам чèсна скажò ...” Па тук у нèго крýст егà такà на цèпочка висì и дýма: “Вот с кем мый завоевàли вòйну.” Па баба нàчит са крýсти и му бацка крýсто тýка и дýма: “Спасибо, синòчек! Мый тòже так, мый малìлис Бòга и Бог покорìл èтих людèй.” Тогòфка сèтне мàма накàраа, нагрèйе чай, той ма зе на кракò, такà ма дражèй, ми дàде бýчка сàхар – тугàва ймаше гул'ами бýчки сàхар – ми дàде бýчка сàхар и се дýмаше: “Кòнчит са с пòлности вайнà и йа приèду и заберò тибя на Кубàн. И там тый поживèш, знàйш, как мы поживèм.” Той же голèмичьк б'èше. Той видимо дèца ли нèмà или такà му са пунрàвих йас!... Ама ни палóчийм'è ни писмò ни нийшò. Нийшò н'è палóчийме, такà и не дойдò.

Сетне, като са кòнчи войнàта, ма бýдеше баба на Зорничката. – Йа раскàзвам мòйта жизн. – Нийè жувеèйме на востòчната стърнà на... Па баба трèба да шèта тýка ф балката. И знàчит са збирам за пазàро, мàма к'è ме зберè и уста́вам тýка да спàвам, баба пу зоричката ке ма сабуди, налì йма пу нушт'а двè зорички – ф чèс и ф два. Две зорички: еднàта рàнише, па еднàта пòзже. И по... Часò тýкафка не вравèйа, пу н'èмците га бèйа, нèмаше. А т'а глèда

зоричката, к'е лѐгне, к'е зàспи, пуглѐдне зоричката – сфити. Ама тва мѐже п'ѐрвата, па мѐже и фтѐрата. Колко п'ѐте т'а ма субуди на п'ѐрвата. И йас нàчит, тѐлко зàспам, т'а: “Стàвай, айде, ставай, стàвай, баба!” – и плàче нат м'ѐне. Па йасно й. Ужѐ карзина такàва пригѐдфена и чувàлото. Йас врѐвам, ... “Стàни, баба, стàни!” И... пуста ... нѐска. “Кугà то тва ка са кѐнчи!” И тѹрам чувàлото на грѐбѐ, карзината утпрѐт и пишѐ. Ке ђдам ф гѐрадо на пазàр и пишà сама, иднà, ф час нѐчу, самà иднà врѐв'ай на пазàро. И като вѐда, бо сѹлно пѐзно, ега ... тѹка ймаше, сагà н'ѐ, ймаше мѐлница. Там, кугà тва работи мѐл'ницата йма труба и пар тѐп'л изл'ава. И йас пѹштам тва чувàло и таа карзина и сѐдам при тàа труба и задрѐмувам. Таа карзина такà а дрѐжам. ... Ужѐ слѐнцето грѐе. И йас за тва чувàло, чут не л'ѐжа, га зѹмам на тва карзината и пошѐл. Врѐва. Па б'ѐше Кузнѐцо баба Ивàница. Т'а сѐ тѹргѹваше на пазàро – егà на Герге Кузнѐцо. Тѐй сѹлно ма пол'убиа, бу йа чѐсно им прудàвах. Те си купѹвайа чѐсѹн, основнѐм такѐва егà продавайа, тий ђдат да прудàват, па йас им тѹргѹвам. Да йда и пу абѐт, ужѐ мѐсто не остàва, ужѐ мѐйто мѐсто го йма... Па нѐкой пѹт фѹф фтѐрата зурѹчка ма сабѹдат. Оште пу-арнѹчево.

И такà йас мѐйа тàтко от Гермàнийа гу срешнàх. Да ви рàскажа кѹк'ѐ?

Ма сбрà мàма на пазàра. Ега пѐвна с инà дибѐла плàт'е и тѹка йе лàтка егà такà йе за латàйн(?). Ђм нѐмаше ут какѐ да ми сушѹйат. Вуйнà! Тайа лàтка и тва чувàло и с тàа карзина дуйђх ду мѐсто. Ни пѹштам. Закрѹйн мѐсту, развѐтка. ... т'их, т'их; т'их, т'их. Ну какѐ йас тугàфка разбѹрах?! Ну ужѐ какѐто разбрàх харђшо, нѹшто ф тугà врѐме ни видѐх. Развѐдайа мѐсто, а, такѐва, завѐдайа мѐсто па йа, ..., мѐсто знàчит, шпàлати такѐва стуйàт, йас крàча, па идѹн мушчѹна: “Дѐт'о, кудà ты идѐш? Дѐвочка ухѐдѹ! Начит, пройдѐш са тудà!” Н'е, йа сѹга ма нѐси. Дойђх до крайѐ мѐсто и застàна^h. Туй то застàна^h, или штѐто брѹзах сѹлно ли, са умѐри и такà егà пуглѐднах надѐлу... Дѐлу – мѐсту б'ѐше нѹсичѹк такà и вудàта прàмо ж... – вуйѐнни са мѹйат: субл'акани, пу рѹзи, сас вуйѐнни гѹшти такà са мѹйат. И йас устàнах такà уцепенѐна – ни насàде, ни напрѐде. Стѐйа и фс'о! Ората врѐв'ѹт и ма обикàл'ат, и ма бѹтат, и такѹво. Па йа такà стѐйа и не мѐга да са двѹна и фс'о. Чи иднѐ врѐме ми срѹти главàта: “Пѐчкай! Йас ке мѹна напрѐде и утсѹде ке ги вѐда куй са тѹйа? Бу такà, такàва судбàта ми са склàди. И йа знàчит, минàх насѐде, ... Н'ѐ. Не мѐга да пѐзнайа. Тѹйа ублѐкани сас бѐли рѹзи, са мѹйат. Са врѹштам па на мѐсто. Са вѹрнах, стѐйа. Са мѹй..., са истрѹва, си надàва гимнастѐрката. Йас пак врѐвѹ насѐде, напрѐде

врѣвъ; застанах; тийа са дигнайа... Гачи сфоду. Йа, начит, кту пугледнах: тате мой! Йас – вийе нѣма да повѣрувате, кѣлко мир са сбра – с тва чувало и сас тѣа карзина, като му са фърлих на шийата, с тва сичкото и йас затавѣ крискӑх истиричиски, пѣсле такѣва гѣре, пѣсле нашта жизн тѣшката... Так не можѣйа трѣма да ма откубнат, б чувало да ми зимнат и карзината да ми сфалат. Ма откубнайа и как рас вайѣнна машина кѣра, егѣ пѣвна, ка еѣн мушчѣна ми даде ѣе такѣва ѣе гулѣма ѣабѣлка и дѣма: “Удспокой са, удспокой са!” Ма зе такѣ и ма притѣсна и йас тогѣфка са утѣших, утѣших. Ба егѣ такѣ ѣа тате срѣшнах ут Гермѣнийа. Ба тѣе бѣйа вмѣсте с мѣйа кум ф Гермѣнийа.

В комуната

– Ф камѣната куй утѣдаа ѣскате да знѣйте? Йас ке ви обадам куй. А, мѣйа тѣтко бѣше кузнѣц. И го мабилизовѣйа. Там да работи. А па мѣма, тѣа при брат си жувеѣше и йас при мѣма. Па мѣма дѣмаше: “Йас нѣма да си ѣстава мумѣчето ф сѣло!” Нѣйа утѣдахме ф камѣната.

/Вѣпрос/

– Тва то там такѣва хазѣйство имѣ. А па камѣната гу заѣма. Те раздѣдоа на ѣрата садѣ, сад раздѣлиѣа, ѣмаѣа ѣрата учѣстки с садѣве, зимѣа ѣмаѣа,... Сѣтне ужѣ заграбѣйа сичкуто; са збрѣйа да жувеѣе, да дѣша.

– Дѣже тѣшко сѣгѣ, дѣже тѣшко.

– И ф камѣната бѣше трѣдно, нѣма да рикѣ добрѣ, ама ни бѣше ѣа такѣва ѣе!

– За парчѣ леп, млат чулѣк – трѣцѣт лет, дѣрѣт за парчѣ леп, на сѣгѣшното ѣе.

– Да, да, да! Дѣже тѣшко сѣга, дѣже тѣшко сѣгѣ са прѣи. Прѣмо тѣйа у нас, низнѣм, станѣйа памѣшчикѣи. Вот, па мѣдему, тѣй ѣскӑт да уничѣдѣжат тѣй пакалѣние. Тѣй пакалѣниѣе вѣй знѣйте, трѣцѣт седмѣй, сѣрак седмѣй гѣт, не мѣй, тва пакалѣние утѣде ф пенсиднѣй вѣзраст...

Така се оказах ф Тернофка

По тѣте сам Стѣмо, Ала Дѣмитревна, тѣте Дѣмитар го дѣмаѣа. А па по мѣйка, мѣма а полѣкинѣа – Цикѣрската.

Тате остана сирак четернайс годени. Тийа б'аа п'ет д'аца, са разбридаа по сичкийо сф'ат, кето казват да са прохр'анат; тешки годене, гладове. И тате се оказа ф село тва Вранц'овка му казват на тва село, гл'уухо, забийно село, м'ннинко.

Мама там б'еше испратена, ну, на мама родата б'еше, кето казват, раскулачени. Само бейа инй ба'ати! Там им'аа идин кон и инй крава и пл'ууи са считайа уж'е ба'ати. И ги, ги испратили в идно бо'ато село, п'ол'ско – Кисил'овка, на тва Варанц'овка.

Па тате като тр'еси з'аработка, да са зароби да са прехр'ани. И така са познак'оми сас мойта майка фаф тва село и тийа са ож'енийа. Мама мойа у'рамотна б'еше, кончй институт на педагогк. Ама работеше ф село, т'угаф н'емаше н'икой у'рамотен чул'ак. Т'а б'еше и бухал'тер и претседател' ф то калх'ос и сичко. Сичката работа калх'озната а водеше. Па тате пчелавот – пчели. ... Са из'учи на пчелавот. Ну и така са познак'омийа и са ож'енийа. Тате войув'а. Тва той уж'е б'еше уж'енен. Б'ългарете не ги з'има'а на фр'онто. А па тате б'еше фаф онов'а село са записайа, бу руски и отиде на фр'онто да войува и сичката война до Берлин. Са в'ерна, като сф'ърши войната, той са в'ерна фаф Варанц'овка при мама. Йас б'ех уж'е р'одена с'орок тр'ета гудина. И жуве'яа тийа ду... педесе и тр'ета гудина ф тва село. А тате се таскуваше по р'одината си. Не мож'а да си забр'ави сф'ойто си село и д'ума на мама, чи ка'раме ф Тернофка и фс'о. Ну к'д'е жен'ата ке са д'ене! Иск'а или нешт'е, брос'ава сичкото и ка'рат нас'ам. Той тате са устр'ой да работи шаф'ор, на кола, па мама бухалтер отиде да работе. И жуве'йме по кфартире десет годене, по ч'ужде кфартире. Нем'а за как'о да са стр'одим. Па с'етне уж'е постр'одиме гол'ема к'ъшта. И така уж'е ... ф Тернофка, тате кат са в'ерна ф Тернофка претседател'у на нашиа селс'в'ет не разреши тате да са в'ерне ф сф'ойта си к'ъшта. Д'ума: “Вийа десет годене ва нем'а, нал'ок не плаштайте на гасуд'арсвото, сичко переиде на гасуд'арсвото. Там им'аше гул'ами, гул'ами амб'ари, д'ето р'анше скот др'ъж'айа, с'ено... Или тате иск'а да зем'е ка'ман за к'ъшта да си ... и д'аже ка'ман не му дадайа. Тва да б'еше н'екой друк, ..., да б'еше н'екой чафутин кеш да са добий. “Ти ж войув'а, дойд'е ранен, кант'уж'еный, с аткр'итый т'уберкул'ос!” И той не му д'аде ништо. И с'етне тате самй куп'а ка'ман. На н'ово м'асто, д'аже не на та у'лица, на н'ово м'асто са стр'ойм'е. Па там д'аже идно ка'манче ни му дадайа. Хот'а тва а т'айно, ну казват: “Нал'ок не плаштайте.” Видите ко б'еше вр'емето! Кан'ечно, йас д'умам да б'еше тате по-так'ф да са добиваше... Той б'еше мл'ого скр'омен. Д'аже га пр'азник – Ден паб'едый, Дев'атава майа, йа д'умам: “Тате, ну на'дени си медалите йди ф ц'ентро, кето сичките

у нас тѹка при пàметнико.” “А, за кко? – дѹма – Тугѳ такѣво бѣше врѣмето! Сичките войѹвайа, какѡ йас ке се преставл’авам!” Никуй пѣт не ѡдеше да са добивава нѣкви л’ѹти да йма. Ну сàмо сѣтне ужѣ са дуби л’ѹти да плàшта за гасѡ по мàлко и за сфѣто. А па така да ѡде за пайкѹ, у нас давайа на ветерàне пайкѹ. Нѣ, той не ѡдеше. Сестрà ми ѡтиде и са дуби. Па той никуй пѣт ништо. ... Давайа тѹка у нас дефицѹтни тавàри ймаше – сàхар, колбàс и такѣвъ ѡште нѣмаше ф магазѹна изабѹлийа. Грѣчка бѣше дефицѹт, урѹс и тѡ го нѣмаше сфàбѡдно ф онѣ гѡдене. А па на ветерàнете им давайа. И пѡ-по-мàлка ценà, не като ф магазѹно. Дѹма: “Вѹйа ви трѣва, врѣвете, йас нѣма да ѡда!”

А така са ѡказах ф Тернѡфка. И сѣтне като дойдѣх, ѡтидах ф шкѡлата. **Тугàва сичките, сичките бѣйа бѣлгаре.** Тва сегà ужѣ ортѹват децàта по рѹски. Смѣшени брàки и ... А па тугѳ, йас пѡмна, дуйдѣх, ужѣ са пѡчва учебниѹ гот и йас, знаяи кто нѡва ученичка, стѡйа тка ѹе ѡт стѣрни. Девачките са збрàйа така ѹе фаф купѹчка, ма глѣдат и ортѹват и те сичките глѣдат на мѣне и ортѹват по бѣлгарски, па йас ништа, не мѡга да рàзбера. Па разбѹрам, бу за мѣне ортѹват. И дàже не знам какѣ, до канѣц учебниѹ гот, йас ужѣ сичко ортѹвàх сас тѣх на иднѡ. Дàже незная какѣ брѣшко сам го наѹчила тойà йазѹк не са ѡтличàх ѡт нѹкой. Ама фкѣшти у нас ортѹвайа по рѹски, заштѡто мàма не знаяеше бѣлгарски. Ама сѣтне мàма тѡже разбѹраше, не ортѹваше. Тà ѡште до сегà а жѹива, вѡсемдесет три гѡдене, жѹива здрàва, нармàл’на, сичко разбѹра по бѣлгарски и ѡште пѡвече знай за бѣлгари нѣкои тѣйни прѹкаски и пѣсни, ма не ортѹва. Мой, ми ке си чѹпи ѹезѹко, нѣ и така кѣто.

Па йас ужѣ та пупàднах ф бѣлгарска сим’а и ортѹвам пу бѣлгарски. (Свекѣрвата) Ни знаяеше рѹски. Ортѹваше по рѹски, ма дѹже плѡхо, смѣшно дàже. Кат а слѹшам, т’а нѣшто като гу речѣ, са смѣйа. Ма ѡдеше на пазàра знаяеше да са тѣргѹва, знаяеше сàми тѹйа выражѣниѹ, дѣто там на пазàро: “Кѡлко стрѹва?”, да ѡвети. А така се по бѣлгарски ортѹвайа.

/Вѣпрос/

Ми ѡт башчàта, кѡто збирѣ там, лàна, зѣле, пипѣр, курмит. Пипѣр мàлко сàдейа. Нѣмаше с какѡ да го вѡзиш. То ж трѣба... Ами там какѡто ф чувàлото на грѣбѡ ки го занесѣ.

Йас шийѣх. Са наѹчих да шийа. Са см’ах аднѡш: Мàма ми дѹма: “Сѡший ми плàт’а!” И давам журналѣ мѡдне. Дум: “И зберете фасѡна! Дѣто там за жѣне, ни ѹѣ за мlàде.” Листà, листà, глѹдà, дѹма: “А, м тѹка сичките жѣне сас чàнтички. Нѣма ни иднà бàба сас чувàло!

Такъф фасѡна. – дѹма – Ший ми, знайиш къф фасѡна? Да има делбѡки две жѡби и ракъф за лѡкото. Тва сѣчкийо фасѡн! И фс'о!”

А па нѣкой пѣт кара у дѡчката си на гѡсте. Дѡчката ѝ, дѣштер'а ѝ ф градѡ жувеѡше. И зѣма чувѡлото да избѣре там густѣ:нце н'акви. Дум: “Мамо, ми зимѣте си чѡнтичка! Ко Вѣйа там ега вравѣте с тва чувѡло! Вѣйѣ же нѡсите мѡлко!” “А... ѡас чѡнтата ке а забрава ф афтобуса, па чувѡлото нѣкой пѣт нѣма да го забрава.” Штѡто тѡлко са сфѣкнала с тѡ чувѡло. “Нѣ, ѡас чѡнта кѣ забрава.”

Моята съпруга

– Ъа са главѣ; мѡйа друк ми рѣка: “Ти не си мислѣ, бо зѣмаш друкѡ женѡ, ну смѣсъл друк рот. Та тѡже а бѣлгарка. Ну, татѡрка, ма бѣлгарка.” Ъас дѹмам: “Ъура Ефѣмович, ми ѡти бѣлгарка?” Той ми дунѣсе на другѣо ден анциклопѣдиа. Ф анциклопѣдиата бѣше напѣ:сано: “Балѣари са игрѡли значител'на рол при формѡрѡвание народности татѡр и чувѡши.” Такѡ бѣше напѣсано.

Па сѣтне са минѡ мнѡго врѣме – гѡдин три или чѣ:тир. И аднѡж колѣме прасѣто. Татѡрите, те прасе ни идѣ:т, ну чѣсто тѣй са увлѣкават идѣт мѣсо и кулѣа прасѣто. И тѡшта требѡ брѣшко да дунѣсе брѡдвата. Ама те ж пу рѣски си ортѹват. И ф тѡа пѡника той прѡй такѡ (жестѣкулира) на тѡшта по татѡрски: “Дунес брѡ:двата!” Па тѡшта недѡчѹва. Той по татѡрски крѣска: “Дунес брѡдвата!”. Па ѡас са ариентѣрувам и ѝ дѹмам, по рѣски дѹмам: “Што вы стѡйте! Принесѣте тапѡр!” И те такѡ станѡле и ма глѣдат. Вѣкат, ба вѡрѹк начнѡ да разбѣрам по татѡрски. ... стѡвѣме и дѹма: “А ты штѡ, знайѣш што такѣе брѡдва?” Ъас дѹмам: “И у нас брѡдва и у вас брѡдва.” Вот и са разортѹвайме и ѡчен сѡѡдни славѡ ѡма като “чувѡ:лу”, “чаѡѹ:н”, “чѣ:рга”. Егѡ ткѣе славѡ. Так шчо такѡе истѡриа бѣше. Так што действѣтел'но друк бѣше прав, бу ѡас ѣстина за женѡ си зех бѣлгарка. Нѡстойѡшча бѣлгарка.

Среща с бѣлгарин от Бѣлгария

– Ъас кѡк-си са срѣшна сас бѣлгарин, сас бѣлгарин ут Нѣкалѣѣф, как рас на Учѣкува. Па той ут вѡшѣйо флот, бѣше на сфѣичѣкуф (?) и стѹйѡ. И той, и той спѣсок, ѡмѡ кнѣишчица ут дѡма. Като кѣиш да дѹжда насѡм му дѡдаѣа спѣсак, вѡште бѣлгаре, тѡмошне, кѡи бѣлгаре ѡма фаф Русѣйѡ. И той по тѣйѡ адресѡ: ги трѣси. И как рас, по дарѡѡгу от Нѣкалѣѣф на Учѡкѡф като ѡдиш

да, там има село Багданофка, българско село то́же, на́ше бълга́ре
уже́ там пересели́ли. И той, ф тва се́ло, ега́ до Дърва́рофка, да, найде́
сфди́ си бълга́ри и си купи́л ф Уча́каф мото́цикъл и с то́ мото́цикъл
той ... и оди́ да ги тръ́си.

Баба Пена

Моя́ баба, бе́ше, нѝзина́та сестра́ ф Бѝлѝ́ри́йя жи́вѝ. Не́зина́та
ро́дна. Ега́ де́то ѝас жу́ве́йя, тѝ́ка ѝе, тва́ на та, на мо́йта ба́ба
сестра́ тѝ́ка, ф та́а кѝ́шта жу́ве́ла. Ама т'а кане́чно сто пѝ́те са,
а перестро́йена. Тва́ ж бе́ше до ревал'у́циата, дѝ́те ф четирна́цата
гудѝна, тѝ́йя уже́ бе́йя ф Балѝ́ри́йя; сестра́та на ба́ба. И... не́зини,
кат са нача́ война́та, не́зини три́ сѝна, бе́йя взро́сли, ко́лко тва
го́дене? Уже́ бе́йя взро́сли и уже́ бе́йя на фрѝ́нто са войува́йя. И катѝ
– нѝ́знѝм ф куйа́ тѝ́йя устанѝ́йя – кат са войува́йя от четирна́цата
лѝ́, от семна́цата ли го́дина, ѝас не́знѝм какѝ́, ама оста́найя тѝ́ка
ф пл'ен. Не мо́жеѝя да мѝ́нат фаф Булѝ́ри́йя кат са за́ко́нчи
война́та. Оста́найя у нас тѝ́ка ф пл'ен и тѝ́йя жу́ве́йя, трѝ́ма сѝно́ве
на сестра́та, у мо́йта ба́ба, у л'ѝ́л'а си. Вот. И мо́йя та́тко бе́ше
то́же, то́же такѝ́ф взро́слы, то́же бе́ше на война́та. И тѝ́йя, и чѝ́чо
мо́й, и тѝ́йя сѝ́чките; ма́йка катѝ ути́шла на трѝ́на́цат чове́к
взро́слы – кай – сѝ́чките катѝ ару́ли (?). Ста́нат у́трина, не́ма де́ка
да са пувѝ́рнеш. И тѝ́йя тѝ́ка жу́ве́йя о́чен длѝ́го, бу не бива́ да мѝ́нат
Бѝлѝ́ри́йя. Са изгла́ви́йя – кай – тѝ́ка и жи́вѝ́йя. Па се́тне, катѝ
зайе́мнайя, Расѝ́йя катѝ уже́ катѝ переи́де на́та́тка, ку́гѝ то бе́ше
тва́? Ну, се́тне си отѝ́да́йя кѝ́де до́ма. Ама одѝ́йя. Ба́ба мо́йта, т'а на
Го́рг'о́ф ден, т'а дѝ́ждаше сестра́ ѝ насѝ́м, сас сем'а́та си, сас такѝ́во.
А па на какѝ́фсто ли́чен пра́зник ф Бѝлѝ́ри́йя, тѝ́йя (хо́деха). Па у
нас Го́рг'о́ф ден а га́давѝ́й пра́зник ле́тний. Тѝ́йя сегѝ́а на то пра́зник
дѝ́ждаа. Тѝ́ка, ега́, де́то сел'сѝ́вету, бе́ше мегда́н му дѝ́майя. Та́м на
пра́зник гул'ѝ́м и бо́ри́цѝ изл'ѝ́вали и са бо́ри́ли и сѝ́чко. И мо́йта ба́ба
то́же на кѝ́фто ли́чний пра́зник, то́же удѝ́ли ф Бѝлѝ́ри́йя у сестра́
си на го́сте. Та т'а иднѝ́ш ми казува́, дѝ́ма: “Ма́н'а, ѝас катѝ пабе́ка
(?) – или тѝ́ка или ф Балѝ́ри́йя, не пѝ́вна де́ка, катѝ изл'ѝ́ват да са
бо́рат и излѝ́га ро́дтсвени́к какѝ́фсто не́зен, не́знѝм какѝ́ф, па он'а
бо́ри́чка и го на́тбо́ри. – Па ѝас ма зайа́де, па такѝ́ – кай – ма зайа́де!
Ма какѝ́ тва́ такѝ́ от на́ши́йя рот да го на́тбо́рат! – Ы́ас дѝ́мам
на ма́жд си: “Ы́ас ки ѝзли́гам да са бо́рам.” Па т'а мо́йта ба́ба бе́ше
зда́рѝва же́на, пѝ́лна и ну; на́вита на ра́бота не бе́ше. Той ма́жд ѝ
си́лно а же́лува́л. И ма́ма се́ казу́ваше: “Тва́ т'а да при́грѝ́йе слѝ́нцето

да са зберѐш сас пѐрвийа си л'убѝвник! Па знаяиш, тва рѐтко! Тог'ава сичкото сѐло грѣм'а. Дума: “Боже, баба Пѐна са огл'ави сѣмдесѣ'ат два г'ода!” Сички, удивлѣние бѣше на сичкото сѐло. Па л'ѣл'а пл'аче, дѝчката: “Пазѝр, пазѝр, м'ама, пазѝр! Сѣмдесет два г'ода ут'иде да трѣси либѝвник!” Пл'аче. Па тѣ сѣтне си живѣ'йа, си куп'ийа кр'ава дв'амата ѝште и той ѝште ѝдеше ахраник работеше, винагр'адо охранѣваше и в'ино си пр'авийа и сѣтне галадѝфката са начн'а, н'аште като флѣгайа, сѝрок, чит'ириста гуд'ина трудно и сѝрок п'атата и л'ѣл'а ѝдийа сас т'аchkите сас дец'ата, т'и има м'улета, и бабата с'ирене проц'адила и смит'анка и м'леко и ги нагр'узат и си дѝйдат, си р'ан'ийа дец'ата ѝште.

Търсене на съкровище

– Ег'а у нас, д'адо м'ѝйа, м'амина т'атко, м'ѝйа д'адо той ми расказваше, або т'ука ег'а у нас има б'алка и л'инийа. И за л'инийата там има куст'арники. И вѝт т'урките са зѣли заров'али там врѝде то зѝлото (като б'ейѣ у нас т'урките). И н'ачит,... Па н'аште бѝлгари с р'уските бѝлгари – д'адо ги д'умаше, д'ато Тан'ас, д'адо Павлик – н'ачит и как'ѝ-што, б'ачо Тан'ас ст'аричѣк, ст'а:р с'илно бил, сас дл'ѣга бр'ада, ну сѣфсѣм стар, ѝште на д'адовото врѣме како бил'и м'л'ади, той бил стар. И рек'ъл: “Вел'карката (?) и турб'ичката и вр'ѣйте, ке ви пѝкажа, дѣка ке са ѣе зѝлото. Там ... тий куст'арники нат байро билѝ. Ну, тийе з'начит, рѝват д'ен, той се пу картата им пук'азува – тва тк'айа лигѣнда м'ѝйа д'адо ми расказв'а – рѝват два, вѝт. И сѣдат да абѣдат. Той чул'ака, ст'аричкиѝ д'ѣдушка, той вр'ѣви ут ѣзвѝро си мий р'ѣцѣте, изл'ава си разгр'ѣшта турб'ичката и с'ада да идѣ. И фаф бакл'ашката в'инце. И... ужѣ, кѝпат ужѣ ц'ала нидѣл'а... Тийе ужѣ кодж'а ѝдат и тийе же вѝт, вѝт, вѝт, по пл'ано требаше да го н'айдат тва зѝлото. Той н'ачит, с'илно са умѝрил. Тѣе сѣднале да абѣдат, а па дѣдушката са сп'уснал на байро на ѣзвѝро да си ум'ий р'ѣцѣте. А па тѣе, б'ачо, то Тан'ас и ѝште т'а Гр'иша, ну, кѣсто д'адо го назов'аваше, зѣли му исп'или бакл'ашката с тва в'инце и му налѣле вуд'а. Той си ум'ил р'ѣцѣте – д'уже са разгр'ѣшта т'аа сл'учка – сѣда да идѣ и си изв'адел т'аа бакл'ашечка и да си налѣе да исп'ие – па то вуд'а. А па той з'начит, като видѣл, бо вод'а, си закр'утил, изл'аал т'аа вуд'а, си закр'утил бакл'ашечката, си зав'ил турб'ичк'ѣт' и рек'ъл: “С'ѣг'а трѣсѣте!” И са майнал.

Тийе уб'ърнали бреѝд и не можѣйа да го н'айдат. Па дѣдушката рек'ъл: “В'ийе не све дустѝйни!” И фс'о.

II. ОБИЧАИ И ВЯРВАНИЯ

Сватбени обичаи

Кък'е б'еше свадбата по старинному. Напрѐде егà дуждат главѐшнице, че сѐтне, знàчит като испийат магаричу, че сѐтне ужѐ са дагавàриват за главѐшо.

Са срѐшач, са познàкòмиш там сас пàрин, са посречàваш. Ти му са нрaвaваш, ти предлагàва да са оглaват, да са сберàт вмѐсте. Ну, па сѐтне той нàчит, напpимѐр, дойдòа мòйа мъш и дýма: “Егà ке дòйдем ужѐ да са глaвим, ке дòйдем ужe главѐшници.” Па мàма му дýма: “Вийе трѐба да испрàтите рудì:телите. Аби, кък'ѐ самì ке са глaвите? Радìтелите са глaват – вaште и нийа. Вот.” Па той утишъл и рекъл: “Збìрайте са мàмо и тàте, ке врѐвìм главѐшнеце.”

– Абе, Шyра, н'е йѐ такà. Трѐба рòтствениките, йас да прàта главѐшнеце.

Па тѐйа испрàтийа: зѐйа там двýйуроден брат, там, драгìнко, чйчо, стрìна, лèл'а, па те млд:го са збрàйа, человек двенàцат навѐрно бѐйа и дойдòйа главѐшнеце. Па мàма не дàде; ги вѐрна. Тийа налегàйа и на колѐнца седàйа и т'òт'а Дус'а и бабу и м'аму, та като рѐкаа: “У нас йма два стàрши сйна и бес тѐх нѐма нìкво главѐне.” И ги вѐрна. Си зѐйа магаричо и си отìдайа.

“Нѐма да дòйдат! Па нѐма и не нàда!” ... Такà бѐше. Сѐтне дойдòйа... испрàтийа тѐйа главѐшнецки, истпрàтейа, те сàмите òра дойдòйа... И те не сà убидийа... Дойдòйа са напийа... ама сѐтне си дойдòйа главѐшники, испийа магрìчу. Сѐтне прис мѐсец бѐше главѐ:шо.

Па главѐшо бѐше такà: У нас, бѐйа нàште малад'òш, ф мòйта... Ут нѐговата – нѐговата малад'òш. Нѐговете другàре дòма, па мòйте другàре у м'ѐне дòма. И за главѐшо нàчит йас гутфì сй:лно, ке? ... крѐпа вишивàх самà. Уплѐтах прòшува, крúжава, крѐпа, че прòшува, че вьшита прòшува, че крúжава. И тàа крѐпа а кйчийме сас мунìзда, бисер, рà:зен, рà:зен бисер. Такà красй:во а нарѐдеш и тва на главѐшо дýжда женìхо сас байàно и зйма крѐпата. Той трѐба да дàдѐ хот калцò,... Не ми дàдòйа прѐстен, ами бес прѐстен. Йас му дàдах крѐпата, на машинатa, а дигнàйа на машинатa сас байàно и йа занѐсайа у нѐго. Тва ужѐ са считàйе, ужѐ нийа сне углaвени. А па тийа сѐтне ми донѐсайа лѐшници; да раздàвам кату главиница, кòйто ми ричѐ: “Дай лѐшнице! Налì си главиница?” Егa такйвичка ман'усенки лѐшнички. И ймаше егa тѐйа егa арѐшки, ...егa врет,

манйсинки такйвички, лѣсни. И канфѣти дрѣбнички и лѣшнички сас нап'орстуку ги правийми. И тва га дѹждат млдого дра. Тийа са пичѣт. Са пичѣт от сдѣбно тѣсто. То пр'амош са расипува. Тураш там брашно маргарин и смитанка, сѣдичка, кѣто то да ... йайца, кѣто да ѣе пушисто. И като да а главѣшо сийишно млдого сусѣде са сбйрат. Млдого, млдого. И сйчките сидѣт, чѣкат лѣшнице. И товѣ с такѣф ѣе вѣрзел забрадѣна, бѣх ублѣкѣна със ... плѣт'е шерстенѣ и сас б'ал шѣл с длѣги рѣски. Йас ѣште ймам шѣл такѣф. И такѣ ѣе забрадѣна пот брадѣта, ѣе такѣ ѣе едйнийа край зафѣрлен и ти раздаваш на сйчките фаф ѹлицата лѣшнице. И сѣтне, тва подѣр главѣшо, сѣтне там тийа сфирийа, играйа, че тѣйните другѣре дойдѣа у нас. И до утринѣта сфирийа. Тва на главѣшо бѣше.

Па сѣтне ужѣ да са дагавариват за сфѣдбата. Дѹждат мѣйка му, тѣтко му и бабалѣко и бабалѣчката. Те дойдѣа да са дагавариват, пак сфѣкѣрвата ми донѣсе шѣл голѣм, такѣф, кѣкѣ то бѣжоф и ми донѣсе вѣзел лѣшници. И, по мѣдему, гѣтфену. Да, гѣтфену: кокѣшка сас урис и бѣница. Тва сфѣкѣрвата ми дойдѣа да са уртѹват, за сфѣтбата сас гѣтфено – кокѣшка тѹшена сас слйви и плоф сас мѣсо и бѣница. Тва, тийа дойдѣа сас гѣтфено да дагавариват сас мѣйте радѣтели когѣ ке ѣе сфѣд-бата. А па йа знѣчит, трѣва да дам на сфѣкаро крѣпа, вѣйшита крѣпа, ну кѣтѣ стѣрши, кѣтѣ сфѣкар стар, йас му вразѹвам на ракѣта крѣпа. И сѣтне си врѣват, си догаварийа за свѣдбата, когѣ ке ѣе свѣдбата. Тва егѣ у нас тѹкафка бйше фѣф сѣбута сфѣдба, днес, нѣмаше ф нидѣл'а, ф нидѣл'а бйше, н'е, ф нидѣл'а бйше сфѣдбата, в пундѣлник ужѣ кукѣшките. Врѣват фѣф Злѣтуфка – у нас нѣмаше тук чѣркува, йас не са винчѹвах. И фѣф сѣбута сфѣдбата, ф пундѣлнѣко кукѣшките, фѣртѹхо гурѣт на сфѣкѣрвата, кѣто бѹлката да надѣне фѣртѹх. Ми надѣват фѣртѹх, кѣто йас ужѣ да шѣтам, па сфѣкѣрвата да не шѣта. Фалѹват ут нѣйзе фѣртѹхо и гу гурѣт на прѣчка, висѣко гу дйгат, крѣскал. Кѣк'ѣ тѣт'а Дѣн'а? Ну, сфѣкѣрвата ки удихѣва, па бѹлката ке занимѣва нѣйзинѣто мѣсто, да шѣта. Ну егѣ такѣ.

А па утринѣта у пундѣлник рѣ:но, рѣ:но рѣ:но, сфѣкѣрвата ми врѣза вѣ:зел сас лѣшници и ма прѣти на клѣденѣцо за водѣ. И тва на клѣденѣцо трѣба да насйпеш ут тѣа лѣшници да насйпеш на сй:чкиа клѣденѣц. Йѣ такѣ кѹпички да натѹраш, кѣйто дѣйде да си земѣ лѣшници ут клѣденѣцо. Тва такѣ у нас абйчаите такѣ бѣше. И йас утйдо на клѣденѣцо, Вѣл'а, по мѣдему, ма удй на клѣденѣцо. Баштѣ ми не знайѣ клѣденѣцо какѣ ѣе. И на сйчкиа клѣденѣц такѣ натѹра кѹпички натѹра... Ф ѣбйчем тийѣ лѣшниците, дѣто бѣйа фѣф вѣзелѣ, ги натѹра сйчки та такѣвата и си отйдах дѣма.

Сѣтне ужѣ през мѣсец, да, на одвратки; ма̀ма, мо̀йте радѣтели, ма̀ма, та̀те, нѐзнам ... вуйчо и вуйна, чѣчо и стрѣна дойдѣа у сфѣкаро, там дѣто ѣас сам, дойдѣа на одвратки. Тва у нас така бѣше абѣчаите напреи.

/Въпрос/

Да, кумѣ и кумата, тва егѣ, тѣйа егѣ знѣчит, ги канѣваме ду сфѣтбата. Женѣхо и невѣ:стата зѣмат магрѣчо и врѣвѣт канѣват кумѣ и кумата. Двѣмата одим. Двѣмата одим и ги канѣваме, кѣто той да ни кумѣва, и на сфѣдбата той ни кумѣва. Кумата ма прибѣлва, егѣ като ма извѣждат ут дѣма, като ужѣ ма дѣгне,... Кумѣ сидѣ, вѣ:жен такѣф, за сталѣм, гу прѣ:сат да стѣне, бу ужѣ трѣвало бѣлката да вѣдат. Па той сидѣ, са упѣра, дѣма: “Ои́те трѣшечка, дѣше трѣшечка!” на устѣпки на бѣлката, додѣ ут дѣма ке а извѣдат. А на нѣйѣ стѣим двѣмата рѣдом и кумата знѣчит, егѣ ѿ̀ала, тѣа не ѣе кумѣ... И ѣас плѣча... ’Ну какѣ! Ут дѣма ма извѣждат! Па тѣа плѣча и сас фатѣта трѣба да ма прибѣли така и ма пупрѣ:ви, и фатѣта така егѣ ми а тѣри, така ѣе земѣ и ми а мѣтне тѣка ѣе, и ма прибѣлва. Тва те ужѣ наслѣдно. И пѣйат: “Лѣл’о, кѣме, скрѣй ма, / не ма дѣвай!” И тва тѣйа ужѣ, ну рѣтственики там, кѣйта чѣжди, кѣте рѣтсвеники флѣгаѣа фаф кѣшти, га тѣа имѣа гатѣвно́ст да ма извѣждат. Па тѣйа пѣйат:

Лѣл’о, кѣме,
скрѣй ма, Лѣл’о,
не ма дѣвай!
Лѣл’о, кѣмо,
хѣбаво ма пребѣл’ай,
да ма вѣтар не навѣѣе,
да ма слѣнце не угрѣѣе,
ѣасно слѣнце да /не/ ма угрѣѣ!

Тѣйа пѣйат, а на кумата се ма прибѣлва.

/Въпрос/

– Фатѣ. Тва фатѣ. Фатѣ длѣ:га, у мен бѣше, длѣ:га; прѣмо са ... на тѣл’, такѣва вѣбѣте бѣше, самѣ пу сѣбе си сас кѣтки пу краѣа, та чѣк ду гѣре. Кѣкѣ? Кѣкѣ таа тѣл’ са назѣваваше? Длѣга, длѣга.

– У нас ф камѣната тва гу немѣ.

– У мѣне пу настѣйѣшчѣму тва бѣше. А на тѣйа пѣйат пѣсни, а на кумата ма прибѣлва: да ма скрѣй Лѣл’а и да ... Така.

/Въпрос/

– Не, нѣе, ни ѣе! Жѣнѣхо купѣва плѣт’а и купѣва фатѣ и тѣфли...

/Въпрос/

Не, у нас садѐ бѐла плът'е, бѐ:ла, бѐ:ла; бѐ:ла рубашка, бѐли тѹфли и фатѹ. Тва ке а земѐ на прака, ко той ке а кѹпи, ама невѐстата той трѐва да а убличѐ.

/Въпрос/

На нѐго мѹма трѐваше да кѹпи нѐшто – рѹза, ага като на извѹжда т ут кѹшти, тва тѹа кѹмата ма прибѹли, а па мѹма ке дунисѐ или шѐл сас длѹги рѐски гулѐм, или же тва ега, ричѐте, рѹза на нѐго. Най са старѹа рѹза или за рѹза матриѹѹл. Т'а гу врѹзе (?) на раката и ма извѹжда той с тва приврѹзанато на раката, па ѹа за нѐго са дрѹжа или той ужѐ... А па ма извѹжда мѐне ма брат ми. Брѹчи ку ѹма, сестрѹ:чка, брѹче. Тѹа врѹзѹват за платѹче такачка ѹе двѹта, тка за рацѐт'е на вразѹт двѹмата и тка за тва платѹче, то дрѹжѹ платѹченицѹето на прѹдѐ и вравѹ ни извѹжда уд кѹшти. Се ду машиѹната... Ранше бѐѹа брѹчки. И на брѹчките чѐрге, накѹчени иднѹ подѹр дрѹга, прѹстене сас крѹжева, и кѹчени чѐрги, и кѹпени черги, и тѹа ега с пѹтѐлите – зилѐните, иднѹ врѹз дрѹга, инѹ врѹз дрѹга ги такѹва.. И пудѹшки, на брѹчката тѹрат пудѹшки и прѹстенѐ... Тва трѐва абизѹтел'но бѹлката на две пудѹшки. Тва ужѐ като прѹдано нѹѹзино и прѹстен'а.

/Въпрос/

У нас а пудѹшка. Ну егѹ дѐто спиш на пудѹшката.

/Въпрос/

Главница ѹ:ма. Тва като на извидѹт, главницата, ткѹѹно, абизѹтел'но сѹмоткѹина бѹше и запѹска ѹште. йас ѹште ѹмам запѹска – жѹлта. ... Ну запѹска – жѹлта сас чѐрнички, кѹбики чѐрнички, жѐлтички и чѐрнички кѹбики ткѹѹчка егѹ. И т'а ѹе сѹмоткѹѹана тка ѹе и с поѹесѹчек, тва да та упѹшат, ке шѹташ ужѐ. И тва знѹчит, фѹф главницата клѹвайѹа, тѹт'а Дѹн'а, рѹѹзите, налѹ? На бѹлката рѹѹзите фаф главницата, а зашѹват. И кату излѐет ут двѹру ужѐ и бабалѹко зѹма тѹа главница, ѹа фѹрл'а, крѐска: “Гурѹ, кѹме! Гурѹ, кѹме!” Се кѹмѹ гурѹ, па той сѐ трѹчи сас ракѹѹата с бутѹлката сѐ ги тѹше, бу тѹа гурѹт. “Гурѹ кѹмѹ! Гурѹ кѹмѹ!” Па пѹѹат и той сѐ ракѹѹа им дѹва да глѹтат да ги тѹше. Ега такѹ, такѹ бѐше.

/Въпрос/

Кѹраме кѹде женѹхо. Сѐтне нѹчит, ма дувѐздат. – Кѹзвам кѐто у мѐн'е бѐше. – Ма дувѐздаѹа тѹѹа... Като ма извѐзѹт ут там, прѹскат лѐшници, лѐшници, зрѹно и парѹ и на засѹпѹват като на испрѹштат – мѹма. А па тѹка на срѐштат тѹже: фѹрл'ат рѹш, нѐ ѹе зѹмница, ми рѹш, там канфѐтки, лѐшници и рѹш. И на засѹпѹват

и на срѣштат. Накрѣват суфрѣтата... Значит кѣкѣ? ... Трѹшка рѣтсфеники, нѣште напрымѣр, тес който мѣма испрати, тѣйа садѣ и останѣйа. А па сѣтне начит, женѣхо врѣви за мѣмините. Дуждаа у мѣйте рѣтсфеники и зѣма сѣчките мѣйте рѣтсфеники. И тѣйа гулѣйат ду утринѣта. А па мѣма ни дѹжда, и тѣте, и вѹйчо, и вѹйна, и чѣчо, и стрѣна, тѣйе нѣ дѹждат. Ами на дрѹгийѣ ден женѣхо врѣви, зѣма тѣштѣта, тѣстѣо и тѣдо... вѹйчо, и вѹйна, чѣчо и стрѣна и ги дѹвѣжда пѹслѣдний рас... Мама зѣма бѣниѣа сас вѣзело, гостѣнѣа там, ну гѣтфено, па тѣй врѣде гѣчи зѣфтрак ми дѹнасят. И сѣтне си гулѣйат там ѣал ден ду вечерѣ ли, кѣлко?

А... па утринѣта ѣа стѣвам знѣчит, на дрѹгийѣ ден и трѣба да пѣлеѣа на сфѣкѣро и на бабалѣко. На сфѣкѣро му полѣх и му дѣдах крѣпа да си истрѣй рѣѣѣте, вѣишѣта, и на бабалѣко полѣх и тоѣ да си истрѣй рѣѣѣте му дѣвам крѣпа. Вот. А па мѣма (свѣкѣрѣвата) ми дѣде дѣѣкий кѣлѣм да ѣ уртѣвам, да ѣ дѹмам “мѣмо” и да ѣ уртѣвам да не мѣлѣам. Тѣа ми дѣде дѣѣкий кѣлѣм; бѣше хѹбавѣчѣк, а па сас врѣмето тоѣ са испѣрти. Виш тѹѣва гу пѹстѣлѣам, ... Тоѣ гу ѣмам, ѣас мѣга да гу пѣкаѣа, пѣрѣва. И тѣа ми дѣде то кѣлѣм да орѣвам... И тѣа сѣчкѣто дѣло.

А па сѣтне уѣѣ Уѣлѣчка като са родѣ, ѣа сас то кѣлѣм, сас свѣдѣа (?) прѣстенѣа, ѹѹл, бѣл, вѣбѣти, знѣйте като прѣштѹр такѣ вѣбѣто, сас то ѹѹл и сас то кѣлѣм, пѹстѣлѣх прѣстенѣа, марселѣк, и сас то кѣлѣм го клѣваиш такѣ еѣа уѣдѣло, на ѹѣал, такѣ лиѣѣто на дѣѣто закѣрѣваиш. А па тѣа еѣа такѣ, кѣкѣ тѣа ѣе лиѣѣтѣ и тѹраиш дѣѣто такѣ. И ткѣчка еѣа дѣѣто лиѣѣи и го закѣрѣтѣваиш. И ѹтѣдѹхѣе у гѣрадо. Па там же такѣѣа же ниѣа. Па ѣа ни си мѣсли, бу то кѣ ѣе такѣ. Кто гу завѣх тѣа дѣѣтѣ, вѣйѣ знѣйте пѹ “Сѣвѣѣката” кѹтѹ миѣах, ниѣа такѣѣ чулѣк да ни са заглѣдне на то кѣлѣм. То кѣкѣ ѣе то такѣѣо! Вот.

/Вѣпрос/

– Илѣта? Тѣа еѣа знѣчит пѣчѣт здѹбен лѣп, хѹбаѣ да бѣде, кто кѣраѣй и забѹѣват тѣа илѣ, тѣйѣа трѣте прѣѣчки ги ѹпѣкаѣа и ги забѹѣват тѹка. И ги завѣрѣзѣат с тѣа кѹнѣѣѣта и начинѣват сас пѹкали вокѣрѹк такѣ и канѣѣѣти, пѹкали там, сѣѣкакви канѣѣѣти, кѣрамѣлки, ги нанѣзѣат с иглѣта, кѣкѣѣто ѣма лѣшѣниѣи пѣчѣт и ги нанѣзѣват, чи ѹтѣдѣре трѣ ѣѣболѣки, еѣа тка ги забѣѣват.

/Вѣпрос/

– Кѣки пѣсни пѣѣат ѣас ниѣнѣм. Тѣѣтѣа Дѣнѣа, кѣкѣ на илѣта са пѣй. Ъас забѣрѣй. Рѣѣѣте ми! Расѣаѣѣѣте.

– Пѣсна ѣма спиѣѣѣѣлѣно.

– Тѣѣма а дрѣѣѣѣт тѣа илѣ и на кѹмѣ а врѣѣѣѣват.

/Въпрос/

– (Тя е) ут акация, ут вишна, ут такдова...

Па сѣтне като а вручават на кумѡ, кумѡ трѣва да плѣти парѣ. Той а откупѣва. Сичката сфѣдба, наредба... па той седѣи, един седѣи за сталѡм, да! (Налѣ ви расказувах?) Сидѣи за сталѡм, гу прѡсат сичките свадбаре: “Айде, ужѣ че си врѣвим. Трѣба кумѡ да гури.” Гу прѡсат, той сидѣи, дудѣ ни дѡйде женѣхо сас булката да са пуклѡни. – Такѡ ли бѣшѣ? – Женѣхо сас булката дѡдат са пуклѡни, да му бацне рѣчката, че сѣтне той стѣва и вѡди сфѣдбата. И сас глѣвница. И като го захванат то кумѡ сас тѣа глѣвница: “Гѡре кѹме и до дѡлу.” А па фаф глѣвницата знайте какѡ има?

/Въпрос/

– Че айс там, налѣ записяхте какѡ?

– На булката рѣзѣдете.

– Като видѣт булката ут зѣксу или ут чѣрквата ужѣ сидѣи сѣто. И фаф сѣтото клѣват рѣш и клѣват три йѣбълки и ѡште дл’а шѣтки клѣвайа три курмѣда. Пудбѣрат пут йѣбълката три курмѣда и тувѡ ке вѣшат женѣхо. Женѣхо трѣба да не фѣне резѣвата. И дрѣжѣт сѣтото две надрѣшки. Тѣе такѡ и стойѣт с бѣку, а па нивѣстата ѣ дрѣжѣт углѣдалѡ. Такѡ, гулѣмичко, углѣдалѡ. Тѣа са гл’ѣда и трѣба знѣчит, на прагѡ тѣа садѣ да замѣти женѣхо дѣка стойѣ. Женѣхо абѣзѣтел’но трѣба да а фѣне, закѡто вечирѡ като устѣнат самѣи да а издѣт. Като а издѣт вмѣсте – дѡлго ке жувѣйѣт, нѣма – знѣчит нѣма. Ама не трѣба да гл’ѣда на ѡрата, ами гл’ѣда фаф углѣдалѡто и фѣрл’ѣ йѣбалката, па женѣхо трѣба да а фѣне. Не ѣе надзѣде, прѣмо напредѣ. Надзѣде никагдѡ не са фѣрл’ѣ. Тѣа стѡвѣ напредѣ на прагѡ, ...

Мѣйката като а срѣшта... Мѣйката а срѣшина, а засѣпаа сас лѣшнице, с рѣш. А па тѣткѡто дрѣжѣт лѣп сас крѣпа, тѣткѡто дрѣжѣи разнѣс сас шампѣнско, стакѣне такѣва, рѣмки. Мѣйката ги засѣпува, па тѣткѡто ги слугѣва. И дрѣжѣт кѹн’ѣ, бацкат кѹн’ѣта сас крѣпа, тѣткѡто лѣбу дрѣжѣи. А па сѣтне булката флѣйѣ фаф кѣшѣти, са скрий на такѡ ф кѣшѣти. Са скрий и знѣчит, пуглѣжда сѣдѣ кой дѣка стѣи. И две надрѣшки ужѣ излѣват и тѣа ужѣ пудѣре. А прѡсат, а чѣкат, а па тѣа ж са ламѣй тѣйѣ булѣка. Излѣва нѣчит такѣва нѣжѣна, зѣма, дрѣжѣт тѣа йѣбълки и тѣа знѣчит сидѣи, вѣди ужѣ дѣка а женѣхо и са гл’ѣда ф углѣдалѡто, “прѣс” такѡ кѣдѣ нѣго и пак ф углѣдалѡто са гл’ѣда. Никагдѡ надзѣде ни са ... Булката като а кѣрат на машиѣна, че на брѣчка, на какѡ..., тѣа нѣма прѣво да са убѣрне дѣже на ми — надзѣде да нѣе са врѣшта. Тѣа сѣдѣ фпирѡт трѣба да гл’ѣда, сѣдѣ напредѣ, да не са врѣне кѣде дѡма.

/Въпрос/

– Неска ѝе пѣтък, па ѹтре к'ѣ ѝе свадбата. Бѹлката трѣбва да ѝа пазат падрѹгите да не дойде женѣхо. А пѣ като дойде гу мазат лицѣто с чѣрно. И гу гонат; той там к'ѣ си мѣйе три дни.

Младата бѹлка, като флѣгли да а зѣмат,... т'а сидѣла. Ыас видѣх ле ѝ, ма така казувайа. Сидѣла такѣва ѝе натбѹлена, ѝегѣ такѣва ѝе натбѹлена сидѣла тѹка ѝе, чарвѣна лѣнта длѣга, заспѣлена и фаф кѣшти стѹи пот кѹн'ете 'иконите'. А па вѣнка сфадбата гулѣе, тарпѣзата вѣнка, прес двѣро, настѣлене месѣле на земѣта. А па отсѣм и там натѹрене снѣпове камѹш, кул'кѣде му дѹмат, снѣпове камѹш пустѣлке, нат пѣлене, сидат тарпѣзата им там и кумѣ стѹи и дѣверо сас фирѹглицата, а па... брат му, крѣпа на иднѣ прѣчка спициѣлно и там натѹрена, врѣзана бѣнстик, чарвѣна лѣнта, па т'а там стѹи пѹт кѹните. Тва, тва ки ги зѣмат бѹлката. Такѣ рѣние бѣо.

А па тѣм гулѣят. Младѹио тѣже а вѣнка. Та сѣтне като флѣват ужѣ да а зѣмат да си ѡдат вѣчарѣ, то сас фирѹглицата пѣрѣ по вратѣта. Па тѣйа му дѹмат:

Ни бий, дѣверко, вратѣта!
Бѹлката ужѣ а вѣша.
Флѣвайте, флѣвайте.

Тѣйа флѣват сас млад'о. Па т'а ж сидѣ на идѣн стѣл, цѣл ден стѹи, че ѡ тѹрат да сѣдне да с пѹчѣне, па сѣтне стѣне, млад'о флѣй, тка ѝ застѣне до нѣзи, дѣверо до нѣзи, тва ке а зѣмат да а извѣждат, да а зѣмат. И ѝа зѣмат и ѝа извѣждат. И млад'о, па тарпѣзата там сѣдѣт гулѣйѣт. Ые такѣве ѝе така:нчета и тѹрени не ѝе бутѣлке, аме дѹмайа штѣф. Ко све видѣле четир'ѡх-угѣлни такѣве ѝе зелѣне бутѣлке – штѣфове, лѣтри на две, да, лѣтри на две. И тва тѣ штѣфове там раскрѣват, ки пѣйат, как'ѣ по дарѣжне ужѣ, бѹлката ки извѣждат.

А па кумѣ, глѣвница, сидѣ на глѣвница. Па глѣвница знѣйте какѣ ѝе тва? Тка инѣ и шѣино и тва пу пѣто, та фирѹглица и та глѣвница а фѣрл'ат, кѣйто а фѣне, дѣл'ше а фѣрл'а. Па кумѣ, сас то штѣф гѣси. “Гурѣ, кѹме”, като фѣне глѣвницата, кѣйто а фѣне и сѣда. “Гурѣ, кѹме!” и сѣчките на кѹпишта, т'аа, дѣто трѣчѣт. Той гѣси, налива, гѣси – “Гурѣ, кѹме!” И тва а завизѣт и там ѝе, забѹл'ена, какѣто ѝ рѣчѣт, такѣво и ке направи. Самѣ ни зѣма нѣшто и не

òди нийд'е. Сфекървата, какòто й риче кумàта на дръгийо ден. На дръгийо ден òдат пийет слàтка ракийа. Зимат тàтко и и майки и òдат там. Крескат “Гури, куме!”, идат там пак гулейет. Ну, и наливат “Гури, куме!”. “Слàтка йе!” – тàтко и дума: “Слàтка йе!”, на унйа думат: “Горка йе!” Па какò там означева, незнàм. И така тийе ранше такъви сфàдби правили. И пейат, пейат, пейат:

Куме, та добрè дойдò,
куме, та по-добрè найдò!

Тва вечерò. Идат, завезът бълката, па там на софрàта турена илà. А па йелà направена ега от дръвейата, абрикòсови там, акàция ли, найдат пръчки кфòто т'а да а такà йе егà. Три пръчки, такà и да стойет и да са дръжът. И кулàк здарòф направен, красиф, красиф то колàк.

Лел'о куме, та добрè дойдò,
куме, та добрè найдò;
куме та по-добрè найдò:
злàтни тарпèзи,
по тарпèзите бели месàли,
по месàлите бели кулàци
и бдли каравàи, бели самуни,
и по тарпèзите жълти саһàни
по саһàните бдли медове,
по медовете, куме,
чёрни мушйци, куме,
по тарпèзите зелена елà.

Па тàйа бабалъко такà а дръжй тàа елà. Па кумò и кумàта стуйет:

Куме, та добрè дойдò,
куме, та по-добрè найдò,
куме, та приёмни йелà,
йелà, зелена йелà,
че лете йде,
на кумйца, на млада кумйца
сёнке ке трèбе
и на мъшката рòжба

сѣнке трѣба,
кѹме, прїеми елѧ.

Тва крайо ѱ ужѣ. Ма т'а да а пѣйеш т'а а ѹбава, ма да а пропѣиш
ѹдласо да ѱ чуиш. Па тва дѹми врѣде уртѹват сегѧ. Ну, ѱас ужѣ да а
пѣйа нѣма да а пѣйа. Какѣ ка а пуйѣмнете... Като а вѣзат пѣйат:

Лел'о кѹме,
ѹзлес кѹмк'ова мѧле,
(мѧйк'а му да излѣй)
ѹзлес, ѹзлес да вїдиш,
отмѣна ти вѣдат,
л'ел'о кѹме, отмѣна ти вѣдат.

Ну тва млѧдата вїзат. Па то сегѧ какѣ дїште натѧт'ѣка? Ъа
врѣде ѧ знам сїчката, а па гѧче ли а забрѧвих.

И дїште пѣйат какфѧ? ...
Тѣдоре, сїно, Тѣдоре,
дай та мѧма...

Тва като извѣждат млѧдата бѹлка.
Те седѣт, за тарпѣзата седѣт. Ужѣ че стѧва да ѧ зїмат тѧа
бѹлка. Че дѣйдат да ѧ зїмат т'а стѧне и млѧдио, стуйѣт рѣдом. Ки
дѣйде тѧткото да ги, да са прошчѧва и мѧйк'ата. А па тѹка седѣт,
пѣйѣт:

Лел'о кѹме, скрїй ма,
брѧйно, скрїй ма,
скрїй ма брѧйно,
скрїй ма (името)!
А па дрѹгите пѣйат:
Как да та скрїйа, мїлна сѣстро,
като ти вѣче продѧдена и залѣжена.
Па тѣ пѣйат сѣтне:
Скрїй ма, брѧйно,
за тфѣйо сїво стѧдо,
небрѣйено и несчїтано.

Па тѣ: ужѣ плѧче, знайиш ке там стуйи и плѧче. Та т'а жѣлна а
тѧа пѣсн'а. А па сѣтне той ѱ дѹма:

*Ти вече си продадена и заложена
за ил'ада и пѣтстѣтин.*

*И тѹка тѣтко ѿ флѣй, патѣжда зѣма кѹн'ата, дава на, ги
богослужѣва, дава на млѣдийо, ке а даде на нѣзи напредѣ, а на сѣтне
а дава на млѣдийо, а на мѣйката стуй с такѣф ѿе кулак, месѣло
дрѣжѣ; к ѿди са прошѣва, дава кулака на... Па пѣят:*

*Лел'о кѹме!
Мѣлна сѣстро,
как да та скрѣйѣ?*

*Па т'а дѹма: "Скрѣй ма, брѣйно, скрѣй ма!" Лел'о кѹме, като а
испраштит, тѣйѣ са прущѣват и пѣет:*

*– Лел'о кѹме,
ѣти са разбрѣкани вѣжгите,
ѣти очѣте ти мѣкри?
– Не брѣзай, кѹме, не брѣзай!
– Не нѣда да плѣчеш,
не нѣда да си пѣртиш салзѣте.*

Погребални обичаи

*– Като умрѣ знѣчит, женѣ вѣкат, двѣ сасѣтки, да а кѣпат,
като умрѣ мѣши знѣчит, два мѣжета. Ну, гу укѣпат, му тѹрат,
вобѣчѣ са старѣат болѣиство да не нѣсѣна дрѣшката – мѣйката,
трѹсите и рѣзата. Кастѹму ужѣ, той мой да а нѣсѣно, но да а сѣчко
нѣво там – тѹфли там, кѣйто ѿма тѣпки. Фс'о. Го ублѣакаа, тѣа си
ѣдат кѣт дома. Са сѣират сасѣдѣте, ги праштит на грѣбето. Оди
хазѣино и дѹма: "Еаа и тук са нѣшите рѣдата, егѣ и тетѹк ке кѣпате
ѣѣмата." Одат пѣт-шес дѹши. Кѣпат. Остѣват, кончѣват так
тѹка хазѣина ли, хазѣйката нѣчит зѣма абѣт, там две бутѣлки
ракѣйѣ, абѣт, лѣп и нѣси на клѣдѣиштѣто, дѣто купѣйат. Те там
ѣадѣт. На дрѹгийѣ ден утринѣта, те трѣшка недокѣват, да пу... и
исфѣрлѣват тѣа прѣс.*

На крѣсто са пѣше кой а той, кугѣ са рудѣ, кугѣ умрѣ.

*– Ранѣше вѣкаа бѣтѹшката там и абѣзѣтел'но го нѣсеа ф
чѣрквата. Той там ке го упѣе; той дѣма не го опѣавѣше. Ф чѣрквата го
упѣѣ и го изнѣсат. Тѹка на нѣшата ѹлица прѣвеа три астанѣфки. ...*

– Съга малко у нас ђра гу прѣват, малко го прѣват. Ма има ега ђра дѣка, като са пучѹста стар чул'ак – там д'адо, чи баба – вѣкат пѢпу. Дома го конкават. Ана сѣтне, той ужѣ кѣк'ѣ, т'а самѣ прѡси да вѣкат пѢпо, иска да са конка. ... Да. Ну лижѣ чул'ак дѡлго и тѣйѣ дувѣждат пѢпу и гу конкават.

Па сѣтне ужѣ като ѹмре... Той лижѣ, тѣе ужѣ мѣслат, тва ужѣ като да умиѣра пѣлат сф'ашт, ужѣ кога чил'ак забира дѹша, трѣба да му уставиш сфиштиѣка. Тѣ:хичко сѣчко такѣ са прѣви. Углидалуто там... Трѣба да сидѣш тѣ:хо, тѣхо.

Сѣтне гу сбѣрат ужѣ там да гу убличѣт. Ку ни си пригатѡви самѣ, знѣчит там, чи диѣтата, чи рѡтсвениките, трѣба да сбѣрат платѡчета, на ѹфиткѣте на винкѣ, дѣто венѡчки.

– Трѣба да гу прѣскаш сас сфитѣна вуда. Ыас напримѣр, на мѣма такѣ прѣих. Ыас нѣкой не ми рѣка. Мама такѣ ма учѣ, бо сме бѣлгаре, да а напрѣска. Нѣ тва ужѣ чѹстваш, ну чѹстваш бу ужѣ т'а умиѣра и ѣас, низнѣм, ну ѣа прѣскѣх. А па дойдѣ кѣка Ана, у нас там, еднѣ сасѣтка и дѹма: “Жѣн'а, зѣмайте сфитѣна вуда а прѣскайте.” Па ѣас а прѣскѣх. Бо такѣ у нас бѣше напрѣт.

– Ам ега ѹмрѣ чулѣк, той же има там пригатѡвено сѣчко да го обѹят, да гу убличѣт, платѡченца на киткит'ѣ, там нѡсат жѣви кѣтке, нѡсат такѣва, тѣ сѹите кѣтки ки клѣват сас н'ѣго. Най-билѡ харашѡ да зан'есѣш сѹиш кѣтки, да ги тѹриш сас н'ѣго да ги зем'ѣ. Там мож да ги раздадѣ на сѣчките рѡтсвеники, дѣто ега ги нѡсат, той ги передѣват на сфѡйте си рѡтственики. А па м'ѡртвите кѣтки, фаф грѡбо ни сѣ клѣват. Тѣйѣ срѣзу до сорокт'ѣ дѣна ги пѣлат. Шо венкѣте, шо кѣтките ги майнѹват. Той ни мой до сороктѣ дѣйна да ги разнасѹва патамѹ шо той, той нѣйде нѣ. Той му трѣсат м'ѣсто сѡрок днѣй. Той дѣше нѣ ѣ апрѣдел'ѡн. Той неапрѣдел'ѡнѣй. А па на сороктѣ днѣй, ужѣ т'а кѣтки ги гурѣт, тѣе ужѣ т'а кѣтки не врѣвѣт по назначѣние. А па т'а, дѣто ги зѣ сас сѣбе си, сѹите кѣтки, тва са най, най на пакѡйника да ги занесѣш, да ги испрѣтиш.

– Наште бѣби, ну бѣбушки нашѣ дѹмайѣ – бѣба Мѣра, бѣба Мѣн'а, бѣба Ерѣка – “Чил'ак умиѣра, ама душѣта му а жѣва.”

– Ма то такѣ ѣе. Ъ, па сѣтне пакрѣвалѡ, покрѣвалѡ там тѹрат, го накрѣват одѡлу. Съга фѣф чѣрквата у нас има спецѣл'но сас дѡженки (?) сас сѣчко удѡлу покрѣвалѡто, че сѣтн'ѣ удѡре сас т'ул там, кѡто си пригатѡвил. Пакрѣвалѡ. У нас а сандѣк. Клѣват знѣчит, стрѹшка. Дрѣвенуто като прѣват там, слѣгат стрѹшка. Че сѣтне б'ал матриѣл гу убѣиват уд вѣтре. А па крѣшката и удвѣнка или шолк, или бѣрхат, или прѡсто ша бѣде, такѡва бумѣжно,

чарвѐно, ну какф`ато прòсто хлòпак. Кòйто с какòто ìма. Отгòре на кришката – крѣс чѐрен.

/Вѣпрос/

– Турат падушка ут стрѹшки, закòто да н`е са сп̀арва чул`ека. Тоже б`ала подѹшка. ѹ̀ошите и р`ѹшки кл̀ават.

/Вѣпрос/

– Кл̀ават в`енч̀е на чилòто ф ч̀ерквата ега так̀а мал̀итва ìма спицийл`но за упакд̀й. За упакд̀й мал̀итва са чит`е.

/Вѣпрос/

– Какòто шие там са ост̀ава и игл̀ите, с̀ичко.

/Вѣпрос/

– Врѣз̀уват рѣц̀ете сас парц̀ал там или платòчек или л`ента, или м̀а:рл`а. Рѣц̀ет`е и крак̀ата ги врѣз̀уват.

/Вѣпрос/

– Ну кату гу нап̀райат тув̀а (има се предвид открадването на тези врѣзки), дуж̀е млòго òра гу нап̀райа тув̀а, сегд̀а в̀едмите са стар̀айат да го отк̀р̀аднат. Им тр̀еба тув̀а. Т̀е с̀ильно... А тов̀а ег̀а д̀ето врѣз̀уват, ѣ...м брад̀ата, д̀умат ег̀а бо лек̀уват, ѹ̀мните òра. Па ѣт̀ките сегд̀а пр̀ават л̀ошо. Нап̀римѣр, ѣас ке р̀ека ег̀а, м̀оже да не б̀ива, д̀ето ег̀а д̀еца ìма са уп̀икват, уж̀е гул̀ами, о т̀ийе ег̀а го врѣз̀уват тка и прист̀ава да са уп̀иква. А па в̀едмите гу з̀имат; ѣас низ̀на̀м какò те пр̀ават.

/Вѣпрос/

– Маг̀йшници – маг̀йи пр̀ават.

/Вѣпрос/

– Гу к̀ѣпат, гу м̀ийат. Два час̀а ке се м̀ине, ке утл̀иж̀и ф пуст̀ел̀ата. Чи с̀етне гу сфал̀ѹват ут к̀ервето и гу м̀ийат, и гу убл̀ичат, с̀ичко н̀овичко, ч̀истичко, да а н̀овичко там, каст̀ѹм, плат̀ичка, руб̀ашка. Дод̀е са сф̀ива с̀ичко – рѣц̀ете, крак̀ата – аби да а ч̀исто. Гу уб̀уват там чи с чарм̀ички, чи сас т̀ѹфли, с кокòто ìма об̀уф там. Кòто ìма ф сим̀ата, най-ѹ̀бавото му кл̀ават – т̀ѹфли, ч̀ѹ каст̀ѹм, ну с̀ичко най-ѹ̀бавото, най-ц̀енното, д̀ето той гу уваж̀авал.

/Вѣпрос/

– Пр̀ѣстен не кл̀ават. Час̀ите н`е. Час̀ите н`е. Час̀ите, като ѹ̀мре чил̀ак, с̀ичките час̀и ги заст̀ават. Уг̀лид̀алата с̀ичките ги закр̀иват. А па час̀ите ги заст̀ават, н̀ийде, н̀ема.

/Вѣпрос/

– Му т̀ѹрат расчòска, му т̀ѹрат шл̀ана там или карт̀уса (?) кòто той л̀ѹби. Пар̀и. Тр̀еба да ìма с̀òрок коп̀еек хат̀а бы. С̀òрок дней той мит̀арства пу водата и той тр̀аба д̀ето да не_иде да пл̀ати. Той се тр̀еба да ìма кап̀ейка да т̀ѹра нас̀екаде.

/Въпрос/

– Сѣтне са врѣштаме дѡма. Сидѣм до двенѣцѣт и чѣкаме душѣйчката. Той тѣка егѣ умрѣа фѣф тѣа кѣшта, ду двенѣцѣт часѡф. Турат стакѣн вудѣ и сидѣт сѣчките за сталѡм и чѣкат да дѡйде мѣшка, ну мѣйчка трѣба да дѡйде. Мѣйчка или бѣбѡчка, нѣшто такѡва. И тѣа трѣба да сѣдне на то стакѣн и да са напѣе с вудѣйчка. Тѡа знѣчит, тѡа нѣговѣта душѣйчка там, на тѡѡ умрѣал. Па сѣтне тѣа вудѣ тѣ, като ѡдат на грѡбето а нѡсат и а пулѣват. Крѣс прѣват и вакрѣк. Такѡва. Тѡа той пил, знѣчит му са пѣе, трѣба да му занисѣш. И утрѣна:та, дудѣ излѣе слѣ:нцѣто, рѣно трѣба, трѣба да му занисѣт зѣфтрѣк – там густѣнцѣ, сфитѣна вудѣйчка, цѡитѡчки и ... такѣф зѣфтрѣк. Ну, тѣе там знѣчит, пустѣйѣт трѡшечка, който зимѣ сфѣш-тѣйчка и ... пустѣйѣт трѡшечка и си дѡждѣт кѣде дѡма.

Рѣно са ѡди на трѣтѣйните. Знѣчит тѡа на трѣтѣйните. Те сѣс бѣт'ушка, кото го хорѡн'ѣт тоже такѣ, дѡйде бѣт'ушката го унѣе на грѡбето, гу запѣчатѣи.

Па сѣтне дѣ:вѣт дѣ:на. Идат садѣ пѣнахѣда ф чѣркѡата му атслѣжат. На грѡбето не ѡдат. Дѡйсе дѣна, като мѡйѣ чулѣк...

На дѣвѣт дѣ:на са сбѣрат, да. Па на дѡйсе дѣна, садѣ кѡйто мѡй там си упѣчѣт нѣшто, или густѣнцѣ нѣшто там, прѣнѡчки, канфѣти там, кѣпат и си разнесѣт на дѡйсетѡ дѣна.

– Тѡт'ѣ Дѡн'ѣ ма, рѣчѣте за дѣвѣт дѣна кѣкѣ на купѣл'никѣте ѡѡват.

– А на купѣл'никѣте, да. На дѣвѣт дѣна трѣва да ѣма трѣ булѣчки там, или трѣ лѣба и трѣ платѡченѣа и трѣ сфѣшѣйчките. Тѡа егѣ ке тѣраш на лѣбо сфѣшѣйчката, лѣпченѣто на платѡченѣто и ке го дадѣш до абѣдо, да го дадѣш ф рѣчѣте на тѡѣ, дѣто го кѣпѣ. Трѣма го кѣпат, трѣба трѣма и на трѣма...

– И кѣжѣ, кѡйто го вѣкат, го вѣкат фѣф, на то ден до двѣнѣцѣт часѡф. И кѣждѣ, кѡйто дѣжда и си дунѣса сѣб_се густѣнцѣ. Густѣнцѣ да пумѣнуѡват. Да. На дѣвѣт дѣна. Напрѣмѣр, на дѣвѣт дѣна дѣждѣт да дунѣсѣт. Тѡа знѣчит тѣ ѣскаш кото на тѣфѡйте тѡже да прѣдадѣт. Тѡа сѣчко се се перѣстѡѡи перѣт тѣх там. И тѡа кѣждѣ дунѣса там и тѣй ѡра там сѣчките като нѣчнат да абѣдат, сначѣла пудѡѡват на тѣе купѣл'ницѣ, а па сѣтне ужѣ раздѡѡват тѡа густѣнцѣ и сѣтне чѣтѣт мулѣтѣфа, най-стѡрата женѣ дѣто знаѣ сѣчко, застѡѡа и чѣтѣт “Ѣтѣ наш” или кѡ.

/Въпрос/

– Н'ѣ, н'ѣ, н'ѣ! Ам те нѡсѣт пѣнахѣда ф чѣркѡата, ке го пѣѣат там, ама на клѡдѡишѣте не ѣдат. Ке сѣѡрат зрѣно. На дѣ:вѣт дѣна не като ѣе запѣчатѣено не ѡдат. До сѡракѣ днѣй на грѡбето ни ѡдат.

Като нѐ й запичатен, еѝ го пахарѝнийѝ бес бат'ушка с мѹзика, начит тѣйе нѝсат панахѣда ф чѣрквата, бат'ушката, прѣс нѝсѣт ут грѣбето, бат'ушката гу запичатѣ, нѝсат тѣа прѣс, на чѣтери стѣрни, искѝпат тка ѣамки длѣбѣко и засѣпат тѣа прѣс на чѣтере стѣрни – при рѣцѣте, при кракѣта, при главѣта. И гу запичатат. Сѣтнѣ тѣйе не ѝдат, до сорокѣ дней не са ѝди, патамѹ што той там го нѣма. Той мѣтѣ:рства, му трѣсат м'ѣсто. На сѣрак дней ужѣ той а на местѣто. Ужѣ там сѣтнѣ нѝсат абет, панахѣда ф чѣрквата, сѣтнѣ сѣчките ут абѣдо, какѣто нѣй сидѣм, ставами, зѣмаме там какѣто да закѹсим, там трѣшка да се испѣйе, густѣнце, вудѣчка и зрѣнце ут тѣа панахѣда, на птѣчките да го нафѣрл'аме, птѣчките да го сберат, ...

– Кѣл'аво.

– Кѣл'аво, да, да, кѣл'аво. Сѣтнѣ на полгѣда кой помѣнува. Кой с кѣто ѣма.

– Полгод, дѣв'ат м'ѣсеца и год. И кѣйто какѣто мой. Кой помѣнува, на кой нѣ.

/Вѣпрос/

– А до сорокѣ дни нѣада кѣждѣй ден дѣват што нѣбѹт.

– До читѣрисето трѣба да дѣваш нѣшто за упакѣй: или канфѣтки, или там нѣшто да упѣчѣш катламѣлки. Кѣждѣй ден, ут утрѣната до слѣнце, кѣжды ден.

– Ду сѣрак дѣна те ни ѝдат на грѣба.

/Вѣпрос/

– До сѣрак дѣна ко ѣма нѣкои дрѣшки харѣши да ги дѣдѣш. На кѣйто ѣскаш ги дѣваш. Ко ѣскаш на сфѣй, ко ѣскаш на чѹзд.

/Вѣпрос/

– На читѣристѣйѣ ден ке дѣдѣт софрѣ ке дѣдѣт стол, ке дѣдѣт тарѣл'ка, ке дѣдѣт лѣжѣйца, кой кѣто ѣма.

– Начит, трѣба стол. На стѣло трѣба да ѣма на купѣл'никите три чѣшки, три бѹчки, три лѣжечки, а па на стѣло трѣба да ѣма чѣйниче, лѣжѣчка, тарѣлка сас гостѣниче и сас кѣливо. И да ѣма абѣзѣтел'но крѣпѣчка. Крѣпѣчка закѣто да ѣма да си истрѣва рѣцѣте.

/Вѣпрос/

– Па пѣсле сѣрак дни той ужѣ ѣма м'ѣсто. Той ужѣ а новѣпрѣстѣвлѣный, той ужѣ си ѣма, ну кѣкѣ, като кишѣ. Той ужѣ а прѣдан землѣ. Цѣрство небѣсно.

– Нѣшто тѣло а земл'ѣ, песѣк.

/Вѣпрос/

– Ну кѣкѣ душѣта? Душѣта т'а ...

/Въпрос/

– Така са пулұчи, че т'а умрè у м'ене, на м'ойа кервèт. А на нийе чекайме. М'ойа брат си дойдè ут Узбекистан и чекайме там душйичката да дойде. Ништо не са пулұчи. А па начит, кутò занесойме на дèвет дèна панахйда ф чèрквата... – па бèше гулèм, гулèм прàзник, бèше гулèм хор, бèше гулèмо служèне и т'а дчен бèше вèруйушча, оделййа сйчкотò внимàние на нèго и вот. И стуйме бабушки, егà баба Никй:тицата а знà:т и баба Васа Шапкова, млдго егà стойайа там и м'ойа стрйна, и л'èл'а, и йас, и м'ойта бұлка – на м'ойа брат женàта му стуй:м'е. И суфрàта пусиридй чèрквата стуй. И... м'ойта панахйда пу сридàта, ... ну, йас са старàх, бу т'а да са удил'ава. Турйх нàчит тўка м'ойта панахйда и стдйа. Стдйа и плàча. Ну, ми жàлко! Там пèйат такà хараиш, ну жàласно, ... Стдйа ф чèрквата и зем'ата заливам сълзи, плàчам. И йа знàчит, стдйам и еднò врèме егà ут тàйа стърна, муйчка егà такà са пукàза. Пр'амо гулèма муйчка. И такà литè, литè, литè, минà такà сйчката суфрà такà и сèдна ега такà на три мèста такà – и сегà гу вйдам – егà, пййèше сок ега слàтки, на три мèста такà и сèдна и сèдишии, тўка р'адом сидй и не сèдна; сидй и утиде наздре. А па йа бўтам т'от'а Ман'а: “Т'от'а Ман'а, вйиште кò йе тва?”

– На никой не йе дàно да го вйди. Садè на тè:бе.

– Тва а м'айкината душйичка.

– Вййе а чикайте ддма, а па т'а а немà ддма; т'а дойдò тўка при тèбе.

– Па на мèне такà са санувà. ... Да раздадèш вèштите. А па йас не раздада вèштите. На сòрак дèна ке са саберàт и ке ги рàздам. И тва до сòрак дèна йас не раздавах на нйкой нйшто. Ми са санўва сьн – ега чèсна, истина прàвда – ми са санўва сьн: сидй ф курйтуту гол... И йас, кутў вйдè, станàһ утринàта и срàзу ... утидè ду мàма, ду сфекърва ми. Па т'а дўма: “Ти трèбаше да раздадèш.” Ми Вий дти не ми обадййте?” – Ега такà бèше. ... И йа срàзу раздаде. Па сèтне ми са санўва сьн, че той такъф...

/Въпрос/

– И трèба да го дадèш на тд чулàк, дèто са нуждàйе, да не го фърл'а, дèто той да го зимè и да го приèмне душдй. Тугъф той ке е убл'акьн.

/Въпрос/

– Тва не й подайàние.

/Въпрос/

– Цàла нош сидът òра. Бйлката гурй. Цàла нош до утринàта. Четът Йевàнгелиата цàла, кдйто желàй и сидът до утринàта.

/Въпрос/

– Вардим да не фл'айе кѳтка. И да а вѳдим, бо а фл'ава а гѳним. Защѳ а гѳним? Йас ке ви ѳбада. Умрѳ на Илѳна Сулѳнова синѳ. Нийе сидейме чѳтери баби. Йас млѳда бих ѳшите, ѳе такѳ като Ман'а, като Ан'а. И с-сидѳм, си ортѳваме там, и... пу инѳ врѳме кат са испрѳви у сандѳко кѳтката. Ъ... и са испрѳви и дѳгна покривѳ:лото. А паа Крѳва Ил'ѳна бѳше и т'а дѳма, бу ѳа педесѳт шес лет не стѳпнах на сфѳйѳа си крак – т'а калѳка (?) бѳше – станѳ и бегѳ. Такѳ са уплѳши. Па ѳас дудѳ разбера, устѳна. Те избѳгаа, па ѳа устѳнаѳ. Ужѳ млѳда бих, пѳ-млѳда ут вас.

Плѳчеш ти, плѳчеш, фс'ѳ врѳме плѳчеш, пастойѳано до сѳрокте дѳна. Ке плѳчеш, ке плѳчеш, той мож да зимѳ да дѳжда ѳѳма сас сандѳко прѳмо. И мож самѳ такѳ да дѳжда, да ... Йас тва гу испитѳх на сѳпственой шкѳре. Йас останѳх с двѳ дѳца. Баитѳ ми бѳше нелѳдно, мѳма като умрѳ, ѳас сѳлно крескѳ и пучтѳ гудѳна ривѳх. Пу дин'а и пу нушт'а. И пу нушт'а и пу дин'а. Йас на двѳ смѳни рабутѳх ми бѳше тѳшко и като дѳйда са наплѳча; и дин'а и нушт'а ривѳх. И сѳтн'ѳ т'а зе да ми са санѳва. Зе да дѳжда и се ѳѳма дѳжда там. Дѳжда и се ривѳ. Ривѳ и се ми дѳма: “Дай ми пѳру кѳтки, дѳй ми двѳ кѳтки, или дай ми бѳлучки двѳ.” Па ѳа, мѳма като умрѳ сѳчко ѳ давѳх. Нѳшто не жалѳх, сѳчко ѳ давѳх. Па сѳтне ... Тва чѳсно бѳше ... Дѳжда и стои като партрѳт, ту на калѳтката, ту фаф армѳну, ф стѳйѳата, стуѳ и с шѳлу забрѳдена и се ривѳ и се ѳска, се шо да ѳ дам. И ѳас утѳдах на пазѳро. ... Ужѳ не мѳга: лѳгна да спа и т'а се дѳжда у мѳне и се шо си ѳска да ѳ дам. Па еднѳ жѳнѳщина ут Матфѳевка стуѳи и ми дѳма: “Жѳначку, м-ѳти ти такѳ плѳчеш?” Па ѳа ѳ раскѳзвам, бу ѳа такѳ и такѳ, мойѳ мѳма ега умрѳ и т'а се дѳжда и се ѳска шо да ѳ дам. А па т'ѳа ми дѳма: “Знѳйѳеш што тва нѳ кул'тѳрно, тва да гу ричѳш нѳ хараѳѳ. Но трѳба да гу ричѳш. Тва нѳ мѳйѳка ти. Тва ѳе нечѳстѳй дух. Прѳти го мѳтом.” Прѳмо егѳ такѳ ѳ ми рѳка: “Прѳти го мѳтом!” Па ѳа дѳмам: “Мѳ, ми ки ѳа такѳ на мѳма ки ѳ рѳкам! Мѳтом да го прѳта, тва же ми ѳ мѳйѳка. Йѳ же плѳчам фс'ѳ врѳме за нѳйзе. Т'ѳ дѳма: “Инѳче нѳма са откѳже. Ки ѳде нѳкой пудѳре ѳ!” ... чи дѳйдѳх ут пазѳ:ро, лѳгнах да спа и т'а гѳче ми го турѳ ѳе тѳка ега ф главѳта. Ми са санѳва, бу т'ѳ стуѳи у мѳма, ф армѳно, с то партрѳт с шѳрнѳйѳо шѳл, че ми дѳма: “Пудѳй ми двѳ бѳлочѳи красѳиви!” И ѳас во снѳ ѳ дѳмам: “Пошлѳ ти вон! Йѳ сѳчко ужѳ Ви дѳдах. Ужѳ нѳма какѳ да давѳм!” Па т'ѳ начит, мѳже са расѳрди, ... като бур'ѳ – “бѳу” и са майнѳ. И до сивѳднѳшнѳй дѳен ни ми са санѳвѳ.

Меджия

– Мижийе са прай така: Са сбѣрат знѣчит сасѣ:дете, рѣ:дичите так, брѣт'а там, с'ѣстре и сасѣде. Ну трѣба – ша строи чул'аку – трѣба да вал'кѣват, да замѣжат одѣлу и отгѣре тавѣната. Знѣчит по-здѣравичките так, женѣите гѣре, мѣжѣте дѣлу прѣват вал'кѣ.

– Ти неправѣлно раскѣзваи.

– А, ну, раскѣзвай ти!

– Ут вечерѣ са замѣкрува прѣ:с, мнѣго, мнѣго прѣ:с. И слѣма са заватѣлива. Тѣа прѣс за нуштѣ трѣба да раскѣсне хараиѣ, па сѣтне утринѣта ужѣ сѣчките са сбѣрат и фѣрлат тѣа прѣс, вакрѣг прѣс фѣрл'ат слѣма. И сас кун'ѣте вравѣт... И сас кун'ѣ:те или сѣс кракѣ: та дѣрата, мажѣ:те сѣчките стѣпват тѣа прѣс. Стѣпкват прѣстѣ сѣс слѣмата. А пѣк сѣтне женѣите прѣват вал'кѣ, а па мѣжѣте ужѣ ги фѣрл'ат на тавѣ:но и там женѣите тѣже обмѣзуват одѣлу, отгѣре обмѣзуват сталѣ. И като кѣл'чат да мѣжат са умѣват, стѣло накрѣйи, и магарѣча ф тѣзи кѣшта. Ужѣ замѣзайа сѣчко, рабута кунѣийа, сигѣ хазѣино накрѣва стѣлу, вѣно ли там, ракѣйа ли, закѣска, тва нѣгуву, за на хазѣино ги угоишѣва. И са начѣват пѣ:сни, слѣчки, раскѣзи ...

Джок

Ми раскѣза кѣкѣ са прувѣждаше тва дѣдо Насѣас Маврѣдиеф. Дисѣтта гудѣна той рѣден. Жувѣе на нѣшта љлица “Иванѣова” двѣйсет и чѣтере. “Джѣко” – иднѣ ут най-интерѣсните вѣреме прѣвиждање на млѣдите бѣлгаре – ѣергѣне, момѣчета.

Са прувѣждаше той садѣ подѣр товѣ, като конѣат сѣчките рабутѣ ф степѣ и додѣ не начнат полѣвите рабѣте веснѣта. Са начинѣвашѣ той от прѣзба перѣт тѣтко на момѣчетѣ, на девѣйката кѣкѣ дѣмат, прѣсѣше девѣйката нѣкой от ѣергѣнетѣ да дѣйдат кѣде дѣма да пѣтат тѣтко ѣ, бѣва ли да прѣведѣт у тѣх джок. Са прувѣждаше той, фл'ѣй ф простѣрната, най-гулѣмата кѣшта. – Имайме гулѣма кѣшта. Там са прувѣждаше най-вѣжните сабѣтийа ф сем'ата на бѣлгарина. – Са прувѣждаше той садѣ ф четфѣртѣк и ф пѣтѣк. Нѣкуй пѣт ни са прувѣжда ф сѣбута или недѣл'а. Са сбѣрайа иргѣне, дѣка љбавѣ знаѣйа кѣ са прѣвежда джок прѣвилата и смѣленѣ кото да дѣйдат да си орѣвват с тѣткѣто на тва мумѣче. Дужда ужѣ пу вѣчерѣ оишѣ засфѣтло, гѣто сѣчките са опрѣват по хазѣйствата дѣма, хлѣпва вратѣчката додѣ не

изл'ай т'атко ѝ. Изл'айеше и п'иташе: “Какò момч'ета ви тр'аба?” Изл'ага сфои си намер'ение. Под'ър излагането на тва намер'ение ги пригласявайа фк'шти. И т'аткото зима да ги расп'итава, чий са тийа, ко прайат т'ейните, к'к'е ѝе сега зимòске, гов'еда там, сичките р'аботе, д'ека се занимава б'ългарена зимòске, р'абота на радителете. Под'ър т'ва като узнайа по м'ал'ко к'ди са, т'аткото ги п'ита: “Ми е ѝмате ли ст'ара жен'а, к'ойто да бива да прис'ъстфа на джòко?” Го п'иташе абично като н'ема у т'ех. Тийе д'умаа за н'екаква жен'а, так'ва жен'а детò са бл'удаваше абичаите и цалом'дрието на навед'ението на джòко. Н'е са прав'ише сид'олка. Диплам'ациата, перегавòрите между мл'адете момч'ета и т'аткото са в'одеше, са разиграваше между т'аткото и м'айката. Т'аткото д'ум'а, бу так'а ѝе р'ано, к'к'е т'ука да са в'одим, а д'ъш вал'и, бат'ак ѝма. М'айката атвеч'аваше на тва: “Ее, де! Ке ти ѝед'ът к'ъштата! Нийшто н'ема да се ст'оре. За м'ене момч'ет:а н'ека провеждаат у нас джòко.” Г'ато са реш'аваше палажител'но вапрòса, момч'ет:а са вр'ъв'аа к'ъде д'ома. И на др'угийа ден об'аждайа на сф'ойте друз'а, бо вапрòса а р'ешен и сега тр'еба да тр'ъсиме музик'ант. Мом'ичето ф сф'ойта си в'ечар д'ума на сф'ойте си падр'ушки и са гатòвийа на др'угийа ден, на нам'ечанийа ден, тва ке е четф'ъртак или п'етак, на кòлкото а вр'еме да д'уждат сичките и да пров'иждат джòк. С'едеа момч'ет:а, наср'ешта мум'ичет:а ад'ел'но и за к'ъштата нийшто не пл'аштайа. На музик'анто пл'аштайа. Пл'аштайа фаф онув'а вр'еме – двацат восм'айата, двацат седм'ата година, дв'е р'убле, две-три ведр'а зр'ьно. Зарòбовайа фаф нед'ел'а ф онов'а вр'еме три р'убли. Пòчекай! Ф нед'ел'ата. Имаше м'оме, детò д'ише не б'еа на джòк. Тр'ебаше и н'ейзе да приглас'ат. Одеа к'ъде н'ейзе, к'ъде д'ома, п'итайа т'атко, м'айка им. Мом'ичето б'еше, н'екой п'ът не прис'усваше на тва н'ейшто, на приглас'ението с'ед'еше от'атка зад врат'ата ф др'угата к'ъшта и сл'ушаше к'к'е ке му се р'еши судб'ата. Биваше, ѝмаше и так'д'ва – радителите отк'азвайа на т'еа, д'умаа: “Т'а ѝма мл'ого р'абота, н'е ѝе д'ише на джòк да ѝде.”

На джòко нийкой п'ът не гошт'авайа и сад'е п'ейа п'есни – б'ългарски, украински, р'уски; ѝграай тр'ойка, м'ало хорò – дв'е мом'чета и момч'е; кр'ъкав'ек; ѝграйа сус'ет – ѝмаше как'ъва игр'а. Игр'а, детò расч'ита на, да са найдат, к'ойто са пол'уби ед'ен-друк. Игр'ата са закл'уч'аваше ф тва: зад'авайа пр'икаски да раск'азват, н'екви инт'ересни р'аботи да утгад'айат и к'ойто угадаваше с'адаше и у тва мум'иче к'ойто утгад'айше, с'едаше при н'его.

Разр'еш'ението на провеждането на джòко под'ър тва като р'еш'ат сас т'атко ѝ на мом'ичето, од'еше т'атко ѝ ф упр'авата

и са тръгваше да обада, ба у него ке са провѣжда джок. Управата саглашаваше с ... да са бл'удава абшчѣствениѣа пар'адак.

Па ђште имаше и апхѣт ф селѣто, дѣто можѣѣа да флѣ:т да са погрѣ:т зимѣск'е и да видет какѣ са праи на джѣко. Интересуваше има ли пийане, хубо ли са вѣдет, нѣма ли нѣкой да са бийе, да са д'алат. Подър тва като ги поглѣдна, апхѣдо: "Ъм т'ука сичко х'убаво!", зѣмаше сичко да са кончава. Нѣма ли нарушѣние, апхѣдо си прод'лжаваше сфѣйта си работа.

Подър твѣ, като са кѣнчи джѣко, момчѣтта провѣждаѣа момичѣтта съдѣ ф таа стърна дѣто жувѣѣат мумчѣтта. Врѣвѣѣа сичките раздѣрно по ѹлиците. Ужѣ като дудѣдаше до сфѣйта си кѣшта, момичѣто врѣвѣше по-брѣшко же утпрѣде, дѣто ужѣ гу чѣкаѣа мѣйка му или тѣтко му. Па, па тка са расѣждаѣа же до два часа нѣчи.

Забрани, поверия и народни прогнози за времето

Зилѣната нидѣл'а ни бѣва да са кѣп'еш. Або русѣлката фс'о равнѣ, ке фѣне нѣкой. Оти у нас чѣсто бивѣва на Русѣлската нидѣл'а ѡдеѣа, тѣпло бѣше на Зилѣната нидѣл'а и млѣго и дѣца и взрѣслы ...

Ке ѹда да пѣседа при Дѣша /починала жена, чиѣто погребѣние предстоѣ/, Гѣспот да ми прѣсти грѣове, да ми сфѣли млѣго. Знѣчит, чи стоѣш по нушт'а при умрѣлото, знѣчит Гѣспот ке ти прѣсти млѣго грѣове.

Кукумѣфката като прокукумѣфка и нѣкой ке ѹмре.

Знѣѣе бо ѣе л'уса на трѣгнѣла пу сасѣдите. (Лѣхусата 'родилката' няма право да излиза от двора до чѣтиридѣсетѣят, а в по-ново време до двѣдѣсетѣят ден от ражданѣто).

Т'а рабѣтѣше и ф недѣл'а (т.е. в недѣля не трябѣва да се работи). Се дѹмашѣ: "А, сѣки ден ке прѣзнуваѣш! Да рабѣтиѣш не ѣе гѣрх!"

Ки лѣвиѣш жѣба – ки ѣмѣш трѣне.

Лѣсточките, те пот сайѣта, там пот навѣса нѣѣде си правѣѣа гнѣздѣта. А като разрѹиѣш гнѣздѣто, нѣчит, ке стѣнѣш мамалѣлиѣгаф. ... "Му разбѣѣте гнѣздѣто, ке запѣли кѣштѣта." – Вот такѣ дѹмайѣа. Или д'ѣ:дофци, нѣшѣто дѣто ѣма урѣтство, дѹмайѣа бу тѣѣѣа са зли. Кто не слѹшаѣш ке стѣнѣш такѣф.

Нѣкой пѣт ни сѣ крѣви, бу ке те накѣже Гѣспот.

Да кѣлнѣш не бѣва. Тѣа бес тѣа крѹти, бесѣ ги крѹти, дѹмѣт.

И у нас ф сѣло, женѣа да мѣне на мѣш пѣт – нѣ:кой пѣт!

Думат така: бу женà да псуйе, зем'ата дè:вет пèди гурì.

Гостено дордè ÿе дòма не са митè.

Пèйе петèла дòма, ега гòсте ке дойдат.

Кòтката като са мий, от койàто стърна, от тàа гòсте чèкайте.

От рацèте като испуснеиш нèшто – нèкой бръза къде тèбе.

Не се връштай – нèма да ти ÿе удача.

Кат ти мйне нèкой пътà с прàзни вèдра или те срèшнат с прàзно – нèма да а удача.

*

А, нибòто замр̀уштено – ке валì дъш.

Като летàт нйско листувичките – това ке ÿе дъш, ке ÿма дъш.

Излèзе зунйца – дъш ке нèма. Те думат, чи т'а си дубàва вудà ут мур'ето.

Като са спусне нйско слънцето, като ÿе червòно небòто, това ке ÿе на вèтер.

Вокр̀уг мèшчината като ÿма кр̀уг, ке се измèни пагòдата.

Бл̀шитът звездйте – мрас ке ÿма. # Звездйте блиштàт сйлно, кè мрас нуштès. # А, днèска кè мрас – звездйте така ÿàсно сфитът.

III. ФОЛКЛОР

1. ПРИКАЗКИ

Яренце-бяренце

Начит: жувèе бàбинка стàринка. А т'а ÿмàла йàренце-б'аренце (тва кузлèнце, па тва пуб̀лгарски йàренце-б'аренце). И тàа бàбушка, знàчит, тва йàренце-б'аренце се гу устàва дòма. И к̀ту си дòжда къде дòма – па т'а вр̀вй се тривйчка да му тр̀си и му д̀ума:

– Йàренце-б'аренце, бàба ке ÿде за тривйчка да ти донесè, зилèна тривйчка, студèна вудйчка. Па ти, нàчит, кату дòйде вълкò, на нйкуй ни утшàр'ай, вълкò да не дòйде.

– Харашò бàбо, харашò.

Вр̀вйт, нàчит, бàбата за тревйчка, набирè студèна вудйчка, зилèна тревйчка. Иде.

– Йàренце-б'аренце, ўтори на бàба. Бàба ти нòси зелèна тревйчка, студèна водйчка.

И то утфар'а. Ну, и така два п'те начит, баба се: "Йаренце-б'аренце ...", то отфар'а. На третию рас, бабата иде, бабата а н'ема; са задр'жа. Иде вълкò. И д'ума:

– Йаренце-б'аренце, òтори на баба! Баба ти нòси студ'ена вудичка, зл'ена тревичка.

А на йаренцето начит, прес д'жамо г'леда, д'ума:

– Тва н'е йе тфойò г'дос. Тва н'е баба. Тва ти си вълк и майн'вай са ут'ука!

Той вр'ви ф к'зн'ата вълкò и д'ума на кузн'ца:

– Направи ми гласò т'очно да йе като у й'аренцето като у бабушката.

Ч'ука т'да глас т'да кузн'ец и му направил като у баба гласò. И иде бабушката.

– Йаренце-б'аренце, òтори на баба! Баба ти нòси зел'ена тревичка.

(Н'е, тва дойдò вълкò с б'абинийò глас.). То отфòри. Отф'а-р'а той, зн'ачит, тва й'аренце на бабушката, на вълкò. Па вълкò: хап! и гу гл'тна. Да. И са скрил пот кирв'ето. А па иде... И закл'учил врат'ата и са скрил пут кирв'ето. Пу иднò вр'еме иде бабушката. То фл'егло: ... Зн'ачит, иде бабушката:

– Йаренце-б'аренце, òтори на баба. Баба ти дон'есе студ'ена вудичка, зел'ена тревичка.

Ма'ч'и. Ни утфар'а. Т'а начит, врав'и ду сус'едо, д'едушка ед'ин, бу й'аренцето не утфар'а и н'е с'а ч'ува. Вр'ви д'адото, начит, лама'йе врат'ата, фл'ева. Н'ама гу й'аренцето. И вълкò гу н'ема. Таа б'абичка пл'аче, пл'аче. Са л'егнала да спи. Па вълкò са скрил пут кирв'ето. Са л'егнала бабушката да спи. Па вълкò н'ема, н'ема па: б'уууч. (Като р'ека "б'уууч", т'еè /децата/ уми'рат да се см'ейат.). Бу матр'асете б'ейа сл'абе ли, та сас пр'чка ли, сас пир'он ли – буу'уч. "Бòже, какò тва там такò са б'учи?" Т'а пак са успакди. Ма'ч'и, ма'ч'и; то пак "б'уууч". И шу искр'ева? Т'а ст'ава и вр'ви ду тва д'едо. Д'ума:

– Абре, вр'й, Тан'асе, виш, або какò с'ега не м'дга да спа, ма б'учи шо с'е у грабò.

Душ'ъл тув'а д'едо. Кту пугл'еднал – вълкò там! Той го фан'ъл, го вр'з'ъл, зн'ачит, за ши'ата с в'ж'ето и го враз'ъл за б'òчката, та го бил, бил с пр'чката. И изл'егало тва й'аренце-б'аренце. А па на вълкò му са ск'с'ала ун'ашката и д'едото му са утк'с'нало так'а ег'а уш'òто. И са утк'с'нало и бег'ало. Па й'аренцето ост'анало с бабушката да жув'ей т'ихо и м'рно¹³⁹.

¹³⁹ В селото е познат и варианта с петте козлета.

Лъжливата коза

Дедото и бабата имале много козе. И имале внук. Вот дедото праишта бабата, тъ... внуко да пасе кузите. Отиде то мал'чик да ги пасе. Той дѹма:

– Ке ги прекараи прис мостѹко и там има много трева. Ки ги напасеш, ки ги напѹиш и ки ги докараи.

То така направело. Па дедото стои на вратнеко вечерѹ и чека. Идат тѹ кози, той дѹма:

– Кѹзе, мой кѹзе, йадайте ли виѹ и пийте ли?

Па таа брѹкливата куза дѹма, бу и ни йадаѹа и ни пийа. Дедото верѹва. Ну какѹ? Гу наѹзува то мал'чик, наѹза. Праишта бабата на дрѹгийо ден. Оди таким пар'атком и бабата, пасе и ги напасе, ги напѹи, ги докарава... Тѹже така самаѹа. Чека дедото... Т'а па бреше, бу ни йадаѹа и ни пийа. Ну, дѹмала ... Наѹзува д'адото и бабата.

Вравѹ на дрѹгийо ден той самѹчак. Ги пасал, ги напѹил, ги докарава... Ма прибрѹзва напѹиш теѹ. Застаѹа на вратнико и ги пѹта. Па таѹ дѹма, бу ни йадаѹа и ни пийа. Ех, дедото като фана таа коза, та като а врѹза надѹлу с глава за краката, та а би, доде не ѹ лѹпна шѹрата. И та сѹтне кат са откѹсна, трѹчаѹа и флѹгла ф лисѹчкината кѹшита. Дѹжда лисѹчката, нема ке да флѹе ф кѹшита. Збра ѹра, даваѹ да разбиват врата. Да фл'ават да видат кой там флѹега. Па т'а таа коза. Ех, като а бийа, т'а беѹла дѹмала:

– Йа каза береза,
за три копа кѹплена,
пил бѹка лѹплена.
Йе така и таа скаска са кончава¹⁴⁰.

Дядото, лисицата и вѹлка

(Вариант на “Болен здрав носи”)

Жувѹле (баба и дядо), па д'адото дѹма на бабата:

– К идем, к ида да налова рѹба и ке а продам и ке ти кѹпам шѹба.

Ну, ѹди дедото наловило рѹба много, а турило на фурѹдна и каѹа. Па лисицата чѹ сѹчкиѹа разгавѹр. Утиде на приз д'адото, лѹгна на пѹто, са притфорѹи, бе взѹхната... Д'адото ѹеѹа, ѹеѹа доѹѹеѹа до

¹⁴⁰ Вариант на тази приказка е записан в с. Кирнички, Измаилски район, Украйна, вж.: З. Барболова, В. Колесник *Говорѹт...*, с. 141.

тва мѐсто, дѐто лисицата лижѝ и са зарѣдва, дѹма: “О, ке ѝма на бабата варатник!” А зѝма, а фѣрл’а на фѹргѹно и сѣда си кара. Па тай лисица фѣрл’а, сѝчката му рѝба исфѣрл’а ут пратхѹдата (?). Да! И си ѹде дѣдото каде дѹма, на лисицата му зѣ рѝбата. Ну, какѹ? Той распрѣга, па дѹма на бабата:

– Па ти бабо, врѣви зѣме вротникѹ на фургѹно лисици и такѹво, и рѝбата. Па ѝас ке фкѹрам кунѣте.

Оди тѹа баба, там нѝшто нѣма. Вот.

– Дѣдо, то нѝшто нѣма!

– Ми какѣ? Кѣдѣ то можѣ да са дѣне?

Па лисицата занѣса тѹа рѝба дѹма, на валкѹ ѝ дѹма:

– Одѣка тва ти тѹлко рѝба налѹви?

Па тѹа дѹма:

– Дека! Иди и ти ке налѹвиш! Иди егѹ на ледѹ, там, дѣто зѝмат водѹ ѹрата... Там ѝма пралѹмка. Ти ке сѣднеш на тѹ пралѹмка, чи си пѹсниш опѹшката ф пралѹмката и ке дѹмаш: “Лѹвѝ са рѝпка, мѹленкаѝа и балишѹа!”

То вѣлк вравѝ, сѣда там и сидѝ. Путѣгл’а трѹшка упѹш-ката. Па т’а ужѣ са замрѣзнала. “О, млѹго, млѹго са налѹви!” Сидѝ ѹште. Т’а сафсѣм са замрѣзна упѹшката. Дѹждат ѹрата за водѹ, нѣма ке да подайдѣт. Да! Рас са збрѹѝа, давай да гу бѝйат сас карѹмашлите, с кубѝлиците. Гу бѝйат, гу бѝйат, той са шарпѹ, шарпѹ си уткѣсна упѹшката. Лисицата гу избрѣка. И сѣтне гу дрѹзнат: “Кѹнд’у-мѹнд’у биз упѹшка! Кѹнд’у-мѹнд’у биз упѹшка!” Па какѹ ѝе то “Кѹнд’у-мѹнд’у”?!

С товѹ са закѹнчува. Кат са закѹнчува прикаската, рѹнше дѹмаше баба и сѝчките дѹмайѹ: “На тѣбе прикаска, па на мѣне бѹблика глѹшка!”

Бабина Мара и дядова Мара

(Първи вариант)

Дѣдовата Мѹра ке стѹне рѹно, ке прибѣре, сѝчко ке напѹѝи. Бѹбина Мѹра сѣ спи.

– Дай да зеведѣм Мѹра, да а мѹйнем. – Бѹбата дѹма. Бѹбината Мѹра летѹшча, па дѣдовата про... – Давай ке заведѣм Мѹра, та нѣ н_е нѹжна.

А зѝма дѣдото, опѝча фѹдула. Врѣви дѣдото а трѣкѹлне от висѹкото, па по та фѹдула ке отѝде тѹа Мѹра. А трѣкѹлне тѹа отѝде. Кадѣто та фѹдула отѝде, натѹтака Мѹра отѝде.

Седна и седѝ. Врѣви еднѧ ткѣва женѧ, дѣто дѣца млѣго ѝма.

– Какѡ седѝш та плѧчеш! Давай, у мѣне ке работиш!

Тѧ утѝде. Тѧ рабутѝ у нѣѝзи, дѣцѧта прегледѧ, там чѣтри дѣца, сѣчко гледѧ и сайѧ, сѣчко правѝ. Ну и са минѧ, кѡлкуто мѣсеца тѧм, гудѝна ли, кѡлко, тай а збѝра, премѣна, тай си зарѡби. Панимайш? Си зарѡби и прѣга кѡно; сандѣко пѣлен сас дрѣи.

Петѣло дѡма пѣй: “Кукурѝгу! Нашѧ Мѧра си ѝде; на сѣф кон кѣчена, премѣнена, нарѣдена!”

– Ди:ѝ, пѣтл’о! Мѧра уже дѣка а изѣле там, вѣлчѝца! – такѡѣе.

Иднѡ врѣме: крѣк, крѣк! Мѧра си утиѡрат вратѝте, тѧ заежѧва. Там шо у сандѣко пѣлен сас дрѣи, там шѧлове, сѣчко, сѣчко да са обѣе, да са убличѣ. И тѧ си зарѡби.

Заведи и мѡйта Мѧра натѧтака, дѣто тѧ зарѡби млѣго и нѣка тѧ зарѡби.

Тѡй зѝма нѣзинѧта внѣчка, бѧбинѧта Мѧра. А за нѣзи тѡже пѣче фѡдула, а трѣкулна. Мѧра седнѧ; тѧа а зѣ; тѧ отѝде. Цѣл ден спи. Дѣцѧта не ги рѧни, ми ги набѝй. Ну тѧ пуработи мѣсец: “Бѧбо, Мѧра ма набѝ! Бѧбо, не на даде да идѣм!”

/.../

– Тѝй дѣмат, а збѝрат да а ... Збѝрат пѧѧѧци, жѣбе ф сандѣко, змѝи, кѡто пѧдне.

– Кукурѝгу, нашѧ Мѧра си ѝде! На крѧстаф кон кѣчена и вѡзе, дѣже лѡшо вѡзе!

“Крѣц” вратѝте, флѧват там, сѣчко то наплѣтѧно.

Бабина Мѧра и дяѡва Мѧра

(Втори вариант)

Имѧло иднѡ дѣдо и иднѧ бѧба. И у дѣдото имѧло Мѧра и у бѧбатѧ имѧло Мѧра. Ну, вѡт, бѧбатѧ сфѡѝтѧ си Мѧра сѣлно а жѧлува, нѝшто не а кѧра да правѝ. А на сѣ дѣѡватѧ Мѧра кѧра. Ёе кругѡм дѣто не са пувѣрне, се нѣзи пѝта. Ёе на унѧ а жѧлува. Вѡт а прѧтѝла фѧф лесѡ. Да збѝра грибѝ. Тѧ збирѧла, збирѧла... Вот са ивѝл лиснѝко и дѣма: “Дѡчко, врѣй и ке направѝш ѝѣди хкѡ, ѝѣди хкѡ!” Тѧ утѝшла гу направѝла. Оште ѝ дѣма: “Ўѣди хкѡ, ѝѣди ко ке направѝш!” Та и тѧ правѝ, сѣчко правѝ. Кѡт унѧ а накѧра тѡй, сѣчко испѣл’нѧва.

– Ну вот, за това заштото ти така слъшаиш, йас ке те наградам.

И а ублѣкал сичко хубаво. А наредел и а испрател кѣде дѣма. Па питѣло ка си сиди на дуваро и кукурѣга: “Кукурѣгууу, нѣша Мара иде, наредена, накинѣна, на сѣф кон кѣчена!” Па бабата: “Киш, нѣтл’о! Мара иде! Дека л’у зѣйа! А изѣдайа вѣлицѣте!” Т’а а рѣда да не са вѣрне! Па петѣло пѣйе, бу т’а си иде, дѣжда. Той па пуфтѣра, пѣ тѣ петѣл, бу нѣша Мара иде, наредена, накинѣна, на сѣф кон кѣчена.

Бабата а зайѣде. Дѣжда т’а. То прѣвда. Такѣво хубаво облѣкана, тѣлко добрѣ и надал. И т’а сѣтне дѣма:

– Ке прѣтам и сфѣйа си Мара. Нѣка и т’а иде да ѣ нападѣт.

Прѣшта т’а сфѣйта си Мара. Фаф лисѣ да бирѣ. Оди тѣ лисник и ѣ дѣма: “Врѣй, дѣчко, тва ки направиш!”

– А... ѣа нештѣ.

– Врѣй тва ке направиш!

Т’а нѣшто. Т’а ѣ мрѣзи, т’а нѣшто нештѣ да прѣве.

– Па рас ништѣиш нѣшто да прѣвиш, знѣчит чи си ѣдиш раскѣсана.

Ди ѣде та Мара, а испрате той. Нѣшто нѣ ѣ дѣде лисникѣ. И ѣште куѣа а раскѣса. Си ѣди, па питѣло пѣй: “Нѣша Мара, какѣ? Кукурѣго, нѣша Мара си иде. Раскѣсана, раздрѣпана!” Па бабата:

– Киш, нѣтл’о! Немѣж да бѣва!

Такѣ и са пуфтѣри. Такѣ и дойдѣ та Мара, раскѣсана. Заштѣ?
Бу ѣ мрѣзи.

Пепеляш-Мара

(Трети вариант на Бабина Мара и дядова Мара)

Начит такѣ! Какѣда-та имѣло иднѣ женѣ и ѣедин чулѣк. Жувѣли тѣйѣ двѣмата. Имѣле дитѣ такѣво, го думѣле Мара. Пѣн’али? И то, тѣа Мара билѣ, мѣйка ѣ умрѣла, т’а остѣнала самѣ иднѣ. А па тѣтко ѣ, а па ужѣ остѣна самѣ и с тѣтко си. Тѣтко ѣ са углѣвил. Тѣтко ѣ са углѣвил, дувѣл дѣруга. А па онѣ си ѣма сфѣйа дѣчка (на бѣлгарски штѣрка) имѣла. И вот тѣйѣ, тѣа бабата стѣла да нѣ: ѣ навѣжда. Панимѣйте, нѣ ѣ навѣждала и дѣмала:

– Зѣ:несе ѣе накѣдѣто ѣскаш, а дай на нѣкой, пѣтаму шо ѣас а нештѣ. Т’а у мѣне а такѣва, т’а такѣва, т’а непѣслѣшна.

А па тѣа, ну, забѣта дѣвачка. Са пѣлѣчило такѣ, шо тва дѣдо а зѣма, ѣа вѣзи, накѣдѣ ф лесѣ а вѣзи. И там а лѣс, такѣф здарѣф лес,

шо т'а самà остава ф то лес, нѐма нѝкой. И той а остава и ѝ дѹма:
– Ти пѓседи, па ѝас ке д'ѝда. Ке ѝда да рѹба дрѣвѣта.

Самѝн зел ф рѣкѣ, такѓвоти, ф лесѓ и ... ѝеднѓ дѣрево и окàчил
дрѹго като ткѣво и то трака: “Бах-бах, бах-бах!”. Па т'а слѹша и дѹма:
“Тва егѓ такѣву, тѓте там рубай, вот егѓ той ке дѓ:ѝде, ке дѓ:ѝде, ке
дѓ:ѝде”. Чака т'а ден – нѐма; чака т'а друк – нѐ:ма. Вот та и седѝ ф
тѓа такѣво. Мѝшката излѣва и начинàва да такѣво, да трѣрчѝ. Па
тѓа и дѹма, че: “Кѓ ти ѝскаш от мѐ:не?” А па тѓа ѝ пукàза, бу ѝска да
идѣ. Да. И са идѣ. Таа ѝ дава трѣтий рас. И вот ужѣ, нàчит трѣтий
рас ѝ дава и па т'а дѹма, ѝ дѹма: “Спасѝба сѣгѓ кѓто на тѣбе ти трѣба,
ти на мѣне ке ми позвонѝш ѝегѓ по тфа ѝе.” И фс'о.

Та зѝма тва свѣнчѣ, ѝ дава свѣнчѣ. И тѹка флѣва вѣлкѓ и ѝ
дѹма на нѣзи:

– Какѓ ти, кай, тѹка седѝш, ѝас счас ке те ѝзем!

Та дѹма:

– Ми зашчѓ ки ма идѣш? Ыас, кѓто ти трѣба рѣчи ми, ѝас ке
ти нàправа.

– Ам, ки испѣлниш ли мѓйтa, ѣ... жилàнийе, кѓто ѝас ти
рекà?

Тя дѹма:

– Да! Какѓто ѝскаш ѝас ке ти нàправа.

Ну, и той ѝ дѹма:

– Давай, ѝас ке ти врѣжа учѝ:те и ти на мѣне ке врѣжѣш учѝте.

И ти ке трѣчѝш, па ѝас ке те даган'àвам, вот, сас
врѣзаните си очѝ.

... ко ште да напр̀ави, патамѹ што той ега ке а стѝгне валкѓ
и ке а изадѣ. Та посвѣнчàва и мѝшката излѣва. Зѝма тва свѣнчѣ и
трѣчѝ, по кѣшти трѣчѝ, а па валкѓ..., па самà са скрѝла. И трѣчѝ,
трѣчѝ збѝра, трѣчѝ трѣчѝ, той не мой да а фàне. И той са умѓрил
ужѣ и дѹма:

– Ну, фс'о!

Па тѓа излѣва ужѣ.

– Ну фс'о! Начит ти изѝгра. Начит ѝас нѐма да те ѝѣдам. Ну,
сѣгѓ ти ке остàнеш жѝ:ва и ѝас ке те нàреда, ке си ѝдѣш кѣде дѓма.

А ну, и карѓче гавар'à, тѝйа а, такѣво, а награждàва, ѝ дàва,
нàчит там зѓлото млѓго и какѓто и там ѝ дàде. И т'а си врѣвѝ
кѣде дѓма. Ы покàза (пѣтя), той дѹма: “Ыас ке те ѝзведа уттѹ:ка и
ти ке си ѝдѣш кѣде дѓма.” И а извѣл, и а пѹска, т'а си ѓди кѣде дѓма.
И т'а у нѣзи сѝчко ѝма.

Па т'а като видѣла бàбата и ѝ дѹма: “Ыѣла насам! Дѣка тва ти
гу зе?” Па т'а дѹма: “Ыас бех ф лесѓ... и такà и такà...”, раскàзала,

ама и раскàзва, ама ништè да риче, бу там имà мѝшка, там тва била, дѹма: “Ма наградиѝа òрата.” Т’а не обàдила. Вот и са палучàва така: бабата дѹма:

– Вòзи мòйта! Вòзи мòйта! Нèка мòйта тòже зарòби! Кò ти а дувèде, а па т’а сегà ке ѝма сѝчкòто, а мòйта а гòла и бòса. Давàй, вòзи а!

И той а завезàл и нèйзе. А остàвил. Ма т’а ѳрѹба. Т’а ништè да са потчинèва. Излèгала та мѝшка и т’а да ѝ дадè, дѹма: “Дай ми лòшко кàша!” Па т’а дѹма: “Вѝш, ки ѝ дам кàша! Майни са утѹка!” И зèла идѝн дурчѹк и с тòо дурчѹк за нèйзе. Т’а дѹма: “Ну, харашò! Ма гòнеш! И тèбе, кай, тѹка нèма дòлго да седѝш.” И са скрѝла та мѝшка.

И кат са скрѝла та мѝшка и дѹжда валкò. Валкò дѹжда, те, ѝ дѹма:

– Ну, какò? Да та ѝам али ке ми испѣл’нèваш желàниата?

Па т’а дѹма:

– Какфò желàнийе ти испѣнèвам? Дурàвай са утѹка, ѝас нèма, дèдото скòро ке дòйде, а па ти – кай – ѝош ке ти испѣл’нèвам. Дурàвай са ут мèне!

Па то дѹма: “А ти ѝскаш да са удурàваш! Какò ке са одурèш?” И а фанàл и а разгрѝзал. Разгрѝзал, остàнале саде кòкале. Вот. И си òди кòде дòма. Такѣво, а нагрѹжèва то вѣлк, а испрàтил тòже кòде дòма, дрѹги там, òра дрѹги а зèле и а завèзли кòде дòма.

А па питèла излèва и: “Кукурѝгу! Нàша ш Мàра, ш Мàра си дòйде и зòлото и сребрò донèсе, а па вàша Ана донèсе, кай, кòкалите и парѣалите садèй довèзе.”

А бабата са расѣрдила на тò петèл. Зèме и трепè петèла.

– Не брèшей!

Па той думà, той петèл дѹма:

– Нàша ш Мàра, кай, си довèзе зòлото и такѣво, а па тфòйа Ана, кай, донèсе кòкалете и парѣалете. Идите – кай – виш! Ну, та ужè катò флèгле фаф двòра, пуглèднала канèчно, парѣале, кòкале и сѝчко.

Сфинката

Имàйа пòле сас зѝмница. На товà пòле сас зѝмницата врѣвѝ сфѝнка. И пасè зѝмницата. А тàткòто дѹма на... дòма, ф сим’ата: “Аѝде да ѝдем да улòвим тàа сфѝнка!”

Утѝде идѝнийò брат – нѝшто не улòви. Поспà, поспà, сфѝнката па упàсе.

Ну, ке иде другийо. Тожє сàмoe: си лèгна, спа и пà напàсено, нèфанато.

Ну Иван, най-мàлак дума: “Йас ке ùда, ке вùда, ке фàна ли йас тàа сфинка.” Утùде той; ду чàs одыхнà; ф чàs сфинката дуйдò; той а улòви.

А улòви той и дойдòйа брàтите; нèго го убийа. Па сфин-ката завèдàа на тàткото и нàчит, кàзайа, бу тийа фанàйа сфинката.

На тва м'àсто, дèто зарòвийа нèго, изрàсна дръво. А тийа дойдòйа, знàчит и утрèза тàткото сфинката и си направи, ну, като кавàл.

Ай вàко врай,
брат мèне убил,
дàно лàно скрìл,
та за ту сердèнку
што пал'убил.

Той си òди къде дòма: “Агà ту што? Какò то са прави? Сфìри, ни мòа нийшто да пòдема!”

Брàт мèне убил,
дàно лàно скрìл,
та за той сердèнку
што пал'убил.

Зèма тò сàмайу што го ùтрепа.

Ти мèне убил,
дàно лàно скрìл
и за èто сèринку
што пал'убил.

(И фс'о.)

Мързеливата жена

Еднà пàра. Т'а билà ледàшча. Той дума:

– Ти купìх въл'на. Да си упередìш, да си сплетèш сайà, бу ке не вìкат на сфàдба.

– Иий, са разбулèх, са разбулèх; са разбулèх, са разбулèх! Фърли да вùда, мòже ке упàлиш пèчката. Фърли òштеее, фърли òште.

Фърл'ал той додè...

– Ну харашиò! Ке не вѣкат на сфадба. Ми с ко йас ке сеòблеча?

– Ми тий ке ти зѣмат дрѣѣа и... ке дòйдат; ке сѣднеш ф кòшницата на фургòна и ке те завезѣм до там, до нѣйде. Па сѣтне ке са вѣрнеш, ке саòбличѣш и ке дòйдеши.

Ну и кò? Той, знàчит,òдди на сфадбата и ду`ма: “Т`а ни ште биз мѹзика за дòйде.”

Те зѣмат мѹзиката, фургòна е у фургòну кòшницата. Тва той да а вòди с кòнцата, па там с байан да а срѣшат, такà да ì занесàт дрѣите. Срѣшат, та пу-блѣско, пу-блѣско, è, т`а като искòкнала и àйде да бѣга. Викàла т`а, са качѣла на тавàно; на иднòто парчè; заврѣзала вѣжѣ на иднòто парчè, самѹн с лѣбо, па иднòто – сас такòво, сас сланѣна. Грѣза и пред`è, грѣза и пред`è. И напрѣла кòлко с тàm. Ама т`а вѣлната са изгурѣла; за кѣлчѣишта пред`è.

Той ìде: “О, ма ти тѹка!”

(А! Йас пропѹсна.)

Са приблѣже байàно, т`а като искòкна от тàа кòшинацата и àйде да бѣга гòла кѣде дòма. И сѣтне т`а са качѣ на тавàно и дàвай да пре`è. Напрѣла колко с там. Той си гул`ай на сфадбата.

Душ`л. “А, ам ти дѣка си?”

– А кàчи са на тавàно, ке вàрдиш да не префрѣкне пѣле да стàне клѣчѣишта.

Той са качѣл на тавàно да вàрде.

– Ииий, – той дѹма – о, префрѣкна пѣлето. Какè тѣй брѣзо станà клѣчѣишта!

Той б`еше клѣчѣишта.

2. НАРОДНИ ПЕСНИ

Песни на субат

Йодолу идийа

(I вариант)

’Одолу идийа (2)

дѣама-трѣама тѹрци. (2)

За кунàк питàя, (2)

кѹнак да дадѣми. (2)

Кѹя да дадѣми (2)

Йова да дадѣми

Йова нема мàйка

Йова мàйка н`ама

Н`ама кой да плàче.

Йовиното лѣбе (2)

от плет'ора ѝ глѣда (2)
Дрѣбни сълзи рѣни (2)
Дѣто сълза капне,
ран босил'ак нѣкне
Мѣми го бер'айа (2)
На момѣи го испраштит (2)
Мѣмци им цалуват рѣка и
кул'ано.

Йодолу идея

(II вариант)

Йодѣлу идея
дѣма-трѣма тѣрце.
За мумѣ питѣйа.
Куйа да дадѣме?
Йѣва ки дадѣме –
Йѣва мѣйка нѣма (2)
нѣма кой да пѣче.
Йѣвиното лѣбе
прис пинджѣро гл'ѣда (2)
дрѣбне сълзе рѣне.
Дѣто сълза капне,
ран босил'ак нѣкне (2)
ирѣне м гу даѣйа.

Калинка и славея

Пукрай мѣне, мѣри, писѣко,
ѣеднѣ ми дѣрво е висѣко,
ѣа пот дарѣдѣто седѣше,
хѣбава мѣма ѣе Калинка.
Слѣвик висѣко фѣркашѣ
и си Калинке ѣ дѣмаше:
– Калинко, мѣма хѣбава,
хай да са ѣ залѣг залѣже:
Ко ти мѣне натпѣѣеш
глаѣта да ми ѣотрѣжат.
Калинка вѣкнала да пѣѣе
и си слѣвик натпѣла.
Слѣвик висѣко фѣрѣкна.
(И фс'о. И не отрѣзайа крил'ата на слѣвика.)¹⁴¹

¹⁴¹ Вариант на песента е записана в Добричко [Вж.: СбНУ, IX, 2: 4, *Мома и славеи*].

Пейте ми, пейте, пиленца

*Пейте ми пейте, пиленца, Като ма мама йуглави,
доде све при сфойа майка.йуглави, та ма зачерни,
Йас кату бѐх йу майк'а си, кадѐто йода сѐ плача;
кадѐто йодех све пѐйх; земѐта плаче под м'ѐне,
земѐта пѐйше пуд м'ѐне, сѝн'ото нѐбо над мѐне.
сѝн'ото нѐбо над м'ѐне.*

Снощи утидох, мале ле

(I вариант)

*Снѝшти утидох, мале ле, мале ле,
на дѝлното кладѐнче, кладѐнче,
Там заварих, мале ле, мале ле,
ѐдно малко момѝче, момѝче, (2)
б'ало лице мийаше, мийаше;
ѐдно малко момѝче, момѝче,
ѐдно чѐрно гаркѝнче, гаркѝнче,
на бял каман стойаше, стойаше,
б'ало лице мийаше, мийаше.
Кѝлко дѝлго мийаше, мийаше,
дваи по-б'ало стѝваше, стѝваше,
чѝрни ѝчи стрѝлкаше, стрѝлкаше,
кѝлко дѝлго мийаше, мийаше.
Слѝзна мѝмок от кѝн'о, от кѝн'о,
фана мѝма да б'ага, да б'ага.
– Стой, мор мѝме не б'агай, не б'агай,
йас сам снѝште йу вас бил, йу вас бил.
Сас б'ул'а ти винѝ пѝл, винѝ пѝл,
сас брѝйно ти – ракѝйа, ракѝйа,
сас майк'а ти йортѝвал, йортѝвал,
как си тѝнка та висѝка, та висѝка,
йѝште си чарнайѝка, чарнайѝка –
тѝурце тѝбе потурчѝле, потурчѝле.*

Снощи утидох, мале ле

(II вариант)

*Снѝшти излѝзах мале ле, мале ле,
на долното клѝденче, клѝденче,
там заварих, мале ле, мале ле,
ѐдно малко момѝче, момѝче,*

на бѣл кàмак стойàше, стойàше,
бѣло лѣце мѣйàше, мѣйàше,
Кòлко товà мийѣ̀:ше, мийѣ̀:ше,
дваи по-бѣло стàваше, стàваше.
Стрѣлна мòма йот кòн'ò, йот кòйò.
Фàна мòма да б`ага, да б`ага.
Йот стой, мòмке ле, не б`агай, не б`агай!
Йас сам снòште йу вас бил, у вас бил.
Сас бул`а те винò пил, винò пил,
сас брàйно те – ракѣйа, ракѣйа,
сас мàйк`а те йортұвал, йортұвал,
как се тѣнка, та висòка, та висòка.
йòште са ... чарнойòка, чарнойòка,
тұрце тѣбе потурчѣле, потурчѣле.

Тодори, Тодори, синок, Тодори

Тодори, Тодори, синòк, Тодори,
дай да та мàйка йòглави,
йòглави, да та йòжèни,
за русокòсо момѣче,
за чернòдка девòйка.
Тодор послұша мàйк`а си,
напрàви шѣйк`а срѣбърна,
накұпи кұп`а с`акаква,
с`акаква и су.....
напрàви шѣйка срѣбърна,
накұпи кұп`а с`акаква,
с`акаква момѣнска трұф`а.
Сѣчките йòдат купұват.
И Стàнка стàна, йутѣде.
Тамàн на шѣйк`а стѣпнà,
шѣйка срѣд мòри йутѣди,
дудѣ са Стàнка пувърни,
шѣйка срет мòри йутѣди;
срѣт мòри на дѣлбинѣто.
Дудѣ са Стàнка йуглѣдна
Ту стòри Тодор, напрàви.

(Та той узѣл си йе. Стàнка гу ништѣ, а па той накұпи кұп`а с`акаква, с`акаква момѣнска трұф`а – тва пұдра, дѣто на момàта трѣба. Той утѣде за глàве, па т`а гу ништѣ. Па той ко да напрàви? Уткрадна а на карàбела. Па той сѣтне напрàви шѣйка срѣбърна.

И т'а утїде да си кўпи. Додє т'а са пувърне, шейката прибї на дѣлбѣкото. И т'а устана уже при нєго. Тва егà ткава пєсна.)

Мене ма мама бѣлгарено не даде

*Мене ма мама бѣлгарено не даде (2)
ами ма даде, йармелїйѡ гидїйѡ. (2)
Йармелїйѡ дѣлнек прàзнек не знàе. (2)
Па ма испрати фаф недѣля на нїва (2)
и ма даде у Карийострошїлофци.
Изгрє слѣнце – навàдах са да зѣма,
Зàйде слѣнце – исправиx са да вїда.
Мене ма мама бѣлгарено не даде (2)
ами ма даде, йармелїйѡ гидїйѡ (2)*

Стоян си майки думаше

*Стойан си мàйки думаше:
– Мамо ле, мїла, мàмо ле,
какѡ да стѡра да прàвам,
да си чѣркови дѡграда?
Майка на Стойан отфечàва:
– Стойàне, сїно, Стойàне,
прѡдай си, сїно, бұл'чето.
Бұл'чето ти ѡе хубаво,
то ценà гулѣма ѡма.
– Ми кой ке ми глѣда децàта?
(Па мàйка му му отфечàва, че)
– Кѡйто та тебє глѣдал,
той и децàта ке глѣда.
Лѣнка чўла, разбрàла,
станàла рàно ф недѣл'а,
та си децàта ѡукѣна,
ѡукѣна ги заплѣте
и нарѣчàла пусл'едно,
пусл'едно сас мàйка.
Рàно ф недѣл'а Стойан
лїсе вѡлове запрєгна
на пазар да ѡде.
Застàна вїком извїка:
– Ыàла си бұл'че хубаво,
ценà голѣма ѡма.*

(Ужè на пазàро тва.)
Турците са збрайа
идина прис др̀ук
сè по-гулèма ценà дава.
Турчин парè бр̀ойише,
Илèнка с̀лзи р̀онеше.

Ей гиди наша Марик'а

Ей г̀иди нàша Марик'а
двòри м'етèше.
Двама йа бр̀ат'а глèдайа.
Един'а д̀ума на др̀угийо:
Ей, г̀иди нàша Марик'а
м̀лого х̀убава.
Дай да й к̀упиме
ж̀ълти алт̀ъне на шийа.
А па бул'а а станà йат.
Стàна р̀ано фаф неддл'а,
детèто си за̀коли ф л̀улката
и с чарвèн чумбèр го накр̀и.
Ут̀иде ф чèрквата
и д̀ума на Марик'а:
– Марикè, кал̀ино х̀убава,
ке наглдждаш детèто.
Бул'а ф чèрква ке иде.
Таа Марийка си мет'è двòроу
варè си у недèл'а.
Бул'а от̀иде ф чèрква.
Та са вр̀џиша
и д̀ума на Стой̀ан:
– Стой̀ане, л̀убе, Стой̀ане,
й̀ала да в̀идиш
какò Марийка нап̀рави,
тèбе детèто за̀коли
и с червèн чумбèр го накр̀и.
Та ут злос с̀илно
тва самà го нап̀рави.
Па Марийка от̀иде и д̀ума:
– Йас ко детèто за̀колих,
да ми знàчит оч̀ите искòкнат.
Па сèтне д̀ума:
– Брайне, зàпали два òгена
и кòйто прескòкне òгено,

огено не го земѐ,
знàчит той не гò колѝ,
на кòйто – че се запàли
òште пòвече огено че се загори.
И запàлиа вѣнка два огена.
Марѝйка прескòкна –
огено нѐ а зѐ.
Па бѹлката като прескòкна,
òште пòвиче огено са разгурѐ.

Черней горо

Бѹлка врѣвѝ (2), прис горà зелѐна.
Ф рѣце нòсе (2), детѐ пеленàче.
Та го нòсе (2), плàче му нарѣжда:
– Черней гòро, чѣрней сѣстро,
чѣрней сѣстро, двàма да чернѣем;
ти за тфòйто лѝсте, гòро,
ас за мòйта млàдос.
Черней гòро, чѣрней сѣстро,
чѣрней сѣстро, двàма да чернѣем!

Йурдѣчката на пѣчката,
вай юрдѣчко на гредата.
Бий ѝа бѹл'о, бий ѝа бѹл'о,
кòлкуто мòйеш!
На гредата бѹл'о, попадѝйа!

Обредни песни

Новогодишни благословии:

Мати Марѝйа Бòгу малѝла:
“Зàроди, Бòже,
жѝто пшеница,
с'ака пшеница,
Сѣйу, вѣйу, патсевàйу,
Нòвам гòду паздравл'аѝем!”
/Това е побългарено руско наричане./

Дрѣмо, дрѣмо дрѣмувàли,
Тѣмна нош сте побивàли,

врѧн'о кѧн'о потрошѧли,
смѧло кѧтки поросѧли,
прескѧк на бѧзѧ и си одрѧ гѧзѧ.
Отори пѧпо, Сурва дрѧнка!
Коледарски песни:

/Хлѧнциѧ вравѧт и пѧйат 'пѧят'. Тѧ като вравѧт./
Стѧне, нѧне,
Стѧне, господѧне,
Че Ви ѧдат дѧбри гѧсте,
Дѧбри гѧсте коледѧре!

/Тѧ на хаз'ѧина/
Друмо, друмо друмовѧле,
тѧмно нѧшите побивѧле,
врѧна кѧн'ѧ потрошѧл'е,
нѧне, господѧне,
дѧде ѧдем до нѧшего брѧта,
по-мѧлко полѧпѧйме,
пѧвече потрѧпѧйме.
Врѧна кѧн'ѧ потрошѧле.

Песен, която се пее при обряда за дѧжд "пеперуда":
Пеперѧда лѧда, сѧтин-пѧтин кѧлак,
до Бога се сѧда: да го разавѧме
Дѧй, Бѧже, дѧждец по ѧѧдро и по дрѧбно
да са рѧди лѧбец, по старѧ и по мѧдо,
лѧбец и пшѧнѧчка, на жѧлѧти пѧленѧца
и летнѧ рѧждѧчка, по злѧна трѧѧѧ.
да ми омѧси мѧма Да вѧрим, да пѧчѧм и да ѧдѧм.

Сватбѧна песен:

Кѧме, тѧ добрѧ доѧдѧ,
кѧме, тѧ по-добрѧ найѧдѧ!
Пѧл'о кѧме, тѧ добрѧ доѧдѧ,
кѧме, тѧ добрѧ найѧдѧ;
кѧме тѧ по-добрѧ найѧдѧ:
злѧтни тарпѧзи,
по тарпѧзите бѧли месѧли,
по месѧлите бѧли кулѧци
и бѧли карѧѧѧ, бѧли самѧни,
и по тарпѧзите жѧлѧти саѧѧни
по саѧѧните бѧли мѧдове,

по мѣдовете, кѹме,
чѣрни мушйици, кѹме,
по тарпѣзите зелѣна елѧ.
Кѹме, та добрѣ дойдѡ,
кѹме, та по-добрѣ найдѡ,
кѹме, та прѣемни йелѧ,
йелѧ, зелѣна йелѧ,
че лѣте йде,
на кумйица, на млѧда кумйица
сѣнке ке трѣбе
и на мѣшката рѡжба
сѣнке трѣба,
кѹме, прѣеми елѧ.
Лѣл'о кѹме,
йзлес кѹмк'ова мѧле,
(мѧйк'а му да излѣй)
йзлес, йзлес да вѣдиши,
отмѣна ти вѡдат,
л'ел'о кѹме, отмѣна ти вѡдат.
И ѡште пѣйат какфѧ? ...
Тѡдоре, сѣно, Тѡдоре,
дай та мѧма...
Лѣл'о кѹме, скрѣй ма,
брѧйно, скрѣй ма,
скрѣй ма брѧйно,
скрѣй ма (името)!
А па дрѹгите пѣйат:
Как да та скрѣйѧ, мѣлна сѣстро,
като ти вѣче продѧдена и залѡжена.
Па тѣ пѣйат сѣтне:
Скрѣй ма, брѧйно,
за тфѡйо сѣво стѧдо,
небрѡйено и несчѣтано.
Ти вѣче си продѧдена и залѡжена
за ил'ѧда и пѣтстѡтин.
Лѣл'о кѹме!
Мѣлна сѣстро,
кѧк да та скрѣйѧ?
– Лѣл'о кѹме,
ѡти са разбрѣкани вѣжгите,
ѡти очѣте ти мѡкри?

– Не брѣзай, кѹме, не брѣзай!
– Не нѣда да плѣчеш,
не нѣда да си пѹртиш салзѣте.

3. ГАТАНКИ

Мотувѣла-вѣла
на двор са вѣла,
травѣ н'е пѣсла,

вудѣ н'е пѣла
и пак иднѣ пѣд'а
сланѣна заврѣзала.
/Тѣква /

*
Кругѹм брѣк, пу сридѣта бѣл сняк.
/Ноштувѣта с брѣшното /

*
Цѣка-мѣка црѣвѹл хфрѣка /Стенен часовник/
*
Чѣрно мичѣ гѣзѹ си пичѣ. /Чавѹн/
*

4. ПОСЛОВИЦИ И ПОГОВОРКИ

Два зѣлника из'ѣва, ми кой му ги дѣва?
*
Какѣто кѹн'о го рѣнат, такѣ той рабѹте.
*
Голѣма ѣпка ѣпни, па малка дѹма дѹмай.
*
Да рабѹтиш не ѣе гѣрх.
*

5. НАРОДНИ РИМУВАНИЯ И СТИХОТВОРЕНИЯ

Циф-циф гѣрга,
къдѣ си одѣла?
За пѹпово зрѣнце.
Какѹ си правѣла?
..... (?)

Брашинце ... (?)

..... (?)

да си рана дечицата.

Мѣшчина като дѣн,
седѣ баба на купѣн,
кѣлца зѣби като кон.

Еднѣ гѣга,
двѣ гѣги,
три гѣги,
с тай гѣга
четри.
/броене при детска игра/

Бѣни, бѣни бѣница,
Стѣйкова Ивѣница.

Тѣка, мутѣка, лом. /повтаря се многократно/

Тум-тум таралеш

- Тум-тум таралѣш,
кѣдѣ ѡдиш на пѣтѣш?
 - Да си сбѣрам жилѣсца.
 - Ми заштѣ са ти жилѣсца?
 - Да си прѣва иглѣчки.
 - Ми заштѣ ти са иглѣчки?
 - Да си шѣя турбѣчки.
 - Ми заштѣ ти са турбѣчки?
 - Да си сбѣрам брашнициѣ.
 - Ми заштѣ ти ѣе брашнициѣ?
 - Да си вѣра кѣшица.
 - Ми заштѣ ти ѣа кѣшица?
 - Да си рана дичѣца.
 - Ми заштѣ са ти дичѣца?
 - Да не пѣшат брадѣца.
- (Запомнено от учебник за пѣрви клас от тридесетте години)

II част

КРАТЪК РЕЧНИК

По-голямата част от речниковия фонд е представен в основната част на работата под формата на илюстративен материал. Затова тук се изнася предимно онази лексика, която би могла да се приеме за диалектна с оглед на съвременния книжовен български език и или има друга семантика. Предполага се, че тя представлява по-голям интерес от лексикален или словообразователен аспект. Подборно са дадени и някои думи с по-интересни фонетични особености.

От русизмите и украинизмите са представени само единици, отнасящи се до ежедневието на хората и които така са навлезли в езика, че се възприемат като родни. Лексиката, свързана с нови понятия от областта на техниката, икономиката и политиката и др. под, не се изнасят, тъй като тя е обща за всички български говори в Украйна и Русия и това е техният общ диференциален белег от СБКЕ и съвременните български диалекти в страната и другите държави. Част от тази лексика може да се открие в илюстративния материал и в изложените текстове.

Тук не са включени местоименията и неизменяемите части на речта (с малки изключения), тъй като те са подробно представени и разгледани в частта "Морфология".

Словосъчетанията като *живо сребрò, бѣло цвѣте*, чиито компоненти са познати и не изискват специално обяснение, се дават в отделна статия. Самостоятелно се представят и словосъчетания, при които всички съставлящи го думи са неясни. В останалите случаи са представени при една от думите от съчетанието, напр.: **чѣрга** ж. 'груба вълнена завивка за спане или за покриване на леглото' ◇ – *Чѣрга, да накрѣйеш кѣрвета.* ∞ – **дѣметна чѣрга** = **дѣместа чѣрга** 'на квадрати за покриване на сандък'; **б'ала чѣрга** ◇ – *б'алите чѣрги са за месѣл;* **вѣлашка чѣрга** 'за покриване на легло или диван' ∞ – **кѣчена чѣрга** ◇ – *Кѣчени чѣрги, за кѣрветата покрѣвайа.*

Няколко думи са оставени без лексикална дефиниция. Това е така, защото семантиката не е съвсем ясна. Представени са само чрез илюстративния материал. Други лексеми не са дадени с основната си форма, тъй като тя не е регистрирана.

Общо взето в този кратък речник е подбрана диференциална диалектна лексика, която до голяма степен характеризира говора на терновчани и го откроява от другите български говори в Украйна.

Знаците, използвани в речника са:

= – синоним

◇ – следва илюстративен материал

∞ – следва фразеологизъм или устойчиво словосъчетание

А

а част. ‘ето’ ◇ *А ги ѝе нѝштелките.*

абедня (абедн’а) ж. ‘обедна служба в черквата’ ◇ *Цала нидѐл’а ни мѐсо, ни ѝайца, пò:сно и ф нид’ал’а утрината, къту са кòнчи абедната и пòпо, бат’ушката пòчва да конкава.*

абѝ нар. ‘само’ ◇ *Їас ке плàта за тва сѝчкото, абѝ т’а да мѝне.*

абрикòс м. ‘кайсия’

агъл м. ‘помещение извън селото, в което овцете престояват до зимата’;
Вж.: **кошара; гърло.**

ай част. ‘ето’ ◇ *Ай гу на ўлицата. # Млат мамўл – ай така кат гу набучиш и той има като млѐчка.*

айат м. ‘антре’

айга част. ‘ето’ [ай га < ей га ‘ето го, я’] /една от “паразитните” думи в говора/ ◇ *А на сѝтн’а кàто са пустрòйя, айгà нàшийя зет, айгà тва той, айгà тўка, ѝа айгà Вѐра.*

айде част. ‘хайде’ ◇ *Айде у нас.*

акàция ж. ‘раст. акация’

акъл м. ‘ум’ ◇ *Ти ѝмаш ли акъл?*

али сз. ‘или’

амбар м. ‘дървено помещение отделно от къщата с много разпределения за съхраняване на зърнени храни’; ◇ *Тугàфка кàжен хаз’аин си ѝма-ше, асòбено дѐто по-богàт, си прàвеше др̀вен амбар. А на от то амбар, там и кукòшки се нахòждайя, там и прàсци лежàйя като дўже жарà.*

апкъл м. ‘желязна вила с пет рога за ловене на риба’ ◇ *С апкълна са набўчва рѝбата.*

аргàтин м. (ост.) 1) ‘слуга, ратай’ ◇ *Аргàтин рàни волòвите, конѐте, вòзи, нòси. 2) ‘сезонен наемен работник’ ◇ На башчѝте ѝмало аргàти. Найѐмат ги когàто запòчнат да засàждат башчѝте – мàрт апрѝл.*

армàн м. 1) (ост.) ‘място в двора, където се е вършеело с диканя’; 2) (ново) ‘дворното място, където сега се намира зеленчуковата градина’ ◇ *Армàно ми чѐсто зараснал с метлà.*

арнаўтка ж. ‘сорт пшеница’ ◇ *Сѝя зѝмница, сѝя арнаўтка и мамўлата садѝя по трòшки, сѝчко, кòйто кфòто ѝмаше си*

сѐйеше.

арнйса *несв.* /за птица/ ‘престава, спира да снася’ ◇ *Кокдишките арнйсайа* ‘престанаха, спряха да снасят’.

арен, -а, -о, и *прил.* ‘добър’ ◇ *Нийе сѝчки сне арни.*

арнйчево *нар.* ‘добре, хубаво’ ◇ *Па нѐкой пѣт фѣф фѣдрата зурѝчка ма сабѣдат. Оште пу-арнйчево.*

арос. ‘чиле конци’

арпѣж *м.* = **арпаджик**

аршѝн *м.* 1) ‘зѣбците на тъкачния стан’; 2) ‘мярка за дължина, равна на 72 см.’

ахѣбок *м.* ‘ръкойка’

Б

баба *ж.* 1) ‘майката на един от родителите’; 2) ‘майката на съпругата, тъщта’; 3) народна акушерка ∞ *баба повивѣчка.*

бабалѣк *ж.* ‘един от главните сватбени персонажи – разпоредител на сватбата и съветник на младоженеца’ ◇ *Най-стѣршиѝа брат ѝе бабалѣк на фѣдриѝо, па фѣдриѝо на трѣтийѝо. И женѣ му бабалѣчка. Кумѣ и бабалѣко, кумѣта и бабалѣчката.*

бабалѣчка *ж.* ‘съпруга на бабалѣка’

Баба Марта *сѣч.* ‘народен празник на 1 март’

Бабен ден *сѣч.* ‘ден на родилната помощ’

бабина душѝчка *сѣч.* ‘билката мащерка’

баджанѣци (**бауѝвен** *м.* ‘проливен дѣжд’ ◇ *Но тѣка сѝлно те башчѝ ги заливаше, лѝвен като ѝмаше, ги заливаше.*

баджѣ (**баѣѣ**) *ж.* ‘комин на зидана печка’

бадѣ (**бадѣа**) *ж.* ‘дървена кофа на граден кладенец с макара’ ◇ *На кладенецо има бадѣа, с бадѣа са вѣди водѣта.; срв.: кофа.*

байстрѣк *м.* ‘незаконно родено дете’ ◇ *И мумѝче и мумѣѣ, сѣ байстрѣк – нагулѣѝно, наш-лѣѝно.*

балѣчка *ж.* ‘следобедна седянка на улицата, на която нищо не се работи, само се говори’ ◇ *Ке излѣвам на балѣч-ката, ке пѣседа. /< укр. балѣкаам ‘говоря’/*

балка¹ *ж.* 1. ‘низина по поречието на река’ ◇ *Башчѝте бѣѝа ф балката.*
2. Корито на пресѣхнала река.

балка² *ж.* ‘основна греда, върху която се нареждат по-малки’; срв.: *рѣѝка.*

барабан *м.* ‘уред на който се навива основата за тъкане’

барѣшка *ж.* ‘офѣа’ ◇ *Дрѣжѣѝа специѣл’но барѣшки да кѣлѣт, да ѝма кѣ да идѣт.*

барѣшашки рок *сѣч.* ‘сорт пипер – кози рог’

бàржи *ср.* ‘речен кораб’

батàк *м.* 1) ‘кал’ ◇ *исъйнат батàк # ... и то паднà ф батàко.* 2) ‘блато’

батвà *ж.* ‘стебло на тиква, диня и др. под.’

батйст *м.* ‘вид памучна забрадка’.

баур *м.* ‘вид домашен колбас – тънките свински черва се пълнят със смес от ситно нарязано свинско месо от рибицата и сланина от гърдите и различни подправки’ ◇ *Баур, тва месо и сланина и чубрика са пълнат тънките црева, после са варе, па сètне ф топена лой ф гарнèта голèми са дражàт.*

бацам // **бацкам** *несв.* ‘целувам’ ◇ *кръсто бацаш # Т'а ки йа доведàт булката до кумò и ки речè значит, егà такà и та-кà и ки бацне ручка, об'азател'но, се тр'аба да бацкаш рчкà.*

бацна *св.* ‘целуна’ ◇ *Да му бацне рчкàта.*

башчà *ж.* ‘зеленчукова градина’ ◇ *Егà т'ука де сегà зараснато, твà пу низинàта дèту нйшито сегà, гу т'пнка скòту, тогàфка бèше се башчà товà.*

башчевàнско *прил.* ‘градинско’;

∞ **башчевàнско цвèте** // **башчувàнско цвèте** *съч.* ‘раст. астра’

бджилà *ж.* ‘пчела’

бедàрка *ж.* ‘двуколка’

белòк *м.* ‘белтък на яйце’

бèло цвèте *съч.* ‘многогодишно храстовидно растение с бели цветове – по много на една дръжка’

беркул'òза *ж.* ‘болестта туберкулоза’

беркулòзна *прил.* ‘болна от туберкулоза’ ◇ *Т'а йе беркул'òзна.*

бййница *ж.* ‘млечен продукт, който се получава след отделянето на маслото от млякото’ ◇ *Пъ на нас бййницата, пъ на пазàра мàслото.*

бичè *ср.* ‘некастрирано теле, оставено за разплод или месо’

бичкй *мн.* ‘вид дребна риба с цвят на пясък – попчета’ ◇ *Рйбе с такàва йе глàва, пут кàманите се.*

блàг (-а, .о, -и) *прил.* ‘сладък’ ◇ *Йас не йам блàго.*

Благовèштенè *ср. соб.* ‘религиозният празник Благовещение’ ◇ *Благовèштенè – садим тйкви да са блàги.*

бл'ййà *ж.* ‘бълха’

бл'шти *несв. (Зл.ед. ч. сег.вр.)* ‘блести’ ◇ *Бл'шит'ът звездите – мрас ке йма.*

бо *сз.* ‘че’ ◇ *Ти не си мисли, бо зимаш друга жена, ну смисъл друк рот. Той не знайе, бо бългàрската душà чйста.; Вж.: бу1*

Богурòдица *соб.* ‘Св. Богородица’ ∞ **Голèма Богорòдица** *съч.*

‘религиозен празник на 28. VIII., посветен на св. Богородица; това е и храмовия празник на Терновка’

божѐме *ср.* ‘молебен за дъжд’ ◇ “Зафтра божѐмето” – знaчит се збират дpa, сичките идват ф чѐркфата, по-младшите иргѐни зимат байраци, пoпa, пѐвчий и шагават на нивата, на степѐ. По полѐто идат и чак къди Грѐблѐто ђдийа и зимат определѐно мѐсто. Вж.: **молебен**

бомбѣт *несв.* (3 л., ед.ч., сег. вр.) ‘бомбардират’ ◇ Начнаа да ги бомбѣт.

борѐва *несв.* 1) ‘бълнувам’ ◇ Той борѐви като спи. 2) ‘брѣщолевя, говоря много’ ◇ Хфѐтит да ми борѐвиш!

бѐрч *м.* ‘супа с много зеленчуци’

бѐткина *прил.* в словосъчет. **бѐткина** // **бѐтхина** // **бѐтѣина** **бѐлес** ‘жѣлтеница’ ◇ Той са разбулѐ от бѐткина болес.

брѐдва *ж.* ‘сечиво, с което се сечат дърва; секира’; Вж.: **сапфа**

брѐйно *м.* ‘брат на съпруга ми’; **брѐйне** *обрѣщ.* ‘батко’.

брѐтѣха *м.* ‘брат’ ◇ Там брѐтѣхата ми покѐйния бѣше накопѐл кѐман да си пострѐди сичко.

бревнѐ *ср.* ‘отрязан ствол на дърво; дървен труп’

брѐда *несв.* ‘обикалям; бродя’ ◇ Йас брѐдах, брѐдах по пазѐро да си найда ѣбави картѐфли. # Цал ден брѐдах по степѐ.

брѐдем *несв., ирон.* ‘дрънкам, бърборя, дърдоря’ ◇ Стѣга да брѐдѣш! # Какѐ брѐдѣш? Ништо ни мѐга да рѐзбера!

брѐша *несв.* ‘послѣгвам’ ◇ Йас ни

мѐга да брѐша.; срв.: избрека.

бросѐвам *несв.* ‘изоставям, напускам’ ◇ Шкѐлата а бро-сѐват децѐта.

Сѐтне немѐ с кѐ да се облѐча и йас брѐсих шкѐлата.

брѣклѣф, -а, -о, -и *прил.* ‘лѣжлива’ ◇ Па тѣйа, брѣклѣвата кузѐ думѐ, бу и ни йѐдайа и ни пѣйа.

брѣшко *нар.* ‘бързо’ ◇ Ти брѣшко идѣш.

брѣнза // **брѣнза** *ж.* ‘козе сирене’ ◇ От кѐзешкото млѐко са прай брѣнза. Тѐ по-жѣрно за крѐвешкото.

брѣгофка (брѣгофка) *ж.* ‘вид красива птица с дълга опашка и синичко на гърдите, която си вие гнездото в дупки в стените на ямите’ ◇ Брѣгофката а пѐ-гулѐма за фазѐно.

бу *сз.* 1) = **бо** ◇ Ми са санѣва – кай – сѣн, бу Алексѣй Петрѐвич дрѣжѐ ѣе такѣф ѣѐ самѣн лѐп... 2) ‘понеже’ Па тѣйа гу пѐмнат, бу те пѐ-гулѐми.

бубалѣк // **бабѐлѣк** /по-рядко/м. ‘действащо лице на сватба – разпоредител; обикновено тази роля играе по-големия брат на младоженеца’ ◇ Най-стѐршийа брат е бубалѣк на фтѐрийо, па фтѐрийо на трѐтийо и женѐ му бубалѣчка.

буга̀ *м.* ‘бик’ ◇ *Имаше и ѝедѐн фпּрѐгаше кр̀вата и буг̀а, ѝмаше като вол̀дѐ и си водѐше т̀дѐже. Сас кр̀вата и сас буг̀ата ф ѝарѐмото ги фпּрѐга и к̀ра.*

бугòвица ж. ‘обреден хляб за Бъдни вечер, украсен с тестени орнаменти, изобразяващи птици’ ∅ *Бугòвица – с птїчки, пїленца, красива а прайат.*

бугòвичка *ж., у.мал.* от **буговица** $\diamond$ Бугòвичка, ми ега *lep* абикнавèный самунчик, ткàчка егà кату гу упичèш, ега кату тàа сàхарничка, кату ге направииш, че сèтне му прàват ткàчка йе, насàм пàлочка направат и насам пàлочка, а па отгòре на средàта такà крùгълчек. На Коледа за сфештйчката, на Сфетий вèчар, саде на Рождестфò.

бугòр *м. вер.:* 'възвишение или камък (?), за отбелязване граница между ниви' ∅ *Зна̀чит, бугòр гулèм, чи ва̀да, чи пак бугòр голèм, зна̀чит тва мòйа зем'а.*

буди́рувам *несв.* ‘бодърствам’ ◇ *Па той се крѣска, чи буди́рува, бо мѡйи да зѣспиш, а такъву ѡе дѣлу.*

бу̀жèне *ср.* ‘молебен за дъжд’

бужинина *жс.* ‘вид домашен колбас, който се прави от най-хубавото месо на прасето’

бўленце ср. 'пуканка' $\diamond$ *Пра́йе:ме бўленца от мамўлени зрѣна.*

бултун *м.* ‘яйце, от което квачката не е излюпила пиле’ ◇ *Клѝчката опили само двѣ пилета, па другите бултунѝ.*

бу́льо (бу́л'о) *ж.* 'обръщение на родителите, братята и сестрите на мъжа към съпругата му'

бұпка жс. ‘ядка’ ◇ *Праската има вѣтре бұпка. # Жарейме, прѣжейме бұпки от абрикѡси, от тѣквено сѣме; на тавѡ пусѡлиме и иднѡ кѡпл’а ѹлей...*

бур, -а, -о, -и *прил.* ‘зелен, неузрял’ ◇ бур патлаžан.

бурбѡнки *мн.* ‘мехурчета във водата’ ◇ Бурбѡнки *фав* *вудѡта* – ега като *валѣ* *дѣш* и бурбѡнки *фав* *вудѡта* като *шѣрики* ‘балони’.

бусіляк *м.* (бусіл'ак // бусіл'єк) 'раст. босилек'

бўтел *м.* ‘трилитров стъклен буркан’

бучлйф, -а, -о, -и *прил.* 'бодлив'

B

ва̀жен, -а, о, и *прил.* ‘добър, хубав, качествен’ ◇ *Той не силно ва̀жен, брашното не ѝе ва̀жно.*

вазòле *мн.* ‘дръжка на съд’ ∞ *вазòле на съдовете.* /< рус. *вазòне*/.

вал'кѝ *pl.t.* 'Глина смесена със слама, която се използва в строителството'

валкѹвам неск. ‘мажа с вал’ки’ ◇ Валкѹват, глина със слѹма, чарвѹна прѹс и слѹма, с кунѹте ѿа мѹсет, с краката и валкѹват тавѹно кѹт са стрѹди.

ва̀пцѹн, -а, -о, -и прич. ‘обагрен, боядисан’

вапѹвам неск. ‘багря, боядисвам’ ◇ вапѹваме ѿѿйца.

ва̀рам неск. ‘бързам’ ◇ Мама ке дойде и ѿас ке ва̀рам, ке операм, ке на̀права одолжѹние на ма̀ма.

ва̀рда неск. ‘пази’ ◇ Низнѿйе кой да остѿй да ги ва̀рди.

варѹл’че ср. ‘малко буре с поставка и вместимост от 20 л.’

Васѿлев ден съч. ‘денят след Старата Нова година – 15 януари’

ва̀тка ж. ‘памук’ ◇ Чѿстейме ва̀тка.

ведрѹ м. ‘кофа’

век м. ‘времето, през което живея, съществувам; по мое време; по време на моя живот’ ◇ Има такѹй слѹчай на мѹѿа век. # Си прожѿвѹва веко̀ с до̀адо Алѹксо.

Велики пости съч. ‘Великденските пости’

венѹѿла мн. ‘метални корони, които се слагат на главите на младоженците при венчаване в черквата’

верѹвам неск. ‘вярвам’ ◇ Той не верѹва, орѹва грѹх. # Дѐдото верѹва.

ветру̀шка ж. ‘вихрушка’

вечѹрница ж. ‘вид градинско цвете, на вид подобно на малко дърво с много цветове – червени или жѹлти, подобни на фунийки, които се разтварят вечер; връзват черни семена’

вѝда // **вѝдам** неск. ‘виждам’ ◇ Като ми умрѹ женѹта, зе да не чѹвам, и да не вѝдам, ама чѿшката а вѝда.

вѝлка ж. ‘вилица’

винува̀т прил. ‘виновен’

винѹвам са неск. ‘венчавам се’ ◇ ѿас ни са винѹва̀х.

вичѹ̀рня (вичѹ̀рн’а) ‘вечерна служба в черквата’ ◇ По̀сле вичѹ̀рн’ата ба̀т’ушката испувѐдува и си ерѹвѿиш до̀ма.

вичирѝнка ж. ‘вечерна забава с музика и танци в клуба’

влакно̀ м. ‘нишка при предене на вѹлна или памук’

воденица ж. ‘вятърна мелница’ ◇ Воденѝци – на вѐтер са крѹтейа.

вра̀пка ж. ‘врабче’

врѹден, -а, -о, -и прил., ж. ‘работна’

врѹде нар. ‘навярно, изглежда, като че ли’ ◇ И во̀т тѹрките са зѐли зарова̀ли там врѹде то здо̀лото.

врѹсѹват кумѹ съч. ‘даруването на кума и кумата по време на сватбата’.

вѹѿна ж. ‘съпругата на брата на майка ми’ ◇ Ма̀минѿйо брат, той ми ѿе вѹѿчо, па женѹта му ми ѿе вѹѿна.

вуйно *м.* = **вуйчо** и обръщ. към него ◇ *На майката брато, дитето
треба да му дума вуйно.*

вуйчо *м.* 'братът на майка ми' ◇ *Ке упроса у вуйчо.* Вж: **вуйно**.

вуркузун *м.* 'пискюл, който висел на мъжкия пояс'

въглишта *Pl.t.* 'въглени'

въжак *м.* 'мъжко животно – водач на стадо'.

вълчѐнце *ср., умал.* 'вълче'

въстрѐбник *м.* 'покривка за одър или легло' ◇ *Въстрѐбник за
скамѐйка.*

Г

галѐтки *мн.* 'вид сладки; бисквити'.

гарагашка *ж.* 'сврака'

гаче // **гачи** *нар.* 'като че ли; сякаш' ◇ *Сичо дрѐвено бѐше, тугафка
желѐзо гаче и нѐмаше; ѝас не пѐмна такѐу. # гачи сфѐйу # Гачи
гу нѐмѐ.*

гашоглѐф, -а, -о, -и *прил.* 'гологлав' ◇ *Женѐта гашоглѐва нѐкой пѐт
не ѓди.*

гердѐн *м.* 'женски накит, който се носи на шията'

гивѐч *м.* 'дълбока яма, в която се съхраняват зърнени храни'

гирдѐнче *ср.* 'верижка или кожена ивица за врата на куче'

глѐва се *несв.* 'женя се'

главѐн, -а *прич.* 'сгоден, женен'

главенѐк *м.* 'годеник'

главенѐца *ж.* 'годеница'

главѐш *м.* 'годеж'

глѐвница *ж.* 'възглавница, от домашно тъкана материя, напълнена с
бельото на булката, която се подхвърля по време на сватбата'

глѐдам *несв.* 1) 'насочвам очите си към нещо, за да го видя' 2) 'мисля,
смятам, имам отношение към нещо' ◇ *Как ти глѐдаш да са
срѐшнем на шес часѓф?*

глинджѐсан, -а, -о, -и (*глин-жѐсан*) *прич.* 'гурелясали' ◇ *Тай чинѐйки
глинжѐсани. # Вѐиш очѐте ти глинжѐсани.; Вж.: заглинжѐсани.*

глѐумаф, -а, -о, -и *прил.* 'глупав'

гѓга *ж.* само в броење за детска игра: *Една гѓга, двѐ гѓги, с тай гѓга
чѐтри, пѐт.*

графѐн *м.* 'вид шише, гарафа' ◇ *Му давѐт графѐн с вѐно.*

гризѐм са *несв., възвр.* 'заяждаме се, спорим' ◇ *Тѐка сас Сѐшѐта са
гризѐм като кѐчета.*

грѓбе *ср.* 'гробище' ◇ *И кѓди грѓбито врѐвѐи четвѐрт:а ѓлица*

грѓзде *ср.* '1) грозде; 2) лозе' ◇ *Кѓдем на грѓздѐто.*

грѝнка ж. ‘грозд’ ◇ *Сѣднах, зѣх иднѧ грѝнка грѝзде.*

грѹба (грѹба) прил. ‘вид зидана печка, с която се отопляват две стаи едновременно, лицевата част на която е в кухнята, където се готви’

грѣбел м. ‘високата част на реда в зеленчуковата градина’

грѣмѣш м. ‘грѣм, грѣмотевица’ ◇ *Пада грѣмѣш.*

грѣчл’ан м. = дѹтка

гулѣма кѣшта съч. ‘голяма стая; зала, салон,’ ◇ *Имайме гулѣма кѣшта. Там са прувѣж даше най-важните сабѣтийа ф сем’ата на бѣлгарина.*

гулѣмийа мѣсец съч. ‘народно название на месец януари’

гуртѝм нар. ‘групом’ ◇ *Па те са сбѣрайа гуртѝм знѧчит и тва сѣчко да гу направат обшито.*

густѣнце ср. ‘нещо сладко или изобщо вкусно, което се носи на деца, на болни’

гѣглѣма ж. В израза: *Кѣде ѝдиш? – Ф гѣглѣмѣта?* (Така се отговаря най-вече на децата, когато възрастните не искат да кажат кѣде са ходили или ще отидат), т.е. неизвестно кѣде; Вж.: **трѣнка**.

гѣрлавѣна ж. = дѹтка

гѣрнѣ за вудѧ съч. ‘стомна’

гѣѝзан (гѣѝзан) м. ‘раст. джоджен’ ◇ *Гѣѝзан – с мѧленки бѣли цвечѣта; мѧта по рѹски.*

Д

дал м., **-ове** мн. ‘клон, -и’

дѧме ср. ‘квадрат – шарка на тъкан, получена при самото тъкане’

дѧмест, -а, -о, -и прил. ‘на квадрати’ ∞ *дѧмѣста чѣрга.*

дѧрак м. ‘дървен домашен уред със железни зѣбци за разчепкване на вълна’ ◇ *Влѧчат на дарѧко вѣлна, бѣла вѣлна, мѣкичка.*

дѧром нар. 1) ‘безплатно’ ◇ *Дѧром му рабѝтат. # И тва сѣчко за дѧром направи.; срв.: за дѧром.*

дворовѧ метлѧ съч. ‘дворна метла’ ◇ *Кѣдѣ ѣе дворовѧта метлѧ?*

дѣвер м. ‘брат на съпруга по отношение на съпругата’

дѣдечко ср. ‘домашен колбас от свинско месо, с което се пълни корема’ ◇ *Дѣдечко са прай от хѹбаво мѣсо, го нарѣзуват на парчѣнца, тѝже мѧлко сланѣна, ма мѧлко, мѧлко и му тѹрат чѣсан и чѹбрика, пипѣр му тѹрат, гу вѧрат, го напѣлнуват ф стомѧхата, го заврѣзуват, гу вѧрат, гу укѧчуват на баѣтата и то са каптѣ там. Става фтрѣдо, фтрѣдо. И като се начинѧва да орѧт, ф най-тѣшкото врѣме, те ѣмат с кфо да си вѧстанѧвливайѣт сѣлите.*

дѐка мест. ‘къде’ ◇ *Ам дека ѝ т’а?* # *Йас ни знам дѐка ѝ той.* # *А па дѐка той утїде.*

делѣнка (дел’анка) ж. // **делѣжки** мн. ‘дял’ ◇ *Там и старшината имаше дел’анка.* # *Поп сейал сам, дел’анку имѐл, пѐсле делѣжки, делїли зѐмл’у же при Ленине.* Вж.: **надѐл.**

джигѐр (џигѐр) м. ‘бял дроб’ ∞ бѐл џигѐр

джигра (џигра) ж. ‘вид растение с червени, подобни на капки плодове’ ◇ *Змийата са крийе ф дѹпките, ... ф џиграта.*

джок м. (џок) ‘вид седянка за младежи, вечеринка, която се провежда зимата в дома на някое момиче’

джубрѣни (џубрѣни) (//**-е**) мн. ‘прѣжки’ ◇ *Тѹпканик пичѐм с џубрѣне.*; Вж.: **шкварки.**

джурѣпи (џурѣпи) мн. **джурѣпки** (џурѣпки) умал. ‘чорапи; чорапки’

дзун-дзунѣца // **дзун-дзун-дзу-нѣца** (сун-сунѣца) ж. = **зуница**

дикѣня (дикѣн’а) ж. ‘примитивно съорѹжение за вършитба’ ◇ *Сас дикѣн’а врѣшѣа.*

дѣметен, -а, -о, -е прил. ‘за тъкан с шарки на квадрати’ ◇ *две тѹрбе дѣметне* # *дѣметна чѐрга*

дѣчка ж. 1) ‘зарзала’; 2) изобщо необлагородено овошно дърво.

дѣшла ж. ‘една от прѣчките на ярема’

длѣчѣк, -а, -о, -и прил., умал. ‘дѣлгички’ ◇ *Т’а с длѣчки шарѹки лѣсте.*

/**да** **дѹвеза** св. ‘доведа’ ◇ *Той дѹвезе Лѹба.*

довѣждам // **дѹвѣждам** несов. ‘довеждам’ ◇ *Зѣма и ги дѹвѣжда дѹма.* Вж.: **дѹвѣзам.**

довѣзам // **дѹвѣзам** несов. 1) ‘нося, докарвам’ ◇ *Йас сѣхар дѹвѣзам от градѹ, бу там ѣе по-ѣфтино.* # *кабачкѣ ви довѣзайме;* 2) ‘довеждам’ ◇ *Дѣмата гу дѹвѣзам кѣта сѣбута от градѹ дѹма.*; Вж.: **довѣждам.**

довѣзен, -а, -о, -и прич. ‘доведен; докаран’

дѹждам // **дѹждам** несов. ‘идвам’ ◇ *Се дождаа палитѣки.* # *Дѹждай у мѐне лѣтоски на ѹдих.* # *Так што дѹждайте, к’е пусидѣм, ки пууртѹваме.*

дѹйка ж. -и мн. ‘млечен орган на крава; виме’ ◇ *Имито и дѹйките; ѹѣѣки на чулѣк.*

долмѣ // **дулмѣ** ж. ‘сарма’ ◇ *В халадѣлникѹ ѣма долмѣ, ке ги потгрѣѣеш и ке идѣш.* # *дулмѣ ут кѣсѣла лѣна.*

долмѣчка умал от **долма** ◇ *... се замотѣва мѣлка долмѣчка.*

домрѣцкам са св. 1) ‘едва-едва се придвижвам; домѣквам се’ ◇ *Егѣ са домрѣцкайме.*; Вж.: **мрѣцкам са, замрѣцкам са;** 2) ‘пристигам и се настанявам ня къде, без да сѣм желан; натрапвам се’ ◇ *Нѣйа и*

така сне много тѹка, сѣга и вѣйа са домрѣцкайте. # и тѣйа са домрѣцкайа.

дордѣ // **дудѣ** нар. ‘докато’ ◇ Гостено дордѣ ѿе дѡма не са митѣ. # Тва дудѣ ни дѡде жинѣхо с бѹлката.

драгѣнко ср. ‘по-малѹк брат на сѹпруга по отношение на сѹпругата му’ ◇ А па бѹлката ке дѹма на брат нѣгоф (на младоженеца) драгѣнко. Бате ке му дѹма, ко ѿе по-гулѣм.

драѣго нар. ‘приятно’ ◇ Йас ми бѣше драѣго до нѣбото ут радѡс.

драмѡн м. ‘вид сито с едри дупки за веене на зѣрнени храни’ ◇ Па сѣтн’а ѿмаше драмѡни се називаваше такѣву рашѣту здарѡву, така еѣа тѹка с фанѣра, па удѡлу сас кѡжа и сас дѹпчици и значит на крайѹ сас кѡжану такѣву ѹшку направѣну и тва той гу зѣма, на вѣлата гу ѹкача, па утсѡмна стѣрна такѡ ѿе гу клѣти, вѣлата т’а висѡко и тва той гу сѣе.

дреп sg.t. ‘най-некачество ната вѣлна’ ◇ Йскам да направа килѣм от дрен, от най-лѡшата вѣл’на.

дрѡп м. ‘черен дроб’ ◇ Дрѡба а тѹка а; тва по рѹски пѣчен, па жѣгѣр са л’ѡхките.

дрѡпла ж. ‘тлѣста кокошка (името е с положителна емоционална наситеност)’ ◇ Закѡлѣх кокѡшка, ма т’а такѣва голѣма жѣрна дрѡпла, такѣва дрѡпла здарѡва!

дрѡся (дрѡс’а) м. **дрѡзде** мн. ‘дрожди, хлебна мая’ ◇ Дрѡс’а сас хмѣл и сас ѡтруви. Йас незнѡм, ѿас не сам правѣла, ма ѡчен хѹбаф бѣше. Дрѡзде те миризлѣве.

друбѣлка ж. ‘уред за дробене ‘стриване’ на пшеница’.

друѣшка ж. ‘приятелка’ ◇ Йас ѿмам двѣ друѣшки – Нѡд’а и Вѣра.

друшлѣк (друшл’ѣк) м. ‘телена цедка по размер колкото обикновена паница за цедене на течности, намачкани плодове, ѹфка и др.’ ◇ Сетне ги тѹрам у друшл’ѣко да са цаѡдат.

дрѣжѣк // **дѣржѣк** м. ‘дрѣжка на сечиво’ ◇ Апкѣн, то ѿма длѣк дѣржѣк.

дрѣндзѹлки (дрѣнсѹлки) мн. ‘изпражнения от овца’

дрѣнкам несл. ‘звѣня; обаждам се по телефона’ ◇ Му дрѣнка пу телефѡна. # Йас му дрѣнкѡ пу телифѡну. Вж.: **пудрѣнкам**; **зателефѡнѹвам**.

дувар м. ‘висока пѣтна каменна ограда на двор’

дѹдала ж. ‘плода и дѣрвото черница’

дужѣ нар. ‘твѣрде’ ◇ дужѣ тѣшко

дѹмам несл. 1) ‘казвам’ ◇ Гулѣма ѡпка апнѣ, па мѡлка дѹма дѹмай!

2) само в 3 л. дѹмат, дѹмайа ‘казвам се’ ◇ Как ти дѹмат? – Ми дѹмат Йелѣна. # Тате Дмѣитар го дѹмайа. 3) ‘мисля, смятам’ ◇ И

дѹма, бу ке излѣже.

дурѹвам са несл. ‘махам са’ ◇ *Дурѹвай са утѹка! ... Дурѹвай са ут мене!*

дѹтка ж. ‘отвор или канела на бѣчва, варелче и др. под., откъдето изтича течността’; Вж.: **грѣчл’ан, грѣлавина.**

духѹфка ж. ‘пещта на печката’

дѣждовита прил. ‘дѣждовна’ ◇ *Таа гудѹна бѹиши дѣждовита.*

дѹлбѣн м. ‘празнична забрдка’ “най-нарѹден, ѹрата ф чѣр-куата ѹдеа с него.”

дѣтел (ѹѹтел) м. ‘кѣлвач’

Е

егѹ част. = **айга** ‘ето’ ◇ *Егѹ прѣсто ѹште ми ѹе разрѣзан.*

Ж

жал’а несл. ‘в траур сѣм, нося траурни атрибути – черно облекло, забрадка’ ◇ *До годѹ-ната сѹчките ги жалѹх.*

жѣдний прил. ‘стиснат, свидлив, скѣперник’; Вж.: **скопурдѣ, скѣп.**

жѣждувам несл. ‘жадувам; жадна сѣм’ ◇ *Їас така жѣждувам за вудѹ (вудѹчка).*

желтѹк м. ‘жѣлтѣк на яйце’

желѹвам несл. ‘жаля, жалѣя’ ◇ *Млѹго а жалувѹл.*

жѣних м. ‘момѣк в деня на сватбата си – младоженец’

жѣр м. ‘жар’ ◇ *Разгур’ѹа дрѣв’ата и млѹго жѣр.*

живо серебрѹ сѣч. ‘живак’ ◇ – *Ко ѹе то живо серебрѹ? – Ми то такѹва като серебрѹто и цфѣтѹ му ѹе такѣф, ма жѣтко.*

желѣзен пѣт сѣч. ‘железопѣтна линия; релси’ ◇ *Тѹка егѹ ѹе, зат пѣт’у, зат желѣзнийѹ, имѹ шкѹла. А егѹ срѹзу на Сивѣрна зад желѣзнийѹ пѣт.*

жмѹри несл. (Зл., ед. ч.) ‘жуми’; Вж.: **мѣжи**

жѣлта тѹпка сѣч. ‘вид градинско цвете с много жѣлти като топка цветове на едно стѣбло и перести листа; тагетис’ ◇ *Жѣлта тѹпка – цѣфтѹ преди Макавѣй; там’ѹки по украински.*

З

за предл. ‘кѣм’ ◇ *Требаше за слѣнцието да глѣдам.*

забѣяка (забѣяка) м. ‘побойник, разбойник’ ◇ *Патамѹ што той забѣяка. Дѣто не се бѣйѹт и той там.; Вж.: задержлиф.*

забрѹвена прич. ‘забравана’ ◇ *Їас такѹва сам забрѹвена.*

заглинджѹсан (заглинджѹсан), -а, -о, -и прич. 1) ‘мѹхлясало’ ◇ *О, тва млѹкѹ заглинджѹ-сано. # Таа пасѹда заглинджѹсана. 2) ‘гурѣлясали’ ◇*

Врѣй си ѝзмий заглинѣса-ните ъчи.; Вж.: глинджасан.

за даром нар. 'напразно' ◇ *За даром оди, ништо не найдѡ.; срв.: даром.*

задерлиф прил. 'човек, който се заяжда и предизвиква побойца' ◇ *Ами тѡй сил'но задерлиф бил. Дѣто са бийат и той пѣрви.; Вж.: забийака.*

зажитачен, -а, -о, и прил. 'богат, заможен' ◇ *Нийе бѣйме по-зажитачни.*

зайаде // **зайдѣ** св., безл., мин. вр. 'доядя' ◇ *Па ѡас ма зайаде, па така – кай – ма зайаде! Ма какѣ тва така от нѡшийа рот да го натѡбрат! # Бѡбата а зайдѣ.*

зѡйутре нар. 'денят след утре'

заклѣкне св. 'засяда' ◇ *Ке ти заклѣкне ф гърлуто.*

закрийен, -а, -о, -и прил. 'закрити' ◇ *Ни ми са закрийени учите.*

закѡсувам несов. 'замезвам; хапвам от време на време по нещо при пиене на алкохолни напитки'

замѡкрувам несов. 'намокрям'

замѡрвам са несов. 'затруднявам се'

замотавам несов. 'завивам' ◇ *Го замотавам с одеѡалуто да упрѣй.*

замѡтувам несов. 'намотавам, замотавам'

замрѡштено прил. 'облачно' ◇ *А, нибѡто замрѡштено – ке валѡ дѡш.*

Вж: хмарно.

замрѣцкам са св. = **домрѣцкам са** ◇ *Егѡ са домрѣцкайме.*

занавѣска ж. 'завеса'

занехѡен прил. 'занемарен, необгрижван, изоставен' ◇ *занехѡен двор*

занимавам несов. 'заемам' ◇ *Ну сфикървата ки удихава, па булката ке занимава нѣйзиното мѣсто да шѣта.*

запѡска ж. 'тъкана вълнена престилка' ∞ *половин запѡска # цѡла запѡска.* (явно следи от двупрестилечното облекло)

запрѣштам несов. 'запретвам' ◇ *Запрѣшташ рѣкаве и прѡиш.*

зарѡба св. 'спечеля' ◇ *Т'а рабути у нѣйзи, децѡта прегледѡ, там чѣтри дѣца, сѡчко гледѡ и сайѡ, сѡчко правѡ. Ну и са мина кѡлкуто мѣсеца там, гудѡна ли, кѡлко, тѡй а зѡбира, премѣна, тѡй си зарѡби, панимаѡиш, си зарѡби и прѣга кѡн'ѡ, сандѣко пѣлен сас дрѣи. ... – Заведи и мѡйта Мара натѡтака, дѣто т'а зарѡби млѡго, и нѣка т'а зарѡби.*

зарѡбвам /си/ несов. 'заработвам, печеля' ◇ *Той си зарѡбва парѡ да ѡди с момѡчето да гул'ѡй.*

застѡна св. 'заваря' ◇ *Тийа не застѡнаа бѡба; ужѣ, т'а ужѣ бѣше умрѣла.*

засѣйнува несов. 'изсѣхва' ◇ *Дрѣ-вейа ни садеѡа – засѣйнува.*

зателефонувам несл. ‘обаждам се, звъня по телефона’ ◇ *Счас ке му зателефонувам.*

заужда несл. ‘за слънцето/ залязва’ ◇ *Кугато слънцето заужда...*

захърва (захър’ава)са несл. ‘захаросва се’ ◇ *Той най-дълго ни са захър’ава.*

захмърува са несл. ‘заоблачава се’

зашто в изрази **ни зашто** ‘за нищо на света’.

зайдам се (зайадам се) мин., св. вр. ‘преяждам’; Вж.: **надъна са**

збирам са несл. ‘приготвям се, стягам се’ ◇ *И значит са збирам за пазаро, майма к’е ме збере и уставам тука да спявам,...* # *Са збирам на работа.*

звънар м. ‘човек, който бие черковната камбана’

звънария (звън’арийа) ж. ‘специална постройка в двора на черквата, на което е закачена камбаната; камбанария’

звънарна ж. = **звънария**

згугрен, -а, -о, -и прич. ‘свит’ ◇ *Ти спиш сгугрен.* # *Да седиш сгугрена.*

здобен, -о прич. ‘подсладен’ ◇ *здобен лѐп; здобно тѐсто*

земам несл. 1) ‘вземам’ ◇ *Исин-та идиш там си гу зѐмеш.* # *Той трѐба да гу зимѐ...* # *Па сѐтн’а ф’ армийата идиш кон зѐйа от нас.* 2) ‘започвам’ ◇ *Като ми умрѐ жен’а-та, зѐ да не чѐвам, и да не видам, ама чашката а вида.* # *Тва сѐтн’а ужѐ а разрабѐтийа там хараиш та зем’а, зѐйа ужѐ да сѐят, зѐйа ужѐ сѐдове да так’у, да сѐдат.*

зѐлник м. ‘баница от лапад със сурови яйца’

Зилѐна нидѐля съч, соб. ‘Русалската неделя’

зѐмка ж. = **зимница**

зѐмница ж. ‘сорт пшеница, която се сее есента’ ◇ *Закл’авайа зѐмка, садѐ зѐмница. Зѐмница пѐрвово сѐрта.*

зимѐски нар. ‘през зимата’ ◇ *Зимѐски фк’ъшти.*

зѐлува // **зѐлва** ж. ‘сестрата на съпруга по отношение на съпругата му’

зѐна ж. = **зуница**

зон-зон-зонѐца ж. = **зуница** ◇ *Зон-зон-зонѐца, заплети ми кусѐца.* # *После дѐждѐ се по-казва зон-зон зонѐца.* Вж.: **дзун-дзун-дзу-ница**

Зорѐчка соб. ‘звездата Зорница’ ◇ ... *баба пу Зорѐчката ке ма сабѐди, налѐй ѐма пу нушт’а двѐ зорѐчки – в чѐс и ф’ два. Две зорѐчки, едната рѐнше, па едната пѐзже.*

зулутѐ ср. ‘злато’

зулутѐй прич. ‘златен’ ◇ *прѐстен зулутѐй*

зунѐца ж. ‘небесната дѐга’ ◇ *Излѐзе зунѐцата – дѐш ке нѐма.;* Вж.:

зона; дзун-дзунѐца; зон-зон-зоница; дзун-дзун-дзу-ница

зюмбѐлче ср. ‘зюмбюл’

И

избрѝша св. ‘излъжа’ ◇ *Да не ва избрѝша.* # *Лисицата гу избрѝка.*

изумрѝт св. (Зл.мн.ч., сег.вр.) ‘измрат’ ◇ *Стѝрите изумрѝйа, па нѝйа, тва нѝйа бѝй.ме ужѝ подѝр тѝ,...*

илѝ ж. ‘сватбено дърво’ ◇ *Три прѝчки с мнѝго вѝтки, висѝки. Илѝта е украшѝена с леп, тѝсто упѝкано, пѝкали... ги нанизѝват ...*

илѝк м. ‘дървено или каменно корито, в което се сипва храната на прасетата’

имѝнѝна ж. ‘1) именден; 2) рожден ден’ ◇ *Фчѝра на и.мѝнѝна бѝй.ме.*

имрѝк м. ‘юмрук’

индѝк м. ‘1) окоп; 2) дере; корито на река’

индѝчка ум. от **индек** ◇ *Индѝчката ѝе длѝга, дошѝйа, да не потскѝка, да глѝда враѝд. Сигѝ ги зарѝвийа.*

ѝний м. ‘скреж’

исканѝч м. ‘вид игра за деца’

истилиф, -а, -о прил. ‘лаком’

итѝрва ж. ‘съпруга на брат на мъжа, по отношение на съпругата му’.

Й

ѝединолѝчник м. ‘частник, едноличен стопанин’ ◇ *Калхѝзи, софхѝзи немѝ оште тугѝфка, ами еинолѝчници.* Вж.: **часник**

ѝеднѝш нар. ‘веднѝж’ ◇ *Ни ѝеднѝш нѝкой не дойдѝ.*

ѝеловнѝк // **иловнѝк** м. ‘1) Стадо от ялови крави; 2) Помещение извън селото за ялови крави’ ◇ *ѝеловнѝко по бѝлгарски се називѝваше, айѝ сѝчката чередѝ се називѝва-ше иловнѝк, потому что там сѝчките ѝѝловите си ги па-сѝйа, а па чередѝта – дѝйни-те крави – дѝма, ф сѝлото ѝмаше чередѝ, си ги искѝру-ват дѝма, ейѝ си искѝруват кузѝте.*

ѝергѝн м. ‘неженен мъж, ерген’ ◇ *Мумѝти утѝдаа на рекѝ-та, ѝергѝните устанѝа.*

ѝогѝрт м. = **огѝрт**

К

кабѝ м. ‘сорт кромид лук, който се сажда на гнезда’ ◇ *Знѝйте, рѝнишѝйа курмѝт, дѝ-то го сѝдийа на рѝзни огнѝшта, те ужѝ сѝтнѝа кабѝ го називѝ-вайа. ... сѝтнѝа редѝчки, редѝчки ги сѝдѝат ф то мѝшул, ут тѝка вѝда полѝват и рѝвно гу залѝват и тѝа се принѝмѝва та кабѝ и сѝтнѝа растѝ, понѝмайѝш стѝва гулѝама, такѝва висѝка, сѝтнѝа и глѝви харѝши, дѝш като валѝ дѝште и дубѝва – по-харашѝ растѝ и такѝви голѝми глѝви.*

кавѝн м. ‘пъпеш’

кадеш // **къдеш** *м.* ‘дим’.

кака *ж.* ‘по-голяма сестра’

как’е *мест-нар.* ‘как’ ◇ *Как’е са прави баница?* Вж.: **кък’е1** и **к’е**

калendra *ж.* ‘раст. олеандър’

калсам *несв.* ‘каня на семейно тържество’ ◇ *Николчо са го канили, канеле, калсале млад кум да бъде.*

калсам *несв.* = **калесам** ◇ *Нивестата с другарките оди калесва, па тий а чърпат.* # *Ги калсах дите иднъш.*

калина *ж.* 1) ‘зълва’; 2) ‘обръщение към зълва’

калirован, -а *прич.* ‘облагородена, културна /за растение/’

калитка *м.* ‘вратичка при ограда, отделяща две части на двора или между два съседни двора’

камбуча са *несв.* ‘премятам се’ ◇ *По цял ден са камбучи.*

камшица *ж.* ‘вид градинско цвете; на рус. *чернобрынца*’

кантер *м.* ‘кантар’ ◇ *Цял ден са клещтих на то кантери ма забулейа учите.*

карпуза *ж.* ‘диня’ ◇ *Да ги викам, може и тийа ке идът карпуза.*

картофла *ж.* (**картофли** *мн.*) ‘картофи’ ◇ *иднà картòфла* # *да кòпам картòфли*

картуса *ж.* ‘каскет’ ◇ *Му турат /на умрелия в ковчега/ расчòска, му турат шл’апа там или картуса, кòто той л’уби.*

кастрюля (*кастрюл’а*) *ж.* ‘тенджера’

катарджийску (*катаржий-ску*) *ср.* ‘раст. божур’

катилка *ж.* ‘войнишко канче за ядене’

като *сз.* ‘ако’ ◇ *Като не лайат кучета, нека висат, като лайат – да ги нема!’*

каца *ж.* ‘малка каца’

качувам са *несв.* ‘качвам се’

к’е *нар.* 1) = **как’е** ◇ *К’е се казва?* # *К’е ка гу вèеш?* 2) = **какво** ◇ *К’е тва увен?* # *Ами к’е то?*

к’ел’ма *ж.* ‘лопатка за измазване на стена с цимент’

кèрвет // **кирвèт** // **кривèт** *м.* ‘креват, легло’ ◇ *Кичени чèрги за кервèтата покривайа.* # ... са скрил пут кривèто.

кèто // **к’èто** *мест-нар.* ‘както’ ◇ *К’èто ний си гу знаяме.* # *К’èто у мене бèше.*

кирвèче *ср., умал. от кирвет, кèрвет.*

кирèч *м.* ‘вар’

кирпàт // **кърпàт** *прил.* ‘чип’ ∞ *кърпàт нос.*

кйтка *ж.* ‘букет’ ∞ *суи китки* ‘сухи цветя’

кичè *ср.* ‘напластена вълнена материя за зимни ботуши, за валенки и за постилане върху сламен дюшек на земята за спане’ ◇ *дите и*

йас пòмна, сп'айме на кичета.

кишè ср. 'кюше, тгъл'

кишкйл м. 'дълбока лъжица, черпак'

клàвам /са/ несв. 'слагам' ◇ *Най-напрède клàват парите.* # *Сол млòго клàваи.* # *Са клàва на шийата.*

клèшта са несв. 'взира се, втречвам се, пуля се' ◇ *Са клèшта, са клèшта и нийшто ни вèда.* # *Цал дèн са клèштих на тò кантер и ма забулèйа учите.*

клипàк м. /-ци/ 'мигла'

клòка жс. = **клòчка**

клòпот м. 'излишна работа, напразен труд' ◇ *Си напрàих клòпот.*

клòчка жс. 'квачка' ◇ *Клòчка сèдна. Кè сèди да извèжда пилца.* (Вж.: **клòка**)

Клòчката жс., соб. 'сътвездието Плеяди'

клтф м. 'кљон на кълвач' Вж.: **кљоф**.

клтфка жс. = **кљоф**

кљòф (кл'òф) м. -ове мн. 'кљон на кос'; Вж.: **клтф, клтфка.**

кля́мка (кл'а́мка) жс. 'вид старинна желязна брава на врата'

кни́ген, -а, -о, -и прил., мн. 'книжни' ◇ *кни́гени парì.*

кòдло ср. 'клон на род' ◇ *Най-са м̀но́го Скарлаци.* *Тва са ч̀етри кòдла – Б̀еловите, Брашн'анковите, Алт'нчовите и òште ... куй?*

колàн // **кулàн** м. = **прèшка** ◇ *Жените носийа ìвица с колàн.* # *Пòйес тактф с колàн напрède.*

кòливо // **кòльово** (кòл'ово) // **кòляво** (кòл'аво) ср. 'сварено и подсладено жито, което се украсява в голямо блюдо и се използва за погребални ритуали'.

коля̀но (кол'àно) ср. '1) орган на човешкото тяло – част на крака; 2) поколение' ◇ *Йа сам трето коля̀но.'*

конкàвам несв. 'комкам' ◇ ... и ф нидèл'а утринàта, к̀ту са кòнчи абèдната и пòпо (ба̀т'ушката) пòчва да кон-кàва. # *той ут т̀ех зìма да конкàва* # ... са конкàват.

кòпанче жс. 'бутче на птица'

кòпчик м. 'вид орел'

кòс м. 'птицата кос'

кòсур м. 'птицата скорец'

котèнце ср., умал. 'котенце'

кòфа жс. 1) 'дървен цилиндричен съд, обкован с обръчи, за вадене на вода от обикновен кладенец (неиззидан с дървен лост и камък в единия му край)'; 2) 'голяма каца'

кòчина жс. 'помещение за домашни птици; курник'.

кошàра жс. 'помещение за овце извън селището'; Вж.: **тг̀рло; аг̀л**

крѐмен *м.* ‘кремък’ ◇ *С крѐмен прайеше ’оген.*

крѣскам *несв.* ‘крещя’; Вж.: **кряскам**

криволийчка *ж.* ‘вид орнамент на везмо’

крйжма *ж.* ‘парче плат, което кръстницата задължително носи на кръщенето; с него тя поема кръщелника си от свещеника и го изстрива’

крумйче *ср.* ‘грудка’ ◇ *кокиче, лал’енца, з’умбилчета – с крумйчета*

крупà *ж.* ‘едро смляна или стрита пшеница’

кру̀шка *ж.* ‘цилиндрична метална чаша с дръжка и вместимост 1 или 1.5 л’

кръво̀вица *ж.* ‘домашен колбас от напълнени със сланина и подправки тънки свински черва’ ◇ *Па кръво̀вицата – сланѝнка, дрѣбно на̀рѣзана, а по̀дмека, млѣко ма̀лко тѹ-рат, прѝпра̀ви – пип̀ер, чу̀б-рика, чѐсан и са идѣ брѣшко. То ни са храни ф грѣнета.*

крѣ̀па *ж.* ‘пешкир’

крѣскам (*крѣскам*) *несв.* = **крескам**

куба̀ Вж.: **у кубà**

ку̀дим *несв.* ‘пѣдя’ ◇ *’Ко ма кудиш!’*

Кукòшката с пйленцата *сѣч., соб.* = **Клочка**

кукòшките *Pl.t.* ‘вторият ден а сватбата, на който сватбарите крадат кокошки от съседите и играят хоро с тях когато сватбеното шествие минавайки през селото отива у родителите на булката’ ◇ ... *ф нидѣл’а бйше сфадбата, в пундѣлник ужѣ кукòшките.*

кукумѣ̀фка *ж.* ‘кукумявка’ ◇ *Кукумѣ̀фката като прокукумѣ̀фка и нѣкой ке умре.*

кукурѹ̀з *м.* = **мамѹ̀л**

кукѹ̀чово *прил.* // **кукѹ̀чоф цфет** *сѣч.* ‘?’

ку̀лави *прил.* ‘несрѣчни, схванати (за рѣце)’ ◇ *Иас не мòга, рѣ̀цѣ̀те ми ку̀лави.; срв.: с ку̀лавите.*

кулàченца *мн.* ‘гевреченца’ ◇ *Бегòм трѣ̀чѣ̀т, бу ба̀ба нòси ку̀ла̀ченца.*

к̀уна // **к̀уня** (*к̀ун’а*) *ж.* ‘икона’ ◇ ... *и ба̀цнеш к̀уната # Снар’ат паднà ф к̀ѹштити. Сйчко са са̀бори, па к̀ун’ата стои.*

кундийò прѣ̀с *сѣч.* ‘най-малкия прѣст на рѣката’

к̀ундито *ср.* = **кундийò прѣ̀с**

К̀ундю-м̀ундю *сѣч.* ‘прозвище на вълка в приказка (вариант на “Болен здрав носи”); Вж.: в частта “Текстове”’ ◇ *К̀унд’у-м̀унд’у бес опàшка!*

к̀упал *м.* ‘купел в черквата за кръщаване на деца’

куп’̀ен *м.* ‘копа’ ◇ *Куп’̀ен, у вас тòже му д̀умат куп’̀ен?*

купйца *ж.* ‘кръстец – купчина от 10–12 снопа’

купрѐц *м.* ‘копрец’

курбѐн *м.* ‘месно ястие’ ◇ *Курбѐн – месно блѹдо; мѐсо са пусѓли, трѓшка жѣир – сфѣнска лѓй, са вари часѓ два-три.*

курѐм *м.* ‘стомах’ ∞ *на глѓден курѐм*

кѹрешница *ж.* ‘птичи фекалии’

курмит *м.* ‘кромид лук’

куружѓ *ж.*, **кѓржи** *мн.* ‘1) пресен хляб; 2) кора за баницѓ’

кусѓрка *ж.* ‘машина за косене’ ◇ *Тѓтко ми имѓ сѣйелка, кусѓрка, имѓ дѓма вѣйелка.*

кусѣчка *ж.* ‘косѣм’

кутѐ // кутѹ (*кутѹ*) *ж.* ‘сварена и подсладена пшеница за ежедневно хранене, а не за религиозни обреди’ ◇ *Стѓвна – тва, ф куйѐто чѹкайѓ арнаѹтка за кутѐ.*

кутѓк *м.* ‘голям назѣбен камѣк за вършитѣ’ ◇ *Или кутѓци имѓше кѓмене такѣви кутѓк сѣс зубѣй.*

кутурѓк *м.* ‘котарак’

кучирѓш *м.* ‘метална кука за дърпане на пирустиѹта от пещѹта, за разбъркване на жарѹта и изгребване на пепелѹта’

кѹде *предл.* ‘към’ ◇ *Йѹла кѹде мѐне. # кѹде дѓма.*

къкѹѐ 1) *нар.* ‘как’ ◇ *Кѹкѹѐ та дѹмат? # Не зѹѹм къкѹѐ му се дѹма.*

Вж.: какѹѐ; 2) мест. ‘какво’ ◇ *Кѹкѹѐ ти мѓжеш да ни обѓдиш? Вж.: кѹко.*

къко.

къкѹѐто *нар.* ‘както’ ◇ *Кѹй къкѹѐто мѓй.*

къкѓ *мест.* ‘какво’ ◇ *Кѹкѓ тва?*

кълѹцѓм *несв.* ‘сека’ ◇ *кълѹцайѓ дрѣвѹа*

къртѹна *ж.* ‘сѹд от кратуна, в който са държели сол’

къшѹта *ж.* ‘жилище, дом’ ◇ *Да жувѣйѐ тѓѓ къшѹта на дѓлги гѓдини! ∞ голѹѓма къшѹта ‘голяма стая за гости и семейни тържества’; мѓлѹка къшѹта ‘спалня’*

кѹяр (*кѹар*) 1 *м.* ‘сирише’ ◇ *С кѹар са прѹй брѣнза.*

кѹяр (*кѹар*) 2 *нар.* ‘чак’ ◇ *Унѓ (улица) Сѣверна, натѓтка, кѹар за желѣзнийѹ път.*

Л

лаанѓ // лѓна *ж.* ‘зеле’ ◇ *Кака прѹим кѹсѹлта лѓна? ... и ѓ склѓват ф кѓѹѹа, ѓ сѹѹѹт на сѣчѹката и ... рѹт зѣлѹка, рѹт сѣчѹена лѓна. ∞ кѹсѹѹла лѓна. ∞ кѹсѹѹла лаанѓ.*

лѓдим *несв.* ‘разбирам се, погаждам се’ ◇ *Мѓтѣѣѹфѹка и Тернѓѹфѹка сѹлѹно не лѓдийѹ. # Рѓнше бѣше сѹлѹно стрѓго, ѹлѹѹѹа сѹс ѹлѹѹѹа не лѓдийѹ.*

лайнѹшки *м.* ‘крѹвешѹки фекалии, които след като изсѹхнат се сѣбират

по степта и се използват за горене' ◇ Да донесете три кошници лайнушки.

лакомки *мн.* 'лакомства' ◇ Продавали гостинци, с'аки лакомки.

лам'е *ж.* 'ламя'

лани *нар.* 'миналата година' ◇ Йас лани дште сичко знайа, па с'ъга...

ласка *ж.* 'невестулка' (Тя унищожава гризачите. Оплита гривата на коня и си играе с кравата, след което тя престава да дава мляко. Местните жители твърдят, че има много цветове, по които се гадае от кои животни и птици най-много ще имат през годината). ◇ Ласката си игра с кравата и т'а не дава млѐко.

лаханка *ж.* 'голям леген'; Вж.: **лийен**

легало *ср.* 'полог'

леденец *м.* 'скреж'

лѐйна *св.* 'бликна' ◇ Като лѐйна крѣф!

л'ѐлен // **лѐлен** *м.* 'съпруг на сестра на майката или бащата'

лентир // **линтир** *м.* 'вид желязна вила с пет рога за отвяване на зърнени храни' ◇ Па сѣтн'а уже зѣмат, имаше такѣви вѣли, тѹка дрѣвена тѣйе такѣву, тѹка желѣзни. Егѹ те с тѹ лентир, знѹчит, убрѣшитат, убрѣшитат. То лентир навѣрно зѣба вѹсем.

летѹска // **лѣтуски** *нар.* 'през лятото'.

леѹса // **лѹса** (*л'ѹса*) *ж.* 'лехуса, родилка' ◇ Знѹйе бо ѹе л'ѹса па трѣгнѹла пу сасѣдите.

лѣшнице *мн.* 'малки плоски сладки, наподобяващи лешници, направени от сладко тесто и формирани с напръстник, които са важен атрибут на сватбените обичаи: а) на годеща бъдещата свекърва задължително ги дава на годеницата, за да раздава на съседите и приятелите, с което им обявява, че е сгодена; б) рѣсят се върху булката при посрещането ѹ в новия дом; в) булката ги носи на кладенеца сутринта на първия ден след венчавката' ◇ Майката а срѣшна, а засѣпаа сас лѣшнице, с рѣш.

лештувѣчка // **лустувѣчка** // **люштувѣчка** (*л'устувѣчка*) *ж.* 'лястовичка'.

лийѣн *м.* 'леген'; Вж.: **лаханка**

ливен *м.* 'проливен дѣжд' ◇ Но тѹка сѣлно те башчѣи ги залѣваше, лѣвен като имаше, ги залѣваше.

ливневий *прил.* /само за дѣжд/ 'проливен' ◇ Бѹдже, такѣф дѣш бѣше лѣвневий.

лѣлика *ж.* 'люляк' ◇ Има бѣла лѣлика, сирѣнева, тѣмна, персѣйка лѣлика.

лимѣш *м.* 'лемез на плут'

лис, -а, -о, -и (-е) *прил.* 'с бяло петно, обикновено на челото' ◇ лѣсе – ега

на чалата има б'али петна, мѐтено. # ... лїсе вòлове запрѐгна ... # биволе, лїсе биволе, ... (в нар. пес.)

лисїчкин, -а прил. 'лисича' ◇ ... тръчала и флѐгла ф лисїчкината къшита.

лисник м. 'лесничей' ◇ Вòт, са ивїл лиснїко и дўма: "Врѝй, дòчко, тва ки направїиш!"

лòбода ж. = щавел

лой ж. '1) приготвена за готвене овча мазнина; 2) свинска мас ◇ прасешка лой'

лòмер м. 'хромел'

лўдаф прил. 'луд'

лѣча ж. 'търносливка, джанка'

любим (л'убим) несл. 'обичам, харесвам'

М

магїшница, -е ж. 'магьосница'

майнўвам са несл. 'махам се'

малай м. 'качемак' ◇ Малай – гу рѐжат с куѐц, гу залїват с ѹ убрїни.

Малка Бугурòдица 'християнски празник на 8. IX., посветен на св. Богородица'

малкийа мѐсец сѣч. 'народно название на месец февруари'

мамалїга ж. 'черни петна по лицето'

мамалїгаф прил. 'с черни петна по лицето (вер. луничав)' ◇ А като разрўшиш гнездòто (на птица), нàчит, ке стàнеш мамалїгаф.

мàмка ж. 'майка' ◇ Мамка ѹе от Калїнофка.

мамўл м. '1) царевица; 2) плода на царевицата' ∞ мамўлена кàша; мамўлено брàшно.

манѐчек прил. 'мъничък'

маркизѐт м. 'вид тънка забрадка от памучен или копринен плат'

мàртачки мн. 'мартенички'

мàтика ж. 'търнокоп'

мàтка ж. 'част на кошера' ◇ Плѐтена мàтка ут камѝш.

машўл м. 'леха в зеленчуковата градина; ред' ◇ машўл пипѐр.

мегдàн м. 'централен площад в селото' ◇ Тука, ега, дѐто сел'свѐту, бѐше мегдàн му дўмайа. Там на прàзник гул'ам и борцї изл'евàли и са борїли и сїчко.

межѐ ж. 'граница между селищата' ◇ Кажно село си имаше межѐ. ...

А па с Пересал'уфка – там имаше закопан каман на меж'ата, каман закопан.

межїе ср. = мижия

месал *м.* ‘груба покривка от бял домашно тъкан плат, която се простира на земята при хранене на много хора’ ◇ *А па вѣнка сфадбата гулейе, тар-пѣзата вѣнка, прес дворо, настѣлене месале на земѣта. ∞ лѣнен месал* ◇ *Ноштувите и лѣба пукриваа с лѣнени месале.*

Мѣчката *соб.* ‘обобщено название на съзвездията *Малката мѣчка* и *Голѣмата мѣчка*’

мѣшчина // **Мясчина** (*м`ас-чина*) *ж.* ‘месечина, луна’; ◇ *Мѣшчината са пукѣза.*

мѣжи *несв.* (*Зл.ед.ч.*) ‘жуми’

мижѣя (*мижѣйѣа*) *ж.* ‘форма на взаимопомощ: а) между роднини или съседи при строеж на къща; б) ‘при белене на царевича, чистене на памук и др. – вид седянка’

милѣса *ж.* ‘вид градинско цвете’

мисѣр *м.* ‘пуек’

мисѣрка *ж.* ‘пуйка’

мисѣрченца *мн., умал.* ‘пуйчета’

Млѣчин път *сѣч., соб.* ‘Млечния път’

млѣго // **млѣгу** *нар.* ‘много /за предмети и вещества, животни, хора’ ◇ *млѣгу кѣчета.*

млѣчѣшна вода *сѣч.* ‘мълчана вода’

мѣмините *мн., чл.* ‘родителите и близките на булката, участници в сватбата’ ◇ *А па сѣтне нѣчит, женѣхо врѣви за мѣмините. Дѣждаа у мѣйте рѣтственики и зѣма сѣчките мѣйте рѣтсфеники.*

мрѣзѣшница *ж.* ‘мързелив,-а, -о – за трите рода’

мрѣкнѣва *несв.* ‘мръква, стѣмва се’

мрѣфки *мн.* ‘нарязано на късове месо в ястия’ ∞ *картѣфли с мрѣфки.*

мрѣцкам са *несв.* ‘влача се, домѣквам се’ ◇ *Са мрѣцка на пазѣра.; срв.: замрѣцкам се, домрѣцкам се.*

мрѣчи // **мърчи** *несв., безл.* ‘рѣми дѣжд’

муѣ *ж.* ‘муха’

мулѣбен *м.* ‘религиозен обред сѣс свещеник извѣн селото за предизвикване на дѣжд при продължително засушаване’ ◇ *Мулѣбен пѣсле вуйната. И бѣше сѣлно се засѣушило; бай-рѣѣците, с бѣали карпѣтки, нарѣт – ф степѣ мулѣбен. Вж.: бѣжемен*

мѣла *несв.* 1) ‘сѣздава някакво неудобство – пречи, жули, убива’ ◇ *Трѣва да а рѣвно, да не му мѣли. # ... нѣва ѣбуф ма мѣли, ма стѣскана прѣстите. 2) буквално ‘мотае се пред очите ми’ ◇ Мани са утѣка! Ни ми мѣли учѣте! ‘Не ми се мотай пред очите ми’. Ми мѣлиш тѣка на учѣте.*

мунѣзда *мн.* ‘маниста’

мурòча *несв.* ‘будалкам’ ◇ *Какò ти ма мурòчиш!*

мутїка *жс.* = **матика**

мұчета *мн.* ‘пет малки пръчки, с които се играе една игра за момчета; с тях се оформят различни фигури, след което се избиват с друга голяма пръчка’

мъкане *ср.* ‘мъка, тегло’ ◇ *Ега тва мòйе мъкане насèкаде. # тейно мъкане.*

мънїсинко *прил., умал.* ‘мъничко’ ◇ *Оште мънїсенко беше.*

мїсам (м’аса_м) *несв.* ‘приличам’ ◇ *О, сїга м’асаш на чул’ак. # Т’а м’аса на ҃ала.*

Н

навулка *жс.* ‘калѣфка на възглавница’

нагул’айно *м.* = **байстрұк**

надам са *несв.* ‘надявам се’ ◇ *Ну, са надаме да са добїйем.*

надёл *м.* ‘под аренда’ ◇ *Ма тий си сейайа, си урайа, си їмайа зем’а надёл, така сàмо, кàкто и нїйе. # Тогàфка кèсто ‘някак’ дàвайа надёлы.*

надзѣде // **надзѣди** (назѣде // назѣди) *нар.* ‘назад’

надѣна са *св.* ‘преям, натъпкам се’ ◇ *Са надѣних – шкембето ми са подў, ни мòга да стàна.; Вж.: заяда са.*

наеднò *нар.* ‘заедно’ ◇ *Синовете сас бўлките са живёли сїч-ките наеднò ф двòра дванайсе-шеснайсе дўши ф двор.*

найда *св.* ‘намеря’ ◇ *По плàно требаше да го найдат тва зòлато.*

наказувам *несв.* ‘наказвам’ ◇ *... наказува д’адото и бàбата.*

накїчена пръчка *жс.* ‘сурвачка’

накрїйено *прич.* ‘покрито’

нанимàвам са *несв.* ‘наема се’ ◇ *Он’а сегдà се нанимàваше да пасе крàви.*

нафулигàни *св., 3 л.* ‘хулиганства’ ◇ *Ну, нафулигàни ли, кукдики краде ли, нєшто кѣто те фанайа, а па сегà суд там...*

нашлїйно (нашл’айно) *м.* = **байстрұк**

небò *ср.* ‘небе’ ◇ *Виш ко красїво небòто.*

невиделиците *мн.* 1) ‘неизвестно кѣде’ ◇ *Д’авол те занесе по невиделиците.; Вж.: гѣгламата;* 2) ‘неизвестно какво’ ◇ *Като земеш да трѣсиш невиделиците!*

невинско *ср.* ‘раст. невен’

недорòдна *прил. /за година/* ‘неплодородна’ ◇ *И сètнє ужє и слўчай їмаше мнòго недорòдни годїни, знàчит, тук там помàгайа на òрата.*

неудòбите *мн.* ‘неравни места, неудобни за оране’ ◇ *Башчї, неудòбите сє башчї беше.*

неуковѝрен // **ниокувѝрен**, -а, -о, -и *прил.* 1) ‘неугледен’; 2) ‘неуреден, неакуратен’; 3) ‘душевно нечистоплѣтен’

ниѝкакѣф (-а, -о, -и) *прил.* ‘за нищо не става’ ◇ *Таа тва ниѝкакѣфа не ѝе земѣа.*

ниѝштелѝки *Pl. t.* ‘част на тѣкачния стан, през която се провират нишките на остовата’

новосѣлие *ср.* ‘тържество по повод настаняването на собствениците в нова къща’ ◇ *Новосѣлие тва ужѣ като се вселѣват. Тва те ужѣ са сбѣрат родниѝната, тва дѣту пумагаѝа сѣдѝте. Коѝ зрѣно дунѣсаше, коѝ прасѣнце, коѝ кукѝшка на новосѣлие.*

ношѝкувѣ *жс.* ‘ношѝви’

нощѣ // **нущѣ** (*нуштѣа*) *нар.* ‘през нощѣ’ ◇ *Си дѣждат по нуштѣа.*

О

обаѣда *несв.* ‘1) казвам’ ◇ *Вѝе прѣкасѝка обаѣте.* а) съобщавам ◇ *Кѣкѣ ти мѣжеш да ни обаѣиш?* 2) ‘показвам’ ◇ *Да го нѣйде, да ви го обаѣи.*
Мѣйка ми ги дрѣжѣла, не ѝа, да ги обаѣи на деѣтата.

обаѝце *мн.* ‘обеѝи’

обаѣчи са ‘забучи се, забѣде се’ /**да се**/ **оглѣвѣ** (да се *оглѣвѣа*) *св.* ‘/да се/ оженѣ’ ◇ *Нѝа кат се оглѣвиѝме с Петѣата, отѣдоме при едно дѣдо.*

огниѝште *ср.* ‘гнездо, място, където се сѣди кромѣд’ ◇ *Знѣ-ѝете, рѣтиѝниѝа курмит, дѣ-то го сѣдиѝа на рѣзни огниѝшта, те ужѣ сѣтнѣа каба го називаѝа. Огниѝшта – прѣ-вѣт грѣтки, вѣдата вѣрѝи, сѣтнѣа прѣват рѣвно оградѣна такѣ ѝе планѣѣѝиѝа рѣвна, рѣвна, вирѣшѝуват курмит.*

огѣрт *м.* ‘кефир’; *ѝогѣрт*

ѝдѣратѝки *Pl. t.* ‘ѝбичай, според коѝто родителите и родниѝните на булката ѝ отиват на гости в новия ѝ дом при свѣкѣра и свѣкѣрѣвата месѣц след свѣтѣбата’ ◇ *Сѣтне ужѣ през мѣсеѣ, да, на ѝдѣратѝки; мѣма, мѣѝте рѣдѣтели, мѣма, тѣте, нѣ-знам ... вѣѝчо и вѣѝна, чѣчо и стрѣна доѝдѣѝа у сѣѣкаро, там дѣто ѝас сам, даѝдѣѝа на ѝдѣратѝки.*

Одушна // **Одушне** *жс., соб.* ‘Зѣдушниѝа’ ◇ *Одушне – сѣѣбота за умрѣлете.*
На Одушне ѝдим на клѣдѣиѝшѣто.

Одушен пѣтѣк *сѣч.* ‘петѣка преди Зѣдушниѝа’

ѝкѣти са *св.* ‘рѣди /за котѝка, ѝвѣа и коза/’ ◇ *Кѣтѝката са ѝкѣти.* # *Оѣѣѣта са ѝкѣти.* # *Кѣѣтата са ѝкѣти.*

ѝкѣчи са *св.* ‘рѣди /за кучѣ/’ ◇ *Кѣѣѣто са ѝкѣчи.*

ѝндѣден // **ѝндѣн** (*ѝндѣн* // *ѝндѣн*) *нар.* ‘ѝнѝи ден’ ◇ *ѝндѣн ги нѣкаѝме прѣсѣфурѝките*

- опѝли** св. 'излюпи пиленца' ◇ *Кукѝшката ке опѝли пѝлца.* # *Па ун`а кукѝшка ун`а гудѝна ми опѝли шиснѝйсе пѝленца.*
- ортѹвам** несл. 'говорѹ' ◇ *Той ортѹва нѝ така как ѝас.* # *Те дѝма ортѹваа пу бѹлгарски.*
- оратѹ** ж. 1) 'дума' ◇ *Ке го почѹвате, ке слѹшате нѝговата оратѹ.* 2) 'говор' *У тѣх оратѹта ѝе дрѹга.*
- ѝтглади** нар. 'от глад' ◇ *Умрѝ ѝтглади.*
- отвѝено мляко** (отвѝено мл`ако) съч. 'краве мляко, от което е обрана сметаната, т.е. обезмаслено краве мляко, от което се прави извара'.
- от дѝка** нар. 'от кѹде' ◇ *От дѝка сне нѝйе?*
- отзарѹна** нар. 'сутринта' ◇ *Отзарѹна млѹдите стѹват и покѹзват простенѹта.*
- ѝти** // **ѝте** мест. '1) защо; 2) защото' ◇ *Пѣ той се ѝде, оти истилѝво.* # *Вѝйе ѝте нѝска не отѝдойте на пазѹро?*
- открѝвам** несл. 'отварѹм' ◇ *Си открѝвам учѝте.*
- отрѹси са** св. 'роди /за трусик 'домашен заек'/ ◇ *Трѹсиките са отрѹсийа.*

П

- пазѹр** м. 1) 'обширно място кѹдето се продават различни стоки' 2) 'зеленчуци и др. стоки за продаване на пазара' ◇ *Сбѝрам пазѹр ут гѹрѝната.*
- пай** м. 'дял, част' ◇ *Бѝше на пай разделѝно.*
- пайкѝ** мн. 'разделени на части хранителни продукти' ◇ *У нас дѹвайа пайкѝ на ветерѹните.*
- палатнѝ** ср. 'платно'
- пампѹшки** мн. 'тестено изделие – печени в тава парченца хляб, които се поливат с чесѹн и вода или олиѝ'
- паница** ж. '1) чиния; 2) леген'
- пар** м. 'пара' ◇ ... и пар тѝпѣл изл`ѹва.
- пѹри** несл. 'люти'
- парлѝф** прил. 'лют' ◇ *Тѝа чесан дѹже парлѝф.*
- патифѝн** м. 'грамофон'
- патка** ж. 'гѣска'
- патладжѝн** // **патладжѹн** (патлажѝн // патлажѹн) м. 'червен домати' *Оште ке рѝжа патлажѹн и чѝсан, ке тѹрам и сол и ѹлей.*
- патѝк** м. 'гѣсок'
- пѹужин** м. 'паяжина'
- паѹѹн** м. 'момче на вѣзраст около 12 – 14 години' ◇ *Їас ѝште паѹѹн бѣх; бѣх манѝчек.*

пачирòвак *м.* ‘месо от корема на прасето; бекон’ ◇ *Дрòбим сланìна и пачирòвак.*

пèкло *ж.* ‘ад’ ◇ *Пекло – там т’урци жувèйат, т’урците т’урат смола.*

пèлена *ж.* ‘бебешка пелена’

пелìнчик *м.* ‘хризантема’

пендицìт *м.* ‘апендисит’

п’еп’елìшник // **пипилишник** *м.* ‘място, където се изхвърля сметта и пепелта’

**пепеля`н** (*пепел`ан*) *прил.* ‘сив, с цвят на пепел’

перунìга *ж.* ‘раст. перуника; ирис’

петлìчка (*пèтли, пìтлìци – мн.*) *ж.* ‘прорез на дреха за копче; илик’

пèчка *ж.* ‘голяма /руска/ пещ в къщата за печене на хляб’ ◇ *Имàй.ме сичките пèчки, дèто лèп пèкой.ме.*

пизу̀л *м.* ‘каменна скамейка, отгоре замазана с кал’

пìлен *прич.* ‘дялан’ ∞ *пìлен кàман.*

пìли са *несв.* ‘излюпва се’ ◇ *Й т’урат ийца да ги седи и прес двайсе и еден ден са пìлат йайцата.*

пирè *несв. 3.л.* ‘чука’ ◇ *...сас фиру̀глицата пирè по вратата.*

пирустìя (*пирустìйа*) *ж.* ‘метална подставка за съдове върху огън’

питèл *м.* 1) ‘птица – петел’; 2) ‘горната част на резен диня’ ◇ *На, на тебе питèло.*

пия̀нка (*пийàнка*) *ж.* ‘пиене’ ◇ *А па за пийàнка, за такòва нèма /пари/.*

плàдне *ср.* ‘времето след обяд около 4-5 ч.’

плàднина *ж.* ‘времето за ядене между обяда и вечерята; икиндия’ ◇ *от плàднина до вечерà.*

плачìнка *ж.* 1) ‘плочка’ ◇ *Вèро, найди прèстено, он’а с плачìнка!*
2) ‘тестено изделие с плътка, подобно на поничка по форма и размер’

плèвник *м.* ‘помещение в двора за съхраняване на сено, слама и др.’
◇ *Сламата се хрàнеше ф плèвнико.*

плìвам *несв.* ‘плувам’

плоф *м.* ‘сварен ориз’ ◇ *плоф с месо.*

плю̀ска (*пл’уска*) *несв.* ‘изхожда се (за котка)’ ◇ *Ги гòна в’нка, оти пл’ускат т’ука.*

пòбер *м.* ‘изобилие’ ◇ *Абрикòсa такà рàждаше, че нèмаше пòбер ‘не можеше да се обере’.*

погàн // **пугàн**, -а, -о, -и *прил.* ‘лошо, некачествено’ ◇ *Тва брàшно сèлно погàно. Бивàва нèкога и пугàно брашнò. Вж.: попуган/а/.*

погàно нар. ‘лошо’ ◇ *Биолòгийа той погàно знаяе, ама пò-погàно знаяе изика.*

пòгреб м. ‘изба, мазе’

подрѣнкам несв. ‘позвъня – по телефона’ ◇ *Счас ке му подрѣнкам и ке рàзбера.*

пòдър предл. ‘след’ ◇ *пòдър вуйната*

пò-заонà година нар. ‘поминалата година’ ◇ *Когà ти бѐше? Не за онà, по-заонà година.*

пò-заутре нар. ‘вторият ден след утре’

/да/ **пòйда** св. ‘да тръгна’ ◇ *Са збрàй.ме да пòйдем натàтака.*

пòкър предл. ‘покрай’

поливалник м. ‘метален съд с чучур с решетка за поливане; лейка’

поливен, -à, -и) прил. 1) ‘който се поливат, поливащ се’ ◇ *На бàлката, айгò зат байру имаше башчà поливнà, тàm мнòго хазейвà имайа башчì поливнì. 2) ‘с който се полива, поливащ’ ◇ поливнì машини*

поливнà машинà съч. ‘специални дървени съоръжения за поливане’ ◇ *Каждýй хазàин си имаше машинà адèл'на, машинà дерев'ана, па у нèкатòрый, дèто дълбòко водата осòбено по от тà стърна, къди селòто такъви на кòпки имаше поливнì машини и ... ношт'а трѐба да полèйеш агарòду, айда конèте, фургòну, с'адай пàдрòс ток...*

полуднуване ж. ‘обяд; обядване’

попугàн /-а, -о, -и/ прил. ‘лош, -а’ ◇ *попугàна сфìчка ‘лоша привичка’;*
Вж. **поган**

Пòсна вѐчера съч., соб. = **Сфетì вѐчера**

Пòсни вѐчера съч., соб. = **Сфетì вѐчера**

пòткум м. ‘сватбен персонаж, помощник на кума, който той сам си избира сред своите роднини’ ◇ ... и пòткум и пòткума – ми тàm брàт, кòйто кумò си земè.

пòткума ж. ‘съпруга на поткум’

прадамàрка ж. ‘вид птица; каменка’ ◇ *Прадамàрката а между врàпката и кòсаро, висòчка и краата й по-висòчки; жувеёе ф дýпките ф дувàрете.*

прасфìрки мн. ‘обредни тестени питки’ ◇ *Прасфìрките са прàйат ут прòста вудà и брàшно и дрòже, дèто подìга тестòто и се мèsи сèлно, да йе фтрѣдо и гу тўриш да са дìга.*

предлагàвам несв. ‘предлагам’

прèнос м. ‘вид дар на младоженците от кумовете’ ◇ *Кумàта и кумò нòсейа прèнос – набèрат иднà торбà жìто, шàрена торба и а нòсат да им а жìзната (на младоженците) боўата.*

прѣсник *м.* ‘содена пита’

прѣшка *ж.* ‘пафти’; Вж. **колан**.

приблизно *нар.* ‘приблизително’

придан *м.* ‘дрехи, движимо и недвижимо имущество, което булката получава от родителите си на сватбата’ ◇ *Ранше зем’а даваа пдвече.*

прихджна *сѣч.* ‘преходна’

пришка *ж.* ‘мехур по тялото на човек’ ◇ *Тийа тѹфли ми нарийа пришка.* # *От чупичката имаам пришка.*

прѣвул *м.* ‘ненаситен, човек, който яде като ламя’

прокукумѣфка *св.* ‘издаване на звуци от кукумявка’ ◇ *Кукумѣфката като прокукумѣфка и нѣкой ке умре.*

/да/ **прѣсна** *св.* ‘да се оспа’ ◇ *Ме стрѣх, бо ке прѣсна.*

простенѣ *ж.* ‘чаршав’ ◇ *Отзарѣна млѣдите стѣват и покѣзват простенѣта.*

прѣсто *нар.* ‘лошо’ ◇ *Прѣсто ми бѣше, тѣшко; нѣска прѣзник.*

пруцѣждам *несв.* ‘прецеждам’ ◇ *Пруцѣждам вермишѣл.*

прѣша *ж.* ‘пърхут’

пѹжилна *ж.* ‘жилава прѣчка’

пѹкали *мн.* ‘пуканки’

пѹкар *м.* ‘плуг’ ◇ *Косѣт с косѣрките, ѡрѣт с желѣзен пѹкар и работат прѣво на сѡпсвеника на пѹкара.*

пумѣфка *ж.* ‘парцал за измиване на съдове’

пупунѣк *м.* ‘вид горска птица /лат. Урира’ ◇ *Птица, такѣва птица красѣва; ѡдут.*

пурѡн *м.* ‘брана’

пусед’ѣлки *мн.* ‘сѣдянки’

пустѣлка *ж.* ‘тъкано тясно и дълго парче груба тъкан за постилане на под’

пустѹва *несв.* ‘пустее’ ◇ *Така и пустѹваше т’а /земята/ там.*

путлѹта (*путл’ѹта*) *несв.* ‘нараня’ ◇ *Си путл’ѹтих зѣбѣ с нѣшто ѡстро.*

пууртѹвам *несв.* ‘/да/ поговоря’ ◇ *да пууртѹвате с ѡрата.*

пѹфни *мн.* ‘прѣдлѹвци’

пуфти *несв.* (Зл.ед.ч.) ‘изпуска газове; пѣрди’

пѹштам *несв.* ‘пускам’ ◇ *Ни пѹштам кукѡшките да фл’ѣгат ф армѣно.*

псуѣ *несв.* (Зл., ед.ч.) ‘псува’ ◇ *Псуѣят насѣкаде.*

псуѣни *мн.* ‘псувни, ругатни’

пчинѡ *ср.* ‘просено ястие’ ◇ *ут прѣсо са прѣй пчинѡ.*

пѣска *ж.* ‘вѣншната обвивка на костилка на плод’ ◇ *На ѡрѣвеното му*

са дѹма пѣска, па вѣтре – бѹпка.

Р

разбѹй *м.* ‘домашен тъкачен стан’

разбрѣкувам *несв.* ‘разбърквам’

разгàлен, -а, -о, -и *прил.* ‘разглезен’ ◇ *О, тва детè йе млдогò разгàлено.*

раздрѣпан, -а, -о, -и *прил.* ‘раздрусан, развален’ ◇ *Халадѣлникò ужè раздрѣпан.* # *Таа машѝна раздрѣпана, сàмо до Ки́еф да кàраш!*

разно̀с *м.* ‘поднос’ ◇ *...та̀ткòто дрѣжѣй разо̀с сас шампàнско, стакàне та̀кѣва, рѹмки.*

ра̀кова шѣйка *сѣч.* ‘цветето коледарка’

раска̀тувам *несв.* ‘разделям тесто на части’

рас̀ол *м.* 1) ‘солена вода на туршия, кисело зеле’; 2) ‘сок от месото при приготвянето му’

распрàвам *несв.* ‘разделям тесто, разнимам’ ◇ *Зам̀асат сам̀ун л̀еп, с̀етне гу распрàват на м̀ал̀енки та̀кѣве гал̀ушке.*

распурежа̀вам са *несв.* ‘разпорежда се’ ◇ *Д̀адутò са распурежа̀ва.*

расх̀ожда са *несв.* ‘разлива се’ ◇ *Ктò ут̀идах и водàта изл̀егла ут кор̀итòто и са расх̀ожда.*

рѐжена *ж.* ‘сладък йогурт’

(да) **рѐка** *св.* ‘кажа’ ◇ *Счас к̀е ви рѐка.* # *Ни́куй ни ми рѐка спас̀йба.* # *Мо̀же да не рѐка.*

рѐйка *ж.* ‘вид малка греда за покрив’ ◇ *Като прав̀ѣя тавàн̀а – ба̀лки ср̀азу клàват, с̀етн̀а рѐйки наб̀иват на т̀е ба̀лки, с̀етн̀а кам̀уш ѣ̀едѣр наст̀йлат.*

реко̀менд̀увам *несв.* ‘препоръчвам’ ◇ *Да реко̀менд̀увате по идн̀ò х̀убаво дит̀е.*

рет̀узи *Pl.t.* ‘гащи’ ◇ *Там, ф̀ѣф гла̀вницата са т̀урат на б̀улката рет̀узите.*

риба̀лка *ж.* ‘риболов’

ро̀зга *ж.* ‘удар с прѣчка при наказание’ ◇ *Ни́йе реш̀ѣхме дв̀айсет ро̀зги да му да̀д̀ем.*

ро̀хла *ж.* ‘несресана, разрошена, разчорлена жена’

ругàч *м.* ‘метален уред вѣв вид на дъл̀г прѣт с прикачен в единия край полукр̀г, за поставяне или изваждане на тавите или други съдове с ядене или хляб от пещта’

рудàн *м.* ‘макара, чекр̀к на кладенец’ ◇ *клàденец с рудàн*

р̀ужа *ж.* ‘вид градинско цвете; ружа’ ◇ *Има б̀ѐла р̀ужа, ро̀зова, бар̀д̀ва.*

русѝ *несв., безл.* ‘рѣми /дѣжд’; Вж.: **мр̀ѣчи, м̀рчи.**

С

сабѐ *межд.* ‘обръщение към воловете при подкарването им’ ◇ *Врѣви пу бразнѣта; кѣту излѣва му вѣкаш “сабе” и гу бийш да са вѣрне.*

садѐ // **сѣдѐ** *нар.* ‘само’ ◇ *Трѣшка рѣственики, нѣште напримѣр, тес който мѣма испрѣти, тѣйа садѐ и останѣйа. # Сѣдѐ йас ги йам и кѣтката. # Той сѣдѐ йе заграница.*

сайѣ1 *ж.* ‘плетена жилетка’

сайѣ2 *ж.* ‘помещение в двора, в което овцете зимуват’

салбѣ *ж.* ‘стълба’ ◇ *Са качѣвам по салбѣ.*

самѣ // **самѣн** *нар.* ‘сам’ ◇ *Йас самѣ са наѣчи. # Ми ти ко? Си самѣн? Самѣ си йграш! Вж.: самѣчак*

самѣчак *нар.* = **сами**

самсѣр *м.* ‘пор’

сѣпфа *ж.* = **брадва**

сарѣ *ж.* ‘парите, които бабалѣка събира в едно блюдо по време на сватбата; дава ги на булката, а тя – на мажа си’

саралия *ж.* ‘вид тестено изделие, подобно на баница, но без сирене – само с олио и захар и корите не се вият’

сѣтне *нар.* ‘после’

сѣтнека = **сетне**

сѣлно // **сѣл’но** *нар.* ‘много /за абстрактни понятия – в съчетание с прилагателни и глаголи’ ◇ *сѣлно парлѣф # дѣто сѣлно пичѐ # Баба сѣл’но ткѣйеше. # Той сѣлно начѐ-тен бѣше.*

синдирѣй *м.* ‘целина, кервиз’

сѣни *мн.* ‘сини домати’

синѣя (*синѣйа*) *ж.* ‘малка ниска кръгла маса’ ◇ *Ранише имайме синѣйа,... Вж.: софра.*

сѣнур *м.* ‘дълга около 50 см. широка ивица необработена земя между ниви, която служи за граница’ ◇ *А на сѣтнѐ тѣй си правѣт сѣнур. ...и такѣ то сѣнур като лѣнта прес сѣчката зем’а.*

сѣпка *ж.* ‘шарка’ ◇ *Ти опсѣпова сѣчкото тѣло, гѣдене вѣсем, имѣх ѣще сѣпка.*

сѣрене *ср.* ‘извара’ ◇ *От кѣзешко млѣко са правѣ брынза, а сѣрене от кравешко; от отв ѣйно млѣко.*

скопурдѐ *прил.* = **скѣп**

скрѣпѣлци *мн.* ‘части на тъкачния стан’

/с/ **кѣлавите** *сѣч., нар.* ‘лошо, нескопосано направено; с две леви рѣце’ ◇ *Йа сам го направила с кѣлавите. # Замѣзах с кѣлавите. # Дѣма, ти какѣ напѣса с кѣлавите # Разбѣх/х/ вѣзѣта, а дрѣжа с кѣлавите.; срв.: кулави.*

скѣп *прил.* ‘стиснат, скѣперник’ ◇ *Той такѣф скѣп. Вж.: жѣдний;*

скопурдѐ.

слàвик *м.* ‘славей’

слàтка ракия *съч.* ‘подсладена топла ракия, която се носи от сватбарите и се пие сутринта след първата брачна нощ на младоженците у родителите на булката’ ◇ *На другийо ден одат пийет слàтка ракийа.*

сляпу (*сл’ану*) **кўченце** *съч.* ‘кърт, къртица’

снегов, -а *прил.* ‘снежна’ ◇ *Снегова гудина, студена биши.*

софрà // **суфрà** *ж.* ‘малка ниска кръгла маса за хранене’ ◇ *Сичко стуй на суфрата.* Вж.: **софра, синия**

спàвам *несв.* ‘спя’ ◇ *...и уставам тука да спàвам,...*

спрèгат са *несв. (Зл. мн. сег. вр.)* ‘сдружават се’ ◇ *...който желайе, който не мoй да си обработи земèта, вoт те се спрèгайа и обработувайа зем’ата си.*

ста̀гни *мн.* ‘връзки на престилка’

ста̀ршата *ж.* ‘по-голяма сестра, зълва или леля на булката, която я приготвя в деня на сватбата’

ста̀роста *м.* ‘най-високопоста-веният човек в селото, обикновено най-богатият, които ръководи сходката’ ◇ *И там имаше ста̀роста, чорба̀зийа – хаз’ин селà. # При савецката влас претседател са називаваше, не ста̀роста.*

старшинà *м.* ‘заместник на старостата’ ◇ *Старшинà, об’азателно старшинà избирайа.*

стòвна *ж.* = **стѣпа** ◇ *Стòвна – тва, ф куйето чукайа арна̀утка за кутѐ.*

сто̀йла *ж.* ‘стълб или място в саята, дето връзват кравата’

стра̀жник *м.* (ост.) ‘стражар, полицай’ ◇ *Претседателя имаше стра̀жник, ну кат милиционѐр.*

стрѝна *ж.* ‘съпругата на брата на баща ми, т.е. на чичо’

стрѣ̀гало *ср.* ‘домакински уред за настѣргване на зеленчуци’

стѣпа *ж.* ‘чутура’; Вж.: **стòвна.**

стѣп̀лъци *мн.* ‘подножки на тъкачен стан’

стѣ̀рнѐ *ср.* ‘място след жътва, т.е. с останали в земята корени’

сува̀лка // **суфа̀лка** *ж.* ‘част на тъкачния стан’

су̀кин *прил.* В една ругатня ◇ *Па ма̀мин татко, застанàл на кулѐнца, думàл: “Су̀кин ми сине, те ж у дванайсе гòдене отиде, работи и ви́йе сас чѐтри дѐца, иднò подѣр д̀ругò исп̀раштате!”*

суленовàтко *прил. ср.* ‘соленичко’

суп *м.* ‘супа’ ◇ *суп с фасу̀л # суп с чурба̀*

с̀упник *м.* ‘съд, в който се слага супа на трапезата’

С̀урва ‘Нова година’

сусед *м., -е мн.* ‘съсед’

сусяци (*сус’аци*) *мн.* ‘отделенията в хамбара’

сутрин *нар.* ‘времето около изгрев слънце’ ◇ *Утрината а дълго, а па сутринта, тва трѐба да а пò-рано, до слънцето и трòшка да фàне от пòсле.*

суфа *ж.* = **суфалка**

сұшка *ж.* ‘сушени плодове’; *узвар*

сфàко *м.* ‘1) шурей; 2) зет по отношение на брата на съпругата’ ◇ *мъжд и брàто на жѐната – два свàка.*

сфалòвам (*сфал’òвам*) *несв.* ‘свалям’ ◇ *Сѐтне го свал’òваш от òгин’о и с лъжйцата гу разбръкуваш.*

сфарòвам (*сфар’òвам*) *несв.* ‘сварявам’

сфатофштйна *ж.* ‘сватовство’ ◇ *Той не роднина по сфатофштйна.*

сфàха *ж.* ‘майката на единия младоженец по отношение на родителите на другия’ ◇ *Сфàту и сфàхата ке ги калѐсфаме.*

Сфетй вѐчар // **Сфетй вѐчера** *съч., соб.* ‘Бъдни вечер’; *Посни вѐчера, Посна вѐчѐря; Тайна вѐчар.*

сфѐтканица *ж.* ‘светкавица’

сфинѐц *м.* ‘олово’

сфйчка *ж.* ‘привичка, навик’ ◇ *попугàна сфйчка*

сфятка *ж.* ‘мълния’

схòтка *ж.* (ост.) ‘общоселско събрание – орган за местно самоуправление и правораздаване до Втората световна война, в който задължително участвали всички мъже, навършили 17 години и жени вдовици’ ◇ *Схòтката сйчко решàва за сѐлото. Избйрат стàроста, дйгайа ръцѐте. А па ймаше назначàват кой да считай. ... Ръкà дйгат сйчките, който ймат право да голосуват от седемнайсе години – сйчките.*

счұпам *несв.* ‘пипам’

Т

табұн *м.* ‘стадо коне’

Тайна вѐчар *съч.* = **Пòсна вѐчѐр’а**

таквййа *мест.* ‘такива’ ◇ *И канфѐти дрѐбнички и лѐшнички таквййа сас ... на п’òрстуку ги правийми.*

талòка *м.* ‘необработена земя, пелина’ ◇ *Талòка са назъвàваше (земята), катòры не са сѐйеше и пасѐйа крàвите, кузйти и кунѐте и ...*

тарàба *ж.* ‘дървена ограда на двор’

таргұва са *несв.* ‘пазари се’ ◇ *... òдеше на пазàра знйѐше да са търгұва,...*

- тарпèза** *ж.* ‘подредени върху специално платно или маса ястия за ядене на много хора, предимно при тържества’
- тасмà** *ж.* ‘мъжки кожен колан’
- телйга** *ж.* ‘каруца’
- терлйци** *мн.* ‘вид кожени обувки’ ◇ *А на тийа носили терлйци – жълти, кòжа.*
- тизèк** *м.* ‘...’ ◇ *Мама пичè плачйнки на тизèк у нас.*
- тимèн** *м.* ‘тамян’
- топ** *м.* ‘топка’ ◇ *Дай ни тòпо.*
- тракам** *несв.* ‘чука’ ◇ ... и *трака ф ѱàма.*
- трахòма** *ж.* ‘някаква болест на очите’ ◇ *Трахòмата йе бòлес на учйте.*
По наслèство т’а врèви. Кàне от учйте.
- трèска** *ж.* ‘болестта малария’
- Трйфон** *соб.* ‘Св. Трифон; Трифоновден’
- трòшка** *нар.* ‘малко’ ◇ *трòшка урйс*
- трўсик** *м.* ‘домашен заек’ ◇ *Той имà трўсики.*
- трўска** *ж.* ‘самката на трусика’
- трўсинче** *ср.* ‘малкото на трусика’
- трўтин** *м.* ‘търтей’ ◇ *Бис трўтин’у нèма продължèние семй.*
- трькàло** *ср.* ‘колело на плуг, каруца и др. под.’
- трьндàфил** *ж.* ‘роза’
- трьнка** *ж.* ‘драка’ ◇ *Къдè одиш? – Ф трьнката.*
- трьчам** *несв.* ‘тичам, бягам’ ◇ *Йас трьчам на учйлиштето. # Не трьчи подър чўзд питèл.*
- трьчкам** *несв. умал. от трьчам* ◇ *Трьчкай дòма!*
- тўпканик** *м.* ‘печено тестено изделие с джубрини ‘пръжки’’ ◇ *Тўпканик пичèм с ѱубрйне.*
- тўша** *несв.* ‘утолявам’ ◇ *Се кумò гурй, па той сè трьчи сас ракийата с бутйлката сè ги тўше, бу тйа гурьт.*
- търло** *ср.* ‘определено място извън селото – неоградено, където сутринта се събират кравите, а на обяд ги доят и 1–2 часа след това почиват’
- тюрмà** (*т’урмà*) *ж.* ‘затвор’

У

- угниште** *ср.* ‘място дето се сади разсад’
- угàл** (*уґàл*) *м.* ‘въглища’
- ўгол** (*ўґол*) *м.* ‘въглен’
- узвàр** *свб.* ‘сушени плодове’; *сўшка*
- у кубà** *свч.* ‘вид детска игра’
- укьлцана** *прич.* ‘изтесана’ ◇ *Улицата йе укьлцана.*

улён *м.* ‘бик’ ◇ *На улёну главата.*

улий *м.* ‘олио’ ◇ *Оште ке рѐжа патлаѝан и чѐсан, ке тѹрам сѐл и ѹлий.*

улик *м.* ‘пчелен кошер’

умѹрувам са *несв.* ‘уморявам се’ ◇ *Млѹго са умѹрува тувѹ мумѝче.*

упѹра *ж.* ‘попара’ ◇ *Запѹравме упѹра.*

упѝли са *св.* ‘се излюпи’ ◇ *Пилцата са упѝлиѝа.*

упрѹси са *св.* ‘роди /за свиня/’

/да/ **упрѹѝ** *св.* ‘да втаса’ ◇ *Гу замотѹваш (тестото) с одеѝалото да упрѹѝ.*

уѹпроса *св.* ‘изпрося’ ◇ *Ке уѹпроса у вѹѝчо.*

ушпѹтѐ *нар.* ‘вѹобще’

уѹроки *Pl. t.* ‘болест, причинена от “лоши очи” или прекалено’

урочѹсувам *несв.* ‘хваля някого, прекалено много му се радвам или го поглеждам с “лоши очи”, след което той се разболява’ ◇ *Тва да не те урочѹсуват.*

утктѹ *нар.* ‘откакто’ ◇ *утктѹ зѝѹа*

утринѹтата *нар.* ‘сутрин/та’ ◇ *Гул’ѹѹат ду утринѹтата. # Маварѹѝѹа до утринѹтата. # Утринѹтата а длѹго, а па сутринѹтѹ, тва трѐ’ба да а пѹ-рано, до слѹнцето и трѹшка да фѹне от пѹсле.*

утрѹси *св.* ‘роди – за домашен заек’ ◇ *Трѹсиките са утрѹсиѝа.*

учипѹк // **очипѹк** *м.* ‘боне, платнена шапка, която се носела от възрастните жени’ ◇ *На децѹтата чѐпчик, а па на бѹбата учипѹѹ. Рѹнше ѹра-та дѹѹже вѹнка нѐма бес очипѹк да изл’ѹват. А кѝчеа с бѝсер.*

ушѹ *ср.* ‘ухо’

Ф

фѹйтѹн *м.* ‘двуколка’

фѹл’увам *несв.* ‘свалям’ ◇ *Фѹл’уѹват ут нѝѹзе фѹртѹхо и гу гурѹт на прѹчка,...*

фанѹр *м.* ‘фенер’

фѹртѹх *м.* ‘кухненска престилка’ ◇ *Ми надѐват фѹртѹх, кѹто ѹас уѹѐ да шѹтам, па сфѹкѹрѹата да не шѹта.*

фѹтѹ *ж.* ‘було, булченски воал’

фѹшкѝѝ *мн.* ‘фекалии от еѹър добитѹк и птици’ ∞ *пѹтешки фѹшкѝѝ.*

филиѹ (*филиѹѝа*) *ж.* ‘резен хляб’ ◇ *Филиѹѹтата от лѐбо уѹже нѐма да а прѝлепиш.*

фирѹглица *ж.* ‘сватбено знаме’

фѹѹдула *ж.* ‘прясна питка’

фòлта *ж.* ‘въдица’

фрѹт *нар.* ‘само’ ◇ *Фрут глѹото кѹче лѹй.*

фтасà *прич.* ‘узрява’ ◇ *Треба да фтàса за семенà. # Не йè ужè фтасàл.*

фтèглим *несв.* ‘поемам, всмуквам, вдишвам’ ◇ *Фтèглих вòздух.*

фтрѣдо *прил.* ‘твърдо’

фѹнди *мн.* ‘украса на тъкан във вид на топчета, формирани от вътъка още при тъкането’

Х

хаз’аин // **хаз’àен** *м.* 1) ‘стопанин’; 2) ‘съпруг’

хлюш *прил.* ‘съвсем’, регистрирано само в изрази ◇ *Хл’уш мòкри бийме.*

Халòдна вечèр’а ‘Бъдни вечер’

хмàрно *прил.* ‘облачно /време/’; Вж.: **замруштено**

хнур *м.* ‘некастрирано прасе’

хѹбаф *прил.* ‘добър’ ◇ *той хѹбаф таницòр*

хутàр *м.* ‘малко селище, махала’

Ц

цадѹлка *ж.* 1) ‘полусверичен съд от телна мрежа с различна големина за прецеждане на течности; цедка’ 2) ‘приготвена от марля торба за прецеждане на сирене и извара’

цап *м.* ‘козел’

цацàрка *ж.* ‘порода дребна кокошка’

црèво *ср.* ‘черво’

црѣвѹл *м.* ‘цървул’

црѣф *м.* ‘червей’ ◇ *Црѣф фѣф ййбѣлката, фѣф вишните; и фѣф зим’ата са вòд’ат.*

цѣклò *ср.* ‘стъкло’ ◇ *Ни разбийа цѣклòто.*

Ч

чабàн *м.* ‘овчар’ ◇ *Рас пасè барàшки, ми ке чабàн, пу бѣлгарски чабàн.*

чавалдѣк *м.* = **циганска игла**

чавѹн // **чавѹн** // **чаѹн** *м.* ‘чугунен съд със заоблено дъно и плътни срещуположни дръжки за готвене’ ∞ *голèм чавѹн; шарòк чашѹн; мèдне чаѹне.*

чàрвики *мн.* ‘чехли’

чàрвички *мн., умал. от чарвики*

чàсник *м.* ‘собственик на еднолично стопанство’ ◇ *Тогàфка чàсники*

има и кажен си имаше кони, инвентар селскохозайственый да работи и кажен оделно си работи.

чаўн *м.* = **чавўн**

чѐн *м.* ‘метален съд за кръщаване на деца в черквата; купел’

чѐпкам *несв.* ‘откъсвам по едно зърно’ ◇ *Чепках грѐзде от грѐнката.*

чѐпчика // **чепчѝка** *ж.* ‘бебешка шапка’

черайѐка *прил.* ‘черноока’ ◇ *черайѐка девѝйка*

чѐрга *ж.* ‘груба вълнена завивка за спане или за покриване на леглото’ ◇ *Черга, да накрѝйеш кѐрвета.* ∞ **дѝметна черга** = **дѝместа черга** ‘на квадрати за покриване на сандѝк’; **б’ала черга** ◇ *б’алите чѐрги са за месѝл; вѝшка чѐрга* ‘за покриване на легло или диван’ ∞ **кѝчена чѐрга** ◇ *Кѝчени чѐрги за кѐрветата покрѝвайѝа.*

череда *ж.* ‘стадо от крави, говеда или кози, което сутрин се събира и вечер се разпуска’ ◇ *Йеловнѝко по бѝлгарски се називѝваше, айгѝ сѝчката череда се називѝваше иловнѝк, потому что там сѝчките йѝловите си ги пасѝѝа, а на чередата – дѝйните крѝви – дѝма, ф сѝлото ѝмаше череда, си ги искѝруват дѝма, ейгѝ си искѝруват кузѝте.*

череднѝк *м.* ‘пастир на крави и говеда’

черѐшн’а *ж.* ‘череша’

чернѝк *м.* = **сувалка** // **суфалка**

чѐсто *прил.* 1) ‘на малки интервали от време’ ◇ *Чѐсто са бѝѝа.* 2) ‘гѝсто’ ◇ *чѐсто млѝко # Чѐсто гу сѝдат.*

чѐтка *ж.* ‘малка метличка от папур, с която се прѝскат стените с вода преди да се измажат’

чимўр *м.* ‘глина, разредена с вода, която се използва в строителството’ ◇ *кѝман на чимўр* ‘ограда от камѝни, залепени с чимур’

чинѝйка *ж.* ‘малѝк метален съд с периферия като леген’

чирѐсло // **чирѐсло** *ср.* ‘част на плуг’ ◇ *Тѝа плўго дѝто урѐ, чирѐсло са назавѝва.*

чирѝца *м.* ‘определение за крава’

чѝсто *прил.* 1) ‘чисто, не мрѝсно’; 2) ‘изпѝло, напѝлно’ ◇ *Армѝна ми чѝсто зарѝснал с итир, лѝбѝда, метлѝ.*

чифгѝр *м.* ‘част на каруцата’

чѝчо *м.* ‘брат на баща ми’ ◇ *Ут тѝтковата стѝрна братму мѝ чѝчо.*

чўбрика *ж.* ‘раст. чубрица’ ◇ *Чўбриката ѝе припрѝва.*

чукман *м.* ‘сукман’ ◇ *Чукман – то кату ѝўпка, бес рукаѝфа.*

чулѝк (// *чулѝк*) *м.* ‘човек’

чулѝче *ср.* ‘зеница’

чулийк *м.* ‘играта “чилик”’

чум’б’ер *м.* ‘забрадка – малка, квадратна’

чупа *ж.* ‘обикновена мотика’

чупйчка *ж.* *умал.* от **чупа** ‘мотичка’ ◇ *От чупйчката имам пришка.*

чурба *ж.* ‘супа’ ◇ *картошечки с чурба.*

чўтара *ж.* 1) ‘хаванче за кълчане на чесън’. 2) ‘стъпа за кълчане на пипер’; 3) *пейор.* ‘празна глава’ ◇ *Ма булй чўтарата. # К’е ти дам пу чўтарата.*

чучулийчка // **чучулийшка** *ж.* ‘чучулига’ ◇ *У вас тъже има чучулийчки, йас видѣх.*

чўшка *ж.* ‘люта пиперка’

Ш

швейя *ж.* ‘шивачка’

шѐл *м.* ‘вид забрадка’

шѐлки *мн.* ‘кокоши вѣшки’

шилѐпа *ж.* ‘човек с неизряден външен вид’ ◇ *Шилѐпа – лѡшо убл’акън, раздрѣнан, удрапан, упѣснат. # Не врѣви като шилѐпа!*

шипй *несв.* ‘шумоли /за змия, когато се движи в трева’

шкварки *мн.* ‘прѣжки, джумерки’; Вж.: **джубрине**

шкѡда *ж.* ‘кражба’

шлйпка *ж.* ‘прѣчка’ ◇ *Л’агаш, па сйчките гледат, па тий пу газѡ сас такѣу шлйпки направени не от шйпка, а от върбе направен пучѡк и та тўр’ат и пу газѡ.*

шлѡпка (*шл’ўпка*) *мн.* 1) ‘естествената обвивка на зърното’ ◇ *Гу тўргат ф стўпката, шл’ўпката са майнѣва, па зрѣното го пустѣл’аш...* 2) ‘черупка’

шулудйва *ж.* ‘самодива’

шўмник *м.* ‘отходно място в двора; тоалетна, клозет’ ◇ *Тва гу прѡва да найдат шўмнико.*

шўрен *м.* ‘брат на съпругата’

шѣтам *несв.* ‘работя къщна работа, мия, чистя, готвя и т.н.; шетам’ ◇ *Ну сфикѣрвата ки удихѡва, па бўлката ке занимава нѣйзиното м’есто да шѣта.*

Щ

щавел (*штѡвел*) *м.* ‘тревисто растение с широки листа, които се готвят’; Вж.: **щавял**; **лобода**

щѣрка (*штерка*) *ж.* ‘дъщеря’ (но успоредно с *дѣштер’а* и *дочка*).

щилвѡха (*штилвѡха*) *ж.* ‘ярем’

щѡф (*штѡф*) *м.* ‘четиристенна двулитрова бутилка от зелено стъкло’

◇ Йе такъве ѝе стакà:нчета и тѹрени не ѝе бутїлке, аме дѹмайа штѹф. Ко све видѣле четирѹхугѹлни такъве ѝе зелѣне бутїлке штѹфове лїтри на две, да литри на две.

щтрѣкел (*штрѣкел*) 1) ‘щѣркел’; 2) дѣрвото, на което е закачено въжето с кофата за вадене на вода за поливане от обикновен (незазидан) кладенец.

щавял (*штав’ал*) м. ‘щавлек’; Вж.: **щавел**; **лобода**.

Ю

юрдѣк (*йурдѣк*) м. ‘пaтoк’

юрдѣченца (*йурдѣченца*) мн., умал. ‘патенца’

юрдѣчка (*йурдѣчка*) ж. ‘патица’

Я

яд (*йад*) м. ‘отрова’

ядавїт (*йадовит*), -а, -о, -и прил. ‘отровен’ ∞ *йадовїта змийа*

йма (*йама*) ж. ‘гроб’

ярмà (*йармà*) ж. ‘едро смлени зѣрнени храни за животни’

ярмò (*йармò*) ср. ‘ярем’ ◇ *йармò за вòло*

йсла (*йàсла*) ж. ‘дѣрвено приспособление в кошарата, в което се слага растителна храна – стебла, на овцете’

ОСНОВНИ ИНФОРМАТОРИ

- АТАНАСОВ Александър Степанович – 60 год., родители българи, образование – осми клас, сам е учил български, (председател на Терновското българско дружество).
- АТАНАСОВА Ала Дмитриевна – род. 1943 г., баща и съпруг българи, майка полякия, средно образование.
- ВОЛЧО Марина Петровна – 78 год., родители българи, неграмотна
- ДИМИТРИЕВА (МАВРОДИЕВА) Мария Ивановна – 67 год., родители и съпруг българи, образование – четвърти клас.
- ДИМО Валодя Иванович – род. 1964, родители българи, средно образование, не е учил български език.
- ДИМО Иван Семьонович – род. 1938, родители и съпруга българи, не е учил на български.
- ДИМО Мария Фидосей – род. 1915 г., родители и съпруг българи, неграмотна.
- ДИОРДИЕВА (по съпруг Скарлат) Анна Илична – 70 год., родители и съпруг българи, образование – трети клас, не е учила български.
- ДИМИТРИЕВА Даша Гергевна – род 1910 г., родители и съпруг българи, неграмотна
- ДИМИТРИЕВА (по баща Иванова) Марина Степановна – 61 год., родители и съпруг българи; средно образование, не е учила български език.
- МАВРОДИЕВА Анна Дмитриевна – 65 год., родители и съпруг българи, не е учила български.
- МАВРОДИЕВА Домна Григориевна – 85 год., родители и съпруг българи, неграмотна.
- МЕСАРИНГ Васил Георгиевич – 76 год., родители българи, образование – осми клас, работил като корабен електротехник, после 20 год. в търговията.
- НИКАЛАЕВ Петар Степанович – 71 год., родители българи, учил до 3 клас на български.
- ПЕТРОВНА Евдокия Диоргиевна – 78 год., родители българи, образование – първи клас.
- РУНЧЕВА (по съпруг Кириченко) Надежда Петровна – 55 год., родители българи, съпруг руснак – бащата е бил учител по български, но тя не е учила български език в училище, учителка по руски.

СКАРЛАТ Алексей Василевич – 69 год., родители и съпруга българи, пчелар.

СКАРЛАТ Даша Дмитриевна – род. 1906 г., родители и съпруг българи, неграмотна.

СТАМАТ Галина Ивановна – 65 год., родители българи, образование – пети клас, не е учила български.

СТАМАТ Женья Степановна – 48 год., родители и съпруг българи, образование – средно специално, не е учила български.

СТАНКО Никифор Дмитриевич – род 1909 год., родители и съпруга българка.

ЧЕРНОВА (по съпруг Скарлат) Елена Михайловна – 67 год., родители и съпруг българи.

БИБЛИОГРАФИЯ

- [Антонова-Василева, 1999]: **Антонова-Василева, Л.**, *Речник на прилепския говор* // в: Марко Цепенков, Фолклорно наследство, т. 1, С., 1999.
- [Аствацатуров, 1995]: **Аствацатуров, Г.**, *Очерки истории села Парканы*. Бендеры, 1995.
- [Аянов, 1939]: **Аянов Г.**, *Малко Търново и неговата покрайнина*, Бургас, 1939.
- [Барболова, 1997]: **Барболова, З.**, *Съвременен български език. Морфология.*, С., 1997.
- [Барболова, Колесник, 1998]: **Барболова, З.**, В. Колесник, *Говорът на българите в с. Кирнички, Бесарабия, Одеса*, 1998.
- [Барболова, 1999]: **Барболова, З.**, *Особености на българският говор в с. Червоноармейское (Кубей), Болградски район, Одеска област в Украйна*, Одеса, 1999.
- [Барболова, 2000]: **Барболова, З.**, *Ономастичната система на българите в Николаевската Терновка*. // сб. Слов'анський збірник, Випуск VIII, Одеса, 2000,
- [Барболова, 2001]: **Барболова, З.**, *Особености на местоименната система на българският говор в кв. "Терновка", гр. Николаев (Украйна)* // сб. Българският език през XX век. С., 2001, с. 208-218.
- [Барболова, 2001/2002]: **Барболова, З.**, *Лексикалната система на българския говор в Терновка (Квартал на гр. Николаев, Украйна)* // сп. Български език, С., XLIX – 2001/2002, с. 81-86.
- [Барболова, 2002]: **Барболова, З.**, *Отражение на би- и полилингвизма в българските говори в Украйна* // Проблеми на социолингвистиката, кн. 7 – "Билингвизъм и диглосия – съвременни проблеми", С., 2002, 229 – 233.
- [БДА, I]: *Български диалектен атлас*, т. I, ч. 1, ч. 2, С., 1964.
- [БДА, II]: *Български диалектен атлас*, т. II, С., 1966.
- [БДА, III]: *Български диалектен атлас*, т. III, С., 1974.
- [БДА, IV]: *Български диалектен атлас*, т. IV, С., 1981.
- [БДА, ОТ, ВЧ]: *Български диалектен атлас. Обобщаващ том: Встъпителна част*, С., 1988.
- [БДА, ОТ, 2001]: *Български диалектен атлас. Обобщаващ том: Фонетика. Акцентология. Лексика*. С., 2001.
- [БЕР]: *Български етимологичен речник*. Т. 1 – 6, С. 1971 – 2002.
- [Бернштейн, Чешко, Зеленина, 1958]: **Бернштейн, С. Б., Чешко Е. В., Зеленина, Э. И.**, *Атлас болгарских говоров в СССР. Т. I – Карты; Т. II. Вступительные статьи, комментарии к картам*. М., 1958.
- [Бечева, 1998]: **Бечева, Н.**, *Местните имена в Грудовско (Средецко)*. С., 1998.

- [Божков: рък.]: **Божков, И. Г.**, *Исторический очерк п. Терновка – 1801–1970 г.г. / ръкопис/*.
- [Божков, 1984]: **Божков, Р.**, *Димитровградският (царибродският) говор*, С., 1984.
- [Божков, 1986]: **Божков, Р.**, *Български диалектен атлас. Северозападни български говори в Царибродско и Босилеградско*. С., 1986.
- [Бояджиев, 1970]: **Бояджиев, Т.**, *Из лексиката на с. Дервент, Дедеагачко* // БДПМ, С., кн. 5, С., 1970, с. 223 – 241.
- [Бояджиев, 1972]: **Бояджиев, Т.**, *Говорът на с. Съчанли, Гюмюрджинско* // ТБД кн. 7, С., 1972.
- [Бояджиев, 1979]: **Бояджиев, Т.**, *Говорът на тракийските преселници в с. Орешак, Елховско* // БДПМ, кн. 9, С., 1979.
- [Бояджиев, 1991]: **Бояджиев, Т.**, *Българските говори в Източна /Одринска/ и Западна /Беломорска/ Тракия*. С., 1991.
- [Вакарелска-Чобанска, 1984]: **Вакарелска-Чобанска, Д.**, *Самоковският говор*, С., 1984 /ръкопис/
- [Вакарелска-Чобанска, 2002]: **Вакарелска-Чобанска, Д.**, *Самоковският говор*. // поред. Трудове по българска диалектология и история на българския език, кн. I, С., 2002, 256 стр.
- [Виденов, 1978]: **Виденов, М.**, *Годечкият говор*, С., 1978.
- [Ганчев, 2004]: **Ганчев, А. И.**, *Българите в Терновка през първата половина на XIX век: първоначална адаптация към новите природо-географски условия* // Одеська болгаристика, Одеса, кн. 2, 2004, с. 33-35.
- [Горв, Г.], *Странджанският говор* // БДПМ, т. 1, С., 1962, с. 13 – 164.
- [ГСтБЕ, 1991]: *Граматика на старобългарския език*, С., БАН, 1991.
- [ГСБКЕ, 2, 1983]: *Граматика на съвременния книжовен език*. т. 2, Морфология, С, БАН, 1983.
- [Грек, Червенко, 1993]: **Грек, Ив., Н. Червенко**, *Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще.*, С., 1993.
- [Гринченко, 1997]: **Гринченко, Б.**, *Словарь української мови*, Т. I – IV, Ки.ві, 1909 /фототипно издание от 1997 г/.
- [Державин, 1915]: **Державин Н. С.**, *Болгарские колонии в России*. Т. I, СбНУ- т. 29, С., 1914, Т. II - *Язык*. Петроград, 1915.
- [Димо, 2003]: **Димо, Т.**, *Прізвища болгар села Тернівка Миколавського області*. // сп. Одеська болгаристика, вып. 1, Одеса, 2003, с. 102 - 106.
- [Дьяченко, 1998]: **Дьяченко, Григорій**, *Польный церковно-славянский словарь*. Т. I – II, М. 1998 /Фототипно издание/.
- [ЕБЕМД, 1978]: *Единството на българския език в миналото и днес* // сп. БЕз., С., 1978, кн. 1.
- [ЕБ, 3, 1981]: *Енциклопедия на България*, т. 3, С., 1981.
- [Зеленина, 1955]: **Зеленина, Э. И.**, *Отчет о диалектологической поездке в село Терновку*, Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР, Вып. 7, М., 1955, с. 115 – 131.
- [Златанова, 1998]: **Златанова, Р.**, *Книга на дванадесетте пророци с тълкувания*, С., 1998.

- [Иванов, 1972]: **Иванов, Й. Н.**, *Български диалектен атлас. Български говори от Егейска Македония*, Т. I, Драмско, Сярско, Валовицко и Зиляховско, С., 1972.
- [Иванов, 1977]: **Иванов, Й. Н.**, *Български преселнически говори. Говорите от Драмско и Сярско*, С., 1977.
- [Илчев, 1969]: **Илчев, Ст.**, *Речник на личните и фамилни имена у българите*, С., 1969.
- [Карпенко, 1996]: **Карпенко, Ю. О.**, *Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови*, Одеса, 1996.
- [Керемидчиева, 1993]: **Керемидчиева, Сл.**, *Говорът на Ропката*, С., 1993.
- [Китанова, 1981]: **Китанова, М.** *Караачкият /одринският говор/*, Дисерт. за получ. на научн. ст. “к.ф.н.”, С., 1981 /ръкопис/.
- [Коваль, 2001]: **Коваль, А. П.**, *Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України*, Киxв, 2001, с. 79.
- []: **Колесник, В. А.**, *Грецизми в болгарском говоре п. Ольшанка, Кировоградской области*, // сб. Слов’анський збірник, Випуск VII, Одеса, 2000, с. 93 – 99.
- [Кондов, 2000]: **Кондов, В.**, *Едно интересно явление в езика на българите от Бесарабия (като резултат на морфологична интерференция между български и руски език)* // сп. БЕз., С., 2000, кн. 2, с. 50 – 55.
- [Кочев, 1959]: **Кочев, Ив.**, *Застъпници на меката ерова гласна в български език.* // Статъи и материали по българской диалектологии, М., 1959, вып. 9, стр. 70-82.
- [Кутузов, 1950]: **Кутузов, М. И.**, *Документы*, т. I, под ред. Бескровного, Москва, 1950, карта с. 48 [ЦГВИА, Ф.ВУА д. 21, 24, 27, л. 5].
- [Милетич, 1989]: **Милетич, Л.**, *Източнобългарските говори*, С., 1989.
- [Мирчев, 1963]: **Мирчев, К.**, *Историческа граматика на българския език*, С., 1963.
- [Мирчев, 1972]: **Мирчев, К.**, *Старобългарски език*, С., 1972.
- [Младенов, 1979]: **Младенов, Ст.**, *История на българския език*, С., 1979.
- [Младенов, Кодов, 1935]: **Младенов, Ст., Хр. Кодов**, *Език* (Част II на *Бит и език на тракийските и малоазийските българи* /Младенов, Ст., Кодов, Хр., Вакарелски, Хр./) // Тракийски сборник, кн. VI, С., 1935.
- [Младенов, 1961]: **Младенов, Ц.**, *Акане има и в западните български говори* // сп. ЕзЛ, С., 1961, кн. 2.
- [Носкова, 2002]: **Носкова И.**, *Кримские болгары в XIX – начале XX в.: история и култура*. С. 2002.
- [ОБ]: *Одеска болгаристика*, кн. 1-6, 2003-2008.
- [Пригарин, 2005-2006]: *Народная архитектура Терновки: локальная болгарская традиция в исторической и этнокультурной перспективе* // *Одеска болгаристика*, кн. 3-4, 2005-2006, с. 53-63.
- [ПЯИК, 1993]: *Проблеми языка, истории и культуры болгарской диаспоры в Молдове и на Украине*. Кишинев, 1993.
- [Райчевски, 1991]: **Райчевски, С.**, *Етнографските (регионалните) групи в Странджа*.

- // Българска етнография, 1991, кн. 2, с. 34-40/.
- [Самаритаки, Пригарин, Станко, 2004]: **Самаритаки Е. С., Пригарин А. А., Станко В. Н.**, *Турецка колония “Терновка”: документи по история 1792 – 1799 г.*// сп. Одеська болгаристика, вып. 2, Одеса, 2004.
- [Селищев, 1929]: **Селешев А. М.**, *Полог и его българское население*, С., 1929.
- [Скальковский, 1838]: **Скальковский А. А.**, *Хронологическое обозрение истории Новороссийского края 1730 – 1823*. Одесса, 1838, ч. 2, с. 37-38.
- [Скальковский, 1848]: **Скальковский А. А.**, *Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае*, Одесса, 1848.
- [СтБР: 2009]: *Старобългарски речник*. Т. I, С., БАН, 1999; т. II, С., БАН, 2009.
- [СБХУЗУ: 1912]: *Статистическое бюро Херсонской уездной земской управы. Список населенных пунктов Херсонского уезда на 1912 г.* Херсон, 1912.
- [Стойков, 1963]: **Стойков, Ст.**, *Три местоименни изоглоси в български език* // Слав. сб. С., 1963, с. 149-164.
- [Стойков, 1971]: **Стойков, Ст.**, *Говорът на с. Мугла, Девинско* // ИИБЕЗ., С., 1971, кн. XX.
- [Стойков, 2002]: **Стойков, Ст.**, *Българска диалектология*, С., 2002.
- [Стоянов, 2000]: **Стоянов, И. А.**, *За едно устойчиво съчетание в езика на българските народни песни*. // сб. Слов’анський збірник, Випуск VII, Одеса, 2000, с. 60 – 63.
- [Тетовска-Троева, 1996]: **Тетовска-Троева, М.**, *Окончания за първо лице множествено число сегашно време на глаголите от I и II спрежение в български език* // сп. БЕЗ, 1996, кн. 1, с. 30 – 37/.
- [Тодоров, 1936]: **Тодоров, Цв.**, *Северозападните български говори*. // СбНУ, кн. XLI, С., 1936.
- [Топалова, 1997]: **Топалова, С.**, *Неопределителните местоимения в българските говори в Бесарабия* // Културата на българите в Украйна, Болград, 1997, с.16 – 18.
- [Топалова, 2000]: **Топалова, С. Д.**, *За една “западна” особеност в чийшийските говори в Бесарабия*. // сб. Слов’анський збірник, Випуск VII, Одеса, 2000, с. 113 – 118.
- [Уварова, 2004]: **Уварова Е. А.**, *Материалы Государственного архива Одесской области по истории колонии Терновка начала XIX в.*// сп. Одеська болгаристика, кн. 2, Одеса, 2004, с. 30-32.
- [Цонев, 1940-1985]: **Цонев Б.**, *История на българския език* т. 1, С., 1940, т. 2, С., 1984, т. 3, С., 1985.

СЪКРАЩЕНИЯ

- Арх.БДР – Архив за Български диалектен речник при Института за български език към БАН
БДА – Български диалектен атлас. т. I, II, III, IV, С., 1964–1980.
БДА ЕМ – Йордан **Иванов**, Атлас на българските говори в Егейска Македония, С., 1972.
БДА ОТ – Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Встъпителна част. С., 1988.
БДА ОТ I – III – Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Фонетика. Акцентология. Лексикология. С., 1988.
БДПМ – поредицата Българска диалектология. Проучвания и материали.
БЕз – сп. Български език
безл. – безлично
бъд. вр. – бъдеще време
вер. – вероятно
ед. ч. – единствено число
ЕзЛ – сп. “Език и литература”
ж. // *ж. р.* – женски род
ЗБ – Западна България
ИБ – Източна България
ИИБЕз – сп.Известия на Института за български език
л. – лице
мест. – местоимение
мин. вр. // мин. св. / несв. вр. – минало свършено / несвършено време
мн. ч. – множествено число
м. // *м. р.* – мъжки род
напр. – например
несв. – несвършен вид
нар. – наречие
поред. – поредица
предл. – предлог
прил. – прилагателно
прич. – причастие
СБ – Северна България
СБКЕ – съвременен български книжовен език
СБНУ – Сборник за народни умотворения
св. – свършен вид

сег. вр. – сегашно време

сз. – съюз

СЗБ – Северозападна България

СИБ – Североизточна България

Слав. сб. – Славистичен сборник

соб. – собствено име

сп. – списание

ср. // ср. р. – среден род

съч. – словосъчетание

ЮБ – Южна България

ЮЗБ – Югозападна България

ЮИБ – Югоизточна България

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	4
УВОД	6
Първа глава	
ФОНЕТИКА	12
Вокализъм	12
Консонантизъм	22
Исторически фонетични промени	36
Промени при гласните	37
Промени при съгласните	50
Промени при други съгласни	58
Промени при някои групи съгласни	59
Основни фонетични явления	65
Обобщение	71
Втора глава	
МОРФОЛОГИЯ	74
Съществителни имена	74
Съществителни собствени имена	74
Съществителни нарицателни имена	83
Прилагателни имена	102
Числителни имена	107
Местоимения	111
Глаголи	150
Наречия	214
Предлози	223
Съюзи	227
Частици	229
Междуметия	231
Обобщение	233
Трета глава	
ДРУГИ ОСОБЕНОСТИ НА ГОВОРА	235
Бележки върху синтаксиса	235
Лексикални особености	240
ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ	250
ПРИЛОЖЕНИЯ	255
Текстове	256
Кратък речник	306
Основни информатори	344
Библиография	346
Съкращения	350
Съдържание	352